

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

Universitat Autònoma
de Barcelona

DEPARTAMENT DE CIÈNCIES DE L'ANTIGUITAT I DE L'EDAT MITJANA

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA, 2017

Tesi doctoral

Urgell mil anys enrere

Història política, social i econòmica d'un
comtat i de la seva classe dirigent (870~1066)

OLIVER VERGÉS PONS

Directora: Dra. Almudena Blasco Vallés

Tutor: Dr. Ramon Martí Castelló

*Per a la Montse i el Llorenç,
els meus pares*

Agraïments

Quan es posa punt i final a una investigació com la present tesi doctoral, és inevitable fer una mirada enrere per adonar-se que, per bé que el procés d'investigació sigui un camí solitari, són moltes les persones que d'una manera o altra fan possible que el projecte arribi a bon port. En el meu cas, una d'aquestes persones ha estat, sens dubte, la Dra. Almudena Blasco, la docència de la qual vaig poder gaudir al llarg dels meus anys de formació universitària, i que, en els darrers anys, ha dirigit les meves investigacions, tant el meu treball de fi de màster com aquesta tesi doctoral. Les seves ensenyances i, sobretot, la seva manera de comprendre les meves inquietuds intel·lectuals com a investigador han estat fonamentals per a culminar amb èxit aquesta història sobre el comtat d'Urgell. En aquest mateix sentit, vull agrair el suport, els consells i les aportacions fonamentals que m'ha fet el Dr. Ramon Martí, tutor del present estudi, de qui espero haver après la seva perspicàcia investigadora. A ells dos, el meu més sincer agraïment.

També és molt el que dec a altres docents i companys investigadors, alguns ja bones amistats, sense els quals la meva formació hauria estat força més minsa. En primer lloc, gràcies al Dr. José Enrique Ruiz-Domènec pels seus consells, el seu mestratge i també pels seus treballs, dels quals molts hem après i seguim aprenent. Gràcies també als Drs. José Martínez Gázquez, Oriol Olesti, Jesús Alturo, Cándida Ferrero i Enric Pujol. Menció a part mereixen tres bons amics en els quals m'agradaria poder emmirallar-me: el Dr. Oscar Jané, exemple a seguir; el Dr. Alberto Reche, sempre un pas per davant, i el Dr. Carles Gascón, el nostre *catedràtic* pirinenc. Gràcies també als companys de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell –Lluís Obiols, Carlos Guàrdia, Climent Miró i Jordi Pasques–, que tant m'han ajudat a conèixer el Pirineu, i el meu agraïment també per a Josep Dallerès, que m'ha obert les portes a la cultura i a la història andorranes.

No voldria deixar passar l'oportunitat de donar les gràcies també a totes les amistats pròximes i a tota la meva família, egarenca i pirinenca, per fer-me costat en tot moment. Especialment als meus avis, Joan i Quimeta, i a la meva àvia Montserrat, *in memoriam*, així com a les meves estimades Laia i Angi. Però el més profund agraïment és per als meus pares, la Montse i el Llorenç, l'increïble esforç dels quals m'ha permès arribar fins aquí i ser qui sóc.

Ara que aquest projecte arriba a la seva fi, només desitjo que les pàgines que segueixen facin justícia a l'esforç, el suport i les ensenyances de totes aquestes persones i que satisfaci els que m'han fet confiança a l'hora d'explicar la història del comtat d'Urgell de fi mil anys.

Sumari

Introducció	15
Introducció. Urgell mil anys enrere.....	17
El territori urgellenc fa mil anys.....	25
1. De l'Urgell carolingi a l'Urgell comtal. Els anys de Guifré I el Pelós (870-897)	31
1.1. La llegenda d'un comte.....	35
1.2. El declivi carolingi.....	43
1.2.1 L'establiment de la vinculació personal i la <i>res publica</i>	44
1.2.2. El fre de les conquestes territorials.....	45
1.2.3. El començament dels problemes successoris	47
1.2.4. Les conseqüències del tractat de Verdun.....	49
1.2.5. Les lluites intestines a la Marca.....	50
1.2.6. Els atacs exteriors i les tendències localistes	54
1.2.7. Les concessions carolíngies	58
1.2.8. La primera ruptura de la legitimitat carolíngia.....	61
1.2.9. Del legitimisme a la fragmentació territorial	62
1.3. Guifré I, comte del territori urgellenc (c. 870-897).....	65
1.3.1. L'origen familiar de Guifré	65
1.3.2. De Borrell I a la investidura de Guifré (c. 785-870).....	70
1.3.3. La investidura urgellenca de Guifré	72
1.3.4. Guifré I al territori urgellenc	73
1.3.5. El poder comtal de Guifré I.....	77
1.4. Urgell i la monarquia franca (785-897)	83
1.4.1. La repressió de l'adopcionisme i la consolidació del domini franc.....	84
1.4.2. Els contactes entre Urgell i la monarquia franca (800-881).....	87
1.4.3. L'allunyament d'Urgell respecte al món franc i l'actuació del bisbe intrús Esclua (878-897)	90

1.5. La successió de Guifré. Patrimonialització, hereditarietat, legitimitat i sacralització del poder comtal	97
1.5.1. La patrimonialització del poder comtal i del <i>beneficium</i> carolingi	98
1.5.2. La instauració de l'hereditarietat a la Marca	99
1.5.3. La legitimació dels nous comtes.....	101
1.5.4. Intitulacions i sacralització del poder comtal.....	103
1.6. Conclusió	105
2. Sunifred II i la gènesi del comtat d'Urgell (897-943)	107
2.1. L'horitzó del 897. <i>Dramatis personae</i>	111
2.1.1. L'horitzó del 897.....	111
2.1.2. <i>Dramatis personae</i>	113
2.2. El territori urgellenc al tombant de la desena centúria. La gènesi d'un comtat	121
2.2.1. La gènesi del comtat d'Urgell	121
2.2.2. L'evolució territorial del comtat en temps de Sunifred II (897-949)	125
2.2.3. Una <i>muntanya refugi</i> ? La qüestió de la repoblació.....	130
2.2.4. Les formes de poblament.....	137
2.3. La gestió del territori i les formes de propietat	141
2.3.1. Els castells urgellencs de la desena centúria	142
2.3.2. La creació d'una xarxa parroquial a Urgell.....	145
2.3.3. L'alou i el desenvolupament del règim aloer	147
2.4. Creixement, producció i exaccions senyorials a l'Urgell de la desena centúria	159
2.4.1. El segle X, un període de creixement?	159
2.4.2. Creixement i producció (segles VIII-XI)	162
2.4.3. Les formes d'exacció senyorial i l'apropiació del treball pagès	167
2.5. El poder comtal en època de Sunifred II.....	171
2.5.1. L'autoritat comtal.....	171
2.5.2. Una classe dirigent urgellenca?	174
2.5.3. Les relacions amb el món franc i Còrdova (897-941).....	177

2.6. Els urgellencs de la desena centúria.....	185
2.7. L'enfrontament de les cases comtals de Barcelona i Cerdanya per la successió de Sunifred II a Urgell.....	191
2.7.1. La mort de Sunifred II	191
2.7.2. Els comtats després de la mort de Guifré I.....	192
2.7.3. De les tensions a l'enfrontament	194
2.7.4. La consecució de la pau	197
2.8. Conclusió.....	201
3. Borrell II (943-993): la pau amb Còrdova i l'obertura a Roma	203
3.1. L'horitzó del 943. <i>Dramatis personae</i>	207
3.1.1. L'horitzó del 943	207
3.1.2. <i>Dramatis personae</i>	210
3.2. El comtat d'Urgell en temps de Borrell II	217
3.2.1. L'evolució territorial del comtat (949-985).....	217
3.2.2. El govern de Borrell II a Urgell.....	221
3.2.3. Cap a la sacralització del poder comtal.....	226
3.2.4. El paper de la família vescomtal urgellenca.....	228
3.2.5. El naixement de la classe dirigent urgellenca	232
3.3. Urgell i Roma.....	237
3.3.1. L'obertura a Roma	237
3.3.2. Roma i el declivi carolingi.....	238
3.3.3. La necessitat d'una nova legitimitat i el reconeixement del papat.....	240
3.3.4. Els viatges del bisbe Guisad II.....	242
3.3.5. Borrell i la voluntat de capitalització de l'Església dels comtats.....	246
3.3.6. Els vincles transpirinencs de Borrell II	250
3.4. Urgell i Còrdova.....	253
3.4.1. Les ambaixades a Còrdova	253
3.4.2. La frontera en temps de pau.....	257

3.4.3. De la pau a la guerra. L'arribada d'Almanson al poder a Còrdova.....	260
3.4.4. Barcelona 985.....	262
3.4.5. Les conseqüències de la <i>destrucció</i> de Barcelona.....	264
3.5. La consumació de la ruptura entre els dominis de Borrell i la monarquia franca.....	267
3.6. Conclusió.....	273
4. Urgell a la fi del primer mil·lenni. Els anys d'Ermengol I (c. 990-1010).....	275
4.1. L'horitzó del 990. <i>Dramatis personae</i>	279
4.1.1. L'horitzó del 990.....	279
4.1.2. <i>Dramatis personae</i>	281
4.2. Urgell en temps d'Ermengol I.....	287
4.2.1. Els anys de govern d'Ermengol (c. 990-1010).....	287
4.2.2. L'eclosió de la classe dirigent urgellenca.....	292
4.2.3. Els primers passos de la cort comtal urgellenca.....	296
4.2.4. La consolidació de la relació amb Roma. Els viatges del 998 i del 1001.....	299
4.2.5. Amb la vista cap a migdia.....	305
4.3. El bisbat d'Urgell al tombant de mil·lenni.....	309
4.3.1. La creació del patrimoni episcopal urgel·lità.....	310
4.3.2. La universalització de la dècima eclesiàstica.....	316
4.3.3. L'enfrontament de Sal·la amb els comtes de Cerdanya.....	320
4.3.4. El viatge a Roma del 1001.....	324
4.3.5. La compra del càrrec per al futur bisbe Ermengol.....	325
4.3.6. La refundació de la canònica urgellenca.....	327
4.4. De Barcelona 985 a Còrdova 1010. <i>Per la terra i la guerra</i>	333
4.4.1. De la defensa a l'atac.....	333
4.4.2. Les ràtzies del tombant de mil·lenni i la mort d'Almanson.....	334
4.4.3. Albesa 1003.....	336
4.4.4. La resposta d'Abd al-Malik i la captura d'Ermengol I (estiu del 1003).....	338
4.4.5. La batalla de Torà (1006).....	341

4.4.6. L'evolució territorial del comtat d'Urgell (985-1010).....	345
4.4.7. Còrdova 1010	346
4.4.8. Del 985 al 1010.....	352
4.5. Conclusió.....	355
5. La regència d'Urgell (1010-1030).....	357
5.1. L'horitzó del 1010. <i>Dramatis personae</i>	361
5.1.1. L'horitzó del 1010.....	361
5.1.2. <i>Dramatis personae</i>	363
5.2. El bisbe Ermengol durant els anys de la regència (1010-1024).....	371
5.2.1. Ermengol, bisbe d'Urgell.....	371
5.2.2. El domini episcopal sobre la Seu d'Urgell (1010-1012)	373
5.2.3. El viatge d'Ermengol a Roma (1012)	374
5.2.4. L'elaboració de la falsa acta de consagració de Santa Maria de la Seu d'Urgell	375
5.2.5. Urgell i el bisbat de Roda	383
5.2.6. La puixança episcopal de l'onzena centúria.....	385
5.3. Ramon Borrell, Ermessenda i Ermengol II, dels anys de la regència al matrimoni del comte d'Urgell (1010-1030).....	393
5.3.1. La consolidació dels dominis en època de Ramon Borrell i la conquesta de Guissona (1010-1020).....	393
5.3.2. La regència d'Ermessenda (1017-1024).....	396
5.3.3. El final de la regència: els judicis del 1024.....	399
5.3.4. Ermengol II, de la tutela d'Ermessenda al matrimoni amb Constança Belasqueta (1024-c. 1030).....	404
5.3.5. L'eclosió de la petita i mitjana noblesa	406
5.4. La culminació de la feudalització en terres urgellenques.....	409
5.4.1. Del <i>beneficium</i> a l'alou.....	412
5.4.2. Del règim aloer al feudal. Feus, convinences i juraments de fidelitat	413
5.4.3. Una mutació feudal després de l'any mil?.....	416
5.4.4. La culminació d'una llarga patrimonialització (segles IX-XI).....	417

5.4.5. Revolta feudal, esclat de violències, arbitrarietat de censos i pèrdua de poder comtal?.....	419
5.4.6. La fi de l'imperi de la llei? La transformació de la justícia.....	423
5.4.7. Les resistències al procés de senyorialització: la destrucció del castell de Bragafolls	427
5.4.8. La Pau i la Treva, una resistència a la feudalització?	429
5.4.9. Els urgellencs de l'onzena centúria.....	433
5.4.10. La cristal·lització de les estructures feudals.....	435
5.5. Conclusió	437
6. Constança Belasqueta, una comtessa per a Urgell (1030-1048)	439
6.1. L'horitzó del 1030. <i>Dramatis personae</i>	443
6.1.1. L'horitzó del 1030	443
6.1.2. <i>Dramatis personae</i>	445
6.2. Ermengol II i Constança Belasqueta, comtes d'Urgell (1030-1036).....	453
6.2.1. Els anys de govern conjunt.....	453
6.2.2. La recuperació dels vincles amb la noblesa	454
6.2.3. La represa de les conquestes comtals.....	456
6.2.4. La família comtal i el bisbe Ermengol	457
6.2.5. El refredament de la relació amb Barcelona (1024-1048)	458
6.2.6. Ermengol II, el comte pelegrí.....	459
6.3. La represa de les conquestes i el cobrament de paries (1030-1048).....	461
6.3.1. De la guerra civil als regnes taifa	461
6.3.2. Cap a les portes d'Agramunt.....	464
6.3.3. La conquesta de la vall d'Àger	466
6.3.4. L'expansió fronterera en clau interna	468
6.3.5. De la guerra al cobrament de paries.....	470
6.3.6. Amb vista al futur	472
6.4. La regència de Constança (1038-1048).....	473
6.4.1. El govern en solitari de Constança Belasqueta	474

6.4.2. La sobirana d'un comtat.....	477
6.4.3. La venda del càrrec episcopal.....	479
6.4.4. La fi de la regència (1048).....	481
6.5. De l'hegemonia del bisbe Ermengol a la venda de la mitra urgel·litana.....	483
6.5.1. De l'hegemonia episcopal al distanciament amb el comte (1030-1035).....	483
6.5.2. El testament i la successió d'Ermengol (1035-1036).....	485
6.5.3. Eribau, bisbe d'Urgell (1036-1040).....	486
6.5.4. La configuració d'una Església feudal.....	488
6.5.5. L'elecció simoníaca de Guillem Guifré de Cerdanya (c. 1041). Independència episcopal o submissió comtal?.....	490
6.6. La cultura urgellenca als segles X i XI.....	493
6.6.1. Les conseqüències de la repressió de la doctrina adopcionista.....	493
6.6.2. Urgell, del món visigot al romanofranc (s. IX).....	495
6.6.3. La cultura urgellenca a la desena centúria.....	497
6.6.4. La biblioteca episcopal l'any mil.....	500
6.6.5. La refundació de la canònica i la difusió librària del segle XI.....	502
6.6.6. Sant Serni de Tavèrnoles en el context cultural urgellenc del segle XI.....	506
6.6.7. La biblioteca episcopal d'Urgell a mitjan segle XII.....	508
6.7. Conclusió.....	511
7. Ermengol III, temps de conquesta (1048-1066).....	513
7.1. L'horitzó del 1048. <i>Dramatis personae</i>	517
7.1.1. L'horitzó del 1048.....	517
7.1.2. <i>Dramatis personae</i>	519
7.2. Els anys de govern d'Ermengol III (1048-1065).....	527
7.2.1. La gestió del comtat.....	527
7.2.2. La cristal·lització de les estructures feudals a Urgell.....	530
7.2.3. Un comtat abocat a migdia. El canvi de capitalitat.....	532
7.2.4. L'episcopat feudal de Guillem Guifré (1041-1065).....	534

7.3. Els conflictes territorials d'Urgell amb Cerdanya i Pallars Jussà (c. 1050-1065)	541
7.3.1. Urgell <i>versus</i> Cerdanya.....	542
7.3.2. Urgell <i>versus</i> Pallars Jussà.....	547
7.4. Els vincles urgellencs amb Barcelona, Aragó i Roma.....	553
7.4.1. Ermengol III i Ramon Berenguer I	553
7.4.2. Ermengol III i Ramir I d'Aragó.....	556
7.4.3. Urgell i Roma (1012-1066)	560
7.5. Guerra territorial i guerra religiosa. Temps de conquesta	565
7.5.1. L'expansió urgellenca en temps d'Ermengol III.....	565
7.5.2. Guerra territorial o guerra religiosa?.....	569
7.5.3. La militarització de la classe dirigent urgellenca i la nova moral guerrera	570
7.5.4. La <i>nova</i> Roma i la incidència de les idees romanes de guerra santa.....	572
7.5.5. Els pelegrins urgellencs i l'erecció del temple del Sant Sepulcre a Urgell.....	576
7.5.6. L'islam, un enemic territorial, però també religiós	579
7.6. La presa de Barbastre i la mort d'Ermengol III (1064-1066)	583
7.6.1. La mort de Ramir I a Graus (1063)	583
7.6.2. La gènesi de l'expedició	584
7.6.3. Alexandre II i la presa de Barbastre	587
7.6.4. La presa de Barbastre.....	590
7.6.5. Ermengol III, senyor de la plaça.....	592
7.6.6. La reconquesta musulmana de Barbastre.....	594
7.6.7. La sepultura del comte d'Urgell.....	595
7.7. Conclusió	597
Conclusions	601
Conclusions. L'horitzó del 1066.....	603
Bibliografia	611
Bibliografia citada.....	613

Introducció

Introducció. Urgell mil anys enrere

La primavera està a punt d'esclatar després d'un hivern llarg, però la vella comtessa sap que els seus dies acaben. Fa més de trenta anys que va arribar per primera vegada a Urgell, deixant enrere la seva infància. Tot i que aleshores no sabia quin futur li deparava aquell camí, ara agraeix d'haver-lo pogut emprendre. Després de tants anys a Urgell, s'ha arribat a estimar les muntanyes, les valls i els rius d'aquella terra, i fins i tot, aquelles immenses planes a migdia, tan caloroses a l'estiu. La brisa de març, encara fresca, la treu de la letargia. Es gira i mira l'església dedicada a Sant Pere, esplendorosa damunt d'aquell turó rocallós al bell mig de la vall d'Àger. Arnau se li acosta, la pren de la mà i li diu que tot està a punt. Ha arribat el moment i no té cap dubte. Al llarg de la seva vida sempre ha fet el que ha cregut oportú i mai no li ha tremolat la mà. No serà ara el primer cop que vacil·li davant d'una decisió. És conscient que ha arribat el moment de tancar els seus assumptes. El seu nét, orfe de pare, encara és un infant, però aquesta vegada no serà ella qui s'encarregarà de substituir el comte esperant que assoleixi l'edat per poder governar. Haurà de ser la jove Sança, amb més energia que no pas ella, qui compleixi ara aquesta responsabilitat.

El foc presideix la sala. Al voltant, uns quants cavallers d'Arnau, que han estat cridats per fer de testimonis. El diaca Amat està a punt, pergamí en mà, esperant que la comtessa comenci a pronunciar les que seran les seves darreres voluntats. La veu no li tremola: «Jo Constança, per la gràcia de Déu comtessa d'Urgell...». En poca estona el diaca ja ha passat el text al pergamí definitiu i la comtessa el signa després d'una lectura final en veu alta. Després d'ella, signa Arnau Mir, la seva esposa Arsenda i la resta de testimonis.

Tot i que solemne, l'acte ha estat discret, lluny del que havien estat les exèquies del seu fill l'any anterior. Aquell dia s'havien reunit a Àger tots els magnats urgellencs abans que el comte, que havia estat senyor de Barbastre durant uns mesos, rebés sepultura al pòrtic del mateix temple de Sant Pere. El nét de Constança, el futur Ermengol IV, fa dies que ha abandonat Àger, com també ha fet Sança d'Aragó, la flamant regent del comtat. La comtessa agraeix a Arnau la seva ajuda i surt de la sala decidida, en direcció a l'església de Sant Pere. En

creuar la galilea s'atura, dóna un cop d'ull a la llosa sepulcral de la tomba del seu fill i pensa que, havent mort per la creu, no podria haver estat inhumat en un lloc millor que aquell, una terra que gràcies a les gestions d'Arnau ha quedat lligada directament amb la Roma papal.

* * *

La comtessa Constança Belasqueta va viure i va protagonitzar els anys finals de la història que pretenem narrar en les pàgines que segueixen. Ella va capgirar el món urgellenc a partir de la dècada del 1030 i les gestes del seu fill Ermengol III no poden ser enteses sense comprendre el paper que hi va jugar la seva mare. Abans que ella, altres comtes d'important trajectòria, com Borrell II o Ermengol I, havien governat el comtat d'Urgell des de la mort de Guifré I el 897. La seva és, tanmateix, una història poc coneguda, fonamentalment perquè ha estat poc estudiada. Poques vegades l'atenció dels historiadors s'ha centrat únicament en el comtat d'Urgell, estudiant-lo com un territori específic amb unes dinàmiques i una classe dirigent pròpies. Possiblement, l'estudi de conjunt dels anomenats *comtats catalans* – nosaltres preferim parlar de Marca o de territoris de l'antiga Marca per referir-nos al conjunt– ha impedit l'anàlisi detallada de les diverses entitats com a ens individuals. Sembla que la descripció del conjunt, centrat molt sovint en el comtat de Barcelona, hagi d'explicar *per se* les parts, quan realment no podem aspirar a tenir un discurs complet del mosaic si no som capaços de comprendre amb profunditat la història de les diverses tesselles que el formen. Pensem que per poder conèixer en rigor el passat del nord-est peninsular de fa un miler d'anys cal que primer coneguem la realitat de les diverses peces que van formar aquesta amalgama de territoris, falca entre els estreps pirinencs i els dominis andalusins peninsulars.

La nostra intenció, en les pàgines que segueixen, és la de narrar la història del comtat d'Urgell des de finals del segle IX fins ben entrada la segona meitat de l'XI. La cronologia no és arbitrària. Posar el focus en el 897 significa iniciar aquest relat en el moment precís en què va començar pròpiament el descabdellament històric del comtat d'Urgell. La separació d'Urgell i Cerdanya va permetre la creació de dues entitats autònomes que a partir d'aquell tombant de segle X, i no pas abans, començaren a rebre el nom de *comtats*. Naixia, doncs, una nova entitat territorial i començava també un món nou. El món carolingi arribava a la seva fi, si més no el de l'esplendor de Carlemany i del seu immens imperi. La realitat de finals de la novena centúria era força diferent de la de feia un centenar d'anys i el poc que quedava de la construcció carolíngia es fragmentava a tot arreu en principats territorials diversos. Al nord-est peninsular, i doncs a Urgell, arribava a la seva fi l'etapa carolíngia i començava

pròpiament l'època comtal. Un període que, si bé no trencava radicalment d'un dia per l'altre amb el context precedent, sí que suposava l'inici d'un camí propi i diferenciat en què la *res publica* carolíngia, més una entelèquia que una realitat a finals del segle IX, arribava a la seva fi, a la vegada que els comtes iniciaven una patrimonialització dels càrrecs i dels seus beneficis inherents.

Així doncs, amb la mort de Guifré el Pelós el 897 començava una etapa històrica nova en aspectes molt diversos. La definició del comtat d'Urgell es va produir al mateix temps que s'implementava una dinastia privativa per a aquest territori encarnada en la figura de Sunifred II. Una nissaga que s'aniria succeint hereditàriament des d'aleshores, trencant d'aquesta manera l'antiga concepció del comte com a delegat reial. A diferència del seu pare, Sunifred, a la pràctica un príncep territorial en els seus dominis, mai va mantenir vincles directes amb la cort franca, ni ell ni cap membre de la classe dirigent, laica o eclesiàstica, del seu comtat. Políticament parlant, doncs, la ruptura s'havia consumat. Però no només en aquest sentit, també per la patrimonialització de càrrecs i de les terres fiscals tingudes fins aleshores com a possessió beneficiària i que ara esdevenien dominis plens i propis. És en aquestes transformacions de gran transcendència on cal buscar els orígens de l'anomenat procés de feudalització, a la pràctica un procés de patrimonialització que al llarg dels següents cent-cinquanta anys s'estendria a totes les esferes de la societat dels diferents comtats.

Aquestes i altres qüestions que anirem desgranant justifiquen que la narració de la història d'Urgell comenci el 897. Amb tot, no podem entendre la importància d'aquesta data si no som capaços d'entendre per què va marcar un abans i un després, i això només podrem fer-ho si, més enllà de conèixer els fets posteriors, també en coneixem els precedents. És per aquest motiu que hem cregut oportú de resseguir els anys del comte Guifré I, així com les causes que expliquen el declivi carolíngi al llarg de la novena centúria. Només amb aquesta retrospectiva podrem concebre realment la transcendència dels canvis històrics que van començar amb la mort del Pelós i amb l'inici de la successió hereditària als territoris sud-pirinencs.

I si aquesta història té un inici, també té un final, i aquest arriba l'any 1066. Amb el decés del comte Ermengol III, besnét del nét de Guifré, i la desaparició de la seva mare Constança Belasqueta, va culminar aquesta gran etapa històrica iniciada el 897. Si a la mort del Pelós havia començat la història d'un comtat governat, en general, de manera autònoma per una dinastia pròpia, aquesta situació començava a arribar a la seva fi a mitjan segle XI. El pes del comte de Barcelona als dominis de l'antiga Marca era cada vegada més destacat, fins al punt que les diverses cases comtals van acabar per jurar-li fidelitat a partir del 1050 a través de

pactes. Si bé això no era una novetat, a partir d'aleshores aquests pactes cada vegada van ser més de submissió que no pas acords mutus entre iguals. Ermengol III, malgrat que aquest tipus de vincles ja s'havien iniciat, encara pot ser considerat un comte plenament autònom, però després del seu traspàs la ingerència barcelonina sobre Urgell, aprofitant una etapa de regència, va ser cada vegada més notable.

El comtat d'Urgell també va perdre el seu esperit pirinenc a partir de la segona meitat del segle XI. Centrat en la conquesta a migdia, va ser la plana la que va convertir-se cada vegada més en zona d'interès per al poder comtal, mentre que el territori pirinenc, bressol del comtat, esdevingué secundari. A partir d'aleshores, van ser els vescomtes de Castellbò i els bisbes d'Urgell els qui ocuparen el buit de poder deixat pels comtes a la meitat septentrional dels seus dominis, una actuació que tingué conseqüències molt importants a mitjà i a llarg termini.

D'una altra banda, el procés de feudalització també culminava definitivament en temps d'Ermengol III, i es feia efectiu a totes les esferes de la societat. De fet, podríem considerar que Ermengol III, Constança Belasqueta o Arnau Mir de Tost van formar part de la primera generació plenament feudal i la seva desaparició a finals de la dècada dels seixanta i principis de la dels setanta del segle XI donava pas a una nova generació formada en un món diferent del dels seus pares.

I si en el context de l'Europa occidental aquesta història comença amb l'atenuació de la llum irradiada pels carolingis, acaba amb l'establiment definitiu del nou far de la cristiandat, Roma. Per aquestes dates el papat es consolidava com a gran autoritat universal i, a més, deixava de ser un subjecte passiu que rebia la classe dirigent de molts punts del continent per esdevenir un agent actiu en els assumptes més diversos dels regnes postcarolingis del segle XI. En clau interna dels comtats, paral·lelament, amb el decés de Guifré I havia començat l'inici d'una lluita per l'hegemonia entre les diverses cases comtals, una guerra secular –a vegades freda, a vegades oberta–, de la qual el comtat de Barcelona, amb el suport urgellenc, sortia victoriós a la dècada del 1060.

Entre els anys 897 i 1066, doncs, Urgell va viure diversos processos històrics transcendents: l'allunyament del món carolingi, l'establiment d'una dinastia pròpia, l'evolució dels comtes delegats com a prínceps territorials, l'obertura a Roma, els vincles i els enfrontaments amb Còrdova i els regnes taifes, la lluita per l'hegemonia dels comtats de la Marca, l'inici, el desenvolupament i la culminació del procés de feudalització, l'expansió

territorial del Pirineu a la plana i un llarg etcètera que tindrem ocasió de desgranar a mesura que avancin les pàgines que expliquen aquesta història.

Seria agosarat, i a més no faria honor a la veritat, dir que al llarg d'aquest estudi s'analitzen i s'expliquen tots els avatars de la història del comtat d'Urgell dels segles X i XI. La nostra pretensió no és fer una explicació completa de tots i cadascun dels fets que van tenir relació amb aquest comtat. Pretenem més aviat narrar una història seguint tres eixos fonamentals: l'anàlisi del territori i la seva evolució; l'estudi de la classe dirigent que el va governar, fonamentalment posant el punt de mira en la família comtal i, finalment, l'aproximació a les relacions sociopolítiques i econòmiques que va mantenir aquesta classe dirigent. Aquestes tres línies de treball sovint han estat objecte d'estudi per separat. Així, hi ha qui ha centrat el seu interès en l'evolució territorial, pel que fa a l'expansió del comtat com a la delimitació de l'espai menor. També hi ha qui ha estudiat les diverses famílies comtals o les principals nissagues i les relacions matrimonials que van establir els uns amb els altres, o el context i l'evolució econòmica per comprendre com van sorgir el feudalisme i les relacions feudovassallàtiques. Malgrat els èxits assolits en l'anàlisi per separat d'aquestes tres qüestions, pensem que l'expansió territorial i la delimitació de l'espai menor va dependre del moment històric, però també de la voluntat de la classe dirigent. En un moment determinat, Ermengol I va apostar exitosament per la frontera i les seves conquestes van suposar la puixança dels seus dominis. Tot i que el context hi podia afavorir, la decisió de prendre les armes va ser seva i dels seus homes de confiança, i si no l'hagués pres i hagués seguit les idees que propugnava l'abat Oliba, per exemple, possiblement el mapa territorial dels comtats seria avui un altre. I al mateix temps que el comtat s'abocava a la conquesta i la noblesa s'especialitzava en l'art de la guerra i creixia en nombre, també va caldre posar per escrit els vincles que havien d'especificar les relacions entre senyor i vassall, vincles que també van tenir efectes sobre l'espai menor, ja que sovint s'articulaven a través del feu, una forma de domini de caràcter beneficiari totalment oposat a l'alou, el mitjà que havien emprat els comtes per garantir la fidelitat dels seus al llarg de la desena centúria.

En l'estudi d'aquests tres grans eixos, no trepitgem un terreny verge. Ha plogut molt des que Diego Monfar va escriure la seva *Historia de los condes de Urgel* al segle XVII, una obra que no va veure la llum fins a dos segles més tard de la mà de Pròsper de Bofarull. El cert és que els treballs dels que ens han precedit ens han facilitat la feina d'allò més, i difícilment podríem intentar copsar la realitat urgellenca sense els estudis previs d'aquells que, abans que nosaltres, s'han acostat al món de fa mil anys. Esperem que el just reconeixement a la tasca dels que ens han precedit quedi suficientment explicitat a l'aparat crític d'aquest estudi. Amb

tot, sempre que ens ha estat possible hem intentat basar les nostres conclusions en els documents conservats del període estudiat. Tenim la sensació que, paradoxalment, com més importants han estat els fons documentals publicats, menys ha recorregut la historiografia a la font arxivística per explicar el passat. Mentre que en els darrers trenta anys s'ha publicat la pràctica totalitat dels fons anteriors al segle XII dels arxius catalans, fet que contribueix enormement a l'èxit de la feina de l'investigador actual d'aquest període, la tendència ha estat la d'encotillar la imatge del passat als principis historiogràfics assentats des de fa dècades. Ser nans damunt les espatlles de gegants no implica haver de renunciar a l'esperit crític ni abandonar la voluntat d'afinar, revisar i, si s'escau, corregir les conclusions a què van arribar els mestres que ens han precedit.

Per tirar endavant aquest estudi hem treballat aproximadament uns mil cinc-cents documents, la gran majoria referents a Urgell, però també a d'altres indrets més o menys pròxims. Tots ells, des del més notable testament fins a la més senzilla compravenda, ens poden aportar informació sobre el passat a què pretenem acostar-nos. Aquests documents provenen, fonamentalment, d'arxius eclesiàstics, en especial de l'arxiu de la seu episcopal d'Urgell i dels arxius dels diversos monestirs o altres esglésies importants del comtat. Els més destacats, i segurament més imprescindibles per a nosaltres, han estat els fons episcopals urgellencs, ja que els límits del bisbat superaven els de l'antic comtat i, per tant, conserven una memòria molt completa d'aquest territori. A tota aquesta documentació caldria sumar-hi la que s'ha conservat en els antics arxius dels monestirs de Sant Serni de Tavèrnoles, Santa Cecília d'Elins, Sant Climent de Codinet, Sant Llorenç de Morunys o, en menor mesura, de Santa Maria de Gualter, i de les esglésies de Santa Maria de Solsona –actualment seu episcopal–, i de Santa Maria de Guissona, així com de les col·legiates de Santa Maria d'Organyà i de Sant Pere d'Àger. D'una altra banda, cal tenir presents també els fons de l'antic arxiu comtal barceloní, els quals, sobretot entrada l'onzena centúria, fan sovint referència al comtat d'Urgell.

Malauradament, el fet que gran part de la documentació sigui de caràcter eclesiàstic fa que no disposem d'una imatge tant de conjunt com voldríem. És cert que a l'Arxiu Capitular d'Urgell o a d'altres fons monacals s'han conservat molts documents referits directament o indirecta als comtes del territori, però es tracta d'una documentació conservada fonamentalment perquè d'una manera o altra tenia relació amb l'Església. Lògicament aquest estudi hauria estat molt més complet si haguéssim disposat d'un fons propi de la família comtal d'Urgell o d'algunes altres grans famílies com ara dels vescomtes de Castellbò o dels senyors de Lavansa. Així, per exemple, si avui en dia podem resseguir amb tant de detall la vida d'Arnau

Mir de Tost és perquè bona part de les seves actuacions van quedar recollides en els fons de Sant Pere d'Àger, col·legiata que estava sota el seu patrocini. El seu cas, tanmateix, no és el de la majoria de grans famílies urgellenques dels segles X i XI.

Com esmentàvem més amunt, la pràctica totalitat d'aquests fons conservats a l'Arxiu Capitular d'Urgell (ACU), a l'Arxiu Episcopal de Solsona (AES), a la Biblioteca de Catalunya (BC) o a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), entre d'altres, està publicada i a disposició dels investigadors, quelcom que, per què no dir-ho, ens racionalitza la feina, sobretot perquè en uns quants volums podem tenir accés a tota la documentació d'un territori tan extens com l'Urgell de l'any mil.¹ Cal dir, però, que aquestes relatives comoditats, que no ens eximeixen pas de trepitjar els arxius, també comporten la responsabilitat de conèixer molt bé tota la documentació de què es disposa i d'aportar-hi una mirada crítica. Ens obliguen, sobretot, a ser capaços d'interrogar el document amb les preguntes adequades. A la ingent tasca d'edició i publicació que s'ha fet per posar-nos aquesta documentació a les mans hi han de correspondre uns estudis sistemàtics que estiguin a l'alçada de la memòria que conserven aquestes actes. El nostre repte és deconstruir-les una per una fins a aconseguir extreure'n tota la informació que puguin aportar-nos sobre el passat.

Partint de l'estudi documental, hem estructurat la nostra recerca en set grans etapes cronològiques corresponents als anys de govern dels comtes urgellencs. Focalitzar l'interès en el poder comtal no ens ha de fer perdre la perspectiva de conjunt. Sabem que l'evolució del que podríem anomenar les estructures socioeconòmiques no va patir un abans i un després amb el decés de Borrell II i l'inici del govern d'Ermengol I, per exemple. Però sí que és cert que les decisions de la classe dirigent van influir en el rumb dels comtats. Com hem vist abans, Ermengol I tenia la possibilitat de prendre les armes i llançar els seus guerrers a migdia, però també tenia la possibilitat de no fer-ho. I el seu nét Ermengol III va emprendre la campanya de Barbastre per conviccions personals, condicionades segurament per l'educació rebuda, i altres qüestions com ara la política matrimonial. Però cap d'ells estava predestinat a fer el que va fer i, per tant, creiem que hem d'intentar, en la mesura del possible, entendre el capteniment d'aquells comtes de fa mil anys. Perquè entre atribuir a l'home, i només a l'home, la centralitat de la història, o bé intentar entendre el passat tan sols descrivint els canvis d'unes estructures –polítiques, econòmiques, socials...–, hi ha un terme mig. I aquest punt, que

¹ A fi de facilitar la tasca de consulta de la documentació emprada en aquest estudi, a més de reduir al mínim possible un aparat crític de per si extens, sempre que ha estat possible hem optat per citar únicament el document publicat i no la signatura arxivística. Actualment la majoria d'investigacions sobre el període a partir de documents es basen en fons publicats i, per tant, creiem que aquesta és l'opció més adequada si volem facilitar que la comprovació d'aquestes fonts sigui el més senzilla i còmode possible pels presents i futurs investigadors.

intentarem cercar aquí, passa per copsar el pensament de l'home i situar-lo enmig del temps del qual és fill i en el qual participa activament. I tot i que el repte és majúscul i elevades les possibilitats de no reeixir –podem arribar a conèixer algú partint tan sols d'una vintena de documents?–, el pitjor fracàs a parer nostre seria no haver-ho intentat perquè no creiem que es pugui entendre l'Urgell de fa segles sense comprendre, ni que sigui mínimament, la mentalitat dels seus governants. Més enllà d'intentar explicar l'escenari i el teló de fons en què es desenvolupa aquesta història, doncs, intentarem també conèixer-ne els protagonistes.

És ben cert que la classe dirigent, els anomenats poderosos, eren tan sols una petita part d'una societat molt més extensa, formada pel què els documents anomenen *rustici homines*, que també intentarem conèixer. Per desgràcia, cal ser conscients que el que podem saber d'ells és ben poc. La pagesia urgellenca no apareix mai en la documentació conservada, i l'arqueologia encara està lluny d'aportar-nos un coneixement específic sobre el territori analitzat. Però els que ens acostem al passat tenim present que hi ha espais que ens són vedats i que hem de conviure amb aquestes limitacions, sabent que la imatge que descrivim sovint presenta ombres i difuminats.

Arribats a aquest punt, resta tan sols intentar retrocedir més d'un mil·lenni i encetar les pàgines que intenten explicar la Història d'*Urgell mil anys enrere*.

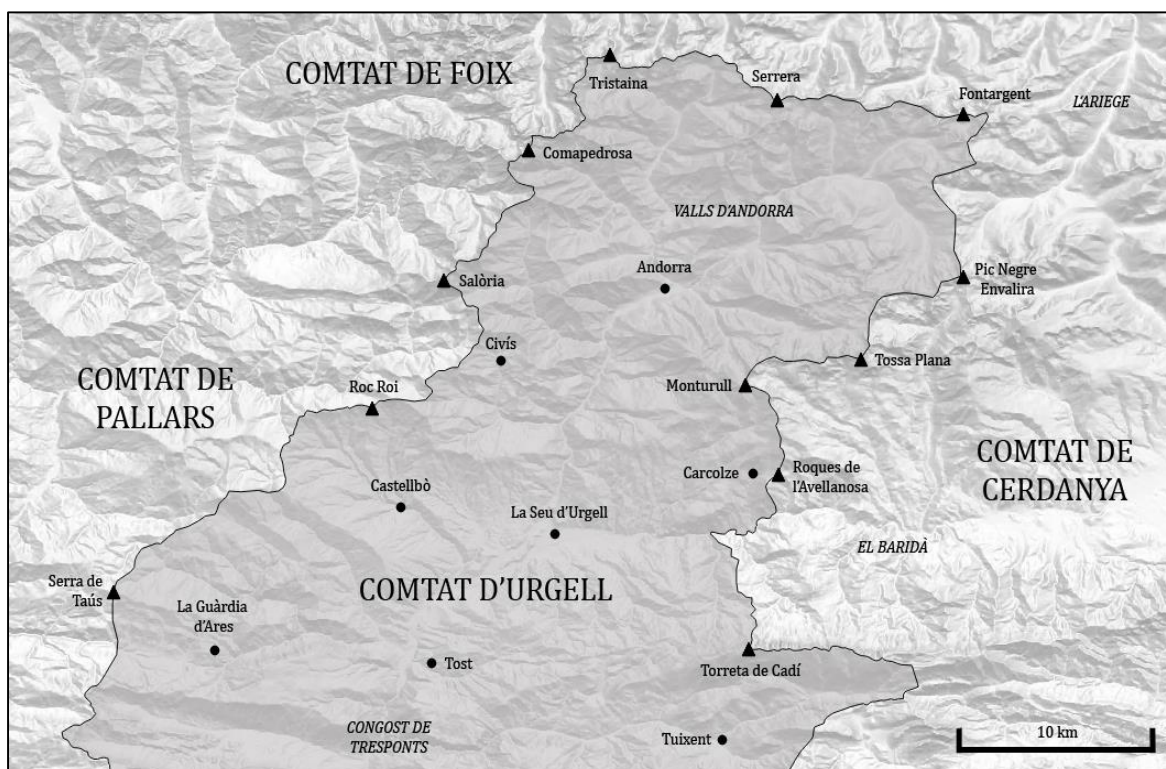
Terrassa – Montellà – Encamp,
octubre del 2015 – maig del 2017

El territori urgellenc fa mil anys

Al nord-est de la península Ibèrica, a l'extrem occidental del continent europeu, és on va prendre forma el comtat d'Urgell fa més de deu segles. Un comtat que va néixer als peus de la serralada axial pirinenca, a redós de la vall del Segre i dels seus afluents. La major part del seu territori s'estenia dins del que avui en dia és Catalunya, però una altra part, la més septentrional, ocupava el que actualment coneixem com a Principat d'Andorra i encara el seu extrem sud-oest arribava fins a terres de la Franja, avui territori d'Aragó. Ubicats en el punt més septentrional d'Andorra, els pics de Tristaina, de la Serrera i de Fontargent, que voregen els 3.000 m., separen l'antic territori urgellenc de la vall de l'Arieja, al país de Foix, a l'actual França. La carena, la partió de les aigües entre el Valira i l'Arieja, definia el marc polític de dues entitats diferenciades, per bé que, a nivell humà, les muntanyes pirinenques tradicionalment han unit més que no pas separat. A mesura que descendeix la latitud, també ho fa l'alçada, i els primers nuclis poblats de les valls andorranes ja es troben per sota dels 1.800 m. A llevant i a ponent, amb tot, la carena segueix definint el territori urgellenc, a l'oest coronada pels pics de Coma Pedrosa i de Salòria, i a l'est i al sud-est pel pic Negre d'Envalira, la Tossa Plana de Lles i el Monturull. Aquest seguit d'accidents geogràfics emmarcaven, i emmarquen encara avui, les valls d'Andorra, el territori més septentrional d'Urgell, vertebrat al voltant del riu Valira, amb les seves dues potes, la d'Orient i la del Nord.

Tot aquest espai envoltat de muntanyes no era estanc i, malgrat que la neu ho pogués impedir durant una bona part de l'any, ambdós vessants de la serralada es comunicaven a través de diversos ports i colls de muntanya. Al nord, els ports de Siguer i Fontargent permetien comunicar Urgell amb el país de Foix, la ruta més directa per unir Tolosa i el sud dels Pirineus. A l'est, el port d'Envalira, on neix el Valira d'Orient, permetia la comunicació amb l'àrea del coll de Pimorent, al bell mig de les valls de Querol i de l'Arieja. Finalment, a l'oest, el port de Cabús i el pròxim port Negre salvaven la carena per unir la vall del Valira del Nord amb les altes valls del Pallars, on neixen els primers afluents de la Noguera Pallaresa. Ara bé, l'obertura natural d'Andorra, accessible durant tot l'any, era seguint el curs del Valira cap al sud, vicle natural entre les valls andorranes i el pla de la Seu, el nucli central d'Urgell.

Davallant cap al sud-est, el territori urgellenc del segle X limitava amb el de Cerdanya a la zona de l'antic *pagus* del Baridà. Al sud del Monturull, el Puig Punçó, les Roques de l'Avellanosa, el serrat de la Tuta i el riu de Vilanova fins al seu naixement, a peus de la Torreta de Cadí, marcaven la frontera entre Urgell i Cerdanya. A l'oest, el Roc Roi i la serra de Taús, partió de les aigües del Segre i la Noguera Pallaresa, limitaven també Urgell per aquesta banda. Tot aquest espai quedava emmarcat finalment pel Montsec de Tost, el congost de Trespunts i la serra de Prada. Aquestes tres últimes fites eren les que definien el primer territori urgellenc quan va ser incorporat a l'imperi carolingi a finals del segle VIII.

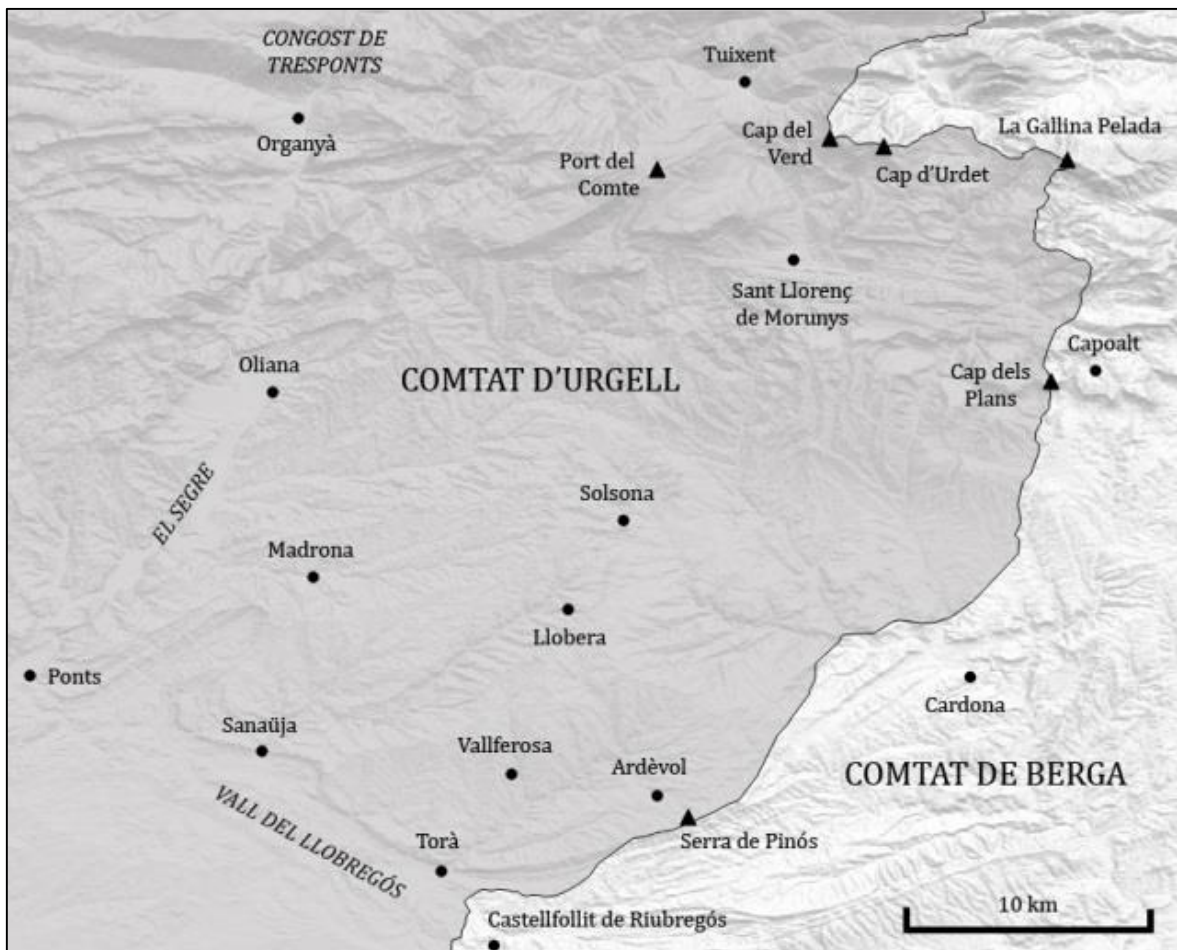

1. L'espai urgellenc, entre Andorra i Trespunts (base cartogràfica ICGC)

En aquestes latituds, en què les muntanyes ja no presenten les alçades mostrades en el territori andorrà, el nombre de colls i passos es multipliquen substancialment. A l'est del pla de la Seu, el Segre passa engorjat el Baridà, el territori que feia de nexa, ja fos seguint el curs del riu, ja fos per l'interior, entre Urgell i Cerdanya. A la banda oposada, a l'oest, les possibilitats de comunicar el Pallars i el pla de la Seu eren múltiples. Per exemple, el coll de la Creueta, el Ras de Conques, el coll de la Basseta, el port del Cantó o l'obertura natural entre la Guàrdia d'Ares i Gerri de la Sal al sud de les serres de Taús i de Mollet. Deixant el pla de la Seu, el curs del Segre davalla cap a Organyà, passant per l'infranquejable congost de

Tresponts. Fins que el camí de Tresponts no va esdevenir una ruta mínimament transitable, la via de pas cap al sud era el coll d'Ares.

Superat aquest punt, les dinàmiques d'expansió del poder comtal dels segles IX i X no només van seguir l'eix fluvial del Segre, sinó que van obrir-se cap a altres espais pròxims. Entre el Montsec de Tost i la serra del Cadí, una àmplia obertura natural uneix el pla de la Seu amb la vall de la Vansa, i d'aquí, a través del coll de Port –entre el port del Comte i la serra del Verd–, amb l'alta vall del Cardener. De fet, al sud del Cadí, el coll de les Bassotes i el de Josa, així com els Cloterons, el cap del Verd i el cap d'Urdet, aquests últims a la serra del Verd, delimitaven l'espai urgellenc, separant-lo dels dominis cerdans del comtat de Berga. Tota aquesta zona de l'actual Solsonès formava part d'Urgell i incloïa la vall de Lord, a la part alta del Cardener, i les àrees dels afluents d'aquest últim riu, el riu Negre i l'Aigua d'Ora.

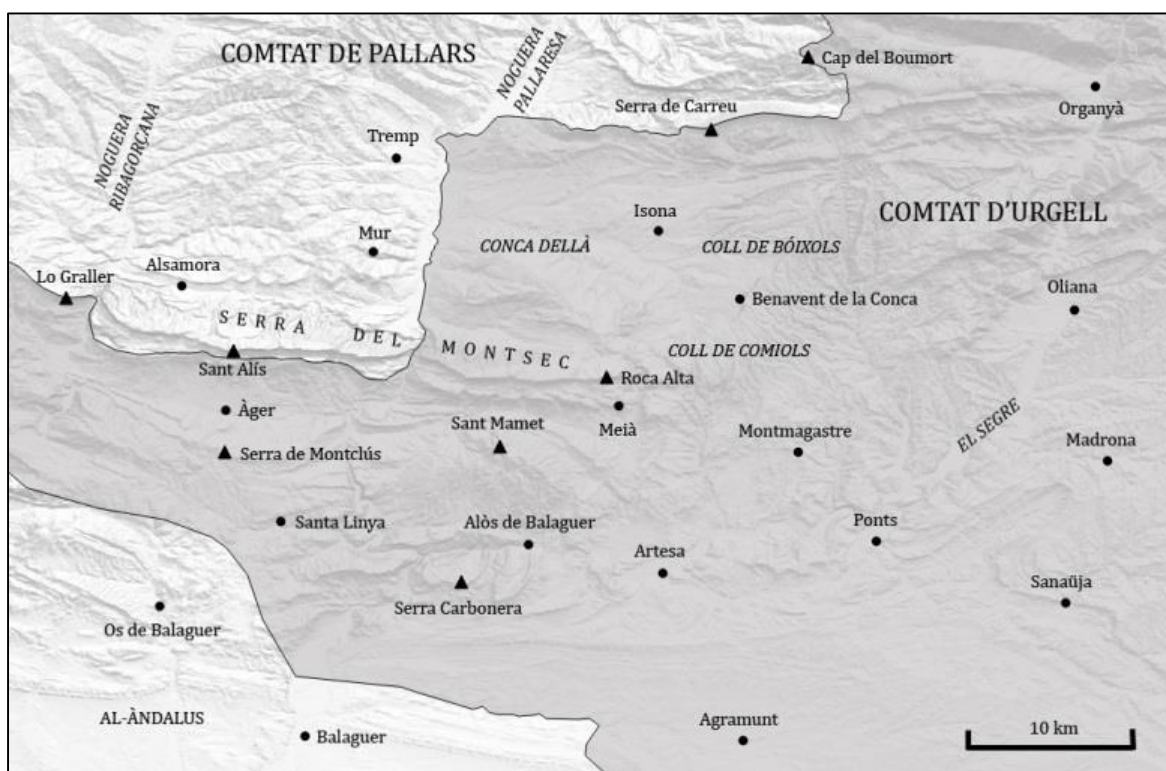

2. L'espai urgellenc, entre el Cadí i la vall del Llobregós (base cartogràfica ICGC)

A l'est d'aquesta zona, en què l'orografia és molt menys abrupta, els límits urgellencs també són menys clars. A llevant del cap d'Urdet, el cap de la Gallina Pelada era un dels punts

urgellencs més orientals, com també ho era, al sud de la mateixa Gallina Pelada, la serra dels Tossals. Des d'aquest punt fins a la serra de Pinós, al sud del Solsonès, els límits eren més difusos. El Cardener era urgellenc fins a la zona de Clariana, a les portes de Cardona, un dels indrets més sud-orientals del comtat d'Urgell. Al sud d'aquest punt, la serra de Pinós, tot i ser menys elevada que les muntanyes pirinenques, feia de límit natural, de nou, entre Urgell i els dominis dels comtes de Cerdanya.

A migdia de la serra de Prada i del coll d'Ares, Urgell s'estenia en dues direccions. Cap a occident, des d'Organyà i Nargó, les valls de Cabó i Valldarques eren urgellenques fins a la partió de les aigües entre el Segre i la Noguera. El cap del Boumort –el punt més elevat de la serra del Boumort– i la serra de Carreu, definien els límits entre els territoris urgellencs i pallaresos. El coll de Bóixols, en aquest indret, era el punt de pas natural entre les valls del Segre i la Noguera. Quan Urgell va incorporar tot aquest territori de la Conca Dellà, flanquejada per les serra de Carreu al nord, per la de la Conca i la de Comiols a l'est, pel Montsec de Rúbies al sud i per la mateixa Noguera Pallaresa a l'oest, tancava una de les zones d'expansió natural del comtat de Pallars. Als peus de la serra de Carreu, entre la serra de l'Aubenc i la de la Conca, s'obre la vall de Rialb, un ampli territori que desemboca prop de Ponts, a l'aiguabarreig del mateix Rialb, el Segre i el Llobregós.

3. L'espai urgellenc, entre el Boumort i Balaguer (base cartogràfica ICGC)

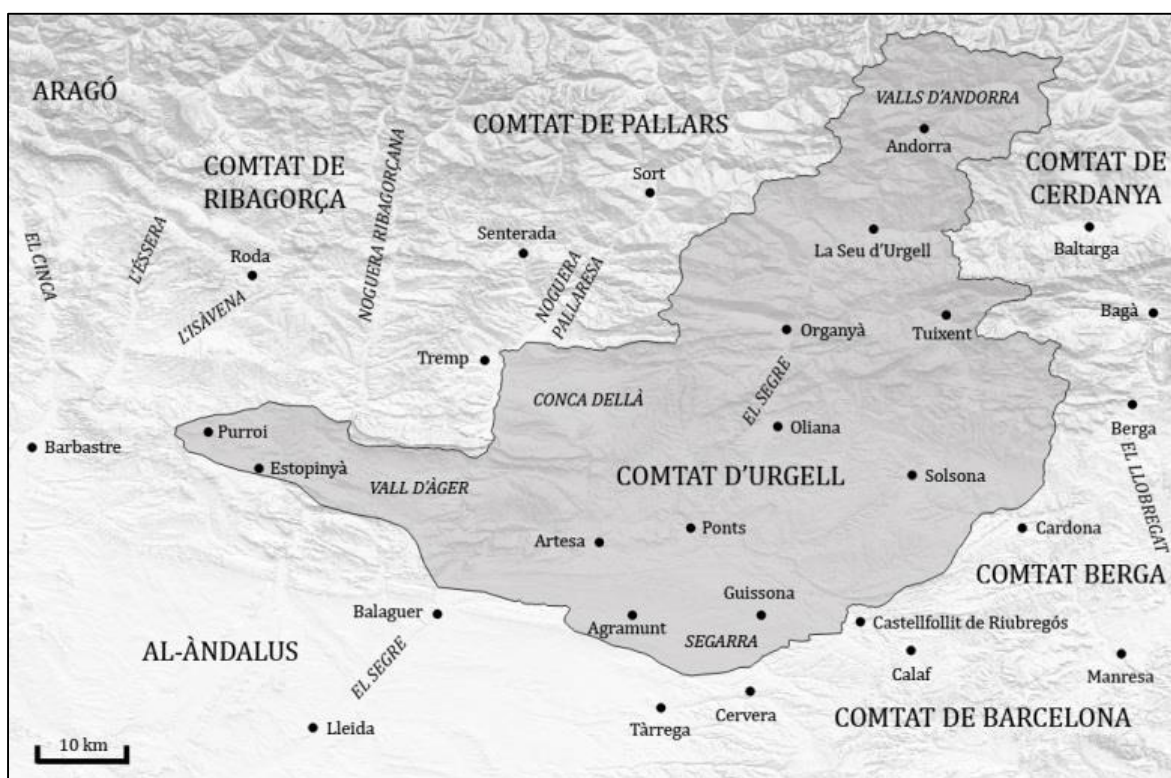
El Llobregós va marcar durant uns quants anys, els propers a la fi del primer mil·lenni, el límit entre Urgell i el món andalusí. A l'est, la serra de Pinós i la riera de Llanera tancaven els dominis urgellencs, que també s'estenien per les altres petites valls solsonines com les de la riera de Sallent, que també desembocava al Llobregós, i la de la Ribera Salada, més al nord, que desemboca al Segre. Amb la incorporació d'aquests territoris, les serres ondulades entre Oliana, Solsona, Sanaüja i Ponts també s'havien unit a Urgell en acabar la desena centúria.

Així doncs, a la fi del primer mil·lenni, aquell Urgell que començava als peus de les altes muntanyes andorranes havia superat els últims estreps pirinencs i prepirinencs i arribava a les portes de la plana, en el punt més septentrional del pla de Lleida. A partir d'aquí, els límits territorials van definir-se més políticament que no pas orogràficament.

Cap a l'oest, al sud de la Conca Dellà, ja a la primera meitat del segle XI, es va incorporar a Urgell una extensa zona de l'actual comarca de la Noguera, entre el Montsec de Rúbies i el Segre, i encara més a l'oest, seguint la serra del Montsec d'Ares, la vall d'Àger, la vall de la Noguera Ribagorçana al sud de Mont-rebei, i fins al riu Guard, a l'actual Franja d'Aragó. A la pràctica, formava part d'Urgell tot el que quedava al sud d'un extens Montsec, coronat per la Roca Alta i el tossal de les Torretes (Montsec de Rúbies), per Sant Alís (Montsec d'Ares) i per lo Graller (Montsec de l'Estall), i podia ser superat pel pas de Terradets (Noguera Pallaresa), pel coll d'Ares (serra del Montsec) i pel congost de Mont-rebei (Noguera Ribagorçana).

La conquesta de Guissona, anterior al 1020, va obrir les portes de la plana al sud del Llobregós, a l'est dels dominis urgellencs. En aquest punt, les possessions dels comtes d'Urgell limitaven amb les de la casa de Cerdanya, que estenia els seus dominis fins a l'alta vall del Llobregós a través del comtat de Berga. Aquí, més que en cap altre lloc, els castells definien el límit del comtat. Torà era urgellenc mentre que Castellfollit de Riubregós era cerdà. Més a migdia, Ivorra també era urgellenc, però Portell, Sant Ramon, les Oluges i Prenyanosa, no. Els dominis d'Urgell acabaven al Far, el Llor i Tarroja de Segarra. Urgell arribava d'aquesta manera al riu Sió, però va seguir el seu avenç cap el sud fins situar-se sobre de Cervera, Tàrrega i Anglesola, indrets que, pertanyents al comtat de Manresa, formaven part del domini barceloní. Com veiem, doncs, en aquesta zona venien a coincidir tres dominis polítics: l'urgellenc, que cap a mitjan segle XI arribava prop d'Altet i Claravalls; el cerdà, que a través del comtat de Berga arribava inicialment fins prop de Cervera (a la Cardosa i el Canós, indrets que acabarien formant part d'Urgell), i el barceloní, citat anteriorment.

En època d'Ermengol III, a mitjan segle XI, el comtat d'Urgell arribava a les portes de Balaguer. La incorporació de la zona del Sió havia portat Urgell fins a Agramunt. Malgrat que els dominis podien ser variables, podem dir que aproximadament els límits territorials urgellencs en el moment que clou aquest estudi, cap al 1066, arribaven al sud de Torroja de Segarra i d'Agramunt i a llevant fins a l'alçada de la serra Carbonera, Mont-roig i la serra de Sant Miquel (al nord de Camarasa i d'Os de Balaguer). Tant Camarasa com Cubelles van ser un enclavament barceloní al bell mig del comtat d'Urgell, un domini que ja consta com a conquerit també a mitjan segle XI, època en què també sembla que es va produir la incorporació de Gerb. Serà ja amb Ermengol IV i Ermengol V que els dominis s'estendran encara més cap al sud, fins a Ivars d'Urgell o Calassanç; i, ja el 1105, s'hi incorporarà Balaguer.

4. El comtat d'Urgell cap a 1066 (base cartogràfica ICGC)

A la segona meitat de l'onzena centúria, doncs, Urgell s'estenia de nord a sud des de les muntanyes pirinenques fins a les portes de Balaguer, tot i que en l'àrea més septentrional el comtat quedava força circumscrit a les valls del Segre i del Valira, mentre que d'est a oest anava de Torà a Estopanyà i Purroi.

**1. De l'Urgell carolingi a l'Urgell
comtal. Els anys de Guifré I el
Pelós (870-897)**

Els anys de govern del comte Guifré I el Pelós van ser fonamentals per a la història dels territoris sud-pirinencs. Al final de la novena centúria va arribar a la fi l'etapa carolíngia a la Marca i va començar la història dels comtats, uns territoris regits per uns quants prínceps territorials que actuaven com a senyors dels seus dominis. Més enllà del mite, la figura de Guifré es presenta cabdal en el procés de patrimonialització del càrrec comtal i del benefici carolingi inherent, a la vegada que la transmissió hereditària dels seus honors va marcar el canvi històric que va representar el naixement dels comtats sobirans. Per entendre com i per què es va produir aquest canvi d'etapa, cal que entenguem la situació de declivi que vivien els carolingis de la segona meitat del segle IX, que coneguem qui era Guifré I i en què va consistir el seu govern al capdavant dels territoris d'Urgell-Cerdanya, que sapiguem com es va consolidar l'allunyament d'Urgell respecte a la monarquia franca i, finalment, que analitzem com els seus successors van legitimar la seva autoritat als comtats del segle X. Només així podrem entendre com es va produir el pas de l'Urgell carolingi a l'Urgell comtal els anys finals de la novena centúria.

1.1. La llegenda d'un comte

De Guifré, comte de Barcelona

Certament en temps passats hi hagué un cavaller de nom Guifré de la vila de Rià, bastida al territori del Conflent al costat del riu Tec. Aquest cavaller famosíssim per les riqueses, la força militar i la intel·ligència, per la seva rectitud aconseguí el comtat de Barcelona de qui aleshores era el rei dels francesos.

En una ocasió havent anat a Narbona a veure uns emissaris del rei de França juntament amb el seu fill Guifré, de sobrenom *el Pelós*, en una disputa militar havent-li un francès estirat la barba, desembreinant l'espasa matà el que li havia fet això. Per aquesta raó arrestat aleshores allí mateix, quan era portat al rei de França, suscitada una altra disputa pel camí, volent venjar-se del parany sofert, es diu que fou mort prop del Puig de Santa Maria pels qui se l'emportaven. El seu fill Guifré abans esmentat, que amb ell era conduït, fou lliurat al rei de França, a qui explicaren el que havia passat pel camí amb el pare. I el rei entristit per la seva mort i per com havia succeït, avisà que en el futur això podia esdevenir en perjudici del regne de França.

De Guifré *el Pelós*, que fou el primer que tingué el comtat de Barcelona en alou

Així, doncs, el rei s'encarregà amb molta cura de confiar el noi, que havia rebut, a un comte de Flandes perquè el criés; un cop arribat a l'adolescència prenyà la filla d'aquest comte, sense que se n'adonés ningú excepte la mare de la noia, que perspicaçment ho conegué i un cop conegut ho amagà, més per vergonya que per aprovació de la malifeta. Dubtant, doncs, la mare a quin home podria lliurar la seva filla, i tenint por també que si això arribés a coneixement d'algú, la noia caigués en deshonor davant de tothom, arribà a aquesta determinació: empenyé l'esmentat noi a jurar que si un dia, per voluntat de Déu, fos revestit amb l'honor patern, és a dir, amb el comtat de Barcelona, s'uniria en matrimoni amb la noia. Un cop fet això, vestint-lo amb robes humils i sota l'hàbit de pelegrí, l'envià, acompanyat d'una dona vella, cap al territori de Barcelona a la seva mare, que encara vivia i romania en viduïtat. Reconeixent la mare el seu fill pel fet que el seu cos era pelut en algunes parts no acostumades dels homes, per la qual cosa havia rebut el nom de *pelós*, convocats els

magnats i els pròcers de tota la seva pàtria que havien conegut el pare del noi i que li havien restat fidels, d'amagat els mostrà el seu fill. Aleshores tots aquells magnats considerant amb quin tan gran engany i oprobi el seu pare havia estat mort i ell desheretat, el reberen com a senyor seu. Així, doncs, el dia convingut s'aplegaren tots alhora amb el noi, en un lloc on s'havien assabentat que devia presentar-s'hi Salomó, nascut a França, aleshores comte de Barcelona; i allà per decisió compartida, aquest noi, desembeinant l'espasa, amb les seves pròpies mans matà el citat comte i, mentre visqué, posseí tot sol el comtat de Barcelona des de Narbona fins a Hispània.

A continuació, un cop enviats uns emissaris a França, s'uní en matrimoni amb la filla de l'esmentat comte de Flandes tal com havia promès, presentant-se al lloc i el dia acordats. Així doncs, amb l'ajut i consell dels amics de la noia s'aconseguí que tingués el favor i l'amistat del rei, rebent de les seves mans l'esmentat comtat, i romangué una llarga temporada al seu palau.

I mentre allargava molt la seva estada allí, li arribà notícia que els sarraïns s'havien presentat a la seva pàtria, l'havien envaïda tota i quasi al mateix temps l'havien conquerida. Ell mateix, doncs, donant a conèixer això al rei, li demanà el seu ajut per expulsar els sarraïns, però el rei, impossibilitat per uns altres problemes, li denegà donar-li ajut, però concedí això a la seva súplica: que, si ell fos capaç pels propis mitjans d'expulsar els agarens del seu territori, l'honor de Barcelona quedaria sota el domini seu i el de tot el seu llinatge en perpetuïtat; car abans aquest comtat no havia estat donat a ningú per successió de llinatge, sinó a qui i per aquell espai de temps que el rei dels francesos havia volgut.

Guifré, doncs, aplegades de tot arreu tropes dels pròcers francesos, rebutjà fins als territoris de Lleida els agarens que havia expulsat de tots els seus territoris i posseí en domini tot l'honor tan coratjosament recuperat. Vet aquí de quina manera aquest honor de Barcelona passà de la potestat reial a les mans dels nostres comtes de Barcelona.¹

És d'aquesta manera com les *Gesta comitum Barchinone et regum Aragonie* narren la llegendària història de Guifré I el Pelós, comte d'Urgell-Cerdanya, Osona i Barcelona del final de la novena centúria. En segles posteriors, tal com es pot resseguir a través d'una interessant obra de M. Coll i Alentorn,² aquesta llegenda es va ampliar amb noves aportacions com la història de les quatre barres, documentada per primera vegada a Pere Anton Beuter, i la del drac de Sant Llorenç del Munt, que va explicar per primer cop Esteve Barelles, ambdues del segle XVI. El cert és, amb tot, que no cal esperar tants segles per veure un Guifré revestit d'una aurèola especial. Com diu el mateix Coll, ja en vida els documents es refereixen a ell com a

¹ CINGOLANI, S. M., ÁLVAREZ, R. (2012). *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó*. Gesta Comitum Barchinone et regum Aragonie. Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum, Publicacions URV, p. 63-69.

² COLL, M. (1990). *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

baró il·lustre,³ i en la centúria posterior a la seva mort se li atribueixen mèrits excelso de personatges com el bisbe Idalguer de Vic i el comte bisbe Miró Bonfill.⁴ No hem d'oblidar, de fet, que en la *mitologia* nacional catalana, Guifré ha estat considerat tradicionalment el pare de la pàtria i fins i tot se l'ha presentat com el fundador de Catalunya.

Deixant de banda aquestes qüestions, el que ens interessa aquí és entendre què expliquen les *Gesta* de Guifré. Avui en dia, majoritàriament s'accepta que el que diu el text amb què introduïem aquestes pàgines és una narració llegendària que ben poca relació té amb la veritable història d'aquest comte. Experts en la matèria com l'esmentat Coll, el qual afirma que la llegenda té ben poca historicitat,⁵ o més modernament S. Cingolani, que considera el text fals, amb escassos o nuls fonaments històrics i elaborat amb una intencionalitat política,⁶ són d'aquest parer. Malgrat que som de l'opinió, com Cingolani, que el text no pot ser emprat per aclarir la història d'aquest comte,⁷ creiem que la narració presenta un seguit d'elements que no ens han de fer desestimar-lo totalment com a document històric. D'una banda, perquè hi ha tot un seguit de paral·lelismes entre la llegenda que narra les *Gesta* i la veritable història vital de Guifré i el seu entorn familiar. D'una altra, perquè creiem que la intencionalitat política del text no s'explica sols pel context del moment en què fou posat per escrit (segle XII), sinó també per la importància històrica que va representar la figura de Guifré al tombant del segle X.

Els paral·lelismes entre la llegenda i la *història* del comte són prou coneguts. A les *Gesta*, el pare del Pelós, Guifré de Rià, va morir a mans d'un franc en una situació de confrontació; i, de fet, el pare històric de Guifré, el comte Sunifred, se suposa que va morir lluitant contra el revoltat franc Guillem de Septimània el 848. També és cert que els ancestres de Guifré tenien propietats al Conflent, com el llegendari Guifré de Rià. A part d'això, el pare de Guifré I fou substituït a Urgell-Cerdanya per un comte anomenat Salomó, un personatge del qual no se sap la procedència, però dels tres documents que se'n conserven es desprèn, seguint P. Ponsich,⁸ una actuació contrària a la família del Pelós.⁹ D'una altra banda, i ja en un pla més

³ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, doc. 8.

⁴ Vegeu en aquest sentit *Ibidem*, docs. 75 i 1242.

⁵ COLL, M. (1990). *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda...*, p. 16.

⁶ CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium (versió primitiva)*, la Brevis Historia i altres textos de Ripoll. València, Universitat de València, p. 20-21.

⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁸ PONSICH, P. (2000). «Wifred le Velu et ses frères», *Annals del centre d'estudis comarcals del Ripollès 1998-1999 – IBIX 1*. Ripoll, Patronat de la Diputació de Girona, p. 55-86 (p. 62).

⁹ L'any 865, el comte Salomó va presidir un judici en què es debatia la propietat del vilar de la Mata, al Conflent, disputada entre Santa Maria de la Grassa i un tal Saroard. El monestir havia rebut la propietat del vilar de Sunifred I i Ermessenda, mentre que Saroard, injustament com van acabar dictaminant els jutges, el retenia per al comte Salomó (PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*. Barcelona, Institut d'Estudis

ampli, el text mostra una situació de conflicte intern al si del món franc del moment, una conjuntura que sabem que és històricament certa. Cal no oblidar, també, com expliquen Coll i Cingolani, que el fet que es digui que Guifré el Pelós era fill de Guifré de Rià podria deure's a una confusió entre el mateix Pelós i el seu fill, també anomenat Guifré (II Borrell), una confusió motivada per l'errònia interpretació dels redactors del text de la data de mort d'ambdós comtes. Si donem per bona aquesta teoria, més que considerar que la successió Guifré de Rià-Guifré el Pelós que presenten les *Gesta* no és històrica, hauríem de destacar la voluntat dels redactors del text de buscar una certa historicitat, encara que l'erressin.

Els estudiosos de les *Gesta* també coincideixen a afirmar que la defensa de la terra dels atacs sarraïns que va permetre a Guifré de posseir en franc alou el comtat de Barcelona es pot relacionar amb la conjuntura política del 985, en què Barcelona fou atacada per Almansor i Borrell II va haver de defensar el territori sense el suport del rei franc.¹⁰ Fins i tot Cingolani ha relacionat la mare de Guifré, que encara vivia en viudetat a Barcelona segons el text de les *Gesta*, amb la comtessa Ermessenda de Carcassona, la qual va governar els comtats de Barcelona, Girona i Osona com a regent en dues ocasions el segle XI.¹¹ És cert que l'estada de Guifré amb el comte de Flandes i el posterior matrimoni amb la filla d'aquest semblen producte de la ficció literària. També és cert que el sobrenom *pelós* podria haver estat creat *ad hoc* per interès narratiu, més que no pas per rigor històric.¹² Tampoc no és històrica la mort del fill de Guifré enverinat, ni la successió als comtats que presenten les *Gesta*.¹³ Amb

Catalans, doc. 56). D'aquest fet es pot deduir una actuació contrària a les de la família del Pelós. D'una altra banda, entre els anys 863 i 874, una dona anomenada Sesendoara va retornar al comte Miró de Conflent, germà de Guifré, una propietat que els preveres Candeia i Amanci li havien venut injustament (*Ibidem*, doc. 86). Ambdós preveres, el 865, formaven part del tribunal del comte Salomó (*Ibidem*, doc. 56), i alguns anys abans havien venut una propietat situada a Campllong al bisbe d'Elna (*Ibidem*, doc. 54). Ponsich considera que aquests personatges, vinculats al comte Salomó, actuaven contra les propietats dels fills de Sunifred I a Campllong. D'una altra banda, al 868 el comte Salomó, a través d'un mandatari seu, tornava unes propietats que volia retenir com a bé fiscal quan en realitat eren un alou de Berà I i dels seus descendents (*Ibidem*, doc. 60). Encara que sigui hipotèticament, d'aquestes actuacions del comte Salomó hom pot deduir una activitat contrària a la família de Guifré i, en general, contrària als interessos de les famílies dirigents establertes a la Marca. Si més no, es pot arribar a dubtar que Salomó fos un «home del país» com deia M. Coll (COLL, M. (1989). *La marxa cap a la independència de Catalunya (877-988)*. Barcelona, Llibres de l'Avui, p. 12) o que «ni el seu nomenament ni la seva successió no comportaren cap trontoll polític», segons Abadal (D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans*. Barcelona, La Magrana, p. 59).

¹⁰ COLL, M. (1990). *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda...*, p. 23; CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 47.

¹¹ *Ibidem*, p. 46.

¹² *Ibidem*, p. 44-45. Sobre aquest tema també COLL, M. (1990). *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda...*, p. 130-131.

¹³ «Guifré, que fou enverinat, morí sense cap fill i fou enterrat a Ripoll.» (CINGOLANI, S. M., ÀLVAREZ, R. (2012). *Gestes dels comtes de Barcelona...*, p. 69). En realitat, Guifré II Borrell morí l'abril del 911 i fou enterrat al monestir de Sant Pau del Camp. D'una altra banda, segons les *Gesta*, «Sunyer succeí el seu pare en el comtat d'Urgell i en fou el primer comte» i «el comte Miró governà el comtat de Barcelona durant divuit anys» (*Ibidem*, p. 71). En realitat, el

tot, els paral·lelismes detectats amb la contemporaneïtat de Guifré i la utilització de fets posteriors com l'atac del 985 per narrar la història del comte ens semblen prou importants per no desestimar l'aportació d'aquesta crònica.

Sembla que les *Gesta*, en la seva versió primitiva, haurien estat redactades a Ripoll i que rere seu hi hauria hagut una comissió reial patrocinada per Alfons I.¹⁴ Les *Gesta* primitives, com també el *Liber Feudorum Maior*, haurien estat elaborades per legitimar el poder reial a Catalunya i el dret de successió dels comtes-reis respecte a una monarquia franca en ple apogeu que podria haver volgut reclamar els seus drets sobre l'antiga Marca.¹⁵ De fet, seguint Cingolani, és aleshores quan els documents deixen de datar-se segons el regnat del rei de França.¹⁶ Ara, segons aquest autor, la narració sobre Guifré que contenen les *Gesta* hauria estat redactada abans, potser cap a mitjan segle XI, sense que la datació, ara per ara, pugui concretar-se més. Aquesta proposta de datació de les *Gesta* primitives i de l'anterior història-llegenda de Guifré explicarien, d'una banda, la utilització de fets històrics posteriors per explicar la vida del comte, com els fets del 985, i, alhora, explicarien els errors comentats, fruit de gairebé un segle i mig de diferència entre la redacció i els fets narrats. Malgrat aquests cent-cinquanta anys de diferència, qui va elaborar aquesta història ho va fer amb la voluntat de ser mínimament fidel a la realitat, cosa que explica els paral·lelismes detectats entre la narració i la història real. La confusió maldestra dels Guifré (el de Rià, el Pelós i el Borrell) demostra que el redactor, tot i errar-la de ple i fer-ho tan malament com va poder, va tenir la intenció de ser fidel als materials que devia manejar per aquelles dates.

La qüestió de la historicitat és més important del que pot semblar; i ho és perquè hi ha un altre paral·lelisme entre la narració i la història que encara no hem posat en relleu. Segons les *Gesta*, Guifré el Pelós va transmetre hereditàriament als seus fills, com si de franc alou es tractés, les seves possessions, circumstància històricament certa. Com diu el text, fins aquell moment l'honor barceloní havia estat una possessió tinguda en nom del rei, i el monarca l'atorgava a qui creia oportú. Amb Guifré el Pelós això va canviar; hi va haver una ruptura. Coll considerava que la intenció política de les *Gesta* era explicar la independència del

primer comte d'Urgell va ser Sunifred II, mentre que Sunyer governà Barcelona a la mort del seu germà Guifré II Borrell i Miró fou comte de Cerdanya.

¹⁴ CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 76. Ni Coll ni Ponsich no són d'aquest parer, atès que ambdós situen la redacció de la versió primitiva de les *Gesta* a Cuixà (COLL, M. (1990). *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda...*, p. 18; PONSICH, P. (2000). «Wifred le Velu et ses frères...», p. 56).

¹⁵ Al llarg d'aquest estudi emprem el terme *Marca*, amb majúscula, per designar l'espai territorial tradicionalment anomenat *Catalunya Vella* o *comtats catalans*, designacions que, a parer nostre, són excessivament presentistes. Per contra, el mot *marca*, amb minúscula, l'emprem com a sinònim de frontera o de terra de frontera.

¹⁶ CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 85.

territori.¹⁷ Aquesta idea, com va apuntar Cingolani, no és certa del tot. La pretensió de les *Gesta* és fer una història del llinatge, no del territori: la història, sinó, començaria el 801 amb la presa de Barcelona o el 785 amb la de Girona. L'objectiu últim del text és mostrar l'origen i el perquè del caràcter hereditari en els dominis, cosa que justifica la plena sobirania dels comtes-reis sobre el territori en ple segle XII. És per això que la història comença amb Guifré el Pelós, pare del llinatge, i no amb comtes anteriors o posteriors. Si el redactor del text va recular fins a Guifré, encara que fos errant-ne els noms, *inventant-se* la història del comte de Flandes, etcètera, és perquè aquest comte va ser el primer d'una realitat política diferent, el primer que va deixar de ser *comte funcionari* per ser *comte propietari*, fent servir les paraules de R. d'Abadal.¹⁸

Quan Coll deia que les *Gesta* tenien ben poc a veure amb la realitat històrica de Guifré I s'oblidava que en la qüestió més important que pretenen explicar, el com i el perquè va començar la successió hereditària al sud dels Pirineus, l'encerten de ple. Fou Guifré el Pelós el primer que va patrimonialitzar el poder comtal i fou ell el primer que va transmetre els seus honors de manera hereditària. La cosa important d'aquesta narració no és si Guifré va deixar embarassada la filla del comte de Flandes o si tenia més pèls o menys en llocs on els homes no acostumaven a tenir-ne; la qüestió fonamental és l'inici d'un llinatge que va patrimonialitzar plenament el seu càrrec *públic* i els seus honors. Amb Guifré, els territoris de l'antiga Marca van trencar una dinàmica política pràcticament secular i van començar una nova etapa d'autonomia respecte al poder carolingi. El canvi va ser de gran envergadura, no sols per la instauració del principi d'hereditarietat, sinó també perquè van ser els fills de Guifré els qui van donar forma als comtats a partir dels territoris que posseïen.¹⁹ Amb la successió del 897, la *res publica* carolíngia, si encara existia aleshores, va arribar al final al sud dels Pirineus. La *Catalunya* carolíngia arribava així a la fi.

Cal concloure, com ho fa Cingolani, que les *Gesta* són un relat que fixa l'autoconsciència del llinatge des de la consolidació de la transmissió hereditària i de la defensa autònoma del territori.²⁰ Són un relat amb una pàtina llegendària i amb afegits literaris arbitraris, però com tota llegenda les *Gesta* tenen un rerefons d'historicitat. Van ser redactades amb una intencionalitat política clara de legitimació de la *potestas regia* catalanoaragonesa, i arran d'aquesta intencionalitat van haver de fer una retrospectiva de gairebé dos segles fins a

¹⁷ COLL, M. (1990). *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda...*, p. 20.

¹⁸ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 75.

¹⁹ MARTÍ, R. (1995). «Territoris en transició al Pirineu medieval (segles v-x)», dins *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r curs d'arqueologia d'Andorra*. Andorra, Govern d'Andorra, p. 37-83 (p. 45-46). Aquesta qüestió serà abordada més endavant en parlar dels anys de govern del comte Sunifred II.

²⁰ CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 50.

arribar al principi d'una història que va començar amb Guifré I. És, al cap i a la fi, la història dels prínceps territorials de l'antiga Marca carolíngia, aquells qui van rebre i van transmetre hereditàriament els seus dominis, aquells qui van actuar de manera autònoma amb una profunda concepció patrimonial del poder i aquells qui van acabar donant forma als comtats *catalans*. És a partir d'aleshores que va començar pròpiament la història del comtat d'Urgell, en aquell final de segle IX en què Guifré I llegà al seu fill Sunifred II una amalgama de territoris diversos que a partir del principi del segle X rebrien el nom de *comtat*. Aquest moment, doncs, recordat per una crònica llegendària amb un rerefons d'historicitat, marca el començament de la història que aquí pretenem narrar.

Tanmateix, abans de poder parlar de la successió de Guifré I i del canvi que va representar la transmissió hereditària dels seus honors el 897, cal que entenguem el món en què va néixer aquest comte i la seva trajectòria política. Només així podrem comprendre el com i el perquè del que narren les *Gesta* sobre ell, com també la transcendència històrica que va tenir Guifré per als territoris sud-pirinencs.

1.2. El declivi carolingi

La història de Guifré I difícilment es pot arribar a entendre sense conèixer el món on va viure. Generalment s'ha considerat que els darrers decennis de la novena centúria van ser anys de declivi de la monarquia carolíngia, afectada per revoltes internes i per atacs externs. De fet, és fent una narració diacrònica de la successió dels atacs i les revoltes com la historiografia catalana ha explicat, tradicionalment, les causes d'aquest declivi. Si bé és cert que aquests esdeveniments van ser un dels factors que van afectar durament el poder carolingi al llarg del segle IX, també ho és que per si sols no ho expliquen tot. Podríem arribar a preguntar-nos, fins i tot, si aquestes revoltes i la incapacitat de fer front als atacs exteriors van ser causa o conseqüència del declivi. Tampoc no podem caure en l'error de considerar que els hereus de Carlemany eren molt menys capaços que no ell de gestionar un imperi o un regne. Epítets com *el calb*, *el gras* (o *gros*), *el tartamut* i *el simple* (o *ximple*) han condemnat els carolingis de la segona meitat del segle IX a ser vistos com a monarques incapaços.²¹ Potser no pensaríem el mateix si Carlemany fos conegut com *el protector de meretrius* o *l'incestuós*, adjectius que sens dubte li escaurien d'allò més si fem cas a la narrativa de l'època.²² Al nostre entendre, i seguint una llarga rècula d'eminents autors que han estudiat la novena centúria, no podem limitar-nos a narrar una successió de fets crítics per explicar la crisi política del món carolingi ni tampoc caure en interpretacions banals.

Hi ha tot un seguit de factors de caràcter intern, alguns d'inherents en la pròpia construcció imperial carolíngia, uns altres producte de la conjuntura i de la presa de decisió dels mateixos monarques, que expliquen aquest declivi i ens donen les claus per entendre la figura de Guifré el Pelós i l'horitzó polític de la Marca el 897. A les pàgines que segueixen intentarem entendre i explicar aquest conjunt de factors fent esment, només de manera succinta,²³ a les

²¹ MACLEAN, S. (2003). *Kingship and politics in the late ninth century. Charles the Fat and the end of the Carolingian Empire*. Cambridge, Cambridge University Press, p. 1.

²² Segons L. Halphen i P. Heather, el primer que va haver de fer Lluís el Pietós va ser fer fora del palau d'Aquisgrà totes les dones de moralitat dubtosa (HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio*. Madrid, Akal, p. 190; i HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma*. Barcelona, Crítica, p. 226).

²³ Per una visió global d'aquest període de declivi vegeu WICKHAM, CH. (2014). *El legado de Roma. Una historia de Europa de 400 a 1000*. Barcelona, Pasado y Presente, p. 482-496.

revoltes internes que van afectar la Marca i les successions comtals, tema que historiadors com R. d'Abadal i J. M. Salrach han tractat en profunditat i poc més podríem fer aquí sinó repetir les seves paraules.²⁴ L'objectiu que perseguim, més que intentar fer un resum de la història carolíngia de la novena centúria, és entendre què va passar al llarg de la vuitantena d'anys que separen les morts de Carlemany i de Guifré perquè aquest últim pogués donar lloc a un llinatge que se succeiria als comtats durant generacions, quelcom que l'any 814 hauria estat inimaginable.

1.2.1 L'establiment de la vinculació personal i la *res publica*

Un dels grans pilars de l'estat carolingi era la vinculació personal que hi havia entre el monarca i les elits territorials locals, un vincle que, segons alguns autors, era el que realment mantenia unit l'imperi.²⁵ Es tractava d'una vinculació de caràcter personal, en què el posseïdor del *beneficium* carolingi –el qual detenia una funció *pública* en el si de l'estat– se sotmetia a l'emperador jurant fidelitat a la seva persona. En temps dels primers carolingis o pipínids, entre la persona que desenvolupava el càrrec públic i el monarca normalment no hi havia relació vassallàtica,²⁶ perquè com a *funcionari* era evident que devia lleialtat a l'estat i al seu màxim representant, el rei.²⁷ Amb l'arribada de Carlemany al tron, tanmateix, la vinculació vassallàtica entre el monarca i el funcionari no sols va fer-se més comuna, sinó que va esdevenir dominant.²⁸ Un dels factors que va difondre aquesta pràctica va ser la voluntat de la *potestas regia* de consolidar la seva autoritat. Aquesta dinàmica no va quedar limitada a la monarquia i als alts funcionaris: es va difondre també entre aquests funcionaris i els seus subalterns.²⁹ Malgrat que a curt termini aquesta praxis servia per consolidar l'autoritat i afermar la unitat territorial del regne (o de l'imperi), el cert és que implícitament reconeixia la incapacitat de les pròpies vinculacions de caràcter públic per mantenir el correcte funcionament de l'estat.³⁰

I no sols això. La introducció de la vinculació personal com a norma general minava totalment la *res publica*, si és que en algun moment va arribar a existir com a tal. A la pràctica, doncs, el

²⁴ En aquest sentit són de lectura obligada D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*; SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*. Barcelona, Edicions 62, dos volums; i SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització (segles III-XII)*, dins VILAR, P. (dir.) *Història de Catalunya*. Barcelona, Edicions 62, vol. II.

²⁵ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 226.

²⁶ GANSHOF, F. L. (1974). *El Feudalismo*. Barcelona, Ariel, p. 45.

²⁷ MÍNGUEZ, J. M. (1992). «Contradicciones y desintegración del Imperio Carolingio», dins LOMAS, F. J., DEVÍS, F. *De Constantino a Carlomagno: disidentes, heterodoxos, marginados*. Cadis, Universidad de Cádiz, p. 211-233 (p. 229).

²⁸ GANSHOF, F. L. (1974). *El Feudalismo...*, p. 45.

²⁹ MÍNGUEZ, J. M. (1992). «Contradicciones y desintegración...», p. 229.

³⁰ *Ibidem*, p. 230.

contracte *privat* prenia el protagonisme, al mateix temps que debilitava la monarquia i atacava els fonaments del centralisme. Des del moment en què es van consolidar les relacions de caràcter personal, la noblesa territorial va afermar el seu poder per vies alienes a les estatals –i *públiques*, per tant– que controlaven els monarques. Encara que els demolidors efectes d'aquesta realitat no es van deixar sentir fins un temps relativament posterior a la seva aplicació inicial, podem considerar que Carlemany va enverinar l'herència dels seus successors.

Si en època de Carlemany l'edifici *públic* carolingi va sobreviure va ser, en part, per la personalitat i l'autoritat del sobirà, com també pel manteniment d'unes conquestes territorials que asseguraven la fidelitat de la noblesa a canvi de donatius monàrquics en forma de terres. Quan aquestes conquestes van frenar, tanmateix, la noblesa va continuar àvida de poder, expandint o intentant expandir la seva autoritat a l'interior mateix de l'imperi. A partir d'aleshores, aquestes relacions de caràcter privat van esdevenir més útils que mai als magnats per consolidar el seu poder en detriment de l'autoritat monàrquica.

1.2.2. El fre de les conquestes territorials

El regnat de Lluís el Pietós, l'únic supervivent dels tres fills de Carlemany, va començar amb l'objectiu de buscar la unitat total de tots els territoris de l'imperi per damunt de les diferències locals que hi havia a cadascun dels regnes sotmesos a l'emperador.³¹ Al mateix temps, Lluís va voler fer de l'Església la base del seu imperi, una idea que el seu pare, que l'havia mantinguda a ratlla i fins i tot havia sotmès el papat, segurament no hauria aprovat. Els primers anys de regnat semblava que aquestes noves dinàmiques podien fer que el govern de Lluís fos més esplendorós i tot que el del seu antecessor. Paradoxalment, la majoria d'autors consideren que el declivi carolingi va començar en època de Lluís,³² i fins i tot, seguint textos contemporanis que tenien uns objectius polítics concrets, s'ha vist en la mateixa figura de l'emperador el culpable directe d'aquesta situació.³³ Més que personalitzar en Lluís les causes del declivi, els fonaments del canvi de conjuntura cal trobar-los en problemes estructurals de l'imperi mateix.

³¹ DHONDT, J. (1948). *Études sur la naissance des principautés territoriales en France (IXe-Xe siècle)*. De Tempel, Bruges, p. 1-2.

³² Per exemple J. Dhondt, autor que considera que en època de Lluís ja no podem parlar d'una monarquia forta (DHONDT, J. (1972). *La alta edad media*. Madrid, Siglo XXI, p. 47). Uns altres autors consideren que va ser després de la mort de Lluís el Pietós quan realment va començar «la ruine définitive de l'empire laborieusement édifié per Charlemagne et ses prédécesseurs» (LOT, F., HALPHEN, L. (1909). *Le regne de Charles le Chauve*. París, p. 1).

³³ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 221. Segons aquest autor, les crítiques a Lluís el Pietós responen a un moment concret, els anys en què s'enfrontava a la rebel·lió dels seus fills. Per tant, aquests textos tindrien un objectiu polític, debilitar el monarca, més que no pas la voluntat d'informar-nos històricament del context d'aquells anys.

Un dels problemes principals era que l'estructura imperial s'havia fundat sobre unes bases expansives, de conquesta. Per al bon funcionament de l'estat carolingi, doncs, era fonamental que la monarquia disposés d'una gran quantitat de terres, cosa que es traduïa en poder i riquesa per a la mateixa institució, però també servia de moneda de canvi per assegurar la fidelitat dels magnats. La lleialtat es pagava, sobretot, amb terres,³⁴ una relació entre monarquia i noblesa que s'havia establert ja des de l'ascens dels pipínids, culminat amb èxit gràcies al suport de la noblesa territorial. Evidentment, no havia estat un suport incondicional; els magnats esperaven un retorn dels nous monarques.³⁵ Per tant, si la disposició de terra era clau per a la fidelitat i aquest era l'element que mantenia unit l'imperi per damunt de la lleialtat inherent en el desenvolupament d'un càrrec *públic*, les conquestes territorials eren fonamentals per assegurar que l'engranatge continués funcionant correctament.³⁶

Lluís el Pietós va començar el regnat fent importants donacions als magnats per tal d'assegurar-se'n la fidelitat. Segons P. Heather, en el seu primer any de mandat va fer més d'un centenar de donacions.³⁷ Després d'aquell primer any, la xifra es va reduir a una dotzena de donacions anuals. La gran quantitat de lliuraments de predis del primer any es va deure al fet que Lluís havia viscut una gran part de la seva vida a Aquitània (781-813), territori del qual va ser rei ja en vida del seu pare. La mort dels seus germans el va portar a destins més importants, però quan Lluís va arribar a Aquisgrà era pràcticament un desconegut que no havia bastit una ferma xarxa de fidelitats a la cort i per això va haver-la de crear a còpia de donacions. A diferència dels seus predecessors, per tant, Lluís va fer de les donacions la base de la seva gestió política, però sense reservar-se, com sí que havien fet Carlemany i Pipí, la propietat última del *beneficium*, cosa que minava directament el fisc reial.³⁸

³⁴ Com diu D. L. Lewis, «a cambio de la bonanza de tierras distribuidas por la corona, duques y condes juraron llegar a los Campos de Mayo equipados y listos para la guerra» (LEWIS, D. L. (2009). *El crisol de Dios. El islam y el nacimiento de Europa (570-1215)*. Barcelona, Paidós, p. 356). Per tant, quan la distribució de terres va minvar, també ho va fer la fidelitat.

³⁵ MÍNGUEZ, J. M. (1992). «Contradicciones y desintegración...», p. 221. Segons Dhondt, els francs vinculats als pipínids van esdevenir un grup privilegiat en el si de l'imperi, perquè la major part de càrrecs polítics van correspondre a ells (DHONDT, J. (1948). *Études sur la naissance des principautés...*, p. 4).

³⁶ Això ens condueix a la conclusió, seguint J. Dhondt, que «la dinastia habría siempre de disponer de grandes reservas de terreno para mantener el propio poder y comprar la fidelidad de las grandes familias mediante la concesión de propiedades territoriales» (DHONDT, J. (1972). *La alta edad media...*, p. 46). Segons aquest mateix autor, això explica per què les monarquies altmedievales tenien un caràcter tan bel·licós.

³⁷ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 226.

³⁸ DHONDT, J. (1948). *Études sur la naissance des principautés...*, p. 14. Com recull el mateix Dhondt, Lluís el Pietós va restituir a frisons i saxons les propietats que el seu pare Carlemany els havia arrabassat, una clemència que, sumada a les donacions i a la fi de les conquestes territorials, va ser molt negativa per al fisc.

Els anys següents, aquesta mena de cessions de predis van tendir a reduir-se per un motiu: el fre de les conquestes territorials. Ja els últims temps de Carlemany les conquestes s'havien gairebé acabat i amb Lluís no van reprendre.³⁹ La fi de l'expansió va comportar que el tresor reial veiés disminuir notablement els seus béns territorials, una part dels quals ja no van poder repartir-se entre les elits territorials imperials.⁴⁰ L'imperi s'havia creat amb una base expansiva i ara, quan l'expansió arribava a la fi, l'engranatge començava a fallar. Les elits necessitaven noves terres per poder perpetuar el seu poder i mantenir un elevat estatus social (riquesa, clientele militars, etc.). Des del moment en què l'estat carolingi va deixar de lliurar terres a les elits, la fidelitat cap a la monarquia es va fer, sinó prescindible, menys necessària per mantenir l'estatus adquirit.⁴¹

Val a dir que la noblesa no es va conformar amb la nova situació. Àvida de poder, va desenvolupar la seva ànsia expansiva a l'interior de l'espai imperial, cosa que va afavorir les revoltes i sedicions contra la mateixa monarquia i contra unes altres faccions nobiliàries, amb les negatives conseqüències que podem imaginar. L'existència de més d'un candidat al tron, d'una altra banda, va afavorir encara més la inestabilitat a l'interior del món franc.

1.2.3. El començament dels problemes successoris

La qüestió successòria va ser, segurament, la que més inestabilitat va generar en el món carolingi de la segona meitat del segle IX i fins i tot abans, quan va haver d'establir-se la successió del Pietós. La presència de més d'un candidat al tron afavoria els conflictes i les lluites intestines, sobretot en un moment en què la noblesa veia que prenent partit per un candidat o un altre podia treure'n un benefici.⁴² La fortuna va fer que durant més de cent anys –de Carles Martell a Lluís el Pietós– el poder carolingi es transmetés d'una manera més o menys pacífica de pares a fills, perquè a cada generació hi havia un candidat que tenia un avantatge decisiu a l'hora d'heretar.⁴³ Així, per exemple, Carlemany havia heretat fàcilment a causa de la mort prematura del seu germà, i Lluís el Pietós per la mort dels seus dos germans. El 806, Carlemany havia repartit els seus dominis entre els seus tres fills, entre els quals hi havia el futur Lluís el Pietós. Ara, quan el setembre del 813 l'emperador va fer reunir

³⁹ SALRACH, J. M. (2002). *Entre Roma i el Renaixement*. Vic, Eumo Editorial, p. 77.

⁴⁰ FOSSIER, R. (1988). *La Edad Media. 1. La formación del mundo medieval*. Barcelona, Crítica, p. 367.

⁴¹ Treballs recents, com els de Ch. Wickham, segueixen apuntant en la mateixa direcció, situant les causes de problemàtiques posteriors en l'establiment d'un poder monàrquic basat en la terra i no en els impostos, un sistema que en el futur estava condemnat a la fragmentació política (WICKHAM, CH. (2014). *El legado de Roma...*, p. 152 i 264).

⁴² DHONDT, J. (1948). *Études sur la naissance des principautés...*, p. 17. En aquesta conjuntura, la fidelitat va esdevenir una mercaderia venuda al millor postor.

⁴³ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 229.

l'assemblea al palau reial d'Aquisgrà només hi havia un candidat al tron, Lluís, que gràcies a la fortuna va heretar tots els dominis paterns.⁴⁴

Aquesta sort que durant més d'un segle va acompanyar els pipínids i carolingis (sobretot la d'aquells qui van sobreviure per heretar) es va acabar en època de Lluís el Pietós, quan tres dels seus fills van arribar a l'edat adulta i, per tant, amb possibilitat de succeir-lo. El 817, Lluís va establir el futur repartiment de la seva herència entre els seus fills Lotari, Lluís i Pipí. El Pietós, amb tot, tingué encara un altre fill, Carles (823), amb la seva segona esposa Judit de Baviera. Va ser a partir d'aquest moment quan es va obrir la caixa dels trons de la successió. Sense entrar en detalls, Lluís va intentar deixar una part de l'herència al seu últim plançó, mentre que els altres fills van negar-s'hi i volien mantenir els acords del 817. És clar, la noblesa va participar activament en les tensions polítiques entre el pare i els fills i va fomentar la revolta que aquests últims van protagonitzar contra Lluís a la dècada del 830.

La rebel·lió dels fills va acabar amb un acte d'extrema humiliació per a l'emperador, que al camp de batalla davant dels seus hereus va veure's sol i va arribar a témer per la seva vida. Lluís va passar a ser custodiat per Lotari i, segons els *Annals de Saint-Bertin*, va patir maltractament físic.⁴⁵ Malgrat que al 834 fou reintegrat al poder, el mal ja s'havia fet. La rebel·lió, a més, havia posat dues coses molt clares damunt la taula. D'una banda, que la noblesa exercia un paper fonamental en la política imperial. Sense la col·laboració dels magnats, els fills de Lluís no s'haurien pogut aixecar contra el pare, i sense la traïció d'una part d'aquests magnats, que en el moment decisiu poc abans de la batalla van trair Lluís per posar-se al costat dels sediciosos, l'emperador no s'hauria hagut d'humiliar com ho va haver de fer.⁴⁶ A mitjan segle IX quedava clar que la noblesa tenia un paper clau en la política imperial, moment a partir del qual els magnats, a través del joc de lleialtats i dels seus interessos personals, van començar a intervenir en les successions reials de manera destacada.⁴⁷ D'una altra banda, la figura de l'emperador havia deixat de ser intocable. És cert que no va ser la primera rebel·lió que va patir un carolingi, però fins aquell moment no s'havia arribat a l'extrem d'humiliar l'emperador, una circumstància que, encara que els fills de Lluís no se n'adonessin, també anava en contra seu perquè minava la seva pròpia legitimitat règia. Malgrat el prestigi que encara van continuar tenint els carolingis, s'havia

⁴⁴ HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 187.

⁴⁵ DEHAISNES, C. (ed.) (1871). *Les Annales de Saint-Bertin et de Saint-Vaast*. París, p. 11-12.

⁴⁶ Segons que sembla, durant la nit una part significativa de la noblesa que donava suport a Lluís va anar-se'n del campament de l'emperador i va instal·lar-se al dels seus fills. L'endemà, un nombre important de tendes havia desaparegut del campament de Lluís i les havien alçades al dels seus fills (HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 236).

⁴⁷ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 230.

creuat una línia vermella respecte a l'autoritat imperial. Després de la dècada dels anys trenta del segle IX, res no tornaria a ser el mateix al món carolingi.

I els problemes successoris encara van agreujar-se més a la segona meitat de la centúria arran de la longevitat dels fills de Lluís. Per paradoxal que pugui semblar, que un rei regnés durant molts anys no era la millor opció, perquè quan es moria els fills i successors eren d'edat avançada i podien tenir poc temps de vida per regnar. Carles el Calb es va morir el 6 d'octubre del 877 amb cinquanta-quatre anys.⁴⁸ El seu hereu, Lluís el Tartamut, va regnar només dos anys, fins al 879, i va morir amb trenta-tres anys. Amb tan pocs anys de regnat no va tenir temps de consolidar-se en el poder ni de consolidar les lleialtats suficients perquè els seus fills adolescents no haguessin de caure a mercè dels magnats. Ambdós fills del Tartamut –Lluís i Carloman–, com veurem, van morir el 882 i el 884, respectivament. En només set anys es van succeir al regne de França quatre carolingis. No cal dir que en una situació de desintegració del poder, les successions constants no afavorien gens l'estabilitat.

1.2.4. Les conseqüències del tractat de Verdun

Finalment, després de la rebel·lió dels fills contra el pare, al final de la tumultuosa dècada del 830 la successió de Lluís el Pietós es va pactar de la manera següent: Lotari, el fill gran, ocuparia en primera instància el tron imperial del seu pare. El seu germà Lluís va rebre els territoris germànics, mentre que a Carles el Calb li van correspondre els territoris occidentals que havien de donar forma a la futura França. L'altre fill, Pipí, s'havia mort i deixava un hereu que no va entrar en els plans successoris, Pipí II, el qual pensava posar les coses ben difícils a Carles el Calb a Aquitània. Tot i aquest repartiment, quan Lluís el Pietós va traspasar a Ingelheim l'any 840, els seus fills van lluitar entre si pel poder. Els dos germans petits, que de fet eren germanastres, Lluís el Germànic i Carles el Calb, es van unir contra un Lotari que no volia reconèixer l'autonomia dels altres dos. Les pretensions dels uns i els altres es van acabar dirimint al camp de batalla, el 25 de juny del 841 a Fontenoy-en-Puisaye, al bell mig de l'imperi. La victòria es va decantar a favor de Carles i Lluís, i ambdós van acabar jurant-se fidelitat el febrer de l'any següent a Estrasburg. A partir d'aquí van començar les negociacions entre els tres germans amb la intervenció de més d'un centenar d'àrbitres. Les converses van culminar amb el tractat de Verdun de l'agost del 843, un acord que repartia l'imperi entre els tres néts de Carlemany.⁴⁹

⁴⁸ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 234.

⁴⁹ Sobre Fontenoy i el tractat de Verdun vegeu FOSSIER, R. (1988). *La Edad Media. 1. La formación...*, p. 368.

Deixant de banda la qüestió territorial, el repartiment tenia efectes negatius perquè comportava que el fisc reial, en comptes d'estar tot unit a mans d'un sol rei, es dividia en tres parts menors. Després de Verdun, doncs, la situació fiscal de cadascun dels regnes va ser encara pitjor.⁵⁰ A més, els monarques van equiparar-se cada vegada més als seus magnats a escala de poder econòmic i territorial, fet que en reduïa també el prestigi i podia delmar el manteniment de les xarxes de fidelitat entre el monarca i les elits territorials.⁵¹ Els reis, tanmateix, no podien deixar de fer donacions –de drets, terres i tributs, en el si d'una cultura del regal–⁵² si no volien que la fidelitat dels seus disminuís. Aquesta mena de béns i predis, com conclou P. Heather, s'escorrien de manera contínua i creixent de mans dels carolingis.⁵³

En síntesi, podem afirmar que ja des de mitjan segle IX els carolingis perdien poder perquè perdien riquesa. Al mateix temps que la monarquia veia limitat el seu poder, creixia el d'unes aristocràcies cada vegada més fortes –més equiparades a la monarquia i més àvides de poder– que van tendir a patrimonialitzar els dominis cedits a canvi d'una fidelitat cada cop més relaxada. I encara que després d'aquestes primeres topades entre germans sembla que va acabar imperant una relativa pau entre ells, el mal ja estava fet. Havien obert la porta a la intervenció de la noblesa en les successions,⁵⁴ estaven liquidant el fisc reial i la fidelitat dels magnats era cada vegada més cara de pagar i de mantenir. En aquest punt, dos elements van acabar trencant una unitat imaginada tan sols pel clergat franc a la segona meitat del segle IX: les lluites intestines protagonitzades pels grans magnats francs i els atacs exteriors que va patir el territori carolingi, situacions que no van fer sinó afavorir les tendències localistes i, en definitiva, la fragmentació.

1.2.5. Les lluites intestines a la Marca

Des del moment en què les conquestes territorials van arribar a la fi, la noblesa carolíngia va buscar expandir-se a l'interior mateix de l'espai imperial.⁵⁵ Els conflictes pel tron, d'una altra banda, van reforçar aquesta situació fins a arribar al punt de convertir la rebel·lió nobiliària en un problema endèmic, tal com defensava L. Halphen.⁵⁶ Sense voler fer una crònica de cadascuna de les revoltes, seria interessant de comentar breument com van afectar els

⁵⁰ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 236-237.

⁵¹ DHONDT, J. (1948). *Études sur la naissance des principautés...*, p. 18.

⁵² HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 226-227.

⁵³ *Ibidem*, p. 237.

⁵⁴ El canvi de tendència, en aquest sentit, el va marcar el paper de la noblesa en la rebel·lió de Lotari, Lluís i Pipí contra el seu pare. En aquell conflicte, la noblesa que va donar suport als fills en comptes del pare, l'emperador, va traïr la lleialtat que devia al sobirà. A partir d'aleshores la intervenció nobiliària per dirimir els conflictes successoris esdevingué fonamental.

⁵⁵ MÍNGUEZ, J. M. (1992). «Contradicciones y desintegración...», p. 231.

⁵⁶ HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 231.

territoris sud-pirinencs. L'interès se centra, sobretot, a adonar-nos que les respostes de la noblesa territorial relacionada amb aquesta regió van marcar profundament la geopolítica de la Marca a la segona meitat del segle IX.

Un dels personatges més importants de la zona aleshores era Bernat de Septimània, el qual controlava a la dècada dels trenta de la novena centúria, junt amb el seu germà, la totalitat dels territoris marítics i algun d'interior entre el Roine i el Llobregat.⁵⁷ Bernat era un personatge franc vinculat directament a la cort de l'imperi (el seu pare era cosí de Carlemany i, per tant, ell era cosí de Lluís el Pietós en segon grau) que va ascendir després d'haver sufocat la revolta d'Aissó (Aysun) –possiblement un alçament del 826 a la Catalunya central contra el poder carolingi–.⁵⁸ La seva fidelitat fou premiada amb grans predis territorials i això també el dugué a la cort, al costat de Lluís el Pietós, cap al 830.⁵⁹ Aquesta dècada, com hem vist, fou d'allò més moguda i Bernat de Septimània va acabar al bell mig del conflicte. Els tres fills del Pietós, quan es dirimia el repartiment dels dominis paternals i es gestava la revolta, van posar Bernat en el punt de mira, el qual es va veure obligat a fugir de la cort.⁶⁰ De fet, el duc de Septimània fou acusat –segurament més amb fins polítics que no pas en honor a la veritat– de mantenir relacions amb l'emperadriu Judit de Baviera.⁶¹

Malgrat que Bernat va intentar de recuperar el terreny perdut –segurament a l'assemblea de Thionville del 831–, el cert és que d'aleshores ençà va quedar definitivament allunyat de la cort. En aquest cas podem veure que la fidelitat i lleialtat depenien dels interessos polítics de la noblesa més que no pas de qualsevol altra cosa, perquè Bernat volia continuar ascendint i acaparant poder, però els interessos d'una facció nobiliària contrària li ho van impedir. Allunyat dels centres de poder i sense res a perdre (ja no hi havia terres de conquestes a repartir), Bernat de Septimània canvià la lleialtat per la rebel·lió. Sense entrar en detalls

⁵⁷ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 156.

⁵⁸ Sobre aquesta qüestió vegeu SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya...*, vol. I, p. 73-90. Sembla que la revolta va afectar durament la Catalunya central, sotmesa a un saqueig sistemàtic per part dels revoltats. Sobre aquest espai territorial és fonamental el treball de GIBERT, J. (2011). *L'alta edat mitjana a la Catalunya central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*. Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral inèdita.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 157. Bernat fou cridat a la cort al mateix moment en què Lotari, el fill primogènit de Lluís el Pietós i acusat d'haver conspirat contra el seu pare, fou enviat a Itàlia. A la pràctica, doncs, Bernat venia a substituir Lotari al costat de l'emperador, cosa que no agradà als partidaris d'aquest últim. És per això que quan es va començar a gestar la rebel·lió dels fills contra el pare, un dels objectius de la facció de Lotari fou Bernat de Septimània (HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 223).

⁶⁰ SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya...*, vol. I, p. 98.

⁶¹ HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 225.

direm que a partir d'aquest moment el duc de Septimània entrà en guerra amb Lluís el Pietós i els seus partidaris, com ara el comte Berenguer de Tolosa.⁶²

Al final Berenguer pogué incorporar durant uns quants anys els dominis de Bernat i va convertir-se en el nou home fort del sud de l'imperi. Amb tot, va tenir també les seves disputes locals amb personatges com el comte Galí d'Urgell-Cerdanya, el qual atacà els dominis tolosans de Pallars i Ribagorça.⁶³ Al final Galí fou destituït dels seus honors i qui va ser nomenat comte d'Urgell-Cerdanya el 834 va ser un fidel de Berenguer de Tolosa, Sunifred I. Sunifred, segurament fill de l'antic comte d'Urgell-Cerdanya Borrell, acabaria esdevenint un personatge fonamental per al futur de la Marca, com també Sunyer, un altre comte nomenat aleshores, en aquest cas al territori d'Empúries-Rosselló.

Durant aquells anys, Bernat de Septimània va saber jugar bé les seves cartes fins al punt de fer mèrits suficients per tornar a rebre la confiança de Lluís el Pietós. El problema era que els territoris que pretenia recuperar Bernat ara eren en mans de Berenguer de manera legítima. Per buscar-hi una solució, Bernat i Berenguer foren cridats per l'emperador, però l'oportuna mort de Berenguer de camí a la reunió va permetre a Bernat de recuperar els seus antics dominis mediterranis el 835.⁶⁴ Els últims anys de Lluís el Pietós van ser marcats per una certa calma tot esperant el repartiment definitiu dels territoris imperials. A la seva mort, Carles el Calb esdevingué rei de la França occidental, cosa que incloïa també els dominis de la Marca. El problema que tenia el rei Carles era que a Aquitània no era del tot ben rebut,⁶⁵ perquè aquest territori havia estat en mans de Pipí, fill també de Lluís el Pietós. Però aquest va traspasar abans que el seu pare i va deixar un fill, Pipí II, que no va entrar en els plans successoris del Pietós. Al 841, el flamant Carles el Calb va intentar atraure's Bernat, tot i que aquest s'hi mostrà reticent.⁶⁶ Finalment acudí prop del rei a la batalla de Fontenoy, però en quedà al marge esperant resultats.

Tot i la victòria de Carles el Calb i de Lluís el Germànic a Fontenoy i dels acords de defensa mútua que van fer-se a Estrasburg el mateix 841, el rei de la França occidental tenia uns

⁶² Sobre els anys finals de Bernat de Septimània vegeu SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya...*, vol. I, p. 99-100.

⁶³ *Ibidem*, p. 102. S'ha proposat sovint que Galí podria ser un partidari de Lotari, fill de Lluís el Pietós, tot i que la informació que se'n té d'aquests anys i de la seva actuació és molt escassa per poder afirmar-ho taxativament.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 106.

⁶⁵ Aquitània era un territori força autònom dins l'imperi i, de fet, Carlemany ja l'havia reconegut com a regne. Aquesta autonomia de la regió feia que la seva gestió en el si d'un marc més ampli com el regne de la França occidental fos d'allò més complexa (DHONDT, J. (1948). *Études sur la naissance des principautés...*, p. 233).

⁶⁶ SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya...*, vol. I, p. 115. Segons que explica Salrach, Bernat fou cridat prop del rei, però no va presentar-s'hi al·legant un pacte de neutralitat amb Pipí II. Quan Carles cridà novament Bernat, ho féu amb la intenció de liquidar-lo, tot i que com que no va tornar a presentar-s'hi només pogué acabar matant i empresonant alguns dels seus seguidors immediats.

altres fronts oberts. Pipí II, amb el suport de Lotari, va intentar d'atacar-lo, i després de no reeixir-hi el primer tornà a Aquitània, on es va fer fort. Aleshores Carles es va dirigir cap allà i aconseguí de derrotar-lo, a més de deposar Bernat dels seus honors tolosans. En aquest moment, ja el 842, Bernat es va llançar obertament a la sedició fins que finalment fou capturat, potser a Usès el 843, i executat a Tolosa pel mateix Carles el 844.⁶⁷ En aquelles mateixes dates s'havia produït un atac musulmà al sud dels Pirineus i havia estat deturat per Sunifred I d'Urgell-Cerdanya. Aquest podria ser el motiu que hauria empès Carles el Calb, una vegada executat Bernat, a apostar per lliurar els honors septimans a un comte fidel com Sunifred.

Durant els quatre anys en què Sunifred fou marquès de Gòtia (844-848), la tranquil·litat va imperar molt més que no en època de Bernat. Per desgràcia de Carles el Calb i de Sunifred, tanmateix, el fill de Bernat, Guillem, va heretar les pitjors qualitats del seu pare. Segons els *Annals de Saint-Bertin*, Guillem de Septimània va atacar Empúries i Barcelona el 848,⁶⁸ i tot sembla indicar que el comte Sunifred podria haver mort defensant aquests territoris dels rebels. El que va passar els dos anys immediatament posteriors és relativament confús. Sembla que Guillem va demanar suport a l'emir cordovès, que atacà Barcelona el 850, tot i que aquell mateix any el fill de Bernat fou capturat i ajusticiat, i la revolta sufocada.⁶⁹

A Urgell-Cerdanya Sunifred fou succeït per Salomó, el comte franc de les *Gesta*, mentre que Barcelona i més dominis van ser encomanats al marquès Odalric, el qual, segons que sembla, fou destituït arran de noves revoltes contra Carles el Calb (856).⁷⁰ Ni Odalric ni els altres comtes que el van succeir en dominis meridionals com Unifred i Bernat de Gòtia van actuar de manera lleial respecte als monarques carolingis, ans al contrari, van ser més aviat destacats protagonistes de les revoltes que es van succeir al llarg d'aquells anys contra el rei. En aquesta conjuntura, Carles i el seu successor Lluís el Tartamut van optar per encomanar una part dels dominis meridionals a membres de famílies que havien estat lleials a la monarquia en un context de revolta endèmica i generalitzada. Un dels elegits, primer com a comte d'Urgell-Cerdanya (870) i després de més territoris com Barcelona (potser el 878, tot i que no ho sabem amb seguretat), fou Guifré I, fill del comte Sunifred.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 116-117.

⁶⁸ DEHAISNES, C. (ed.) (1871). *Les Annales de Saint-Bertin...*, p. 68. Segons J. M. Salrach, aquest episodi formaria part d'una conjura més àmplia contra Carles el Calb dirigida per Pipí II amb la col·laboració del referit Guillem de Septimània i fins i tot de normands i gascons (SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya...*, vol. II, p. 41).

⁶⁹ *Ibidem*, p. 43.

⁷⁰ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 172.

Les famílies arrelades a la Marca o a la Septimània presentaven una diferència notable respecte als altres grans llinatges del regne. Evidentment que es movien pels seus interessos personals i de llinatge, però el seu marc d'actuació es reduïa a l'àmbit tolosà i septimà. Per contra, les altres grans famílies franques tenien interessos a tot arreu de l'imperi i vincles amb la cort, i això feia que les seves maniobres polítiques, sovint contra la monarquia, tinguessin conseqüències fatals. Les famílies de la Marca van jugar la carta de la legitimitat carolíngia, en part perquè eren conscients dels beneficis que els reportava, en part perquè tenien pocs o nuls vincles amb aquests llinatges amb objectius molt més amplis. Aliens a qualsevol aliança de l'alta noblesa imperial, la carta de la lleialtat monàrquica va ser tant una opció com una obligació si aquestes nissagues meridionals volien prosperar.

1.2.6. Els atacs exteriors i les tendències localistes

I a tot això, cal sumar-hi els atacs d'hongaresos, escandinaus i musulmans. Des del sud-est, des d'Hispània, des de la costa mediterrània i des de la península Itàlica, els musulmans atacaven dominis francs al mateix temps que conquerien Sicília, el sud d'Itàlia i s'instal·laven en un enclavament costaner a La Garde-Freinet, a la Provença. Els nòmades hongaresos, per la seva banda, van atacar l'imperi des de l'est d'Europa durant una bona part de la segona meitat del segle IX i principi del X. Encara de la desena centúria se'n documenten dos atacs al sud dels Pirineus, a terres gironines i a la ciutat musulmana de Lleida el 942.⁷¹ Finalment, i no per això menys important, els escandinaus van escometre contra les costes del nord i del nord-oest i fins i tot en unes quantes ocasions van penetrar, sobretot a través dels rius, al cor de l'imperi.⁷² Sense voler resseguir detalladament tots els atacs que van patir els territoris francs al llarg de la novena centúria, creiem que seria interessant d'intentar copsar la realitat del moment amb alguns exemples per fer-nos una idea de la complexa situació que s'hi vivia. Al mateix temps que els fills de Lluís el Pietós lluitaven acarnissadament al camp de batalla de Fontenoy (25 de juny del 841), els territoris imperials patien atacs en totes les fronteres. Si resseguim de manera sumària els annals francs d'aquells anys immediatament anteriors i posteriors a Fontenoy, ens adonarem de la gravetat de la situació.

El 838 es va produir un atac de pirates sarraïns a Marsella.⁷³ Tres anys després, el 841, pirates danesos atacaven el nord del territori franc, a la costa atlàntica.⁷⁴ Per l'interior, potser

⁷¹ MILLÀS, J. M. (1963). «Sobre las incursiones húngaras en la Cataluña Condal», a *Homenaje a Johannes Vincke para el 11 de mayo de 1962*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Goerres-Gesellschaft Zur Pflege Der Wissenschaft, vol. I, p. 73-80 (p. 74); i BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. Vic, Eumo, p. 302-308.

⁷² NEVEUX, F. (2009). *L'aventure des Normands (VIIIe-XIIIe siècle)*. París, Perrin, p. 50-51.

⁷³ DEHAISNES, C. (ed.) (1871). *Les Annales de Saint-Bertin...*, p. 27.

el 840 o el 841, el comte Sunifred d'Urgell-Cerdanya va haver de fer front a una ràtzia musulmana que tenia per objectiu d'arribar a Narbona.⁷⁵ L'any següent, els musulmans («maurorum») es dirigien de nou a la costa mediterrània per atacar Arles, localitat que van assolir després de remuntar alguns quilòmetres del Roine des de la seva desembocadura.⁷⁶ Aquell mateix 842, a l'extrem oposat del país, a la costa atlàntica, es produïa una nova «tempestate Normannorum», en paraules del bisbe Prudenci, el compilador dels *Annals de Saint-Bertin* entre el 835 i el 861.⁷⁷ Els pirates escandinaus van repetir incursió el 843. En aquella ocasió van atacar la localitat de Nantes, on van occir el bisbe de la ciutat a més de clergues i laics, i posteriorment van dirigir la seva escomesa cap a Aquitània. Pocs mesos després, ja el 844, remuntaven la Garona fins a arribar als voltants de Tolosa, regió que també va patir les conseqüències dels atacs dels pirates normands.⁷⁸ En aquelles mateixes dates, Lluís el Germànic havia de fer front a un de tants atacs dels «populos Sclavorum» que van afectar principalment, però no de manera exclusiva, la regió oriental de l'imperi.⁷⁹ D'entre els atacs exteriors d'aquells anys, potser un dels més recordats i compromesos fou l'entrada dels normands a París el 845, a qui Carles el Calb va haver de pagar l'astronòmica quantitat de set mil lliures de plata a canvi d'anar-se'n de la ciutat.⁸⁰ Al cap d'un parell d'anys, de nou pirates sarraïns irrompien a les costes cristianes de la Mediterrània. Aquesta vegada l'objectiu era Roma i qui en va patir les pitjors conseqüències fou la basílica de Sant Pere.⁸¹

En menys d'una dècada, atacs successius i reiterats a totes les fronteres (i a l'interior) de l'imperi franc. Aquesta situació es va perllongar durant tota la segona meitat de la novena centúria i gairebé fins a la meitat de la desena. I sense oblidar que els atacs exteriors no evitaven les rebel·lions internes. Al final de gener o principi de febrer d'aquell 844 en què els normands atacaven les ribes de la Garona, Carles el Calb entrava a Aquitània, i a la mateixa ciutat de Tolosa era executat per ordre reial (i potser decapitat pel mateix Carles i tot) el rebel Bernat de Septimània.⁸² Segurament, junt amb els moments finals del regnat de Carles

⁷⁴ *Ibidem*, p. 45.

⁷⁵ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 200-201.

⁷⁶ DEHAISNES, C. (ed.) (1871). *Les Annales de Saint-Bertin...*, p. 52.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 51-52.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 60.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 59.

⁸⁰ Una crònica sobre la presa normanda de París a BOUQUET, M. (ed.) (1870). *Recueil des historiens des Gaules et de la France*. París, Victor Palmé Éditeur, tom 7, p. 348-352.

⁸¹ DEHAISNES, C. (ed.) (1871). *Les Annales de Saint-Bertin...*, p. 66.

⁸² Segons els *Annals de Saint-Bertin* «Bernhardus comes marcae Hispanicae jamdudum grandia molienis summisque inhians, majestatis reus, Francorum judico, jussu Karoli in Aquitania capitale sententiam subiit» (*Ibidem*, p. 56-57).

el Gros a la fi de l'imperi carolingi (c. 888),⁸³ aquests anys centrals del segle IX van ser els més durs quant a atacs exteriors.

A part de les conseqüències directes que tenien els atacs, també n'implicaven d'indirectes que eren fonamentals per al declivi de la monarquia. D'una banda, patir atacs reiterats i no poder-hi fer front representava una clara pèrdua de legitimitat per a una monarquia que ja tenia prou problemes. Els monarques, a més, per assegurar-se que els seus fidels lluitaven per defensar el regne havien de consolidar la fidelitat amb donacions, cosa que tornava a agreujar la situació del fisc reial i millorava la de la noblesa.⁸⁴ Finalment, per intentar plantar cara calia, és clar, actuar militarment. Això es va traduir en una més gran militarització territorial, que a la pràctica volia dir construir castells en districtes controlats pels magnats i incrementar d'aquesta manera els efectius militars que aquests gestionaven. Com veiem, doncs, els magnats encara van tenir més eines a l'abast per consolidar el seu poder respecte de la monarquia.⁸⁵ Els castells tant podien servir per defensar-se de l'enemic com per encarar-se a l'autoritat reial, cosa que explica per què la noblesa territorial cada vegada va ser més forta al si dels seus dominis.⁸⁶

Al voltant de la qüestió de les invasions cal afegir que els atacs que patia la monarquia franca es produïen per sorpresa, a qualsevol lloc de les fronteres de l'imperi i, a més, els atacants (normands, hongaresos o musulmans) es movien a gran velocitat. Per contra, la resposta imperial era molt lenta. Quan es produïa una situació de conflicte, els delegats reials havien de contactar amb l'emperador per tal de rebre les ordres adequades i els suports necessaris per fer-hi front. Quan arribava la resposta imperial, per tant, havien passat dies i l'amenaça podria haver-se acabat, podria trobar-se a quilòmetres de distància del lloc inicial o podria haver causat danys de gran envergadura en un territori determinat. L'única solució per afrontar aquesta amenaça era, a part de militaritzar de manera més efectiva la zona, lliurar competències reials de caràcter militar als comtes dels territoris que més sovint es veien afectats per aquesta mena d'atacs. Això novament servia per consolidar el poder local en detriment del central.⁸⁷

⁸³ MACLEAN, S. (2003). *Kingship and politics in the late ninth century...*, p. 17. És cert que els atacs escandinaus no van ser els culpables últims de la fi de l'imperi carolingi, però com diu S. Maclean van participar-hi activament.

⁸⁴ Ja hem vist, per exemple, que el comte Sunifred de Cerdanya-Urgell rebia una donació reial d'un quantes viles com a premi per la seva fidelitat i la seva tasca de defensa de la frontera (BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra (segles IX-XIII)*. Andorra, Govern d'Andorra, doc. 3).

⁸⁵ FOSSIER, R. (1988). *La Edad Media. 1. La formación...*, p. 372.

⁸⁶ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 238.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 238.

Quan al principi de la dècada del 840 es va produir un atac musulmà que va penetrar segurament pel Bages i Osona, entre els territoris de Cerdanya-Urgell i Barcelona, qui va fer front a la ràtzia sense esperar ordres de l'emperador fou el comte Sunifred, pare de Guifré el Pelós.⁸⁸ Per tant, Sunifred, a mitjan segle IX, tenia unes quantes prerrogatives reials cedides, cosa que li conferia força poder a la Marca. Aquestes mateixes prerrogatives, ja les havia tingudes un antecessor seu en el càrrec –antecessor i probablement també pare–, el comte Borrell, a qui Lluís, a l'assemblea de Tolosa del 798, li havia encarregat la fortificació de les fortaleses abandonades d'Osona, Casserres i Cardona.⁸⁹ Cal destacar que aquests magnats o llinatges aristocràtics que van aconseguir aquestes prerrogatives militars i les van saber emprar satisfactòriament, frenant i derrotant l'enemic, van acabar acumulant un gran prestigi als seus territoris. Després de deturar la ràtzia de la dècada del 840, Sunifred no sols va rebre predis probablement com a regal per la seva fidelitat i per la defensa del regne, sinó que a més se li van atribuir més dominis a nord i sud dels Pirineus, i va esdevenir *marquès de Gòtia* (entre 844 i 848) després de la condemna a mort del rebel Bernat de Septimània.⁹⁰

El cas de Sunifred, tanmateix, no és una excepció. Robert el Fort va rebre de la monarquia atribucions militars semblants i fou capaç de fer front a les invasions escandinaves posant en perill la seva vida. El seu prestigi fou tan gran que fins i tot el seu fill Odó va ser elegit rei, trencant la legitimitat carolíngia.⁹¹ I què cal dir de Bosó de Provença, un altre magnat local no carolíngi (cunyat de Carles el Calb), elegit rei? La cosa més paradigmàtica d'aquests dos casos és que si van poder arribar a ser proclamats reis o a autoproclamar-se com a tals va ser perquè segurament gaudien de prou prestigi i suports per fer-ho i, també, perquè segurament tenien una fortuna personal equiparable a la d'un monarca.⁹²

Mentre el rei cada vegada tenia un poder més limitat, el poder local no sols sumava prerrogatives, també militaritzava el territori i guanyava prestigi als dominis que li havien estat conferits. Al mateix temps que el poder reial es despullava de les seves atribucions, els magnats es vestien amb atuells de poder regi, tot actuant, a la segona meitat del segle IX, com a prínceps territorials als seus dominis. En aquest context, el poder de la monarquia cada vegada va esdevenir més limitat, més qüestionat i menys efectiu. L'absentisme monàrquic era quelcom també a l'ordre del dia en època de Carlemany, i els seus successors, per la vasta quantitat de territori que governaven, poc o res van poder fer per evitar de perpetuar-lo. El

⁸⁸ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 199-201.

⁸⁹ Ens en dona testimoni l'Astrònom a la *Vita Hludovici* (TREMPE, E. (ed.) (1995). *Thegan Die Taten Kaiser Ludwigs. Astronomus Das Leben Kaiser Ludwigs*. Hannover, Hahnsche Buchhandlung, cap. VIII, p. 306 i 308).

⁹⁰ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 165-166.

⁹¹ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 238.

⁹² *Ibidem*, p. 237.

problema va ser que els successors de Carlemany ja no gaudien del prestigi del primer emperador carolingi ni tampoc la monarquia no tenia la mateixa força i autoritat a mitjan segle IX que per Nadal de l'any 800. L'absentisme, per tant, es pot considerar un altre factor afegit que afavoria el localisme i limitava la capacitat centralitzadora dels monarques francs, un absentisme que era especialment sentit a la perifèria de l'imperi.⁹³ R. d'Abadal considera, sobre això, que després de l'assemblea de Troyes del 878 l'autoritat reial a la Marca va ser més nominal que no pas efectiva,⁹⁴ i que qui va desenvolupar les prerrogatives de la *potestas regia* van ser unes autoritats locals que s'enfortien al mateix temps que s'afeblia la monarquia.

1.2.7. Les concessions carolíngies

Si l'establiment de la vinculació personal en detriment de la lleialtat *pública* i l'obertura dels conflictes successoris entre els carolingis va obrir esquerdes en un imperi amb peus de fang, tampoc no hi van ajudar les concessions que van fer els mateixos monarques a la seva noblesa. En aquest sentit, Carles el Calb, ja com a rei de la França occidental, va fer certes concessions de caràcter polític que sols van agreujar-ne la situació. És cert que cal entendre aquests acords en un context de crisi política generalitzada, però no per això deixen de ser importants per comprendre el declivi del poder monàrquic a la segona meitat del segle IX. Les assemblees de Coulaines i de Quierzy i els capitulars que en van emanar són paradigmàtics d'un moment històric determinat.

Però no únicament la noblesa imperial va sortir beneficiada d'aquestes concessions. L'Església i el papat, a partir de Lluís el Pietós, van recuperar el terreny perdut anys anteriors. Carlemany havia estat un emperador terrenal, però també espiritual, i va ser capaç de mantenir el papat controlat sota la seva autoritat. Lluís, per contra, no sols va voler reforçar el caràcter religiós del seu imperi, sinó que també va fer que el papat tornés a emergir com a cap visible de la comunitat cristiana i va comprometre's a no intervenir de cap de les maneres en els afers papals.⁹⁵ Amb aquest acte de pietat cristiana, Lluís afavoria la intervenció d'un actor polític més a l'Occident europeu, un actor que ja existia, però que a poc a poc durant el segle IX va anar guanyant protagonisme i ja al X i XI va arribar a substituir simbòlicament els carolingis en el panorama europeu. No voldríem imaginar-nos la cara que devia fer el Pietós quan poc més d'una dècada després de *restituir* el papat en la seva posició era víctima d'una

⁹³ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 235.

⁹⁴ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 264.

⁹⁵ HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 195.

revolta dels seus fills, dirigida per Lotari i secundada pel papa Gregori IV i pel bisbe Agobard de Lió, ben conegut a Urgell.⁹⁶

Deixant de banda les relacions entre monarquia i papat, amb la seva noblesa els monarques carolingis també van fer algunes concessions amb conseqüències profundament negatives. Malgrat que la historiografia catalana n'ha parlat relativament poc, creiem que cal destacar-ne l'assemblea de Coulaines del 843. Aquesta reunió convocada per Carles el Calb no podia arribar en un moment més crític. Com hem vist, en aquests anys la França occidental era assetjada per atacs exteriors, tant a la Marca com al Mediterrani i a l'Atlàntic. Carles, a més, tot i que la batalla de Fontenoy havia quedat enrere, encara mantenia alguna topada oberta amb Lotari i amb el seu nebot Pipí II a Aquitània, mentre que les rebel·lions, com la de Bernat de Septimània, eren a l'ordre del dia. A Coulaines, el rei va acceptar que els seus súbdits poguessin orientar el monarca amb les seves advertències si actuava erròniament, a més de prometre que les seves actuacions es regirien pels principis de la justícia.⁹⁷ El monarca es comprometia, a la pràctica, a no privar cap persona del seu honor o dignitat per caprici o per influència pèrfida.⁹⁸ Malgrat que pugui semblar positiu que el rei actués seguint el principi de la justícia, tal com recullen F. Lot i L. Halphen, el cert és que aquestes mesures van contribuir a augmentar l'anarquia perquè donaven una aparença de justificació (pel fet de poder advertir el rei si actuava erròniament) a la indisciplina dels laics.⁹⁹

Però no sols això. Des del moment en què Carles el Calb es comprometia a no privar ningú dels seus honors sempre que fos mantinguda la fidelitat, posava fi a un poder reial fins aquell moment de caràcter absolut. Seguint els mateixos Lot i Halphen, el reialme sortit de Coulaines va quedar profundament afeblit perquè es reconeixien límits a l'autoritat monàrquica i el rei esdevenia tan sols un *primus inter pares*.¹⁰⁰ Alguns autors com ara J.-P. Poly i É. Bournazel fins i tot han considerat que la monarquia sortida de Coulaines era contractual.¹⁰¹ Evidentment,

⁹⁶ Sobre la intervenció papal vegeu *Ibidem*, p. 230-235.

⁹⁷ Una anàlisi de l'assemblea a *Ibidem*, p. 269.

⁹⁸ LOT, F., HALPHEN, L. (1909). *Le regne de Charles le Chauve...*, p. 93. Com recull L. Halphen seguint el text emanat de Coulaines: «Queremos, declara en términos precisos [Carles el Calb], que todos nuestros *fideles* tengan por muy cierto que en adelante no privaremos a nadie, cualquiera que sea su condición o su dignidad, de los puestos a que tenga derecho, que no le despojaremos ni por capricho, ni bajo ninguna pèrfida influencia, ni por una injusta codicia, sino que usaremos los caminos de la justicia y nos ceñiremos a la razón y a la equidad. Garantizo a todos, con la ayuda de Dios, y cualesquiera que sean su dignidad o su estado, el mantenimiento de la ley, tal y como la han tenido sus antepasados en los días de nuestros antecesores» (HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 269).

⁹⁹ LOT, F., HALPHEN, L. (1909). *Le regne de Charles le Chauve...*, p. 95.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 95-96.

¹⁰¹ POLY, J.-P., BOURNAZEL, E. (1983). *El cambio feudal (siglos X-XII)*. Barcelona, Labor, p. 55.

l'autoritat règia va sortir tocada d'aquesta assemblea malgrat que el que es procurava era justament el contrari.

Anys després, el 877, quan estava a punt d'acabar el regnat de Carles el Calb, una nova assemblea ens demostra el debilitament de l'autoritat règia i les concessions que havia de fer el rei per rebre el suport militar dels seus homes. L'aleshores emperador –havia estat coronat com a tal el 875– havia estat cridat pel papa a Itàlia per afrontar els atacs sarraïns que afectaven la península. Per tal d'aconseguir aixecar un exèrcit capaç de fer-los front, Carles es veié obligat a fer unes quantes concessions en les disposicions contingudes al capitular emanat de l'assemblea de Quierzy-sur-Oise. Una d'aquestes concessions va ser la transferència del *beneficium* de pares a fills, o al parent més pròxim, si el seu possessor moria durant la campanya italiana.¹⁰² Com ja va destacar R. d'Abadal en el seu moment, en rigor aquestes disposicions eren de caràcter transitori i s'havien fet amb la intenció d'aconseguir el suport dels magnats.¹⁰³ Si bé això és cert, també ho és que el sobirà, a la segona meitat del segle IX, ja no tenia la capacitat de convocatòria que s'esperaria d'un emperador perquè havia de fer concessions de gran transcendència als seus magnats si volia que lluitessin per a ell, clar símptoma del deteriorament de la *potestas regia*. I, d'una altra banda, si la contrapartida que ofería Carles als nobles era l'hereditarietat era perquè realment això els podia interessar.¹⁰⁴ La conclusió és que, al final, els magnats van participar en la campanya imperial a canvi que se'ls reconegués la capacitat de transmetre hereditàriament (de manera transitòria) els seus beneficis, mostra d'una tendència patrimonialitzadora molt clara de la noblesa. Arran de la situació que presentava l'autoritat règia en aquell moment, durant quant de temps aquesta disposició de Quierzy podia ser temporal? Al final del segle IX i sobretot a la centúria següent, aquestes tendències patrimonialitzadores i la voluntat de traspasar hereditàriament els dominis de pares a fills van esdevenir la norma general a tota la França occidental i els territoris sud-pirinencs no en van ser una excepció.

Fills com eren del moment històric que vivien, els carolingis van adoptar tot un seguit de decisions, algunes per convicció religiosa, unes altres per necessitat política. Sigui com sigui, van ser decisions que en part van marcar el seu futur a curt i a mitjà termini, perquè van afavorir més aviat el seu propi declivi –tot i que imaginem que no van ser-ne conscients– més que no pas refer allò que Carlemany havia tingut i ells no havien pogut, o sabut, mantenir.

¹⁰² HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 356.

¹⁰³ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 86. Com diu Abadal, «no instituïa el dret hereditari en els càrrecs, garantia solament aquesta aspiració dels grans ocasionalment, a fi de congraciarse'ls».

¹⁰⁴ Tenint en compte que la campanya italiana no tenia per objectiu conquerir noves terres, no hi havia l'incentiu del repartiment de dominis i botí al final per participar-hi. L'incentiu, per tant, es va buscar d'una altra manera, a través de la transmissió hereditària (reconeguda temporalment) dels beneficis.

1.2.8. La primera ruptura de la legitimitat carolíngia

Carles el Calb fou succeït pel seu fill Lluís II el Tartamut, el qual només regnà durant dos anys (877-879). Lluís deixà tres fills, Lluís III, Carloman i Carles el Simple, el qual encara havia de néixer quan el seu pare va traspasar.¹⁰⁵ La minoria d'edat dels dos primers fills de Lluís va afavorir un intent d'usurpació reial que fou finalment superat. El 880, a través del conveni d'Amiens, els dos primers fills de Lluís van repartir-se l'herència paterna, i la Borgonya, Aquitània, Septimània i els territoris sud-pirinencs van quedar a mans de Carloman.

Carloman fou un dels últims monarques carolingis a acostar-se a terres de la Marca durant la seva estada a Narbona l'any 881.¹⁰⁶ La mort prematura del seu germà li va permetre de tornar a aplegar els dominis paternals, tot i que el 884 fou ell qui traspassà. Els quatre anys següents, l'herència de Carloman va correspondre a Carles el Gros, rei de Germània i besnét de Carlemany, amb qui l'imperi carolingi va arribar a la fi.¹⁰⁷ La mort de Carles va produir-se en un moment complicat per a l'imperi, afectat de nou per múltiples atacs exteriors. És per això que els magnats, a l'hora d'elegir el nou monarca, van deixar de seguir el principi de legitimitat i van optar per buscar un personatge amb prestigi guerrer. L'elegit fou Odó, fill de Robert el Fort. Robert representava tot el que ja no representaven els monarques carolingis del moment. Així com Carles el Calb va haver de pagar perquè els escandinaus que ocupaven París abandonessin la ciutat, Robert el Fort havia lluitat contra els normands i havia posat en perill la seva vida, i per això la seva mort heroica va fer emergir un nou model de resistència contra els invasors al mateix temps que donava un immens prestigi als seus successors – entre ells Odó–, ancestres dels Capet.¹⁰⁸

L'elecció d'Odó i l'autoproclamació de Bosó de Provença com a reis, a part de trencar la legitimitat carolíngia, no van servir per frenar les tendències disgregadores que afectaven el regne al final del segle IX. De fet, podríem dir que les van incrementar i tot. És cert que a la Marca, malgrat que il·legítim, Odó va acabar essent reconegut rei.¹⁰⁹ Ara, una cosa era ésser reconegut i una altra de ben diferent retre fidelitat i lleialtat a un personatge que no pertanyia a la dinastia legítima. A la mort d'Odó (898), un fill pòstum de Lluís el Tartamut (i nét, per tant, de Carles el Calb), Carles el Simple, va recuperar el poder per als carolingis.¹¹⁰ Aquesta dècada en què els carolingis no van governar, tanmateix, demostra clarament que havien

¹⁰⁵ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 232-233.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 233.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 234.

¹⁰⁸ NEVEUX, F. (2009). *L'aventure des Normands...*, p. 67.

¹⁰⁹ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 234.

¹¹⁰ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 235.

perdut legitimitat, poder i fidelitats. Encara que la dinastia va mantenir-se al poder durant gairebé un segle més, la seva esplendor havia arribat a la fi. I no sols la legitimitat i el poder dels carolingis havien pràcticament desaparegut: el regne s'havia fragmentat del tot en uns quants principats territorials.¹¹¹

Un any abans que morís Odó, caigué mort a mans dels musulmans Guifré el Pelós (897), el qual va llegar als fills els territoris que havia rebut del rei Carles el Calb com a comte beneficiari de la monarquia. La successió hereditària, com veurem, va marcar un punt d'inflexió als territoris de la Marca. En part, l'actuació de Guifré es va deure al fet que el rei del moment no era carolingi i, per tant, no estava legitimat per designar un successor. En part, també Guifré era un home del seu temps i com a tal, com feien també els altres comtes de l'antic imperi carolingi, va considerar que els seus fills tenien el dret de l'herència paterna. Quan es va produir la represa carolíngia el 898, un dels hereus de Guifré, Guifré II Borrell de Barcelona, va desplaçar-se a la cort de Carles el Simple.¹¹² En aquella visita es va produir la culminació de la ruptura. Guifré Borrell anà a la cort com a hereu del seu pare i el rei, a canvi de l'homenatge que el comte li va prestar, va acceptar la situació. El rei va consentir la política de fets consumats (podia fer res més?) i va permetre, per fer servir novament les paraules de R. d'Abadal, el pas del *comte funcionari* al *comte propietari*.

1.2.9. Del legitimisme a la fragmentació territorial

Malgrat tot el que hem vist, i per paradoxal que pugui semblar, els qui van posar fi al somni carolingi no van ser els revoltosos Bernat de Septimània i Bernat de Gòtia: els qui van posar fi a la unitat territorial van ser els legitimistes carolingis.¹¹³ Quan hom ressegueix les pàgines de la historiografia catalana sobre el segle IX acaba amb una idea molt clara: els comtes francs elegits pels monarques carolingis van causar tota mena de problemes a la monarquia i situacions de rebel·lió contínua, mentre que els hispanogots elegits com a comtes van servir de fidelitat absoluta als carolingis i van rebre predis a canvi de la seva lleialtat. Deixant de banda la qüestió de l'origen ètnic d'aquests personatges, la cosa evident és que qui va ser capaç de crear una dinastia pròpia sobre uns béns fiscals patrimonialitzats va ser el legitimista Guifré el Pelós, fill del legitimista Sunifred, i no pas Bernat de Septimània (executat per rebel·lió a Tolosa el 844), Guillem de Septimània (fill de l'anterior, executat per rebel·lió a Barcelona el 850) o Bernat de Gòtia (mort en rebel·lió contra el rei cap al 880).

¹¹¹ De fet, quan Carles el Simple va arribar al poder, els principats territorials ja eren una realitat política (DHONDT, J. (1948). *Études sur la naissance des principautés...*, p. 250-251).

¹¹² SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 241.

¹¹³ MACLEAN, S. (2003). *Kingship and politics in the late ninth century...*, p. 75.

Com diu P. Heather, ser lleial a una dinastia no volia pas dir deixar d'aprofitar-se d'aquesta lleialtat.¹¹⁴ Els partidaris dels carolingis, i en concret els partidaris dels carolingis que van arribar a regnar, van ser els més ben situats per socavar el poder reial. La lleialtat d'aquests magnats va ser clau per acostar-se al poder i obtenir, així, els beneficis que generava la fidelitat.¹¹⁵ La independència *de facto* no va ser sinó un procés de patrimonialització d'allò que el rei havia lliurat com a *beneficium* sumat als predis personals dels quals ja disposaven aquests magnats. L'acostament a la monarquia, d'una altra banda, també servia per refermar el poder local d'aquests magnats perquè no deixaven de formar part del mateix engranatge imperial/reial carolingi.¹¹⁶

El cas de Guifré el Pelós i la seva família és paradigmàtic. El seu avi Borrell havia estat un home fidel a Carlemany, havia lluitat per a l'emperador i se li havia encomanat la defensa de territoris de la Marca entre Osona i el Bages. El seu fill, Sunifred, va defensar el regne de les ràtzies musulmanes i fou tan fidel que va arribar a ser nomenat marquès de Gòtia quan el rebel Bernat va perdre els seus dominis. Guifré, davant dels carolingis, tenia fama de lleialista i per aquest motiu se li van lliurar uns quants territoris per gestionar-los en nom de la monarquia. De fet, eren tan lleialistes a casa d'en Guifré que quan aquest va morir en un moment en què no hi havia un rei carolingi legítim, els seus fills van continuar governant els honors paternals perquè no caiguessin en mans d'algú que no fos prou partidari de la casa de Carlemany. Amb aquesta successió directa, la família de Guifré havia fet –intencionadament o no– quelcom contrari a tot principi de *res publica*: van transformar un càrrec públic en un bé propi, privat, patrimonial i hereditari. Però quan l'any següent Guifré Borrell de Barcelona es desplaçà a la cort de Carles el Simple per retre-li fidelitat, aquest la hi va acceptar i va reconèixer *de iure* que aquella successió patrimonial era *legal*. El rei ho va fer perquè necessitava la lleialtat dels seus magnats (acabava de pujar al tron i la situació de la monarquia no era la més bona) i, a més, sabia que els membres d'aquella nissaga eren partidaris de la seva causa i de la dels seus antecessors. Què havia de fer el rei? Retirar els honors a una de les poques famílies que no s'havia revoltat en tot el segle IX per posar-hi un potencial rebel?

Els legitimistes Borrell, Sunifred, Guifré i companyia ho havien aconseguit, havien posat la primera pedra per crear uns quants principats territorials a la Marca. El rei havia acceptat que aquella successió era legítima i a partir del 897-898 totes les successions es van fer sense

¹¹⁴ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 239.

¹¹⁵ MACLEAN, S. (2003). *Kingship and politics in the late ninth century...*, p. 78.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 78.

la intervenció de la monarquia. La *Catalunya carolíngia* arribava així a la fi dels seus dies. La *Catalunya comtal* acabava de néixer.

1.3. Guifré I, comte del territori urgellenc (c. 870-897)

Malgrat que s'ha parlat molt de Guifré I, el cert és que la documentació que se'n conserva és força minsa i les seves actuacions als territoris sud-pirinencs són sovint mal conegudes. Encara que hi hagi algunes teories d'autors com R. d'Abadal que han estat acceptades per una bona part de la historiografia, de Guifré no sabem amb certesa ni quan va ser investit comte dels territoris d'Urgell-Cerdanya, de Barcelona ni fins i tot si va arribar a ser comte de Girona, com sovint s'afirma. D'una altra banda, la llegenda que acompanya aquest *baró il·lustre* ja des del mateix segle X ha emmascarat la seva història fins al punt que en alguns casos és difícil de destriar-ne el gra de la palla. De Guifré es diu, per exemple, que va portar la frontera fins a Ponts o documents posteriors a la seva mort el fan autor de tal donació o de tal altra, afirmacions que són difícils de contrastar i que pensem que responen més a la lògica política dels seus descendents, els quals van haver de repartir-se i gestionar –no sense conflictes– un important territori, més que no pas a la història real del Pelós. La nostra intenció, tanmateix, no és analitzar-ne de dalt a baix la vida i l'obra, sinó aproximar-nos només al seu origen familiar i a les seves actuacions al territori urgellenc, espai que després de la seva mort el 897 va passar a mans de Sunifred II, pròpiament el primer comte d'Urgell.

1.3.1. L'origen familiar de Guifré

Com hem vist referint-nos a les *Gesta Comitum Barchinonensium*, s'hi explica que Guifré el Pelós era fill de Guifré de Rià, mort a traïció a mans d'un franc.¹¹⁷ Aquesta història fou admesa com a verídica fins ben entrat el segle XVIII. Val a dir que P. de Marca, a la segona meitat del segle XVII, es referia a aquesta narració com a «fabula», tot i que l'erudit gal no va poder anar més enllà en el seu estudi.¹¹⁸ Com recorda R. d'Abadal, és en aquest punt en què Marca va deixar inacabada la seva obra, continuada pel seu secretari É. Baluze, el qual també parlava dels orígens fabulosos de les *Gesta* sense intentar d'establir-ne els possibles orígens històrics. Bons coneixedors de la documentació catalana com eren, potser Marca i Baluze van adonar-se

¹¹⁷ CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 119-120.

¹¹⁸ MARCA, P. (1688). *Marca Hispanica sive limes hispanicus*. París, col. 333-334.

que la història de les *Gesta* trontollava. Tampoc no podem descartar, amb tot, que consideressin que es tractava d'un conte per tal de justificar la presència en aquesta història d'un franc traïdor i d'un comte, Guifré, que va guanyar-se la capacitat de transmetre els seus honors als fills sense la intervenció del monarca franc, fet contrari als interessos que ambdós autors perseguien amb l'elaboració de la seva *Marca Hispanica*.

L'alternativa a la història de Guifré de Rià com a pare de Guifré el Pelós, la van proposar C. Devic i J. Vaissete a la seva cèlebre *Histoire Générale de Languedoc*, on van publicar un document que permetia d'establir que els pares de Guifré i dels seus germans havien estat Sunifred i Ermessenda.¹¹⁹ Aquesta proposta fou acceptada per pràcticament tothom i encara avui és la que es dóna per certa. El Sunifred en qüestió, com veurem, va ser identificat amb el comte d'Urgell-Cerdanya documentat a mitjan segle IX, el qual va rebre, després de la condemna a mort de Bernat de Septimània, tots els dominis d'aquest i va esdevenir marquès de Gòtia entre els anys 844-848. Un altre document d'uns quants anys abans, en què es presentava Miró el Vell –germà de Guifré– com a fill del comte Sunifred, venia a confirmar aquesta proposta.¹²⁰

El problema va sorgir quan es va voler remuntar més enrere, intentant d'identificar els pares de Sunifred i d'Ermessenda, qüestió sobre la qual encara no s'ha arribat a una proposta definitiva de consens. A manca d'un document que expliciti clarament que Sunifred o Ermessenda eren fills de tal matrimoni o de tal altre, per cercar els avantpassats de Guifré cal fer-ho de manera indirecta, seguint dues regles fonamentals: la repetició de noms en el si d'una mateixa família i la transmissió dels mateixos dominis.¹²¹ Seguint aquesta pràctica es van establir diverses possibles ascendències de Guifré que actualment han quedat reduïdes a dues: Sunifred, fill del comte Borrell d'Urgell-Cerdanya; o Sunifred, fill de Bel·lò de Carcassona. Val a dir que la segona teoria, la que fa de Guifré un bel·lònida, és la que més adeptes té actualment, tot i que creiem que, quant a argumentació, té la mateixa força la que fa de Sunifred un fill de Borrell.

¹¹⁹ DEVIC, C., VAISSETE, J. (1730). *Histoire Générale de Languedoc*. París, tom 1, ap. 112, p. 139. El document en qüestió, datat l'any 888, diu: «In nomine Domini, nos simul in unum donatores, id est Sesenanda, Suniefridus, Wifredus comes, Rodulfus comes, Miro comes, Suniefredo abbatu [...] donamus ab omni integritate cuncte congregatione sancte Marie [de la Grassa] propter remedium domni Suniefredi genitoris nostri, vel domnae Ermesindae genitricis nostrae.»

¹²⁰ MARCA, P. (1688). *Marca Hispanica...*, ap. 34, col. 796-797.

¹²¹ Ambdues regles ja s'havien seguit tradicionalment per intentar de resseguir els llinatges estudiats, però foren posades per escrit l'any 1900 per R. Poupardin en un article de referència per als genealogistes dels segles IX i X (POUPARDIN, R. (1900). «Les grandes familles comtales a l'époque carolingienne». *Revue Historique* 72, p. 72-95). En aquest sentit, també és molt recomanable l'estudi de LE JAN, R. (1995). *Famille et pouvoir dans le monde franc (VIIe-Xe siècle)*. París, Publications de la Sorbonne. Sobre la qüestió de l'onomàstica, vegeu-ne especialment les pàgines 179-223.

Els mateixos historiadors llenguadocians que havien establert la paternitat de Guifré en el comte Sunifred I van anar més enllà i van establir que aquest últim era fill de Borrell d'Urgell-Cerdanya.¹²² Es basaven en un precepte en què Lluís el Pietós concedia al «fidei nostro Suniefredo» la vila de Fontcoberta, al *pagus* de Narbona, tal com havia fet Carlemany amb el pare de Sunifred, Borrell.¹²³ El terme *fidel* s'emprava sovint per designar una persona de confiança de l'emperador o del rei, i per això s'identificava aquest fidel Sunifred, fill de Borrell, amb el comte pare de Guifré.

A mitjan segle XIX, Tastu va acceptar la successió proposada de Borrell-Sunifred-Guifré i hi afegia una novetat: la vinculació matrimonial entre Sunifred i Ermessenda, filla, segons aquest autor, de Bel·ló de Carcassona.¹²⁴ Tastu es basava en un document de l'any 879 on el comte Miró el Vell de Conflent era presentat com a senyor d'unes possessions per herència del seu avi Bel·ló.¹²⁵ Com que a la *Histoire Générale de Languedoc* havia quedat establerta la paternitat de Sunifred en la figura de Borrell d'Urgell-Cerdanya, Tastu va identificar Bel·ló com a pare d'Ermessenda i, en conseqüència, com l'avi matern de Miró i de Guifré.

Malgrat que P. de Bofarull a *Los condes de Barcelona vindicados* rebutjava la proposta dels historiadors del Llenguadoc,¹²⁶ i malgrat que J. Calmette la matisava proposant que el pare de Sunifred era Asnar Galí,¹²⁷ cap d'aquestes dues propostes no va tenir més recorregut. Ja al segle XX, A. Rovira i Virgili tornà a investigar sobre la qüestió, refutant d'una banda les propostes de Calmette i considerant que la identificació dels Borrell i Sunifred del document del 829 amb els mencionats comtes d'Urgell-Cerdanya no quedava prou contrastada amb aquesta única referència.¹²⁸ El mèrit de Rovira i Virgili fou destacar les similituds entre els antropònims dels successors de Guifré i els de la família comtal carcassonesa.

Fou finalment R. d'Abadal, amb tot, qui acabà proposant un model alternatiu.¹²⁹ Abadal va replantejar la qüestió de l'ascendència de Sunifred, el qual, segons ell, no era el gendre de Bel·ló de Carcassona, sinó el seu fill. Per aquest autor, Sunifred era germà dels comtes de

¹²² AUZIAS, L. (1937). *L'Aquitaine carolingienne (778-987)*. Tolosa-París, Privat-Didier, p. 188.

¹²³ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 315.

¹²⁴ Aquesta teoria es va publicar el 1851 en un opuscle anònim titulat *Note sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelona et d'Emporias-Roussillon*. Montpellier, p. 7-10. Tradicionalment s'ha considerat que l'autor era l'impressor perpinyanès Pere Tastu (o Pierre Tastu), tot i que fins el 1822. El seu fill, Josep Tastu (o Joseph Tastu), que també podria ser-ne l'autor, traspassà l'any 1849 a París. R. d'Abadal i J. M. Salrach, dos autors de referència, atribueixen a Pierre Tastu l'elaboració d'aquest opuscle.

¹²⁵ MARCA, P. (1688). *Marca Hispanica...*, ap. 39, col. 804-805.

¹²⁶ BOFARULL, P. (1836). *Los condes de Barcelona vindicados*. Barcelona, tom 1, p. 4-9.

¹²⁷ CALMETTE, J. (1900). «Les origines de la première maison comtale de Barcelone», *Mélanges d'Archéologie et Histoire de l'École Française de Roma* 20, p. 299-306.

¹²⁸ ROVIRA I VIRGILI, A. (1976). *Història de Catalunya*. Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, tom III, p. 154-165.

¹²⁹ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 41-55.

Carcassona Gisclafred i Oliba i del comte d'Empúries-Rosselló Sunyer I. Això convertia Guifré en cosí agnàtic d'Oliba II de Carcassona, d'Acfred de Rasés, de Delà d'Empúries i de Sunyer II d'Empúries-Rosselló. La proposta d'Abadal, malgrat que majoritàriament acceptada per la historiografia catalana, fou contestada per P. Ponsich, el qual no estava d'acord amb el plantejament que feia de Bel·ló l'avi patern de Guifré (en lloc del matern, com fins aquell moment s'havia acceptat) i recuperava la tesi dels historiadors llenguadocians.¹³⁰

El cert és que, ara per ara, ambdues propostes són antagòniques i difícils de contrastar. L'escassetat de documents conservats d'aquest període fa que sigui complicat d'aportar més dades que donin la raó a una teoria o una altra. Com hem dit, és veritat que la tesi d'Abadal té més adeptes, però els arguments de Ponsich no solament són convincents, sinó que ningú no ha pogut refutar-los obertament ara com ara. Fins que algú no pugui refutar de manera convincent una de les dues propostes, ambdues són *vàlides* i depèn de l'opinió formada de cada investigador d'optar per l'una o per l'altra.

A parer nostre, la tesi de Ponsich, tot i que hipotètica com la d'Abadal, és més convincent. I ho és perquè es basa en l'esmentada regla de la repetició dels noms en el si d'una mateixa família i en el manteniment dels mateixos dominis. Abadal determina la successió Bel·ló-Sunifred-Guifré a partir d'una única referència documental en què es diu que el comte Miró de Conflent, germà de Guifré, posseïa unes propietats en aquell territori «per successionem abii sui Bellone [comte de Carcassona]».¹³¹ Quan Tastu va parlar d'aquest document, seguint els historiadors llenguadocians que havien establert la successió Borrell-Sunifred-Guifré, va establir que Ermessenda era filla de Bel·ló. Abadal considerava que la filiació oferta per Tastu (Bel·ló-Ermessenda-Guifré), tanmateix, era «forçada» perquè «sempre que s'anuncia simplement l'avi d'una persona es tracta de l'avi patern».¹³² Aquesta idea ja fou rebutjada pel

¹³⁰ PONSICH, P. (1988). «El problema de l'ascendència de Guifré el Pelós», *Revista de Catalunya* 23, p. 35-44.

¹³¹ PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, doc. 86.

¹³² D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 48, nota 20. En aquest sentit, caldria fer una constatació evident, però important: si el document diu que Miró tenia aquelles possessions per herència del seu avi és perquè el seu avi Bel·ló, patern o matern, tenia aquells dominis com a propis. Per tant, quan es va redactar el document no es va fer pensant a honorar la figura de l'avi patern més que qualsevol altre ancestre, sinó que es va fer menció de Bel·ló perquè era qui havia tingut aquelles possessions. Quan el prevere Sanctus va escriure aquell text va relatar una realitat successòria de Bel·ló a Miró, sense entrar en discussions bizantines sobre si era el seu avi patern o matern. El pobre prevere, doncs, va presentar una situació concreta i som nosaltres, els lectors d'aquest document, els qui, cap a una banda o cap a una altra, la interpretem (forçadament?) d'una manera determinada.

mateix P. Ponsich,¹³³ i posteriorment per autors com el genealogista A. de Fluvià i S. Cingolani.¹³⁴

Sense proves més fermes a favor de la tesi d'Abadal, considerem que la de Ponsich presenta quatre punts molt favorables. En primer lloc, l'esmentada donació de Fontcoberta (829) a Sunifred, fill de Borrell (malgrat que en cap dels dos casos no s'especifiqui que els personatges esmentats siguin comtes). Val a dir que a la zona de Fontcoberta, la família del Pelós hi tenia més dominis, cosa que refermaria la interpretació que fan els llenguadocians d'aquest privilegi.¹³⁵ Encara que agafat amb pinces, és l'únic document que podria establir directament una filiació entre Borrell i Sunifred, mentre que no n'hi ha cap que ho faci a favor de la successió Bel·ló-Sunifred. En segon lloc, la consecució de la possessió dels mateixos dominis. Segurament Borrell va ser comte d'Urgell-Cerdanya i el seu paper com a alliberador d'Osona demostra que era un important guerrer de la Marca vinculat als carolingis.¹³⁶ La importància de Borrell, fidel a l'emperador, podria haver afavorit també Sunifred a l'hora d'ésser elegit comte d'Urgell-Cerdanya i marquès de Gòtia més tard. Un cas amb certs paral·lelismes és el de Robert el Fort i els seus descendents, comentat més amunt. Cal destacar, en tercer lloc, que en una donació que féu el comte Sunifred a l'Església d'Urgell el 840 deia que la catedral (tot i que vol dir el bisbat) de Santa Maria de la Seu va ser restaurada pels seus parents i per l'emperador Carlemany.¹³⁷ Si prenem al peu de la lletra aquesta afirmació, i res no ens impedeix de fer-ho, el bisbat d'Urgell hauria estat restaurat pels antecessors del dit Sunifred, i, per cronologia, l'únic que podria haver estat comte d'Urgell-Cerdanya en aquell moment era Borrell. Bel·ló de Carcassona mai no va actuar a Urgell ni molt menys va restaurar-ne la seu episcopal. Finalment, l'onomàstica demostra que l'antropònim Borrell es va repetir sovint entre els descendents de Sunifred i Guifré el Pelós, preferentment entre els primers fills dels comtes. És cert que els antropònims de la casa de

¹³³ PONSICH, P. (1988). «El problema de l'ascendència de Guifré...», p. 38-39.

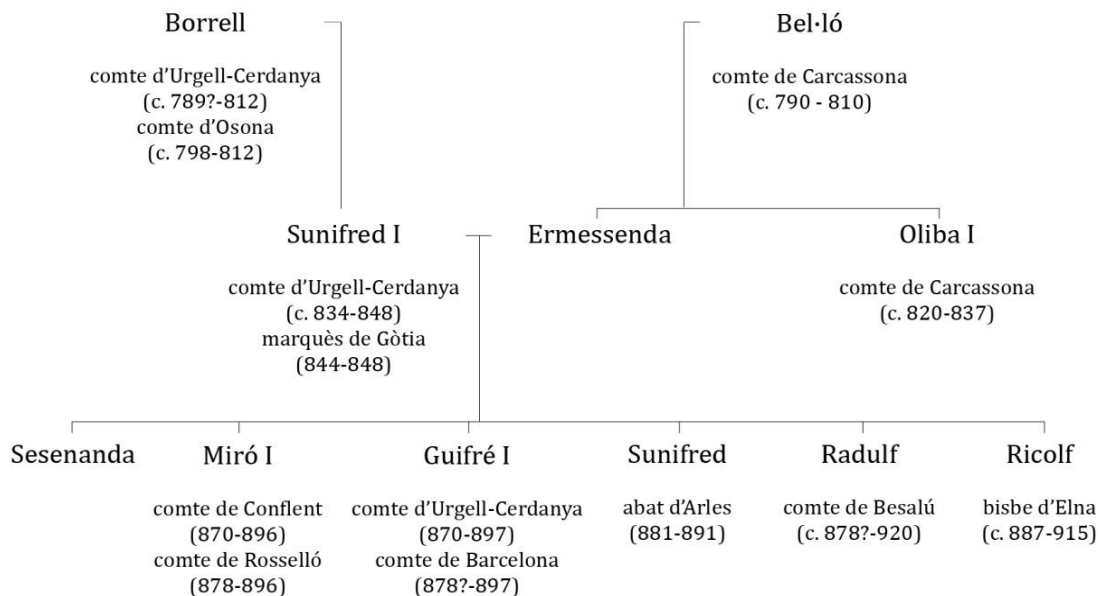
¹³⁴ DE FLUVIÀ, A. (1989). «La qüestió de l'ascendència del comte Guifré I el Pelós», *Revista de Catalunya* 29, p. 83-87 (p. 83); i CINGOLANI, S. M. (2010). «La família de Guifré I el Pilós. Matrimonis i consolidació del poder als segles IX-X», *Imago Temporis* 4, p. 458-474 (p. 461).

¹³⁵ Sesenada, germana de Guifré el Pelós, posseïa un vila per compra a tocar de Fontcoberta, propietat que el seu pare Sunifred i el seu avi Borrell havien rebut dels emperadors Carlemany i Lluís (MAGNOU-NORTIER, E., MAGNOU, A. (1996). *Recueil des chartes de l'abbaye de la Grasse*. París, Comité des travaux historiques sur l'histoire de France, tom I, docs. 10 i 42).

¹³⁶ D'ABADAL, R. (1986). *El domini carolingi a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 89.

¹³⁷ «Virginis Maria Sedes Orgellitane, que antiquitus a fidelibus constructa et ab infidelibus destructa atque a parentibus nostris temporibus domni et piissime Karoli imperatoris restauratam» (BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral carolíngia de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 7, p. 515-530, doc. 2).

Carcassona com Oliba també es repeteixen, però no amb els primogènits.¹³⁸ A més, i no menys important, entre els successors de Sunifred I i Ermessenda, no hi trobem cap Bel·ló.

5. Orígens familiars de Guifré I

1.3.2. De Borrell I a la investidura de Guifré (c. 785-870)

De Borrell I, pare de Sunifred i avi de Guifré, no en sabem pràcticament res. Tenim notícia de l'encàrrec que se li féu a l'assemblea de Tolosa del 798 de fortificar les abandonades fortaleses d'Osona, Cardona i Casserres.¹³⁹ És quasi segur que, com a guerrer de la Marca, va participar en la conquesta de Barcelona del 801 i potser també en l'expedició (o expedicions) que al principi del segle IX volia prendre la ciutat andalusina de Tortosa.¹⁴⁰ De la seva activitat a Urgell, se'n sap ben poca cosa. Sembla que aquest territori va ser incorporat al domini franc

¹³⁸ El fill (primogènit?) de Guifré el Pelós portava per nom o sobrenom Borrell, el fill de Sunyer I, probablement el primer, també es deia Borrell (II de Barcelona-Urgell) i el primer fill d'aquest, Ramon Borrell (de Barcelona), per esmentar-ne els més importants. Per la seva banda, tenim notícia d'un Oliba fill de Radulf, germà de Guifré, Oliba *Cabreta*, segurament tercer fill del comte Miró el Jove, i l'abat Oliba, probablement tercer fill de l'Oliba anterior. Malgrat que és un argument que cal manejar amb cautela, creiem que va a favor de la tesi de Ponsich.

¹³⁹ Ens en dóna notícia l'Astrònom a la *Vita Hludovici* (TREMPE, E. (ed.) (1995). *Thegan Die Taten Kaiser Ludwigs...*, cap. VIII, p. 306 i 308. Segons l'Astrònom: «Sequente porro tempore Tolosam venit rex, conventum generalem ibídem habuit. [...] Ordinavit autem illo in tempore in finibus Aquitanorum circumquaque firmissimam tutelam; nam civitate Ausonam, castrum Cardonam, Cast[r]aserram et relinqua oppida olim deserta munivit, habitari fecit et Burrello comiti cum congruis auxiliis tuenda commisit.»

¹⁴⁰ D'ABADAL, R. (1986). *El domini carolingi a Catalunya...*, p. 206-211.

entre el 786 i el 789,¹⁴¹ tot i que inicialment potser no va governar-lo cap comte. És possible que la debilitat de la conquesta i la situació complexa que es vivia en aquells anys arran de la disputa adopcionista portessin les autoritats franques acabades d'arribar a mantenir Urgell sota control militar directe. No oblidem que el 793 es va produir un important atac musulmà contra Narbona i Girona, que sembla que va afectar també la terra de *S.rtaniya*, topònim amb què els musulmans identificaven una Cerdanya extensa que probablement incloïa Urgell i també uns altres indrets pirinencs.¹⁴²

És ja al principi del segle IX quan podem considerar que Borrell I exercia de comte d'Urgell-Cerdanya i també d'Osona. En aquest context cal situar la notícia que ens ofereix un document del 840, on el seu fill Sunifred I diu clarament que els seus antecessors havien restaurat la mitra urgell·litana, fet que caldria atribuir al comte Borrell.¹⁴³ Qui el succeí als territoris d'Urgell-Cerdanya fou Asnar Galí, personatge aragonès reconegut com a fidel de Lluís el Pietós, i posteriorment el fill d'aquest, Galí.¹⁴⁴ Desposseït d'Urgell, potser per ser partidari de Lotari quan es va encarar al seu pare Lluís el Pietós,¹⁴⁵ qui el substituï fou Sunifred I, fill de Borrell (834). Sunifred sembla que estava vinculat a Berenguer de Tolosa, un personatge important en el panorama polític del moment, el qual segurament va afavorir que el seu fidel fos designat comte per l'emperador. Tant Berenguer de Tolosa com Sunifred I representaven una facció contrària a la de Bernat de Septimània, que pretenia de recuperar els seus antics dominis aleshores passats a mans de Berenguer.¹⁴⁶ Finalment, com hem vist parlant del declivi carolingi, Bernat de Septimània aconseguí de recuperar-los, però les seves contínues sedicions contra la corona les va pagar amb la vida el 844.

El seu substitut com a marquès de Septimània fou Sunifred I.¹⁴⁷ El comte havia demostrat lleialtat a Lluís el Pietós en temps de Berenguer de Tolosa i segurament defensà els interessos de Carles el Calb, contràriament al que havia fet Bernat. Sunifred, a més, mentre Bernat es revoltava, va fer front a una ràtzia musulmana en un indret indeterminat entre Cerdanya i Narbona.¹⁴⁸ Aquesta victòria li va reportar, a més de prestigi, unes quantes donacions d'un

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 83-84. La data de la incorporació d'Urgell i Cerdanya podria venir marcada per les cartes que va enviar i va rebre el bisbe Fèlix d'Urgell. Segons Abadal, quan Alcuí de York va enviar la primera carta al bisbe Fèlix (vers 789), Urgell ja havia passat a mans carolíngies.

¹⁴² BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 183. Sobre el topònim àrab *S.rtaniya* i la seva identificació amb Cerdanya vegeu BRAMON, D. (2005). «*S.r.taniyah*, "Terra dels ceretans" a les fonts àrabs», dins *Medievalis Historia Pyrenaica*. Girona, Centre Associat de la UNED-Girona, p. 133-150.

¹⁴³ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», doc. 2.

¹⁴⁴ BLASI, J. (1999). *Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)*. Sant Vicenç de Castellet, El Farell, p. 63-65.

¹⁴⁵ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 158-159.

¹⁴⁶ SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya...*, vol. I, p. 99-100.

¹⁴⁷ AUZIAS, L. (1937). *L'Aquitaine carolingienne...*, p. 188.

¹⁴⁸ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 201-202.

Carles el Calb que cita reiteradament el comte com a «fidei nostro».¹⁴⁹ Malgrat que no ho sabem amb certesa, tot sembla indicar que Sunifred actuà de marquès entre el 844 i el 848 i que morí víctima d'un atac que Guillem de Septimània, fill del revoltós Bernat, va protagonitzar contra Barcelona.¹⁵⁰

Comte titular	Cronologia
Borrell I	798-820
Asnar Galí	820-824
Galí Asnar	824-834
Sunifred I	834-848
Salomó	848-869
Guifré I	870-897
Sunifred II	897-941

6. Comtes d'Urgell-Cerdanya (s. IX)

Després de la mort de Sunifred, els dominis d'Urgell-Cerdanya foren lliurats a Salomó, un comte potser d'origen franc sobre el qual pesa la *llegenda negra* que narren les *Gesta*. El cert és que d'aquest comte, en sabem realment poc i no se n'ha conservat cap notícia que faci referència a Urgell. Després de la seva mort (c. 868), que no sabem si va ser violenta, qui ocupà aquells dominis fou Guifré I, fill de Sunifred I i nét de Borrell I.

1.3.3. La investidura urgellenca de Guifré

L'última notícia que tenim del comte Salomó d'Urgell-Cerdanya data del 18 d'agost del 868.¹⁵¹ Per la seva banda, consta que Guifré I era comte el setembre del 873, quan fou present en la consagració de l'església de Formiguera acompanyat del seu germà Miró i dels comtes Oliba II i Acfred, cosins seus.¹⁵² Gràcies a documents conservats només en forma de regest de la mateixa dècada dels setanta del segle IX sabem que Guifré actuava als territoris d'Urgell i Cerdanya.¹⁵³ Va ser entre el 868 i el 873, doncs, quan fou investit comte d'aquests territoris que el seu pare Sunifred ja havia governat. Amb tot, si acceptem que l'actuació de Miró el Vell

¹⁴⁹ BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, doc. 3. Ente els béns donats per Carles el Calb hi havia la vila de Prada (al Conflent), una propietat que els seus fills Sesenanda, Sunifred, Guifré el Pelós, Radulf i Miró el Vell van donar a Santa Maria de la Grassa l'any 888 (PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, doc. 144).

¹⁵⁰ SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya...*, vol. II, p. 19. Segons els *Annals de Saint-Bertin*, «Guilhelmus, filius Bernardi [de Septimània], Impurium et Barcinonam dolo magnis quam vi capit» (DEHAISNES, C. (ed.) (1871). *Les Annales de Saint-Bertin...*, p. 68).

¹⁵¹ PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, doc. 60.

¹⁵² *Ibidem*, p. 79.

¹⁵³ D'ABADAL, R. (1989). *Els temps i el regiment del comte Guifré el Pilós*. Sabadell, AUSA, p. 107-109.

com a comte al Conflent va ser posterior a la investidura de Guifré,¹⁵⁴ podem avançar la data del començament del govern d'aquest comte a Urgell-Cerdanya a l'estiu del 871. Segons un document del final d'aquella dècada, l'abat Protasi d'Eixalada-Cuixà (cenobi situat al Conflent) reconeixia que el precepte que el seu monestir havia rebut el 871 de Carles el Calb s'havia obtingut a petició del comte Miró.¹⁵⁵

La investidura de Guifré es produí en un moment complicat per al regne de Carles el Calb, afectat per les revoltes endèmiques que ja hem comentat. La mort de Salomó cap al 868 va deixar un important territori pirinenc desgovernat i, com diu Abadal, és probable que a l'assemblea d'Attigny del juliol del 870 Carles el Calb resolgués a favor de Guifré aquesta qüestió.¹⁵⁶ Malgrat que no tenim notícia de l'assistència del Pelós en aquella assemblea, sí que sabem que hi fou present el seu cosí Oliba II, nét de Bel·ló de Carcassona.¹⁵⁷ Malgrat que aleshores les successions comtals no es regien encara pel principi d'hereditarietat, sabem que els carolingis de la segona meitat del segle IX sovint lliuraven els territoris dels difunts comtes als seus fills (o parents pròxims) amb la voluntat de mantenir un cert equilibri geopolític entre les famílies poderoses. Quan Sunifred I morí (c. 848), segurament Guifré i els seus germans eren encara infants per ser investits amb una part dels honors paterns. A la mort de Salomó (c. 868), tanmateix, la cosa havia canviat i això donava punts a Guifré per ser investit comte d'Urgell-Cerdanya. Aquest fet, sumat a la fidelitat mostrada per la família del Pelós als monarques carolingis, al fet de ser un hisendat del territori i a les possibles gestions d'Oliba II prop del rei, devien fer decantar la balança a favor de Guifré. Així doncs, podem considerar que cap al 870, just abans del començament d'uns anys realment conflictius a la Marca, Guifré el Pelós va esdevenir comte del territori urgellenc.

1.3.4. Guifré I al territori urgellenc

En sabem realment poc, de l'actuació de Guifré en aquest territori. Potser el 877 el comte, acompanyat de la seva esposa Guinedilda, va adquirir una vinya al terme d'Esduís (*Exeduci*), indret identificat amb Banat, al *pagus* urgell·lità.¹⁵⁸ Com en el cas del document anterior, un regest del monjo de Ripoll Olzinelles ens permet de saber que el 881, de nou a l'indret

¹⁵⁴ Tradicionalment s'ha considerat que Miró va actuar al Conflent per delegació del seu germà Guifré (SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya...*, vol. II, p. 102).

¹⁵⁵ PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, doc. 125 (any 879). El precepte és publicat a D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 85-90.

¹⁵⁶ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 74.

¹⁵⁷ SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya...*, vol. II, p. 101.

¹⁵⁸ MASCARELL, J., SITJAR, M. (1997). *Guifré, el Pelós. Documentació i identitat*. Ripoll, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, doc. 2.

d'Esdús, Guifré i la seva esposa van adquirir-hi unes quantes propietats.¹⁵⁹ Aquestes possessions, segons un altre document del 890, van ser lliurades com a alou pels mateixos comtes a Santa Maria de Ripoll.¹⁶⁰ Es tracta, tanmateix, d'un document d'autenticitat dubtosa, un fals confegit *a posteriori* o amb clares interpolacions, com ho corrobora el fet que es presenti Guifré «*gratia Dei comes et marchio*» o que signi el document un vescomte anomenat Guillem.¹⁶¹ Abadal el dóna per autèntic, sense explicar-ne les interpolacions, i rebutja per falsa una donació posterior, datada del 901, en què els mateixos Guifré i Guinedilda donaven, entre més, uns delmes i tasques dels homes d'Artedó.¹⁶² Creiem que la donació en qüestió, que no apareix referenciada específicament entre les propietats de Ripoll reconegudes per un precepte del rei Lluís del 938,¹⁶³ va ser elaborada posteriorment, cap al final del segle x, com la donació de Santa Maria de Ponts que comentarem més endavant.

També cal incloure entre els falsos documents relacionats amb Urgell referents a Guifré, com recull Abadal, un trasllat provinent del monestir de Sant Andreu de Trespunts que parla de la donació d'un alou al cenobi en qüestió per part del comte, acompanyat d'un imaginari vescomte Quirze.¹⁶⁴ Tant les possibles datacions del document (855 o 913) com els termes a què fa referència (Aguilar i la Clua, en mans musulmanes en temps de Guifré), a més de l'ús de mots com «*ademprius*», en confirmen la falsedat.

Més enllà d'aquestes notícies basades en documents contemporanis de Guifré, tenim tot un seguit de referències posteriors que també ens informen de les seves actuacions,¹⁶⁵ algunes de les quals relacionades amb Urgell. En primer lloc caldria destacar-ne unes quantes consagracions d'esglésies en què es parla de Guifré, encara que aquestes esglésies es trobin al comtat de Berga i, per tant, en territori de la família comtal cerdana a partir del segle x. Pensem que la gran vinculació entre comtat i bisbat d'Urgell en tot el període estudiat ens obliga a no tancar-nos estrictament en el marc comtal urgellenc. En aquest sentit, el gener de l'any 907 el bisbe Nantigís de la Seu consagrava les esglésies de Sant Martí d'Avià i de Sant

¹⁵⁹ *Ibidem*, doc. 4.

¹⁶⁰ *Ibidem*, doc. 13.

¹⁶¹ VALLS TABERNER, F. (1992). *Estudi sobre els documents del comte Guifré I de Barcelona*. Barcelona, Arxiu de la Biblioteca Ferran Valls i Taberner, p. 17, 27-28 i 53. Un dels primers vescomtes que coneixem a la Marca, anomenat Guillem, era el vescomte d'Urgell que va actuar en aquest territori entre el 981 i el 1036.

¹⁶² D'ABADAL, R. (1989). *Els temps i el regiment del comte Guifré...*, p. 156-160.

¹⁶³ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 159-165. Val a dir que el precepte en qüestió fa referència als alous posseïts pel monestir als comtats de Barcelona, Osona, Urgell, Cerdanya, Conflent, Rosselló, Empúries, Peralada, Besalú i Girona i al *pagus* de Berga, però sense especificar quins són. Per contra, en el posterior precepte de Lotari atorgat a Ripoll el 982, la propietat d'Esdús sí que s'hi especifica (D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 166-174). Creiem que la redacció d'aquest document de donació del 890 es va fer entre el 938 i el 982.

¹⁶⁴ D'ABADAL, R. (1989). *Els temps i el regiment del comte Guifré...*, p. 170-172.

¹⁶⁵ Totes les notícies posteriors a *Ibidem*, p. 172-191.

Pau de Casserres, aixecades per l'«illustrissimo marchioni» Guifré, pare del comte Miró.¹⁶⁶ Abadal, d'una altra banda, fa referència a la confirmació d'una donació del 939 que féu Sunifred II d'Urgell a la monja Honesta i al clergue Daniel, per al remei de les ànimes dels seus pares Guifré i Guinedilda.¹⁶⁷

D'entre els anys 943 i 978 es conserva un altre document que ens dóna notícia de l'activitat de Guifré al comtat d'Urgell. El document en qüestió és el capbreu de les parròquies de la vall de Lord, constituïdes «in tempore Guifredo comite», on es presenta una llista interessant de les esglésies d'aquell territori que formava part del comtat urgellenc.¹⁶⁸ Abadal va veure en aquest document una prova de la història de la repoblació dels territoris centrals de la Marca,¹⁶⁹ una interpretació que nosaltres no compartim en absolut. D'una banda, perquè partim de la base, com comentarem amb més profusió més endavant, que la repoblació com a procés de trasllat de població des d'una imaginada *montanya refugi* cap a la plana despoblada no va existir mai. No descartem que en algun indret dels territoris centrals de la Marca es donés una colonització d'espais concrets afectats per contínues ràtzies i per la revolta d'Aissó de mitjan segle IX, però en cap cas no podem generalitzar-la com van fer Abadal i Bonnassie. D'una altra banda, perquè creiem que el territori no es va despoblar mai i, en tot cas, la possible intervenció de Guifré a la vall de Lord va tenir per objectiu de situar un territori i una població que vivien en *terra de ningú* sota el domini comtal. Per tant, en relació amb la història urgellenca, aquest document permet d'establir que cap a la fi del segle IX les zones més septentrionals de la vall de Lord van passar a domini comtal i que Guifré va reorganitzar en aquells anys l'espai a escala política i eclesiàstica. Des d'aquell moment, la vall de Lord va passar a ser, eclesiàsticament, jurisdicció del bisbat d'Urgell, i per això el capbreu fa referència a l'actuació dels bisbes d'aquesta seu des del temps de Guifré al moment de la seva redacció, a mitjan segle X.

Pocs anys més tard, el 952, Borrell II de Barcelona-Urgell feia consagrar a Guisad II l'església de Sant Feliu de Ciutat. En ocasió d'aquella consagració, Borrell dotava l'església de Castellciutat amb les dècimes d'unes quantes parròquies del nord del comtat d'Urgell,

¹⁶⁶ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*. La Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel·litana, docs. 21 i 22. Bona part de les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell van ser publicades per C. Baraut mateix l'any 1978 (vegeu BARAUT, C. (1978). «Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)», *Urgellia* 1, p. 11-182). Amb tot, aquell primer recull era incomplet, d'aquí que nosaltres en aquest estudi utilitzem el recull uns anys posterior ampliat pel mateix autor, la publicació de referència en aquest sentit.

¹⁶⁷ D'ABADAL, R. (1989). *Els temps i el regiment del comte Guifré...*, p. 180-181. No hem pogut identificar el document a què es refereix Abadal per donar aquesta notícia.

¹⁶⁸ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 8, p. 7-150, ap. 11

¹⁶⁹ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 111-115.

dècimes que havien estat del seu avi Guifré I i del seu oncle Sunifred II.¹⁷⁰ El mateix comte Borrell, després de l'atac d'Almansor contra Barcelona el 985, va promulgar una carta de població per al castell de Cardona.¹⁷¹ A la carta en qüestió s'especifica clarament que el castell de Cardona fou construït per l'avi de Borrell II, Guifré I,¹⁷² el qual segurament va donar carta de població per a aquell indret durant el seu govern. Val a dir que Cardona, malgrat que al final del segle X ja no formava part pròpiament d'Urgell (encara que sí del bisbat), en època del Pelós sembla que era un territori adscrit al domini comtal urgellenc.

Queda pendent una altra qüestió que al nostre entendre parteix d'un document fals¹⁷³ i que, per tant, no podem donar per certa. Segons una dotàlia de Santa Maria de Ripoll redactada suposadament el 888, el comte Guifré va donar a aquest cenobi l'església de Santa Maria de Ponts, situada en terres de la marca.¹⁷⁴ Això ha portat alguns historiadors a considerar que en època de Guifré I el territori urgellenc arribava fins a Ponts,¹⁷⁵ espai que realment no es va conquerir fins al cap d'un segle. De fet, al precepte que Ripoll va rebre del rei Lluís el 938 no consta aquesta suposada donació de Guifré,¹⁷⁶ mentre que al precepte del 982 atorgat al monestir en qüestió per Lotari sí que hi apareix.¹⁷⁷ Per tant, la falsa dotàlia del 888 fou elaborada quan els ripollesos van anar a la cort a recaptar un precepte del rei i quan la frontera urgellenca avançava cap a l'àrea de Ponts, un espai encara de límits imprecisos. Val a dir que els ripollesos van reeixir, no sols perquè el rei Lotari els va reconèixer uns dominis que no els havien estat mai donats, sinó també perquè anys després (c. 1069-1079) Ermengol

¹⁷⁰ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 34.

¹⁷¹ VILLANUEVA, J. (1821). *Viage literario a las iglesias de España*. València, vol. VIII, ap. 30

¹⁷² De fet, qui primer va fortificar Cardona va ser el comte Borrell I, l'avi patern de Guifré I, pare de Sunifred I. Deixant de banda la qüestió genealògica, segons l'Astrònom al final del segle VIII el comte Borrell rebé l'encàrrec de fortificar el territori d'Osona a través dels castells de Cardona, Casserres i Vic (TREMPE, E. (ed.) (1995). *Thegan Die Taten Kaiser Ludwigs...*, cap. VIII, p. 306 i 308).

¹⁷³ També sembla fals un document del final d'aquella mateixa centúria en què s'especifica que el vescomte Ermemir d'Osona es comprometia a donar al monestir de Santa Maria de Serrateix, al bisbat d'Urgell i al territori de Berga, dues càrregues de sal de Cardona per setmana (BOLÒS, J. (2006). *Diplomatari de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*. Barcelona, Fundació Noguera, doc. 28). El document en qüestió recordava que «iam dictum monasterium quam hedificavit Guifredus comes bone memorie», cosa que no tindria cap motiu per ser falsa tot i que sí que ho sigui el contingut específic del document.

¹⁷⁴ D'aquesta dotàlia, se n'han conservat tres còpies, una de les quals, la que parla de la donació de Ponts, és totalment falsa (ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. III). El document de dotàlia autèntic o elaborat sobre una base original és publicat a *Ibidem*, doc. 10.

¹⁷⁵ Per exemple, FITÉ, F. (1994). «Conquesta i repoblació a l'alta Noguera», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. XVII, la Noguera, p. 31-34 (p. 31); i BENET, A. (1997). «La repoblació del comte Guifré», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, el Segrià, les Garrigues, el Pla d'Urgell, la Segarra, l'Urgell, p. 301.

¹⁷⁶ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 159-165.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 166-174.

IV d'Urgell va fer donació del monestir que edificava a Santa Maria de Gualter, prop de Ponts, a favor de Santa Maria de Ripoll en virtut d'una donació feta pel seu rebesavi Guifré I.¹⁷⁸

Així doncs, podem afirmar que segurament Guifré no va arribar fins a Ponts i que el lloc més meridional dels dominis urgellencs d'aquells anys era Cardona. Amb la documentació de què disposem actualment es fa difícil d'acceptar fins i tot suposicions com per exemple que la frontera urgellenca hagués avançat més enllà d'Oliana i de Castell-llebre,¹⁷⁹ indrets que no apareixen documentats com a possessions urgellenques fins dues dècades després de la mort del Pelós. Sense més informació contrastable, preferim ser cauts a l'hora de parlar de l'avenç territorial de la marca en aquestes dates, tenint en compte que alguns dels espais que es pressuposen conquerits no van ser incorporats al domini comtal fins dues o tres generacions més tard.

Com veiem, per tant, les notícies referents a l'actuació de Guifré I i de la seva esposa Guinedilda a Urgell són escadusseres i sovint conegudes a través de mencions indirectes. Sigui com sigui, sabem que el comte va actuar en aquest territori, i que quan va morir el seu domini passà hereditàriament al seu fill Sunifred II, qui com veurem ha de ser considerat el primer comte d'Urgell pròpiament dit. La mort de Guifré sembla que es produí l'estiu del 897, malgrat que no se'n sàpiga amb exactitud l'indret. Del succés, en tenim record gràcies a una crònica àrab que, per contribuir a la mitificació del personatge, ens narra la mort heroica del comte lluitant contra els musulmans de la regió de Lleida, a la Frontera Superior d'al-Àndalus.

Aquest any Lubb b. Ahmad al-Qasawi, senyor de la Frontera Superior, va fer una algarada contra la fortalesa d'Awra de la jurisdicció de Barcelona, residència del tirà de Barcelona (*al-Faranga*). Se n'emparà i la cremà. Castigà l'enemic en trobar-se amb Guifré (*Anqadir b. al-Mundir*), pare de Sunyer (*Sunir*), comte (*qumis*) d'aquella regió, a qui derrotà, tot dispersant el seu grup. Lupp, en aquell dia i en l'encontre cos a cos, encertà el tirà Guifré amb una llançada de la qual morí al cap d'alguns dies. Déu hi afavorí l'acció dels musulmans. El succeí en el seu càrrec el seu [fill] Sunyer –que Déu el maleeixi!¹⁸⁰

1.3.5. El poder comtal de Guifré I

Per tal de fer valdre l'autoritat reial a tot el territori carolingi, els emperadors comptaven amb uns delegats locals, els comtes, encarregats de governar un districte concret en nom dels

¹⁷⁸ BACH, A. (1987). «Els documents del priorat de Santa Maria de Gualter de l'Arxiu Episcopal de Solsona (segles XI-XIII)», *Urgellia* 8, p. 211-270, doc. 2.

¹⁷⁹ BOLÒS, J. HURTADO, V. (2006). *Atles del comtat d'Urgell (v. 788-993)*. Barcelona, Rafael Dalmau, p. 17.

¹⁸⁰ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 238-240.

monarques.¹⁸¹ Com ja va definir Abadal al seu moment, els comtes carolingis desenvolupaven funcions representatives, administratives, militars, policíiques i judicials.¹⁸² Eren els representants del monarca en un districte determinat, espai que administraven i gestionaven en nom del rei, que defensaven militarment dels perills exteriors, on mantenien la pau interior i on actuaven com a autoritat judicial a excepció d'aquells casos que, per la seva importància o gravetat, competien al monarca. Normalment els comtes ho eren de manera vitalícia, encara que en teoria el rei disposava plenament del càrrec i podia desposseir-los dels honors en qualsevol moment, com a mínim fins a l'assemblea de Coulaines del 843.

A canvi del desenvolupament d'aquest càrrec de gestió del territori en nom del rei, els comtes rebien un *beneficium*, un conjunt de possessions que, sumades a uns altres estipendis com ara impostos percebuts dels mercats o el pagament de multes, asseguraven la subsistència del comte i dels seus subalterns. Aquest *beneficium* era inherent al càrrec i quan el seu mandat arribava a la fi, el lot concedit tornava a passar al monarca, que el lliurava al nou delegat elegit per governar aquella demarcació. Això no vol dir, tanmateix, que els comtes no tinguessin el seu propi patrimoni personal. És el cas dels comtes de la Marca, on per exemple sabem que Guifré I o els seus antecessors tenien propietats al Conflent, com demostra la documentació conservada.¹⁸³ Això portava, de vegades, a la confusió entre el patrimoni propi de cada comte i el *beneficium*,¹⁸⁴ ja fos perquè els magnats volien engrossir la seva hisenda, perquè la monarquia no sabia amb exactitud les delimitacions territorials de les propietats beneficiàries del comte o pel procés de patrimonialització que va viure's al món carolingi a la segona meitat del segle IX. Des del moment en què van començar a consolidar-se les dinasties comtals, les tendències patrimonialitzadores del benefici van avançar molt. En un moment en què l'autoritat monàrquica estava en declivi, com es podia evitar que Guifré el Pelós considerés seves aquelles terres que havien governat el seu avi i el seu pare? I encara més quan aquelles possessions que havia rebut en *beneficium* a Urgell-Cerdanya-Conflent limitaven amb la seva pròpia hisenda personal. Aquestes tendències, com hem vist, agreujaven la situació dels monarques carolingis i consolidaven la fragmentació de l'antic imperi en principats territorials. L'últim pas per consolidar definitivament la patrimonialització del *beneficium* i el càrrec comtal vindria a partir del moment en què *de*

¹⁸¹ D'ABADAL, R. (1974). «La institució comtal carolíngia en la pre-Catalunya del segle IX», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. I, p. 181-226 (p. 181).

¹⁸² *Ibidem*, p. 184-189.

¹⁸³ Per citar-ne dos exemples, BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, doc. 3; i PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, doc. 107 i 144.

¹⁸⁴ D'ABADAL, R. (1974). «La institució comtal carolíngia...», p. 186.

facto els comtes se succeïssin hereditàriament i els monarques reconeguessin aquesta successió.

Quan Guifré fou nomenat comte d'Urgell cap al 870 era un funcionari de la monarquia, un delegat del rei. Quan va llegar hereditàriament els seus honors va marcar el començament d'una nova etapa històrica, però ja en vida havia actuat més com a príncep territorial que no com a funcionari en algunes qüestions, com per exemple en la reedificació de la seu episcopal de Vic.¹⁸⁵ Encara que fos per defensar millor el territori que li havia estat encarregat de governar, el cert és que l'erecció d'un nou comtat i la recuperació d'una antiga seu episcopal era quelcom que corresponia al rei més que no al comte. D'una altra banda, malgrat que era funció del comte gestionar les aprisions locals, la concessió d'una carta de poblament per a Cardona al final del segle IX també sembla que, per la seva importància, hauria d'haver estat atribució del monarca. En principi, la concessió d'immunitats també era prerrogativa reial (o de Roma, més tard), però monestirs com Santa Maria de Serrateix, fundat potser per Guifré, o uns altres com Ripoll i Sant Joan de les Abadesses, semblen immunes des del moment de la seva fundació, malgrat que no van aconseguir preceptes fins a la centúria posterior. De fet, ja Sunifred I havia actuat patrimonialment quan el 840 va donar a Santa Maria de la Seu una terra «sub nostro beneficio», una donació contra la qual cap dels seus fills o hereus o qualsevol altre home no podia incórrer-hi.¹⁸⁶ Des del moment en què lliurava una part del seu benefici a perpetuïtat, trencava amb el principi que feia d'aquelles possessions un bé lligat al càrrec comtal temporal.

En el camp militar, Guifré va actuar també més com a príncep territorial que no com a delegat del monarca. Quan el senyor de la Frontera Superior Isma'il b. Musà b. Lubd va reconstruir i refortificar la ciutat de Lleida, sembla que Guifré va realitzar un atac per impedir-ho, potser temorós que la fortificació servís de cap de pont per atacar més fàcilment els seus dominis.¹⁸⁷ És probable que aquest encontre es produís el 884 a Artesa de Segre i que el bisbe Galderic d'Urgell hi perdés la vida.¹⁸⁸ Amb tot, com a comte tenia funcions militars de caràcter

¹⁸⁵ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 119.

¹⁸⁶ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», doc. 2.

¹⁸⁷ Segons una referència d'una crònica musulmana publicada per Millàs i Vallicrosa, «en aquest any [29 de juny del 884-18 de juny del 885] Ismail b. Mussa començà a fortificar la ciutat de Lleida de l'Espanya. Ismail s'havia sollevat contra Mohàmed, senyor de l'Espanya, i es reconcilià l'any anterior. Quan el senyor franc de Barcelona se n'assabentà, reuní les seves tropes i es dirigí per impedir-ho. En saber-ho Ismail, li sortí a l'encontre, i el combaté; els cristians foren vençuts, i la major part d'ells moriren. Aquesta mortaldat fou la més gran en aquesta terra, durant llarg temps» (MILLÀS, J. M. (1987). *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, text 128, p. 134). Tot sembla indicar que aquest senyor franc de Barcelona seria el comte Guifré el Pelós.

¹⁸⁸ MARTÍ, R. (1997). *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*. Barcelona, Fundació Noguera, p. 52-53. Martí basa aquesta hipòtesi en una notícia del ja esmentat capbreu de parròquies de la vall de Lord elaborat entre

defensiu, mentre que promoure expedicions en territori enemic era prerrogativa reial. Però no sols això. No seria descartable que la incorporació de Barcelona als dominis guifredians s'hagués produït per la via armada aprofitant que el comte d'Aleshores, Bernat de Gòtia, actuava obertament contra els interessos de la monarquia.¹⁸⁹ Aquestes campanyes, que no semblen tenir l'autorització o el patrocini reial, més aviat responen a una lògica patrimonial i a un interès de llinatge que no pas a les funcions pròpies d'un delegat del monarca.

Aquesta última actuació, tanmateix, no tindria una relació directa amb els atacs de dos germans, Miró i Sunifred, contra els dominis septimans del mencionat Bernat. Ambdós personatges sovint han estat identificats amb Miró de Conflent i el monjo d'Arles de Tec Sunifred, germans de Guifré,¹⁹⁰ que haurien rebut una forta reprimenda papal per aquesta actuació. Encara que els fets són poc coneguts, la carta del papa Joan VIII és prou clara quan acusa Miró i Sunifred (*Hunfrido*) d'haver atacat els honors de Bernat i d'haver reduït a desert tota la terra de la Septimània.¹⁹¹ Alguns autors, com R.-H. Bautier, posaven en dubte aquesta identificació i consideraven que l'esmentat Miró hauria estat el fill de Berà i no pas el comte de Conflent germà de Guifré.¹⁹² En aquest sentit, segons un precepte de Carles el Calb del 877, uns quants dominis de la Gòtia que havien estat en mans de Miró, fill de Berà, eren lliurats en aquell moment a Oliba de Carcassona per raó de la infidelitat del primer.¹⁹³ Caldria relacionar doncs aquesta infidelitat amb els mencionats atacs a la Septimània, descartar el protagonisme dels guifredians i relacionar els esdeveniments amb els descendents de Berà.

També podem veure en l'associació al poder de Guinedilda com a comtessa¹⁹⁴ o en l'actuació de Miró com a comte delegat al Conflent, potser sense haver estat investit com a tal, mostres

el 943 i el 978, en què es diu que Guitiscler, de la parròquia de Castelltort, hauria mort «in servitio Godenci eipiscopo, in Artesa» (BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 11). Aquesta notícia, sumada a la desaparició del bisbe Galderic de la documentació, és l'argument que esgrimeix Martí a favor d'aquesta hipòtesi.

¹⁸⁹ De fet, la investidura de Guifré al concili de Troyes del 878 és una suposició fundada (D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 92). Segons els *Annals de Saint-Bertin*, els antics honors de Bernat foren distribuïts entre uns quants magnats, algun dels quals secretament (DEHAISNES, C. (ed.) (1871). *Les Annales de Saint-Bertin...*, p. 272). Entre aquestes disposicions secretes, hi podria haver el nomenament de Guifré com a comte de Barcelona. L'actuació de la família de Guifré atacant dominis d'un altre comte per voluntat pròpia podria justificar el secretisme, perquè aquesta actuació podria haver estat mal vista per uns altres magnats.

¹⁹⁰ PONSICH, P. (1994). «El problema de la partició del comtat de Rosselló entre els casals de Cerdanya i d'Empúries a la mort del comte Miró I el Vell (896)», *Estudis Universitaris Catalans* XXX, p. 9-24 (p. 11).

¹⁹¹ La carta del papa a PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, doc. 108.

¹⁹² BAUTIER, R.-H. (1946). «Notes historiques sur la Marche d'Espagne: le Conflent et ses comtes au IXe siècle», a *Mélanges dédiés à la mémoire de Félix Grat*. París, tom I, p. 210-230 (p. 225-226). Val a dir que no hem estat capaços de localitzar ni consultar l'article en qüestió i en tenim notícia per referències indirectes presentades a PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, doc. 108.

¹⁹³ MAGNOU-NORTIER, E., MAGNOU, A. (1996). *Recueil des chartes de l'abbaye de la Grasse...*, tom I, doc. 30.

¹⁹⁴ Per exemple, MASCARELL, J., SITJAR, M. (1997). *Guifré, el Pelós. Documentació i identitat...*, docs. 8 i 9.

d'una concepció patrimonial del poder, com ja va advertir Abadal.¹⁹⁵ Per contra, en uns altres aspectes Guifré actuava encara com a funcionari. En les seves donacions a monestirs, ja sigui a Ripoll, Sant Joan de les Abadesses o la Grassa, Guifré i els seus germans cedien béns propis, obtinguts per herència familiar (per tant, de la hisenda personal) o per compra. Sembla que el benefici comtal va restar aliè a aquestes donacions, cosa que no va passar amb els fills i successors de Guifré I, que van fer donacions de propietats rebudes en herència, entre les quals, aquesta vegada sí, cal incloure-hi béns propis del benefici convertit en alou.¹⁹⁶ La successió hereditària, per tant, va exercir un important paper a l'hora d'afermar la patrimonialització del càrrec i del benefici inherent al seu desenvolupament.

El govern de Guifré I, per tant, sembla de transició entre dues etapes diferents. Algunes de les seves actuacions responen a la pràctica de comte funcionari i unes altres semblen mogudes per l'interès individual o de llinatge. Amb la poca documentació conservada del Pelós, tanmateix, és difícil de fer un balanç detallat del seu govern, sobretot a Urgell. El que és evident és que la transmissió dels honors als fills va marcar l'obertura d'una nova etapa, sobretot per a aquests hereus que van governar el territori, ara sí definitivament, com a bé patrimonial.

¹⁹⁵ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 76-80.

¹⁹⁶ En el cas del comtat d'Urgell, els documents referents a Sunifred II i al seu nebot Borrell II no fan mai referència a propietats tingudes en benefici per raó del seu càrrec. En tot cas parlen d'alous, propietats plenes i franques, possessions que detenen fruit de la patrimonialització del *beneficium* carolingi.

1.4. Urgell i la monarquia franca (785-897)

Malgrat que no se'n sap la data amb exactitud, Urgell va incorporar-se a la monarquia franca cap al 785, o poc després, juntament amb els territoris de Cerdanya i Girona. Els carolingis havien començat l'expansió cap a migdia a la segona meitat del segle VIII, i fruit d'aquest procés van conquerir i incorporar Narbona el 759 i Tolosa el 768.¹⁹⁷ Per aquelles dates, els Pirineus van esdevenir una diàfana línia que separava el domini franc i el dels emirs andalusins, tot i que és difícil de saber on eren els límits de cadascun i a qui devien fidelitat els poders locals instal·lats en llocs com Urgell i Llívia. Després del fracàs franc a Roncesvalls el 778, Carlemany va optar per consolidar la seva posició al sud dels Pirineus amb objectius menys ambiciosos i més realistes. És en aquest context que cal situar la incorporació d'Urgell, Cerdanya i Girona al món carolingi, cosa que es devia aconseguir més aviat per desafeccions d'uns habitants teòricament sotmesos als emirs musulmans més que no pas per la via de la conquesta militar. El domini sobre aquests territoris va permetre, alguns anys més tard, de plantejar la conquesta de Barcelona, que finalment es va produir el 801.

L'establiment del domini carolingi al sud dels Pirineus no fou fàcil. D'una banda, perquè les ràtzies musulmanes van afectar contínuament la regió, com per exemple l'asseifa del 793 que segurament tenia l'objectiu de castigar totes les regions que s'havien lliurat als francs.¹⁹⁸ I, d'una altra banda, perquè la població recentment incorporada al món carolingi podia considerar els francs tan estrangers o més que els musulmans, i per això les relacions entre els anomenats hispanogots i els nouvinguts no sempre van ser fàcils. Podríem esmentar, en

¹⁹⁷ D'ABADAL, R. (1986). *El domini carolingi a Catalunya...*, p. 32-33.

¹⁹⁸ «L'any 177 [18 abril 793-6 abril 794] Hisam, emir d'al-Andalus, envià [a la Frontera] un exèrcit multitudinari comandat per 'Abd al-Malik b. 'Abd al-Wahidb. Mugit. Penetraren en territori enemic i arribaren a Narbona i a Girona. Començà per Girona –on hi havia una guarnició de francs– i matà els homes, en destruí els murs i les torres i estigué a punt de conquerir-la. D'allà marxà a Narbona on féu semblantment. Avançant país endins, recorregué la terra de *Srtaniya*, on s'apropià de les dones (*harim*), matà els seus combatents i assolà el país durant alguns mesos, bo i destruint les fortaleses, cremant i saquejant. L'enemic fugia esmaperdut davant seu i ell s'anava internant pel país. Tornà sa i estalvi amb un botí que només Déu –lloat sigui!– podria mesurar. Aquesta expedició fou la més famosa dels musulmans d'al-Andalus» (BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 183). El topònim *Srtaniya* fa referència a Cerdanya, una Cerdanya més àmplia que l'actual que inclouria unes altres zones del Pirineu com Urgell, Andorra i potser alguna zona adjacent. Sobre Cerdanya en aquest període vegeu CUBO, A. (2014). «La Cerdanya en època andalusina», *Ker* 7, p. 35-53.

aquest sentit, la ja esmentada revolta d'Aissó, que tot i no afectar directament Urgell va tenir conseqüències molt negatives per als territoris que separaven l'interior i el litoral del nord-est peninsular. O també la qüestió adopcionista, que va marcar profundament les futures relacions entre el món franc i els territoris sud-pirinencs al final del segle VIII i al principi del segle IX.

La repressió de l'adopcionisme i les conseqüències d'aquest afer van permetre als carolingis d'afermar la seva autoritat als dominis de la Marca. Superat el conflicte, i amb el bisbe Fèlix fora de circulació, Urgell i la monarquia franca van mantenir contactes regulars al llarg de tota la novena centúria fins al dia en què Guifré I fou nomenat comte d'aquest territori. A partir d'aquell moment va obrir-se una nova etapa per a Urgell caracteritzada per l'allunyament respecte de la cort carolíngia i, ja el segle X, per la cerca d'una nova legitimitat política en Roma.

1.4.1. La repressió de l'adopcionisme i la consolidació del domini franc

Encara que el problema de l'adopcionisme quedi amb escreix fora dels àmbits cronològics d'aquest estudi, creiem que és necessari de fer-hi una breu referència per la transcendència de les seves conseqüències per a Urgell i la resta dels territoris de la Marca.¹⁹⁹ Si no ho féssim, és probable que parlant d'unes altres qüestions, com per exemple de l'evolució de la cultura urgellenca al llarg dels segles X i XI, la nostra explicació tingués un caràcter parcial.

Les primeres notícies que tenim sobre el bisbat d'Urgell daten del 531, quan el bisbe Just d'aquesta diòcesi apareix mencionat entre els assistents a un concili de Toledo.²⁰⁰ Amb tot, no va ser fins a la incorporació del territori urgellenc al món carolíngi que no comencem a tenir més dades sobre la història d'aquest bisbat, coincidint sobretot amb la disputa adopcionista. Quan al final del segle VIII Urgell va integrar-se al domini carolíngi, el govern del bisbat era en mans del bisbe Fèlix. Aquest prelat, que se suposa que fou abat de Tavèrnoles abans de dirigir el bisbat, va ser un dels protagonistes d'un conflicte teològic i polític de primer nivell que va tenir un ressò remarcable a l'Europa d'aquells anys i unes conseqüències molt importants per

¹⁹⁹ Les publicacions de referència per aquest tema emanen d'unes jornades d'estudi celebrades al tombant del segle XXI sobre la figura de Fèlix i la qüestió de l'adopcionisme. En aquest sentit vegeu PERARNAU, J. (1999). *Feliu d'Urgell. Bases per al seu estudi*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya – Societat Cultural Urgel·litana; PERARNAU, J. (2000). *Jornades internacionals d'estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999. Crònica i estudis*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya – Societat Cultural Urgel·litana.

²⁰⁰ Per a un millor acostament a aquest període recomanem BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi de l'Església d'Urgell, segles VI-XXI», *Urgellia* 14, p. 7-136 (p. 31-36).

al futur de la diòcesi urgell·litana.²⁰¹ Encara que no sapiguem amb exactitud com es va formar la doctrina adopcionista ni en quin grau hi van participar Fèlix i l'arquebisbe Elipand de Toledo, el cert és que el bisbe d'Urgell se'ns presenta com un dels principals erudits del context hispànic i europeu del moment. Hem d'imaginar que aquesta erudició no era fruit de la casualitat, sinó que es devia fonamentar en una realitat cultural gens negligible del món urgellenc d'aquests anys. El bisbe Fèlix citava a les seves obres –se li n'atribueixen un total de vint-i-set– nombroses autoritats, cosa que implicava que disposés d'una biblioteca molt ben assortida de fonts bíbliques, litúrgiques i patrístiques.²⁰² Herètica o no, la doctrina de Fèlix i la seva defensa teològica demanaven uns coneixements difícils de trobar a la Hispània del moment si no reculem fins a figures com la d'Isidor de Sevilla.

En el centre de la doctrina adopcionista hi havia el qüestionament del principi trinitari, atès que Fèlix i els seus acòlits posaven en dubte que Crist fos fill de Déu en la seva naturalesa humana.²⁰³ Des de l'ortodòxia cristiana, aquests principis convertien l'adopcionisme en una doctrina herètica contra la qual calia lluitar. Però el problema no era tan sols doctrinal. La implicació directa de les autoritats franques s'explica per la temença que podien tenir els nous senyors del territori que del qüestionament de l'ortodòxia es passés a un qüestionament de la mateixa autoritat carolíngia. Els vincles profunds entre l'Església urgellenca i la de Toledo podien afavorir una aproximació d'Urgell cap al món hispànic, en detriment d'unes novingudes autoritats franques. Això explica per què la intervenció de caràcter religiós va tenir, també i sobretot, un rerefons marcadament polític. L'heretgia adopcionista va portar els principals representants del renaixement carolingi, com Alcuí de York –que va ser preceptor de Carlemany–, Paulí d'Aquileia i els hispanogots Agobard de Lió i Benet d'Aniana, a escriure contra les tesis felicianes.²⁰⁴ La disputa teològica sobre la Trinitat va arribar fins i tot a reunir uns quants concilis entre el 792 i el 799 en ciutats com Ratisbona, Roma i

²⁰¹ ALTURO, J. (1991). «La cultura llatina medieval a Catalunya. Estat de la qüestió», dins *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Comissió del Mil·lenari de Catalunya-Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 21-49 (p. 23); i WOLFF, PH. (1971). *L'Éveil intellectuel de l'Europe*. París, Éditions du Seuil, p. 30.

²⁰² BARAUT, C. (1992). «La cultura», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, Alt Urgell, Andorra, p. 326-329 (p. 327).

²⁰³ Un estudi de la doctrina professada per Fèlix a GIL, J. (2004). «Aproximació a l'adopcionisme de Feliu d'Urgell», *Revista Catalana de Teologia* 24/2, p. 335-395.

²⁰⁴ M. Riu va publicar, al voltant de les citades Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell, el text íntegre, versió llatina i catalana, que va elaborar Agobard de Lió contra les tesis felicianes en un opuscle a part. En aquest sentit vegeu AGOBARDI LUGDUNENSIS (1999). *Adversum dogma Felicis. Text llatí i traducció catalana a cura de Manuel Riu*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya – Societat Cultural Urgell·litana. Pel què fa a d'altres fonts similars vegeu el citat compendi d'estudis PERARNAU, J. (1999). *Feliu d'Urgell. Bases per al seu estudi...*

Aquisgrà. Va ser en aquest últim on Fèlix, en presència de Carlemany, va abjurar de la seva doctrina, tot i que podem dubtar del seu grau de convenciment.²⁰⁵

A Urgell i a la resta de territoris de la Marca, la intervenció franca per tallar de soca-rel l'heretgia adopcionista va concentrar-se fonamentalment en tres aspectes. En primer lloc, la litúrgia hispànica, anomenada també mossàrab, va ser substituïda per la romanofranca amb la intenció d'allunyar l'Església d'aquest territori de la seva matriu hispana. El canvi litúrgic va dur-se a terme de manera paral·lela a la submissió dels bisbats de la Marca a la metròpoli de Narbona, aquesta sí sota control directe dels carolingis. Per últim, els principals eclesiàstics urgellencs van ser substituïts per nouvinguts del món franc per tal de garantir l'ortodòxia trinitària i la submissió política. Encara que Fèlix no va finir fins al 818, des de la seva abjuració visqué *exiliat* a Lió. Qui va ocupar la mitra urgel·litana de manera interina va ser el bisbe Leiderat de Lió i, a la mort d'aquest, el seu deixeble i successor al bisbat lionès Agobard, un personatge que tingué un pes molt important en la política franca d'aquells anys, com ja hem tingut ocasió de veure. D'una altra banda, el monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, del qual es pressuposa que Fèlix fou abat, i també marcat per la doctrina adopcionista, va anar a parar a mans de Possidoni quan Benet d'Aniana va introduir-hi la regla benedictina. El mateix Possidoni, de fet, arribà a ser bisbe d'Urgell (814-823), perllongant el control franc directe sobre aquesta seu episcopal.

Aquestes mesures devien completar-se amb una purga de monjos i clergues vinculats a la doctrina professada per Fèlix i amb una fiscalització de les biblioteques urgel·litanes, l'episcopal i la de Tavèrnoles, per fer-hi desaparèixer qualsevol rastre de la prolífica producció que s'atribueix a aquell bisbe. Aquestes biblioteques, que se'ns presenten ben proveïdes al final del segle VIII, mostren una situació més precària uns dos segles més tard. No seria exagerat de pensar que aprofitant el control doctrinal que van realitzar els erudits francs, aquestes biblioteques haguessin estat espoliades i, fins i tot, que haguessin contribuït al renaixement cultural carolingi del principi del segle IX.

Així doncs, podem considerar que a partir del tombant de la novena centúria el domini carolingi a la Marca ja era una realitat consolidada, no solament a escala política, sinó també a escala cultural i religiosa. Començava a partir d'aquest moment un període en què les relacions entre Urgell i la monarquia franca van ser regulars, tot i que espaiades en el temps, durant ben bé una vuitantena d'anys.

²⁰⁵ RIU, M. (1991). «L'Església catalana al segle X», dins *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Comissió del Mil·lenari de Catalunya-Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 161-190 (p. 162-163).

1.4.2. Els contactes entre Urgell i la monarquia franca (800-881)

Dels vincles entre Urgell i el món franc, se'n té constància a través de preceptes emesos pels monarques, però també gràcies a les notícies dels nomenaments comtals i de l'assistència de magnats locals a les assemblees carolíngies. Amb la compilació de totes aquestes referències es pot resseguir la història dels vincles entre el món urgellenc i el carolingi d'aquells anys i veure, també, quan i en quin context es va produir la fi d'aquesta relació.

Segons que sembla, l'Església d'Urgell rebé dos preceptes, l'un de Carlemany i l'altre de Lluís el Pietós, al principi de la novena centúria, documents que no sabem en absolut sobre què versaven i que tan sols es coneixen per referències posteriors.²⁰⁶ Tot i així, podem intuir que tots dos van servir per establir les bases del bisbat d'Urgell carolingi, hereu del d'època visigoda, després de la repressió de l'adopcionisme i de la ruptura de l'Església sud-pirinenca amb la hispana de Toledo. Potser seria innecessari de comentar aquí, d'una altra banda, que el suposat precepte de Carlemany del 805 atorgat als habitants d'Andorra és un document fals redactat segurament el segle XII.²⁰⁷ També coneixem per referència posterior la donació que Carlemany féu al comte Borrell d'Urgell-Cerdanya-Osona del domini de Fontcoberta, predi que anys més tard encara era posseït pel seu fill Sunifred I.²⁰⁸

De l'època imperial de Lluís el Pietós es coneixen amb més precisió tot un seguit de documents referents a Urgell. El primer és un precepte atorgat pel mateix emperador Lluís al monestir de Santa Grata (Senterada), edificat al territori pallarès, però als confins del bisbat d'Urgell.²⁰⁹ El cenobi en qüestió, segons el mencionat precepte atorgat a Frankfurt el juny del 823, fou establert pel bisbe Possidoni, un franc col·locat al capdavant de la diòcesi els anys immediatament posteriors al conflicte adopcionista.²¹⁰ Segurament Possidoni tenia la instrucció d'evitar qualsevol rebrot de l'heretgia, quelcom que va intentar d'aconseguir edificant un monestir on se seguís la regla benedictina com el mencionat de Senterada i la

²⁰⁶ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 279-281. Com ja va exposar Abadal, del precepte atorgat per Carlemany es té constància a través d'un precepte posterior lliurat per Lluís el Pietós al bisbe Sisebut (any 835). D'una altra banda, del precepte atorgat pel mateix Lluís al bisbe Possidoni es té constància a través d'un altre precepte atorgat pel monestir de Senterada per part d'aquest monarca (any 823).

²⁰⁷ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 2, p. 7-146, doc. 1. Aquest document va ser una de les bases sobre la qual es va desenvolupar la llegenda nacional andorrana, ben present en obres com la d'Antoni Fiter i Rossell, el *Manual Digest* de 1748 (FITER ROSSELL, A. (1987). *Manual Digest*. Andorra, Consell General), i en l'himne d'Andorra *El gran Carlemany* (principi del segle XX). Sobre la qüestió de la falsedat del document vegeu GUILLAMET, J. (1987). «Revisió del problema de la *Carta Pobla*», *Butlletí del comitè andorrà de ciències històriques* 2, p. 43-66.

²⁰⁸ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 315.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 259-262.

²¹⁰ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 35.

cel·la, unida a Tavèrnoles, de Sant Esteve i Sant Hilari d'Umfred, a Cerdanya (815).²¹¹ D'aquesta mateixa època, sense poder precisar-ne la data exacta, seria la donació de terres que féu l'emperador Lluís al comte Asnar Galí d'Urgell-Cerdanya que menciona una notícia posterior del 862,²¹² a més del nomenament d'aquest personatge com a comte del territori en qüestió.

El primer precepte que fa referència a la seu episcopal d'Urgell del qual s'ha conservat còpia data del 835.²¹³ El document, donat a Thionville al bisbe Sisebut, és fonamental per saber els límits ponentins que tenia el bisbat d'Urgell carolingi, encara que potser més nominals que no pas efectius. Sigui com sigui, el precepte reconeixia la jurisdicció episcopal als territoris d'Urgell, Cerdanya, Berga, Pallars, Àneu, Cardós, Tírvia, Gistau i la Ribagorça, un espai força ampli que convertia la seu urgell·litana en la més extensa del món carolingi al sud dels Pirineus. I aquell mateix 13 de març del 835, també a Thionville, l'abat Calort de Sant Serni de Tavèrnoles va rebre un precepte d'immunitat i de lliure elecció d'abat per al monestir de Sant Salvador de l'Abadella, situat al territori de Berga.²¹⁴ En aquests anys caldria datar, a través d'una notícia posterior recollida per Abadal, el suposat atorgament d'un altre precepte per al monestir pallarès de Santa Maria d'Oveix concedit per Lotari, potser durant els anys en què ell i els seus germans van revoltar-se contra el seu pare Lluís.²¹⁵ Si fos així, el document en qüestió hauria de datar-se el 834. Recordem que aquesta etapa conflictiva entre Lotari i Lluís tingué repercussions a Urgell, on Galí, fill d'Asnar, fou destituït, i Sunifred I, pare de Guifré, va rebre de la monarquia la dignitat comtal d'aquest territori.

El successor de Lluís a la França occidental, Carles el Calb, fou un dels monarques que més relació tingué amb Urgell. En primer lloc, premiant Sunifred I amb la donació d'unes quantes viles després de l'èxit d'aquest comte a l'hora de frenar una ràtzia musulmana que penetrava probablement per terres de la Marca.²¹⁶ I, posteriorment, després de l'execució de Bernat de Septimània el 844, convertint el mateix Sunifred en marquès de Gòtia. Segurament el comte d'Urgell-Cerdanya d'aleshores fou un dels dirigents urgellencs més ben relacionats amb la monarquia franca de tot el segle IX. Són també de l'època de Carles el Calb el precepte confirmatori lliurat al monestir de Senterada el 844;²¹⁷ el precepte per a la fundació de Sant Andreu d'Eixalada atorgat a una petita comunitat que provenia d'Urgell i que comptava amb

²¹¹ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII)» *Urgellia* 12, p. 7-414, doc. 4

²¹² D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 325-326.

²¹³ *Ibidem*, p. 282-285.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 246-248.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 471.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 332-334.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 263-265.

el beneplàcit del bisbe Guisad I d'aquella seu;²¹⁸ la possible donació que aquest monarca féu de la vila de Llus (Cerdanya) a Sesenand;²¹⁹ i el precepte donat el 860 per a l'Església d'Urgell.²²⁰

Guisad I d'Urgell va participar en el concili de Thusi, que va tenir lloc a la diòcesi de Toul, al nord-est de l'actual França, entre l'octubre i el novembre del 860.²²¹ D'aquell mateix novembre és el precepte que rebé de Carles per a la seva Església,²²² un document que venia a confirmar l'atorgat per a Sisebut el 835 i ampliat amb el reconeixement d'uns quants delmes de la vall d'Andorra, com també del terç del teloneu dels mercats que es fessin al bisbat, una prerrogativa molt comuna per a les seus episcopals. Del mateix monarca, d'una altra banda, no hem d'oblidar els seus nomenaments comtals per a Urgell-Cerdanya de la segona meitat del segle IX. A la mort de Sunifred I, situat en el càrrec Salomó i, després del decés d'aquest últim, segurament cap al 868, nomenà Guifré I comte dels mateixos territoris. Carles el Calb fou l'últim monarca que exercí com a tal a Urgell-Cerdanya, i és que els anys immediatament posteriors a la seva mort podem considerar que es va produir una clara desconnexió respecte a la monarquia.

L'últim precepte carolingi referent al territori urgellenc fou atorgat per Carloman el 881 al monestir de Santa Cecília d'Elins, al qual es concedia immunitat i lliure elecció d'abat.²²³ És l'últim atorgament referent a Urgell, tant respecte al comtat com al bisbat, i les posteriors ocasions en què des de la cort franca es va parlar d'Urgell en algun document va ser de manera totalment indirecta. És així en el cas de tres referències del segle X en què es confirmen béns d'uns quants monestirs, com ara de Ripoll i Sant Cugat, que tenien dominis en aquest territori pirinenc.²²⁴

²¹⁸ *Ibidem*, p. 85-90.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 362.

²²⁰ *Ibidem*, p. 286-288.

²²¹ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 36. La presència del bisbe Guisad I queda confirmada per la subscripció que féu aquest bisbe a les actes del concili en qüestió (PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, doc. 51).

²²² El concili va tenir lloc entre l'octubre i el novembre del 860 i el precepte és datat el 19 de novembre d'aquell any. Amb tot, consta redactat a Ponthion. Aquesta circumstància s'explica perquè encara que Guisad I s'entrevistés amb Carles el Calb a Thusi, el document oficial fou redactat al palau reial de Ponthion, situat a un centenar de quilòmetres del districte de Toul.

²²³ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 250-252. La millor aproximació a la història del monestir de Santa Cecília d'Elins fins a dia d'avui a MIRÓ, C. (2012). *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1076)*. Universitat de Barcelona, treball de fi de màster inèdit.

²²⁴ Un precepte atorgat el 938 pel rei Lluís a Godmar, monjo de Sant Cugat del Vallès, en què es confirmaven els béns que Ripoll tenia a Urgell, entre més territoris; un altre precepte atorgat pel rei Lotari el 982 a favor de Seniofred, abat de Ripoll, en què es reconeixien de nou els béns que aquest cenobi posseïa a Urgell i en més indrets; i, finalment, un precepte tornat a atorgar pel rei Lotari a l'abat Odó de Sant Cugat el 986, en què es

1.4.3. L'allunyament d'Urgell respecte al món franc i l'actuació del bisbe intrús Esclua (878-897)

Tant l'estudi dels fets –el declivi carolingi i la successió hereditària del Pelós– com l'estudi dels documents emanats de la cort franca ens porten inexorablement a la mateixa conclusió: és amb Guifré I que a Urgell es produeix un canvi d'etapa amb l'allunyament definitiu respecte a la monarquia franca i el començament del període comtal basat en la patrimonialització del poder i de l'antic benefici carolingi per part dels successors d'aquest comte.²²⁵ El precepte reial atorgat per Carloman a Santa Cecília d'Elins el 881 fou l'últim que va arribar a Urgell i Guifré I va ser l'últim comte urgellenc a entrevistar-se amb un monarca carolingi. Com hem vist, a la mort del Pelós el seu fill Guifré Borrell va desplaçar-se a la cort (898), però actuava ja només com a senyor de Barcelona.

Aquesta realitat, i en molts aspectes el caràcter patrimonial de l'actuació de Guifré I com a governant, permet de dibuixar els *tempos* de la fi del poder reial a la Marca. Quan parlàvem del declivi carolingi hem vist com els monarques, a mesura que van fer concessions als seus magnats, van perdre sovint el control de les seus episcopals. Ja fos per concessió reial, ja fos perquè els comtes eren capaços d'imposar la seva llei als territoris que governaven, el cert és que al final de la novena centúria les eleccions episcopals van escapar-se del control monàrquic i arquebisbal i van passar als governants dels territoris, amb el poder que donava això a aquests últims. Al segle x, els comtes de la Marca eren els amos dels bisbats i fins i tot Guifré I a la novena centúria es va permetre la llibertat de crear-ne un. El cas en qüestió, tanmateix, no és únic al sud dels Pirineus i sens dubte demostra una clara tendència dels comtes de la Marca a controlar les seus episcopals dels seus districtes. És en aquesta conjuntura que cal situar la ja esmentada reedificació de la seu episcopal de Vic i l'intent de creació del bisbat de Pallars, l'aparició de l'intrús Esclua a la seu episcopal d'Urgell en detriment del bisbe Ingobert i l'actuació d'un altre intrús, Ermemir, en aquest cas a Girona en contra del prelat oficial Servusdei.

Quant al bisbat d'Urgell, a la mort del bisbe Galderic, potser lluitant al costat de Guifré el 883/884, fou elegit successor al capdavant de la mitra urgel·litana Ingobert, bisbe que dugué

reconeixien tots els béns que posseïa aquest monestir, inclosos els que tenia a Urgell (*Ibidem*, p. 159-165, 166-174 i 194-200, respectivament).

²²⁵ És obligat d'esmenar aquí una conclusió errònia que vam defensar en un treball anterior (VERGÉS, O. (2015). *Urgell a la fi del primer mil·lenni. Els anys del comte Ermengol I i del bisbe Sal·la (980-1010)*. La Seu d'Urgell, Salòria, p. 130-132). En l'estudi en qüestió proposàvem que l'allunyament entre Urgell i la monarquia franca es va produir a partir del 860, quan en realitat va començar en època de Guifré, després del nomenament d'aquest comte el 870 i després de l'atorgament del precepte del 881 per a Santa Cecília d'Elins.

a terme unes quantes consagracions d'esglésies al final del segle IX.²²⁶ Malgrat que se'n sàpiga ben poca cosa, imaginem que la seva investidura es devia dur a terme amb el beneplàcit de l'arquebisbe de Narbona Sigebod (873-885). Amb tot, poc després de la seva elecció, un personatge anomenat Esclua començà a actuar a Urgell com a bisbe. És possible, com va apuntar Abadal,²²⁷ que l'intrús Esclua hagués aprofitat el viatge a Roma del flamant arquebisbe Teodard (885-893) per usurpar la mitra urgel·litana, cosa que devia dur a terme amb el suport del comte Guifré. Gairebé tot el que se sap d'aquest obscur episodi parteix d'una font, la *Vita sancti Teodardi*, una obra que fou elaborada dos-cents anys després dels fets narrats i amb l'objectiu d'evitar la restauració d'un arquebisbat tarragoní que posaria fi al domini narbonès entre el Llobregat i el Pirineu. Abadal i més autors confien plenament en la narració dels fets que fa la *Vita*, però el cert és que caldria emprar amb cautela aquesta font.²²⁸ Com va advertir R.-H. Bautier, malgrat partir de fets reals, la *Vita* construeix una narració que té per únic objectiu demostrar, l'any 1090, el domini narbonès sobre les seus episcopals de l'antiga Marca, i per aconseguir-ho no dubta a inventar-se fets que no van succeir o que van succeir més tard, com ara el repetidament esmentat concili de Port, dut a terme prop de Nîmes el 897 i no el 890 com defensa Abadal.²²⁹

Tots els indicis presenten l'intrús Esclua com un prevere originari de Cerdanya, territori on tenia possessions a les viles d'All i Ger.²³⁰ Segons la *Vita*, fou consagrat per bisbes gascons, segurament una invenció,²³¹ i posteriorment, amb el suport dels prelats de Barcelona i Vic, va consagrar Ermemir com a bisbe de Girona en detriment de Servusdei, a més d'instaurar un bisbat al Pallars i Ribagorça en la figura d'Adolf. L'actuació d'Esclua s'ha interpretat, en gran

²²⁶ El bisbe Ingobert va consagrar l'església de Sant Climent d'Ardòvol i de Sant Andreu de Baltarga (Cerdanya) el 890, i la de Santa Maria de Merlès (Berga) el 893 (BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 7, 8 i 9, respectivament). En el cas de Baltarga, l'acta de consagració presenta una interpolació posterior que parla d'un tal Esclua, segurament el bisbe intrús, com a edificador de l'església. Val a dir, d'una altra banda, que al capbreu de parròquies de la vall de Lord elaborat entre els anys 943 i 978 són mencionats els bisbes Galderic, Esclua i Nantigís, però no el bisbe Ingobert (BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 11).

²²⁷ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 194.

²²⁸ Abadal és un ferm defensor de la veracitat de la *Vita* quan diu que «d'aquesta actuació de l'arquebisbe, que es concretà en dues reunions conciliars, a Port i a Urgell, no en tenim altra font d'informació directa que la discutida *Vida de sant Teodard*; però aquí, com en el cas de la consagració del biografat, l'autor de la relació treballà de segur sobre les actes autèntiques conciliars, i s'endevina que no se'n desvià gran cosa» (D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 202).

²²⁹ En realitat, el concili de Port es produí el 897, no el 890, i no tingué per objectiu de posar fi a la intrusió d'Esclua a Urgell. En aquest sentit, BAUTIER, R.-H. (1963). «La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan et le faux concili de "Portus" de 887-889», *Bulletin philologique et historique (jusqu'à 1610) du comité des travaux historiques et scientifiques*, any 1961, p. 477-498 (p. 483, 495 i 497).

²³⁰ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 6.

²³¹ Segons Bautier, que la *Vita* acusi els bisbes gascons d'haver consagrat Esclua com a bisbe respondria a la crítica dels narbonesos cap a l'Església d'aquella regió per haver incidit massa en afers sud-pirinencs relacionats amb Navarra i l'Aragó, territoris que formaven part de l'antiga metròpoli tarraconense (BAUTIER, R.-H. (1963). «La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan...», p. 485-486).

part perquè així pretén mostrar-ho la *Vita*, com un intent de secessió de les diòcesis sud-pirinenques respecte de Narbona,²³² cosa que creiem que té més relació amb el context dels segles X-XI que no pas amb el de final del IX. Al nostre entendre, l'actuació d'Esclua respon a la voluntat dels comtes de la Marca del final de la novena centúria de controlar les seus episcopals dels respectius territoris o de crear-ne de noves per propi interès. Això explicaria el suport de Guifré a Esclua –un suport imprescindible per expulsar Ingobert de la seu urgel·litana–, el paper del mateix comte creant la seu episcopal de Vic, l'actuació favorable del comte Sunyer II d'Empúries respecte a Ermemir i la voluntat del comte Ramon de Pallars de crear una seu episcopal als seus dominis. Malgrat que al final els comtes i els seus bisbes intrusos van haver de cedir davant l'autoritat de Teodard de Narbona, el cert és que durant la centúria posterior els bisbats dels comtats sud-pirineus ja van ser totalment controlats per les cases comtals, un símptoma més del procés de patrimonialització engegat per Guifré i continuat pels seus plançons.

Gràcies a un document cent anys posterior als fets sabem que Guifré I i Guinedilda van comprar el castell de Montgrony, situat al comtat d'Osona, a un tal «Scluvani advocati episcopi»,²³³ personatge que tradicionalment s'ha identificat amb l'intrús Esclua. Aquesta compravenda devia produir-se abans del 885, quan els comtes en qüestió van cedir a Sant Joan de les Abadesses un alou que incloïa el castell de Montgrony.²³⁴ L'any següent, d'una altra banda, el bisbe Esclua reclamà la propietat de l'església de Santa Maria i del lloc de Borredà en un judici presidit pel mateix comte Guifré.²³⁵ Els testimonis consultats van fer que la sentència fos favorable al comte, a qui es reconeixia la propietat del lloc a través d'una apriació feta per un llibert seu. Més enllà de la disputa en qüestió, el fet que el document reconegués Esclua com a bisbe en un tribunal presidit per Guifré demostra fins a quin punt el Pelós era còmplice de la seva activitat.

Abadal atribueix al mateix bisbe intrús la creació d'un bisbat pallarès en la figura del bisbe Adolf i per demanda del comte d'aquell territori, Ramon de Pallars.²³⁶ La nova seu episcopal s'hauria creat en detriment d'una part de la diòcesi urgel·litana, que, com hem vist comentant els preceptes carolingis, incloïa també Pallars i Ribagorça. Abadal basava la seva teoria

²³² «[Esclua], que també era un home ambiciós i de recursos, aprofità l'ocasió tibant entre Sunyer i l'arquebisbe per a intentar la segregació de la metròpoli narbonesa i la reconstitució de l'antiga província tarraconense en aquesta banda dels Pirineus sota la seva presidència» (D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 196).

²³³ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 1526.

²³⁴ *Ibidem*, doc. 4.

²³⁵ MASCARELL, J., SITJAR, M. (1997). *Guifré, el Pelós. Documentació i identitat...*, doc. 7; o bé D'ABADAL, R. (1989). *Els temps i el regiment del comte Guifré...*, p. 125-128.

²³⁶ D'ABADAL, R. (1974). «Origen i procés de consolidació de la Seu Ribagorçana de Roda», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. II, p. 57-139 (p. 66-67).

únicament en la contemporaneïtat de l'aparició del bisbe Esclua i l'existència d'un bisbe pallarès (anys 885-892). Amb tot, la lògica ens obliga a pensar que Esclua no hauria mutilat mig bisbat només per l'interès del comte Ramon i tampoc no creiem que Guifré hagués permès al seu bisbe intrús de fragmentar la diòcesi traspasant-ne el control a una família aliena.

Del bisbe Adolf de Pallars, se'n sap ben poca cosa. La primera notícia que es té de la seva actuació és del 911, quan el bisbe Nantigís d'Urgell, al concili de Fontcoberta, denunciava que el bisbe Adolf feia vint-i-tres anys que havia sostret de la seva diòcesi el territori pallarès i que hi actuava com a bisbe.²³⁷ Si realment Adolf hagués estat consagrat per Esclua, probablement Nantigís ho hauria fet constar al concili, mentre que en el document sembla que Adolf actuï *motu proprio*. D'una altra banda, a la *Vita sancti Teodardi* en cap moment no es fa menció de la qüestió pallaresa, tema que el suposat concili del Port i el posterior fet a Urgell que ara comentarem haurien d'haver resolt. És per aquestes raons que no relacionem directament la intrusió d'Esclua i la consagració d'Adolf. Únicament els dos fets es poden relacionar en un punt: que responen al procés de patrimonialització del poder comtal que hem comentat reiteradament. La creació i supervivència d'un bisbat en terres pallareses entre el 888 i el 913/920 creiem que respon a la conjuntura del moment en què els comtes sud-pirinencs van consolidar el seu poder fins al punt de controlar o d'intentar de controlar l'Església dels seus dominis a favor seu, cosa que van acabar aconseguint al llarg del segle x.

La resolució del conflicte motivat per la intrusió d'Esclua segurament s'assolí a través de la intervenció de Teodard de Narbona i d'un canvi de posició de Guifré. Sabem que el concili del Port, que no tingué res a veure amb Urgell, va tenir lloc realment el 897.²³⁸ Per contra, sembla que el 893 es reuní un concili a Urgell en presència de Teodrad que sí que havia d'arranjar la situació. Del concili, no se'n conserva cap document, però J. Villanueva va localitzar-ne una nota en l'inventari d'escriptures que hi havia a l'arxiu urgel·lità referents al segle xv que parlava de «la purgacio feta per Sclua» l'any 893.²³⁹ Segons la *Vita*, al concili en qüestió Esclua fou despulat dels seus atuells, els quals foren estripats, li foren arrencats els anells dels dits i el bàcul episcopal va ser romput sobre el seu cap.²⁴⁰ El canvi de posicionament de Guifré potser va venir obligat perquè el conflicte havia anat massa lluny o potser perquè Esclua no era el bisbe que esperava. De fet, havia posat en dubte la possessió d'una terra del comte en un judici i la situació del bisbat després de la secessió del Pallars no era la més idònia.

²³⁷ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 5.

²³⁸ BAUTIER, R.-H. (1963). «La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan...», p. 495 i 497.

²³⁹ VILLANUEVA, J. (1821). *Viage literario a las iglesias de España...*, vol. X, p. 76.

²⁴⁰ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 207.

Aquests motius i alguns més que segurament no sabem, com la influència que encara podia tenir l'arquebisbe de Narbona, devien portar Guifré a canviar de parer.

D'aquesta complexa situació a Urgell és simptomàtic, a part de la voluntat dels comtes de controlar els bisbats, el fet que la monarquia no intervingués en el conflicte com havia fet anys abans reprimint l'adopcionisme professat pel bisbe Fèlix. En aquest sentit, el successor de Teoard, Arnust, per assegurar-se que a la mort d'un bisbe de la seva metròpoli era l'arquebisbe qui n'elegia el successor, va aconseguir una butlla del papa Esteve VI l'any 896.²⁴¹ Més que el rei, qui començava a aparèixer com a nou poder legitimador de l'autoritat eclesiàstica era el papat. Aviat les autoritats laiques, en una situació d'allunyament de la monarquia, optarien per seguir el mateix camí. I Urgell va ser un dels primers territoris que va explotar aquesta nova via ja a mitjan segle X.

Cal concloure, doncs, que l'actuació d'Esclua a Urgell, d'Adolf al Pallars, com també segurament el cas gironí d'Ermemir i Servusdei que aquí no ens ocupa, responen a una mateixa lògica, la de la patrimonialització del poder dels comtes. Aquesta patrimonialització, entesa com l'actuació dels comtes com a prínceps territorials d'un espai determinat on desenvolupaven totes les funcions de la *potestas regia*, incloïa també el control de les seus episcopals. Això explica l'actuació dels comtes Guifré, Ramon i Sunyer d'Empúries. No es tractava de separar les diòcesis de la Marca de Narbona, aquest projecte arribaria més endavant. Es tractava, simplement, de controlar les seus episcopals i les persones que havien de regir-les, per dominar d'aquesta manera tots els aspectes, laics i eclesiàstics, del govern del territori.²⁴² Quan aquest primer pas s'hagués assolit, els comtes ja podrien pensar a convertir les respectives seus en una metròpoli pròpia, però això no arribaria fins a la centúria posterior.

I aquesta voluntat de control dels bisbats es va produir en un moment en què l'autoritat reial al sud dels Pirineus era cada vegada més feble. A Urgell no van tenir cap notícia documental directa de la monarquia des del precepte del 881. El fill de Guifré, Sunifred II, va actuar com a príncep territorial en aquest comtat ja a la desena centúria i com a tal va controlar les eleccions episcopals. És per aquest motiu que el seu germà Radulf va esdevenir bisbe el 914, que un membre de la casa vescomtal d'Osona, Guisad II, també ho va ser, i és per això també que els conflentins Sal·la i Ermengol, ja al final del X i principi de l'XI, van ser elegits pels comtes per desenvolupar aquest càrrec sense intervenció reial ni tampoc de l'arquebisbe

²⁴¹ *Ibidem*, p. 208.

²⁴² BAUTIER, R.-H. (1963). «La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan...», p. 494-495.

narbonès. Sense cap mena de dubte, doncs, al final de la novena centúria el poder reial havia desaparegut *de facto* a Urgell.

1.5. La successió de Guifré. Patrimonialització, hereditarietat, legitimitat i sacralització del poder comtal

La successió hereditària de Guifré el Pelós el 897 va marcar un abans i un després en la història dels territoris sud-pirinencs. La no-intervenció del rei en les futures designacions comtals a la Marca representava el trencament definitiu amb la monarquia franca, perquè des d'aquell moment els comtats van ser governats com un bé propi dels comtes. S'acabava d'aquesta manera l'autoritat reial als territoris conquerits pels carolingis feia un centenar d'anys i començava una nova etapa caracteritzada per la plena autoritat comtal: els comtes passaven a exercir totes les funcions de la *potestas regia*. Amb tot, com hem anat veient, la successió de Guifré el 897 no va ser quelcom nou en un món franc que al llarg de la segona meitat del segle IX va veure com a tot arreu dels dominis reials els magnats consolidaven el seu poder i creaven els seus propis principats territorials en detriment d'una monarquia relegada a un paper merament simbòlic. Al nord-est peninsular, els comtes Sunyer d'Empúries i Ramon de Pallars, com Guifré I, també van llegar els seus dominis als fills, i van iniciar dinasties comtals pròpies per a uns territoris que pràcticament només van reconèixer el rei nominalment.

Hem vist com al final del segle IX l'actuació del Pelós va consolidar cada vegada més la patrimonialització del poder, una dinàmica que va culminar amb la successió hereditària dels dominis comtals de pares a fills. D'aquí a la voluntat dels comtes de mostrar-se com un poder legítim a través de la seva praxis i de les intitulacions, com també la recerca d'una nova font legitimadora de la seva autoritat en Roma, només hi havia un pas. Com també només hi havia un pas per sacralitzar l'autoritat comtal, considerant els comtes dels principats territorials una autoritat elegida per gràcia divina i no pas derivada de l'elecció monàrquica.

Una vegada hem analitzat les causes que van afavorir l'auge dels magnats i el declivi carolingi, i després de conèixer l'activitat de Guifré en terres urgellenques, intentarem d'acostar-nos al canvi d'etapa que va representar la successió hereditària de Guifré i la nova situació que es va obrir a partir del 897.

1.5.1. La patrimonialització del poder comtal i del *beneficium carolingi*

A mesura que la figura de Guifré va ser analitzada des d'un punt de vista crític, i des del moment en què va deixar de ser vist com el *fundador de Catalunya*, la historiografia va treure pes al seu paper històric. Així, Guifré va començar a ser vist com un esglaió més en el procés de consolidació de la sobirania comtal, una consolidació que no s'assoliria fins als anys 985-987, després dels atacs d'Almansor i de la ruptura amb els flamants monarques Capet. De fet, Abadal iniciava la seva «marxa a la sobirania» al segle X i són moltes les obres que consideren que els segles IX i X constitueixen una mateixa etapa històrica definida, la Catalunya carolíngia.²⁴³ Encara que Guifré deixés de ser *comte funcionari* (o *beneficiari*) per ser *comte propietari*, impera la idea que al llarg de la desena centúria els comtes van continuar actuant com a delegats del rei i es va mantenir vigent la *res publica* carolíngia.²⁴⁴ Al nostre entendre, i encara que sovint sigui difícil d'establir un tall cronològic net per separar etapes històriques, creiem que el 897 marca l'acta de defunció de l'anomenada *Catalunya carolíngia* i certifica el naixement de la *Catalunya comtal*.

Des del moment en què en la designació comtal va deixar d'intervenir la monarquia, podem considerar que aquesta institució s'havia privatitzat. És cert que parlar de *públic* i *privat* en relació amb els segles IX i X és complex i fins i tot cal dubtar si podem considerar que al món carolingi de la novena centúria imperava una idea de *res publica*. Amb tot, podem acceptar que els emperadors carolingis van intentar de crear un *estat*, amb més o menys èxit, basat en un poder centralitzat, en un territori delimitat i amb una administració jerarquizada que tenia en l'emperador la màxima autoritat amb totes les competències laiques i religioses a les seves mans. En aquest imperi, mentre el poder dels emperadors va ser fort i la seva autoritat respectada, podem considerar que hi imperava una *res publica* i que els comtes eren funcionaris d'aquesta monarquia. Com a tals, desenvolupaven un paper en l'administració i a canvi rebien en benefici tot un seguit de propietats que eren inherents al càrrec i que, per tant, només gaudien en usdefruit mentre actuaven de funcionaris reials. Quan el model es va començar a degradar pels factors que ja hem comentat, la *res publica* va anar perdent força fins al punt que al final del segle IX havia desaparegut a favor d'uns principats on els comtes del territori detenien de manera *privada* el càrrec, el llegaven hereditàriament i desenvolupaven en el seu marc d'actuació totes les funcions que fins aquell moment s'havien

²⁴³ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...* De fet, una obra fundada pel mateix R. d'Abadal, la *Catalunya Carolíngia*, té per intenció de publicar tota la documentació dels comtats catalans des del començament del domini carolingi fins a l'any 1000 i considera, per tant, que els segles IX i X formen part d'una mateixa etapa.

²⁴⁴ Bonnassie considerava que al segle X es mantenia una autoritat pública que va afeblir-se a partir de la mort de Ramon Borrell de Barcelona ja al principi del segle XI (BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*. Barcelona, Edicions 62, vol. II, p. 22).

reservat al monarca. En això va consistir la patrimonialització, a convertir allò que fins aquell moment era *públic* en *privat*, en béns que una persona gestionava com a propietat plena. El benefici carolingi, que fins aquell moment era una propietat eminent de la monarquia cedida en usdefruit a un funcionari, va esdevenir un domini propi d'aquest funcionari, que de retruc va convertir-se en propietari. És per això que el *beneficium* desapareix en aquest moment de la documentació i apareix en lloc seu l'alou, una propietat plena,²⁴⁵ qüestió que tractarem amb més detall en capítols posteriors.

Si acceptem el que acabem de dir, i creiem que tant els fets com la documentació així ens hi obliguen, hem de considerar que amb la patrimonialització del càrrec comtal i amb la successió hereditària de Guifré I la *res publica* carolíngia va quedar totalment liquidada. Per nosaltres, doncs, és impossible d'acceptar la tesi de P. Bonnassie, que considerava que al llarg del segle X els comtes sud-pirinencs encara desenvolupaven una funció pública com a delegats del poder carolingi.²⁴⁶ Els mateixos carolingis, amb la introducció de la vinculació personal, havien atacat directament la seva noció de fidelitat pública i tant les seves actuacions com les dinàmiques de tota la novena centúria no van fer sinó consolidar la privatització dels dominis territorials al llarg de l'antic imperi. Només acceptant això podrem entendre que els comtes del segle X s'apropriessin totes les prerrogatives reials i que viatgessin a Roma o Còrdova com a amos del seu propi destí.

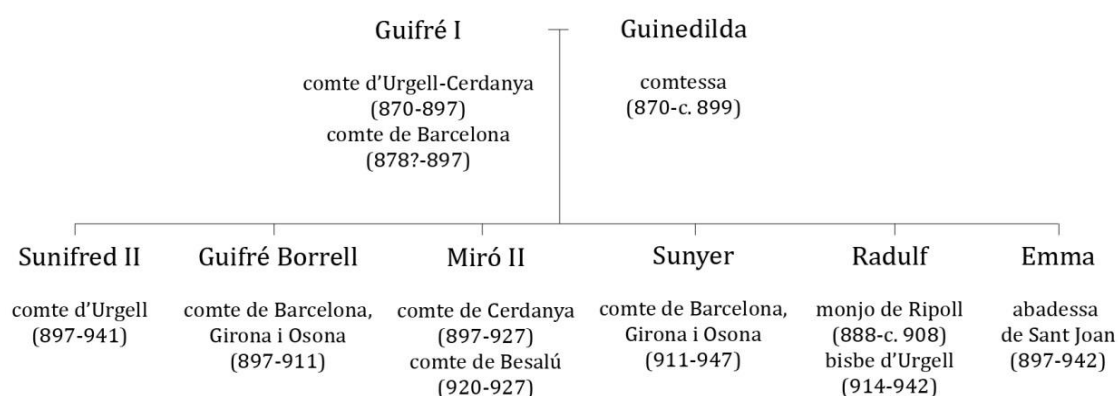
1.5.2. La instauració de l'hereditarietat a la Marca

El traspàs de pares a fills del càrrec comtal a la Marca no va ser només cosa de Guifré i del seu llinatge. Encara que el que aquí ens ocupa és l'estudi d'Urgell, creiem oportú de fer un repàs global de la situació sud-pirinenca del moment per tenir una perspectiva de conjunt. Guifré I i Guinedilda tingueren uns quants fills. Guifré II Borrell, que es pressuposa fill primogènit del matrimoni, heretà el territori barceloní, incloent-hi Osona i segurament també Girona. L'hereu dels honors barcelonins, tanmateix, morí jove, el 911, i qui el succeí fou un altre dels fills de Guifré, Sunyer I. Per la seva banda, Miró II heretà del seu pare els territoris de Cerdanya i Conflent amb la marca de Berga, mentre que Urgell caigué a mans de Sunifred II.

²⁴⁵ J. M. Salrach considera que l'assimilació de la terra fiscal (el *beneficium* carolingi) per part dels comtes es va produir al darrer terç del segle X (SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 213). Al nostre entendre, des del moment en què els comtes van patrimonialitzar el càrrec comtal al final del segle IX, el benefici (terra fiscal) també va patrimonialitzar-se i va convertir-se en alou.

²⁴⁶ Aquesta idea és present a l'obra de Bonnassie *Catalunya mil anys enrera*. La seva idea de *mutació feudal*, que ha tingut molt d'èxit en la historiografia catalana dels darrers trenta anys, defensa que la desena centúria es va caracteritzar pel manteniment de la *res publica* carolíngia gestionada per l'autoritat comtal, una situació que acabaria abruptament amb l'anomenada *revolució feudal* al segle XI (BONNASSIE, P. (1979-1981). *Catalunya mil anys enrera...*).

Aquest repartiment va trencar per primera vegada l'antiga unitat dels territoris d'Urgell-Cerdanya, una unitat que venia segurament de molt abans de l'arribada dels carolingis al final del segle VIII. Finalment, el territori de Besalú, una creació *ad hoc* de Guifré per al seu germà Radulf, teòricament havia de passar a mans de Sunyer I, tot i que quan aquest esdevingué hereu de Guifré Borrell a Barcelona fou un altre germà, Miró II de Cerdanya, qui a partir del 920 es quedà amb aquest domini.²⁴⁷

7. Els descendents de Guifré i Guinedilda

En el cas d'Empúries, la successió hereditària podria haver començat abans i tot que en el cas dels dominis del Pelós, perquè Sunyer II podria haver rebut els dominis emporitans per successió directa del seu pare Sunyer I. Sigui com sigui, i malgrat alguns interrogants que encara queden oberts sobre les successions en aquests territoris, a partir de Sunyer II els dominis d'Empúries i Rosselló van esdevenir béns patrimonials transmesos de pares a fills de manera hereditària. Finalment, els antics dominis tolosans de Pallars i Ribagorça també esdevingueren un bé patrimonial del comte Ramon, que els llegà als seus plançons Bernat, també anomenat Unifred, Isarn i Llop. Malgrat els evidents contactes entre Pallars, Ribagorça i Urgell, el cert és que aquests territoris van seguir en alguns aspectes dinàmiques diferents respecte a la resta de comtats del nord-est peninsular al llarg dels segles X i XI.

A partir de la desena centúria, doncs, el principi que va regir la transmissió dels dominis comtals va ser l'hereditarietat. Des d'aleshores la monarquia va quedar relegada a un paper

²⁴⁷ S'ha pressuposat que Sunyer I hauria estat inicialment designat successor de Radulf, germà de Guifré, a Besalú quan aquest morís (SALRACH, J. M. (1998). «Sunyer I», dins MESTRE, J. (dir.) *Diccionari d'història de Catalunya...*, p. 1028-1029). La mort prematura de Guifré II Borrell, que potser feia de tutor del seu jove germà, li va permetre d'esdevenir comte de Barcelona, Girona i Osona. Miró II de Cerdanya, més gran que Sunyer, a canvi de permetre aquesta successió s'hauria quedat Besalú a partir del 920, quan va finir el seu oncle Radulf.

tan secundari que la seva tasca no fou ni de confirmar els nous comtes, perquè probablement quan el fill substituïa el pare ni tan sols se n'informava la cort.

1.5.3. La legitimació dels nous comtes

La successió hereditària i la plena autonomia *de facto* dels comtats al principi del segle X trencaven totalment amb la legitimitat carolíngia. Encara que els comtes havien estat designats per la monarquia, el seu càrrec tenia un caràcter vitalici a molt estirar, i en cap cas no se'n preveia la successió de pares a fills. Des del moment en què les dinàmiques polítiques del final del segle IX van afavorir l'establiment de dinasties comtals, els comtes dels principats territorials de la Marca van trobar-se en una situació complexa en què governaven de manera il·legítima. És cert que en podem trobar alguna excepció, com la de Guifré Borrell, que va visitar la cort el 898, però per exemple Sunifred II d'Urgell no va rebre mai el beneplàcit reial per governar els seus dominis urgellencs ni tampoc el rebé el seu nebot i successor Borrell II.

En aquesta conjuntura, els comtes i les dinasties comtals en general van tendir a legitimar-se per diverses vies al llarg del segle X, tal com va apuntar J. M. Salrach al seu moment.²⁴⁸ La primera va ser la legitimació a través de l'acció de govern.²⁴⁹ L'ascens dels pipínids, els antecessors dels carolingis, s'havia produït d'una manera similar. Ocupant les funcions de govern com a majordoms de palau al territori franc, els pipínids van legitimar un cop d'estat contra uns monarques nominals com eren els merovingis del segle VIII. La idea era que qui realment governava de fet un territori era qui legítimament l'havia de governar de dret.²⁵⁰ Des del moment en què els comtes defensaven la frontera, reorganitzaven els seus propis dominis, presidien el tribunal comtal, concedien immunitats i lliuraven alous, eren governants *de facto* i, en conseqüència, ho havien de ser també *de iure*. A més, per evitar qualsevol dubte sobre la legitimitat de la seva actuació, els documents continuaven datant-se simbòlicament segons els anys de regnat del monarca franc, una manera protocol·lària que servia per mantenir una pàtina de legitimitat carolíngia en les actes de les seves actuacions. Aquesta forma de datació, pròpia de la tradició, servia als comtes per demostrar, encara que ni ells mateixos s'ho creien, que el monarca franc continuava essent el senyor del territori.

²⁴⁸ SALRACH, J. M. (2011). «La legitimación del poder condal en los orígenes de Cataluña», dins MARTÍNEZ SOPENA, P., RODRÍGUEZ, A. (ed.) *La construcción medieval de la memoria regia*. València, Publicacions Universitat de València, p. 21-32.

²⁴⁹ *Ibidem*, 23-25.

²⁵⁰ LEWIS, D. L. (2009). *El crisol de Dios...*, p. 273-274; i HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 198-204. És famosa la suposada carta de Pipí al papa en què li preguntava si era bo o no que el rei dels francs no exercís cap poder. A la pràctica, els pipínids defensaven que qui detenia el poder *de facto* també l'havia de desenvolupar *de iure*.

Paral·lelament, els comtes legitimaven la seva posició a través de la memòria i del discurs.²⁵¹ En documents de primer ordre es pot veure com és glorificat el creador de la dinastia i en són recordades les accions. És famosa la lloança que el bisbe Idalguer de Vic va dedicar el 906 a Guifré, exaltant-ne l'obra de repoblació en terres osonenques i la recuperació de la seu episcopal que ell presidia.²⁵² Com aquest exemple se'n poden esmentar més: alguns de més elaborats, com la segona consagració del monestir de Ripoll posada per escrit per Miró Bonfill; alguns altres de més simples i senzills, que recorden tan sols l'adquisició d'un alou o la conquesta d'un territori.²⁵³ Aquesta forma de legitimació tenia utilitat en dos sentits. D'una banda, la memòria servia per rememorar accions de govern anteriors, de tal manera que els comtes no solament legitimaven el poder a través de les seves pròpies accions de govern, sinó que també ho feien a través de les dels seus antecessors. D'una altra, l'ús de la memòria com a element legitimador revestia de legalitat el govern comtal. En la majoria de judicis referents a possessions de terres de la desena centúria en què cap de les parts no podia aportar documentació que pogués certificar a favor seu la tinença de la propietat en disputa, els jutges recorrien a testimonis. La sentència, seguint la llei goda, era favorable a aquell qui pogués provar que havia posseït sense interrupció una terra durant trenta anys.²⁵⁴ La memòria permetia als comtes de demostrar un govern ininterromput de dècades a través del record de les accions dels seus pares o avis, cosa que servia per legitimar i revestir de legalitat el seu govern. No era la intenció de les *Gesta* de demostrar la legitimitat del monarca catalanoaragonès de governar per successió els comtats que des de Guifré el Pelós s'havien transmès ininterrompudament de pares a fills?

Avançat el segle X, com veurem, l'element sagrat va acabar legitimant el poder dels senyors dels comtats.²⁵⁵ Des del moment en què els comtes ho van ser per la *gràcia de Déu*, qui podia considerar que no eren els legítims senyors del territori? Finalment, les relacions sistemàtiques que van establir-se entre els comtats i Roma i Còrdova a partir de mitjan segle

²⁵¹ SALRACH, J. M. (2011). «La legitimación del poder condal...», p. 26-29.

²⁵² ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 75.

²⁵³ Les paraules de Miró Bonfill a *Ibidem*, doc. 1242. D'una altra banda, un exemple més senzill pot ser una compravenda en què el comte Borrell II va vendre un alou que posseïa dels seus pares prop de Solsona (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 134). Parlar de la propietat que es venia com a bé heretat li conferia el caràcter d'alou, però també servia per demostrar l'acció de la família, del llinatge, en un indret determinat.

²⁵⁴ És interessant, en aquest sentit, de fer una aproximació al *Llibre dels judicis* (X, 2), on uns quants articles tracten de la qüestió. Parlant en general de les causes judicials, la llei goda deia que «el lapse de trenta anys transcorreguts sembla que ha arrelat d'una manera tan constant en els afers judicials que ja quasi no sembla que sigui una institució humana, sinó que procedeixi de la naturalesa mateix» (X, 2, 4). Referint-se més concretament a la propietat, la llei goda deia que «allò que un posseeix per espai de trenta anys complerts sense interrupció, de cap manera no ho pot perdre» (X, 2, 6). (Fragments extrets de BELLÉS, J. (ed.) (2008). *Llibre dels judicis*. Barcelona, Generalitat de Catalunya-Parlament de Catalunya).

²⁵⁵ SALRACH, J. M. (2011). «La legitimación del poder condal...», p. 30-32.

van afavorir encara més la legitimació. A partir del moment en què els comtes eren reconeguts com a autoritats de ple dret a la cort califal omeia o a la seu pontifícia, el seu govern es revestia de legitimitat i de reconeixement. A la pràctica, doncs, els comtes es consideraven autoritats de dret del territori i actuaven en conseqüència, i en l'àmbit exterior eren també reconeguts com a tals. El que havia començat al final de la novena centúria com una acció il·legítima s'havia acabat transformant en un govern plenament legítim dels comtes.

1.5.4. Intitulacions i sacralització del poder comtal

La manca pràcticament total de documents originals de l'època de Guifré fa difícil de saber en detall les intitulacions que rebia aquest comte.²⁵⁶ Al nostre entendre, termes com *gratia Dei comes* referents a Guifré són interpolacions clarament posteriors, malgrat que Abadal en defensava l'autenticitat.²⁵⁷ Amb la documentació que s'ha conservat del Pelós som del parer, seguint Valls i Taberner, que les intitulacions de caràcter sagrat referents a Guifré són posteriors,²⁵⁸ encara que és cert que algun dels contemporanis del comte sí que les empraven al nord dels Pirineus. Com a molt podem donar per bona alguna referència que el presentava com a «vir inluster».²⁵⁹ D'una altra banda, cap dels documents conservats de Guifré no el presenten com a marquès, una intitulació que sí que van rebre o utilitzar alguns dels seus successors amb dominis fronterers. Va ser després de la mort del Pelós quan aquest comte començà a rebre intitulacions com *princeps* i *marchio*, tot i que ja són referències de la desena centúria.²⁶⁰

El successor de Guifré als dominis urgellencs, Sunifred II, generalment va rebre tan sols l'apel·latiu de comte a la documentació.²⁶¹ El canvi, el detectem amb Borrell II, que als documents urgellencs apareix mencionat en la majoria d'ocasions com a comte i marquès (*comes et marchio*),²⁶² tot i que en alguns documents barcelonins el seu càrrec apareix revestit ja d'una legitimitat sagrada.²⁶³ En uns altres indrets, com al veí comtat de Cerdanya,

²⁵⁶ Sobre la qüestió de l'evolució de les intitulacions vegeu ZIMMERMANN, M. (1991). «Naissance d'une principauté: Barcelone et les autres comtés catalans aux alentours de l'an Mil», dins *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 111-135 (p. 116-123).

²⁵⁷ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 283.

²⁵⁸ VALLS I TABERNER, F. (1992). *Estudi sobre els documents del comte Guifré I...*, p. 17 i 21.

²⁵⁹ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 8.

²⁶⁰ En dos documents del 907, per exemple, es parla del «nobilissimum principem Wifredum» (ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 75) i del «dompno Wifredo illustrissimo marchioni» (BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 21).

²⁶¹ Per exemple, BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 86, 89 i 96.

²⁶² Per exemple, LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles IX i X de l'Arxiu Capitular de Solsona», *Urgellia* 11, p. 301-486, docs. 6, 11 i 14.

²⁶³ En alguns documents referents a aquest territori, Borrell II apareix mencionat com a comte per la gràcia de Déu (UDINA, F. (1951). *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*. Barcelona, CSIC, doc. 214 i 215, per exemple).

el comte Miró II apareix intítulat com a comte per la gràcia de Déu des de les primeres dècades de la desena centúria,²⁶⁴ cosa que no passa amb els urgellencs fins a l'arribada al poder d'Ermengol I, *gratia Dei comes*.²⁶⁵ A partir del final del segle X, els comtes urgellencs rebran l'apel·latiu de comte i marquès per la gràcia de Déu (amb algunes variants), una intítulació que conferia una legitimitat sagrada als senyors d'aquest territori.

Veiem, per tant, que en relació amb la concepció del poder, Guifré no va marcar un abans i un després. És cert que amb ell va començar la patrimonialització del poder comtal, però més per les circumstàncies del moment que no pas per una voluntat expressa d'independitzar-se de la monarquia i de construir una sobirania paral·lela basada en una concepció sacralitzada de l'autoritat. A mesura que els seus fills i néts van afermar la seva autoritat i van començar a cercar noves vies de legitimitació, va acabar desenvolupant-se una mena de sacralització del poder comtal, plenament afermada al tombant del primer mil·lenni, un centenar d'anys després de la mort del Pelós.

²⁶⁴ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 21 i 22.

²⁶⁵ Per exemple, BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 3, p. 7-166, doc. 249.

1.6. Conclusió

Les *Gesta comitum Barchinone et regum Aragonie* van ser escrites amb la voluntat política de narrar des de quin moment als territoris sud-pirinencs va imperar el principi d'hereditarietat a l'hora de transmetre els honors comtals en detriment de l'autoritat reial carolíngia. En aquest aspecte, les *Gesta* presenten una total historicitat situant en la figura de Guifré el Pelós el canvi d'etapa històrica que va representar la fi del poder reial a l'antiga Marca carolíngia i el començament d'un període caracteritzat per la plena autoritat d'uns comtes erigits com a prínceps territorials als seus comtats. La successió hereditària de Guifré I, tanmateix, no es pot entendre sense copsar per quins motius el vigorós imperi de Carlemany de l'any 800 va acabar, vuit dècades més tard, totalment fragmentat.

L'explicació del declivi carolingi de la novena centúria no es basa, amb tot, en la multiplicació de les revoltes internes i de les amenaces exteriors. Més aviat van ser conseqüències del complex context polític del moment. La mateixa construcció imperial carolíngia patia d'uns mals congènits que, tot i existir ja des del primer moment, no van evidenciar-se fins anys després de la coronació de Carlemany. L'engranatge polític franc basava el seu bon funcionament en la redistribució d'una riquesa en forma de concessions de terres de la monarquia cap a les elits territorials que reconeixien una autoritat estatal central i jerarquitzada. Quan les conquestes territorials que permetien aquesta redistribució van arribar a la fi, els símptomes del declivi van començar a fer-se evidents. Els magnats van intentar continuar millorant el seu estatus i la seva riquesa, cosa que van fer a l'interior de l'imperi. Les tensions internes afloraven al mateix temps que els candidats al tron es multiplicaven, i tot plegat en una situació en què la monarquia, per servir fidelitats, empobria el seu fisc mitjançant donacions. La pèrdua de poder i la intromissió de la noblesa en la política estatal van obrir la porta a les rebel·lions i lluites intestines, i el clima d'anarquia va facilitar la multiplicació d'atacs exteriors. La situació, amb la col·laboració d'alguns monarques carolingis amb les seves decisions, es va agreujar a la segona meitat del segle IX fins al punt que el regne va fragmentar-se en uns quants principats.

Paradoxalment, els qui més van beneficiar-se de la fragmentació política van ser els legitimistes carolingis, aquells llinatges que havien donat sempre suport a la casa de Carlemany i que van poder consolidar la seva autoritat als districtes que tenien encomanats al tombant de la desena centúria. Va ser gràcies a aquest procés que la família del Pelós va consolidar el seu poder a la Marca fins a l'extrem que Guifré I, amb una autoritat franca desapareguda al sud dels Pirineus, va poder llegar hereditàriament els seus honors.

Guifré va rebre, segurament a l'assemblea d'Attigny del 870, l'encàrrec de governar els territoris d'Urgell-Cerdanya, uns dominis que el seu pare i el seu avi també havien regit. De la seva actuació a Urgell, se'n sap ben poca cosa, tot i que dels seus anys de govern es dedueix una tendència patrimonialitzadora dels dominis i de les funcions inherents en el càrrec. La gestió d'aquest comte va marcar un abans i un després perquè tot i haver estat elegit per ser un comte beneficiari de la monarquia, va acabar privatitzant els dominis fins a transmetre'ls com a bé patrimonial als seus descendents. Va afavorir aquest procés el declivi que vivien aleshores els carolingis i l'allunyament respecte al món franc de territoris com ara Urgell, que a partir del 881 no va tenir cap contacte directe amb la monarquia.

El comte Guifré va protagonitzar el moment clau llegant els seus dominis als fills, que van encarregar-se de legitimar-ne l'autoritat al llarg de tot el segle X a través de l'acció de govern, del discurs i la memòria i, finalment, a través d'una noció sacralitzada del poder comtal que va acabar imposant-se al tombant de mil·lenni. Tant els fets narrats com l'estudi de la documentació permeten de concloure que els anys finals de la novena centúria, els de govern de Guifré I (870-897), l'etapa carolíngia a la Marca va arribar a la fi i va donar lloc al començament del període comtal del segle X. Començava d'aquesta manera la història dels comtats regits per uns prínceps territorials amos del seu propi destí. I, per extensió, en aquell tombant de segle X, començava també la història del comtat d'Urgell.

2. Sunifred II i la gènesi del comtat d'Urgell (897-943)

Sunifred II va ser, amb propietat, el primer comte de la història d'Urgell, territori separat de Cerdanya a partir del 897. Tot i ser un dels comtes menys coneguts, la seva tasca va ser fonamental en uns quants aspectes: va crear el que era pròpiament un comtat a partir dels territoris heretats del seu pare, va establir les bases del poder comtal i va expandir considerablement els dominis territorials cap a migdia. De fet, és durant els seus anys de govern que podem començar a narrar amb un cert detall la història d'aquest comtat, a més d'acostar-nos a les formes de propietat i de gestió de l'espai, a la conjuntura socioeconòmica del moment i als avatars de la política urgellenca i de la Marca del segle X. Intentar d'aclarir totes aquestes qüestions ens servirà per conèixer la història urgellenca dels anys 897-943 i també per entendre sobre quines bases va anar prenent forma l'anomenat règim feudal.

2.1. L'horitzó del 897. *Dramatis personae*

2.1.1. L'horitzó del 897

A la mort de Guifré I, els territoris que aquest comte governava es van repartir entre els seus fills. No sabem si va ser Guifré qui va decidir com s'havien de distribuir o bé si van ser els seus fills els qui, seguint un possible principi de primogenitura, van dividir-se els honors paterns. Els anys immediatament posteriors a la mort del Pelós no devien ser fàcils perquè una gran part dels dominis llegats als seus plançons havien estat en mans d'aquest comte durant gairebé tres dècades. Per més que els seus fills fossin homes coneguts a la Marca i encara que haguessin participat en el govern del territori al costat del pare, substituir Guifré I no devia ser un tasca gens senzilla. I més enllà de l'empremta deixada per aquest comte, la successió hereditària en el càrrec comtal era quelcom que, tot i començar a ésser comú en uns altres indrets del regne, era força nou al sud dels Pirineus.

Com ja hem dit, els fills van heretar el càrrec i els honors del pare perquè s'havia instal·lat en la mentalitat dels homes d'aquell temps una concepció patrimonial del poder comtal i també perquè quan el Pelós va morir víctima del cop de llança que li va propiciar Lubd b. Ahmad al-Qasawi, qui governava al regne franc era un monarca aliè a la dinastia carolíngia. És cert que Odó va ser reconegut rei a la Marca, però els fills del Pelós es devien considerar plenament legitimats per heretar els honors paterns sense haver de consultar-li-ho. Quan es va produir la represa carolíngia el 898 en la figura de Carles el Simple, Guifré II Borrell de Barcelona va desplaçar-se a la cort per retre-li fidelitat i el flamant monarca la hi va acceptar. No sabem si Guifré II va fer aquest gest també en nom dels seus germans o si fins i tot més fills de Guifré van acompanyar-lo. Sigui com sigui, des del moment en què Carles el Simple va acceptar la transmissió hereditària dels dominis del Pelós a la Marca, va legitimar als comtes per continuar actuant així en el futur.

A partir del 897, la unió secular dels territoris d'Urgell i Cerdanya va arribar a la fi. L'espai urgellenc, format per una amalgama de *pagi* i *territoria* vertebrats al voltant del Segre i el

Valira entre Andorra, els congostos del Baridà i el congost de Trespunts, va anar a parar a mans de Sunifred II. Correspon a aquest comte l'honor d'haver convertit el conjunt de territoris rebuts en herència, units fins aquell moment pel fet de ser en mans d'un mateix senyor, en un comtat. Més enllà del que això podia representar espacialment, Sunifred II ens apareix actuant com un veritable príncep territorial a Urgell, sense haver de retre compte al monarca per la seva gestió, havent heretat els dominis del seu pare i amb la capacitat, si hagués estat el cas, de transmetre'ls als descendents. Com diu Abadal, els comtes que al segle X ja no van jurar fidelitat al rei, encara que poguessin reconèixer-lo com a poder suprem, vivien al marge de la seva autoritat.¹ Tant a escala política com territorial podem considerar que al tombant del segle X començava una nova etapa històrica a Urgell, no sols pel fet que des del 897 cap monarca ja no hi va exercir cap poder, sinó perquè les coses van canviar en molts aspectes.

Amb la patrimonialització del poder comtal acabava definitivament allò que a la segona meitat del segle IX ja era més una idea que no una realitat, la *res publica* carolíngia. Malgrat que alguns autors han vist en els fills i néts de Guifré els garants de l'ordre públic carolingi als comtats de la desena centúria,² a partir del moment en què el càrrec comtal i les seves prerrogatives van passar a ésser gestionades internament per un llinatge que no havia de retre comptes a cap autoritat superior i des del moment en què els dominis fiscals van integrar-se al patrimoni propi dels comtes, difícilment podem considerar Sunifred II i els seus germans una autoritat pública representant de la monarquia. Més aviat, si volem mantenir la dicotomia públic/privat, tot i que potser és poc vàlida per referir-nos al segle X, hem de considerar que els comtes eren senyors privats d'unes demarcacions que fins aquell moment havien format part d'un estat públic. Liquidada l'autoritat reial als comtats, una autoritat que va mantenir-se pràcticament només nominalment, els comtes van esdevenir prínceps territorials dels seus respectius dominis.³

L'Urgell que havia llegat Guifré al seu fill Sunifred en ben pocs anys va transformar-se. Sunifred II va erigir el que era pròpiament un comtat, i no una amalgama de demarcacions com les que havia posseït el seu pare. Les formes de gestió del territori, d'una altra banda, també van canviar. A partir del segle X va començar a articular-se una xarxa de castells que

¹ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 310.

² Un dels principals historiadors que ha treballat aquest període, P. Bonnassie, considerava que malgrat el desmembrament de l'estat carolingi, a la Catalunya del segle X els comtes van continuar actuant com a garants del poder públic (BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol I, p. 115-140).

³ Autors com M. Zimmermann retarden la transformació dels comtes en prínceps territorials al context posterior al 985 (ZIMMERMANN, M. (1991). «Naissance d'une principauté...», p. 116). Al nostre entendre, seguint autors com D. Barthélemy (BARTHÉLEMY, D. (2005). *El año mil y la Paz de Dios. La Iglesia y la sociedad feudal*. Granada, Universidad de Granada, Universitat de València), el 897 va marcar, en molts sentits, un abans i un després.

tenia per objectiu de controlar el comtat i fer efectiu el poder del senyor a tots els seus nous dominis, sobretot els acabats d'incorporar a la zona meridional. A part de castells, també va començar a multiplicar-se l'establiment de parròquies, unes edificacions de caràcter eclesiàstic, però també polític, que sobretot a partir de la segona meitat de la centúria van servir per cobrar de manera universal la dècima episcopal. Ara, el domini territorial per excel·lència d'aquell segle fou l'alou, un gran domini de caràcter senyorial que tot i ja existir va esdevenir la forma de gestió de l'espai més comuna.

En la cinquantena d'anys que Sunifred II va ser al capdavant d'Urgell, el comtat va multiplicar exponencialment l'extensió. Si amb Guifré I el congost de Trespunts, l'alta vall de Lord i Cardona havien estat les possessions més extremes, amb Sunifred es va produir la incorporació de Solsona i de l'àrea més meridional del Solsonès, com també Organyà, Oliana i la Conca Dellà. A la pràctica, aquests nous espais havien de servir als successors de Sunifred per prendre la decisió definitiva de conquerir la plana, cosa que va començar a plantejar-se ja en temps d'Ermengol I al tombant de l'any mil.

En general, doncs, podem considerar que a l'horitzó del 897 a Urgell s'obria un temps de canvis importants que havien de servir per edificar el comtat tal com es presentava a la segona meitat del segle x, quan va començar l'obertura a Roma i a Còrdova, l'interès per la frontera, l'aparició d'una classe dirigent de llinatge i la consolidació, a poc a poc, de l'anomenat règim feudal. Per tant, i malgrat que disposem de menys informació del que voldríem per narrar la realitat urgellenca de la primera meitat del segle x, cal que tinguem ben present que va ser aleshores quan realment va començar la història del comtat d'Urgell.

2.1.2. *Dramatis personae*

Encara que Sunifred II va governar durant gairebé mig segle (897-c. 940), el cas és que sabem ben poc de la vida i l'obra d'aquest comte. Fill de Guifré I i Guinedilda, Sunifred esdevingué l'hereu del seu pare als territoris urgellencs. No sabem si fou el més gran dels germans o no. Hi ha qui ha atribuït la primogenitura a Guifré II Borrell pel fet de dur el nom patern i per haver heretat el comtat de Barcelona, tot i que cap dels arguments no és prou vàlid per arribar a conclusions definitives.⁴ Val a dir que la família de Guifré tradicionalment havia governat els territoris d'Urgell-Cerdanya i es podria pensar que el primogènit del Pelós hauria d'haver estat aquell qui va heretar el principal nucli de poder familiar. A més, Sunifred

⁴ ABADAL, R. (1974). «Un gran comte de Barcelona preterit: Guifre-Borrell (897-911)», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. I, p. 323-362 (p. 340-341).

II duia el nom de l'avi, el pare de Guifré, cosa que també ens podria fer pensar que era el primogènit.⁵

Deixant de banda aquesta qüestió, segurament secundària aleshores, les poques actuacions que sabem de Sunifred són relacionades fonamentalment amb la gestió de propietats. En la desena de documents que se'n conserven tenim compravendes,⁶ permutes⁷ i donacions,⁸ a més d'un judici que va presidir⁹ i una consagració feta a petició seva.¹⁰ Més enllà d'aquestes notícies, les poques coses que se li han atribuït creiem que no responen a la realitat històrica. Tradicionalment s'ha considerat que va ser qui va usurpar les parròquies que el bisbat d'Urgell tenia a la vall de Lord en una data indeterminada de la primera meitat del segle X; també que va esposar-se amb la seva neboda Adelaida, amb qui tingué dos infants que van morir abans que ell.¹¹ Totes tres afirmacions, tanmateix, són errònies.

Sunifred II va esposar-se amb una dama anomenada Adelaida, de la qual no se sap l'origen. Hi ha molts autors que pensen que era ni més ni menys que Adelaida *Bonafilla*, nascuda de la unió de Sunyer I de Barcelona i de Riquilda, i abadessa del monestir de Sant Joan de les Abadesses a mitjan segle X.¹² Si fos així, Sunifred II s'hauria esposat amb la seva neboda. Aquesta filiació de la comtessa Adelaida, tanmateix, és sens dubte impossible; principalment perquè Sunifred II ja apareix esposat l'any 907,¹³ mentre que Sunyer i Riquilda no consten actuant com a matrimoni fins als anys pròxims al 925.¹⁴ Si per les dates de matrimoni és impossible d'acceptar aquesta filiació, encara ho és més cronològicament. Sabem que Adelaida *Bonafilla* visqué fins al 994 i si fos la mateixa dama que era esposa de Sunifred II hauria d'haver superat els cent anys, perquè el 907 com a mínim n'hauria tingut ja uns quinze. Per últim, i com veurem quan parlem de les relacions entre Urgell i Còrdova, el 940 el

⁵ És d'aquest parer P. Ponsich, que proposa que el primogènit hauria estat el comte Sunifred II d'Urgell (PONSICH, P. (1952). «Le Conflent et ses comtes du IXe au XIIe siècle», *Études Roussillonnaises* 1, p. 241-344 [p. 271]).

⁶ BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, docs. 7 (any 903), 8 (any 904), 10 (any 907); i BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 86 (any 924).

⁷ BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, doc. 9 (any 904).

⁸ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 65 (any 907), 89 (any 927), 96 (any 935).

⁹ *Ibidem*, doc. 67 (any 910).

¹⁰ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 25 (any 913-914).

¹¹ SALRACH, J. M. (1989). «Sunifred II», dins *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, vol. 22, p. 24.

¹² Fou probablement P. de Bofarull (BOFARULL, P. (1836). *Los condes de Barcelona vindicados...*, tom I, p. 66) qui primer va proposar aquesta filiació, la qual s'ha acceptat llargament. En aquest sentit vegeu, per exemple, AURELL, M. (1998). *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*. Barcelona, Omega, p. 36.

¹³ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 65. Ch. Settipani també va destacar en el seu moment la possibilitat d'aquesta filiació (SETTIPANI, CH. (2004). *La noblesse du Midi Carolingien. Études sur quelques grandes familles d'Aquitaine et du Languedoc du IXe au XIe siècles: Toulousain, Périgord, Limousin, Poitou, Auvergne*. Oxford, Unit for Prosopographical Research, p. 25n).

¹⁴ SOBREQÜÉS, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis, comtesses i reines de Catalunya*. Barcelona, Base, p. 26-27.

califa Abd al-Rahman III va obligar el comte Sunyer, si volia acordar la pau amb ell, de trencar el matrimoni de la seva filla amb Sanç Garcia de Pamplona.¹⁵ Aquesta filla sí que segurament era Adelaida *Bonafilla*, la qual, una vegada trencat el matrimoni, fou investida abadessa de Sant Joan de les Abadesses, primer, i de Sant Pere de les Puel·les, després.

Descartada aquesta possibilitat, uns altres autors han plantejat que la comtessa consort d'Urgell podia haver estat filla d'Ermengol de Rouerga i d'una dama també anomenada Adelaida.¹⁶ Si hagués estat així, la comtessa Adelaida i la comtessa Riquilda de Barcelona, esposa de Sunyer I, haurien estat germanes. S. de Vajay ha basat aquesta teoria considerant que l'Adelaida esposa de Sunifred II va importar l'antropònim *Ermengol* a la Marca, nom que hauria posat al seu fill, com també ho hauria fet la seva germana Riquilda. Amb tot, fins ara no hem estat capaços de localitzar el document on s'explicita que Sunifred II i Adelaida haurien tingut un fill anomenat Ermengol, mort abans que el seu pare. Tenint en compte que el nom d'*Adelaida* era força comú tant als comtats com a la Septimània, ara per ara se'ns fa difícil de poder afirmar amb seguretat d'on provenia la comtessa consort d'Urgell, encara que sigui possible considerar que fos de Rouerga seguint la proposta de Vajay.

Tornant a la qüestió de la descendència de Sunifred II i Adelaida, respecte a l'altre plançó que s'atribueix a la parella, Borrell (que també hauria mort abans que el pare), sí que podem confirmar que no va existir. P. de Bofarull, qui primer va atribuir aquest fill al matrimoni, basava la seva teoria en un document del principi del segle X on apareixia, segons la seva transcripció, un tal Borrell fill de Sunifred, comte d'Urgell.¹⁷ Bofarull ja deia que era l'única notícia d'aquest suposat infant i ara sabem que el document en qüestió és fals i, a més, que la transcripció correcta, canviant l'ordre de les comes, fa que aquest Borrell passi de ser fill de Sunifred II a fill de Sunyer I, personatge que sí que sabem que realment va existir (Borrell II).¹⁸ Arran d'aquestes constatacions, ens veiem obligats a considerar que Sunifred II va traspasar cap al 940 sense haver tingut fills barons de la seva esposa.

És possible, tanmateix, que amb Adelaida sí que hagués tingut una filla, fins ara desconeguda. Quan el 952 fou consagrada l'església de Sant Feliu de Ciutat, el prevere Sunifred va fer unes quantes donacions entre les quals hi havia una propietat adquirida a la comtessa Adelaida i a

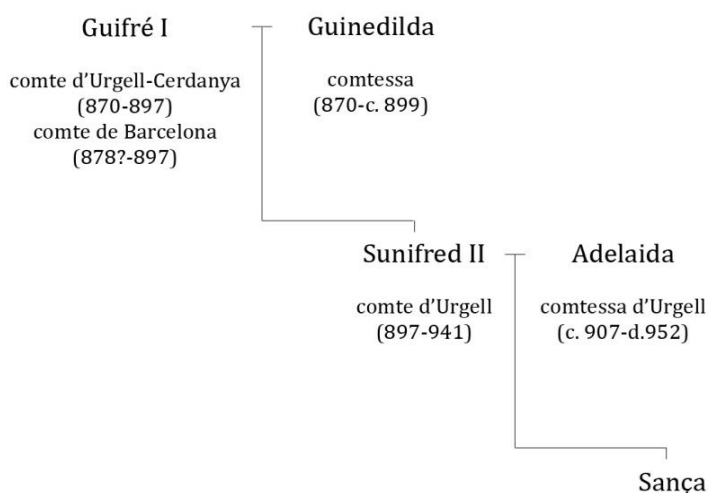
¹⁵ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 294, segons text d'Ibn Haldun.

¹⁶ DE VAJAY, S. (1980). «Comtesses d'origine occitane dans la Marche d'Espagne aux 10e et 11e siècles. Essai sur le rattachement de Richilde, de Garsende et de Letgardis, comtesses de Barcelone, et de Thietberge comtesse d'Urgel au contexte généalogique occitan», *Hidalguía* 28, p. 585-788 (p. 763-764n); i SETTIPANI, CH. (2004). *La noblesse du Midi Carolingien...*, p. 25n.

¹⁷ Segons la transcripció de Bofarull, «cum eis quoque borrellus filius suniefredo comis Urgillitanensis» (BOFARULL, P. (1836). *Los condes de Barcelona vindicados...*, tom I, p. 70).

¹⁸ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. X. Sobre els motius de la falsedat vegeu *ibídem*, p. 49.

la seva filla,¹⁹ que gràcies a un altre document sabem que es deia Sança.²⁰ Feia més d'una dècada que Sunifred II havia mort i hom pot plantejar-se si realment la filla era seva o bé fruit d'un segon matrimoni de la comtessa. L'existència d'una possible successora del comte fa plantejar algunes qüestions sobre l'herència comtal. Si hi havia hereva, no hauria tingut drets sobre Urgell? Realment Borrell II va privar la comtessa vídua de governar mentre s'esperava la majoria d'edat de la filla de Sunifred II i Adelaida? O bé va ser un possible segon matrimoni de la comtessa, *a priori* tan sols consort, el que va allunyar-la del càrrec de regent a diferència d'una altra comtessa urgellenca del segle XI com Constança Belasqueta? Podria ben ser, també, que des del punt de vista del poder comtal d'aleshores hagués primat molt més el principi de successió masculina, cosa que hauria obert la porta als nebots del comte a l'hora d'heretar. Sigui com sigui, es tracta d'una qüestió que ara per ara queda sense resposta.

8. Ascendència i descendència de Sunifred II d'Urgell

En relació amb la data de decés del comte Sunifred, sembla també que caldria revisar les afirmacions que s'han fet fins ara. En general es considera que el comte va traspasar el 948, moment a partir del qual el comtat d'Urgell hauria passat a mans del seu nebot Borrell II de Barcelona.²¹ Si hom pensa que va viure fins al 948 és perquè s'havia datat aquell any el ja esmentat capbreu de parròquies de la vall de Lord, on apareix mencionat un comte Sunifred.²² En realitat, el document en qüestió es va redactar en temps de Guisad II (944-978), sense que puguem determinar-ne la data amb precisió. A més, el capbreu fa referència a

¹⁹ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 34.

²⁰ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 11.

²¹ Per exemple, D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 314; i SOBREQÜÉS, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis...*, p. 30.

²² BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 11.

les usurpacions d'unes parròquies sense especificar quan es van produir i, per tant, la referència no es pot emprar per afinar la data de mort del comte d'Urgell. Finalment, com veurem quan parlem de la successió urgellenca a la mort de Sunifred, aleshores als comtats de la Marca hi havia dos comtes homònims, Sunifred II d'Urgell i Sunifred II de Cerdanya. En realitat, el document en qüestió parla del comte de Cerdanya, que va penetrar a la vall de Lord a la dècada dels quaranta del segle X quan lluitava contra el seu oncle Sunyer de Barcelona per la successió precisament del comtat d'Urgell, una disputa que va acabar amb la batalla de Baltarga del 943. En realitat, l'última referència de Sunifred en vida data del 940, i l'any següent la comtessa Adelaida ja actuava sola.²³ El seu decés, doncs, s'hauria produït cap al final del 940 o el principi del 941, i la comtessa vídua, durant un període indeterminat, però breu, hauria actuat de regent.

Com veiem, el que sabem de Sunifred II és ben poc, i les poques coses que fins ara se li atribuïen eren errònies. No sabem l'origen de la seva esposa, sembla que amb ella no tingué cap fill (però sí una filla, Sança) i les usurpacions de parròquies de la vall de Lord no van ser autoria seva. L'únic que podem afirmar amb rotunditat és que a la seva mort sense descendència es va obrir la caixa dels trons entre les cases de Cerdanya i Barcelona. Els fills i néts de Guifré I, entre els anys 941 i 944, van disputar-se la successió urgellenca, un conflicte obert que va tenir conseqüències, com ara la mort d'Ermengol d'Osona, fill de Sunyer I, a Baltarga el 943 quan s'enfrontava amb el seu cosí Sunifred II de Cerdanya.

Al costat de la família comtal, també els bisbes tenien un gran protagonisme polític a Urgell. Malgrat que el territori comtal i l'episcopal no coincidien –el segon era força més extens que no el primer–, el cert és que el bisbat concentrava el gros fonamental del seu patrimoni al voltant de la ciutat d'Urgell, indret que també era el nucli polític del comtat. Al llarg dels segles X i XI, la vinculació entre comtes i bisbes era molt gran i difícilment podem explicar la història dels uns sense narrar la dels altres. No oblidem que cap al final de la desena centúria i durant uns quants anys de la posterior van ser els comtes els qui van elegir els bisbes de la Seu. Després de la convulsa etapa viscuda arran de la usurpació de la mitra urgel·litana per part d'Esclua, probablement amb el suport inicial de Guifré i en detriment del bisbe legítim Ingobert, el segle X començava més tranquil. A la fi de la dècada dels noranta del segle

²³ L'última actuació del comte a Urgell data del 935, mentre que el 941 la comtessa Adelaida ja actuava sola (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 96 i 100, respectivament). Ja ho va plantejar R. Martí al seu moment (MARTÍ, R. (2013). «Población y reorganización del territorio: castillos, parroquias y sagreras» dins *Enciclopedia del románico en Cataluña*. Barcelona, Fundación Santa María la Real-Aguilar del Campo, Centro de Estudios sobre el Románico, p. 67-86 [p. 75]). Val a dir que en el decurs d'aquest estudi hem localitzat una referència posterior de Sunifred II, en què participava al costat del seu germà Sunyer en les negociacions de pau amb el califat de Còrdova del 940 (BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 294-295), qüestió que desenvoluparem en el seu moment.

anterior, gairebé coincidint amb l'arrencada del govern de Sunifred II, era elegit bisbe d'Urgell Nantigís, personatge del qual no se sap la procedència.²⁴ Tot i que només fou prelat durant una quinzena d'anys (899-914), Nantigís va protagonitzar una intensa activitat, consagrant un bon nombre de parròquies i d'esglésies i assistint a diversos concilis provincials. Entre urgellenques, cerdanes i berguedanes, Nantigís va consagrar ni més ni menys que divuit esglésies²⁵ en un gest clar d'organitzar políticament i eclesiàstica el territori episcopal i també el comtat, perquè sovint aquestes edificacions no sols tenien vocació estrictament pastoral. En aquest sentit, val a dir que la suposada donació de sis monestirs enrunats el 914 a Sant Serni de Tavèrnoles²⁶ és una notícia que parteix d'un document fals malgrat que generalment no se n'ha posat en dubte l'autenticitat.²⁷

El 906 Nantigís fou present al concili provincial que es va reunir a Barcelona i l'any següent en el que es reuní a Agde.²⁸ El que tingué més importància per a Urgell fou, amb tot, el que va fer-se el 911 a Fontcoberta, prop de Narbona, una reunió en què es va posar damunt la taula l'escissió que patia el seu bisbat a la zona pallaresa i ribagorçana, on Adolf feia més de dues dècades que actuava de bisbe.²⁹ Com hem dit, més que relacionar-ho amb la intrusió d'Esclua, creiem que aquest fet va respondre a la voluntat del comte Ramon de Pallars d'erigir una seu episcopal independent als seus dominis. Malgrat que la reunió conciliar va sentenciar a favor

²⁴ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 37-38.

²⁵ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 10 (Santa Maria de la Quar, any 899-900), 11 (Santa Maria d'Olvan, any 899-900), 12 (Sant Martí de Biure, any 899-900), 13 (Sant Salvador de la Mata, any 899-900), 14 (Sant Vicenç de Corbera, any 899-900), 15 (Sant Julià de Canalda, any 900-901), 16 (Sant Fructuós de Guils, any 900-901), 17 (Sant Víctor de Dòrria, any 903), 18 (Santa Maria d'Iquilà, any 903), 19 (Sant Andreu de Sagàs, any 903), 20 (Sant Jaume de Frontanyà, any 905), 21 (Sant Martí d'Avià, any 907), 22 (Sant Pau de Casserres, any 907), 23 (Sant Martí de Puig-reig, any 907), 24 (Sant Pere de Graudescales, any 912), 25 (Santa Eugènia de la Torre, any 912-913), 26 (Sant Jaume d'Estoll, any 913) i 27 (Santa Eugènia de Sallagosa, any 913).

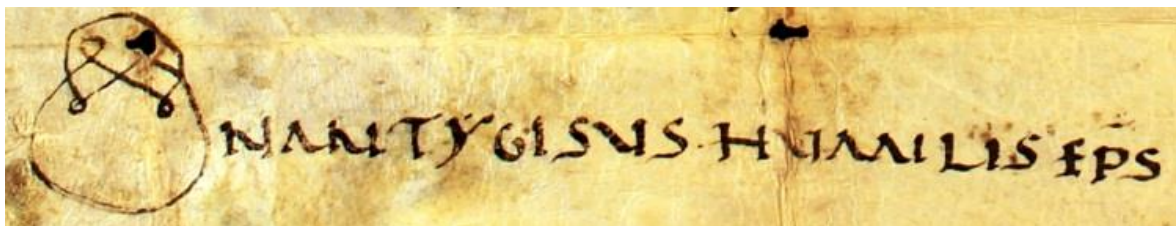
²⁶ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 9.

²⁷ Tot i la importància de la donació, aquestes propietats no semblen haver generat cap més document al llarg dels segles X i XI, cosa que de per si ja és estranya. A més, el 989 la família vescomtal va rebre dels comtes d'Urgell la donació de la pràctica totalitat de la vall de Castellbò, una donació que entraria en contradicció directa amb la gran cessió de béns a Tavèrnoles que es va fer aquell 914. Paral·lelament, els signants del document, tot i representar *a priori* l'elit eclesiàstica del bisbat, no els trobem documentats en cap altra ocasió (és el cas dels preveres Pila, Rezricus, Vulsinus, Folis i Belarcho), i alguns més només apareixen en una altra ocasió, la consagració de Santa Eugènia de la Torre (BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 25 (any 913/914), document del qual parteix la falsa donació que analitzem. Finalment, expressions com «comes seu principes» presenten formes clarament posteriors que no tenen res a veure amb la documentació del principi del segle X. La donació en qüestió és massa important per presentar tantes irregularitats i, per tant, creiem que no es pot emprar com a testimoni històric.

²⁸ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 38. Sobre la participació de Nantigís al concili d'Agde del 907 vegeu ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 75. Del concili de Barcelona de l'any anterior, no se'n conserven actes, només es coneix per la referència que se'n fa l'any següent al citat concili d'Agde.

²⁹ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 5.

de Nantigís, el cas és que el projecte de creació d'una seu episcopal pallaresa va reprendre de nou uns quants anys més tard.

9. Singatura del bisbe Nantigís d'Urgell³⁰

El successor de Nantigís a la mitra urgel·litana fou Radulf, fill de Guifré I i Guinedilda, i per tant germà del comte Sunifred II.³¹ Com la seva germana Emma, que de ben petita fou lliurada al monestir de Sant Joan de les Abadesses, cenobi que acabaria dirigint, Guifré i Guinedilda feren oblació de Radulf a Santa Maria de Ripoll la primavera del 888.³² A diferència de la seva germana, tanmateix, Radulf penjà els hàbits al tombant de segle, quan devia tenir uns vint anys. Probablement més interessat per la vida secular que no pel rigor monacal, Radulf visqué a Barcelona amb la seva mare i el seu germà Guifré II i apareix sovint documentat gestionant les seves extenses propietats.³³ Quan el càrrec de bisbe d'Urgell va quedar vacant, a través d'un acord familiar ben típic d'aquell temps Radulf ascendí a prelat. Ben al contrari que el seu predecessor Nantigís, Radulf fou poc actiu com a bisbe d'Urgell durant els gairebé trenta anys de pontificat i tan sols se'n saben tres consagracions d'esglésies³⁴ i algunes notícies més relacionades amb la gestió de possessions que no pas amb afers episcopals i pastorals. A la seva mort, l'encarregat de succeir-lo fou Guisad II, emparentat amb la família vescomtal osonenca i amb la conflentina.

Juntament amb Sunifred, Adelaida, Nantigís i Radulf, caldria destacar el protagonisme històric que van tenir uns altres personatges com la família vescomtal urgellenca, que va començar a caminar llavors, i més membres de la classe dirigent com els abats de Tavèrnoles, Elins i Codinet, com també els grans propietaris aloers. De molts d'ells, tanmateix, només en sabem

³⁰ Signatura autògrafa del bisbe Nantigís d'Urgell en la consagració d'una església al territori de Berga (ACU, consagracions d'esglésies, n. 10). Agraïm a Mn. Benigne Marquès, arxiver de l'Arxiu Capitular d'Urgell, i a tot el seu equip, que al llarg de l'elaboració d'aquest estudi sempre ens hagi obert les portes de l'arxiu i facilitat la consulta de tots els materials necessaris per a la nostra investigació.

³¹ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 38.

³² ROVIRA, M. (1980). «Un bisbe d'Urgell del segle X: Radulf», *Urgellia* 3, p. 167-184 (p. 168).

³³ *Ibidem*, p. 169-170. És ben probable que les propietats que Radulf tenia en aquests anys fossin les que Guifré i Guinedilda van donar a Santa Maria de Ripoll en ocasió de l'oblació del seu fill, unes possessions que hauria recuperat en el moment de deixar el cenobi.

³⁴ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 28 (Sant Joan de Montdarn, any 922), 29 (Santa Maria, Sant Pere i Sant Miquel d'Er, any 930) i 30 (Sant Miquel del Pont, any 940).

el nom i encara amb prou feines. No és fins ben entrada la segona meitat del segle x que la documentació ens permet d'escatir d'una manera més clara qui eren aquests personatges i quin paper polític van desenvolupar a l'Urgell de fa mil anys. Al seu costat, d'una altra banda, hi havia els urgellencs del segle x, una gran massa de població formada sobretot per pagesos, però també per clergues, monjos i guerrers, dels quals no sabem ni el nom i amb prou feines som capaços d'imaginar-ne les condicions de vida. Tot i les dificultats, també intentarem de parlar de tots ells fins allà on siguem capaços d'arribar.

2.2. El territori urgellenc al tombant de la desena centúria. La gènesi d'un comtat

Al tombant del segle X Urgell va viure un doble procés a escala territorial. D'una banda, va prendre forma el comtat pròpiament. No sols perquè a la mort de Guifré I els antics territoris d'Urgell i Cerdanya van quedar separats i governats per dinasties privatives pròpies, sinó perquè a partir dels *pagi* i *territoria* que tenien els comtes sota la seva autoritat va prendre forma un principat territorial conegut amb el nom de *comtat*. I, d'una altra, perquè els dominis de Sunifred II es van estendre cap al sud dels dominis originaris que li havia llegat el seu pare, els quals arribaven al congost de Trespunts, a l'alta vall de Lord i a Cardona. El primer comte d'Urgell va incorporar tot un seguit d'espais que a la pràctica eren *terra de ningú*, tot i que contràriament al que defensa el tòpic historiogràfic de la muntanya refugi, sí que hi habitava població. Una població que generalment vivia força disseminada, en nuclis de poblament de caràcter dispers i semidispers, i que a partir d'aquest moment va passar a ésser governada per uns comtes que a poc a poc s'acostaven més a la línia de fortificacions que defensaven la plana sota control andalusí.

2.2.1. La gènesi del comtat d'Urgell

Amb l'arribada dels carolingis al sud dels Pirineus i amb els primers nomenaments de comtes per gestionar els territoris acabats de conquerir, semblaria també que haurien d'haver pres forma els comtats de la Marca. Així ho pensava, per exemple, R. d'Abadal quan es referia al segle IX com un període en què els comtes governaven els respectius comtats.³⁵ El cas, tanmateix, és que comtes i comtats no van aparèixer de manera simultània al nord-est peninsular. Borrell I o Sunifred I van ser comtes d'Urgell-Cerdanya, territoris que a la primera meitat del segle IX encara no rebien l'apel·latiu de *comtat*. Qui primer va detectar aquesta dessincronització entre l'existència del funcionari comtal i l'aparició d'un districte més o menys homogeni governat per aquest funcionari fou R. Martí, que advertia que no va ser fins

³⁵ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 263.

a l'època de Carles el Calb que a la Marca van aparèixer les primeres referències a comtats i que no va ser fins al principi del segle X que aquesta denominació va generalitzar-se.³⁶

Els primers esments de comtats carolingis al sud dels Pirineus són de mitjan segle IX, però en cap cas no era la manera sistemàtica de definir els territoris comtals aleshores. Així, per exemple, el 842 Empúries rebia el nom de «comitatu»,³⁷ tot i que quatre dècades més tard, el 881, els documents encara empraven el terme «territorio Impuritano» per referir-se a aquest districte.³⁸ Una situació similar succeïa al Rosselló, indret que era definit com a «comitatu» el 854 en un precepte carolingi i el 866 en una compravenda d'un alou,³⁹ però, per contra, el 869 era denominat *pagus* en un precepte reial pel monestir de Santa Maria d'Arles.⁴⁰ El Conflent, per la seva banda, tant va rebre l'apel·latiu de comtat el 878⁴¹ com el de vall el 877 i encara el 901.⁴² Malgrat que en el cas urgellenc calgui esperar fins al principi del segle X perquè el territori sigui anomenat així, en relació amb Cerdanya el primer esment d'aquest indret com a «comitatu» data ja del 891.⁴³ Llavors, Urgell i Cerdanya formaven un sol bloc territorial i hauríem de preguntar-nos si aquesta menció devia incloure també l'espai urgellenc o bé es limitava només al cerdà, definint ja en aquest moment dos blocs propis que se separarien a partir del 897. Sigui com sigui, aquesta diversificació de termes per referir-se a un mateix espai només pot entendre's en un moment de canvi, en un context en què prenen forma unes noves entitats territorials, tot i que les antigues formes de delimitació de l'espai continuaven vigents.

Cal advertir, tanmateix, que el canvi de denominació per definir els districtes no va consistir simplement en una qüestió de noms. Malgrat que s'hagi volgut veure en els antics *pagi* la base sobre la qual es van formar els futurs comtats,⁴⁴ la realitat no va ser tan senzilla. No podem considerar que els documents que es refereixen al comtat d'Urgell simplement van canviar el terme *pagus* (segle IX) per *comitatus* (segle X) amb una simple voluntat d'actualització lingüística. En realitat, quan narrem el pas dels *pagi* i *territoria* als *comitatus* no expliquem

³⁶ MARTÍ, R. (1995). «Territoria en transició al Pirineu medieval...», p. 45.

³⁷ SOBREQÜÉS, S., RIERA, S., ROVIRA, M. (2009). *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, doc. 21.

³⁸ *Ibidem*, doc. 53.

³⁹ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 347-348; i PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, doc. 58, respectivament.

⁴⁰ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 30-32.

⁴¹ MAGNOU-NORTIER, E., MAGNOU, A. (1996). *Recueil des chartes de l'abbaye de la Grasse...*, doc. 31.

⁴² PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet...*, docs. 107 i 164, respectivament.

⁴³ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 35.

⁴⁴ Segons J. Bolòs, «en l'època carolíngia, en una etapa inicial, tots els comtats reberen el nom de territori o *pagus*; així hom parla dels *pagi* de Girona, d'Urgell o de Barcelona» (Bolòs, J. (2000). *Diccionari de la Catalunya medieval (s. VI-XV)*. Barcelona, Edicions 62, entrada *pagus*, p. 195).

una transformació lèxica, sinó que definim el naixement d'una nova entitat territorial diferent del que hi havia hagut fins aleshores.

Els casos urgellenc i cerdà creiem que poden ésser paradigmàtics per entendre l'aparició d'aquesta nova entitat. En uns quants documents de la segona meitat del segle IX, per exemple, trobem referències al «pau Orgellitanense».⁴⁵ Amb tot, uns altres indrets controlats pels comtes d'Urgell-Cerdanya no apareixien dins d'aquest *pagus*, com ara el «territorio Elinsitano»,⁴⁶ que també va acabar formant part del comtat d'Urgell. Hem de considerar, doncs, que era un territori diferent controlat per un altre comte? O bé hem de pensar que era un territori menor que depenia del *pagus* urgel·lità? En el cas de Cerdanya coneixem l'exemple ben documentat el segle IX del «territorio Variense»,⁴⁷ espai que no sembla dependent de cap altra entitat territorial superior. Aquest territori Baridà va acabar formant part del comtat de Cerdanya, juntament amb els *pagi* de Talló (*Tollonense*), d'Olopte (*Ollorbitense*) i de Llívia (*Liviense*).⁴⁸ Quin caràcter hem d'atribuir a aquestes circumscripcions? Al nostre entendre, seguint R. Martí, ens trobem amb tot un seguit de districtes, *pagi* o *territoria*, que eren sota l'autoritat d'un mateix comte i que no depenien els uns dels altres. Únicament el comte, en el seu exercici de gestor de tots els districtes, unia aquests blocs territorials autònoms. Arran del procés de patrimonialització, aquests districtes van començar a prendre entitat fusionant-se en un marc homogeni, el comtat, ja al final del segle IX i al principi del X.

La primera menció del comtat d'Urgell és de les més tardanes conegudes a la Marca i data de l'any 907. La referència prové d'un document comtal en què Sunifred II i Adelaida van donar un alou que posseïen a Arcavell a Santa Maria de la Seu d'Urgell.⁴⁹ És interessant de veure com en tres documents pocs anys o mesos anteriors a la donació i referents a indrets molt pròxims a Arcavell encara no s'emprava el terme *comtat*, com si sorgís d'un dia per l'altre.⁵⁰ Als tres documents en qüestió, referents a Andorra, al nord del comtat d'Urgell, les tres mencions situen les propietats objecte de compravenda o permuta «in valle Andorra», una designació equiparable a la de *pagus* o de *territorium*. Per tant, gairebé contemporàniament a

⁴⁵ Per exemple, BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 23 (any 867) i 24 (any 869).

⁴⁶ *Ibidem*, doc. 29 (any 878).

⁴⁷ *Ibidem*, doc. 30 (any 882).

⁴⁸ BOSOM, S., MERCADAL, O. (1995). «Estructuració i administració territorial», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VII, La Cerdanya, El Conflent, p. 31-32.

⁴⁹ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 65.

⁵⁰ Els documents en qüestió fan referència a la compra d'una vinya a Sant Julià de Lòria per part del comte Sunifred II (any 904), a la permuta d'una terra pel mateix comte al lloc d'Encorcés (any 904) i a la compra d'un tros de terra a Sonplosa també per Sunifred (any 907) (BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, docs. 8, 9 i 10, respectivament).

la primera referència d'un comtat d'Urgell, les entitats a partir de les quals es va formar encara apareixen amb força en la documentació i ho van continuar fent al segle X. Així, per exemple, durant la desena centúria hom encara parla del «territorium Orgellitano», del «pauo Orgeletano», de la «valle de Caustro Leonis» i de la «valle Lavanciense», sense que cap de les mencions no indiqui que aquests termes es troben dins del comtat d'Urgell.⁵¹ Per contra, alguns altres documents sí que parlen de *comtat* i en la majoria d'aquests casos no fan referència a cap entitat menor com un *pagus* o un territori.⁵²

La conclusió és clara. No va ser fins a l'època de Sunifred II que Urgell va prendre la forma de comtat a partir dels *pagi* i *territoria* que el comte havia rebut hereditàriament del seu pare Guifré. Aquest seguit de demarcacions, per molt que fossin històricament vinculades les unes amb les altres, políticament només les unia el fet de ser sota l'autoritat d'un mateix comte. A partir del segle X, i de manera gradual, tots els territoris van fusionar-se en un districte polític uniforme i únic, un principat territorial que va rebre el nom de comtat d'Urgell.⁵³

Gràcies a la documentació dels segles IX i X podem intentar de reconstruir els diversos *territoria* que van acabar formant el districte comtal urgellenc.⁵⁴ El primer de tots és el ja esmentat *pagus* urgell·lità, espai situat al pla fluvial del Segre on van néixer la ciutat d'Urgell i on s'havia erigit, segurament poc després de l'arribada dels romans a la península Ibèrica, una fortificació de control, Ciutat. A l'est, seguint el Segre aigües amunt, hi havia el territori Baridà i els seus engorjats, espai que com hem dit va acabar formant part del comtat de Cerdanya. Al nord de la ciutat d'Urgell, seguint el curs del Valira, hi havia la vall d'Andorra, un altre dels territoris que va acabar formant també el comtat d'Urgell, com les valls de Sant Joan i de Castell-lléó (Castellbò a partir del segle XI), situades al nord-oest i a l'oest del pla de la Seu. El *pagus* de Tost,⁵⁵ la vall de la Vansa, el territori el·litisà i la vall de la Guàrdia d'Ares van acabar constituint també aquest comtat, a més dels territoris que al sud del coll d'Ares i del Port del Comte s'havien incorporat al domini comtal al segle IX, com per exemple l'àrea més septentrional de la vall de Lord. La resta d'espais que van integrar-se a l'autoritat dels comtes durant la desena centúria ja ho van fer directament al comtat sense haver format una entitat territorial prèvia, tret dels espais que van incorporar-s'hi al començament del segle X, quan el

⁵¹ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 86 (any 924), 90 (any 928), 99 (any 941) i 103 (any 943), respectivament.

⁵² Per exemple, *Ibidem*, docs. 83 (any 921), 84 (any 922) i 91 (any 929).

⁵³ És important d'evitar l'anacronisme històric parlant de «comtat d'Urgell» al segle IX. En tot cas, l'ús d'aquesta construcció s'hauria d'emprar en cursiva, com quan parlem de *Catalunya* abans del segle XII.

⁵⁴ SABATÉ, F. (1995). «Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell», dins *El comtat d'Urgell*. Lleida, Publicacions Universitat de Lleida, p. 17-70 (p. 21).

⁵⁵ BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX-XI)», *Studia Monastica* 24, p. 147-201, doc. 6 (any 853).

comtat era encara en formació. Així es coneix un «pao sub montanione»⁵⁶ i un «pauo Nempes»,⁵⁷ tot i que aquests casos són més l'excepció que no pas la norma. En general, del miler de quilòmetres quadrats que va augmentar Urgell en aquesta desena centúria, generalment cap dels nous espais no apareix referit com a *pagus* o *territorium*.⁵⁸

Un cop la fusió de districtes geogràfics es va definir amb la creació d'una entitat política nova, termes com ara *pagus* van tendir a desaparèixer de la documentació. Així, seguint F. Sabaté, si a la segona meitat del segle IX, abans de l'aparició del comtat, una quarta part d'indrets de la zona s'identificava territorialment a través de la denominació geogràfica del *pagus*, al principi del segle X ja només era així en una desena part dels casos.⁵⁹ Per tant, tal com confirma la documentació, al segle X el comtat acabà triomfant sobre la resta de demarcacions geogràfiques anteriors.

2.2.2. L'evolució territorial del comtat en temps de Sunifred II (897-949)

Malgrat que no sabem amb exactitud on es van instal·lar les guarnicions musulmanes que van establir-se al Pirineu durant el període de dominació islàmica del nord-est peninsular, és possible que, entre més llocs, ho fessin a Urgell, a la fortificació de Ciutat, tot i que les fonts parlen més aviat de Cerdanya. Amb la incorporació d'Urgell-Cerdanya al domini carolingi, la presència militar musulmana es devia retirar cap al sud, deixant els espais que més amunt esmentàvem en mans comtals. Creiem que al llarg del segle IX el domini comtal va limitar-se al territori avui conegut com l'Urgellet i a les valls annexes; és a dir, tot el que hi havia entre els engorjats del Baridà i el congost de Trespunts, incloent-hi les valls d'Andorra, Sant Joan, Castellbò, Elins, Ares, la Vansa i Tost. Segurament en època de Guifré, com hem vist quan parlàvem del seu govern a Urgell, va incorporar-se al domini comtal la zona més septentrional de la vall de Lord i algun altre territori com la vall de Cabó (*Nempas*), als peus del coll d'Ares, i Organyà. Amb tot, la manca de documentació més precisa ens obliga a ser cautelosos a l'hora de valorar l'expansió dels dominis comtals en aquell moment.

Va ser en temps de Sunifred II quan Urgell va créixer amb força cap a migdia. El 901 consta que el bisbe Nantigís consagrava l'església de Sant Julià de Canalda, als peus del Port del

⁵⁶ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins (881-1198)», *Urgellia* 15, p. 9-174, doc. 7 (any 949); i BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 257 (any 997). Sobre el «pao sub montanione» en aquesta àrea del comtat vegeu MIRÓ, C. (2012). *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins...*, p. 76 i ss.

⁵⁷ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà (914-1090)», *Urgellia* 18, p. 7-207, doc. 20 (any 1006).

⁵⁸ Les dades d'expansió territorial a SABATÉ, F. (1997). *El territori de la Catalunya medieval*. Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, p. 27 i 28.

⁵⁹ SABATÉ, F. (1995). «Organització administrativa i territorial...», p. 21.

Comte, a la zona més septentrional del Solsonès.⁶⁰ Pràcticament a la mateixa latitud que Canalda, però en aquest cas a la part alta de l'Aigua d'Ora, el mateix bisbe consagrava el 912 l'església del futur monestir de Sant Pere de Graudescales.⁶¹ Aquestes consagracions i la referència indirecta que coneixem de Guifré actuant a l'alta vall de Lord ens permeten de confirmar que al principi del segle X aquesta àrea del Solsonès formava part del territori urgellenc.⁶² Seguint la vall del Segre, la incorporació d'Organyà i la vall de Cabó, potser al final del segle IX, van permetre de consolidar el domini comtal cap al sud a partir dels primers anys de la centúria següent. El 914, de fet, Oliana ja formava part d'Urgell.⁶³

Tant la incorporació de la vall de Lord, com d'Organyà i la vall de Fígols amb Alinyà i la consolidació de dominis com Canalda i Graudescales mostren la intenció dels comtes d'Urgell d'ampliar el domini cap al Solsonès seguint la Ribera Salada, el Cardener i l'Aigua d'Ora. En aquest sentit, el lloc de Timoneda consta ja com a urgellenc el 922,⁶⁴ i del mateix any data un document que parla del castell de Solsona.⁶⁵ Tenint en compte que la documentació conservada generalment no és del dia immediatament posterior a la conquesta d'aquests dominis, podem considerar que va ser entre el 910 i el 920 que Urgell va incorporar la meitat nord de l'actual Solsonès. Gràcies a la consolidació d'aquests dominis, el poder comtal va arribar a les portes de Cardona, una fortificació de la qual es té notícia des del final del segle VIII en època de Borrell I d'Urgell-Cerdanya,⁶⁶ tot i que la línia fronterera d'aquesta zona havia experimentat canvis en nombroses ocasions. Aleshores, Cardona quedava al límit dels dominis de Sunifred II i del seu germà Sunyer I de Barcelona, però tant aquesta fortificació com Clariana de Cardener van acabar formant part dels honors barcelonins a la segona meitat del segle X.⁶⁷ Finalment, al sud de la Ribera Salada, al principi de la dècada del 930 ja formaven part d'Urgell els llocs de Madrona i de Pinell, indrets des dels quals s'afrontaria la presa de la zona septentrional de la vall del Llobregós en anys posteriors.

A l'oest del Segre, després de la incorporació a Urgell d'Organyà i Nargó, s'obria una interessant via d'expansió cap a Isona i l'alta vall de Rialb, a través del coll de Bóixols. De fet,

⁶⁰ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 15.

⁶¹ *Ibidem*, doc. 24.

⁶² BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 11.

⁶³ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 1. Dels anys immediatament posteriors es tenen també unes altres notícies sobre Oliana. En aquest sentit, BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 78 (any 919), 79 (any 920) i 80 (any 920).

⁶⁴ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 2.

⁶⁵ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 84.

⁶⁶ En parla l'Astrònom a la *Vita Hludovici* (TREMPE, E. (ed.) (1995). *Thegan Die Taten Kaiser Ludwigs...*, cap. VIII, p. 306 i 308).

⁶⁷ BENET, A. (1987). «El Marc Històric», dins VIGUÉ, J. (dir). *Catalunya Romànica...*, vol XIII, El Solsonès, La Vall d'Aran, p. 21-76 (p. 33).

Tarabau, a la zona més septentrional del Rialb, consta com a domini urgellenc ja el 943.⁶⁸ Per tant, Gavarra, Bóixols i Valldarques segurament ja feia uns quants anys que pertanyien a Urgell. No oblidem, d'una altra banda, que el 949 es consagrava el monestir de Sant Cristòfor de Salinoves,⁶⁹ als peus del coll de Comiols i prop del Rialb, des d'on l'avenç cap a Ponts era inevitable.⁷⁰ A l'est de Bóixols, Urgell va expandir-se cap a la Conca Dellà, territori que segurament va ser incorporat durant el segon terç del segle x. En aquest sentit, Abella de la Conca i, més al sud, Benavent de la Conca consten com a possessions urgellenques ja l'any

⁶⁸ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 4. Val a dir que hi ha un altre document, mig segle anterior (892), segons el qual Koigo va vendre una vinya i mig trull a Sunila i a la seva esposa Ligília «in castro Tarabaldi [...] in locum que dicitur Binganio» (UDINA, F. (1951). *El Archivo Condal de Barcelona...*, doc. 8). Tot i que és cert que aquest document podria fer referència al castell urgellenc de Tarabau com defensen alguns autors (vegeu per exemple PUIGFERRAT, C. (1994). «Castell de Tarabau», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XVII, La Noguera, p. 296-298), el fet que no s'especifiqui a quin territori pertanyia i que durant més de cinquanta anys no se'n sàpiga res més ens fa dubtar si la notícia pertany a aquesta fortificació. Amb tot, si fos així, semblaria que no hi va haver una continuïtat en el domini entre el 892 i el 943 i, per tant, caldria situar en època de Sunifred II la (re)incorporació d'aquesta fortalesa al domini comtal.

⁶⁹ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 32. Com en el cas de Tarabau, del lloc de Salinoves es conserva un document del 937 que permetria d'avançar uns anys la data d'incorporació d'aquest indret al territori urgellenc (MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 4). Malgrat que a primer cop d'ull el document sembla autèntic, encara que sigui una còpia d'una còpia, presenta tot un seguit d'elements dubtosos. En primer lloc, esmenta Sunifred II com a «comes marchio Urgelli», l'única notícia que coneixem fins ara que parla d'aquest comte com a *marquès*. D'una altra banda, el comte diu que les parròquies que dóna a Santa Cecília d'Elins «michi advenit in solucionis eius ecclesie romanorum sive de ecclesie sedis Terragonum», una afirmació molt estranya en aquell moment. A més, menciona un «castro Podol» del qual no es coneixen mencions d'aquest període. Cal afegir que el detallisme toponímic que presenta el document no és propi d'un espai que tot just acaba d'incorporar-se a domini comtal i més si ho comparem amb la citada acta de consagració de Salinoves, dotze anys posterior, però molt menys precisa. Termes com «ipsos usaticos que facere debeam», «ego predictus comes regio», «seniorivo de Sancte Cecilie», «adempriuiis» i «regiam potestatem» no semblen propis tampoc del principi del segle x. Finalment, la presència dels tres «vicarios», «Selva, Ermemirus et Guadamirus», citats també com a «seniores», és del tot estranya, no sols perquè és l'únic document que parla d'aquests vicaris, sinó perquè a Urgell no es coneixen vicaris fins després de l'any 990. És per tots aquests motius que hem de considerar que el document, que beneficiava els interessos de Santa Cecília d'Elins a la zona, és fals.

⁷⁰ Val a dir que de l'any 926 es conserva un document, *a priori* original, que parla d'una donació d'un alou situat als castells de Montmagastre i de Rialb, lliurat pel prevere Gaudí al monestir de Sant Climent de Codinet (BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 18). En un estudi anterior vam donar per bo el document, tot i que ens va sorprendre que aleshores el comtat d'Urgell ja arribés prop de Montmagastre (VERGÉS, O. (2014). «Quan els vescomtes d'Urgell eren: orígens, història i territorialització del llinatge dels Castellbò», *Interpontes* 3, p. 49-71 [p. 52]). Tot i que és cert que el document no sembla presentar interpolacions, anacronismes o més elements anòmals i que fins i tot parla d'un vescomte Giscafred, conegut a Urgell aleshores, hi ha algunes qüestions que hi resten credibilitat. En primer lloc, es parla d'un «kastro Rialbo» del qual no es tenen més notícies contemporànies, a la vegada que es parla d'un «kastro Mamakastro» que fins el tombant de l'any mil fou una fortificació musulmana. D'una altra banda, sorprèn que un terme recentment conquerit ja sigui tan ben parcel·lat i organitzat com presenta el document, cosa que semblaria més factible al principi del segle XI que no pas el 926. En tercer lloc, no és gaire comú trobar que en un mateix text apareguin tres tipus de sancions espirituals diferents per a tots aquells qui vagin en contra de la donació en qüestió. Normalment s'acostuma a trobar una sanció espiritual i potser alguna de pecuniària, però tres d'espirituals diferents és d'allò més estrany. Finalment, el document parla d'un comte anomenat «Sengefredo», antropònim que s'assimila al del comte Sunifred II, però que també és relativament diferent, suficient per semblar el dubte. És per tots aquests motius que creiem que el document és posterior al 926 i que, per tant, no es pot emprar com a prova de l'avenç de la frontera.

949.⁷¹ Amb l'expansió cap a aquesta zona, l'avenç pallarès cap al seu sud natural es veia blocat, mentre que Urgell obria àmplies perspectives de creixement territorial de cara a la segona meitat del segle x i la centúria posterior.

Si observem un mapa d'Urgell a mitjan segle x, veiem com el comtat va quedar articulat al voltant de la vall del Segre. Amb tot, i per paradoxal que pugui semblar, la inclusió dels nous dominis que hem anat mencionant no es va fer seguint la ruta natural del riu, sinó a través de les valls interiors. Així, des de la vall de la Vansa es va poder consolidar el domini sobre la vall de Lord i d'allà, seguint el Cardener, s'hi va incorporar Solsona. Superat el congost de Trespunts, Urgell va ampliar dominis amb Organyà i Nargó. Cap a l'est, el domini sobre Fígols va permetre de saltar sobre Cambrils i des d'allà, cap a la Valldan, es va poder assolir Oliana. A l'oest de Nargó, des de Bóixols, es va assolir la Conca Dellà i, cap al sud, a través de la vall de Rialb, es va poder plantejar el salt cap a Ponts a final del segle x.⁷² Així doncs, més que consolidant dominis a la vall del Segre i després fent-los efectius cap a les valls laterals, l'expansió sembla que es va fer al revés: des de les valls que desembocaven al Segre es va incorporar Organyà, Oliana i finalment Ponts. En aquest mateix sentit, no va ser des d'Oliana que va continuar l'expansió cap a Solsona per la Ribera Salada i el coll de Clarà, sinó a través de les valls interiors de la Vansa i Lord. Seguint el mateix model d'expansió, ja al tombant de mil·lenni, no va ser des de Ponts que es va conquerir la vall del Llobregós i Guissona, sinó per la via interior que de manera natural unia Solsona amb aquests indrets. Per tant, i malgrat que el comtat va articular-se a redós del Segre, sembla que la via natural d'incorporació de nous dominis a Urgell no es va fer per l'eix fluvial, sinó a través de les valls interiors.

Per parlar d'aquest procés d'ampliació dels dominis comtals, urgellencs o de la resta de comtats, tradicionalment s'ha parlat de conquesta. Creiem, amb tot, que l'ús d'aquest terme no és del tot correcte perquè el concepte *conquesta* implica l'ús de la força, mitjà que no estem segurs que els comtes empressin sistemàticament per incorporar aquests nous territoris. No neguem que al llarg de la desena centúria es van produir topades entre cristians i musulmans, però van ser més aviat fruit de les ràtzies dels uns i els altres que no pas producte d'un procés de conquesta comtal basat en l'activitat militar. Cal tenir present que al segle x Còrdova era l'estat més potent de l'Europa occidental i difícilment la minsa capacitat militar dels comtes de la Marca els hauria permès de conquerir nous territoris lluitant d'igual a igual contra els musulmans. Els principals nuclis andalusins de la Frontera Superior al nord-est peninsular eren les ciutats de Lleida, Balaguer i Tortosa, a més de centres més petits com

⁷¹ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», docs. 7 i 9.

⁷² PONS, J. (1992). «La xarxa viària», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 25-26 (p. 26).

ara Guissona. Més enllà d'aquí, hi havia una petita xarxa de fortificacions musulmanes que defensava la plana, però després de la caiguda de Narbona els musulmans no van tenir excessiu interès a conservar els dominis pirinencs i prepirinencs. A més, les testimonials guarnicions que segurament els musulmans van deixar en fortificacions com Llívia, Bar i Urgell (Ciutat) van ser incapaces de controlar una població local que va acabar optant per lliurar-se als carolingis cap al 785-790. Fins i tot van ser els mateixos governadors àrabs els qui van lliurar-se a les noves autoritats, com va succeir en el cas gironí. Sembla que la incorporació de Barcelona fou una conquesta pròpiament, però a partir d'aquí els intents carolingis d'avançar cap al sud van fracassar. L'estabilització d'una àmplia i difusa frontera a final del segle IX i una bona part del X va deixar com a *terra de ningú*, o de dèbil domini emiral, amplis territoris al sud i al sud-oest dels comtats. Va ser a favor d'aquests espais que els comtes van poder consolidar nous dominis, sense que això impliqués l'ús sistemàtic de la força.

Així doncs, quan diem que el domini comtal urgellenc arribava fins a Trespunts i el coll d'Ares al final del segle IX no ens hem d'imaginar pas que a Organyà hi havia una guarnició musulmana esperant l'embat de Sunifred II per conquerir l'indret. De fet, no hi era a Organyà ni tampoc a la part septentrional de la vall de Lord quan hi va arribar Guifré, ni a la vall de Cabó, ni a la Ribera Salada. Podria ser que a Oliana, a Solsona o a Isona hi hagués alguna mena de domini andalusí més efectiu, però encara que fos així no pensem que cap d'aquests indrets s'hagués incorporat mitjançant l'ús sistemàtic de la força comtal de conquesta. Més aviat els comtes van incorporar tot un seguit d'espais que eren *terra de ningú* i els van organitzar políticament i eclesiàstica. En aquells indrets, com tindrem ocasió de comentar, hi vivia gent, però *de facto* els seus habitants no eren sotmesos a cap poder. No va ser fins als últims anys del segle X que els comtes van arribar prop de les fortificacions musulmanes que defensaven la plana, les més extremes de la Frontera Superior, moment en què sí que van començar les tensions obertes i les hostilitats entre els uns i els altres. A partir dels anys d'Ermengol I la conjuntura política va canviar i llavors sí que podem parlar ja obertament de procés de conquesta, perquè els comtes van intentar d'obtenir nous territoris dominats per uns poders musulmans que van presentar batalla per defensar-los.

A tan sols quinze o vint quilòmetres en línia recta de la Solsona comtal del segle X hi havia les primeres fortificacions andalusines que defensaven la plana, com ara Lloberola i Vallferosa, aproximadament la mateixa distància que també separava el castell de Tarabau o Benavent de la Conca de fortificacions com Meià i Montmagastre. De fet, les esmentades fortificacions formaven un petit arc als peus dels últims estreps del Prepirineu, a les portes dels indrets on

més fermament s'havia instal·lat el poder musulmà. És en aquests llocs on podem considerar que hi havia la frontera com a tal, un espai que va començar a ésser objecte de disputa els últims anys d'aquell segle X.

2.2.3. Una *mntanya refugi*? La qüestió de la repoblació

Quan es fa la història d'un comtat d'arrels pirinenques és inevitable de parlar, referint-se a la qüestió del poblament, de la *mntanya refugi*. Aquest tòpic historiogràfic, d'arrels antigues i desenvolupat a casa nostra per dos estudiosos de primera línia com R. d'Abadal i P. Bonnassie, ha marcat profundament el discurs historiogràfic d'aquest període. Així, conceptes com *re poblament* de la plana i *superpoblació* dels territoris pirinencs són encara vigents en el paradigma historiogràfic actual, encara que potser apareguin de manera més matisada.

La tesi de la *mntanya refugi* parteix bàsicament de dues idees preconcebudes que avui no se sustenten per enlloc. D'una banda, es basa en la idea de considerar les terres pirinenques un indret impenetrable on la població local hauria viscut aïllada o poc vinculada amb l'exterior durant segles, on haurien perviscut unes formes de vida, de poblament, de llengua i de cultura de caràcter iberobasc gairebé immutables fins als segles de la transició medieval.⁷³ En aquests territoris, per tant, la romanització hi hauria estat pràcticament nul·la i la invasió musulmana de la península Ibèrica després del 711 no n'hauria canviat en absolut la forma de vida. D'una altra banda, i ja amb un contingut més ètnic, la idea de *mntanya refugi* servia per definir una posterior *reconquesta* i *re població* dels territoris conquerits als musulmans per part d'unes poblacions genèticament pures. En els orígens nacionals medievals de catalans o castellans, doncs, únicament hi hauria intervingut un substrat hispànic peninsular. Encara que avui ningú o pràcticament ningú no plantegi la història dels segles IX-XI basant-se en aquestes idees, el concepte de *mntanya refugi* com a tal ha perviscut i ha emmotllat el discurs historiogràfic a una realitat preconcebuda.

A grans trets, la idea seria que al nord-est peninsular l'arribada dels musulmans cap al 714 hauria comportat una intensa migració de la població de la plana cap a la muntanya. Una situació que hauria augmentat després del fracàs de l'expedició de Carlemany a Saragossa el 778, moment a partir del qual molts *hispani* haurien fugit cap al Pirineu i la Septimània. Davant d'aquesta suposada conjuntura, no és estrany que P. Bonnassie considerés que «la muntanya pirinenca, el segle X, no era tan sols superpoblada, era saturada».⁷⁴ La plana, per contra, presentaria una densitat de població molt baixa i, segons Abadal, en temps de Guifré

⁷³ BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol I, p. 71-73.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 81.

«uns quants milers d'immigrants feren cap a les comarques que el comte empenia de repoblar».⁷⁵ També és cert, com dèiem, que la idea del repoblament ha estat matisada en obres recents, però hom té la sensació que més que proposar nous paradigmes s'intenten adaptar tesis que ja són caduques.⁷⁶

Tot i rebutjar la idea de la *montanya refugi* i d'una migració sistemàtica de persones que fugien dels musulmans, cal que entenguem amb quines proves autors com Abadal i Bonnassie i alguns altres abans que ells van desenvolupar aquestes teories. En relació amb la migració, la qüestió dels hispans refugiats va tenir un paper important en l'elaboració d'aquestes tesis. Com sabem, després del fracàs de l'expedició carolíngia a Saragossa del 778 els gots que s'havien significat a favor de Carlemany van trobar-se en una situació complexa políticament. És per això que molts, membres de l'antiga classe dirigent visigoda, van optar per fugir d'una possible persecució política i van rebre ajuda de Carlemany i dels seus fills al final del segle VIII i principi del IX. Aquesta ajuda va concretar-se amb l'atorgament d'uns quants preceptes als *hispani* refugiats en territori carolíngi.⁷⁷ És cert que el mateix Abadal deia que calia relativitzar el pes migratori d'aquests hispans,⁷⁸ però tradicionalment va ser un dels elements que van permetre d'explicar aquest moviment migratori. Si hi sumem interpretacions de caràcter ètnic que defensaven la fugida de cristians al nord peninsular per afrontar una posterior reconquesta cristiana, com defensava C. Sánchez Albornoz, i el pes de llegendes com la d'Otger Cataló i els nou barons de la fama que des de terres pirinenques i septimanas van expulsar els musulmans de la futura Catalunya, la base per parlar de migracions era prou sòlida.⁷⁹ Encara que els mites i les llegendes siguin desestimats i substituïts per explicacions més racionals i documentades, sovint perviu en la nova explicació un component de l'anterior, com va ser el cas.

Val a dir que alguns documents van contribuir a enganyar molts autors en relació amb la superpoblació de la muntanya pirinenca. La falsa acta de consagració de la Seu d'Urgell del

⁷⁵ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 147.

⁷⁶ Alguns exemples dels últims anys del segle XX i principi del XXI a BENET, A. (1987). «El Marc Històric», dins VIGUÉ, J. (dir.). *Catalunya Romànica...*, vol XIII, El Solsonès-La Vall d'Aran, p. 21-76 (p. 22-36); FITÉ, F. (1994). «Conquesta i repoblació a l'alta Noguera», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XVII, La Noguera, p. 31-34; i SALRACH, J. M. (2000). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*. Vic, Eumo, p. 44. Alguns d'aquests autors matisen obertament la idea de *montanya refugi*, *superpoblació* i *terra deserta*, però el seu discurs històric encara es basa en el *repoblament* com a idea prefixada.

⁷⁷ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolíngis a Catalunya...*, p. 412-425.

⁷⁸ ABADAL, R. (1974). «Del domini franc a la Catalunya independent», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. I, p. 153-180 (p. 153-154).

⁷⁹ La llegenda d'Otger Cataló en autors com per exemple TURELL, G. (1950). *Recort*. Barcino, Barcelona, p. 84-85.

819, elaborada al començament del segle XI,⁸⁰ presenta una gran densitat de llocs de poblament al Pirineu al principi de la novena centúria.⁸¹ El problema és que l'acta és falsa i utilitzar-la com a testimoni del segle IX és totalment inútil. A més, creiem que uns altres documents s'han interpretat erròniament. Bonnassie, per exemple, creia que la multiplicació de topònims de poblament documentats a la desena centúria al Pirineu responia a la saturació demogràfica d'aquest espai. L'error consistia a considerar que cada topònim de poblament corresponia a un nucli de moltes famílies, malgrat que en realitat, com comentarem més endavant, una vila o un vilar podien ser un establiment d'un parell de famílies que vivien a tocar d'una explotació agrària.⁸² A més, la manca de dades per territoris no pirinencs fa que sigui difícil d'establir una comparació clara. Així com el pla de la Seu i la zona d'Alàs són uns dels territoris més ben documentats a Urgell, conservem força menys informació d'uns altres indrets com la vall de la Vansa i Oliana, i no cal dir d'espais com el Solsonès. Aquesta mancança es deu al fet que en aquests llocs no hi havia un centre religiós d'importància suficient que pogués haver generat, i al mateix temps conservat, molta documentació de la zona tal com feia l'arxiu episcopal d'Urgell. Amb això no neguem que segurament en alguns indrets hi havia més població que en uns altres,⁸³ però creiem que no per això podem generalitzar sistemàticament que la demografia pirinenca del segle X es trobava al límit de la saturació.

D'una altra banda, al mateix temps que potser la qüestió migratòria s'exagerava i que la informació de certes fonts o era falsa o es generalitzava en excés, uns altres documents presentaven intencionadament un panorama demogràficament desolador a la plana, fet que induïa també a l'error. Per lloar Guifré, el bisbe Idalguer de Vic explicava el 906 que el territori osonenc feia molts anys que era despoblat,⁸⁴ i el 913 s'explicava en un altre document que fins a l'arribada del Pelós la terra de la vall de Ripoll era deserta.⁸⁵ Si hi afegim

⁸⁰ GASCÓN, C., VERGÉS, O. (2017). «L'acta de consagració de la catedral d'Urgell: un fals del temps del bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024», *Afers* (en premsa).

⁸¹ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 2. Alguns autors han fet servir l'acta com a exemple de la saturació demogràfica que vivia el Pirineu. En aquest sentit, vegeu D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 111; i BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 76. Encara recentment alguns autors l'empren com a document fidedigne sense cap reserva, com fa NARBONA, R. (2015). *En l'horitzó de la història ibèrica. Pobles, terres, sobirania (segles V-XV)*. Barcelona-Catarroja, *Afers*, p. 143.

⁸² En aquest sentit, per exemple, P. Bonnassie comparava les famílies que vivien a Baén (Pallars) al 920 amb les esmentades al cens del 1831 (BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 79-80). Deixant de banda l'exemple de Baén, fins a quin punt podem comparar el poblament medieval al Pirineu al segle X amb el del segle XIX? De fet, creiem que tampoc no podem extrapolar dades dels fogatges (s. XIV en endavant) a la desena centúria perquè partim d'èpoques molt diferents en molts aspectes i podem caure en l'anacronisme.

⁸³ Com per exemple a la vall de Ripoll, segons un document del 913 (ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 119). Sobre aquest document, BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 80.

⁸⁴ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 75.

⁸⁵ *Ibidem*, doc. 119.

documents com el ja esmentat unes quantes vegades capbreu de parròquies de la vall de Lord que retrocedia fins als anys de Guifré,⁸⁶ com si abans no hi hagués hagut res ni ningú, es donava una imatge nítida de territori despoblat. En aquest sentit, J. M. Salrach, entre més historiadors, ja considerava que era una exageració d'alguns documents de l'època parlar de terra deserta i despoblada.⁸⁷ Una exageració de la situació que respondria a tres motivacions. En primer lloc, és veritat que després de la revolta d'Aissó una part del territori central de la Marca (el Bages, el sud del Berguedà i alguns indrets d'Osona) va patir una reducció de la població. Per tant, encara que no puguem generalitzar-ho, devia ésser cert que en alguns espais concrets la densitat de població era més baixa. D'una altra banda, alguns d'aquests documents, com hem esmentat més amunt, tenien la voluntat política de legitimar l'obra de certs comtes, ja fos rememorant-ne l'obra de govern, ja fos lloant-ne la memòria. És evident que Guifré I fou un personatge important en la història de la Marca i els documents posteriors així en recorden la figura, lloant-la fins a l'extrem de considerar que fins que ell no va arribar en un determinat indret, la terra era deserta. No és estrany, doncs, que Abadal considerés que amb Guifré havien arribat a terres prepiriniques i a la plana «uns quants milers d'immigrants». Finalment, qui redactava o feia redactar els documents eren els membres d'una classe dirigent que aprofitava la seva posició dominant i el monopoli de l'escriptura a favor seu. Quan un document deia que tal indret o tal altre era despoblat fins que l'abat d'un monestir concret no va arribar-hi per repoblar-lo, en el fons s'invalidava qualsevol dret de possessió anterior i s'atorgava la plena potestat de la terra al monestir en qüestió. I qui diu abat, diu comte o vescomte. Per tant, els documents que parlaven de terra deserta feien *tabula rasa* amb tot el que hi hagués hagut abans de l'arribada d'aquella nova autoritat, amb les conseqüències que això tenia per als habitants que ja hi vivien.

El cas més paradigmàtic d'aquesta situació és el dels quatre-cents setanta-sis caps de família que el 913 es van veure obligats a reconèixer que eren posseïdors beneficiaris de les seves propietats en nom de Sant Joan de les Abadesses i de l'abadessa Emma, filla de Guifré I.⁸⁸ Segons el document en qüestió, abans de l'arribada del mencionat comte la vall era deserta i ell la va repoblar amb uns habitants que a partir d'aquell moment s'havien de deure al monestir. Evidentment, és impossible que abans de Guifré la vall fos deserta, com també és segur que cap dels habitants de les viles o vilars d'aquell indret no tenia documents que justifiquessin la possessió de les seves terres abans de l'arribada del Pelós. Així de fàcil va ser per a l'abadessa Emma d'aconseguir que tots els habitants d'aquella vall reconeguessin la

⁸⁶ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 11.

⁸⁷ SALRACH, J. M. (2000). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni...*, p. 44.

⁸⁸ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 119.

seva autoritat i, per extensió, paguessin les rendes corresponents al seu monestir. Per tant, la imatge d'una plana deserta servia per justificar el poder de la nova autoritat comtal, vescomtal, monacal o episcopal en un territori concret, i reorganitzar la població que entre els segles IX i X havia quedat, políticament i eclesiàsticament, en *terra de ningú*.⁸⁹

Encara que els últims anys s'hagi matisat la idea de terra despoblada i de posterior migració de la muntanya cap a la plana, com feia A. Benet parlant del Solsonès,⁹⁰ també és cert que el paradigma historiogràfic no ha canviat i que s'ha continuat parlant de *repoblació* o de *colonització*, un terme semblant que indica l'arribada de nous colons per treballar un indret determinat. Al nostre entendre, creiem que cal parlar de reorganització o simplement d'organització política i eclesiàstica d'un territori on hi havia una població que feia anys i segles que explotava una terra determinada, però que a causa de la conquesta musulmana i de la carolíngia posterior havia quedat en un espai difús que, *de facto*, no es trobava sota l'autoritat de cap poder. Amb l'expansió territorial dels comtats de final del segle IX i de principi del X, aquesta població va integrar-se finalment al domini comtal, en detriment de la plena possessió dels seus dominis; uns drets que per desgràcia seva no van poder demostrar amb documents legals escrits i van veure's obligats a sotmetre's a les autoritats comtals que arribaven, segons que deien, a una terra deserta i despoblada.

Els treballs de les últimes dècades han permès d'afirmar netament que el Pirineu va ser un espai romanitzat,⁹¹ tot i que potser d'una manera no tan intensa com el litoral, i que la llatinització definitiva de la regió segurament va produir-se cap als segles V-VI.⁹² En cap moment, de fet, les muntanyes pirinenques no van ser un espai hermètic, sinó més aviat el nexa entre el món gal i el món hispànic, un nexa ple de vies i camins que comunicaven un territori amb l'altre i que tenia una artèria destacada en les valls del Tet i del Segre que unien la Gàl·lia meridional amb la vall de l'Ebre. En aquest mateix sentit, el Pirineu va ser plenament dominat pels visigots, que de primer van tenir en la serralada la columna vertebral del seu regne de Tolosa i que després els va servir de zona de frontera per protegir el regne de

⁸⁹ Fins i tot Bonnassie considerava que la narració apocalíptica que presenten alguns documents es devia a la voluntat de demostrar els mèrits del primer poblador (BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 97).

⁹⁰ BENET, A. (1987). «El Marc Històric», dins VIGUÉ, J. (dir). *Catalunya Romànica...*, vol XIII, El Solsonès, La Vall d'Aran, p. 21-76 (p. 22-36).

⁹¹ Sobre el territori pirinenc en època romana és fonamental RICO, CH. (1997). *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.-C. - IVe siècle ap. J.-C.)*. Madrid, Casa de Velázquez. Les excavacions arqueològiques recents en jaciments com el Castellot de Bolvir aporten de manera regular novetats sobre els Pirineus en època romana. Com a estat de la qüestió recent vegeu MERCADAL, O., MORERA, J., OLESTI, O., OLLER, J. (2015). «El Castellot de Bolvir (la Cerdanya): l'evolució històrica de l'assentament», *ERA (Revista Cerdana de Recerca)* 1, p. 49-66. Es podrien esmentar també moltes altres publicacions dels mateixos autors.

⁹² MARTÍ, R. (1995). «Territoris en transició al Pirineu medieval...», p. 48.

Toledo dels atacs francs. La invasió musulmana, per la seva banda, no va comportar cap migració de població cristiana cap a la muntanya, com a mínim en xifres destacables, ni tampoc la fi del poblament a la plana. Al nostre entendre, l'arribada dels musulmans a la península va representar únicament un canvi de domini polític, com tants altres s'han vist en la història. Un canvi de domini que no va trencar amb les estructures precedents, com a mínim en primera instància i per als territoris als quals ens referim aquí, ni que tampoc no va comportar expulsions forçades de població, com sí que va passar amb la conquesta cristiana posterior. Si entenem el segle VIII com un període de canvis de sobirania política –tant respecte a l'arribada dels musulmans com pel que va representar la conquesta carolíngia–, hauríem de preguntar-nos quins motius devien portar la població a anar-se'n de casa seva, abandonar les seves explotacions a la plana i dirigir-se a la muntanya pirinenca a provar sort en una nova vida amb la conquesta musulmana i no amb la carolíngia.⁹³ I hauríem de preguntar-nos també per què la conquesta romana posterior al 218 aC, els allotjaments d'exèrcits durant la guerra dels Trenta Anys (s. XVII) i la guerra de Successió (s. XVIII) no van comportar migracions i en canvi sí la conquesta musulmana. En general, i exceptuant-ne casos concrets com els mencionats efectes de la revolta d'Aissó, el territori que durant els segles VIII, IX i X era sota autoritat musulmana va mantenir població cristiana que continuava treballant i vivint en llocs on havien treballat i viscut els seus avantpassats.

En aquesta línia, el cas urgellenc paradigmàtic és sens dubte el de la vall d'Àger, indret on quan va arribar-hi Arnau Mir de Tost a mitjan segle XI va trobar una comunitat mossàrab.⁹⁴ En testimoniar l'existència l'antroponímia dels primers documents comtals de l'onzena centúria, on apareixen personatges amb noms com Exabel, Garoca i Felmirus,⁹⁵ com també els mateixos documents conservats d'aquesta comunitat. El cas més interessant és la compravenda d'una vinya a la vall de mitjan segle X, quan la zona era en mans musulmanes.⁹⁶ El document semblaria propi del món comtal si no fos pels antropònims que recull i pel fet que en comptes de ser datat pel rei franc, va datar-se segons el govern del valí de la Frontera Superior del moment, Hudayl ibn Hashim al-Tigibi, designat pel califa Abd al-Rahman III. Per

⁹³ En aquest sentit, M. Zimmermann es pregunta fins a quin punt els nouvinguts francs no eren més estrangers, o percebuts com a tals, que els mateixos musulmans (ZIMMERMANN, M. (1989). «La imatge del musulmà i la seva utilització a Catalunya del segle IX al XII», dins *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*. Barcelona, Edicions 62, p. 97-116 (p. 101).

⁹⁴ BENET, A. (1983). «Una comunitat mossàrab a la vall d'Àger. Estudi antroponímic», *Butlletí de la Societat d'Onomàstica* 13, p. 3-7.

⁹⁵ Entre més, CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*. Barcelona, Fundació Noguera, vol. I, doc. 23 (any 1048).

⁹⁶ Document publicat per BENET, A. (1994). «La comunitat mossàrab d'Àger», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XVII, La Noguera, p. 29-31 (p. 30).

desgràcia, documentalment no ens consten més comunitats d'aquestes característiques, tot i que és segur que van existir.

Creiem que a mitjà i llarg termini l'arqueologia acabarà aportant-nos prou proves per justificar aquesta opinió, unes proves de les quals ja comencem a disposar, encara que molt fragmentàriament. Són ja uns quants els jaciments de la Catalunya central que presenten un poblament continu entre els segles VII i X, cosa que la historiografia fins ara posava en dubte. En podríem destacar, a tall d'exemple, el cas del Pertegàs (Calders, el Bages), un indret documentat el 965⁹⁷ on s'ha excavat una necròpoli que tindria un origen tardoantic i que segurament va estar en ús fins a la desena centúria.⁹⁸ O també el jaciment de Monistrol de Gaià (Gaià, el Bages), un conjunt que podria haver funcionat entre els segles VI i X.⁹⁹ Els indicis que s'han pogut constatar permeten d'apuntar que a la zona del Bages hi va haver una continuïtat en el poblament, encara que amb formes diferents de les del món antic, entre la tardoantiguitat i el món medieval.¹⁰⁰ Creiem que això mateix es podria pensar del Solsonès si l'arqueologia hagués incidit més en aquesta comarca els darrers anys.¹⁰¹ El problema és que ara per ara no hi ha una activitat sistemàtica a tot arreu a l'hora d'excavar (el cas urgellenc ho demostra) i, a més, de per si es tracta d'una disciplina que aporta resultats potser més lentament que no voldríem. Sí que és evident, però, que les publicacions dels últims anys capgiren del tot moltes idees preconcebudes que s'acceptaven com a veritats fins fa ben poc.

Com defensa M. Sancho, sovint s'ha parlat de migracions i despoblació, que segurament es van produir en determinats casos i moments històrics, però en realitat de què hauríem de parlar és de canvi d'hàbitat i de formes de poblament respecte al món romà, a més de canvis en la gestió dels recursos de l'entorn.¹⁰² Aquestes transformacions, tanmateix, no van implicar migracions generalitzades de la plana cap a la muntanya. Cal deixar enrere cotilles historiogràfiques poc contrastades, acceptar les limitacions de la documentació per assolir

⁹⁷ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 967.

⁹⁸ FOLCH, C., GIBERT, J., CARRASCAL, S. (2010). «La necròpolis de l'alta edat mitjana de Pertegàs (Calders, el Bages)», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 113-122 (p. 116).

⁹⁹ FOLCH, C., GIBERT, J., MARTÍ, R. (2010). «Primeres campanyes al conjunt arqueològic de Monistrol de Gaià (Bages)», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 95-100 (p. 99).

¹⁰⁰ FOLCH, C., GIBERT, J., MARTÍ, R. (2015). «El Bages en els inicis de l'Edat Mitjana (segles v-ix): Estat de la qüestió i noves propostes de recerca arqueològica», dins *III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 34-42 (p. 38).

¹⁰¹ AGUELO, J. (2015). «El Solsonès entre el segle VI i el IX: aportacions al coneixement i línies de recerca», dins *III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 53-68 (p. 65).

¹⁰² SANCHO, M. (2010). «Assentaments rurals en zones de pla i muntanya: l'atomització dels models (segles v-viii)», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 83-93 (p. 89).

respostes clares en aquesta qüestió i deixar que l'arqueologia, la principal font que tenim per conèixer aquest període, ens parli per tal d'obtenir les dades històriques que precisem.

La cosa evident és que les conquestes comtals de final del segle IX i principi del X van servir per incorporar tot un seguit de terres teòricament sota domini musulmà i poblades per una gent que explotava l'indret des de feia segles. Aquestes noves terres van organitzar-se a través de la construcció sistemàtica de castells, unes fortificacions que n'asseguraven el control i la submissió al poder comtal. Sense l'existència de població en aquests espais el poder musulmà no hauria tingut cap interès a conquerir-los i mantenir-los, ni tampoc el poder comtal no hauria pogut avançar ràpidament en les seves conquestes, perquè era impossible d'avançar si no hi havia una població que n'assegurés el domini. En aquest sentit, l'avenç comtal va representar un nou canvi de règim per a aquesta població, equiparable al que havien viscut els seus avantpassats amb la invasió musulmana.

2.2.4. Les formes de poblament

Entre més canvis, la llarga fi del món romà tingué en la ruralització de la població un dels efectes més destacats. Les ciutats romanes, que fins al segle III dC havien estat centres polítics i econòmics demogràficament importants, van patir una crisi que va portar molts dels seus habitants a traslladar-se al camp. Cap a la desena centúria, i malgrat els canvis polítics i socials que havien transformat l'Europa occidental des de la fi del món romà fins a la transició medieval, la major part de la població vivia a la ruralia, prop de les explotacions agràries que treballava. Una família pagesa d'aquell temps difícilment podia gestionar moltes terres disperses a més de mitja jornada de camí, i això implicava que els camperols visquessin prop de les seves explotacions. Conseqüentment, el poblament dels segles IX o X era de caràcter dispers o semidispers, i les concentracions humanes eren l'excepció.

La documentació urgellenca d'aquest període, com la catalana i l'europea en general, és plena de referències a *villes* i *villares*, termes relacionables amb nuclis de poblament. Amb tot, aquests termes no són sinònim de *poble* tal com l'entendríem avui. En general, fan referència a unitats de poblament de caràcter semiconcentrat formats per un conjunt de poques famílies.¹⁰³ És per aquest motiu que sovint aquests establiments no han deixat rastre si no és en forma d'un topònim aïllat o d'un mas isolat. Al tombant del segle X, per exemple, documentem al sud de la Seu d'Urgell tot un seguit de topònims referents a poblament com són «Vilva», «Torello», «Nocolono», «Baltiniano», «Puiolo», «Aqua Mortizola», «Vineolas» i

¹⁰³ BOLÒS, J. (1992). «L'organització del territori», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 74-76 (p. 75).

«Casas Novas».¹⁰⁴ Cap d'aquests topònims no feia referència a unitats de poblament considerables, sinó a nuclis menors de poques cases i, potser en algun cas, a un mas aïllat. Alguns d'aquests topònims han sobreviscut per identificar algun riu petit o una casa. Així, a l'oest de la Bastida d'Hortons trobem Cal Casesnoves i el riu de Casanoves, identificable amb el lloc de *Casas Novas* documentat el 1003. A l'est de la Bastida trobem la casa de Vinyoles (*Vineolas*) i desembocant al Segre el riu de la Color, un topònim originat a partir del nucli dispers o semidispers de *Nocolono*, que apareix repetidament en la documentació del període. I encara que el pla de la Seu sigui el més ben documentat d'aquells anys, en uns altres indrets (tot i que potser amb algunes diferències) passava el mateix. Quantes famílies devien viure a *Etereto*, a la vall de la Vansa?¹⁰⁵ I a la vila d'*Ysanta*, prop de Canalda, a l'alta vall de Lord?¹⁰⁶ I a la vila d'*Olmosa*, prop de Solsona?¹⁰⁷ També devien ser nuclis de poblament dispersos o semiconcentrats el lloc d'*Ispedela*, el vilar de *Chexanos* i el mateix lloc de *Villare*, tots tres situats a la vall de Cabó.¹⁰⁸ En general, doncs, considerem que els topònims de poblament de la desena centúria fan referència a petites unitats de poblament on residien famílies que vivien prop de les seves explotacions. És cert que recentment també s'han excavat alguns nuclis pirinencs més poblats, com el cas pallarès de Santa Creu de Llagunes¹⁰⁹ i el ceretà del Castellot de Bolvir.¹¹⁰ Tot i així, en llocs amb una baixíssima densitat de població com la vall del Madriu, a Andorra, la població que hi habitava presentava una dispersió total.¹¹¹

A final del segle X i sobretot a partir de l'XI, la construcció sistemàtica de fortificacions i l'erecció d'una xarxa parroquial van constituir elements de caràcter morfogen que van incentivar la població a aplegar-se en petites comunitats a redós d'aquestes edificacions per l'atracció que generava el poder i la protecció que podia oferir el senyor. Ja fos per l'interès de la classe dirigent de controlar la població que treballava a les seves explotacions o per capitalitzar millor la renda pagesa, a l'onzena centúria la població va tendir de manera més

¹⁰⁴ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 283.

¹⁰⁵ *Ibidem*, doc. 200.

¹⁰⁶ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 14.

¹⁰⁷ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 84.

¹⁰⁸ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», docs. 9, 13 i 12, respectivament.

¹⁰⁹ VILA, G. (2013). *Memòria de la intervenció arqueològica al despoblat medieval de Santa Creu de Llagunes*. Memòria inèdita.

¹¹⁰ MERCADAL, O., OLESTI, O., MORERA, J., CRESPO, C., SÀNCHEZ, E. (2010). «El Castellot de Bolvir (La Cerdanya): Dels ceretans a l'Alta Edat Mitjana. La seva recerca fins el 2010», *Ker* 4, p. 39-49 (p. 44).

¹¹¹ ROS, F. (2005). «El poblament a Andorra», dins BELENGUER, E. (dir.) *Història d'Andorra. De la Prehistòria a l'Edat Contemporània*. Barcelona, Edicions 62, p. 287-304 (p. 288).

notable a viure al voltant d'esglésies parroquials i, sobretot, de castells, un fenomen que coneixem amb el nom d'*encastellament*.¹¹²

Un dels exemples clars d'aquest procés al comtat d'Urgell va ser el de Castellbò. Al bell mig de la vall de Castell-lleó, nom que rebia fins al segle XI la vall, hi havia una antiga fortificació, segurament d'època carolíngia o anterior.¹¹³ Ara, no sembla que abans del tombant del primer mil·lenni hi hagués hagut un nucli de població a recer del castell. A diferència de la resta de pobles de la vall, de caràcter obert, el de Castellbò presenta una morfologia urbana diferent, pròpia del procés d'encastellament posterior a l'any mil.¹¹⁴ Cal no oblidar, a més, que la localització de Castellbò, tot i el caràcter estratègic, no era excessivament propícia per a l'assentament humà ni per al desenvolupament d'activitats agràries i ramaderes. Al final del segle X, quan els vescomtes d'Urgell van territorialitzar-se a la vall de Castell-lleó, van utilitzar l'antiga fortalesa de base del seu domini a tota la vall, amb dues conseqüències immediates: el canvi de topònim de *Castro Leonis* per *Castrobono* i la concentració de població al voltant del nou centre de poder.¹¹⁵ L'erecció d'unes altres fortificacions urgellenques al final del segle X i durant el segle XI va fer que aquest procés fos més generalitzat. El castell de Valldarques¹¹⁶ i el d'Oliana,¹¹⁷ per exemple, podrien haver viscut processos semblants, fortificacions antigues o noves que al segle XI van actuar com a punts d'atracció i van crear nuclis de poblament al voltant seu. Amb tot, cal distingir les fortaleses que van ser pols d'atracció per a la població que vivia a la zona respecte d'uns altres castells de la marca que van crear-se *ex novo* amb la voluntat d'acollir des del primer moment els habitants de la zona *intra muros* (els *castra*).

És cert que segurament les formes d'hàbitat variaven depenent de l'orografia i de la terra cultivable disponible, però sembla que el poblament semidispers era present tant a les zones

¹¹² Un dels primers autors que va establir les bases per a l'estudi d'aquest fenomen fou P. Toubert en un treball ja clàssic dels anys 1970 (TOUBERT, P. (1973). *Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe à la fin du XIIIe siècle*. Roma, École Française de Roma). Un estat de la qüestió recent sobre aquest tema al territori que aquí ens ocupa es troba a GASCÓN, C. (2014). «"Incastellamento" a l'alta conca del Segre (segles IX-XI). Apunts previs per a un estudi», *Interpontes* 3, p. 9-39.

¹¹³ BOLÒS, J., HURTADO, V. (2006). *Atles del comtat d'Urgell...*, p. 72. No seria descartable que aquesta fortificació tingués un origen anterior, visigot o fins i tot romà. El topònim indica que el castell era d'un personatge anomenat Lleó (*Leonis*), un antropònim que no ajuda gens a situar cronològicament l'erecció de la fortalesa.

¹¹⁴ CANUT, A. (2010). «Anàlisi morfològica de la vila de Castellbò», *Interpontes* 1, p. 9-32 (p. 42).

¹¹⁵ VIADER, R. (2003). *L'Andorre du IXe au XIVe siècle. Montagne, féodalité et communautés*. Tolosa, Presses Universitaires du Mirail, p. 117. Segons aquest autor, «la transformation du toponyme de *Castro Leonis* en *Castro Bono* pourrait bien marquer l'affirmation d'un nouveau pouvoir, celui du ban châtelain monopolisé ici par les héritiers des plus anciens vicomtes d'Urgell». Hem treballat de manera més detallada la qüestió del canvi toponímic i de la morfologia del poble de Castellbò a VERGÉS, O. (2014). «Quan els vescomtes d'Urgell eren...», p. 64-66).

¹¹⁶ TERRÉ, M., ROCA, V. (1992). «Castell de Valldarques (o torre de la Vila)», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 188-189.

¹¹⁷ TERRÉ, M., ROCA, V. (1992). «Castell i antic poble d'Oliana», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 263-264.

més septentrionals i muntanyoses del comtat (com ara la vall d'Andorra) com en indrets més meridionals i de relleu més ondulat (com el Solsonès). De fet, l'actual poble d'Encamp, a Andorra, situat per damunt dels mil metres d'altitud i amb un espai de cultiu molt limitat, va sorgir d'un conjunt de nuclis petits separats l'un de l'altre per poca distància i no pas d'una sola unitat. El Tremat, la Mosquera, Santa Eulàlia d'Encamp i les Bons eren unitats de poques famílies que vivien prop de les seves explotacions agràries i separats uns quants centenars de metres l'un de l'altre. Com que primava la proximitat a l'explotació, la població no va optar per viure unida en un sol nucli i no va ser fins després de l'edat mitjana que el creixement demogràfic va afavorir la creació de l'actual poble d'Encamp. En zones més meridionals del comtat, més obertes i amb explotacions agràries més àmplies, la dispersió va mantenir-se, però la distància entre nuclis podia ser més gran perquè l'orografia no limitava tant les zones idònies per viure i treballar la terra.

Al costat d'aquestes unitats semiconcentrades de població hi havia nuclis més importants. Ja hem esmentat el cas de Castellbò, indret que com a centre polític i econòmic de la vall va concentrar més població. Però no sols el poder polític hi influïa. L'existència d'un mercat també afavoria la concentració, a més del fet de ser un indret situat en una ruta important. No és estrany, doncs, que Organyà, Solsona, Castellbò i la mateixa Seu d'Urgell cresquessin més, perquè eren centres polítics i econòmics importants dins el comtat. Val a dir, amb tot, que la manca de registres demogràfics precisos i les poques intervencions arqueològiques que s'han fet amb la voluntat de saber com era el poblament medieval urgellenc fan que ara per ara poca cosa més se'n pugui dir.

2.3. La gestió del territori i les formes de propietat

Tan important és saber com es va formar el comtat d'Urgell, i com els comtes van ampliar-ne els dominis, com explicar de quina manera es gestionava políticament el territori comtal. De fet, és l'estudi de la gestió del territori, el que ens dóna la clau per entendre qüestions de gran transcendència com el naixement de la noblesa de llinatge i la consolidació del règim senyorial amb la difusió del feu. Ara, malgrat la transcendència de la qüestió, creiem que actualment certes generalitzacions poc fundades omplen les pàgines de la nostra historiografia. Així, per exemple, en obres de referència s'explicita clarament que els vicaris (o veguers) governaven els districtes castrals dels comtats,¹¹⁸ quan en la documentació urgellenca de la desena centúria els primers vicaris que apareixen referits com a tals daten dels últims cinc anys d'aquell segle.¹¹⁹ O també, generalment, l'alou es considera una petita propietat pagesa,¹²⁰ quan la documentació d'Urgell demostra de manera clara i fefaent, com intentarem mostrar, que es tractava d'un gran domini de caràcter senyorial. En relació amb aquest últim exemple, la importància de determinar el tipus de propietat que era l'alou és fonamental per entendre la gènesi de l'anomenat règim feudal, perquè no és el mateix considerar que el feu va prendre forma a través de l'assalt senyorial a la petita propietat pagesa que considerar que va ser la classe dirigent qui va implantar-lo com a nou mitjà de gestió territorial, amb la voluntat de mantenir unes fidelitats que l'alou ja no garantia. És per tot això que és primordial que entenguem com es gestionava el territori, a través de castells, parròquies i alous, i quines eren les formes de propietat a l'Urgell de la desena centúria, per comprendre els processos històrics que van desenvolupar-se entre els segles X i XI al comtat.

¹¹⁸ Per exemple, SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 214; i SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana*. Granada, Universitat de Granada, p. 31 i 34-35.

¹¹⁹ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 17 (any 996); i LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 17.

¹²⁰ Per exemple, BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 200; SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 204; FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2006). «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou a Catalunya durant els primers segles (IX-X) del període de la dispersió normativa», *Revista de Dret Històric Català* 6, p. 63-88 (p. 70); i SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 31.

2.3.1. Els castells urgellencs de la desena centúria

En temps de Guifré el Pelós el nombre de fortificacions a Urgell era d'allò més limitat. Les poques que es coneixen d'aquestes dates actuaven de nuclis rectors dels antics *pagi* o *territoria* que van acabar formant el comtat. Així, la vall d'Andorra tenia en el castell del Roc d'Enclar el nucli rector;¹²¹ com el de Ciutat (actualment Castellciutat) ho era del *pagus* urgel·lità, a més de ser la residència comtal; la fortalesa de Castell-lleó (després Castellbò) ho era de la vall homònima;¹²² el castell de Tost era el nucli del *pagus* de Tost;¹²³ i el castell d'Elins ho era del territori el·lità.¹²⁴ També hi devia haver un castell articulador del territori a la vall de Sant Joan, a la vall d'Ares –probablement el mateix castell de la Guàrdia– i a la vall de la Vansa, potser a Cornellana.¹²⁵

A mesura que al final del segle IX i al principi del X van incorporar-se al domini urgellenc nous territoris, també van edificar-s'hi nous castells o van aprofitar-s'hi edificacions anteriors per regir els espais que s'agregaven al comtat. A l'alta vall de Lord, a Canalda, s'hi documenta un castell, el «castro Baroaldi», just al tombant del segle X.¹²⁶ *Baroald* i Castelltort, situat aquest últim prop de Morunys, segurament eren els centres organitzadors de la vall de Lord al segle X.¹²⁷ També es documenta un castell a Oliana ja al 914,¹²⁸ com a Solsona (922), a Timoneda (922) i a Madrona (930-936) cap als anys vint i trenta del segle X.¹²⁹ I encara abans del 950, a l'oest del Segre, tenim notícia dels castells de Salinoves, Biscarri i Toló.¹³⁰ Una gran part tenien l'objectiu de controlar un espai determinat, ampli com un *pagus*, i responien a la

¹²¹ RUF, M. A., VELA, S. (1997). «El castell d'Enclar (segles IX-XIII)», dins LLOVERA, X. *et alii* (1997). *Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*. Andorra, Patrimoni Cultural d'Andorra, p. 110-118 (p. 110-113).

¹²² BOLÒS, J., HURTADO, V. (2006). *Atles del comtat d'Urgell...*, p. 72; i GASCÓN, C. (2014). «"Incastellamento" a l'alta conca del Segre...», p. 13.

¹²³ La primera menció coneguda del castell de Tost data del 815 (BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 1). Curiosament, el document diu que la fortificació es trobava «in suburbio Orgellitano» i no al *pagus* de Tost, com correspondria. Sigui com sigui, el document deixa clara l'existència d'un castell en aquest indret i una referència posterior de l'any 853 explícita clarament l'existència d'un *pagus* de Tost (*Ibidem*, doc. 6).

¹²⁴ GASCÓN, C. (2014). «"Incastellamento" a l'alta conca del Segre...», p. 15.

¹²⁵ A la vall de la Vansa no es coneix cap castell homònim que pogués actuar de nucli rector de la vall. Amb tot, la importància de Cornellana i la seva situació estratègica ens porten a plantejar aquesta possibilitat. En tot cas, com en els altres castells proposats, només una excavació arqueològica podria confirmar-ne la localització.

¹²⁶ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 15

¹²⁷ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 11. És d'aquest mateix parer A. Benet, que exposava al seu moment que l'única informació de l'organització defensiva de la vall de Lord es concretava en la fortificació de Castelltort (BENET, A. (1987). «El Marc Històric», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol XIII, El Solsonès, La Vall d'Aran, p. 21-76 (p. 33).

¹²⁸ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 1.

¹²⁹ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 84; i LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», docs. 2 i 3, respectivament.

¹³⁰ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 32; i MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», docs. 7 i 9, respectivament.

voluntat del comte de fer efectiu el seu domini a tots els racons del comtat.¹³¹ En cap cas, tanmateix, ens trobem amb una densa xarxa de fortificacions, sinó més aviat amb tot un seguit de llocs estratègics, nuclis rectors d'un espai determinat que amb l'ajuda d'unes quantes guàrdies i algunes torres repartides a tot arreu controlaven, protegien, gestionaven i feien efectiu el poder comtal.

A poc a poc, ja a la segona meitat de la desena centúria, la xarxa va completar-se amb noves fortificacions com els castells de Sant Jaume i el de les Agudes, al vessant nord del Cadí (955);¹³² el castell de la Pedra, a la vall de Lord (962);¹³³ el de Carcolze, a la frontera amb el comtat de Cerdanya (967);¹³⁴ i el castell d'Altés, a la Ribera Salada (968);¹³⁵ entre més que van anar bastint-se a la darreria del mateix segle. Tot i així, a partir dels anys setanta i vuitanta del segle X els castells que van començar a construir-se responien a una dinàmica diferent, no tant vinculada a l'interès comtal de gestionar i controlar directament el territori, sinó als interessos d'uns llinatges nobiliaris que van començar a bastir les seves pròpies bases de poder.

Tornant a la funció dels castells de la primera meitat del segle X, també és important de destacar-ne el paper com a fortificació refugi per als habitants d'un indret determinat,¹³⁶ sobretot si eren en zones exposades a ràtzies musulmanes com podria ser el cas d'alguns castells del Solsonès. Aquests castells o *castra*, com apareixen sovint en la documentació de l'època,¹³⁷ acostumaven a edificar-se en indrets elevats, amb molt bona visibilitat de l'entorn i, en alguns casos, podien haver estat punts fortificats de períodes anteriors. El castell de Solsona, situat al lloc actualment conegut com el Castellvell, podria ser un bon exemple d'aquesta tipologia, aixecat en un indret elevat que controlava una àmplia plana al voltant,

¹³¹ En el cas cerdà, al territori de Berga, l'edificació de *castra* també sembla respondre a la voluntat de controlar un indret determinat a partir de la creació d'un nou model territorial comtal (CAMPRUBÍ, J. (2003). «Els *castra* berguedans de finals del s. IX inicis del X i el seu context», dins *Actes del congrés Els castells medievals a la Mediterrània Nord-Occidental celebrat a Arbúcies els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*. Arbúcies, Museu Etnològic del Montseny, p. 205-216 (p. 215-216).

¹³² BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 127.

¹³³ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 36.

¹³⁴ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 10.

¹³⁵ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 156.

¹³⁶ BOLÒS, J. (2003). «Fortificacions de la marca i organització del territori a Catalunya (segles VIII-XII)», dins *Actes del congrés Els castells medievals a la Mediterrània Nord-Occidental celebrat a Arbúcies els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*. Arbúcies, Museu Etnològic del Montseny, p. 67-88 (p. 76).

¹³⁷ De fet, *castrum* és el terme que més comunament apareix en la documentació i equival a *castell* (MARTÍ, R. (2013). «Población y reorganización del territorio...», p. 70). En aquest sentit, A. Benet proposava que els termes *castrum* i *castellum* en la documentació podien designar realitats diferents, atribuint al castell un caràcter antic i al *castrum* una construcció bastida *ex novo* (BENET, A. (1991). «Castells, guàrdies i torres de defensa», dins *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 393-407 [p. 402]).

encimbellat i, per tant, de més bon defensar que no situat al pla, i que podria servir tant de refugi de la població de la zona com a lloc de control d'una guarnició comtal.¹³⁸

Malgrat que puguem considerar aquestes fortificacions com castells jurisdiccionals, val a dir que és força difícil d'establir de manera clara el districte exacte on exercien les funcions de control i de refugi. A diferència dels *castra* del segle XI, formats normalment per una torre circular envoltada d'un clos emmurallat i amb un districte castral molt ben definit, els castells roquers d'aquells anys controlaven espais molt amplis. Tornant a l'exemple de Solsona, cap al 950 tenia com a nuclis fortificats més propers el castell de Timoneda, a una desena de quilòmetres en línia recta, i els de Castelltort, Cardona i Madrona, tots tres situats a una distància d'entre quinze i vint quilòmetres en línia recta. Com veiem, el terme jurisdiccional d'aquest castell era molt ampli, i per això també tenien importància les guàrdies i les torres com a elements de suport. Al segle XI, en un context de fragmentació jurisdiccional molt més marcat, prop de Solsona mateix van bastir-se uns quants castells com ara el de Llobera i el de Peracamps, a uns cinc i deu quilòmetres, respectivament. És en aquest moment quan ja podem parlar de creació d'una xarxa castral densa.

Per tant, el que ens trobem fins ben entrat el segle X és un territori comtal extens on unes quantes fortificacions, una vintena o poc més, exercien de castells jurisdiccionals en espais molt amplis, a més d'actuar com a castells refugi i de controlar les vies de pas. Servien, a més, per fer efectiu un poder comtal acabat d'arribar en zones com la Conca Dellà i el Solsonès. A la pràctica, els castells servien per organitzar políticament els nous territoris incorporats a les dinàmiques comtals, a la vegada que mostraven a la població de l'indret que una nova autoritat governava de manera efectiva la zona.

Malgrat que és més que segur que gestionant les fortificacions hi havia agents comtals, en el cas urgellenc no apareixen referits mai com a vicaris en la documentació d'aleshores.¹³⁹ A Urgell, la figura del vicari no sembla aparèixer fins als darrers anys de la centúria, exceptuant-ne un document fals del 937.¹⁴⁰ La documentació, en aquest sentit, ens ofereix poques respostes sobre qui gestionava en nom del comte aquests districtes. El problema és que no hi ha cap notícia del nom que podien rebre aquests gestors, com si simplement fossin guerrers anònims al capdamunt d'una muralla. Sabem, amb tot, que la gestió del territori era una

¹³⁸ Sobre el Castellvell de Solsona vegeu UNS QUANTS AUTORS (1987). «Castellvell de Solsona», dins VIGUÉ, J. (dir). *Catalunya Romànica...*, vol XIII, El Solsonès, La Vall d'Aran, p. 216-218.

¹³⁹ Per exemple, SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 214; i SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 31 i 34-35.

¹⁴⁰ Del 937 es conserva un document que parla dels vicaris Selva, Ermemir i Guadamir. Però, com hem indicat en l'apartat anterior (2.2.2) i pels motius que s'hi exposen, s'ha de considerar fals (vegeu més amunt nota 69).

qüestió cabdal en la política comtal i, per tant, Sunifred II hauria encomanat la tasca a gent de la seva absoluta confiança. En aquest aspecte, val a dir, les limitacions de la documentació no ens permeten d'anar més enllà.

2.3.2. La creació d'una xarxa parroquial a Urgell

I junt amb els castells, les parròquies eren un altre instrument de gestió del territori, tot i que fins a la darrereria del segle IX no van començar a difondre's als territoris sud-pirinencs, i encara de manera molt incipient. La parròquia dels segles XI-XII va prendre forma els últims anys del regnat de Carlemany,¹⁴¹ i no va ser fins a la desena centúria que els prelats de les diòcesis de la Marca van crear-ne sistemàticament.¹⁴² En aquest punt caldria deixar clares dues qüestions. D'una banda, l'establiment de parròquies sovint va dependre més de la voluntat del bisbe de la seu episcopal on es bastia que no pas de l'existència d'un projecte clar desenvolupat de la mateixa manera per tots els prelats que se succeïen en una diòcesi.¹⁴³ Repassant succintament la documentació veurem que alguns bisbes van ser molt més actius que no uns altres.¹⁴⁴ D'una altra banda, no totes les esglésies consagrades van ser erigides com a parròquia i, per tant, cal evitar confondre una església parroquial amb una de sufragània.

Les primeres parròquies van establir-se amb l'objectiu d'organitzar eclesiàsticament un territori. El castell i la parròquia eren, doncs, producte d'una mateixa voluntat, encara que els castells servien per expandir i consolidar el poder comtal i les parròquies, *a priori*, servien per situar una comunitat sota la direcció pastoral d'un bisbe diocesà i dels seus representants. A la pràctica, tanmateix, la parròquia va ser una forma més d'enquadrament de la població i de gestió del territori i no sempre va ser controlada pel bisbat, com a mínim en aquelles dates. A més, la parròquia era un centre de recaptació d'un impost eclesiàstic específic, la dècima (o delme), que juntament amb primícies i oblacions acabava representant aproximadament el 15% de la producció total d'un indret determinat.¹⁴⁵ Tornarem sobre la qüestió de la dècima més endavant, quan parlem de les exaccions, però simplement voldríem apuntar que no va ser fins a la darrereria del segle X que la dècima no va aplicar-se d'una

¹⁴¹ MARTÍ, R. (2013). «Población y reorganización del territorio...», p. 77.

¹⁴² RIU, M. (1991). «L'Església catalana al segle X...», p. 174.

¹⁴³ MARTÍ, R. (2006). «Del *fundus* a la *parrochia*. Transformaciones del poblamiento rural en Cataluña durante la transición medieval», dins SÉNAC, PH. (ed.). *De la Tarraconaise à la Marche Supérieure d'al-Andalus (IV-XI siècle). Les habitats ruraux (Villa 1)*. Toulouse, p. 145-166 (p. 160).

¹⁴⁴ En aquest sentit només cal comparar la tasca de Nantígs, que va consagrar més de quinze esglésies, i la de Radulf, que només en va consagrar tres.

¹⁴⁵ MARTÍ, R. (2013). «Población y reorganización del territorio...», p. 77.

manera més sistemàtica, amb els conflictes que això va comportar entre el poder laic i l'eclesiàstic.

Les parròquies, tot i formar part d'una xarxa episcopal, no sempre van establir-se per iniciativa episcopal. Sabem, per exemple, que Guifré va promoure l'establiment de Santa Maria d'Avià i de Sant Pau de Casserres, ambdues al territori de Berga,¹⁴⁶ com també algunes parròquies de la vall de Lord, seguint la iniciativa comtal d'organitzar eclesiàsticament el territori.¹⁴⁷ Al segle X, Sunifred II seguia els passos del seu pare quan feia consagrar al bisbe Nantigís l'església de Santa Eugènia de la Torre, la qual era constituïda en parròquia pel prelat en qüestió.¹⁴⁸ Amb tot, als segles IX i X moltes parròquies i esglésies sufragànies van ser edificades pels habitants del lloc, els quals feien venir el bisbe acompanyat de més eclesiàstics per consagrar-la i la dotaven:¹⁴⁹ per exemple, l'església de Sant Jaume d'Estoll, a Cerdanya.¹⁵⁰ Normalment la comunitat tenia un cap visible que a les dotalies apareix desenvolupant un paper protagonista. Així, el bisbe Nantigís, al començament del segle X, consagrava l'església de Sant Fructuós de Guils a petició del prevere Adeudat, que havia reformat l'edifici i l'havia dotat.¹⁵¹ En aquests casos, el cap visible de la comunitat podia ser un representant del comte, el propietari d'una vila o un senyor alor. Aquest acte de pietat era recompensat pel bisbe, que normalment després de consagrar la parròquia o l'església deixava que el personatge en qüestió en fos prevere i pogués llegar el càrrec, i fins i tot la propietat sencera de l'església, als descendents.¹⁵²

Els termes parroquials, aquells anys, no coincidien amb els dels castells, ni molt menys.¹⁵³ D'una banda, perquè eren edificacions que responien a necessitats i interessos diferents, i, d'altra, perquè els districtes que gestionaven els castells de la desena centúria eren probablement força més extensos que no els d'una parròquia. De fet, les parròquies, formades per una església parroquial i unes quantes de sufragànies (entre tres i cinc, normalment), eren districtes força més petits. Mentre que a mitjan segle X a la vall de Lord només hi havia el castell *Baroald* i Castelltort com a fortificacions comtals, s'hi comptabilitzen una desena de parròquies episcopals, i això sense comptar les que els monestirs de la zona podien

¹⁴⁶ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 21 i 22, respectivament.

¹⁴⁷ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 11.

¹⁴⁸ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 25.

¹⁴⁹ SABATÉ, F. (1997). *El territori de la Catalunya medieval...*, p. 74.

¹⁵⁰ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 26. És un cas interessant perquè el document recull la subscripció de divuit testimonis, entre eclesiàstics i laics.

¹⁵¹ *Ibidem*, doc. 16.

¹⁵² Un exemple paradigmàtic pot ser el de l'església de Sant Miquel de Ponts, consagrada pel bisbe Radulf i lliurada al prevere Cristià, dotador d'aquesta, el qual la va llegar als seus descendents (*Ibidem*, doc. 30 [any 940]).

¹⁵³ RIU, M. (1991). «L'Església catalana al segle X...», p. 175.

controlar.¹⁵⁴ El problema és que exceptuant documents com el capbreu de la vall de Lord de mitjan segle X, del qual es pot treure molta informació, no tenim cap document que ens ajudi a conèixer amb profunditat la xarxa parroquial urgellenca. Ni els preceptes carolingis atorgats a aquest bisbat ni la famosa acta de consagració de la Seu d'Urgell del 819 no ens hi poden ajudar: els preceptes, i posteriorment les butlles pontifícies, perquè no presenten una llista detallada de les parròquies controlades pel bisbat; l'acta, perquè va elaborar-se al principi del segle XI i mostra la realitat històrica d'aquell moment. Per tant, no pot emprar-se per parlar de la desena centúria, com malauradament s'ha fet massa sovint.

La parròquia va tenir un important component d'organització religiosa, però també de gestió territorial. Tot i que no va ser fins al segle XI que la construcció de parròquies va arribar al punt culminant als bisbats de l'anomenada *Catalunya Vella*, moment a partir del qual podem parlar amb plena propietat de xarxa parroquial, ja al segle X podem veure com va prendre forma un comtat, controlat per uns quants castells, on parròquies i també *villes* i *villares* definien l'espai menor. Resta per comentar, amb tot, l'element més important i potser també menys conegut d'aquells anys, l'alou, el paper del qual és fonamental per entendre la realitat urgellenca dels segles X i XI.

2.3.3. L'alou i el desenvolupament del règim aloer

Dels estudis sobre els comtats catalans al segle X es destaca, entre més qüestions, la importància que s'atorga a l'alou, una terra sobre la qual hom disposava de la propietat lliure i plena. De la majoria d'aquests estudis es desprèn una imatge molt nítida, la d'uns comtats habitats majoritàriament per pagesos lliures que posseïen alous, petites explotacions de caràcter familiar a partir de les quals subsistien.¹⁵⁵ La imatge deriva, en gran mesura, de la tesi de P. Bonnassie, segons el qual «sigui quina sigui l'època en què ens situem –entre el 940 i el 1020–, la petita propietat pagesa ocupa del 80% al 90% del sòl».¹⁵⁶ Aquesta interpretació va fer fortuna entre els seus deixebles intel·lectuals i s'ha mantingut pràcticament inalterada en les obres de referència sobre l'origen de la Catalunya medieval.¹⁵⁷ Malgrat que alguns autors hi han introduït matisos, ara per ara la tesi de Bonnassie tan sols ha estat radicalment contestada per G. Feliu i R. Martí en dos estudis que, malauradament, no han tingut la

¹⁵⁴ Extraïem les dades de l'esmentat capbreu de parròquies de la vall de Lord redactat a mitjan segle X (BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 11). Segons aquest document, a la vall hi havia les parròquies de «Sescano», «Castrotorto», «Silva», «Tentellagine», «Cincto», «Mora», «Odera», «Taravilde et de Terrarius» i «Petra».

¹⁵⁵ BONNASSIE, P. (1983). *Vocabulario básico de la historia medieval*. Barcelona, Crítica, p. 20.

¹⁵⁶ BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 200.

¹⁵⁷ Per exemple, SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 207; SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 31; i recentment NARBONA, R. (2015). *En l'horitzó de la història ibèrica...*, p. 142 i 209.

necessària repercussió per replantejar de bell nou el paper de l'alou i les característiques d'aquesta mena de domini.¹⁵⁸ El replantejament d'aquesta qüestió és profundament necessari perquè, al nostre entendre, la documentació contemporània, com a mínim la referent al comtat d'Urgell, trenca totalment amb les interpretacions tradicionals de la historiografia catalana. Seguint R. Martí i contrastant la documentació urgellenca, l'alou no ens sembla una petita propietat pagesa ni tampoc creiem que l'erosió de l'alou pagès per part dels poderosos fos un dels elements definidors de la gènesi del feudalisme al nord-est peninsular.¹⁵⁹ Ambdues qüestions són directament relacionades perquè, com intentarem demostrar a través de la documentació, l'alou era una gran possessió o jurisdicció aristocràtica, cosa que faria impossible l'erosió de l'alou pagès per part de la naixent noblesa de l'any mil.

Però molt abans d'intentar d'abordar qüestions de tanta envergadura com la culminació del procés de feudalització, cal que anem a pams i coneguem la realitat de l'alou al comtat d'Urgell. Un aspecte en què la majoria d'autors estan d'acord és considerar l'alou una propietat lliure i plena, exempta de tota càrrega.¹⁶⁰ Seguint M. Bloch, el terme *alou* tindria un origen germànic format a partir d'*al-* (tot) i *-od* (bé).¹⁶¹ Per tant, es tractaria d'un bé posseït en la seva totalitat, sense càrregues ni contraprestacions associades, cosa que el distingia del *beneficium* carolingi, una possessió vinculada al desenvolupament d'un càrrec i a la prestació del vassallatge, o al feu, posseït a canvi d'una fidelitat i d'uns serveis. Alou i benefici o feu, doncs, serien dos conceptes del tot oposats.¹⁶² Mentre que l'un era una propietat plena que podia transmetre's de pares a fills, el gaudi dels altres dos depenia *a priori* del desenvolupament d'unes funcions i implicava unes contrapartides.

El món visigot sembla desconèixer aquest concepte,¹⁶³ i tot indica que al món mediterrani va arribar-hi com una exportació franca.¹⁶⁴ Durant el període de domini carolingi al sud dels Pirineus, el benefici i l'alou conviuen com a formes de propietat diferents. Va ser amb el pas del món carolingi al comtal, al tombant del segle X, quan tots els béns que fins aquell moment

¹⁵⁸ FELIU, G. (1996). «La pagesia catalana abans de la feudalització», *Anuario de Estudios Medievales* 26, p. 19-41; i MARTÍ, R. (1997). «L'alou en la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric», dins *La vida als dos vessants del Pirineu. Actes del 4t curs d'arqueologia d'Andorra*, Andorra, Govern d'Andorra, p. 28-60.

¹⁵⁹ BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 207-208.

¹⁶⁰ MARTÍ, R. (1997). «L'alou en la documentació catalana...», p. 28; SALRACH, J. M. (1998). «Tres mots polèmics: "villa", mas i alou en època carolíngia», dins TO, LL., MONER, J., NOGUER, B. (eds.). *El mas medieval a Catalunya*. Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, p. 9-28 (p. 16-17); i FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2006). «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou...», p. 63.

¹⁶¹ BLOCH, M. (1986). *La sociedad feudal*. Madrid, Akal, p. 186; BONNASSIE, P. (1983). *Vocabulario básico...*, p. 18; FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2006). «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou...», p. 64.

¹⁶² *Ibidem*, p. 76.

¹⁶³ MARTÍ, R. (1997). «L'alou en la documentació catalana...», p. 28.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 28; i FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2006). «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou...», p. 65-66.

eren posseïts com a *beneficium* van ser patrimonialitzats pels seus beneficiaris, un procés que ja hem explicat en pàgines anteriors. Aquí ens interessa de destacar que des del moment en què el benefici va patrimonialitzar-se i va esdevenir una propietat plena que podia transmetre's hereditàriament, va convertir-se en alou.¹⁶⁵ No és estrany, doncs, que puguem considerar que la major part del territori comtal, d'Urgell i de la resta de comtats, fos repartida fonamentalment en alous. A la pràctica, des del final del segle IX la propietat beneficiària havia desaparegut del nord-est peninsular i no hi va reaparèixer fins que a la fi de la desena centúria va sorgir el feu, qüestió que analitzarem amb profusió més endavant.

Tornant a la naturalesa jurídica de l'alou, malgrat que tothom estigui d'acord a considerar-lo una propietat plena i lliure de tota càrrega, creiem que cal recuperar una antiga advertència de l'eminent M. Bloch al voltant d'aquesta qüestió. El caràcter de propietat plena de l'alou era cap amunt, no cap avall.¹⁶⁶ És a dir, el propietari aloer posseïa un bé del qual no havia de retre comptes a tercers en termes fiscals, un bé que podia gestionar lliurement i transmetre hereditàriament. Però el posseïdor d'aquest bé, i és aquí on la qüestió de les dimensions i el caràcter senyorial de l'alou són clau, podia tenir per sota seu persones amb drets en el si d'aquesta jurisdicció. Així, per exemple, l'alou podia ser fragmentat en propietats menors o s'hi podien haver bastit molins, els quals no havien d'estar obligatòriament en mans del mateix propietari aloer en un moment inicial. Aquestes persones, per sota del senyor, tenien els seus propis drets i, per tant, com deia Bloch, l'aloer era plenament propietari cap amunt, però això no implicava que ho fos també cap avall. I, d'una altra banda, el fet que l'aloer no hagués de pagar càrregues cap amunt, tampoc no implicava que les persones que treballaven al si de l'alou (en una terra, en una tinença o en un molí) no haguessin de fer-ho al senyor aloer. Si establim una gradació podem considerar que l'aloer no havia de pagar càrregues a tercers, però les persones que d'una manera o una altra treballaven al si de l'alou sí que n'havien de pagar, en aquest cas a l'aloer com a senyor jurisdiccional o d'uns censos determinats. Si no entenem plenament aquesta naturalesa no podrem entendre ni com es gestionava el territori ni com es va desenvolupar el règim feudal.

¹⁶⁵ J. M. Salrach és de la mateixa opinió, tot i que retarda, excessivament a parer nostre, la patrimonialització del benefici fins ben entrat el segle X. Segons aquest autor, «al darrer terç del segle X, els comtes catalans, sentint-se sobirans, i en una línia de patrimonialització de la sobirania, assimilaren la terra fiscal als seus béns de propietat privada, és a dir, consideraren els béns del fisc com alous propis» (SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 213).

¹⁶⁶ BLOCH, M. (1986). *La sociedad feudal...*, p. 186.

Tot això que hem dit xoca bastant amb la manera com la historiografia catalana actual concep l'alou. Tant P. Bonnassie com J. M. Salrach i F. Sabaté,¹⁶⁷ entre més autors, consideren que l'alou era una petita propietat. Així, Bonnassie parlava de «petita propietat pagesa»¹⁶⁸ i Salrach de «petita propietat lliure i familiar, anomenada *alou*».¹⁶⁹ En un article més recent, J. Fernández sintetitzava tota la historiografia anterior dient que els alous «eren possessions poc extenses, petites heretats, que explotades agrícolament amb gran esforç permetien la subsistència del petit propietari i de la seva família», i afegia que «els propietaris alodials estaven normalment al capdavant de petites parcel·les de terra».¹⁷⁰ Si realment l'alou tenia aquestes característiques, difícilment podem considerar-lo una gran possessió de caràcter senyorial. Amb tot, la documentació –la urgellenca com a mínim– ens fa dubtar d'aquestes interpretacions donades fins ara. D'una banda, perquè l'alou presenta totes les característiques de domini senyorial i, d'una altra, perquè creiem que la documentació mostra clarament que es tractava d'una gran jurisdicció o d'un conjunt de censos sobre un domini ampli.

És cert que els mateixos autors que parlen de la petita propietat pagesa també han detectat l'existència d'una gran propietat alodial, com ara Salrach i Fernández,¹⁷¹ tot i que hi atorguen un caràcter secundari i excepcional. El mateix autor que tan bé ens definia l'alou com a petita propietat afegia més endavant que «existeixen casos en què la propietat alodial es trobava, al seu torn, composta de diversos alous» i que «l'alou podia integrar, a més, valls, esglésies, fortalises, cementiris, homes domèstics del propietari alodial i molts altres elements de vida».¹⁷² Finalment, el mateix autor sentenciava dient que «l'alou no sempre es denominava així, amb aquest vocable. Si es tractava de petites propietats privades d'índole rústica, que és la situació més normal quant a les formes d'explotació agrícola, s'utilitzaven també expressions com [...] “*terras nostras propias*”, “*terra mea propria*”, “*ipsam meam hereditatem*” [...]. Totes aquestes fórmules són indicatives, també, de la propietat alodial».¹⁷³ Al nostre entendre és gairebé inconcebible que entre el 80% i el 90% del territori dels comtats fos fragmentat en petites propietats alodials pageses i que, al mateix temps, algunes d'aquestes

¹⁶⁷ Citem aquests tres autors perquè són els més representatius de la historiografia catalana del moment sobre aquest període (BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 200; SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 204; i SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 31).

¹⁶⁸ BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 200.

¹⁶⁹ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 204.

¹⁷⁰ FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2006). «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou...», p. 81.

¹⁷¹ SALRACH, J. M. (2000). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni...*, p. 83, considera que la gran propietat va créixer en detriment de la petita propietat pagesa; i FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2006). «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou...», p. 82.

¹⁷² *Ibidem*, p. 85.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 78. És d'aquesta mateixa opinió J. M. Salrach (SALRACH, J. M. (2000). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni...*, p. 83).

propietats integressin valls, forteses, esglésies i/o més alous. Al mateix temps, també ens resulta força estrany que les petites propietats pageses, les més representatives de l'alou català del segle X, curiosament no rebessin el nom d'alou.¹⁷⁴ I això sense parlar d'una figura que ha fet fortuna en la historiografia catalana com és la del *pagès aloer*, tantes vegades esmentat com totalment desconegut en la documentació.¹⁷⁵ Arribats a aquest punt, creiem que cal replantejar de zero la qüestió i només l'estudi de la documentació, la urgellenca en el cas que ens ocupa, ens permetrà de treure'n l'entrellat.

El març del 948, l'abat Sunyer del monestir de la Grassa va vendre al bisbe Guisad II d'Urgell un alou situat al terme de Noves, al sud de la Seu d'Urgell.¹⁷⁶ Al bisbe, l'adquisició li va costar la gens negligible quantitat de cent sous. Si ho comparem amb unes altres transaccions dels mateixos anys ens adonarem de la importància de la suma pagada. El 943, unes cases amb una cortina, un hort i una era a la vall d'Elins, ben a prop de Noves, valien cinc sous.¹⁷⁷ Per un preu més econòmic es podien trobar unes altres propietats com ara dues terres prop de Sant Climent de Codinet, que valien l'una set argenços (poc més de mig sou) el 945, i l'altra dotze argenços (un sou) el 947.¹⁷⁸ I si hom volia fer una despesa major, amb deu sous podia adquirir una bona vinya a la vall de la Vansa el 943.¹⁷⁹ Si Guisad II hagués volgut, doncs, hauria pogut comprar una desena de vinyes o una vintena de cases amb hort i era a Elins. Tot i tenir més opcions, el que va fer decidir Guisad a comprar aquell alou que li oferia l'abat Sunyer era que tenia unes 680 hectàrees de superfície. Segons el document de compravenda, l'alou limitava amb la vila de Noves (*villa Novas*), amb el riu Segre (*flumine Seger*), un lloc indeterminat anomenat *cacumina moncium* (probablement un lloc elevat situat a les Roques Roges), als Planells (*monte que vocant Berenngo*) i l'Obaga d'Ensenyà (*villa Seniano*).¹⁸⁰

Malgrat que les afrontacions poden ser més o menys precises, tot indica que aquesta propietat era considerable, cosa que en justificaria el valor. No oblidem, en aquest sentit, que J. Fernández considerava que, en general, la superfície d'un alou «difícilment superava les

¹⁷⁴ G. Feliu posava en dubte també aquesta generalització (FELIU, G. (1996). «La pagesia catalana abans de la feudalització...», p. 24).

¹⁷⁵ MARTÍ, R. (1997). «L'alou en la documentació catalana...», p. 29. Com diu G. Feliu, «s'ha tendit a confondre propietari aloer amb conreador, sense pensar que els documents es refereixen a la propietat, i no diuen res de l'explotació, ni de les relacions entre propietari i conreador» (FELIU, G. (1996). «La pagesia catalana abans de la feudalització...», p. 24).

¹⁷⁶ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 114.

¹⁷⁷ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 5.

¹⁷⁸ BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», docs. 25 i 29, respectivament.

¹⁷⁹ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 103.

¹⁸⁰ Les identificacions d'aquests topònims s'han fet a partir de BOLÒS, J., HURTADO, V. (2006). *Atles del comtat d'Urgell...*, p. 123-136.

quinze hectàrees».¹⁸¹ L'adquisició va permetre a Guisad II d'esdevenir senyor de tot el que hi havia a l'alou, és a dir, «casalis, casalicis, ortalis, terris, vineis, pratis, pascuis, silvis, garricis [et] aquis aquarum». Les obligacions litúrgiques de Guisad, que com a bisbe podem imaginar que eren moltes, li van impedir de gestionar directament la nova propietat, que incloïa cases, horts, terres, vinyes, prats i pastures. No en tenim constància documental, però imaginem que el bisbe va cedir el domini útil a més d'una família pagesa. De fet, si una família normalment gestionava com a màxim unes quinze hectàrees i aquest alou potser en tenia unes sis-centes d'útils, Guisad devia menester unes quaranta o cinquanta famílies, segurament les que ja hi vivien i hi treballaven. Com que es tractava d'un alou, el bisbe no havia de retre comptes a ningú de la seva gestió ni tampoc no havia de pagar censos, però la quarantena de famílies que hi devien viure sí que havien de pagar-li alguna renda. Imaginem que amb la tasca, que representava una onzena part de la collita, i algun altre import per l'ús del molí, per exemple, el bisbe ja s'hauria acontentat. Tampoc no calia que aquells pagesos lliures se n'anessin de la seva terra a treballar-ne una altra amb millors condicions. Per tant, Guisad devia rebre un 15% de tot el que els seus pagesos hi produïen, cosa que li permetia de rendibilitzar la inversió.

Aquest és, sens dubte, un clar exemple de gran domini alodial en mans d'un membre de la classe dirigent dels comtats del segle X. Cal veure, tanmateix, si és un cas únic –allò de l'excepció que confirma la norma– o bé si uns altres documents converteixen en generalitzat l'exemple. L'handicap amb què ens trobem a l'hora de valorar sistemàticament els alous documentats és que, quantitativament, tenim més exemples d'alous a la zona originària d'Urgell i, a més, la identificació dels topònims és molt més fàcil gràcies a la tasca de J. Bolòs i V. Hurtado,¹⁸² a l'àrea més septentrional del comtat, que no pas fora seu. Centrant-nos en aquesta zona, de Trespunts a les valls d'Andorra i del Baridà a l'aiguavés entre el Segre i la Noguera Pallaresa, documentem un nombre important d'alous entre els anys 897 i 988. La cronologia no és arbitrària perquè respon a la data en què podem situar el *naixement* del règim alouer amb la patrimonialització comtal a la mort de Guifré el Pelós (897) i la primera referència d'un feu a Urgell (988).

Consultant la documentació, la primera conclusió a què arribem és que majoritàriament els alous es definien a partir d'afrontacions orogràfiques (muntanyes, rius i fonts, per exemple) i d'indrets importants com una església i un castell. En tots els casos, els topònims documentats ens parlen de grans propietats. En canvi, quan la documentació medieval definia

¹⁸¹ FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2006). «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou...», p. 81.

¹⁸² BOLÒS, J., HURTADO, V. (2006). *Atlas del comtat d'Urgell...*, p. 123-136.

una petita parcel·la de terra, normalment ho feia especificant que limitava amb la terra d'algú altre o amb el vessant de la muntanya (*stirpe*),¹⁸³ mentre que els accidents geogràfics acostumaven a utilitzar-se per definir grans extensions. Des del moment en què és a partir de l'orografia que es definien els límits d'un alou, podem sospitar que l'extensió era considerable. Però més que teoritzar, deixem que parlin els documents. Del 978 tenim notícia d'un alou que limitava, d'una banda, amb la serra del Cadí (*Cadino*) i, d'una altra, amb el Segre (*in flumine Segre*).¹⁸⁴ Si tracem una línia recta des dels peus del Cadí fins al Segre hi ha més de set quilòmetres i gairebé mil metres de desnivell. I a est i a oest, aquest alou limitava amb la serra de Verdiguers i el Turó de les Llongaderes, sobre Ansovell (*cruce que nominat super villa Nonsuville*), i amb Toscarre i el riu de Cerc (*serra que nominat Toscare vel in ipso rio que nominat Orsiano*). Si fem un petit esboç d'aquest alou ens adonarem de la gran extensió que tenia, més de 3.500 hectàrees de superfície.

No és estrany que el comte Borrell el vengués per tres-cents sous, una quantitat amb què hauria pogut comprar unes cent parcel·les de vinya al pla de Sant Tirs, per exemple.¹⁸⁵ I què podem dir de l'alou que afrontava al Segre, al Valira, al turó de Pradal (*Prato Adaldo*) i al torrent de les Arenes (*rivo de Stamarice*)?¹⁸⁶ Documentat gràcies a una donació del 947, tenia uns 24 km², unes 2.400 hectàrees. Com en el cas de l'alou de Guisad II esmentat més amunt, segurament és innecessari dir que una família pagesa, un *pagès aloer*, difícilment podia treballar pel seu compte una extensió de més de vint quilòmetres quadrats. I com aquests exemples, pràcticament tants com documents, malgrat que no en tots els casos podem arribar a identificar les quatre afrontacions necessàries per delimitar-los de manera totalment fidedigna.

Així, tenim un altre alou que anava del riu de Cerc (*Rivo Ussian*) a la serra de Nabiners (*Serra de Nabinarios*) i al Segre i Nocoló (*Sardina vel in Nichilone*), d'un es 1.626 hectàrees;¹⁸⁷ un altre que englobava una gran part de la vall de la Vansa entre els colls d'Ares (*Aras*), Arnat (*arati*), Bancs (*banchos*) i el Port de Tuixent (*ipso laval*), d'un es 3.000 hectàrees;¹⁸⁸ i un altre que incloïa Sant Julià de Lòria, Santa Coloma, Andorra i Ordino, i que limitava al sud amb el Munturull (*Monte Rufo*) i al nord amb el Font Blanca (*Monte Aras*), separats per més de vint quilòmetres en línia recta.¹⁸⁹ Hom pot pensar que utilitzem els casos més extrems, però el cas

¹⁸³ Per exemple, BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 18.

¹⁸⁴ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 177.

¹⁸⁵ *Ibidem*, doc. 175 (any 978).

¹⁸⁶ *Ibidem*, doc. 112.

¹⁸⁷ *Ibidem*, doc. 131.

¹⁸⁸ *Ibidem*, doc. 155.

¹⁸⁹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 214.

és que la majoria d'exemples segueixen aquesta tendència. És cert que alguns no els hem pogut identificar completament, però quan una de les afrontacions és el castell de Sant Jaume i el de les Agudes, als peus del Cadí, una altra el riu de Cerc i una altra és el Segre, encara que no sapiguem a quin indret correspon el topònim *Bavesse* (de *Banesse*, coll de Vanses?),¹⁹⁰ creiem que és evident que no es tractava d'una petita propietat pagesa. En tot cas, la documentació és publicada i a l'abast de tothom qui vulgui consultar aquests casos o uns altres que aquí no hem detallat.

Hem parlat ja d'un alou del comte Borrell i d'un altre del bisbe Guisad. Cap d'ells no era un pagès aloer, com tampoc el comte Sunifred,¹⁹¹ el jutge Miró¹⁹² ni la vescomtessa Ermetruit,¹⁹³ ni els preveres Centoll¹⁹⁴ i Miró.¹⁹⁵ Més personatges que intervenien en compravendes o donacions d'alous no semblen detenir cap càrrec ni reben cap intitulació, però això tampoc no els convertia en simples pagesos.¹⁹⁶ De fet, el Gerald a seques que va donar el seu alou de la Vansa a Santa Maria de la Seu va signar el document de la seva pròpia mà;¹⁹⁷ el Galindo que va rebre'n un de Borrell II era apel·lat *fideli meo*,¹⁹⁸ com també s'apel·lava el vescomte Miró d'Urgell aleshores,¹⁹⁹ i els esposos Erimà i Emo, els quals semblen uns personatges qualssevol, van comprar un alou al comte Borrell en presència de la comtessa Letgarda de Roergue, del vescomte Guitard de Barcelona i dels bisbes Guisad d'Urgell i Frujà de Vic, entre més.²⁰⁰ Malgrat que alguns documents no especifiquin qui eren tals compradors, venedors o donadors d'alous, això no els convertia en simples pagesos, i menys encara quan sabien escriure, el comte els anomenava *fidels* o eren rebuts per les principals personalitats del país. No sols el pagès aloer no existeix en la documentació, creiem que en general les notícies urgellenques d'alous són sempre relacionades amb la classe dirigent o amb personatges amb un elevat poder adquisitiu als quals no calia treballar la terra amb les seves pròpies mans per viure.

Respecte al comtat d'Urgell, sembla clar que majoritàriament els alous eren grans extensions i normalment de caràcter senyorial. Si arribem a aquesta conclusió, com és el cas, ens veiem doncs obligats a desmentir que al comtat d'Urgell hi havia una gran massa pagesa que

¹⁹⁰ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 127.

¹⁹¹ *Ibidem*, doc. 86.

¹⁹² *Ibidem*, doc. 168.

¹⁹³ *Ibidem*, doc. 183.

¹⁹⁴ *Ibidem*, doc. 104.

¹⁹⁵ *Ibidem*, doc. 141.

¹⁹⁶ FELIU, G. (1996). «La pagesia catalana abans de la feudalització...», p. 24-25.

¹⁹⁷ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 155.

¹⁹⁸ *Ibidem*, doc. 147.

¹⁹⁹ *Ibidem*, doc. 134.

²⁰⁰ *Ibidem*, doc. 177.

cultivava les seves petites explotacions aloeres? En aquest punt és on la qüestió de l'alou és més espinosa. La documentació ens demostra clarament que al costat d'aquest gran domini, que podia ser territorial o en forma de censos, hi havia també petites possessions. No devia ser gaire gran la terra que Fruila i Matrisenda venien a Rangefred per cinc sous prop d'Oliana el 920,²⁰¹ o la terra que Evietet i Rosa venien a Ansilà i a Fredegonda per sis sous l'any 977.²⁰² I com aquests casos, tants altres. Aquestes terres, objecte de venda, compravenda o donació, documentades fins a la sacietat als arxius, són les que van ajudar a crear aquella imatge d'uns comtats fragmentats en petites propietats aloeres. El problema és que en la majoria d'ocasions, com hem vist que advertien J. M. Salrach i J. Fernández,²⁰³ aquestes terres, tot i semblar franques i lliures (i ésser anomenades així), no rebien el nom d'*alou*. Tot i no rebre aquest apel·latiu, se les considerava i se les considera encara un alou, i com que apareixen en moltes més ocasions a la documentació que no pas els grans dominis aloers, la imatge errònia dels comtats al segle X era inevitable.²⁰⁴

A més, un altre factor contribuïa a crear aquesta imatge: els documents que parlen de porcions petites d'un alou, unes notícies que a vegades s'han emprat per negar l'existència de la gran propietat alodial.²⁰⁵ Així, quan el 945 Ermelda donava a Santa Maria de la Seu el seu «alodem» format per terres, vinyes, cases, horts i arbres, i delimitat per Sagàs (*Puio Sagarci*), el Segre (*flumen Segor*), el torrent de Sagàs (*rivo qui discurrit per Sagarce*) i el torrent de la Bastida (*rivo qui discurrit per Quintomesone*), especificava clarament que lliurava la «porcionem ibidem abeo».²⁰⁶ I el mateix passava amb l'alou més amunt esmentat de Nabiners-Cerc-Segre-Nocoló, del qual Ató, dit Domnuç, donava a Santa Maria de la Seu «ipsa mea ereditate».²⁰⁷ Aquest alou continuava tenint més de mil sis-centes hectàrees, però Ató només en donava la part que posseïa directament. I de l'alou que afrontava a Segre-Valira-Pradal-torrent de les Arenes, de vint-i-quatre quilòmetres quadrats, Fromesind i Bergunda només en donaven «omnia nostra porcionem», segurament una petita part d'aquell domini.²⁰⁸ El jutge Miró, per la seva banda, va vendre a Guisad II un alou que tenia prop de Noves i que limitava amb el Segre i tres indrets més no identificats: Caga, Sant Hilari i Sant Quirze.²⁰⁹ L'alou en qüestió (únic, «ipso alode») disposava de més d'una trentena de propietats, totes

²⁰¹ *Ibidem*, doc. 79.

²⁰² *Ibidem*, doc. 173.

²⁰³ FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2006). «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou...», p. 78. És d'aquesta mateixa opinió J. M. Salrach (SALRACH, J. M. (2000). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni...*, p. 83).

²⁰⁴ FELIU, G. (1996). «La pagesia catalana abans de la feudalització...», p. 24.

²⁰⁵ Per exemple, SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 31.

²⁰⁶ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 108.

²⁰⁷ *Ibidem*, doc. 131.

²⁰⁸ *Ibidem*, doc. 112.

²⁰⁹ *Ibidem*, doc. 168.

molt ben detallades. L'exemple és paradigmàtic: tenim una gran jurisdicció i moltes petites propietats al seu interior, com els altres casos que hem vist i molts altres exemples que detectem en la documentació.

La historiografia a vegades ha fet servir aquests exemples per negar el caràcter de domini senyorial de l'alou. Així, en un treball relativament recent, F. Sabaté presentava un exemple urgellenc que quadra perfectament amb el model que aquí proposem, tot i negar-hi el caràcter de gran domini. El 1016, el bisbe Ermengol adquiria un alou a Cornellana, a la vall de la Vansa, per dos-cents sous pagats en or.²¹⁰ La propietat incloïa cases, corts, molins, horts i arbres, entre més elements, a més d'uns altres alous, en referència a les propietats menors. La quantitat pagada, el fet de tractar-se d'un bisbe d'Urgell i els elements que incloïa aquest bé ens fan pensar en una gran possessió. Uns quants anys més tard, el 1022, Ermessenda venia una «ereditate» al mateix indret per cinc sous.²¹¹ Més que negar el caràcter de gran propietat senyorial, l'exemple el confirma. Demostra que hi havia un senyor aloer, el bisbe, que posseïa un gran alou o els censos que se'n derivaven, el qual era dividit, com els altres casos presentats, en petites propietats menors. Aquestes parcel·les en què es dividia l'alou de Cornellana són ben documentades: en coneixem la part d'Ermessenda, la del prevere Guillem el 1031²¹² i les cent «solidatas» de terra que hi retenia Udaldard el 1036.²¹³ Segons Sabaté, i no podem estar-hi més d'acord, aquests petits propietaris tenien en comú el fet d'haver de tributar a un mateix senyor, el bisbe en aquest cas.²¹⁴ Això no invalida que l'alou fos un domini senyorial, més aviat ho confirma, perquè demostra que en un mateix indret hi podia haver diversos drets sobre una mateixa terra, i qui era més amunt, el senyor aloer, a part de ser un gran propietari i no haver de retre comptes a tercers, es beneficiava dels censos que li pagaven. Al nostre entendre, negar el caràcter de domini senyorial d'un alou perquè era dividit en entitats menors seria com negar l'existència del terme castral d'un castell termenat pel fet de ser dividit en quadres.²¹⁵

Resta parlar encara de les petites terres que no apareixen referenciades com a part d'un alou. Encara que no s'especifiqui, han de considerar-se alou per si soles? O més aviat cal pensar que formaven part d'un alou encara que no es digui obertament? El 984, Paloma, Senior i Duran van vendre una peça de vinya per tretze argenços (poc més d'un sou) prop de Sant

²¹⁰ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 343.

²¹¹ *Ibidem*, doc. 376.

²¹² *Ibidem*, doc. 147.

²¹³ *Ibidem*, doc. 491 bis.

²¹⁴ SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 31.

²¹⁵ Sobre aquesta qüestió vegeu el magnífic treball de F. Sabaté sobre el territori de la Catalunya medieval (SABATÉ, F. (1997). *El territori de la Catalunya medieval...*, p. 94).

Esteve d'Alàs, al lloc de Baltinyà.²¹⁶ Enlloc no es diu que la vinya formés part d'un alou senyorial ni tampoc rebia l'apel·latiu d'*alou*. Cal recordar, amb tot, que Borrell va vendre el 978 un alou que anava d'Ansovell al riu de Cerc i del Cadí al Segre.²¹⁷ Al bell mig d'aquesta gran jurisdicció hi havia la vinya en qüestió. Pensem, encara que no puguem demostrar-ho sistemàticament, que moltes petites propietats venudes a tot arreu aleshores, encara que no s'indiqui que depenien d'un alou, d'un castell o d'una parròquia, sí que en formaven part. Els propietaris d'aquestes terres, les tenien per compra o per herència de manera plena, però pensem que depenien d'estructures de gestió territorial més àmplies. És ben probable, també, que unes altres terres fossin lliures de qualsevol dependència, potser perquè eren en llocs més aïllats, en terres de frontera o en indrets on el poder comtal no s'havia consolidat plenament. Tot i així, amb el pas dels anys la classe dirigent urgellenca encapçalada per la família comtal va afermar el seu poder a tot arreu, dividint i gestionant el comtat a través d'alous, parròquies i castells.

En relació amb la qüestió dels censos que les persones que vivien i treballaven en un alou senyorial havien de prestar al senyor aloer, com especificava M. Bloch, en tenim un exemple paradigmàtic de l'any 982. El comte Borrell era propietari d'un gran alou a la vall de Lord que va donar al monestir de Sant Pere de Graudescales amb les terres, vinyes, cases, horts, trulls, arbres, boscos, pastures i molins que incloïa.²¹⁸ Malgrat que no hem pogut identificar moltes de les afrontacions d'aquest alou, cosa que en dificulta la definició territorial, sí que hem pogut delimitar-lo mínimament. L'alou de la Corriu (*Currize*) afrontava amb el riu Cardener (*Kardosenario*) i amb el grau de Sant Julià, identificat per Bolòs i Hurtado amb el lloc de l'Argelaguer.²¹⁹ Només amb aquests tres topònims ja podem definir un espai d'uns cinc quilòmetres quadrats, superfície que creiem que s'incrementaria si poguéssim saber totes les afrontacions en detall. La donació va convertir el prevere Francemir i el monestir de Sant Pere de Graudescales en senyors aloers d'aquell domini i, quan va fer-ne lliurament, el comte especificava els serveis i tributs que els habitants del lloc havien de prestar al monestir. En concret, el dia de Nadal havien de donar al cenobi un pernil, un sester de civada, dues fogasses de pa i un sester de vi.²²⁰ El document demostra clarament que un alou era una propietat lliure i plena cap amunt, perquè el senyor aloer no havia de retre comptes a tercers, però no cap avall, perquè els habitants del lloc sí que ho havien de fer al senyor. Aquests

²¹⁶ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 201.

²¹⁷ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 177.

²¹⁸ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 192.

²¹⁹ BOLÒS, J., HURTADO, V. (2006). *Atles del comtat d'Urgell...*, p. 132.

²²⁰ «Et insuper alium servitium oblies donaré faciant de Natale Domini perna .I., sestari de civada et fochacas .II. et sestari de vino» (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 192).

censos, amb tot, no són la tasca, l'impost per excel·lència d'aquells anys. Creiem, en aquest sentit, que la tasca era el pagament habitual i per això no s'especificava en la donació. Les úniques càrregues que s'hi especificaven eren les excepcionals, les afegides a la realitat comuna d'aquell temps. És cert que no tenim gaires exemples d'aquestes característiques, però és evident que si acceptem que l'alou era una gran jurisdicció senyorial també hem d'acceptar que les persones que hi vivien i hi treballaven pagaven un cens al senyor. I ho hem d'acceptar perquè seria inútil que els comtes o els bisbes tinguessin grans dominis si no n'obtenien cap benefici. Si no era dels censos obtinguts d'alous, castells i parròquies, de què vivia la classe dirigent urgellenca del segle X?

Cal concloure, doncs, que a la desena centúria, a Urgell, l'alou era una gran possessió de caràcter senyorial. Amb tot, a la documentació podia aparèixer de dues formes diferents: com a possessió senyorial, com els alous de Borrell II i de Guisad II, que tenien un alt valor pecuniari; o bé com a porció o porcions de grans dominis alodials. En aquest últim cas, quan es traspassava només era venuda o donada una porció, però això no invalidava l'existència d'aquesta gran possessió entesa com a gran domini. En aquests casos podem documentar grans alous dels quals, malauradament, no podem saber el propietari aloer. Quant a les terres més petites que no rebien l'apel·latiu d'*alou* i que no semblen formar part de cap gran propietat, pensem que encara que no s'especifiqui, sí que en formaven part. Això implica que per sota de la gran propietat alodial hi havia propietat menor, de pagesos o uns altres senyors. Aquesta propietat menor depenia territorialment d'un marc més ampli i els qui la posseïen o la treballaven havien de pagar els censos corresponents al propietari aloer, els quals normalment s'acostaven a un 15% de la producció total.

És cert que el model territorial que aquí plantegem fuig del que ha defensat fins ara una bona part de la historiografia. Més que deure'ns a la bibliografia, hem cregut oportú de tornar a la documentació i partir de zero per concebre com era Urgell fa mil anys. Pot ser que no hàgim estat prou capaços d'explicar el caràcter senyorial de l'alou o pot ser que els nostres exemples no completin prou el text. Però a parer nostre era d'aquesta manera com es gestionava el món comtal d'aquells anys i, en tot cas, esperem que si hom no accepta la nostra explicació torni a estudiar la documentació per valorar-ho. Sigui com sigui, desitgem com a mínim haver demostrat que les tesis historiogràfiques actuals sobre l'alou demanen una profunda revisió, una reinterpretació que creiem que acabarà portant-nos a concebre d'una altra manera el desenvolupament del règim feudal als comtats de l'antiga Marca carolíngia.

2.4. Creixement, producció i exaccions senyorials a l'Urgell de la desena centúria

2.4.1. El segle x, un període de creixement?

El món medieval era fonamentalment agrícola. La majoria de persones que vivien a l'Urgell de fa mil anys tenien en la feina de la terra la principal ocupació i la forma bàsica de vida. És cert que al costat de l'agricultura hi havia unes altres activitats econòmiques com la ramaderia, a tenir en compte en aquestes regions pirinenques, i els oficis artesanals que (re)naixien a l'Europa del tombant del primer mil·lenni. Val a dir que aquestes eren, amb tot, activitats secundàries o lligades intrínsecament al treball de la terra, perquè per desenvolupar els oficis a les ciutats medievals era fonamental que el pagès produís prou per accedir al mercat i així fer funcionar aquestes activitats. Per la seva banda, la classe dirigent, laica o eclesiàstica, també depenia del treball de la terra, encara que indirectament, és a dir, a través de les exaccions senyorials obtingudes de la pagesia que treballava als seus dominis.

En general quan hom parla dels comtats a la desena centúria considera que van viure una etapa de creixement econòmic important, sobretot en comparació amb els segles precedents.²²¹ Segons els historiadors que defensen que el feudalisme va néixer com un atac senyorial contra la *res publica* i la llibertat pagesa, va ser aquest augment de la producció el que va animar els magnats a controlar l'excedent agrari en benefici propi, atacant així les bases del poder comtal del segle x.²²² Aquest creixement, sempre segons els mateixos historiadors, s'explica per la conquesta i colonització de noves terres cap al migdia d'una societat pirinenca demogràficament saturada. La rompuda de terres ermes a càrrec d'aquests immigrants, els milers d'immigrants dels quals parlava R. d'Abadal,²²³ hauria fet augmentar la producció agrícola i hauria generat un excedent productiu que hauria permès a la pagesia,

²²¹ BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 283; i SALRACH, J. M. (2000). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni...*, p. 37-69 (especialment p. 40).

²²² Aquest procés a BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II.

²²³ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 147.

aloera i lliure, d'accedir al mercat de la terra i participar activament en la incipient xarxa comercial que prenia forma.

Sense negar que la desena centúria va ser una etapa de creixement, pensem que cal revisar amb profunditat aquests principis. Ja hem descartat més amunt l'existència d'una muntanya saturada i hem posat en qüestió l'arribada de nombrosos immigrants a la plana disposats a aprisiar milers d'hectàrees de terra erma. Més enllà de les informacions que ens parlen d'hispanos fugits cap a Septimània, membres de l'antiga classe dirigent visigoda que no representaven, ni de bon tros, una part important de la població peninsular del moment, cap motiu no ens porta a pensar en una fugida en massa de població de la plana cap a la muntanya. Segurament els moviments més importants que es van produir al segle IX van ser els derivats de la revolta d'Aissó que va afectar algunes zones de la Catalunya central, encara que en aquest cas cal ser també cautelosos a l'hora de generalitzar. Sigui com sigui, si neguem la despoblació de la plana i posem en dubte un procés de migració generalitzat de nord a sud, el creixement intens a través de noves aprisions no es pot justificar, com a mínim, amb els arguments amb què es defensava fins ara.

D'una altra banda, la documentació que tenim per parlar del segle IX i de la primera meitat del X és relativament minsa per treure'n conclusions generals. Si bé és cert que el pla de la Seu, gràcies al fons episcopal, és força ben documentat, del territori del Solsonès, per exemple, en sabem ben poc. Vol dir això que hi havia menys població i menys terra cultivada? Creiem que no, que la situació, tot i les diferències locals i regionals que hi pogués haver, era força semblant a tot arreu, malgrat que la documentació ens mostri una imatge esbiaixada de la realitat del moment. I el problema no és només que tinguem zones més ben documentades que unes altres: el repartiment cronològic de la mateixa documentació fa que la imatge que tenim del segle X sigui molt més rica que no la de la centúria anterior, però això no implica l'existència d'un creixement econòmic exponencial d'un segle a un altre.

Més enllà dels documents, ja hem comentat que l'arqueologia pot oferir-nos respostes sobre algunes de les qüestions que aquí plantegem. Les dades arqueològiques permeten d'afirmar que el sistema econòmic romà basat en l'intercanvi internacional va descompondre's definitivament entre els segles VI i VIII a tot el món mediterrani occidental.²²⁴ Els jaciments excavats en terres catalanes demostren que des del segle VI la ceràmica d'importació va

²²⁴ WICKHAM, CH. (2009). *Una historia nueva de la alta edad media*. Barcelona, Crítica, p. 1165. Segons Wickham, «en torno al año 800, el mundo posromano se había convertido ya en un mundo decididamente dominado por las economías regionales y subregionales, y su futura historia habría de depender de parámetros internos».

tendir a reduir-se.²²⁵ A l'àrea del litoral i del prelitoral català, aquesta mena de ceràmica va desaparèixer del tot entre els anys 675 i 775, un període en què la producció va esdevenir eminentment local.²²⁶ Si hi sumem l'abandonament d'edificis nobiliaris que es documenta els segles V i VI, es pot afirmar que en aquests anys finals de la tardoantiguitat es va produir un canvi de model que va afectar profundament la societat radicada al nord-est peninsular.²²⁷ Amb tot, la informació que en tenim és fragmentària i a Urgell poques excavacions permeten d'aprofundir-hi. L'excepció seria el jaciment del Roc d'Enclar, a Andorra, segurament el cas que pot aportar-nos més dades per al territori que estudiem.²²⁸ A parer de C. Yáñez, la cultura material del Roc d'Enclar permet de concloure que les valls andorranes estaven vinculades als circuits comercials externs encara entre els segles V i VI.²²⁹ A partir del segle VII, tanmateix, les produccions locals van ocupar el lloc deixat per les de tradició romana.²³⁰ Podem considerar, doncs, que els canvis en la cultura material són una prova fefaent de la llarga fi del món romà i del començament del món medieval, un procés que no va consistir en un canvi abrupte, sinó en una llarga transició que va perllongar-se ben bé tres segles o quatre.

Malgrat que sigui difícil de perioditzar, entre els segles VI i VIII l'antiguitat tardana va deixar pas a una transició medieval que donaria lloc a un nou món. Aquests canvis es van traduir en modificacions de l'hàbitat, de les formes d'assentament, de les produccions ceràmiques, del domini polític, de l'estructura social i un llarg etcètera. A partir del segle VIII, aquest nou món va començar a consolidar-se a través d'un creixement que va allargar-se fins al principi del segle XIV. Potser és cert que els segles X-XIII van ser els més intensos, però no per això hem de considerar la desena centúria una època excepcional respecte als anys anteriors. La manca de documentació en relació amb el mercat de la terra i la producció agrícola dels segles IX i X en alguns territoris no ens ha de fer pensar en grans espais erms i despoblats esperant l'arribada de colonitzadors comtals per ser cultivats i objecte d'intercanvi. La informació de què

²²⁵ ROIG, J., COLL, J. M. (2011). «El registre ceràmic dels assentaments i vilatges de l'antiguitat tardana de la depressió litoral i prelitoral (s. VI-VIII): caracterització de les produccions i estudi morfològic», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 211-226.

²²⁶ *Ibidem*, p. 213.

²²⁷ NOLLA, J. M. (2011). «La Catalunya Vella: de la caiguda de l'imperi romà a la fi del domini carolingi. Una aproximació», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 27-46 (p. 33).

²²⁸ LLOVERA, X. *et alii*. (1997). *Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*. Andorra, Patrimoni Cultural d'Andorra.

²²⁹ YÁÑEZ, C. (1997). «Origen i proveïment dels objectes d'importació», dins LLOVERA, X. *et alii*. (1997). *Roc d'Enclar...*, p. 501-512 (p. 502).

²³⁰ RUF, M. A. (1997). «La desaparició de les importacions i la crisi de mercats. El revifament de l'economia local», LLOVERA, X. *et alii*. (1997). *Roc d'Enclar...*, p. 512-513.

disposem és malauradament esbiaixada i només ens explica una realitat, la dels nous senyors del territori, ja fossin comtes, vescomtes, bisbes, abats o propietaris aloers.

2.4.2. Creixement i producció (segles VIII-XI)

Les conquestes musulmana i carolíngia havien quedat enrere, els efectes de les asseifes es notaven sobretot a les zones frontereres i els conflictes interns del regne franc no van tenir conseqüències directes en la societat dels comtats sud-pirinencs de la desena centúria. La pagesia, per la seva banda, vivia un temps d'alliberament, un cop abandonada la duresa de l'esclavisme, mentre que els poderosos encara no havien afermat de nou el seu poder. Aquesta relativa estabilitat va ser fonamental perquè els comtats participessin en el creixement demogràfic intern que des dels segles VIII i IX va donar-se a tota la cristiandat occidental, una puixança que va perllongar-se fins ben bé el segle XIV. És en gran part gràcies a aquest increment demogràfic que s'explica el creixement productiu que van viure els comtats aleshores.

Que la població anés en augment volia dir que el nombre de boques per alimentar era més gran, però també el nombre de braços capacitats per treballar. En aquesta conjuntura de creixement endogen és normal que a tot arreu es multipliquessin les rompudes agràries, perquè hi havia més capacitat de treball i més demanda d'aliment. La població que feia anys i segles que treballava les seves terres, com que va multiplicar-se més exponencialment, va tenir la capacitat d'artigar zones que fins aleshores eren ermes. Als segles IX i X no tota la terra sota l'autoritat dels comtes era cultivada, ans al contrari; i va ser cap a aquestes terres que va dirigir-se la pressió d'una població pagesa en augment. Però no en augment perquè milers d'immigrants haguessin davallat de la muntanya cap a la plana, sinó perquè el creixement intern de la mateixa societat dels comtats va permetre que al Solsonès o a Organyà i a Oliana s'activés el conreu de noves terres. I a aquesta relativa estabilitat política, caldria sumar-hi encara una millora climàtica que també va afavorir l'increment de la producció agrària.²³¹ La cadena tenia també una continuïtat evident perquè l'augment de producció servia al mateix temps per sustentar una població més gran, cosa que continuava afavorint el creixement demogràfic.

La gran quantitat de topònims de poblament que detectem a l'Urgell del segle X és una bona mostra d'aquest creixement, encara que ens sigui gairebé impossible de saber en quin moment va néixer cada nou indret. Alguns dels topònims ens parlen de nuclis que han tingut continuïtat fins ara i uns altres, de llocs de poques cases que amb prou feines han deixat un

²³¹ FAGAN, B. (2009). *El gran calentamiento*. Barcelona, Gedisa.

mas o un topònim que en rememori l'existència. Ja hem comentat més amunt el magnífic exemple que ofereixen els llocs de «Vilva», «Torello», «Nocolono», «Baltiniano», «Puiolo», «Aqua Mortizola», «Vineolas» i «Casas Novas»,²³² situats al sud de la Seu d'Urgell. En tots aquests llocs, hi devien viure unes poques famílies, les quals subsistien gràcies al treball de les terres que tenien a prop, normalment petites explotacions que depenien de castells, parròquies i alous. Prop de Sant Climent de Codinet, d'una altra banda, s'hi documenten també una gran quantitat de petites explotacions, vinyes i terres, que ens presenten un espai molt fragmentat quant a parcel·les de cultiu.²³³

Al Solsonès també detectem topònims de poblament, alguns de petits nuclis i uns altres de masos, que ens mostren com a poc a poc el territori cultivable va estendre's per tots cantons. Així coneixem el Vilar de Bar, el Vilarzell, el Vilar, a més de la «villa que vocant Pampano», de la «vila Dulcidio», de la «villa Sarri», de la «villa Nebulas» i de la «villa que vocant Luz», per esmentar només referències del segle X.²³⁴ I això tenint en compte que la documentació solsonina d'aquelles dates no és tan completa com voldríem i que ens presenta només una realitat concreta, no una imatge de conjunt. La sensació que hom té quan intenta d'imaginar-se l'Urgell dels segles X i XI és que aquí i allà hi havia explotacions agràries, algunes de tradició més antiga i unes altres de més recents, que a poc a poc van anar guanyant terreny al bosc com a mínim uns quants centenars d'anys més, mentre la conjuntura va ser favorable. El cert és que podríem esmentar indrets i petites explotacions fins a la sacietat, una a una. Recordem que només a l'alou que posseïa el bisbe Guisad II a Noves, ja hi documentàvem més d'una trentena de propietats.²³⁵

Com en molts altres llocs de l'Europa occidental, els urgellencs dels segles X i XI es dedicaven principalment al cultiu de cereals. Això es devia, en gran mesura, a la capacitat de conservació d'aquest producte. Una família pagesa podia conservar el gra durant un temps per tal de disposar d'aliment per a tot l'any, però també per tenir llavor per a la sembra següent. A més, quan el senyor aloer, feudal o propietari d'un castell o d'una parròquia cobrava els censos, ho feia normalment en espècies, i què millor que un producte que pogués conservar-se prou temps per gestionar-lo oportunament. Val a dir que a l'hora d'accedir al mercat, ja fos al de productes o al de la terra, el cereal era clau per fer els pagaments en espècie («in rem valentem»). Tot i que els documents no sempre són explícits a l'hora d'informar-nos sobre

²³² BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 283.

²³³ La gran majoria de documents conservats de Sant Climent de Codinet de la desena centúria fan referència a petites propietats, vinyes i terres, situades normalment a redós del mateix cenobi (BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...»).

²³⁴ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», docs. 16, 17, 31, 6, 8, 17, 22 i 31, respectivament.

²³⁵ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 168.

què es produïa en tal terra o en tal altra, en general hem d'imaginar que els cultius cerealístics per excel·lència eren el blat,²³⁶ l'ordi²³⁷ i la civada.²³⁸ D'aquests tres cereals es podia fer pa, bàsic per a l'alimentació de la població i a vegades forma de pagament de censos.²³⁹ A més, documentem cultius de cànem²⁴⁰ i també de lli.²⁴¹ La producció cerealística convivia amb productes frescos de temporada que s'obtenien als horts que apareixen referenciats en aquests anys,²⁴² i també d'arbres fruiters²⁴³ i del que pogués subministrar el bosc.

El gran nombre de molins documentats a l'Urgell dels segles X i XI s'explica en gran mesura per la importància que tenia la producció cerealística. Per això i també per l'interès dels senyors, sobretot a partir de l'any mil, de controlar i capitalitzar la producció que es generava als seus termes. La construcció de molins hidràulics, en aquest sentit, demanava una capacitat econòmica important i segurament només els propietaris aloers o uns altres senyors la tenien. Ja a mitjan segle X documentem un conjunt important de molins als peus de Ciutat, a la riba del Valira, propietat de Santa Maria de la Seu i del monestir de Sant Andreu.²⁴⁴ El cas és que, amb tot, en tenim referències en molts llocs del comtat, sovint vinculats a aous,²⁴⁵ però no en tots els casos.²⁴⁶ Fins i tot coneixem els primers pactes referents al repartiment d'ús d'un molí. El 964, Celoni i Tudiscla van comprar el dret de fer servir un molí de la vall de Cabó de dimecres a diumenge de cada setmana;²⁴⁷ a partir del 1063 Gilabert i la seva esposa Toda van poder fer ús d'un molí a la vall d'Àger durant quatre dies de la tercera setmana de cada

²³⁶ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 5, p. 7-158, docs. 584 (any 1045); BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 6, p. 7-244, doc. 661 (1053); i MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 93 (any 1061).

²³⁷ BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 49.

²³⁸ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 432.

²³⁹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 207 (any 986); BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 370 (any 1021) i 441 (any 1030).

²⁴⁰ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 99 (any 941); i BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 728 (any 1061).

²⁴¹ BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 26; i LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 50. A la vall de Cabó hi havia un indret que fins i tot rebia el nom de Llinars (*Linares*), segurament pel tipus de cultiu que s'hi practicava (MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 9).

²⁴² A tall d'exemple, BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 90 (any 928), 106 (any 944) i 152 (any 966); BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 44 (any 1010); LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 5 (any 957).

²⁴³ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 103 (any 943); BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 375 (any 1022).

²⁴⁴ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 106 (any 944).

²⁴⁵ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 192 (any 982) i 210 (any 987).

²⁴⁶ Com a mínim no s'especifica així, per exemple, a BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 248 (any 996); BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 393 (any 1024); i MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 14 (any 955).

²⁴⁷ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 7.

mes;²⁴⁸ i, finalment, Bertran i Hiemo van aconseguir poder utilitzar-ne un altre a la mateixa vall d'Àger durant deu dies de cada mes.²⁴⁹

Al costat dels cereals, la vinya era l'altre gran cultiu per excel·lència: encara que a certes latituds pugui semblar estrany que s'hi conreï, la documentem a tot el comtat,²⁵⁰ fins i tot en indrets de les valls d'Andorra.²⁵¹ Amb el vi passava com amb el gra: es podia conservar força temps, es podia fer servir com a moneda de canvi i a vegades també servia per pagar censos.²⁵² Al costat de les vinyes, normalment s'hi documenten trulls o cups per premsar el vi i fer-lo fermentar.²⁵³ D'aquests trulls medievals, encara se'n poden veure, tot i que datar-los sigui sempre difícil, en llocs com la Pedra, a la Baronia de Rialb i al mateix castell de Ponts.²⁵⁴ Els trulls no sols servien per al vi, també podien utilitzar-se per a l'oli, sobretot el que sabem que al segle XI es produïa en indrets del comtat d'Urgell com Àger i la vall de Cabó.²⁵⁵ A la desena i onzena centúries, tanmateix, més que les oliveres, els arbres que abundaven a Urgell eren els fruiters que normalment es plantaven al costat de les vinyes. L'any 1038 a Cabó eren venudes una olivera, un noguer, un ametller i quatre pruneres i figueres.²⁵⁶ Els noguers eren força coneguts a Urgell,²⁵⁷ tot i que la varietat d'arbres fruiters documentada és molt gran i caldria incloure-hi també cirerers, perers i moreres,²⁵⁸ entre més.

Econòmicament, sobretot a les àrees més septentrionals del comtat, la ramaderia tenia un paper important, malgrat que sigui poc coneguda. Normalment les mencions de bestiar són indirectes, lligades a censos que havia de pagar una comunitat al senyor, o bé relacionades amb ramats de caràcter senyorial com els que documentem des del final del segle X. L'existència de deveses a Urgell és una bona mostra de l'activitat ramadera del territori. El 923 apareix documentada una devesa vescomtal a la vall de Castellbò,²⁵⁹ del 983 es coneix

²⁴⁸ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 57.

²⁴⁹ *Ibidem*, doc. 64.

²⁵⁰ Vegeu, per exemple, BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 121 (any 950) i 138 (any 959).

²⁵¹ Per exemple, BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 33 (any 1006); i BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 617 (any 1048).

²⁵² Per exemple, BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 15 (any 901); i BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 370 (any 1021).

²⁵³ Per exemple, BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 77 (any 918); i MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 32 (any 1014).

²⁵⁴ BOLÒS, J., GABRIEL, M. (1994). «Castell de Ponts», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XVII, La Noguera, p. 409-411 (p. 411).

²⁵⁵ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 35 (any 1055); MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 100 (any 1064).

²⁵⁶ *Ibidem*, doc. 61.

²⁵⁷ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 14 (any 955); BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 375 (any 1022) i 386 (any 1024).

²⁵⁸ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 499 bis.

²⁵⁹ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 12.

una altra propietat d'un tal Esclua, prop de la Seu,²⁶⁰ i dels mateixos segles X i XI se'n coneixen a Hortó²⁶¹ i a la vall de Lord,²⁶² entre més.²⁶³ Són exemples puntuals d'una realitat segurament més important del que realment reflecteix la documentació. Cal no oblidar que a part de deveses, cultius com farraginals, documentats a Urgell,²⁶⁴ també es relacionaven amb la ramaderia i l'alimentació de les cavalleries.

Tal com va recollir P. Bertran al seu moment,²⁶⁵ els censos que havien de pagar les parròquies urgellenques al bisbat sovint recullen mencions de bestiar, com també les dotacions que alguns preveres feien a les esglésies en el moment de dotar-les. Així, per exemple, l'any 940 el prevere Cristià donava a l'església de Sant Esteve del Pont quaranta ovelles, quatre vaques, quatre eugues, un cavall, cinc porcs, un ase i quatre cabres.²⁶⁶ I en el moment de fundar-se el monestir de Sant Pere de Graudescales, el bisbe Guisad II va dotar-lo amb sis eugues, cinc vaques, tres porcs, un ramat de cent caps format per ovelles i cabres i dos ases.²⁶⁷ A partir de final del segle X comencen a ésser comuns els esments de ramats i de caps de bestiar que posseïen membres de la classe dirigent urgellenca com Borrell II, el vescomte Guillem i Ermengol I.²⁶⁸

L'arqueologia és i serà bàsica en el futur per narrar la història on no arribi la documentació escrita, a més de les dades provinents de disciplines com la geohistòria ambiental, que també ens poden ajudar a situar cronològicament el creixement productiu que va viure el món urgellenc medieval. Com hem apuntat, entre els segles V-VIII el model romà va arribar a la fi, moment en què podem considerar que va néixer el món medieval. En aquest sentit, treballs com els d'A. Pèlach ens ajuden a veure quan va començar aquest canvi al territori pirinenc.²⁶⁹ Sabem, per exemple, que entre els segles V-VI i el IX el Pirineu va experimentar una important desforestació, fins al punt que el cas analitzat de la coma de Burg (Pallars) presenta un descens de la massa arbòria del 50% aquells anys. Per aquest autor, el canvi dràstic s'hauria d'associar amb un increment sense precedents de la pressió antròpica sobre

²⁶⁰ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 197.

²⁶¹ *Ibidem*, doc. 301.

²⁶² RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys (971-1613)», *Urgellia* 4, p. 187-260, doc. 3.

²⁶³ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 108.

²⁶⁴ Per exemple, CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 56 (any 1063).

²⁶⁵ BERTRAN, P. (1986). «Notes sobre la ramaderia a la Catalunya nord-occidental (segles IX-XI)», *Ilerda* 47, p. 219-231. Recentment, C. Miró també s'ha referit a aquesta qüestió en els seus treballs. Vegeu, per exemple, MIRÓ, C. (2012). *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins...*, p. 119 i ss.

²⁶⁶ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 30.

²⁶⁷ *Ibidem*, doc. 35.

²⁶⁸ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 232, 238 i 300, respectivament.

²⁶⁹ PÈLACHS, A. (2004). *Deu mil anys de geohistòria ambiental al Pirineu central català*. Tesis doctoral inèdita. Vegeu-ne, especialment, p. 294-297.

la natura relacionada amb la ramaderia, però també amb un augment espectacular dels conreus. Alguns altres territoris pròxims del Pirineu sembla que van seguir dinàmiques semblants.²⁷⁰

Per dues vies diferents no relacionades amb la documentació escrita com són l'arqueologia i la geohistòria ambiental, doncs, podem afirmar que va ser amb la transició medieval que va començar un període de creixement, demogràfic i econòmic, que va perllongar-se fins al segle XIV, una realitat que només es pot contrastar clarament a través de la documentació a partir de la desena centúria. Els treballs que es realitzin en aquesta direcció els anys vinents seran clau per conèixer amb molta més profunditat aquesta *edat fosca* de la història d'aquests territoris.

2.4.3. Les formes d'exacció senyorial i l'apropiació del treball pagès

A la desena centúria, Urgell era un territori habitat majoritàriament per una pagesia lliure que vivia en viles i vilars, formes de poblament de caràcter semiconcentrat, integrades en aous, castells i parròquies. La classe dirigent, ja fos laica representada per comtes i vescomtes, o eclesiàstica representada per bisbes i abats, era la propietària d'aquests grans dominis dels quals obtenia uns censos pagats per la pagesia que normalment representaven el 15% de la producció total.²⁷¹ Cal tenir present que la llibertat pagesa no implicava no ésser sotmès a cap tipus de càrrega. Els únics exempts eren els poderosos, ja fos perquè al seu moment havien rebut un privilegi reial que els n'eximia, ja fos perquè els comtes els havien concedit alguna mena d'immunitat o, simplement, perquè eren aloers que gaudien d'una propietat plena de la qual no havien de retre compte a ningú. L'existència d'aquestes càrregues pagades al senyor ens demostra que aleshores la renda senyorial era clarament definida. La puixança econòmica que des dels segles VIII i IX s'anava confirmant i consolidant va beneficiar tant la pagesia, que va poder deixar de viure al límit de la subsistència i accedir al mercat, com els poderosos, que s'enriquien gràcies a l'apropiació del treball pagès i podien concentrar el seu interès en la guerra, de la qual a poc a poc obtenien el monopoli, i en la frontera, l'espai d'enriquiment per excel·lència des dels anys del comte Ermengol I al tombant de mil·lenni.

²⁷⁰ BONALES, J. (2013). *Història territorial de la vall d'Andorra. Dels orígens al segle xv*. Andorra, Consell General, p. 92-93.

²⁷¹ J. M. Salrach és del parer que les càrregues devien superar el 10% de la producció, però que segurament eren inferiors al 20% que es pagaven en època romana (SALRACH, J. M. (2000). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni...*, p. 184).

El cert és que sabem poca cosa de les càrregues senyorial d'aquelles dates. Molts documents parlen de *censum*, sense explicar en què consistia aquest cens.²⁷² Uns altres parlen de censos simbòlics, com el pagament d'un pernil o més o d'una lliura de cera. En els casos d'aquestes càrregues tan minses, hem d'imaginar-nos que les càrregues fixes i comunament pagades per tots els pagesos no hi apareixen mencionades, només les excepcionals. Així, tal com hem dit parlant de l'alou, la majoria de pagesos que habitaven i treballaven en un alou senyorial segurament pagaven la tasca, una onzena part de la collita si parlem de cereals²⁷³ o un quart si ens referim a la producció vitivinícola, a més de censos específics. En total, l'exacció senyorial representava aproximadament un 15% de la producció. Respecte a les parròquies i els castells termenats, la situació devia ésser similar. A les parròquies, la dècima, que no apareix en aquesta centúria encara en totes les consagracions, representava una desena part de la producció, a la qual calia sumar també les primícies i les oblacions. Una vegada més, l'exacció devia acostar-se al 15% de la producció. Hem de pensar que en general les càrregues devien ésser similars a tot arreu, bàsicament perquè el pagès era lliure d'anar-se'n d'una terra quan volgués i evidentment el senyor, gens interessat que ho fes, no jugava amb foc demanant contribucions excessives. Quan el control senyorial va ser molt més ferm i el pagès va quedar fixat a la terra, la realitat ja va ser una altra.

Al costat d'aquestes càrregues generals i de les específiques que es devien al senyor, n'hi havia de complementàries que sovint depenien de la mateixa activitat econòmica. En aquest sentit, sabem que als comtats es cobraven censos relacionats amb les pastures (pasquer)²⁷⁴ i amb els mercats (teloneu).²⁷⁵ Cal tenir present que del segle X coneixem deveses senyorial, com la que tenia el vescomte Guiscafred d'Urgell a la vall de Castellbò,²⁷⁶ i que a la majoria de mercats importants es cobrava el teloneu, el qual en el cas del mercat de la Seu sembla que es repartia en tres parts iguals entre el comte, el vescomte i el bisbe.²⁷⁷ Entre els censos

²⁷² Per exemple, l'any 924 el comte Sunifred II eximia Altemir del pagament del «censum», sense especificar-hi en què consistia (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 86). Hem de pensar que es tractava de la tasca? O bé el pagament de la tasca es mantenia i el que s'eximien eren censos complementaris?

²⁷³ BOLÒS, J. (2000). *Diccionari de la Catalunya medieval...*, entrada *tasca*, p. 242.

²⁷⁴ SALRACH, J. M. (2000). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni...*, p. 188.

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 181; i BOLÒS, J. (2000). *Diccionari de la Catalunya medieval...*, entrada *teloni*, p. 244.

²⁷⁶ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 12. Coneixem més documents urgellencs que ens parlen de deveses. En aquest sentit vegeu BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 108 (any 945); BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 197 (any 983); i RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys...», doc. 3 (any 992).

²⁷⁷ L'any 860, Carles el Calb cedia al bisbe una tercera part del teloneu del mercat de la Seu d'Urgell (D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 286-288), cosa que li fou confirmada en documents posteriors, com la butlla que el 951 el papa Agapet II va atorgar per al bisbat d'Urgell (BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», ap. 3). Sobre els dos terços restants, tenint en compte l'autoritat comtal i les funcions urbanes que en principi desenvolupaven les famílies vescomtals, podem deduir que un terç era per al comte i l'altre per al vescomte.

complementaris també podem destacar exemples com els delmes de la pega i del ferro que la mitra, segons concessió reial de l'any 860, podia cobrar de les valls d'Andorra.²⁷⁸ En aquest cas, hem de preguntar-nos si realment aquests censos, tenint en compte que la pega i el ferro no eren únics d'Andorra, només es cobraven aquí o si la documentació calla en relació amb uns altres indrets. Fins a quin punt no podem imaginar-nos que a la darrereria del segle X els vescomtes d'Urgell, territorialitzats ja a la vall de Castellbò, cobraven càrregues semblants?

Seguint G. Feliu, som del parer que la documentació d'aquells anys segurament és insuficientment explícita per conèixer a fons la realitat de les exaccions senyoriales.²⁷⁹ És ben probable que algunes de les càrregues que comencem a conèixer a través de documentació del segle XI ja existissin, encara que incipientment, a la desena centúria, malgrat que no en tinguem notícia. Limitant el camp d'estudi al cas urgellenc també limitem les possibles referències a càrregues que puguin aparèixer en documentació d'uns altres territoris, però a la vegada palesem que la informació de què disposem malauradament té unes limitacions amb què hem de conviure. Per desgràcia, encara que vulguem, mai no serem capaços de saber a la perfecció com era Urgell mil anys enrere. En aquest sentit, explicar la gènesi del feudalisme als comtats de la Marca basant-se, entre més factors, en l'increment de càrregues senyoriales té un cert risc a causa de l'esbiaixada imatge que poden presentar els documents.

En relació amb la definició d'aquests censos com a impost fiscal o com a renda senyorial, tal com ja va apuntar R. Martí,²⁸⁰ des del moment en què l'aparell carolingi va desintegrar-se i va produir-se una patrimonialització dels càrrecs públics, qualsevol tipus de càrrega, tant si era comtal com si no, era renda privada. Així, les càrregues que un pagès pagava el segle IX al comte han de considerar-se impost, però des del moment en què el comte va deixar de ser garant de la *res publica*, privatitzant les seves funcions i el seu càrrec, aquestes càrregues van convertir-se en renda. I no sols en el cas de les terres controlades pels comtes. A totes aquelles terres fiscals (*beneficium*) que havien estat integrades com a domini personal i hereditari (*alou*), el que s'hi pagaven eren rendes senyoriales. Evidentment que aquestes rendes derivaven dels impostos públics pagats fins aquell moment i és cert que durant el segle X qui les pagava no devia percebre-hi cap diferència notable. Va ser ja a l'onzena centúria, quan la classe dirigent va haver consolidat el seu poder i va aconseguir el monopoli de les armes, que va poder aplicar noves càrregues arbitràries, sovint anomenades feudals, en el si dels seus dominis. En aquest cas, tanmateix, les càrregues feudals no van aparèixer com

²⁷⁸ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 286-288.

²⁷⁹ FELIU, G. (1996). «La pagesia catalana abans de la feudalització...», p. 37.

²⁸⁰ MARTÍ, R. (1995). «*Territoria en transició al Pirineu medieval...*», p. 75.

un atac senyorial contra la *res publica*, van ser tan sols una derivació, un anar més enllà, d'un domini senyorial que havia anat consolidant-se des del tombant del segle x.

2.5. El poder comtal en època de Sunifred II

Dels diversos comtes d'Urgell de qui parlem en els gairebé dos segles que pretén abastar aquest estudi, el més desconegut és sens dubte Sunifred II. No deixa de ser curiós, en canvi, que sigui ell qui va governar Urgell durant més anys, junt amb el seu nebot Borrell II. Encara que la documentació que se'n conserva sigui minsa, intuïm que fou Sunifred qui va establir les bases del poder comtal a Urgell. Mentre que el seu pare va governar una amalgama de territoris diversos, amb Sunifred II va prendre forma el comtat com a tal, un districte territorial on els comtes eren, de fet, prínceps territorials. Qui primer va gaudir d'aquesta autoritat va ser el fill del Pelós, i Borrell II o Ermengol I, encara que van imprimir el seu segell en el món urgellenc, van heretar una realitat política que va bastir Sunifred al llarg de la primera meitat del segle X.

2.5.1. L'autoritat comtal

La documentació conservada d'aquest període intitula Sunifred II d'Urgell únicament com a comte.²⁸¹ El títol, doncs, és el mateix que van tenir el seu pare, el seu avi i el seu besavi quan van governar aquells mateixos districtes. Ja hem vist que fins a l'època de Guifré el Pelós podem considerar que els comtes eren delegats del poder reial, mentre que a partir del 897 els podem considerar prínceps territorials als seus dominis. El rei, nominalment, continuava essent la figura suprema d'un regne del qual Urgell formava part,²⁸² però a la pràctica els comtes eren amos del seu propi destí i de totes les esferes de poder que fins aquell moment havien gestionat com a delegats del monarca. Per tant, al segle X, el terme *comes* designava una realitat diferent i evolucionada d'allò que havia designat al llarg de la novena centúria.

Considerem que els comtes d'Urgell eren, en aquestes dates, prínceps territorials, senyors d'un comtat que gestionaven amb plena i total independència política. Teòricament

²⁸¹ Per exemple, BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 86, 89 i 96.

²⁸² En aquest sentit, estem d'acord amb M. Zimmermann quan defensa que l'allunyament reial no va representar un rebuig a la monarquia com a autoritat suprema, encara que el seu poder esdevingués més nominal que no efectiu (ZIMMERMANN, M. (1991). «Naissance d'une principauté...», p. 112).

continuaven devent-se a un rei, però això no implicava que l'autoritat d'aquest monarca fos real i efectiva. Tradicionalment es tendeix a retardar la ruptura política que aquí situem al 897 fins ben entrat el segle X, arran de les conseqüències dels atacs d'Almansor a Barcelona i de la negativa dels monarques francs d'ajudar els seus teòrics vassalls (985-988).²⁸³ Nosaltres no som d'aquest parer perquè considerem que des del moment en què els comtes van esdevenir hereditaris i van patrimonialitzar beneficis i funcions, trencant en el cas urgellenc qualsevol contacte amb els reis, aquesta ruptura política ja s'havia consumat. El que va passar el 985-988, tema que analitzarem amb detall en el seu moment, no va ser sinó la presa de consciència i la demostració pública d'allò que feia gairebé cent anys que era una realitat.

Però, fins a quin punt podem anomenar *sobirans* els comtes d'aquell temps? El terme *sobirà* descriu aquell qui és per damunt de tot i de tothom. Que nominalment aquesta sobirania correspongués al monarca no vol dir que a la pràctica també fos així. La cautela a l'hora d'utilitzar certa terminologia ha portat molts historiadors a limitar l'ús d'aquests termes per a moments més avançats de la història dels comtats sud-pirinencs. Sembla que calgui esperar al 988 per parlar de comtes sobirans només perquè és a partir d'aquella data quan la ruptura política és fefaent. El problema, amb tot, és que la pràctica és real des de molt abans i, a parer nostre, cal considerar Sunifred II i els seus successors prínceps territorials que exercien, *de facto*, una autoritat plena –sobirana, per tant– sobre els seus dominis. No considerar-los així comportaria limitar-ne el pes en la història urgellenca. Un comte que va erigir un comtat com a districte únic i que va fer i desfer com li va plaure era un comte sobirà, encara que teòricament hi hagués un rei per damunt seu. Així, doncs, preferim fer servir els termes en relació amb la pràctica que designen, segons la realitat històrica del moment, més que no pas seguir una teoria contrastable només a través de les datacions d'uns documents que utilitzen els anys de regnat d'un rei per saber en quin moment va passar tal cosa o es va acordar tal altra.

Si acceptem aquesta tesi, és gairebé innecessari de definir les atribucions dels comtes d'Urgell al llarg del segle X. Podem considerar que tenien el màxim poder de decisió en tots els aspectes i que en ells requeien totes les atribucions de caràcter militar, diplomàtic, polític, judicial i fiscal. Creiem que Sunifred II va desenvolupar ja durant els seus anys de govern totes aquestes prerrogatives, encara que els testimonis que se'n conserven siguin menys dels que voldríem. En l'àmbit militar, era el cap guerrer del territori i li corresponia de dirigir la host comtal. Tot i que no tenim notícia de cap atac dirigit per Sunifred en territori enemic, sí

²⁸³ Per exemple, SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 249-252; i BALLESTÍN, X. (2015). *Almansor i la destrucció de Barcelona. De les cendres de Regomir a l'últimàtum d'Hug Capet*. Barcelona, Base, p. 97-114.

que sabem que Urgell va patir unes quantes ràtzies durant els seus anys al capdavant del comtat. Fins i tot, com veurem parlant de les relacions amb el món andalusí, sembla que una d'aquestes asseifes va afectar la mateixa ciutat de la Seu. Com a màxima autoritat del territori, d'una altra banda, les tasques diplomàtiques també eren en mans del comte i no és estrany que participés en les negociacions que el seu germà Sunyer va mantenir amb Còrdova per aconseguir una pau estable.²⁸⁴

L'únic judici que sabem que va presidir Sunifred va tenir lloc l'any 910.²⁸⁵ Tan sols en conservem l'exvacuació i no sabem amb detall si la participació del comte fou més aviat simbòlica o activa. Que el comte presidís el tribunal no era una novetat, però en aquest cas no ho feia com a delegat del rei, sinó com a plena autoritat del territori, una prerrogativa que els seus successors van mantenir i ampliar. En relació amb aspectes judicials, del 907 es conserva un document de donació d'un alou en què els comtes Sunifred i Adelaida diuen posseir aquell bé per l'adulteri comès pel prevere Radulf.²⁸⁶ Amb tot, el *Llibre dels Judicis*, el codi legal imperant, no preveu que el representant de l'autoritat hagi de quedar-se amb els béns d'un eclesiàstic adúlter,²⁸⁷ cosa que ens fa pensar en algun pacte extrajudicial previ²⁸⁸ o en alguna decisió de Sunifred no prevista per la llei.

Les atribucions fiscals del comte anaven des del cobrament de censos de les terres fiscals, ara patrimonialitzades i documentades com a alous, fins a l'establiment o exempció dels mateixos censos. En aquest sentit, el 924 Sunifred concedia una terra als esposos Altemir i Ranil, a qui els perdonava el cens que havien de pagar.²⁸⁹ No sabem si aquelles terres eren una propietat familiar de Sunifred o bé una part del seu antic benefici. Sigui com sigui, el comte venia el domini per un preu de cent sous, però *a priori* tot i la venda devia continuar tenint dret de percebre censos com a senyor aloer. L'eliminació del cens convertia aquella propietat d'Altemir i Ranil en un futur alou, una capacitat que sembla ser només en mans del comte.

Al costat de Sunifred, ben sovint hi apareix actuant la comtessa Adelaida; i, de fet, a la mort del primer ella va continuar com a regent durant un període relativament breu. Tant del comte en solitari com d'ell actuant conjuntament amb l'esposa en coneixem més actuacions,

²⁸⁴ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 294-295. Com veurem més endavant, aquest Sunifred s'ha identificat erròniament amb Sunifred II de Cerdanya quan en realitat era el seu oncle homònim, comte d'Urgell.

²⁸⁵ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 67.

²⁸⁶ *Ibidem*, doc. 65.

²⁸⁷ Vegeu en aquest sentit el *Llibre dels Judicis*, III, 4, 18 referent a «la impuresa dels sacerdots i dels ministres». Partim de la traducció catalana moderna del *Liber iudiciorum* de BELLÉS, J. (ed.) (2008). *Llibre dels judicis...*

²⁸⁸ SALRACH, J. M. (2013). *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*. Vic, Eumo, p. 171.

²⁸⁹ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 86. Textualment el document diu: «perdono tibi ipsum censum».

moltes de les quals relacionades amb la gestió del patrimoni propi.²⁹⁰ Les compravendes o donacions que es conserven no semblen aportar-nos més informació que l'actuació que pretenen recollir. Així, malgrat tenir notícia d'actuacions de Sunifred relacionades amb aspectes del govern, poca cosa més podem dir d'ell o de la naturalesa del poder comtal a Urgell durant la primera meitat del segle x.

2.5.2. Una classe dirigent urgellenca?

La gran extensió territorial que va arribar a assolir Urgell ja el segle x feia impossible que el govern del territori fos gestionat i executat únicament per la família comtal. Amb tot, ben poca cosa sabem del que podríem anomenar la classe dirigent d'aquells anys. Ja hem apuntat en el seu moment que la figura del vicari era totalment desconeguda a Urgell fins als darrers anys de la desena centúria, en temps d'Ermengol I. Tampoc no podem parlar encara, perquè la documentació no permet de constatar-ho, de l'existència d'una noblesa de llinatge, una aristocràcia que no comencem a detectar documentalment fins a la segona meitat d'aquell segle. Així, doncs, qui governava el territori en nom dels comtes i feia valdre la seva autoritat a tot arreu?

Ja hem esmentat la importància dels alous com a grans propietats senyoriales i creiem que en gran mesura eren els propietaris aloers els qui feien efectiu el govern del comte a tot el comtat. Per gestionar aquesta immensitat de terra, els comtes devien cedir-la o vendre-la als fidels, donant forma a una elit social i política que a poc a poc va anar definint-se. Va ser a partir d'aquests propietaris aloers que en temps de Borrell II i d'Ermengol I va néixer el que podem anomenar pròpiament una noblesa de llinatge. D'una altra banda, els bisbes eren senyors d'importantes extensions territorials i, interessats com estaven a col·laborar amb un poder polític fort al qual es devien i que els assegurava continuar detenint una bona quota de poder, podem considerar que també exercien un cert paper com a garants de l'autoritat comtal. Els bisbes i també els abats i preveres. No oblidem que monestirs com Sant Climent de Codinet i Sant Llorenç de Morunys eren cenobis comtals i, per tant, els seus abats es devien únicament i exclusiva al comte. Els preveres, per la seva banda, normalment posseïen una

²⁹⁰ Al principi del segle x, el comte va adquirir unes quantes propietats: el 903 una vinya a Andorra (*Ibidem*, doc. 53), el 904 una altra a Sant Julià de Lòria (*Ibidem*, doc. 58), el mateix any unes terres també a Andorra (*Ibidem*, doc. 59) i el 907 una altra de situada a l'indret andorrà de Sonpolsa (BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, doc. 10). La primavera del 927, el comte Sunifred II i l'ardiaca Lotari van donar a Santa Maria de la Seu unes quantes vinyes que posseïen a la riba del Valira (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 89). El matrimoni comtal, el 935, va donar a Santa Maria de la Seu unes quantes possessions que tenien prop de la mateixa seu episcopal (*Ibidem*, doc. 96). Aquest és l'últim document dels comtes d'Urgell actuant junts. L'any 941, la comtessa Adelaida va adquirir al vescomte Guiscafred unes torres i una església, però en aquesta ocasió ja actuà sola (*Ibidem*, doc. 100), com també el 952 quan va fer una donació a Santa Maria de la Seu per a remei de la seva ànima i la del seu marit Sunifred (MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 11).

parròquia sencera i acostumaven a ser els caps visibles d'una comunitat, i per això se'ls menciona com a barons il·lustres. Si el comte i/o els bisbes els permetien de gestionar una parròquia, imaginem que es devien també a la seva autoritat superior. Finalment, els encarregats de dirigir les fortaleses comtals, anomenats *vicaris* a tot arreu, però que no apareixen a la documentació urgellenca com a tals, participaven també com a classe dirigent que es devia al comte i gestionava el territori en nom seu.

Per tant, els comtes, com a prínceps territorials, eren els màxims dirigents del territori urgellenc i es recolzaven en propietaris aloers, bisbes, abats, senyors de fortaleses i subalterns d'aquests per tal de governar Urgell. Tots ells, juntament amb la família vescomtal, formaven la classe dirigent urgellenca de la primera meitat del segle X, de la qual per desgràcia no sabem pràcticament res.

Un capítol a part mereix l'esmentada família vescomtal d'Urgell. La comencem a documentar a la dècada del 920 i va tenir un paper important al comtat fins al 989, moment a partir del qual va territorialitzar-se a la vall de Castell-lléó (Castellbò des del segle XI).²⁹¹ El 923 apareix per primera vegada un vescomte d'Urgell. L'estiu d'aquell any, l'abat Teodoric de Sant Serni de Tavèrnoles, junt amb la resta de la comunitat monàstica del cenobi, va vendre al vescomte Guiscafred i a la seva muller Ranlo unes quantes propietats situades a la vila d'Eres, a la vall de Castellbò. Imaginem que Guiscafred fou nomenat vescomte en una data incerta d'aquell començament de segle X. Malgrat que F. Sabaté consideri que abans de vescomte, Guiscafred va ser saig,²⁹² l'únic argument a favor d'aquesta possibilitat és la concordança de noms,²⁹³ per la qual cosa ara per ara no podem corroborar la hipòtesi. L'altra notícia que es conserva d'aquest vescomte és la venda d'un església de Santa Leocàdia que acordà amb la comtessa Adelaida quan Sunifred II ja havia traspasat, a canvi de l'elevada suma de tres-cents sous.²⁹⁴ De la vescomtessa Ranlo, a qui el seu fill Simplici anomena «abadessa»,²⁹⁵ en

²⁹¹ L'estudi d'aquesta família, vam començar-lo el 2013 i aparegué publicat l'any següent com a article (VERGÉS, O. (2014). «Quan els vescomtes d'Urgell eren...»). Tot i així, algunes qüestions presentades en aquella publicació pensem que ja poden matisar-se.

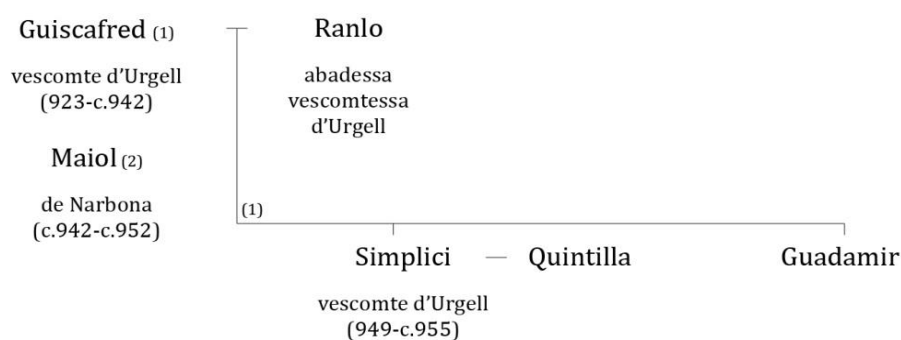
²⁹² SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 74.

²⁹³ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 67. Segons aquest document, l'any 910 el comte Sunifred II presidí un judici en què també fou present «Giscafredo sagone». Si bé és cert que el càrrec de saig era important i, per tant, no seria impossible que el vescomte hagués estat saig durant alguns anys, els arguments són molt circumstancials i encara més quan es refereixen a un nom relativament comú.

²⁹⁴ *Ibidem*, doc. 100. Més amunt (nota 70, apartat 2.2.2) ja hem apuntat que el document del 926 que parla d'una vinya del vescomte Guiscafred (BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 18) ha de considerar-se fals, malgrat que en l'estudi de la família vescomtal urgellenca vam donar-lo erròniament per autèntic (VERGÉS, O. (2014). «Quan els vescomtes d'Urgell eren...», p. 52).

²⁹⁵ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 7 (any 949). Ara per ara desconeixem d'on podia haver estat abadessa la vescomtessa Ranlo. Cal no confondre-la, això sí, amb Ranlo filla de Delà I d'Empúries i abadessa de Sant Joan de les Abadesses a mitjan segle X. Sobre aquesta última, la seva filiació és prou clara

sabem que a la mort de Guiscafred, que devia produir-se cap al 942-945, es casà amb Maiol de Narbona. Maiol era fill dels vescomtes Odó de Narbona i de Riquilda, filla de Guifré II Borrell.²⁹⁶ En primeres núpcies s'havia esposat amb una dama anomenada Ester, difunta ja el 946.²⁹⁷ Degué ésser en aquells anys quan es concretà un matrimoni que va actuar de regent de les propietats vescomtals urgellenques tot esperant que Simplicí assolís la majoria d'edat el 949.²⁹⁸ De fet, en un document del 946 Maiol es presenta com a pare de Simplicí i de Guadamir, cosa que en el seu moment va fer ballar el cap als historiadors,²⁹⁹ també a nosaltres,³⁰⁰ malgrat que en propietat era només padrastre d'ambdós infants.³⁰¹ Quan Simplicí va començar a actuar de vescomte, encara en vida d'un Maiol que traspassà el 952, es presenta clarament com a fill dels vescomtes Guiscafred i Ranlo.³⁰²

10. La família vescomtal d'Urgell (923-955)

(MARQUÉS, J. (1962). «Domna Ranlón, ilustre dama gerundense de mil años atrás», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 15, p. 317-331).

²⁹⁶ PONSICH, P. (1975). «La grande histoire de Saint-Michel de Cuxa au Xe siècle», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* 6, p. 7-40, apèndix II.

²⁹⁷ MAGNOU-NORTIER, E., MAGNOU, A. (1996). *Recueil des chartes de l'abbaye de la Grasse...*, tom I, doc. 58. Aquest document ens informa que la primera esposa de Maiol, Ester, ja era difunta, i que el vescomte s'havia esposat amb Ranlo.

²⁹⁸ Maiol i Ranlo ja apareixen esposats el 946 (*Ibidem*, doc. 58), tot i que Simplicí, segurament encara menor d'edat, no començà a actuar de vescomte fins al 949 (MARQUÉS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 7).

²⁹⁹ MIRET, J. (1900). *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*. Barcelona, p. 31. Encara recentment Guiscafred i Maiol es presenten com a successors l'un de l'altre, sense que s'aclareixi aquesta qüestió (BOLÒS, J., HURTADO, V. (2006). *Atles del comtat d'Urgell...*, p. 100).

³⁰⁰ El fet que Simplicí es presentés tan clarament com a fill de Guiscafred feia impossible que Maiol hagués estat el seu pare, com vam defensar en el seu moment (VERGÉS, O. (2014). «Quan els vescomtes d'Urgell eren...», p. 55). Però si acceptem que Maiol només feia de padrastre a Simplicí, tots els documents tenen sentit.

³⁰¹ De fet, Ch. Settipani ja adverteix que els noms Simplicí i Guadamir no semblen estar relacionats amb la família vescomtal narbonesa (SETTIPANI, CH. (2004). *La noblesse du Midi Carolingien...*, p. 19n). Això s'explica perquè Maiol no va elegir el nom dels fills, perquè n'era tan sols el padrastre.

³⁰² MARQUÉS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 7.

A diferència del que passava al segle XI, durant aquells anys els vescomtes actuaven a tot el territori urgellenc. Imaginem que la seva residència era i va ser fins al 989 el palau comtal de Ciutat o alguna construcció adjacent a aquesta fortificació. A la pràctica, els vescomtes duïen a terme les mateixes funcions comtals que esmentàvem més amunt de Sunifred II, amb la diferència que ho feien en nom del comte i, si esqueïa, en absència d'aquest. A l'hora de buscar-los prerrogatives específiques, P. Bonnassie ja va detectar en el seu moment que les famílies vescomtals tenien importància en relació amb el govern urbà dels nuclis que actuaven com a centres del comtat.³⁰³ El cas paradigmàtic és sens dubte el dels vescomtes de Barcelona, estudiat per J. E. Ruiz-Domènec,³⁰⁴ família que va desenvolupar un paper destacat en el govern de la ciutat comtal. Malgrat que a Urgell no puguem aprofundir gaire en aquesta línia, sabem que el 1048 els impostos que s'obtenien del mercat de la Seu (lleudes i teloneus) es repartien en tres parts: la del comte, la del bisbe i la del vescomte.³⁰⁵ Creiem que aquest repartiment era una reminiscència d'una realitat anterior, quan els vescomtes d'Urgell tenien com a tasca específica el govern de la ciutat. Amb tot, quan els vescomtes van territorialitzar-se a la vall de Castellbò el 989 i quan la ciutat d'Urgell va passar a mans episcopals (1010-1012), gràcies a una maniobra del bisbe Ermengol aprofitant la minoria d'edat d'Ermengol II i la regència barcelonina del comtat, els vescomtes van abandonar i van veure com es liquidaven les seves prerrogatives al govern urbà, de les quals sols van conservar les reminiscències de caràcter fiscal.

És ja en temps del vescomte Miró, fill de Simplicí i nét de Guiscafred i Ranlo, que comencem a tenir més notícies de la família vescomtal urgellenca i de la resta de la classe dirigent del territori.

2.5.3. Les relacions amb el món franc i Còrdova (897-941)

Malgrat la ruptura política del 897 entre els comtes i la cort franca, no hem de considerar que aquesta situació va representar el trencament de la relació entre Urgell i el món franc. Els bisbes urgellencs van continuar participant en la vida politicoeclesiàstica de la metròpoli narbonesa i d'una manera més o menys intensa tots els comtats del segle X van mantenir vincles amb els territoris nord-pirinencs. Així s'expliquen certs matrimonis que van concertar-se entre famílies tolosanes o septimanas i les cases comtals de la Marca, per exemple. O algunes anades a la cort de dirigents dels comtats, com ara abats a la recerca de

³⁰³ BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. I, p. 150-151.

³⁰⁴ RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*. Barcelona, Fundació Noguera.

³⁰⁵ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615.

preceptes. En aquest últim cas, val a dir, cap dirigent urgellenc no sembla mantenir contactes amb la monarquia. La situació, per tant, és de ruptura en relació amb lligams polítics (els comtes d'Urgell són prínceps territorials i actuen en conseqüència), però els llaços socials a banda i banda dels Pirineus no van acabar-se el 897, ans al contrari. I si en relació amb el món franc no hi havia aïllament, tampoc no n'hi havia respecte a Còrdova. Ara, durant una bona part dels anys en què Sunifred II va ser al capdavant d'Urgell hem de parlar més de topades bèl·liques que no pas de contactes pacífics amb l'emirat i posterior califat omeia, una situació que va revertir-se a partir del 940 quan el mateix Sunifred i el seu germà Sunyer van pactar la pau amb el califat d'Abd al-Rahman III.

Després de la reunió conciliar a Urgell el 893 per arranjar la tensa situació motivada per la usurpació episcopal d'Esclua,³⁰⁶ a principi de la desena centúria es reuniren uns quants concilis provincials amb intervenció urgel·litana. El primer fou a Barcelona el 906,³⁰⁷ en presència de l'arquebisbe de Narbona Arnust i, entre més, del bisbe Nantigís d'Urgell. El sínode es tornà a aplegar l'any següent, aquesta vegada a Sant Tiberi d'Agde.³⁰⁸ Encara que la reunió se centrava a dirimir si el bisbat de Vic havia de pagar o no un cens anual a la seu arquebisbal de Narbona, la presència de la pràctica totalitat de bisbes de la província segurament va servir per parlar de més qüestions que no van posar-se per escrit. Pocs anys després va tenir lloc una nova reunió provincial, aquesta vegada a l'església de Fontcoberta, prop de Narbona.³⁰⁹ Aquell sínode va servir per posar fi a la secessió territorial que patia la diòcesi d'Urgell.

Més enllà dels temes que tractaven aquestes trobades provincials, el cert és que servien per mantenir vius uns contactes intensos entre nord i sud dels Pirineus. Amb tot, la consolidació de l'autoritat política dels comtes de l'antiga Marca va comportar també un cert allunyament dels prelats respecte a la metròpoli narbonesa al llarg d'aquell segle. La intensa activitat conciliar dels primers anys de la centúria va veure's frenada aviat. Segurament no sols el context del moment, sinó també el paper de certs personatges com l'arquebisbe Arnust de Narbona, podia influir en el manteniment o no de les relacions. El bisbe narbonès sembla un home molt actiu, gràcies als nombrosos concilis que es reuniren aquells primers anys de la centúria, tot i que a partir de la seva violenta mort la cosa va canviar, tant per la situació general com segurament també pel tarannà dels successors. D'aquesta manera, l'allunyament

³⁰⁶ Del concili no es conserva cap document, però Villanueva va localitzar-ne una nota en l'inventari d'escriptures que hi havia a l'arxiu urgel·lità al segle xv que parlava de «la purgació feta per Sclua» l'any 893 (VILLANUEVA, J. (1821). *Viage literario a las iglesias de España...*, vol. X, p. 76).

³⁰⁷ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 70.

³⁰⁸ *Ibidem*, doc. 75.

³⁰⁹ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 5.

polític dels comtes respecte a la monarquia que havia començat el 897 també va produir-se a escala episcopal fins al punt que a mitjan segle X els prelats dels comtats van obrir el camí cap a Roma per obtenir immunitats, reconeixement i autonomia eclesiàstica respecte de la seu de Narbona.

Els acords matrimonials, d'una altra banda, van servir també de vincle de contacte entre la Marca i els territoris septimans i tolosans. És possible que l'esposa de Sunifred II, Adelaida, fos membre d'alguna família nord-pirinenca, i hem vist que en segones núpcies la vescomtessa Ranlo d'Urgell va esposar-se amb Maiol de Narbona. A la resta de comtats la situació era semblant. Sunyer de Barcelona va casar-se amb Riquilda de Roergue, el mateix camí que seguiria anys més tard el seu fill Borrell II en dues ocasions. Així, doncs, la consolidació política i la plena autoritat dels comtes no va trencar cap vincle humà ni social entre dos territoris que fins ben entrada l'edat moderna van estar profundament vinculats. No és fins a la segona meitat del segle X, quan la documentació no és tan gasiva a l'hora de donar-nos informació, que comencem a tenir més notícies d'aquests contactes, com el viatge de Borrell que va servir al comte per conèixer Gerbert d'Orlhac i el viatge que al final d'aquell segle va fer Ermengol I a terres del migdia gal.

I més enllà de sínodes provincials i de vincles matrimonials, de segur que en molts més aspectes els contactes van mantenir-se més enllà del 897. La documentació, tanmateix, no ens permet de saber unes altres formes de trobada entre aquests espais, encara que segurament devien existir. Sabem que a la Seu hi havia un mercat i és ben probable que en algun moment de l'any tolosans i septimans que es dedicaven al comerç fessin acte de presència a Urgell, i viceversa. També devien ésser intensos els contactes entre els monestirs benedictins, ja fos intercanviant els pocs llibres que fornien les biblioteques monacals del tombant del segle X, ja fos per transmetre uns altres tipus de notícies. Aquest és, tanmateix, un terreny que ara per ara tenim vedat, fins al punt que sabem més coses de les relacions entre Urgell i el món andalusí que no pas dels contactes amb el sud gal.

Sunifred II, com la resta de fills de Guifré, va criar-se en un món on les confrontacions entre els guerrers de la Marca i els musulmans eren a l'ordre del dia. És cert que la guerra no era el pa de cada dia, com també que no era un fet excepcional. Sunifred veié com el seu pare morí de les conseqüències d'una llançada i ell mateix, durant els anys al capdavant d'Urgell, va haver de fer front a atacs musulmans. L'estiu que va seguir al traspàs del Pelós van repetir-se

algunes topades a la marca.³¹⁰ A favor dels comtes sud-pirinencs, hi va jugar el fet que a escala d'al-Àndalus també hi havia una certa conflictivitat interna, tant a la Frontera Superior com al sud. Totes les disputes intestines del món musulmà eren asseifes que a l'estiu no arribaven als comtats. A la Frontera Superior, el conflicte intern es dirimia entre els famosos Banu Qasi, que actuaven com un poder pràcticament independent respecte de Còrdova, i els tugíbides, aliats del poder emiral. No podem oblidar que fou Llop ibn Muhammad ibn Llop dels Banu Qasi qui encertà Guifré amb la llança el 897. El poder d'aquesta família, tanmateix, va començar a decaure arran d'aquestes confrontacions, fins al punt que l'historiador del segle XI al-Udri considera que a partir del segon terç de la desena centúria la seva hegemonia va extingir-se a la frontera.³¹¹ Prop del nucli polític andalusí, paral·lelament, el rebel Umar Ibn Hafsun es feia fort a la serra de Ronda, a Màlaga, i feia anar de corcoll el poder emiral.³¹² Tots aquests conflictes, tanmateix, van quedar enrere quan Abd al-Rahman III va proclamar-se califa de Còrdova el 929.³¹³

Un dels territoris comtals que més va patir les conseqüències de les ràtzies andalusines fou el Pallars, atacat el 904,³¹⁴ el 909³¹⁵ i el 916.³¹⁶ Des de Lleida, la zona pallaresa era una de les més exposades i per això va notar més que cap altre lloc la duresa dels atacs musulmans. Val a dir, amb tot, que Urgell i Pallars eren territoris molt pròxims i, encara que les cròniques no ho diguin, no seria descartable que les fronteres urgellenques també en patissin els efectes.

³¹⁰ Segons Ibn al-Faradi, «Tahir b. Hazm de Saragossa (...) i [Abu Zakariyya] Yahyà b. Aid [b. Abd al-Rahman b. Salih] moriren màrtirs en una algarada contra *Bigus*, en el camí de Barcelona (...) Moriren màrtirs juntament amb trenta combatents més». Text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 241-242.

³¹¹ «Arribà després a [Muhammad b. Lubb b. Muhammad b. Lubb b. Qasi] un missatger del seu cunyat, el fill de Ramon [*Ibn Raymund*], senyor de Pallars per suplicar-li que s'aliés i es quedés amb ell fins que veiés les coses millor. Confia en ell i s'hi alià, però, al cap d'un temps, l'altre [és a dir, Ramon] aprofità l'ocasió i, enlluernat per les armes, les muntures i les joies que tenien ell i els seus companys, els traí i assassinà el mes de *gumada* II de l'any 317 [12 juliol-9 agost 929]. Així s'extingí el poder dels Banu Qasi a la Frontera». Text d'al-Udri recollit a *Ibidem*, p. 273-274.

³¹² VALDEÓN, J. (2002). *Abderramán III y el califato de Córdoba*. Madrid, Bolsillo, p. 154-164.

³¹³ Per saber més coses sobre Abd al-Rahman III vegeu *Ibidem*. Sobre la seva proclamació com a califa, especialment p. 182-187.

³¹⁴ Segons Ibn Idari, «El mes de *du l-higga* d'aquest any [291 / 14 octubre-12 novembre 904] Lubb b. Muhammad [b. Lubb b. Musà b. Musà b. Furtun b. Qasi] sortí contra el Pallars, s'emparà de les fortaleses de Sarroca [de Bellera]? (*L. hrw..ah, sic.*, probablement per *L. hru.qah*) (Pallars Jussà), Aulàs (*Aylas*) (Pallars Jussà), Castissent (*Qastil Sant*) (Pallars Jussà) i Mora [de Peralta de la Sal] (*Mula*) (Llitera). Matà prop de set-cents cristians (*ilg*) i capturà prop de mil persones». Text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 246-247.

³¹⁵ Segons Ibn Idari, «El mes de *ramadan* d'aquest any [296 / 24 maig-22 juny 909] Muhammad b. Abd al-Malik [b. Abd Al-lah b. Sabrit] al-Tawil sortí contra el Pallars, on féu gran mortaldat. Se li dirigí un missatger de part dels habitants de la fortalesa de Roda [d'Isàvena] (*Ruta*) que desitjaven la pau (*sulh*) a canvi d'ostatges i de pagar tribut (*gizya*). Però, en no accedir-hi, fugiren de la fortalesa i l'abandonaren, amb la qual cosa [al-Tawil] avançà cap allà destruint-la». Text recollit a *Ibidem*, p. 249.

³¹⁶ Segons al-Udri, «Muhammad [al-Anqar] b. Abd al-Rahman b. Abd al-Aziz al-Tugibi entrà (...) a Roda d'Isàvena (*Rutat al-Yahub*) el diumenge [dia] 10 del mes de *ramadan* de l'any 303 [18 març 916]». Text recollit a *Ibidem*, p. 263.

L'atac que sí que sabem que afectà Urgell fou el que es va produir l'any 910, segons que reporten les cròniques andalusines:

Aquest any Muhammad b. Abd al-Malik al-Tawil sortí contra *Bar Balyaris* i conquerí la fortalesa d'*Ury.wala*. S'emparà de tres-centes captives politeistes i matà molts [homes], tot destruint la fortalesa i incendiant-la. [...] El botí obtingut en aquesta algarada arribà a tretze mil [dinars].³¹⁷

Les versions d'aquest atac, que aquí coneixem de la mà d'Ibn Idari, difereixen segons els autors, com també la manera com s'ha interpretat. Al-Udri datava la contesa en qüestió l'hivern del 902/903,³¹⁸ tot i que Ibn Hayyan manté la cronologia que ofereix el text que aquí citem. Més enllà de les diferències en relació amb el botí obtingut,³¹⁹ també hi ha certs dubtes sobre els indrets atacats. La fortalesa d'*Ury.wala* (*Awlaya* per al-Udri)³²⁰ s'ha identificat, creiem que encertadament, amb Urgell (Castellciutat). És ben possible que després d'atacar el Pallars, les tropes del senyor d'Osca es dirigessin cap a Urgell i ataquessin la fortalesa comtal i la ciutat de la Seu,³²¹ arribant fins al castell de Bar.³²² Díficilment sabrem mai si la destrucció i l'incendi posteriors es van produir tal com ho narren les cròniques, ni si les captives van ser vuit (al-Udri) o tres-centes (Ibn Idari). Més enllà dels detalls concrets, és indubtable que el món urgellenc de la primera meitat del segle X estava exposat al perill i a la duresa de les ràtzies. I, en aquest sentit, la situació d'Urgell no diferia de la d'uns altres territoris fronterers com el ja esmentat cas pallarès i el barceloní, on el comte Sunyer va haver de fer front a un atac que tenia per objectiu Barcelona i Terrassa el 912.³²³

³¹⁷ Text extret d'*Ibidem*, p. 250-253.

³¹⁸ Segons al-Udri, «El mes de *muharram* del 290 [5 desembre 902-3 gener 903] Muhammad b. Abd al-Malik [b. Abd Al-lah b. Sabrit b. Rasid], conegut per Ibn al-Tawil, algarejà el Pallars i conquerí la fortalesa d'*Urgellia* (?) (*Awlaya*) fent-hi més de tres-centes captives. Matà la major part dels homes i obtingué un gran botí. Després arrasà la fortalesa i incendià el raval; amb la venda de presoners aconseguí trenta mil dinars, que destinà a la reconstrucció i millorament de la ciutat d'Osca». Text recollit a *Ibidem*, p. 249-250. R. Martí segueix aquest text a MARTÍ, R. (1995). «*Territoris en transició al Pirineu medieval...*», p. 58.

³¹⁹ Al-Udri parla d'un gran botí que, sumat a la venda dels presoners, s'acostà als trenta mil dinars. Ibn Hayyan ofereix la mateixa xifra, però parla només de vuit captives. Ibn Idari, per contra, parla de tres-centes captives i d'un botí més modest (tretze mil dinars). Tots tres textos recollits per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 249-252.

³²⁰ *Ibidem*, p. 249-250.

³²¹ Al-Udri diu que atacà la fortalesa i incendià el raval d'Urgell. Ibn Hayyan, per la seva banda, diu que va ser destruïda la fortalesa, cremat el raval i les cases i que arrasà tota la regió. Ibn Idari, finalment, diu que va conquerir la fortalesa d'Urgell, sense fer cap referència al raval. Tots tres textos recollits a *Ibidem*, p. 249-252.

³²² El text diu *Bar Balyaris*, que cal traduir per Bar de Pallars. Amb tot, seria lògic pensar que el castell de Bar és el que es trobava al límit dels comtats de Cerdanya i Urgell.

³²³ Segons Ibn Idari, «aquest any [299 / 29 agost 911-17 agost 912] Muhammad b. Abd al-Malik al-Tawil sortí contra la plana (*wadi, sic*) de Barcelona i algarejà la de Terrassa (*Tarraga*). L'infidel (*ilg*) Sunyer (*Sunir*) sortí contra seu i prengué posicions en els congostos. Quan les tropes dels musulmans [ja] se'n tornaven, van topar amb

Les tensions dels primers anys de la centúria van mitigar-se a les dècades del 910 i 920, en part per la inestabilitat interna del món musulmà que esmentàvem més amunt. Amb Abd al-Rahman III, califa des del 929, els embats andalusins van deixar-se sentir de nou amb ganes. En aquest sentit, sabem que el 935 Empúries va patir un atac marítim³²⁴ que també va acabar afectant Barcelona.³²⁵ Les forces comtals poc més podien fer que intentar defensar el territori de les asseifes, tot esperant que amainés el temporal. En alguna ocasió és cert que els comtes van provar d'atacar posicions musulmanes de la Frontera Superior, tot i que normalment eren atacs que no acabaven tenint gaire èxit, o com a mínim això pretenen de fer-nos veure els cronistes àrabs.³²⁶ Malauradament per als dirigents dels comtats, la seva capacitat militar era força menor que no pas la d'un califat en auge, el gran poder hegemònic del moment a la península. Davant d'aquesta realitat, els comtes van optar per la via conciliadora, una nova política que va marcar el futur dels comtats durant la segona meitat d'aquell segle.

Segons les cròniques, l'octubre del 939 el califa Abd al-Rahman III va ordenar a les seves forces que duguessin a terme atacs contra els territoris cristians del nord peninsular.³²⁷ El mateix califa va dirigir una de les expedicions que aquell any es va encarar a forces cristianes a Simancas.³²⁸ En aquesta escomesa, amb tot, al califa li sortí malament la jugada i acabà veient com el seu exèrcit era vençut a Alhandega mentre es retirava. Segons Ibn Haldun, a partir d'aquell moment Abd al-Rahman deixà d'encapçalar personalment les algarades, a la vegada que van començar-li a arribar ambaixades de pau.³²⁹ És interessant de veure com el cronista, sense amagar la derrota musulmana a la coneguda com a batalla de Simancas, lloa les posteriors ràtzies que el califa manà, fins al punt de dir que «els exèrcits dels musulmans arribaren a territoris francs als quals no s'havia arribat mai en temps dels seus avantpassats».³³⁰ De fet, segons Ibn Haldun, van ser aquestes ràtzies les que van portar els cristians a demanar la pau amb el califat («li estengueren la mà de la humiliació i li enviaren

els enemics de Déu en aquells congostos. Déu concedí la victòria als musulmans, els quals feren una gran mortaldat entre ells». Text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 252-253.

³²⁴ Sobre aquest atac vegeu el text d'Ibn Hayyan recollit a *Ibidem*, p. 278-282.

³²⁵ Segons Ibn Hayyan en el text recollit a *Ibidem*, p. 282.

³²⁶ Segons Ibn Hayyan, «En aquell moment [23 agost 936], esperant aprofitar l'ocasió, també s'agitaren els francs de la Frontera Superior. Sortiren contra els musulmans amb el senyor de Barcelona [Sunyer], que Déu els destrueixi! [...] S'originà entre ells una dura batalla en la qual els musulmans mostraren una gran constància, i Déu els premià amb la victòria». Text recollit a *Ibidem*, p. 284.

³²⁷ Segons Ibn Hayyan, «envià, a primers de *muharram* d'aquest any [328 / mitjan octubre 939] cartes a tots els alcaïds i governadors de les Fronteres, Superior, Oriental, Central i Occidental, per tal que enviessin esquadrons contra els enemics de Déu des de tots els flancs, que actuessin en tot moment i que les seves algarades s'estenguessin per totes bandes; cuitaren a fer-ho i es complí a bastament el seu objectiu». Text recollit a *Ibidem*, p. 288.

³²⁸ VALDEÓN, J. (2002). *Abderramán III y el califato de Córdoba...*, p. 213.

³²⁹ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 289.

³³⁰ *Ibidem*, p. 289.

els ambaixadors i els presents des de Roma fins a Constantinoble»³³¹ Més aviat pensem que la derrota de Simancas, encara que no fes patir en excés Abd al-Rahman, degué posar el califa en alerta fins al punt que va restar obert a rebre ambaixades per pactar treves. Des del punt de vista cristià, la victòria obria algunes esclotxes d'esperança a l'hora de negociar una pau que, com a mínim, els assegurés la supervivència política. Per a les parts implicades, doncs, sembla que el context podia ser mínimament procliu per cercar alguna mena d'acord.

Fou així com el 940 va assolir-se un pacte de pau entre el califat i els comtats de Barcelona i Urgell. Segons Ibn Hayyan,

El secretari jueu Hasday b. Isaq al-Israili [b. Sabrut] concretà la pau amb el franc Sunyer, fill de Guifré, senyor de Barcelona i dels seus districtes, sota les condicions grates a al-Nasir li-Din Al-lah [Abd al-Rahman III]. Aquest envià Hasday b. Isaq a Barcelona per tal de cloure l'esmentada pau amb el seu senyor, Sunyer. Succeí que l'estol que havia salpat del port d'Almeria a final de *ragab* [11 maig 940], comandat per Ibrahim b. Abd al-Rahman al-Baggani, arribà a Barcelona el diumenge, 10 de *sawwal* [19 juliol 940]. Allà Hasday els féu saber que havia fet la pau amb el seu senyor, Sunyer. Els evità la guerra i el mateix dia l'estol partí del port de Barcelona.³³²

En aquella trobada, no sols hi fou present Sunyer: unes altres autoritats dels comtats i del migdia gal també hi assistiren per tal de buscar un acord favorable amb el califat, com ara Hug d'Arles. El mes de setembre del mateix 940, Sunyer va enviar el bisbe Gotmar de Girona a Còrdova, encarregat d'acceptar en nom del comte de Barcelona les condicions proposades pel califa. En compliment de l'acord, Sunyer es va veure obligat a desfer el pacte matrimonial de la seva filla amb Sanç Garcia, senyor de Pamplona.³³³ Malgrat que la crònica no ens en digui el nom, és pràcticament segur que la filla era Adelaida *Bonafilla*, a qui un cop trencat el pacte matrimonial amb Sanç se li encomanà la direcció dels monestirs femenins de Sant Joan de les Abadesses, primer, i de Sant Pere de les Puel·les, després. Segons el mateix Ibn Haldun,

Al-Nasir [Abd al-Rahman III] complí amb Sunyer i manà als governadors de la costa i als alcaids de l'estol que evitessin els seus territoris i deixessin en pau la gent del seu país. Al-Nasir respectà els tractes amb Sunyer i mantingué la pau amb ell, amb Sunifred i amb els fills d'ambdós dos anys sencers i així ho testimonià solemnement a la seva cort el dimecres 12 de *du l-higga* [18 setembre 940].³³⁴

³³¹ *Ibidem*, p. 289.

³³² Versió adaptada quant a l'eliminació dels termes musulmans del text recollit a *Ibidem*, p. 292.

³³³ *Ibidem*, p. 294.

³³⁴ *Ibidem*, p. 294-295.

Amb aquest acord, no solament Barcelona va beneficiar-se de la pau: Sunifred II d'Urgell, germà de Sunyer, va veure com el seu territori també gaudiria de la treva establerta amb el califa.³³⁵ S'obria d'aquesta manera una nova etapa als comtats, gràcies a les negociacions de Sunyer i a les posteriors ambaixades enviades des dels comtats. En principi l'acord de treva era només per a dos anys, però el maig del 941 el comte de Barcelona enviava un nou ambaixador, aquesta vegada a Sendred,³³⁶ amb un «exquisit present, triat entre les meravelles del seu país»,³³⁷ per tal que aquella pau fos duradora. Des del punt de vista dels comtats de l'antiga Marca, la pau amb Còrdova era d'allò més positiva, i per això el successor de Sunyer de Barcelona i de Sunifred II d'Urgell inicialment va seguir sense cap mena de vacil·lació la política que el seu pare i el seu oncle havien inaugurat el 940. Borrell II, com veurem en el seu moment, va enviar unes quantes ambaixades a Còrdova per renovar aquells beneficiosos acords durant la primera part de la segona meitat del segle X, una política que va durar fins a l'arribada d'Almansor al poder, tot i que a partir dels anys seixanta i setanta de la desena centúria els comtes ja havien fet maniobres contràries als pactes establerts.

³³⁵ Erròniament s'ha identificat el *Sunifrid* que esmenta Ibn Haldun amb Sunifred II de Cerdanya, perquè en realitat es tracta del seu homònim urgellenc. Com veurem quan parlem de la conflictivitat que va obrir-se a la mort de Sunifred II d'Urgell, en aquell moment el comte de Cerdanya i Sunyer de Barcelona estaven enemistats i per això resulta estrany que el barceloní intervingués a favor del seu nebot. És més lògic de pensar que si Sunyer va vetllar pels interessos d'algú, ho fes pels del seu germà Sunifred II d'Urgell. D'una altra banda, quan Ibn Haldun parla dels «fills d'ambdós», més aviat vol referir-se als fills de Sunyer, Ermengol d'Osona i el futur Borrell II.

³³⁶ Sendred, tot i que a les fonts apareix mencionat com a cosí del comte, segurament era membre dels futurs llinatges dels Castellvell i Cervelló (MARTÍ, R. (1992). «Una xarxa de castells original», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XIX, El Penedès, L'Anoia, p. 28-32 [p. 32]).

³³⁷ Segons Ibn Hayyan en un text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 298-299.

2.6. Els urgellencs de la desena centúria

Els comtes, bisbes, abats, membres de la classe dirigent i propietaris aloers, encara que siguin els personatges més ben documentats d'aquests anys, només representaven una petita part de la població urgellenca. La resta de persones que convivia amb tots ells amb prou feines apareix referenciada en la documentació i, per tant, més aviat ben poca cosa en podem dir. La famosa pagesia aloera, que de manera tan recurrent apareix mencionada en la historiografia, és totalment desconeguda en les fonts conservades i, tenint en compte la naturalesa de la documentació, sense més informació és difícil de dir qui era pagès i qui no. Pensem que la gran majoria de persones de les quals tenim notícia no eren pagesos i els pocs que ho devien ser segurament eren els qui podríem considerar més benestants d'entre tots els camperols urgellencs. Ja hem vist que fins i tot personatges que semblen simples aloers, al final resulta que no ho eren perquè o bé signaven de la seva pròpia mà, eren rebuts pels principals dirigents del comtat o bé tenien una capacitat econòmica prou considerable per pagar amb moneda. Segons que sembla, doncs, els documents callen totalment respecte a la major part de la població de l'Urgell del segle x.

Les poques coses que en sabem, deduïm i imaginem és que la major part d'urgellencs del moment eren lliures. La desintegració del món romà i les alteracions polítiques que van produir-se amb l'arribada i establiment dels visigots, la posterior conquesta musulmana i la incorporació al domini carolingi van permetre a una gran part de la població del sud dels Pirineus d'alliberar-se del jou de l'esclavitud i de la servitud. La llibertat pagesa, tanmateix, no era renyida amb el pagament de rendes i censos als senyors, cosa que sovint es confon a l'hora de parlar de la pagesia que treballava i vivia en alocs. Així, sempre que no hi hagués alguna mena de contracte o d'acord que ho impedís, una família pagesa podia abandonar l'explotació que treballava i buscar-se una nova opció de vida quan volgués. No va ser fins al segle xi que aquesta capacitat va començar a limitar-se més i més, fins al punt que la pagesia va quedar pràcticament fixada i lligada a un indret determinat i sotmesa, a partir d'aquell moment ja sí, a unes condicions força més abusives i arbitràries dels senyors.

El fet que les alteracions polítiques afavorissin la llibertat pagesa no vol dir que no fos una conquesta de la pagesia mateix.³³⁸ La via per conquerir-la segurament no va ser a tot arreu la mateixa, però ja fos per la força o gràcies al context favorable del moment, va ser la voluntat d'aconseguir-la allò que va permetre de posar fi a l'esclavisme. En aquest sentit val a dir que l'esclavitud no va acabar-se al mateix temps que l'estat romà; al llarg dels segles de l'antiguitat tardana i dels primers del món medieval va perviure, i va ésser molt important dins el model econòmic dels regnes postromans.³³⁹ I encara que pugui semblar contradictori, l'Església, que a la pràctica va ser qui va substituir a l'Occident europeu el poder deixat per l'imperi romà, era la principal posseïdora d'esclaus. Els reis visigots, per la seva banda, legitimats també per l'Església, vetllaven per la protecció i pervivència del sistema esclavista a través del seu codi legal. Segons P. Bonnassie, un 46% de les lleis recollides al *Liber Iudiciorum* fan referència a l'esclavitud,³⁴⁰ una xifra que indica la importància del fenomen i, alhora, la desintegració del sistema mateix. La reiteració en l'elaboració de lleis relacionades amb l'esclavitud (contra la fugida o l'ocultació d'esclaus, per exemple) és un bon indicador de les febleses d'un sistema en què les normes no es compleixen i el legislador es veu obligat una vegada i una altra a actualitzar-les. Però no sols sabem de l'existència d'esclaus a través de les lleis i dels documents: l'arqueologia recentment n'ha detectat també la presència en jaciments catalans. Hi ha uns quants casos en què es troben esquelets humans, molts dels quals amb mostres d'haver tingut una vida molt dura, abocats en sitges, pous i abocadors d'assentaments d'entre els segles V i VIII.³⁴¹ Se sap que eren esclaus no sols pel fet d'haver estat sepultats com si fossin bèsties, sinó també perquè en aquests mateixos assentaments s'han documentat espais dedicats a cementiri. L'existència de dos tipus de sepultura tan radicalment diferents, encara que aquests casos siguin més de la plana i el litoral que no pas de l'interior i la muntanya, només pot tenir relació amb l'existència d'una societat on les persones tenien estrats socials ben diferenciats.

A partir de la novena centúria, el model esclavista sembla que va començar a perdre importància fins que al tombant de mil·lenni ja només eren els grans jerarques laics, i

³³⁸ Apunten en aquest sentit els estudis publicats a UNS QUANTS AUTORS (1981). *La transición del esclavismo al feudalismo*. Madrid, Akal.

³³⁹ BONNASSIE, P. (1985). «Survie et extinction du régime esclavagiste dans l'Occident du haut moyen âge (ive – ixè s.)», *Cahiers de civilisation médiévale* 112, p. 307-343.

³⁴⁰ *Ibidem*, p. 316 i 324.

³⁴¹ FOLCH, C., GIBERT, J., MARTÍ, R. (2010) «Hábitat y sociedades rurales en Catalunya (siglos VI-XI): toponimia, documentación y arqueología», dins SÉNAC, PH. (dir.) *Historia y arqueología de las sociedades del valle del Ebro (ss. VII-XI) (Villa 3)*, p. 125-155 (p. 146); i ROIG, J., COLL, J. M. (2011). «Esquelets humans en sitges, pous i abocadors als assentaments rurals i vilatges de l'antiguitat tardana de Catalunya (segles V-VIII). Evidències arqueològiques de la presència d'esclaus i serfs», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 75-82.

sobretot els eclesiàstics, els qui posseïen esclaus. El bisbe Guisad II d'Urgell, per exemple, repartia en el seu testament els tres sarraïns, l'«ancilla» i el «servo» que posseïa.³⁴² I en aquest testament no apareixen encara els esclaus que el mateix prelat va comprar al jutge Miró l'any 975.³⁴³ Potser a la mort del bisbe van ser alliberats o, potser, tal com va fer el bisbe Sal·la amb els seus sarraïns just abans de morir el 1010,³⁴⁴ van ser lliurats a la canònica urgel·litana. Pensem que aleshores, en general, la pervivència d'aquests esclaus era del tot residual i encara que segurament n'hi havia més que no presenten els documents, el fenomen vivia l'ocàs definitiu. El que comencem a trobar a partir de final del segle X i principi de l'XI són esclaus sarraïns que normalment es dedicaven al servei domèstic i eren tinguts com un bé de luxe. Continuaven essent esclaus, certament, però no formaven part d'un model econòmic ja antic basat en grans dominis treballats per persones esclavitzades, sinó que eren tinguts per uns pocs i com a relíquia exòtica.

L'Urgell del segle X, doncs, era habitat fonamentalment per una majoria de pagesos lliures que vivien sota la direcció d'uns poderosos que havien perdut la força dels segles anteriors i que encara no tenien el vigor que van acabar tenint pocs anys després. El nivell de vida dels uns i dels altres segurament era força diferent. No és fins a final de la desena centúria que comencem a tenir un nombre destacat de testaments per veure en detall la riquesa d'aquests poderosos. Tot i la manca d'informació, és evident que des del moment en què els senyors cobraven censos eren més rics que no la resta i no havien de treballar, cosa que incidia directament en el nivell de vida de cadascú.

Encara que les epidèmies com la pesta van ser poc comunes a l'Europa d'aquells anys (l'última gran pestilència data del temps de l'emperador Justinià al segle V),³⁴⁵ i tampoc no s'han documentat als comtats dels segles X i XI grans cataclismes com plagues (que no vol dir que no se'n produïssin), la fam sí que era un problema endèmic i cíclic al món medieval. Tot i el creixement que va viure's en aquest període, a més de la millora climàtica general,³⁴⁶ entre els segles VIII i XI es documenten unes quantes fams a Europa que van ser més o menys generalitzades.³⁴⁷ Els territoris sud-pirinencs no van ser-ne una excepció i se n'han documentat alguns casos de final del segle X i sobretot de l'XI als comtats, tot i que cal ser

³⁴² BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 8.

³⁴³ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 168.

³⁴⁴ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 314.

³⁴⁵ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 160.

³⁴⁶ FAGAN, B. (2009). *El gran calentamiento...*

³⁴⁷ BENITO, P. (1999). «Fams atroces a la Catalunya de l'any 1000 (950-1100)», dins OLLICH, I. (ed.) *Actes del congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni*. Vic, Eumo, p. 189-208 (p. 190).

cautelós amb aquesta qüestió.³⁴⁸ L'increment de les compravendes en un moment determinat podria deure's a un període de carestia, però també a uns altres factors, mentre que els intercanvis en espècie en comptes de moneda tampoc no indiquen sempre una manca d'aliment. D'una altra banda, els casos de fam que poden documentar-se a Barcelona podrien no haver afectat Urgell, i viceversa. En aquest sentit, la documentació urgellenca no ens permet d'anar gaire més enllà. No dubtem que entre els segles X i XI van produir-se situacions de carestia, però ara per ara són difícils de perioditzar i en tenim ben poques notícies explícites. Així, sabem per exemple que el 921 les germanes Castellana i Gudrildes van donar a Santa Maria de la Seu una vinya i una terra que posseïen a canvi de ser alimentades per l'Església.³⁴⁹ Amb tot, fins a quin punt aquest acord fou motivat per una situació de fam i no pas, per dir alguna cosa, per la vellesa que impedia a aquestes germanes de treballar llur terra?

La diferència de riquesa i de nivell de vida feia que caresties i fins i tot malalties, que colpien primer i més durament els més desfavorits, afectessin desigualment els uns i els altres. Ara, com que la documentació parla dels poderosos i no dels pagesos, no és estrany que tinguem més notícies de les malalties dels membres de la classe dirigent que no pas de les de la pagesia. Són molt nombrosos els testaments urgellencs, gairebé tots ja del segle XI, que ens diuen que tal persona o tal altra va fer les últimes voluntats jaient malalt al llit,³⁵⁰ malgrat que els símptomes no se'ns especifiquen llevat que es tracti d'una ferida de guerra. D'una manera o d'una altra, la mort arribava per igual a tothom. I com la mort, *a priori*, també la justícia era igual per a tothom. Encara que siguin poques les actes de judicis que es conserven, el cert és que en teoria tots els habitants del comtat eren iguals davant la llei. És veritat que els poderosos podien tenir més punts a favor en un judici que no pas un pagès o una comunitat, però la justícia no sembla beneficiar indiscriminadament els uns en detriment dels altres. Els jutges formaven part de la mateixa classe dirigent i estaven vinculats a les institucions governants, però en principi el codi legal era un i el seu compliment, igual per a tothom. Des del nostre punt de vista, la patrimonialització institucional que va produir-se des del principi del segle X ens impedeix de parlar de «justícia pública», però en referència a aquests anys creiem que no podem parlar tampoc de justícia classista.³⁵¹

³⁴⁸ *Ibidem*, p. 202 i següents.

³⁴⁹ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 83.

³⁵⁰ Per exemple, BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 307 (any 1008); i BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 366 (any 1021), 382 (any 1023) i 405 (any 1026).

³⁵¹ Deixant de banda la dicotomia entre públic i privat, en general estem d'acord amb J. M. Salrach a l'hora de considerar que en aquestes dates hi havia una situació d'igualtat davant la llei i un corpus jurídic únic vàlid per a tots els processos judicials (SALRACH, J. M. (2013). *Justícia i poder a Catalunya...*, p. 239).

La conjuntura aquí descrita, sobretot en relació amb la llibertat pagesa, va canviar clarament a l'onzena centúria, cosa que tractarem en el seu moment. Val a dir, amb tot, que entre els motius d'aquest canvi no trobarem una irrupció violenta dels *feudals* contra la pagesia lliure i contra el poder comtal garant de l'*statu quo* del moment, sinó que més aviat hi veiem la crist·lització d'una tendència patrimonialitzadora començada pels comtes i culminada pels senyors, que va beneficiar els poderosos i anà en detriment de tot allò que la pagesia havia aconseguit fins aquell moment.

2.7. L'enfrontament de les cases comtals de Barcelona i Cerdanya per la successió de Sunifred II a Urgell

2.7.1. La mort de Sunifred II

El juliol del 935 el comte Sunifred II, acompanyat de la seva esposa Adelaida, feia una donació de terres a Santa Maria de la Seu d'Urgell.³⁵² Sis anys més tard, la comtessa Adelaida ja actuava sola quan comprava al vescomte Guiscafred unes torres i una església situades al lloc de Cornellana.³⁵³ La mort del comte d'Urgell, doncs, degué produir-se entre els anys 935 i 941. Gràcies a Ibn Hayyan sabem que el comte Sunifred va participar, al costat del seu germà Sunyer, en les negociacions que l'estiu del 940 van servir per establir la pau entre els comtats fronterers de la Marca i el califat de Còrdova.³⁵⁴ Així doncs, va ser entre la tardor del 940 i la primavera del 941 quan es va produir el decés de l'hereu de Guifré a Urgell.

Ja hem exposat en el seu moment que Sunifred II i Adelaida no van tenir fills barons i, per tant, a la mort del comte Urgell va quedar a mans de la comtessa, que sabem que encara era viva l'any 952.³⁵⁵ Tot i així, Adelaida no va actuar com a regent durant gaire temps. Poc després de la mort de Sunifred van esclatar les tensions entre les cases comtals de Cerdanya i Barcelona per dirimir qui havia d'heretar el territori urgellenc. Sabem que finalment la responsabilitat va correspondre a Borrell II de Barcelona, però no pas sense complicacions. Cal no oblidar que al seu moment ja hem descartat que la comtessa Adelaida hagués estat la filla de Sunyer I i, per tant, descartem qualsevol possible pacte entre oncle/cunyat (Sunifred) i nebot/cunyat (Borrell) per tal que fos aquest últim qui heretés el territori en qüestió.

Si el comte no va deixar successió masculina, la seva herència havia de passar o bé a mans de l'únic germà viu que li quedava, Sunyer I, o bé a mans d'algun dels seus nebots, preferentment

³⁵² BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 96.

³⁵³ *Ibidem*, doc. 100.

³⁵⁴ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 292-295.

³⁵⁵ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 11.

el seu homònim Sunifred II de Cerdanya. El cas és que cap d'ells no hi tenia més drets que l'altre i per això, en part, va esclatar un conflicte. Val a dir, amb tot, que no en fou l'única causa, atès que cerdans i barcelonins feia temps que mantenien disputes per la possessió d'alguns dominis al límit dels seus respectius comtats. Per entendre-ho, cal que fem una breu retrospectiva.

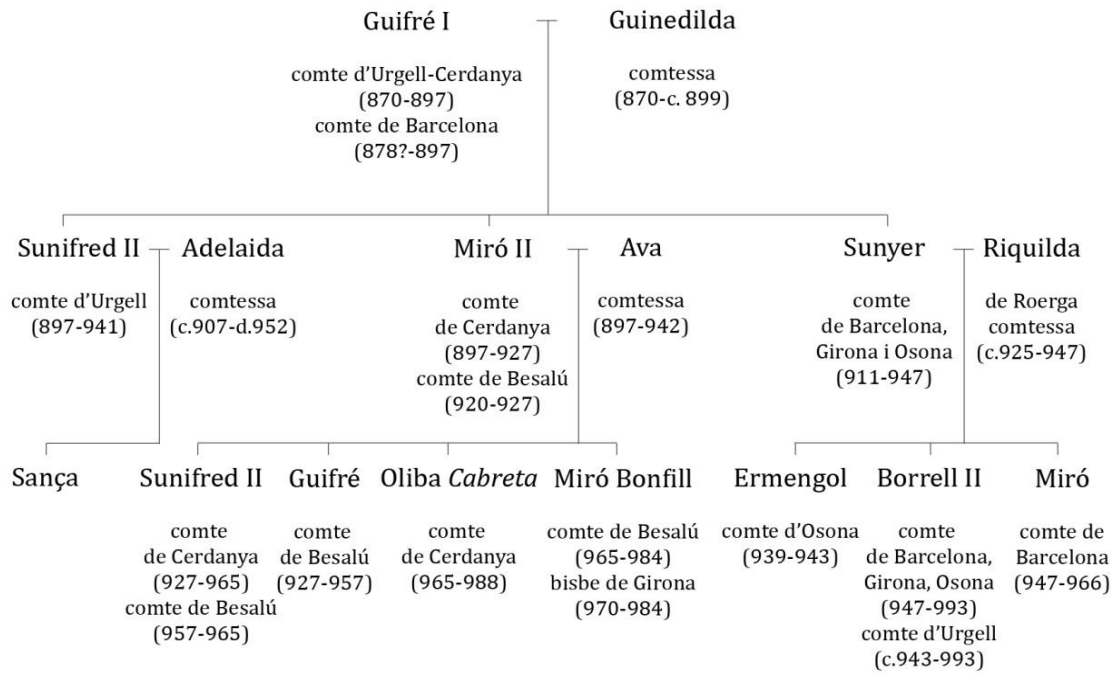
2.7.2. Els comtats després de la mort de Guifré I

A la mort de Guifré I, els territoris que el Pelós governava van quedar repartits de la manera següent: Urgell va passar a mans del comte Sunifred II; el bloc format pels comtats de Barcelona i Osona va passar a mans de Guifré II Borrell (897-911), el qual va morir sense descendència i va llegar-los al seu germà petit Sunyer I (911-947), que era sota la seva tutela, amb l'afegit de Girona, que el seu pare no havia posseït; i, finalment, Cerdanya, juntament amb el Conflent i Berga, va acabar en mans de Miró II. Sembla que inicialment Sunyer era cridat a ésser l'hereu del seu oncle Radulf a Besalú, un territori que havia format part de Girona i que Guifré I havia escindit *ad hoc* per al seu germà. La mort de Guifré II va portar Sunyer a ésser successor del bloc barceloní, i Besalú, a partir del 920, va quedar incorporat al domini dels comtes de Cerdanya. Sembla que aquest *pagus* va ser la moneda de canvi que va utilitzar Sunyer per ésser hereu del nucli barceloní. De fet, ell era el més petit dels plançons del Pelós i, per tant, a qui segurament corresponia d'heretar els comtats del difunt Guifré II Borrell era a algun dels seus germans, com per exemple Miró de Cerdanya. Sembla que Miró no es va oposar al fet que Sunyer heretés Barcelona, Girona i Osona, i a canvi va poder incorporar Besalú als dominis cerdans. Amb aquesta transferència de propietats, el territori del Ripollès s'amputava del comtat d'Osona i també passava a mans de Miró II, indret que va acabar essent objecte de disputa uns quants anys més tard.

Al llarg del primer terç de la desena centúria, els comtats heretats pels fills de Guifré I van ésser governats amb aparent estabilitat. La cosa va canviar a mesura que van començar a produir-se les successions. Quan Miró II de Cerdanya va traspasar, els seus hereus encara no tenien edat de governar i la comtessa Ava va esdevenir regent dels seus territoris mentre s'esperava que Sunifred II assolís la majoria d'edat. Tot indica que en aquesta conjuntura de relativa inestabilitat Sunyer I va aprofitar l'avinentesa per guanyar terreny en territoris limítrofs dels seus dominis amb els de Cerdanya, com ara al Ripollès i a Besalú.³⁵⁶ Sunyer se'ns presenta com un home ambiciós i, tenint en compte que era el més jove dels germans,

³⁵⁶ SALRACH, J. M. (1973). «El Comte Guifré de Besalú i la revolta del 957. Contribució a l'estudi de la Noblesa Catalana del segle X», dins *II Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú. Actes*. Besalú, Amis de Besalú, p. 3-38 (p. 7); i COLL, M. (1992). *Història / 2*. Barcelona, Curial, p. 196.

podem pensar que potser pretenia de governar totes les antigues possessions del seu pare. Sigui com sigui, les seves maniobres li van servir de ben poc a escala territorial i únicament van encendre la tensió entre les diverses cases comtals que, tard o d'hora, acabaria esclatant.

11. Els descendents de Guifré I i Guinedilda a Urgell, Cerdanya i Barcelona (s. X)

Al final del 940 o al principi del 941 un nou factor d'instabilitat va afegir-se a les tensions: la successió al comtat d'Urgell. Cerdans i barcelonins tenien prou arguments a favor per incorporar els dominis de Sunifred II. Sunyer era l'últim comte fill de Guifré que encara vivia i si el seu germà Sunifred no havia tingut fills barons, li tocava d'heretar el comtat. Els cerdans, per la seva banda, podien adduir que Cerdanya i Urgell havien format un sol bloc territorial des de feia segles i que, per tant, els tocava a ells, en virtut d'aquella antiga unitat, de rebre en herència el territori. De fet, quan Sunyer I, aprofitant la regència d'Ava, va pretendre d'incorporar Besalú ho va fer esgrimint motius semblants: perquè aquell *pagus* havia estat una divisió de Girona i li pertocava de governar-lo com a senyor d'aquest últim comtat. Sunifred II de Cerdanya, tanmateix, no estava disposat a cedir i encara menys després que el seu pare Miró II ja havia renunciat el govern d'uns comtats, els de Barcelona, Girona i Osona, que li corresponien més que no pas a Sunyer.

2.7.3. De les tensions a l'enfrontament

Les tensions al final van esclatar amb una topada oberta que va tenir conseqüències tràgiques per al fill de Sunyer I, Ermengol d'Osona. Cap a la fi de la dècada del 930 Sunyer va associar el seu fill al govern d'Osona, comte de qui es coneixen unes quantes actuacions en aquest territori aleshores.³⁵⁷ L'elecció de Sunyer no era casual. Osona era el comtat més pròxim als dominis de Cerdanya i amb aquesta decisió s'assegurava un millor control de la zona. Quan Sunifred II va traspasar, Sunyer va decidir de controlar Urgell i va encarar-se directament als seus nebots de Cerdanya. La disputa va tenir tres moments culminants: la intervenció de Sunyer a Sant Joan de les Abadesses, l'entrada de Sunifred II de Cerdanya a la vall de Lord i la batalla de Baltarga, que va comportar la mort d'Ermengol d'Osona, probablement el 21 d'agost del 943.

Ja hem comentat que amb el lliurament de Besalú a Miró II, el Ripollès va passar a mans dels comtes de Cerdanya. Sunyer, inicialment en posició de feblesa, va acceptar la cessió, però quan va consolidar el seu poder no va dubtar a intentar de recuperar el terreny perdut. Ho va fer a la mort del seu germà Miró, durant la regència d'Ava, i ho va tornar a intentar quan la situació era més tensa, al principi de la dècada dels quaranta del segle X. A final del 942 moria la seva germana Emma,³⁵⁸ abadessa de Sant Joan de les Abadesses.³⁵⁹ Sunyer va aprofitar la situació per posar al capdavant del cenobi una abadessa, de nom desconegut i segons que sembla gens capacitada per al càrrec,³⁶⁰ per tal d'afavorir els interessos barcelonins. La gran quantitat de béns que tenia el monestir pirinenc servia a la pràctica a Sunyer perquè una zona important del Ripollès quedés sota el seu control en detriment dels comtes de Cerdanya.³⁶¹

Per la seva banda, Sunifred II de Cerdanya, potser amb la voluntat d'aconseguir el control del comtat d'Urgell, va penetrar a la vall de Lord en un moment indeterminat d'aquells anys. Ho sabem gràcies al capbreu de parròquies d'aquella vall elaborat en temps del bisbe Guisad II,³⁶² un document que referencia la usurpació perpetrada pel comte Sunifred, mal identificat

³⁵⁷ El desembre del 936, Sunyer I i Ermengol venien unes quantes possessions situades als comtats de Besalú, Girona, Manresa i Osona (ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 420). L'agost del 939, Sunyer actuava de nou acompanyat del seu fill, aquesta vegada anomenat «Ausonensis comes» (*Ibidem*, doc. 464).

³⁵⁸ L'última notícia d'Emma en vida data del 8 de novembre del 942 (*Ibidem*, doc. 521).

³⁵⁹ Segons M. Coll, Emma i Sunyer lluitaven per alguna de les possessions de Sant Joan de les Abadesses (COLL, M. (1992). *Història / 2...*, p. 196.).

³⁶⁰ UDINA, F. (1951). *El Archivo Condal de Barcelona...*, doc. 128.

³⁶¹ No seria descartable que Sunyer hagués incorporat més dominis del Ripollès en detriment de les possessions dels comtes de Cerdanya.

³⁶² BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 11.

amb el comte d'Urgell quan en realitat es tractava del seu nebot homònim de Cerdanya.³⁶³ L'episodi pren total sentit si el situem en el si de la conflictivitat per la successió urgellenca. No oblidem que la vall de Lord era un territori limítrof amb el comtat de Berga, possessió des d'on al comte Sunifred II de Cerdanya li era fàcil d'atacar.

Mentre els uns controlaven el Ripollès, els altres feien el mateix a la vall de Lord. La topada decisiva es va produir a la localitat cerdana de Baltarga, segurament l'estiu del 943. Gairebé en una mena d'ordalia, forces barcelonines –potser des d'Urgell– i cerdanes van topar cos a cos en una batalla que havia de decidir, fonamentalment, la successió del comtat d'Urgell. Cap dels dos blocs familiars no hi volia renunciar. Sunyer ja havia perdut Besalú i no podia deixar escapar la possibilitat de governar Urgell. Per la seva banda, el seu nebot Sunifred, tot i la joventut, era conscient que tenia drets sobre aquell territori i la seva renúncia hauria atorgat un poder massa gran a Sunyer I i a Ermengol d'Osona.

Tradicionalment, la batalla de Baltarga s'ha interpretat des de dos punts de vista totalment oposats. M. Coll³⁶⁴ i J. M. Salrach³⁶⁵ van proposar que la contesa fou motivada per les tensions entre Sunyer I i els comtes de Cerdanya, una explicació correcta, però a la qual mancava d'afegir la qüestió de la successió urgellenca, sens dubte la clau de volta de tot el conflicte.³⁶⁶ Amb tot, la historiografia actual³⁶⁷ generalment tendeix a seguir la tesi d'A. Benet, que plantejava que la batalla de Baltarga va ser una confrontació entre forces comtals de la Marca i un exèrcit nòmada hongarès que tornava d'atacar la ciutat andalusina de Lleida.³⁶⁸ Si bé és cert que el 942 un exèrcit hongarès va posar setge a Lleida,³⁶⁹ la mort d'Ermengol d'Osona,

³⁶³ Devem aquesta informació als comentaris del Dr. Ramon Martí, a qui agraïm la sempre inestimable col·laboració.

³⁶⁴ COLL, M. (1992). *Història / 2...*, p. 196. Segons el mateix M. Coll, aquesta hipòtesi la va proposar el 1970, tot i que no hem trobat la publicació on va presentar-la. És per aquest motiu que presentem les tesis de Coll abans que les de Salrach, tot i que les publicacions que citem presenten una cronologia diferent.

³⁶⁵ SALRACH, J. M. (1973). «El Comte Guifré de Besalú i la revolta del 957...», p. 3-38. També és de la mateixa opinió BLASI, J. (1999). *Els oblidats comtes de Cerdanya...*, p. 140.

³⁶⁶ Sobre la batalla de Baltarga i la qüestió urgellenca vegeu VERGÉS, O. (2018). «La batalla de Baltarga en el joc de la política comtal del segle X: la mort d'Ermengol d'Osona i la successió del comtat d'Urgell», *Anuario de Estudios Medievales* 48/2 (en premsa).

³⁶⁷ ASENSI, R. M. (1995). «El comtat de Cerdanya des del segle X a la incorporació al regne de Mallorca», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VII, La Cerdanya, El Conflent, p. 35-36 (p. 35); SABATÉ, F. (2009). «Catalunya medieval», dins BALCELLS, A. (dir.) *Història de Catalunya*. Madrid, La Esfera de Libros, p. 99-334 (p. 125); i CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 127.

³⁶⁸ BENET, A. (1982). «La incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942», *Quaderns d'Estudis Medievals* 9, p. 568-574; i BENET, A. (1982). «La batalla de Baltarga. Epíleg de la incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942», *Quaderns d'Estudis Medievals* 10, p. 639-640.

³⁶⁹ Qui primer va posar damunt la taula la presència d'hongaresos a Catalunya fou l'eminent semitista J. M. Millàs en un article on parlava de la destrucció de l'església de Santa Coloma de Farners (MILLÀS, J. M. (1963). «Sobre las incursiones húngaras...», p. 73-80). Gràcies als posteriors treballs de D. Bramon n'hem tingut noves referències, en aquest cas relacionades amb el setge de Lleida. El setge de la ciutat andalusina va començar el 7 de juliol del 942 i va allargar-se durant vuit dies més (BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 302-308).

«apud Baltargam bello interfectus, sine filio obiit, et sepultus est in monasterio Rivipullense»,³⁷⁰ no va estar relacionada amb el seu pas per terres catalanes. Els arguments que va esgrimir Benet per justificar la seva proposta eren del tot arbitraris i en algun cas inventats. D'una banda, basava el pas d'aquest exèrcit nòmada per terres urgellenques adduint la destrucció de les esglésies de Santa Maria de Solsona, Sant Cristòfor de Salinoves i Sant Feliu de Castellciutat,³⁷¹ una destrucció de la qual no es té absolutament cap notícia.³⁷² Entre més qüestions criticables,³⁷³ Benet també afegia que l'última notícia del comte Ermengol d'Osona en vida era del 21 d'agost del 942, acomodant arbitràriament la mort del comte i l'any en què els hongaresos van assetjar Lleida.³⁷⁴ Però el cas és que els necrologis de Girona, Ripoll i Vic només diuen que el fill de Sunyer va morir a Baltarga el 21 d'agost, sense especificar-ne l'any.³⁷⁵ En realitat, l'última notícia del comte Ermengol en vida data del 23 d'agost del 939,³⁷⁶ i sabem que havia mort ja el 6 de setembre del 943.³⁷⁷ Per tant, la batalla es

³⁷⁰ CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 127.

³⁷¹ BENET, A. (1982). «La incursió d'hongaresos a Catalunya...», p. 572; i BENET, A. (1982). «La batalla de Balltarga...», p. 640.

³⁷² Cap de les dotalies d'aquestes esglésies no ens permet d'afirmar, ni de bon tros, que els hongaresos les haguessin destruïdes durant el pas per terres catalanes. L'església de Santa Maria de Solsona va ser consagrada el 977, trenta-cinc anys després del setge hongarès de Lleida (BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 33). En cap cas el document no parla d'una destrucció prèvia i pensem, més aviat, que la consagració es deu a la (re)edificació del (nou) temple. D'una altra banda, Sant Cristòfor de Salinoves, «qui fuit antiquitus constituta et propter infestationem paganorum fuit destructa», fou consagrada el 949 (*Ibidem*, doc. 32). Per Benet, els destructors podrien haver estat els hongaresos, i realment no podem negar-ho categòricament. Amb tot, cal tenir presents dues qüestions. En primer lloc, Salinoves es trobava, a mitjan segle x, a l'extrem sud del comtat d'Urgell, tocant a la frontera amb el califat. Des del 720 fins aproximadament el 930 aquella zona va ser en mans musulmanes. Seria si més no curiós que després de més de dos segles de presència musulmana a la península, haguessin estat els hongaresos els destructors d'aquell temple el 942. D'una altra banda, la dotalia específica que la (re)construcció fou encapçalada pels abats Gulfi i Melandre de Santa Cecília d'Elins, documentats en el càrrec entre el 932 i el 955. Per tant, la reconstrucció podria haver començat l'any 932, una dècada abans de l'arribada dels hongaresos a Lleida. Finalment, segons Benet, l'església de Castellciutat va ser «assaltada pels hongaresos en el seu pas per la vall del Segre de retorn de la seva expedició que arribà fins a Lleida» (BENET, A. (1982). «La batalla de Balltarga...», p. 640). El temple en qüestió va ser consagrat per Guisad II el 952 (BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 34) i en cap moment no es fa referència a una destrucció prèvia.

³⁷³ A part d'això, en el segon article Benet va fer un canvi total de discurs respecte al primer, justificable només per l'interès de fer passar els hongaresos per Baltarga. En el primer article defensava que «cap de les dades disponibles de la part cristiana no permeten pensar que [els hongaresos] penetressin per la vall del Segre, ja que aquests eren enemics de les valls tancades on s'exposaven molt a quedar encerclats per l'enemic, al mateix temps que el factor sorpresa aviat desapareixia» (BENET, A. (1982). «La incursió d'hongaresos a Catalunya...», p. 572). Per contra, en l'article següent deia que els catalans van esperar els hongaresos «a Balltarga, on el riu s'engorja davant el castell de Sant Martí i el terreny és idoni per atacar un exèrcit basat en una cavalleria lleugera» (BENET, A. (1982). «La batalla de Balltarga...», p. 639). Caldria afegir, a més, que en aquesta afirmació l'autor comet un error geogràfic, perquè Sant Martí [dels Castells], on el riu s'engorja, es troba a uns vuit quilòmetres en línia recta de Baltarga. De fet, a la localitat de Baltarga és on la vall s'obre i deixa enrere els engorjats del Baridà.

³⁷⁴ BENET, A. (1982). «La batalla de Balltarga...», p. 639.

³⁷⁵ JUNYENT, E. (1962). «El necrologi del monestir de Ripoll», *Analecta Montserratensia* 9, p. 217-225 (p. 223).

³⁷⁶ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 464.

³⁷⁷ *Ibidem*, doc. 535.

podria haver produït el 21 d'agost del 940, 941, 942 i 943.³⁷⁸ Si acceptem que el xoc era motivat per la successió al comtat d'Urgell, caldria descartar l'estiu del 940 perquè Sunifred II encara no havia mort. D'una altra banda, creiem que la batalla de Baltarga va ser la culminació del conflicte i que abans de la topada s'havia produït l'assalt cerdà sobre Lord i l'elecció d'una abadessa favorable als interessos de Sunyer per a Sant Joan de les Abadesses. En aquest cas, tenint en compte que l'abadessa Emma no va traspasar fins després del novembre del 942,³⁷⁹ proposem com a hipòtesi plausible que la batalla que va dirimir la successió urgellenca va produir-se el 21 d'agost del 943.

Malgrat que no sapiguem amb exactitud què va passar aquell dia a Baltarga, sí que sabem que Sunyer hi va guanyar un comtat, però hi va perdre un fill, encara recordat anys després en un dels poètics epitafis de l'abat Oliba.

Aquí Ermengol, noble penyora de Sunyer,
perdut per l'espasa, ai, descansa enterrat,
l'arrabassà la fera mort, que no respecta ningú,
oh Déu, creador benèvol, apiada't del teu servidor.³⁸⁰

Pensem que des del moment en què van començar les tibantors, ni barcelonins ni cerdans no cercaven d'anihilar-se entre si, segurament tan sols pretenien fer un cop d'efecte, una demostració de força que acoquinés el rival i servís per imposar els seus interessos. A Baltarga, tanmateix, la cosa se'ls va escapar de les mans i creiem que per això ràpidament van buscar una sortida raonable al conflicte.

2.7.4. La consecució de la pau

Sunifred II de Cerdanya va abandonar la vall de Lord i les seves pretensions sobre el comtat d'Urgell. Al capbreu de parròquies redactat en temps del bisbe Guisad (944-978) ja es parla d'aquella usurpació com un fet passat. A canvi de la renúncia, els barcelonins van abandonar,

³⁷⁸ Benet descarta el 943 perquè considera que quinze dies són poques jornades entre una mort, la del comte, i una donació *pro anima* feta per al difunt, en aquest cas una donació feta pel comte Sunyer I a Santa Maria de Ripoll (6 de setembre del 943). És cert que quinze dies són poc temps, però entre Baltarga i Ripoll la distància és relativament petita i sabem que el comte Ermengol d'Osona va ser sepultat en aquest monestir (CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 127). D'una altra banda, per citar un exemple que contradiu l'opinió de Benet, el 14 d'octubre del 1058 es feia la publicació sacramental del testament de l'urgellenc Guitard a Santa Maria de la Seu d'Urgell, personatge que havia mort feia tan sols dos dies (BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 710).

³⁷⁹ El 8 de novembre del 942 Emma encara era viva (ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 521).

³⁸⁰ «Hic Ermengaudus, Sunieri nobile pignus, / perditus, heu, gladio, ac requiescit humo, / hunc fera mors rapuit, quae nulli parcere nouit: / parce, Deus, famulo, conditor alme, tuo». (Extret de MARTÍNEZ GÁZQUEZ, J, FLORIO, R. (coord.) (2006). *Antología del Latín Cristiano y Medieval*. Argentina, Universidad Nacional del Sur-Universitat Autònoma de Barcelona, p. 245). Hem traduït aquests versos amb la col·laboració de la Dra. Cándida Ferrero. Com va comentar M. Coll, el record lúgubre i trist que emana d'aquests versos no sembla que rememori el decés d'un príncep cristià lluitant contra pagans hongaresos.

encara que temporalment, els seus interessos sobre el comtat de Besalú, regit a partir del 945 per Guifré, fill de Miró II i Ava.³⁸¹ L'any 949, d'una altra banda, fou elegida abadesa de Sant Joan Adelaida *Bonafilla*, filla de Sunyer I i de Riquilda.³⁸² Al document de nomenament s'explica que a la mort d'Emma, Sunyer, portat per l'ambició («cupiditate ductus»), va elegir per al càrrec una persona no preparada, una decisió equivocada que va arranjar ja el seu fill Borrell II en presència de Sunifred II de Cerdanya.³⁸³ A la pràctica, doncs, la situació tornava a la dels anys immediatament anteriors a l'esclat de la tensió.

El comte Sunyer, un dels instigadors del conflicte, segurament afectat per la mort del seu fill, va acabar els seus dies en el retir espiritual del monestir de Santa Maria de la Grassa. Borrell, el seu altre plançó, fou qui al final va acabar beneficiant-se de la situació i va esdevenir comte de Barcelona, Girona, Osona i Urgell. No és estrany que Borrell bategés amb el nom d'Ermengol el segon fill, un nom propi de la tradició familiar de la seva mare i de la seva esposa, i també un nom que mantenia viu el record del seu germà. El futur Ermengol I sí que aconseguiria allò per què havia lluitat el seu difunt oncle: ésser comte d'Urgell (c. 990-1010).

Podríem pensar que els cerdans hi van sortir perdent, i la veritat és que quant a la successió urgellenca al final van prevaldre els interessos de Sunyer, no els seus. Amb tot, creiem que a part de deixar de reclamar Besalú, des de Barcelona es va oferir a la família comtal de Cerdanya alguna cosa més a canvi de renunciar els seus drets sobre Urgell: una esclatxa de frontera. La unió de Barcelona i Urgell significava que a la pràctica Borrell era amo de tota la frontera entre els comtats i el califat, exceptuant-ne la frontera pallaresa. Amb tot, des de la segona meitat del segle X, els cerdans van mantenir i ampliar un corredor entre els comtats d'Urgell i de Manresa (territori de Barcelona), una situació que no s'explicaria si no fos per la concessió de Borrell II.³⁸⁴ En virtut d'aquest suposat pacte, doncs, el comtat de Cerdanya va arribar a estendre's cap a migdia fins ben entrada la plana, uns dominis que, si no fos així, probablement li haurien estat vedats.

³⁸¹ SALRACH, J. M. (1973). «El Comte Guifré de Besalú i la revolta del 957...», p. 11.

³⁸² Adelaida segurament va ser la filla de Sunyer casada amb el navarrès Sanç Garcia, senyor de Pamplona, matrimoni que el comte de Barcelona va veure's obligat a desfer per signar la pau amb el califat de Còrdova el 940 (BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 294).

³⁸³ UDINA, F. (1951). *El Archivo Condal de Barcelona...*, doc. 128.

³⁸⁴ A. Benet considerava que el casal de Cerdanya va incorporar unes quantes fortificacions situades a la zona de Pinós, al Solsonès, els anys en què Sunyer de Barcelona va retirar-se al monestir de la Grassa (BENET, A. (1987). «El Marc Històric», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol XIII, El Solsonès, La Vall d'Aran, p. 21-76 [p. 32]). Més recentment, J. Bolòs i V. Hurtado han confirmat que l'expansió cerdana cap a aquesta zona va produir-se a la segona meitat del segle X (BOLÒS, J., HURTADO, V. (2006). *Atles del comtat d'Urgell...*, p. 20). Malgrat que no en tinguem cap prova clara, la permissivitat de Borrell II de Barcelona-Urgell respecte a la creació d'aquest corredor cerdà cap a la frontera, creiem que només pot relacionar-se amb un acord territorial fruit dels acords entre barcelonins i cerdans posteriors a les confrontacions per la successió urgellenca.

Encara que la consecució de la pau va servir per arranjar el conflicte obert a causa de la successió al comtat d'Urgell, la tensió entre les cases de Cerdanya i de Barcelona va perdurar. En algun moment i tot va augmentar, fins al punt de tornar a esclatar unes quantes vegades des del final del segle X al principi de l'XI. L'assassinat del flamant arquebisbe Ató de Vic i la usurpació de les parròquies urgellenques dels comtats de Cerdanya i Berga responen, sens dubte, a aquesta nova situació als comtats sud-pirinencs que va allargar-se fins ben entrat el segle XI.

2.8. Conclusió

El 897 va ser l'any en què pròpiament va començar la història del comtat d'Urgell. El comte Sunifred II, fill de Guifré el Pelós, va heretar els territoris que posseïa el seu pare i els va transformar en un comtat, un principat territorial on a la pràctica ell exercia de plena autoritat i gestionava totes les funcions dels monarques francs. Al llarg de la primera meitat del segle X, els dominis comtals de Sunifred II van anar expandint-se cap al sud i van incorporar la part septentrional del Solsonès, la Conca Dellà i van arribar fins a Oliana. Més que de conquesta, en aquest cas caldria parlar de la incorporació de territoris que no eren sota cap sobirania clara, però que sí que eren habitats per una població que feia anys i segles que vivia en aquella terra i la treballava.

Tot l'espai urgellenc va passar a ésser gestionat a través de castells, parròquies i alous. Els castells servien de refugi en cas d'atac, però eren, sobretot, el mitjà per fer efectiu el poder comtal a tots els racons del territori. Les parròquies, per la seva banda, encara que tenien una missió pastoral, també servien com a forma d'enquadrament de la població i per gestionar l'espai. Finalment, els alous, grans possessions de caràcter senyorial, tenien finalitats semblants i de fet eren la forma de propietat més estesa aleshores; per això podem parlar de règim alodial. La classe dirigent controlava les grans jurisdiccions alodials i la pagesia hi vivia i hi treballava, amb els seus propis drets de propietat sobre les terres que tenia i gestionava. En castells, parròquies i alous, la població pagava uns censos al senyor, que normalment s'acostaven al 15% de la producció total.

Aquells anys, la producció va tendir a créixer a Urgell i en molts altres indrets de l'Europa medieval. Amb tot, la puixança no va ser producte d'una intensa migració de la muntanya superpoblada cap a la plana deserta, sinó més aviat va ser fruit del creixement endogen de la societat medieval del moment. Entre els segles VI i VII va culminar la llarga fi del món romà i va començar a caminar un món medieval que al segle X ja s'havia consolidat plenament. A part dels poderosos, que es beneficiaven de la puixança productiva a través de les exaccions senyorials que imposaven, també els urgellencs del segle X van veure com la seva realitat

millorava: deixaven enrere l'esclavitud tardoantiga, vivien temporalment en una conjuntura de llibertat i no havien de viure al límit de la subsistència.

Sunifred II i Adelaida no van tenir fills barons i per aquest motiu, quan el comte d'Urgell va traspasar a la darreria del 940 o al començament del 941, les cases comtals de Barcelona i Cerdanya van mantenir disputes per aconseguir l'herència urgellenca. Al final, tot i la mort d'Ermengol d'Osona a la batalla de Baltarga, els interessos barcelonins van acabar imposant-se i Borrell II va esdevenir comte de Barcelona, Girona, Osona i Urgell. Començava una nova etapa de la història urgellenca.

3. Borrell II (943-993): la pau amb Còrdova i l'obertura a Roma

A la segona meitat del segle x, Urgell va restar en mans del comte Borrell II, que també era comte de Barcelona, Girona i Osona. Durant els seus anys de govern, i tot i ser en molts moments un comte absentista, Urgell va viure processos de gran transcendència històrica anys a venir. D'una banda, l'inici dels contactes amb Roma a la recerca d'una nova font de legitimitat, uns contactes que van començar a teixir profunds vincles entre aquest territori i el papat, molt importants de cara al futur. I, d'una altra banda, l'obertura a Còrdova amb la consolidació d'allò que Sunifred II d'Urgell i Sunyer de Barcelona havien començat els anys 939-941. Borrell, pràcticament amo i senyor de tota la frontera meridional dels comtats, va gestionar gairebé durant quatre dècades una beneficosa pau per als seus dominis. Quan va trencar-se, per mèrits propis i amb l'arribada d'Almansor al poder a Còrdova, la classe dirigent dels comtats va haver de prendre una decisió de futur, i Ermengol I i Ramon Borrell ho van tenir clar. La *destrucció* de Barcelona el 985 i la consegüent ruptura entre Borrell i els nous monarques capets (988) va obrir un nou temps per als territoris de Barcelona i Urgell ja al tombant de l'any mil.

3.1. L'horitzó del 943. *Dramatis personae*

3.1.1. L'horitzó del 943

No sabem amb exactitud en quina data Borrell II va començar a governar el comtat d'Urgell. Erròniament s'havia considerat que el mandat va iniciar-se a partir del 948, perquè era fins aquell any que es pensava que havia viscut Sunifred II.¹ Ja hem vist que la mort del fill del Pelós va produir-se cap al 940/941 i que la seva successió va derivar en un conflicte en què els interessos barcelonins van acabar prevalent per damunt dels del casal de Cerdanya. La consecució de la pau després de la lluita per la successió urgellenca, tanmateix, no devia assolir-se en quatre dies. No oblidem que no va ser fins al 949 que Borrell va substituir la incapaç abadesa que el seu pare Sunyer, en el clima de tensions amb el seu nebot Sunifred II de Cerdanya, havia situat al capdavant del monestir de Sant Joan de les Abadesses.² Creiem, per tant, que no podem considerar que el mateix 943 Borrell II comencés a governar a Urgell, però tenim poques alternatives per situar l'inici del seu govern si no ens esperem al 952, que és quan disposem de la primera referència d'aquest comte actuant al comtat pirinenc.³ Això ens obligaria a acceptar que durant una dècada el càrrec va restar vacant o en mans de la comtessa Adelaida com a regent,⁴ hipòtesis de les quals no tenim tampoc notícia. Però si hagués estat així, penso que el desgovern podria haver revifat les tensions d'abans del 943 i

¹ Per exemple, D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 314; i SOBREQÜES, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis...*, p. 30.

² UDINA, F. (1951). *El Archivo Condal de Barcelona...*, doc. 128. L'elegida per al càrrec va ser la germana de Borrell II, Adelaida Bonafilla.

³ A la segona meitat de l'any 952, Guisad II va consagrar l'església de Sant Feliu de Ciutat (Castellciutat) a petició del comte Borrell II. És la primera actuació documentada de Borrell com a comte d'Urgell (BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 34).

⁴ Com hem apuntat en el seu moment, sabem que la comtessa Adelaida encara era viva el 952, any en què va fer una donació, juntament amb la seva filla Sança, a Santa Cecília d'Elins per a remei de la seva ànima i la del seu difunt espòs Sunifred II (MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 11). Tot i que en la donació Adelaida s'intitula com a «cometissa», no penso que indiqui que fes de regent, simplement era el títol que conservava en vida com a consort de Sunifred.

és per això que preferim de pensar que cap a final de la dècada dels quaranta del segle X, Borrell II ja actuava com a comte d'Urgell.⁵

Deixant de banda la qüestió cronològica, que malauradament ens és vedada, els anys de Borrell II a Urgell van ser fonamentals en uns quants aspectes que cal tenir presents. Del seu oncle Sunifred II, el fill de Sunyer va rebre un poder comtal afermat i consolidat després de mig segle de plena autoritat i de pràctica autonomia respecte als monarques francs. Del seu oncle, Borrell va heretar Urgell i del seu pare, després de la tràgica mort del seu germà Ermengol, els comtats de Barcelona, Girona i Osona. En el cas barceloní, sembla que el govern del territori va repartir-se en condomini amb el seu germà Miró, fins que l'últim traspassà el 966.⁶ A la pràctica, doncs, el flamant comte va esdevenir senyor de la meitat de territoris de l'antiga Marca carolíngia, essent comte de gairebé tota la frontera dels comtats –exceptuant-ne la pallaresa i el corredor cerdà entre Manresa i Urgell–, i tenint sota el seu control quatre seus episcopals. Arran d'aquest nou panorama, no és estrany que aleshores la història urgellenca vagi molt lligada a la de la resta de comtats de Borrell, perquè al cap i a la fi moltes de les seves decisions, com la política vers Roma i Còrdova, no solament depenien d'un comtat o un altre, sinó que afectaven tots els seus dominis.

Respecte de Còrdova, Borrell havia rebut unes directrius molt clares dels seus antecessors. Tant Sunyer com Sunifred havien participat en les negociacions de pau amb el califat el 940⁷ i havien procurat de mantenir aquella pau que tan beneficiosa es preveia. El nét del Pelós, que de la cort barcelonina estant havia vist des de primera fila la gestació dels acords, no sols va fer valdre l'herència rebuda, sinó que la va consolidar. El que en principi va començar com una treva d'un any, gràcies a les ambaixades enviades pel comte de Barcelona-Urgell va acabar essent gairebé mig segle de pau, fins que Almansor va arribar al poder a Còrdova, tot i que com veurem en algun moment els comtes van fer mèrits per enterrar-la. La pau era fonamental per a la supervivència física dels comtats i sobretot per als de Borrell, que en l'aspecte fronterer eren els més exposats. Exposats i a la vegada ben situats per mantenir prolífiques relacions comercials amb Còrdova fins al punt que, com testimonien els documents, llavors la moneda d'or andalusina va començar a fluir als comtats.⁸

⁵ És la nostra opinió, tot i que pot ser que algú interpreti d'una altra manera la qüestió o aportï proves en un altre sentit. Tot i així, tal com va costar als barcelonins d'aconseguir la successió urgellenca, ens resultaria estrany que no ocupessin de seguida el càrrec obtingut amb suor i sang.

⁶ SALRACH, J. M. (1998). «Miró I», dins MESTRE, J. (dir.) *Diccionari d'història de Catalunya...*, p. 694.

⁷ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 294-295.

⁸ Sobre la cronologia de l'arribada d'or als comtats vegeu BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol I, p. 324-334.

La voluntat de pau amb Còrdova era conseqüència, en part, de la ruptura política entre els comtes del sud dels Pirineus i els reis francs. Si bé és cert que no tots els territoris van seguir el mateix ritme en aquesta qüestió, el cas urgellenc sí que mostra una ruptura política clara des del 897, o abans i tot. L'allunyament dels uns respecte dels altres comportava la consolidació política dels comtes, però també implicava desprotecció. Deixant de banda que aleshores segurament els monarques carolingis tenien ja poca capacitat per enviar un exèrcit de suport als seus teòrics vassalls en cas de necessitat, Borrell era conscient que el distanciament respecte a la monarquia representava una gran indefensió que només podia superar-se mantenint la pau amb el califat.

En aquest mateix sentit, l'allunyament respecte als teòrics reis també va implicar la necessitat de trobar una nova font de legitimitat i en aquest cas qui va ocupar l'antic paper dels carolingis va ser el papat. En temps de Borrell II va començar l'anomenada obertura a Roma, i Urgell va ser un territori protagonista d'aquesta nova dinàmica. El primer dels dos viatges del bisbe Guisad II a la seu pontifícia a mitjan segle X va tenir per objectiu d'aconseguir una butlla que substituís els antics preceptes carolingis de la seva seu episcopal, i Borrell va trobar en el papat el mitjà per aconseguir la seva hegemonia eclesiàstica amb l'intent frustrat de crear un arquebisbat separat de Narbona i controlat per ell mateix. I no és estrany que uns comtes que eren *de facto* sobirans i que eren reconeguts per Còrdova i per Roma com a tals, s'autolegitimessin començant a donar lloc a una sacralització del poder comtal que detectem ja en temps de Borrell II i que veurem plenament consolidada durant el govern d'Ermengol I a Urgell.

Tot i la importància dels processos històrics que van començar a terres urgellenques en temps de Borrell, el nét del Pelós no deixava de ser un comte absentista, com a mínim durant una part de l'any. No és estrany, doncs, que la família vescomtal urgellenca tingués a l'època un protagonisme important, perquè durant les absències de Borrell els vescomtes Simplicí i el seu fill Miró s'ocupaven del govern del territori. La situació d'aquell moment era força diferent de la del temps d'Ermengol I, comte únicament d'Urgell amb qui va prendre forma la cort comtal i amb qui va acabar-se l'absentisme.

Al llarg de la segona meitat del segle X, d'una altra banda, va començar a formar-se la futura classe dirigent urgellenca. Els principals llinatges nobiliaris de principis del segle XI, com ara els Lavansa, els Tost i els Tarabau, van originar-se en temps de Borrell II. En la majoria dels casos, segurament van néixer com a fidels comtals que van rebre una propietat senyorial, normalment alodial, a partir de la qual van assentar la base patrimonial del seu llinatge. Quan a final d'aquella centúria van començar a especialitzar-se en l'exercici de les armes i a

participar en les cavalcades comtals a la frontera, van acabar afermant la seva autoritat com a grans del territori lligats plenament a la família comtal d'Urgell.

Ja llavors, clarament, la frontera va començar a ésser un element clau políticament i econòmicament. Els comtes van començar a centrar-s'hi de manera clara, primer durant la pau i després expandint els seus dominis gràcies a la guerra. És per això que en algunes de les seves actuacions veiem com van deixar enrere certs dominis a l'àrea septentrional per centrar-se en el sud, una dinàmica que va tenir importants conseqüències a mitjà i llarg termini.

3.1.2. *Dramatis personae*

Borrell II era fill del comte Sunyer I de Barcelona i de Riquilda de Roergue.⁹ Era, per tant, un home nascut de la unió de cases comtals de nord i sud dels Pirineus. No és estrany, per tant, que fos un home amb una gran capacitat política i alhora líder dels seus emergents senyors territorials. Per via paterna, Borrell era nét de Guifré I i nebot de Sunifred II, de qui va heretar el comtat d'Urgell. Per via materna, el comte de Barcelona-Urgell era nét d'Ermengol de Roergue i de la seva esposa Adelaida.¹⁰ Borrell no va perdre mai el vincle amb l'origen nord-pirinenc i això explica coses com la procedència de les seves dues esposes i la motivació d'algun dels seus viatges. Riquilda va introduir l'antropònim Ermengol a la Marca, un nom que va posar al fill primogènit en honor del seu pare. Borrell, en record del seu difunt germà i del seu avi matern, va posar el mateix nom a un dels seus fills i aquesta vegada amb prou èxit per crear una dinastia que va succeir-se durant més d'un segle a Urgell, lluint-lo orgullosament.

Tradicionalment s'ha considerat que Letgarda, la primera esposa de Borrell, provenia del casal de la mare del comte, és a dir, de Roergue.¹¹ Si bé és cert que Letgarda tenia vincles amb aquesta família, segurament era filla de Ramon III Pons de Tolosa i de Garsenda.¹² El cas és que els acords matrimonials continus entre la noblesa de la Gàl·lia meridional i la poca informació que en tenim fa que sigui difícil d'aprofundir més en l'origen d'aquesta comtessa i unes quantes més. El matrimoni va tenir lloc l'any 967 a Rodés (Roergue) en un viatge que féu Borrell, en què conegué també el monjo Gerbert d'Orlhac.¹³ Letgarda fou la mare dels

⁹ SOBREQÜÉS, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis...*, p. 29.

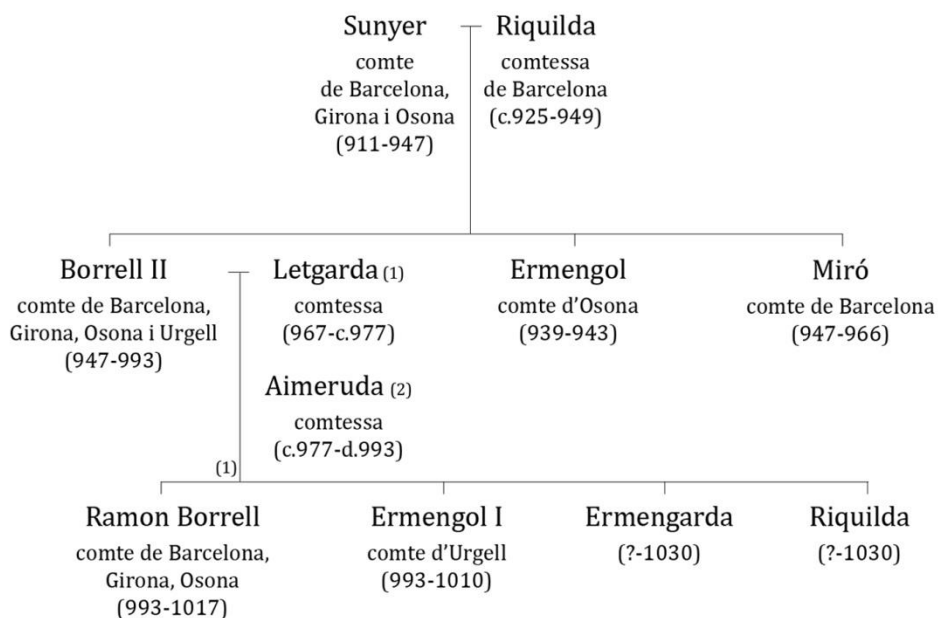
¹⁰ SETTIPANI, CH. (2004). *La noblesse du Midi Carolingien...*, p. 26.

¹¹ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 350. L'arbre genealògic que ofereix R. d'Abadal a la p. 434 de la mateixa publicació.

¹² DE VAJAY, S. (1980). «*Comtesses d'origine occitane...*», p. 598; i SOBREQÜÉS, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis...*, p. 31.

¹³ PLADEVALL, A. (1998). *Silvestre II (Gerbert d'Orlhac)*. Barcelona, Columna, p. 25.

successors de Borrell II, Ramon Borrell i Ermengol. Cap a final de la dècada del 970, tanmateix, la comtessa traspassà i Borrell s'esposà en segones núpcies amb una dama, també nord-pirinenca i potser originària de l'Alvèrnia,¹⁴ anomenada Aimeruda.

12. Ascendència i descendència del comte Borrell II de Barcelona-Urgell

Com a comte d'Urgell, Borrell actuà unes quantes vegades en aquest territori, sempre acompanyat de les seves respectives esposes i, quan nasqueren, també dels seus fills.¹⁵ Creiem que ja de bon principi Borrell tenia clar que, si tot anava bé, repartiria els seus dos blocs territorials entre els dos plançons: Ramon Borrell havia de quedar-se Barcelona, Osona i Girona, i Ermengol, Urgell. I, de fet, a partir de la dècada del 980 detectem alguna actuació d'Ermengol com a comte associat, una pràctica molt típica del temps.¹⁶

¹⁴ SOBREQÜÉS, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis...*, p. 32.

¹⁵ El 978 Borrell va vendre un alou, acompanyat de la seva esposa Letgarda de Roergue (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 177). Una desena d'anys més tard, després de la mort de la primera esposa, als actes públics ja l'acompanyava la dama Aimeruda, com també el seu fill Ramon Borrell, que aleshores ja havia superat la majoria d'edat dels catorze o quinze anys (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 214 [any 988]). Encara que Ermengol no hi era esmentat, és ben probable que també hi fos present.

¹⁶ Vegeu FONT RIUS, J. M. (1969). *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Madrid-Barcelona, CSIC, vol. I, doc. 9 (any 986). Es conserva un document de compravenda de l'any 989, encara en vida de Borrell II, segons el qual Ermengol I va vendre propietats al prevere Cixilà situades a la vall de Lord (RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys...», doc. 2), un document que sembla posterior, sobretot per la clara catalanització que presenten alguns topònims com ara «Tuixent», «Port» i «Lordo», entre més. El document conté alguna formulació, com ara «captacione que Deus dedit», que realment també és força estranya. D'una altra banda, el document de donació d'un arenal per part d'Ermengol encara en vida de Borrell (any 990) també és fals

L'absentisme de Borrell a Urgell va fer que el paper de la família vescomtal fos fonamental aquells anys. Del fill dels vescomtes Guiscafred i Ranlo, Simplicí, en sabem ben poca cosa.¹⁷ Coneixem dues donacions que va fer a Santa Cecília d'Elins a mitjan segle X¹⁸ i el nom de l'esposa, Quintilla. La migradesa de la documentació que manegem fa que no tinguem cap document que vinculi directament Simplicí i Miró, el seu successor en el càrrec. De fet, hi ha qui ha considerat que Miró era un magnat solsoní elegit per Borrell II sense tenir relació directa amb els vescomtes urgellencs anteriors.¹⁹ Val a dir que tampoc no disposem de documentació que demostrï que l'últim vescomte d'Urgell i el primer de Castellbò, Guillem, fos fill de Miró. Ara, malgrat no tenir arguments directes a favor d'aquesta filiació (Simplicí-Miró-Guillem), tampoc no en tenim en contra i per això preferim, ara per ara, donar-la per vàlida. Indirectament sí que podem argumentar que ja en temps del vescomte Guiscafred va començar la vinculació entre la família vescomtal i la vall de Castell-lléu (Castellbò). Sabem que Guiscafred posseïa una devesa a la vall²⁰ i que els diversos vescomtes van tenir propietats a la zona i al pla que s'estenia entre la vall i la fortificació de Ciutat.²¹ Quan el 989, seguint la tendència general de l'època, la família vescomtal va territorialitzar-se, ho va fer a la vall de Castellbò, territori amb què al llarg de tot el segle havia mantingut una certa relació quant a possessions. D'una altra banda, el vescomte Guillem, ja de Castellbò, sabem que tenia

(BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 223). Cal dir, en primer lloc, que la còpia que ens n'ha arribat és un trasllat del 1356 d'un trasllat anterior del 1255. A part, els signataris del document, presentats com a membres de la classe dirigent urgellenca, no apareixen en cap altre document contemporani, ni de Barcelona ni d'Urgell. Finalment, s'atribueixen als signataris càrrecs com «senescalco», «conestabor» i «ministrall», una terminologia gens pròpia dels documents anteriors a l'any mil.

¹⁷ Les dades referents a aquest vescomte a VERGÉS, O. (2014). «Quan els vescomtes d'Urgell eren...», p. 55-56.

¹⁸ L'any 949 els vescomtes Simplicí i Quintilla van donar al monestir de Santa Cecília d'Elins l'església de Sant Pere d'Abella, al terme del castell de Biscarri (MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 7). D'una altra banda, el 955 el comte Borrell va fer una donació també a Santa Cecília d'Elins i en aquella ocasió un dels testimonis va ser el mateix Simplicí (*Ibidem*, doc. 13). Malgrat que aquest document i uns altres de contemporanis presenten certes incongruències (vegeu més avall apartat 3.2.2), ara per ara no desestimem arbitràriament la informació que aporta. Finalment, en un document de l'any 950 es fa una referència indirecta a una possessió vescomtal, sense especificar-hi noms, al lloc de Benavarri, al pla de la Seu (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 121).

¹⁹ És d'aquest parer A. Llorens, que diu que els vescomtes d'Urgell eren «originàriament afincats a Solsona, abans de prendre el títol de vescomtes de Castellbò» (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», p. 304). Al nostre entendre, les activitats de la família vescomtal al Solsonès responen al fet que fins molt a final d'aquella centúria no van territorialitzar-se a la vall de Castell-lléu i que, per tant, la seva àrea d'actuació era tot el comtat d'Urgell, inclòs el Solsonès.

²⁰ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 12.

²¹ L'any 941 la comtessa Adelaida comprava unes torres i una església al vescomte Guiscafred, possessions vescomtals situades a Cornellana, a l'extrem oriental de la vall de Castellbò (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 100). Diverses possessions vescomtals són citades en llocs com Benavarri (*Ibidem*, doc. 121) i prop de l'església de Ciutat (BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 34). Si hi sumem l'esmentada devesa a la vall de Castellbò, la sensació és que la família vescomtal, radicada a Ciutat, prop del palau comtal, va tenir interessos a Castell-lléu i al pla de la Seu al llarg de tot el segle X, a més de Solsona.

possessions al Solsonès, segurament herència de l'activitat del seu pare a l'indret.²² A falta de proves més contundents, creiem que el manteniment dels dominis en una mateixa família pot ser, ara per ara, un argument suficient per donar per probable la filiació que proposem.

El vescomte Miró i la seva esposa Riquilda van ser força actius a l'àrea més meridional del Solsonès, territori que feia pocs anys que s'havia incorporat al domini comtal urgellenc.²³ Així, l'església de Santa Maria de Solsona fou consagrada a petició seva per Guisad II el 977.²⁴ La voluntat d'organitzar la zona i de mantenir la frontera controlada –tot i la pau amb Còrdova, era l'àrea més exposada dels seus dominis– van ser els motius que van portar Borrell a fer centrar l'activitat del seu vescomte en aquest indret. La recompensa a la tasca i fidelitat de la família vescomtal vers els seus comtes va arribar el 989, quan Borrell II va vendre per un preu simbòlic a Guillem quatre alous a la vall de Castellbò que representaven l'adquisició de la pràctica totalitat de la vall per part d'aquest llinatge.²⁵ Ara, tot i que Guillem va esdevenir vescomte encara en temps de Borrell, el cert és que la seva mentalitat, com veurem en el seu moment, era la d'un home de l'any mil com la del comte Ermengol I.

Els altres grans protagonistes polítics d'aquesta història van ser els bisbes. Al mateix moment en què moria Sunifred II d'Urgell i començaven les tensions successòries, traspassava també un altre dels fills del Pelós, el bisbe Radulf. L'elegit per succeir-lo va ser Guisad II, germà del vescomte Guadall d'Osona.²⁶ El fet que s'elegís un osonenc podria relacionar-se amb els conflictes a causa de la successió del comtat, perquè un dels principals pretendents a ésser comte d'Urgell era Ermengol d'Osona, que hauria necessitat el suport de la família vescomtal del territori que ja governava per fer valdre la seva pretensió. Hipotèticament, doncs, el càrrec episcopal per a Guisad podria haver estat una contrapartida arran de la seva col·laboració a favor dels interessos barcelonins en aquell conflicte. Sigui com sigui, des del 944 la mitra urgel·litana passà a mans de Guisad II.

Més que no sembla, l'actuació d'aquest bisbe va ésser important per a la història urgellenca. D'una banda, perquè fou protagonista de la primera vinculació entre Urgell i Roma a mitjan

²² El vescomte Guillem, fill de Miró, va actuar unes quantes vegades al Solsonès, on el seu pare ja tenia possessions (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 258, 263 i 306; i LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», docs. 19 i 41).

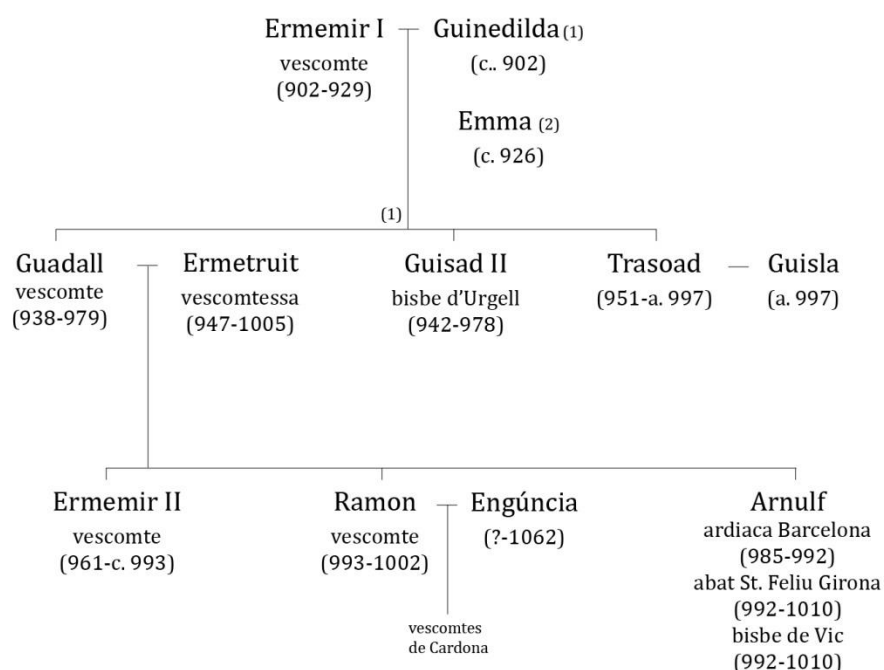
²³ L'any 959 Miró va comprar una terra al terme de Solsona (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 133), i el mateix any el comte Borrell li vengué un alou al mateix indret (*Ibidem*, doc. 134). A final d'aquell segle, un alou de Miró era referenciat en un document de donació que afectava també el Solsonès (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 250).

²⁴ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 38.

²⁵ DEVIC, C., VAISSETE, J. (1875). *Histoire Générale de Languedoc*. Tolosa, Privat, tom 5, col. 309-311.

²⁶ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 39.

d'aquella centúria,²⁷ unes relacions que van ésser fonamentals per al futur del comtat i de la mentalitat dels comtes i nobles urgellencs. I, d'una altra, perquè Guisad no vingué sol a Urgell. Creiem que uns altres nobles osonencs van aprofitar que Guisad fou elegit bisbe per actuar a Urgell, com també ho feren els seus germans, els quals van acabar essent protagonistes d'alguns fets importants: l'ardiaca Sendred, per exemple, que va protagonitzar l'episodi de Bragafolls que analitzarem en el seu moment, estava directament relacionat amb el bisbe en qüestió.

13. Arbre genealògic de Guisad II i la família vescomtal d'Osona (s. X)

Quant a relacions familiars, Guisad també era emparentat amb la família vescomtal de Conflent com a nebot de Sal·la, fundador de Sant Benet de Bages.²⁸ Paga la pena tenir en compte aquesta qüestió perquè els dos bisbes que van succeir Guisad com a prelats d'aquest bisbat, Sal·la (980-1010) i Ermengol (1010-1035), van ser conflentins. El pontificat de Guisad va allargar-se durant gairebé quaranta anys, i després del seu decés l'elegit fou Sal·la, que ja

²⁷ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», ap. 3.

²⁸ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 39. Sobre Sal·la de Sant Benet de Bages i el seu entorn familiar vegeu GIBERT, J. (2015). «Del Conflent a la Conca d'Òdena. La família del veguer Sal·la dins el marc de l'expansió del comtat d'Osona-Manresa al segle X», *Miscellanea Aqualatensis* 16, p. 121-156.

havia estat ardiaca en temps del prelat osonenc.²⁹ Tot i així, com passa amb el vescomte Guillem, Sal·la era un home de l'any mil i la seva trajectòria és molt més estretament vinculada amb la d'Ermengol I que no pas amb la del seu pare Borrell.

Paral·lelament, gràcies a l'augment de la documentació i a la millora de la riquesa documental, podem començar a detectar a partir de l'últim terç de la centúria personatges que van donar lloc a la futura classe dirigent del comtat. Ja hem mencionat alguns casos que podrem veure en detall, els descendents dels quals van esdevenir els grans protagonistes, junt amb comtes i bisbes, de la història d'Urgell dels anys 980-1066.

²⁹ A Sal·la, el documentem com a ardiaca o arxilevita en uns quants documents abans d'esdevenir bisbe. Vegeu, per exemple, BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 35 (any 960); i BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 165 i 166 (any 974).

3.2. El comtat d'Urgell en temps de Borrell II

3.2.1. L'evolució territorial del comtat (949-985)

Quan Borrell va esdevenir comte d'Urgell a mitjan segle X, els dominis territorials del comtat s'estenien al sud fins a la imaginària i difusa línia de Cardona-Solsona-Madrona-coll de Comiols-Conca Dellà. En temps del seu oncle Sunifred II, el comtat s'havia expandit fins a l'alta vall de Rialb, la Ribera Salada i el Solsonès central, indrets des d'on es podia plantejar una futura conquesta de la plana cap a la Noguera i la Segarra. Ara, si fins a mitjan de la desena centúria l'expansió territorial s'havia fet incorporant tot un seguit d'espais que a la pràctica eren *terra de ningú*, ja en temps de Borrell Urgell es trobava cara a cara amb les fortaleses més extremes de la Frontera Superior andalusina: Meià, Montmagastre, algun tipus de fortalesa a la zona de Ponts o Gualter, Vallferosa, Lloberola i la serra de Pinós. Cap d'aquelles fortificacions no era una gran i amenaçadora fortalesa islàmica que pogués frenar el pas d'un nombrós exèrcit, sinó més aviat punts de control per alertar de qualsevol moviment comtal a les ciutats de Guissona, Balaguer i Lleida. Cal recordar que des del 940 s'havia acordat una pau amb el califat de Còrdova que Borrell va procurar de mantenir i consolidar fins als anys seixanta i setanta del segle X i, evidentment, qualsevol intent d'incorporar nous territoris prop d'aquest indret fronterer hauria estat contrari a aquells acords. No és sorprenent, doncs, que durant els anys de Borrell com a comte d'Urgell la frontera meridional avancés poc. Més aviat ens trobarem una consolidació de l'expansió que s'havia assolit fins aleshores.

Així, per exemple, a l'àrea més meridional del comtat trobarem referències a Autés (957)³⁰ i Clarà (959)³¹, a la Ribera Salada, al lloc de «Kubiles» (959),³² a Riner o a Navés (973),³³ a més

³⁰ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 6.

³¹ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 134.

³² *Ibidem*, docs. 133 i 138. J. Bolòs i V. Hurtado identifiquen aquest indret, al terme del castell de Solsona, amb Riner, on actualment hi ha el Roc del Cóm identificable amb el «Kuviles de illo com» del primer dels documents (BOLÒS, J., HURTADO, V. (2006). *Atles del comtat d'Urgell...*, p. 128).

³³ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 7.

de notícies sobre indrets actualment desconeguts com la torre d'Elperico,³⁴ al Solsonès mateix. Aquests topònims pertanyen a zones que s'havien incorporat a Urgell abans del 950, però que no documentem fins passada aquesta data. Això ens indica, d'una banda, que la documentació normalment anava força endarrerida respecte a la realitat territorial del moment i, d'una altra, que una cosa era incorporar nous dominis i l'altra, fer-hi efectiva la nova realitat política. Algunes de les referències esmentades, per exemple, ens parlen de l'actuació del vescomte Miró al Solsonès, una actuació vinculada als seus propis interessos personals (i de llinatge) i, també, a la voluntat comtal d'organitzar políticament aquella regió. En aquest sentit, la consagració de Santa Maria de Solsona el 977, la intervenció de vescomtes o del bisbe i l'edificació d'alguna nova fortificació comtal responen a aquesta voluntat. A Borrell, doncs, teòricament la pau amb Còrdova li va impedir de progressar més cap al sud, però al mateix temps li va servir per estructurar els últims dominis incorporats a la seva autoritat, una qüestió bàsica si es volia afrontar amb garanties l'ocupació d'espais més meridionals en el futur.

Només un indret s'escapa d'aquesta conjuntura i és l'alta vall de Rialb. Sabem que els urgellencs van arribar-hi abans de mitjan segle i el 952 Borrell feia referència expressa a la vall de Tarabau i a la parròquia de Sant Martí de Terrassola.³⁵ No oblidem que ja el 949 s'havia consagrat el monestir de Sant Cristòfor de Salinoves,³⁶ en aquesta mateixa zona. Per tant, sembla que tot i la pau amb Còrdova, la consolidació dels dominis urgellencs a la vall de Rialb rumb a Ponts no va aturar-se, malgrat que tampoc no va anar més enllà fins després de la represa de les hostilitats, a partir de l'arribada al poder l'Almansor.³⁷ Una altra qüestió espinosa és la suposada propietat episcopal de Sanaüja segons la butlla papal recaptada per Guisad II a Roma en el seu viatge del 951.³⁸ Sanaüja, que al segle XI era una propietat episcopal, es troba a la vall del Llobregós, zona situada més enllà de les fortificacions frontereres andalusines de Lloberola i Vallferosa aquells anys. Pensem que llavors encara no

³⁴ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 134 (any 959).

³⁵ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 34.

³⁶ *Ibidem*, doc. 32.

³⁷ Val a dir que coneixem una altra notícia referent a la mateixa vall a partir d'un document del fons de Sant Serni de Tavèrnoles de l'any 961 (BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 18). Amb tot, es tracta d'un document fals, una suposada còpia del segle XIII d'un original, que no pot emprar-se per parlar de l'avenç comtal cap al sud. Sabem que és fals perquè es tracta d'una donació del castell de Petra-rua a Sant Serni de Tavèrnoles, fortificació que a través d'un document posterior sabem que era propietat del comte Borrell II (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 254 [any 997]). El document fals, a més, fa referència al castell de Tarabau, una fortificació segurament antiga sobre la qual no tenim notícies clares fins després de l'any mil. Finalment, és estrany que tot i la importància de la donació algun dels personatges esmentats no sigui documentat en cap altra acta, com ara el signatari «Ateo» i l'escrivà «Panaoc Anoyza». Tots aquests elements converteixen el document en excessivament sospitós de ser fals per poder ser tingut en compte com a testimoni històric.

³⁸ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», ap. 3.

era una possessió efectiva del bisbat, sinó més aviat una promesa de futur dels comtes per quan s'assolís aquell indret, cosa que no es va aconseguir fins a l'any mil.³⁹ Sabem que hom podria adduir que l'aparició d'aquest topònim abans de la conquesta pressuposa la falsedat d'aquesta butlla del papa Agapet II, tot i que som del parer que si realment aquest document hagués estat fals i elaborat amb el propòsit d'enganyar, les ambicions del bisbat haurien estat molt més grans que no pas el simple domini de Sanaüja: només cal comparar-ho amb falsos contemporanis com ara l'acta de consagració de la Seu d'Urgell del 819. Posats a fer una butlla falsa, més hauria valgut al bisbat de tirar cap a màxims i no cap a mínims, i realment la possessió de Sanaüja, per important que esdevingués aquest indret al segle XI, no deixava de ser a mitjan segle X una petició de mínims. També podria ser que la inclusió d'aquest topònim fos producte d'una interpolació posterior tenint en compte que el que conservem és una còpia de la butlla del 951, no el document original.

Quant a la gestió de l'espai, en temps de Borrell II van edificar-se noves fortificacions que responien a la voluntat de fer efectiu el poder comtal a tot arreu. Però encara no ens trobem en la conjuntura d'auge constructiu de fortaleses que va produir-se alguns anys més tard, després de la ruptura de la pau amb el califat. És simptomàtic que la majoria de noves edificacions de defensa i control del temps de Borrell es construïssin a l'interior i no a la frontera, mostra de la gran confiança que tenia el comte, com a mínim fins als anys seixanta i setanta d'aquella centúria, amb les garanties de pau que li oferia Còrdova. Per contra, on sembla que sí que va edificar fortificacions va ser a la frontera amb el comtat de Cerdanya, una zona que el comte devia considerar més perillosa que no pas la frontera meridional. Així, del 955 tenim notícia de l'existència dels castells de les Agudes i del de Sant Jaume,⁴⁰ ambdós situats als peus del vessant nord del Cadí per controlar una ruta estratègica, el camí Cardoner, que unia la Catalunya central amb el Pirineu.⁴¹ A la riba nord del Segre, paral·lelament, sabem que el 967 ja hi havia el castell de Carcolze,⁴² situat just al *limes* entre Urgell i Cerdanya, a l'entrada del Baridà. Aquestes fortificacions urgellenques, amb el suport de la guàrdia de

³⁹ La primera menció de Sanaüja com a domini urgellenc data del 1003. Aquell any, el bisbe Sal·la, quan va fer testament, va llegar al seu nebot i futur bisbe Ermengol el blat que obtenia de Sanaüja (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 288). Sembla, doncs, que el lloc va ser conquerit en temps d'Ermengol I.

⁴⁰ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 127.

⁴¹ Un estudi recent del geògraf Carlos Guàrdia permet de resseguir en detall la ruta que seguia aquest camí al seu pas per l'Alt Urgell i fins a l'extrem est del Baridà, en terme de Montellà (GUÀRDIA, C. (2015). *Sal, exèrcits i passavolants. Estudi del camí Cardoner a la cara nord de la serra del Cadí (Alt Urgell i Cerdanya)*. Memòria de recerca inèdita, p. 89-104). Agraïxo a l'amic Carlos Guàrdia que m'hagi facilitat la consulta del seu excel·lent treball sobre el camí Cardoner.

⁴² BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 10.

«monte Andrallo»⁴³ controlant el pas del Segre, substituïda anys més tard pel castell de Torres d'Alàs, creaven una línia defensiva respecte als dominis dels seus cosins de Cerdanya. Aquests, per la seva banda, al segle XI van construir o reforçar unes contradefenses al seu territori formades pels castells de Miralles, Queralt i Sant Martí. Podrien ésser anteriors, sobretot el de Sant Martí dels Castells, però en aquesta onzena centúria la seva funció principal va ser controlar la frontera amb Urgell.

Tenim també notícia que llavors ja existia el castell de la Pedra (962),⁴⁴ a la vall de Lord, el castell d'Altés (968),⁴⁵ a la Ribera Salada, i els de Navés (973)⁴⁶ i Besora (981),⁴⁷ també al Solsonès interior. Finalment, de l'any 986 tenim referència del castell de Figuerola,⁴⁸ prop d'Ardèvol, la fortificació més meridional edificada a Urgell en temps de Borrell II i potser producte d'un altre moment històric posterior a la represa de les hostilitats amb Còrdova. És ben probable que hi hagués més castells al comtat, però la documentació no permet d'anar més enllà i, malauradament, ara per ara l'arqueologia no ens proporciona més respostes. És possible, amb tot, que els castells d'Abella de la Conca i Llordà ja existissin, però els documents que hi fan referència en aquest període són producte d'elaboracions posteriors.⁴⁹

En relació amb les parròquies o institucions eclesiàstiques, en temps de Guisad II, i per extensió de Borrell, es van consagrar unes quantes esglésies i parròquies seguint la mateixa voluntat de gestió del territori, a més de tenir un caràcter pastoral. El monestir de Salinoves, dependent del de Santa Cecília d'Elins en aquell moment, va consagrar-se el 949⁵⁰ amb la intenció de donar lloc a una comunitat monàstica que habités a l'extrem meridional del

⁴³ La guàrdia de «monte Adrallo», la documentem per primera vegada el 1043 (BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 567), tot i que el topònim és conegut des de molt abans (vegeu per exemple BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 12). Segurament la guàrdia existia des de feia temps per controlar el pas del Segre des de la sortida dels congostos del Baridà.

⁴⁴ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 36.

⁴⁵ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 156.

⁴⁶ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», ap. 7.

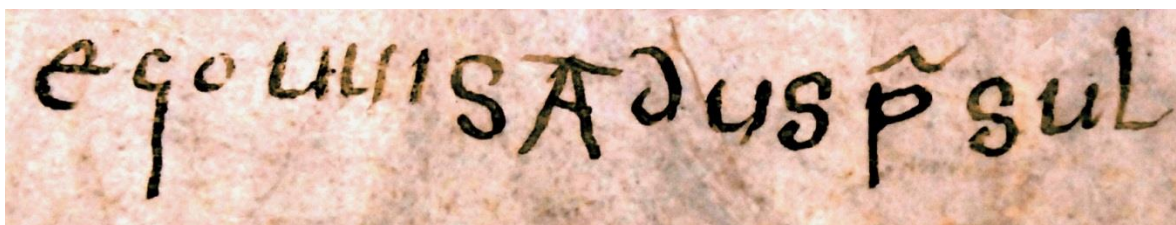
⁴⁷ *Ibidem*, doc. 9.

⁴⁸ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 207.

⁴⁹ Els documents del fons de Tavèrnoles que parlen del castell d'Abella (BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles...», doc. 23) i del de Llordà (*Ibidem*, doc. 24) presenten molts elements que fan pressuposar-ne la falsedat. En tots dos apareix un tal Guifré, consanguini del comte Borrell II, del qual se sap ben poca cosa, i si realment va ser germà del comte de Barcelona-Urgell és ben curiós que aparegui només en documents sospitosos de *per se*. D'una altra banda, signen aquesta beneficiosa donació a Tavèrnoles el vescomte Guadall d'Osona i el bisbe Frujà, cosa relativament estranya perquè es tracta d'una qüestió pròpiament urgellenca. Respecte a Guadall, al segon document se l'intitula «princeps cocorum», segurament una mena d'adaptació de *princeps gothorum*. Quan F. Udina va estudiar la segona donació va considerar que elements com la datació eren «desde luego, sospechosas» i deia que «a lo más es una copia con interpolaciones; además, mal hecha» (UDINA, F. (1951). *El Archivo Condal de Barcelona...*, doc. 174). Per aquests motius creiem que cap dels dos documents no poden tenir-se en compte com a testimoni històric.

⁵⁰ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 32.

comtat, a la vall de Rialb. Si ens fixem en l'orografia veurem que Sant Cristòfor de Salinoves era molt més obert al sud, andalusí, que no pas al nord, urgellenc. En aquesta mateixa zona ja hi havia també la parròquia de Sant Martí de Terrassola, consagrada abans del 952.⁵¹ A la vall de Lord, per la seva banda, va consagrar-se el monestir de Sant Pere de Graudescales l'any 960, edificació fundada en primera instància com a església el 912 pel bisbe Nantigís.⁵² Aquestes fundacions, com també la consagració de Santa Maria de Solsona (977),⁵³ servien perquè políticament i eclesiàstica tot el comtat fos una mateixa realitat més o menys homogènia.⁵⁴ Unes altres consagracions, per contra, responien a necessitats diferents, com ara la de l'església del palau comtal de Ciutat, feta consagrar el 952 per Borrell II, i la de la Pedra, dotada en primera instància per Guisad I i consagrada de nou el 962 per Guisad II a causa d'un homicidi que s'hi havia perpetrat.⁵⁵

14. Signatura del bisbe Guisad II⁵⁶

3.2.2. El govern de Borrell II a Urgell

Borrell II va ser un comte absentista. La gran quantitat de territoris que tenia sota la seva autoritat li impedié de ser a tot arreu. A diferència de la família comtal de Cerdanya, que acostumava a repartir els dominis entre els germans d'un mateix tronc familiar,⁵⁷ Borrell va governar pràcticament sol tots els seus comtats. Diem pràcticament perquè durant els

⁵¹ *Ibidem*, doc. 34.

⁵² *Ibidem*, docs. 35 i 24, respectivament.

⁵³ *Ibidem*, doc. 38.

⁵⁴ En territori del comtat de Berga, tot i que encara era diòcesi d'Urgell, Guisad II va consagrar també el monestir de Santa Maria de Serrateix l'any 977 (*Ibidem*, doc. 37). A Cerdanya, el mateix Guisad II va consagrar les esglésies de Sant Miquel del Paradís (any 948) i de Sant Jaume de Queralbs (any 978) (*Ibidem*, docs. 31 i 39, respectivament).

⁵⁵ *Ibidem*, docs. 34 i 36, respectivament.

⁵⁶ Signatura autògrafa del bisbe Guisad II provinent de la consagració de l'església de Pedrafulgent (ACU, consagracions d'esglésies, n. 19).

⁵⁷ Així, per exemple, Guifré II va ser comte de Cerdanya (i de Berga després de la renúncia del seu germà Oliba), mentre que el seu germà Bernat *Tallaferro* va ser comte de Besalú. La generació anterior va viure una situació semblant. Mentre que Oliba *Cabreta* va ser comte de Cerdanya, Miró Bonfill va ser-ho de Besalú. Al llarg dels segles X i XI, doncs, els territoris vinculats a la família comtal cerdana van ser governats per membres d'un mateix tronc familiar, mentre que, excepte en poquíssimes ocasions, els comtats de Barcelona, Girona i Osona van constituir un sol bloc territorial en mans d'un únic comte; ajudat en algun cas per algun germà fent-hi de governador.

primers anys el seu germà Miró també era partícip d'una mena de condomini, però sembla que limitat només al comtat de Barcelona,⁵⁸ fins a la seva mort ocorreguda el 966. La situació d'aquells anys, tanmateix, queda lluny de l'època en què els magnats del regne franc eren investits pels carolingis i amb prou feines arribaven a posar els peus als seus dominis sud-pirinencs. A Borrell, el documentem actuant a Urgell en nombroses ocasions, i fins i tot en algun moment s'ocupa de qüestions referents a aquest territori des del palau comtal de Barcelona.⁵⁹

De la trentena de documents conservats de l'activitat urgellenca de Borrell, la gran majoria es relacionen amb la gestió de propietats, des de compravendes d'alous fins a donacions de predis a institucions eclesiàstiques. La resta, una minoria, tenen més aviat relació amb qüestions d'índole eclesiàstica, com ara consagracions i fundacions, i amb la gestió de fortificacions. Finalment, hi ha tot un seguit de documents falsos que fan referència a l'activitat d'aquest comte, que va testar el 993 poc abans de traspasar. Més enllà d'aquestes notícies, sabem de l'activitat de Borrell gràcies a textos com ara cròniques, la majoria de les quals aporten informació sobre la seva política vers Roma i Còrdova, temes que estudiarem detalladament en el seu moment.

La gestió dels alous va ser una de les qüestions a què Borrell va dedicar més atenció. La importància d'aquesta mena de possessió feia que una compravenda, una donació o un enfranquiment tinguessin un pes cabdal. Més enllà de les donacions fetes al seu testament, Borrell va donar un important predi a l'Església d'Urgell l'any 955, una propietat delimitada en dos dels seus quatre extrems pel Segre i el Cadí.⁶⁰ Tenim constància, a més, d'unes quantes vendes amb participació directa del comte, com per exemple l'alou que vengué a Sentell, Manla, Bera i Roter el 957;⁶¹ el que vengué al vescomte Miró prop de Solsona el 959,⁶² i el que li van comprar Erimà i Emo el 978,⁶³ entre més.⁶⁴ A part d'alous, Borrell també vengué algunes altres propietats. Així, el 990, acompanyat dels seus fills, del bisbe Sal·la i de més

⁵⁸ Com a mínim és d'aquesta opinió SALRACH, J. M. (1998). «Miró I», dins MESTRE, J. (dir.) (1998). *Diccionari d'història de Catalunya...*, p. 694.

⁵⁹ Com a mínim això es desprèn de documents com ara la venda d'un alou feta pel comte Borrell II i signada, entre més, pel vescomte Guitard de Barcelona i el bisbe Frujà de Vic (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 177), visitants assidus del palau comtal de Barcelona.

⁶⁰ *Ibidem*, doc. 127.

⁶¹ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 6.

⁶² BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 134.

⁶³ *Ibidem*, doc. 177.

⁶⁴ Sabem que el comte Borrell donà un alou situat a la vall de la Vansa al seu fidel Galindo el 963 (*Ibidem*, doc. 177), que vengué algunes propietats al Solsonès (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 11 [any 981]) i un alou el 988 (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 212). A part d'això, per referències indirectes sabem de més gestions, com la concessió d'un alou (*Ibidem*, doc. 231 [any 993]) i la venda d'un altre (BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 35 [any 1007]).

personatges notables del comtat, vengué a Galindo i Bella una important propietat a Canalda, al nord del Solsonès.⁶⁵ Malgrat tractar-se de compravendes, és difícil de saber fins a quin punt alguns d'aquests acords no amaguen una mena de donació als seus fidels, encara que hi hagi una transacció econòmica. Quan Borrell va vendre al vescomte Guillem tota la vall de Castellbò, el preu percebut segurament va ser més simbòlic que no pas real, una manera d'agrair i de mantenir una fidelitat llargament demostrada, en aquest cas de la família vescomtal. La desaparició de la propietat beneficiària va fer que l'alou es convertís en el domini per excel·lència i l'eina fonamental dels comtes per recompensar els qui teòricament eren els seus vassalls. És per això que algunes d'aquestes vendes fan olor de donació i és per això que cal buscar en aquestes cessions/vendes d'alous (o en l'enfranquiment d'alguna propietat)⁶⁶ la base del futur naixement de la noblesa de llinatge a Urgell.

Gràcies a referències indirectes posteriors sabem que Borrell també va vendre o donar alguna fortificació del seu comtat. Així, per exemple, Vidal, senyor del castell de Figuerola, deia el 986 que el castell que tenia a l'extrem meridional d'Urgell, prop d'Ardèvol, l'havia adquirit per compra al comte Borrell.⁶⁷ El mateix passava amb el castell de la Rua (*Petra Rua*), que Gisbald, possiblement l'avi d'Arnau Mir de Tost, deia que li provenia del seu senyor Borrell, sense especificar si per donació o per compra.⁶⁸ La gestió d'unes altres fortaleses comtals devia seguir aquesta mateixa dinàmica (venda o cessió), però malauradament la documentació conservada no en presenta més exemples.

Borrell II és segurament el comte d'Urgell que més ha estat utilitzat en els documents falsos d'aquest territori. Creiem que hi ha, com a mínim, una desena de documents sospitosos que li atribueixen accions, els quals haurien de tractar-se amb cautela a l'hora d'utilitzar-los per explicar la història urgellenca. Tot i que no sabem si la falsificació vol referir-se a Borrell I,⁶⁹ avi de Guifré el Pelós, o a Borrell II, la donació del castell de Castell-llebre feta per un d'aquests comtes a Santa Maria de la Seu d'Urgell és sens dubte falsa.⁷⁰ També és falsa la donació, datada el 1037, del castell d'Artesa a un tal Arnau Mir de Cervera per part de Borrell II.⁷¹ En temps de Borrell aquell indret encara no havia estat conquerit per als interessos urgellencs, i tampoc no es pot parlar d'una donació feta amb la idea que es fes efectiva quan aquell espai passés a mans comtals perquè les afrontacions esmentades, com ara la «quadra

⁶⁵ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 14.

⁶⁶ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 255.

⁶⁷ *Ibidem*, doc. 207.

⁶⁸ *Ibidem*, doc. 254.

⁶⁹ CINGOLANI, S. M. (2010). «La família de Guifré I el Pilós...», p. 467.

⁷⁰ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 102. Entre més motius, perquè el comte Borrell II no va esposar-se amb cap dama anomenada Engelrada, com consta en la donació.

⁷¹ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 6.

de Gaylo», ens mostren un espai ja delimitat i parcel·lat.⁷² A part d'aquests dos casos, són els diplomataris de Santa Cecília d'Elins i de Sant Serni de Tavèrnoles els que conserven més actes sospitoses.

Segons un document del 970, Borrell va fer una generosa donació a Tavèrnoles que incloïa els llocs de *Mulnello*, Anserall, Quer, la dominicatura d'Estelareny, el mas de Cortingles i el vilar de Tavèrnoles, indrets prop del monestir edificat a la riba del Valira.⁷³ El detall més sorprenent d'aquest document és que en la donació el comte inclou els jornals («iornals») que els habitants del lloc havien de prestar al monestir, cosa força estranya per les dates en què ens movem (segle X). A més, aquesta donació tan important no va ser subscripta ni pel mateix Borrell, cosa encara més estranya. Gràcies a un regest del segle XIII d'un document desaparegut⁷⁴ sabem que els habitants d'Anserall, Morters, Estelareny i Cortingles van haver de reconèixer a l'abat de Tavèrnoles d'aquell temps que havien de fer uns jornals de servei al monestir com havia posat documentalment per escrit el comte Borrell. Sembla evident que als habitants d'aquell indret, els van obligar a fer més del que els pertocava en virtut d'un document elaborat amb aquesta intenció pel mateix cenobi. La falsificació, doncs, s'hauria fet amb la voluntat d'enganyar els habitants d'aquells llocs.

Hi ha tres donacions més de Borrell II a Tavèrnoles sospitoses de ser falses o bé reelaboracions posteriors a partir de documents autèntics. Sigui com sigui, cal anar amb molt de compte a l'hora d'atorgar-los historicitat. Les tres donacions fan referència a la zona de la Conca Dellà, un territori llavors incorporat al comtat.⁷⁵ Tant la manera d'expressar-se com el fet que es parli obertament de dècimes, quan tot just començaven a aparèixer de manera incipient, o també de dominicatures, a més de l'ús de termes com «princeps cocorum» i, en un cas, una datació mig segle posterior a la mort del comte, fan que aquestes donacions hagin de valorar-se amb cautela. Passa una cosa semblant amb uns documents referents a Santa Cecília d'Elins, relacionats amb Borrell i els pobles de Pallerols, Hortó i algun més. Malgrat que semblen més autèntics que no els de Tavèrnoles, és estrany que el comte donés aquests pobles al cenobi el·lísita el 955, però que dos anys més tard els habitants d'aquests indrets venguessin el seu territori al comte a la vegada que es lliuraven al monestir en qüestió, mentre que, finalment, el 961 Borrell féu novament donació d'aquests termes a Santa

⁷² De fet, en realitat no es tracta d'un sol document sinó de dos documents en una mateixa acta. A més, en l'escatocol del document signen el comte Ermengol I, que diu que Borrell va fer firmar la donació, el bisbe Eribau i Arnau Mir de Tost. Amb tot, Arnau Mir i Ermengol I no van ser contemporanis, i no podem acceptar que el signatari sigui Ermengol II perquè no va ser pas contemporani del seu avi Borrell. Tot plegat fa pensar que el document és fals o factici.

⁷³ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles...», doc. 21.

⁷⁴ Regest publicat per *Ibidem*, doc. 262.

⁷⁵ *Ibidem*, docs. 23 (any 973), 24 (any 973) i 29 (any 1036).

Cecília.⁷⁶ Podria ser que algun dels documents fos fals o una còpia mal datada, però sembla evident que en tot plegat hi ha una certa incongruència que obliga novament a la prudència a l'hora de tractar aquesta mena de documentació.

Tornant a les actuacions reals del comte Borrell, com en períodes anteriors la seva activitat política no sols va tenir relació amb qüestions laiques, sinó també amb temes d'índole eclesiàstica. En aquest sentit, l'església de Sant Feliu de Castellciutat va ser consagrada pel bisbe Guisad II l'any 952 a petició seva i el monestir de Sant Pere de Graudescales, consagrat pel mateix bisbe vuit anys més tard, va rebre el seu vistiplau.⁷⁷ Amb les seves donacions, Borrell també va afavorir uns quants monestirs del seu comtat. El 971 va fer donació a Sant Llorenç de Morunys d'una extensa propietat que assegurava la supervivència i puixança del dit monestir en anys següents,⁷⁸ un cenobi amb què la família comtal va mantenir una vinculació estreta fins a l'establiment de la regla benedictina a principi del segle XI. El monestir de Santa Cecília d'Elins rebé del comte l'església de Cortiuda (971),⁷⁹ Tavèrnoles un mas que Borrell posseïa a Ger, a Cerdanya (978),⁸⁰ i l'acabat de consagrar cenobi de Sant Pere de Graudescales un alou situat a la vall de Lord (982).⁸¹

També el bisbat de la Seu va beneficiar-se de les donacions de Borrell amb la recepció d'un alou del comte l'any 955.⁸² Ara, quant a propietats, el tema que va tenir més transcendència històrica va ser la permuta que va afectar alous de les valls d'Andorra (988),⁸³ moment en què els bisbes d'Urgell van començar a dominar una vall de la qual actualment encara són

⁷⁶ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», docs. 13 (any 955), 16 (any 957), 17 (any 957) i 18 (any 961). Val a dir que nosaltres mateix hem fet servir el document del 955 per parlar del vescomte Simplicí, el qual apareix com a signatari en aquesta donació. De fet, l'esment és una de les dues úniques mencions que tenim d'aquest vescomte. Mentre no hi hagi cap argument que obligui a desestimar-ne la validesa, de moment som cautelosos sense arribar a l'extrem de desestimar tots els recursos que tenim a la nostra disposició.

⁷⁷ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 34 i 35, respectivament.

⁷⁸ RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys...», doc. 1. Respecte a la suposada venda de possessions a la vall de Lord per part d'Ermengol I al prevere Cixilà, ja hem explicat més amunt (vegeu nota 16, apartat 3.1.2) que el document sembla redactat *a posteriori* i no el 989.

⁷⁹ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 20. El document en qüestió va considerar-se fals en el cèlebre judici de Ponts de l'any 1024, en què es té notícia per primera vegada de l'acta de consagració de la Seu d'Urgell (819). Malgrat que, com apunta B. Marquès en l'edició d'aquest document, la signatura del bisbe Guisad II no s'ajusta a unes altres signatures del mateix bisbe, sí que són coincidents les del futur bisbe Sal·la i la del comte Borrell. A parer nostre, aquest document és autèntic o una còpia posterior (dels anys 980-1010) que només pot ser considerat factici si s'accepta l'autenticitat de la dotalia de la Seu d'Urgell, cosa que és impossible. De tota aquesta qüestió, en parlarem en el seu moment.

⁸⁰ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 26.

⁸¹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 192.

⁸² BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 127.

⁸³ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 214.

coprínceps.⁸⁴ Aquesta permuta, amb tot, no va ser un simple intercanvi de propietats, va ser un canvi de rumb de la política comtal que va tenir conseqüències en uns quants àmbits, sobretot en temps dels fills de Borrell II. És per això que creiem que la permuta, l'afer del castell de Bragafolls i qüestions derivades han de comentar-se quan es parli dels anys de govern d'Ermengol I.

Borrell va traspasar la tardor del 993 al palau comtal de Ciutat, on poques setmanes abans havia fet testament.⁸⁵ És el primer testament que es conserva d'un comte d'Urgell, una manera de deixar escrites les últimes voluntats que va començar a imposar-se als territoris sud-pirinencs a final de la desena centúria. Els seus marmessors a Urgell van ser el seu fill Ermengol; els comtes Ramon, Borrell i Sunyer de Pallars, fills de la seva cosina Goldregot, a qui Borrell II anomena nebots; el bisbe Sal·la; el vescomte Guillem; Gisbald i el seu fill Miró, segurament avi i pare d'Arnau Mir de Tost, respectivament; l'ardiaca Maior i el germà d'aquest, Ramon; Radulf; Sanç, i Miró d'Abella.⁸⁶ Borrell II va fer unes quantes deixes d'alous, principalment a institucions religioses, però també va llegar béns com ara bestiar. Amb tot, el possessió més preuada a repartir era l'autoritat dels seus comtats. Els territoris de Barcelona, Girona i Osona van passar al seu fill Ramon Borrell, mentre que Urgell restà en mans del seu plançó Ermengol. A partir d'aleshores aquest comtat va tornar a tenir un comte privatiu.

3.2.3. Cap a la sacralització del poder comtal

Les intitlacions dels comtes als documents són reveladores de la concepció del poder que els governants sud-pirinencs tenien de la seva pròpia autoritat. Així com Guifré I i Sunifred II apareixen en la majoria de documents com a *comes*, amb algunes excepcions que considerem més aviat interpolacions posteriors,⁸⁷ amb Borrell II detectem canvis importants. En moltes ocasions el títol comtal apareix acompanyat del de *marchio* (marquès),⁸⁸ intitlació que servia per designar Borrell com a senyor d'una marca, d'una frontera. Tenint en compte que la major part de la frontera de la Catalunya Vella d'aleshores era sota el seu control, aquesta intitlació, evidentment de caràcter simbòlic, era més que justificada.

⁸⁴ Una bona aproximació a la història d'Andorra dels segles IX-XIII, tot i que actualitzable en alguns aspectes, a GUILLAMET, J. (1991). *Aproximació a la història social, econòmica i política d'Andorra: Segles IX-XIII*. Andorra, Govern d'Andorra.

⁸⁵ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 232.

⁸⁶ En relació amb els últims personatges que menciona, no queda clar si Radulf era germà de l'ardiaca Maior i de Ramon, i si Sanç i Miró d'Abella eren dos personatges o un de sol.

⁸⁷ Sobre aquesta qüestió vegeu apartat 1.5.4 del present estudi.

⁸⁸ Així, per exemple, el 955, quan donà un alou a Santa Maria de la Seu, Borrell és designat com a «comes et marchio» (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 127), apel·latiu que també rep en uns altres documents d'aquesta segona meitat del segle X (*Ibidem*, docs. 134 [any 959], 147 [any 963] i 177 [any 978]).

Ara, la novetat més important en la documentació d'aquells anys és la sacralització del poder comtal; és a dir, la consideració que Borrell era comte per la gràcia de Déu. En una bona part dels documents referents a aquest comte s'especifica clarament que desenvolupava el càrrec *gratia Dei*.⁸⁹ Guifré I fou un delegat del poder reial que finalment va acabar patrimonialitzant el càrrec i llegant-lo als seus plançons. Per ell i la gent del seu temps, *comes* era sinònim de delegat del poder regi en un indret determinat, de funcionari vitalici que representava una autoritat superior. Malgrat que Sunifred II és designat també únicament com a comte, ja hem apuntat en el seu moment que la significació d'aquest terme havia evolucionat i feia referència a una realitat diferent de la del temps del seu pare.⁹⁰ A principi de la desena centúria no podem considerar que *comes* fos sinònim de funcionari delegat, sinó que més aviat significava príncep territorial amb plena autoritat i que, teòricament, era sotmès a una *potestas regia* superior no efectiva. Borrell va heretar aquesta concepció del seu pare i del seu oncle, però la realitat de la segona meitat del segle X havia evolucionat un pas més en relació amb la concepció de la sobirania.

Els vincles entre el poder comtal i la monarquia s'havien trencat del tot, Borrell actuava com a plena autoritat i era reconegut com a tal a Còrdova i Roma. En aquest context, doncs, només hi havia una via per demostrar que la sobirania havia anat un pas més enllà: demostrar de manera fefaent que el càrrec comtal no era detingut com a delegació reial o com a herència d'aquesta delegació. La millor manera de fer-ho era presentar un poder tingut per dret i per gràcia divina. Des del moment en què els documents presenten aquesta concepció sacralitzada del poder comtal, la monarquia quedava totalment relegada a un paper secundari i perdia definitivament qualsevol capacitat d'intervenció en els seus teòrics territoris, atès que la línia Déu-rei-comte se saltava el pas intermedi. Els comtes començaven a tenir, i la generació d'Ermengol I va ser la que més clara va expressar aquesta nova concepció, un poder transmès directament per voluntat divina.

El reconeixement de Borrell II com a plena autoritat a Còrdova primer i a Roma després va ésser clau en aquesta nova concepció del poder. No és que Borrell necessités ésser reconegut per saber que era un príncep territorial als seus dominis, però el reforç positiu del califat i del papat va acabar de consolidar la nova manera d'entendre la seva autoritat. Quan Còrdova rebia els comtes de la Marca com a interlocutors vàlids i quan Roma, simbòlicament l'única autoritat universal d'aleshores, feia el mateix, no quedava cap dubte d'on residia la sobirania i

⁸⁹ Vegeu, en aquest sentit, *Ibidem*, docs. 147 (any 963) i 177 (any 978); i BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 214 (any 988) i 232 (any 993).

⁹⁰ En aquest sentit vegeu apartat 2.5.1 del present estudi.

aquesta, en un context en què l'autoritat reial ja no tenia poder efectiu al territori, només podia provenir de la gràcia divina.

Per tant, en l'evolució de la concepció del poder a l'antiga Marca podem considerar que hi va haver tres grans etapes. Fins al final del segle IX, el poder comtal era una delegació reial i, de fet, el gest del 897, més enllà de les conseqüències posteriors, no s'ha de considerar un trencament radical d'aquesta concepció. Els fills de Guifré, en una nova conjuntura, van afermar la seva autoritat fins al punt que podem considerar-los prínceps territorials. A Urgell, la tercera etapa va arribar amb Borrell II, moment a partir del qual el poder comtal va considerar-se plenament separat del de la monarquia franca. Per tant, quan després dels atacs d'Almansor Borrell II va recórrer a la monarquia demanant ajuda, la ruptura –real i mental– ja s'havia produït i la negativa (o ignorància reial) només van ser-ne la constatació pública.

3.2.4. El paper de la família vescomtal urgellenca

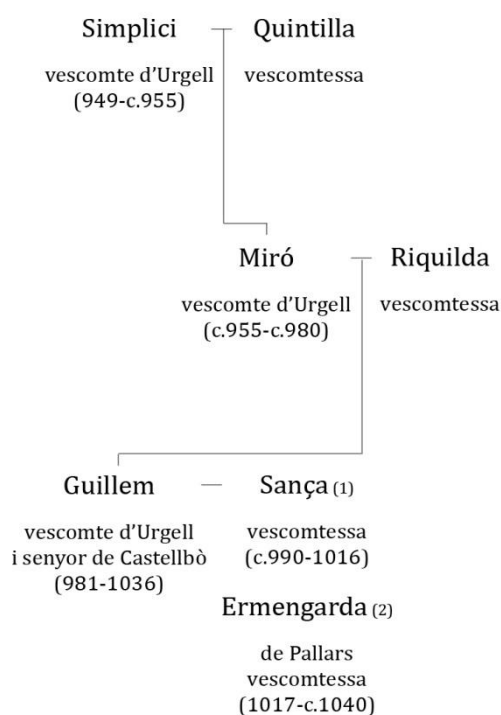
No és estrany que en aquell moment les famílies vescomtals d'Urgell, Barcelona i Osona comencessin a adquirir un gran protagonisme, perquè Borrell les necessitava per governar. En el cas urgellenc, el vescomte Miró va ésser un personatge clau, i la fidelitat de la seva família fou ben recompensada els darrers anys de govern de Borrell. La major part de la seva activitat va desenvolupar-se a l'àrea central i meridional del Solsonès, un espai que s'havia incorporat feia relativament pocs anys al domini comtal. A la segona meitat del segle X, Miró i la seva esposa Riquilda van fer tres adquisicions a redós del terme de Solsona. Dues d'aquestes compres, dues peces de terra i una vinya al terme de «Kuviles», al sud de la ciutat, prop de la frontera, devien ser de poca importància.⁹¹ La tercera fou l'adquisició d'un alou venut pel mateix Borrell II al seu fidel l'any 959.⁹² En aquest cas devia tractar-se d'una propietat més destacada. Les donacions o vendes d'alous sovint servien per establir una important base patrimonial d'un individu o una família. Així sabem que l'elit social –comtes, bisbes i vescomtes– era formada per grans propietaris aloers i que la naixent classe dirigent del territori també va servir-se de l'alou com a base del seu ascens social.

Més enllà d'aquestes adquisicions, el que no diu la documentació és la tasca duta a terme pel vescomte aquells anys. Creiem que la seva feina va consistir a reorganitzar aquell territori de marca per tal de consolidar-ne el domini comtal en un temps de pau amb els veïns cordovesos. Aquella era la zona que Borrell tenia més interès a mantenir ben vigilada perquè

⁹¹ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 133 i 138.

⁹² *Ibidem*, doc. 134.

era la més recentment incorporada a Urgell i la més exposada als embats musulmans. Ben a prop, no ho oblidem, hi havia les fortaleses andalusines de Lloberola i Vallferosa. Anys després de les adquisicions més amunt esmentades, el vescomte Miró va sol·licitar al bisbe Guisad II que consagrés l'església de Santa Maria de Solsona (977).⁹³ Sembla com si amb aquesta consagració, que servia per organitzar eclesiàsticament l'espai, culminés definitivament la seva feina. Tot i la seva mort, ocorreguda cap al 980,⁹⁴ la família vescomtal va continuar tenint interessos en aquell indret del comtat, on el fill i successor de Miró, Guillem, va actuar tot sovint.⁹⁵

15. La família vescomtal d'Urgell (955-1036)

Va ser el vescomte Guillem qui va recollir la recompensa de la fidelitat dels seus antecessors al costat de la família comtal. El flamant vescomte va començar a intervenir en la vida pública

⁹³ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 38.

⁹⁴ El seu fill Guillem ja actuava de vescomte el 981 (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 188), cosa que ens fa pensar que el seu pare Miró ja havia mort. La confirmació definitiva del decés del vescomte, la tenim en un document solsoní del 983 en què el monjo Oliba féu una donació per al remei de l'ànima de Miró (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», ap. 6).

⁹⁵ Per esmentar-ne alguns exemples: el 997 acompanyà la seva esposa Sança en la venda que aquesta féu d'un alou que posseïa prop de Solsona i Lladurs (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 258); Guillem també fou present en la venda d'un alou a Lladurs l'any 999 (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 19); i ell mateix, acompanyat de la seva segona esposa Ermengarda, vengué un alou solsoní al bisbe Ermengol l'any 1020 (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 363).

del territori el 981, al mateix temps que el bisbe Sal·la.⁹⁶ A final d'aquella dècada, concretament el 8 d'octubre de l'any 989, Guillem va comprar al comte Borrell II quatre aous a la vall de Castell-llió, quatre grans dominis que representaven la pràctica totalitat d'aquella vall.⁹⁷ La venda feia olor de donació, de contrapartida per allò rebut. Això no deixava d'entrar en la lògica del poder d'aquell temps, perquè la fidelitat era quelcom que el *dominus* era obligat a retornar amb una contrapartida al *fidelis*. Sabem que la família vescomtal ja havia tingut interessos en aquella vall,⁹⁸ i amb aquesta adquisició els seus membres van convertir-se en amos i senyors de tota la zona. Però el que va succeir aquell 989 no va ser només un increment patrimonial, va ser la territorialització de la família vescomtal. Fins aquell moment, el marc d'actuació dels vescomtes havia estat tot el comtat d'Urgell, com a substituïts polítics del comte. Amb la donació, si bé no renunciaven el seu paper al si del comtat, sí que traslladaven la seva residència en aquella vall i començaven a edificar el que era pròpiament un vescomtat a Urgell, un procés que també es detecta en més famílies vescomtals contemporànies.

Un altre cas paradigmàtic és el dels vescomtes d'Osona, llinatge que a partir del 986 va rebre el patronat de Cardona per donació comtal.⁹⁹ Aquesta concessió va tenir conseqüències, entre les quals l'establiment i la territorialització a Cardona d'aquesta família vescomtal, com passava amb els urgellencs a Castell-llió. La família vescomtal d'Urgell també tenia interessos fronterers com els osonencs, però amb aquesta concessió veien com les seves possibilitats expansives quedaven seriosament reduïdes. Per tant, l'establiment dels vescomtes d'Urgell al nord del comtat el 989 s'ha d'entendre d'unes quantes maneres. D'una banda, responia a la realitat d'un moment històric determinat i no deixava de ser una concessió que recompensava la seva fidelitat. D'una altra, Borrell deixava via lliure a la frontera als vescomtes d'Osona, mentre que els d'Urgell es veien relegats a una posició amb menys expectatives de futur. La donació del 989, doncs, va ésser alhora un premi i també una contrapartida a l'establiment dels osonencs a la privilegiada situació de Cardona.

⁹⁶ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 188.

⁹⁷ La venda en qüestió no es conserva entre la documentació urgellenca. Per la vinculació de la família vescomtal de Castellbò amb els Foix, a través del matrimoni d'Ermessenda de Castellbò amb Roger Bernat II de Foix, una gran part de la seva documentació va acabar en arxius francesos. Aquest document va ser transcrit per Devic i Vaissete en una de les primeres edicions de la seva cèlebre *Histoire Générale de Languedoc* i en tenim notícia pels també cèlebres *Layettes du Trésor des Chartes*. En aquest sentit, vegeu DE LABORDE, F. (1863). *Layettes du Trésor des Chartes*. París, tom. 5, p. 7, doc. 24; i DEVIC, C., VAISSETE, J. (1875). *Histoire Générale de Languedoc...*, tom 5, col. 309-311.

⁹⁸ VERGÉS, O. (2014). «Quan els vescomtes d'Urgell eren...», p. 59-60.

⁹⁹ FONT RIUS, J. M. (1969). *Cartas de población y franquicia...*, doc. 9.

Amb l'establiment dels vescomtes d'Urgell a la vall, aquesta última va patir un canvi toponímic. El que actualment es coneix com a vall de Castellbò va ser, fins al voltant de l'any mil, la vall de *Castro-Leonis*. El topònim ens indica que segurament en aquella zona hi havia un castell comtal que actuava de nucli rector de la vall, amb tota probabilitat situat al lloc on va alçar-se la fortificació vescomtal. Fins a l'arribada dels vescomtes, en aquell indret segurament només hi havia la fortificació en qüestió, mentre que el poblament i les zones de cultiu es trobaven en uns altres llocs de la vall més propicis. L'establiment dels vescomtes al centre de la vall i l'adaptació i la millora de la fortalesa comtal que hi havia fins aquell moment va donar lloc al naixement d'un nou nucli de poblament. Això explica per què el poble de Castellbò presenta diferències notables amb la resta de pobles de l'entorn. La seva morfologia és pròpia de l'any mil, de l'època de l'encastellament.¹⁰⁰ L'indret va ser elegit per raons estratègiques de defensa i control del territori i no pas per les seves característiques favorables a l'assentament humà. L'establiment d'un nou poder a la vall va actuar d'element morfogen, donant lloc al naixement del poble de Castellbò i al canvi toponímic, producte segurament de l'afermació d'aquest nou poder, com va apuntar R. Viader.¹⁰¹

Les primeres mencions del topònim *Castrobono* corroboren aquesta hipòtesi. Malgrat que generalment s'ha considerat que el canvi va produir-se cap a mitjan segle XI,¹⁰² dos documents obliguen a avançar-ne la data. El 991 els vescomtes Guillem i Sança van vendre al monestir de Santa Cecília d'Elins una terra i una casa que tenien «in comitatu Urgello in valle Castroboni».¹⁰³ Uns quants anys més tard, el 1015, en una donació pietosa d'un alou a Aravell, una de les afrontacions d'aquella propietat era la «via qui vadit ad Castello Bono».¹⁰⁴ Ambdós documents són els més antics conservats fins ara que parlen de Castellbò i no de Castell-lléó, un canvi toponímic que va produir-se amb la territorialització de la família vescomtal a la vall. Pensem que la nova residència vescomtal va rebre el nom de *Castrobono* i que aquest nou topònim va acabar designant la població que en depenia, la vall, el vescomtat i, finalment, els seus cèlebres vescomtes.

Guillem, doncs, va ser l'últim vescomte d'Urgell i el primer vescomte de Castellbò, un canvi que va produir-se en un moment d'eclosió de famílies nobiliàries vinculades a l'exercici del poder en un indret determinat. Començava a néixer una nova classe dirigent a Urgell i la família vescomtal no va ser-ne aliena. El que va començar a primar a partir d'aquell moment

¹⁰⁰ CANUT, A. (2010). «Anàlisi morfològica de la vila de Castellbò...», p. 19.

¹⁰¹ VIADER, R. (2003). *L'Andorre du IXe au XIVe siècle...*, p. 117.

¹⁰² COROMINES, J. (1995). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona, Curial, vol. III, p. 309-310.

¹⁰³ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 22.

¹⁰⁴ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 333.

va ser el patrimoni i les rendes associades, molt més que no pas els beneficis inherents al càrrec. Els vescomtes van començar a abandonar les seves prerrogatives a tot arreu del comtat per centrar-se en la gestió dels dominis propis. En aquest sentit, doncs, van esdevenir uns magnats més, com ara els Lavansa i els Tost, amb la diferència que encara detenien un títol de prestigi com era el vescomtal. A la pràctica, amb tot, aquest títol començava a ésser més aviat simbòlic perquè en el futur no van encarregar-se mai més de substituir els comtes quan van ser absents a Urgell.

3.2.5. El naixement de la classe dirigent urgellenca

A part de recolzar-se en les famílies vescomtals dels diversos comtats per governar, Borrell també va tenir el suport de tot un seguit de personatges, segurament propietaris relativament importants i/o guerrers, per gestionar les seves possessions. Sovint es fa difícil d'identificar-los perquè no presenten cap patronímic que ajudi a situar-los, però la majoria d'aquests personatges que comencen a aparèixer de manera recurrent en la documentació al costat del comte van ser els antecessors de les grans famílies urgellenques del segle XI. Gràcies a la seva col·laboració amb el comte, a poc a poc van assolir més protagonisme en la societat, com a representants de l'autoritat en un indret determinat (una vall, per exemple) i formant part de la cort comtal. És en aquest moment en què cal situar el naixement de la classe dirigent urgellenca, una noblesa de llinatge que tot just comencem a intuir en la documentació i que a partir dels anys de govern d'Ermengol I documentarem clarament.

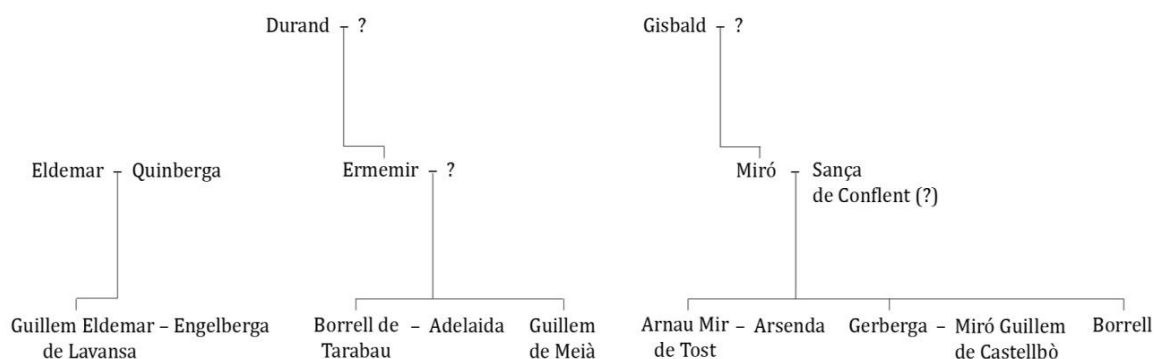
Exceptuant-ne casos comptats, l'origen de la majoria d'aquestes nissagues és encara molt obscur. L'estudi sistemàtic de la documentació, tanmateix, ens permet de descobrir alguns exemples que són molt clars del procés que esmentàvem més amunt. Un dels llinatges urgellencs més importants de l'onzena centúria va ser el dels senyors de Lavansa. El primer d'aquesta família a utilitzar el patronímic de la vall on es concentraven les seves propietats originàries fou Guillem, íntim company i amic del comte Ermengol I.¹⁰⁵ En uns quants documents de la primera meitat del segle XI es presenta com a Guillem Eldemar,¹⁰⁶ senyal inequívoc que el seu pare es deia Eldemar. Del temps de Borrell II coneixem un tal Eldemar, que tenia propietats a la vall de la Vansa,¹⁰⁷ i que apareix documentat en alguna ocasió al

¹⁰⁵ VERGÉS, O. (2012). «Els Lavansa. Història d'un llinatge urgellenc dels segles XI-XII», *Interpontes* 2, p. 65-89 (p. 67).

¹⁰⁶ Per exemple, LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», docs. 63 (any 1031) i 93 (any 1045).

¹⁰⁷ L'any 959, per exemple, ell i la seva esposa Quindiberga van adquirir un molí en aquella vall (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 137).

costat del comte.¹⁰⁸ És pràcticament segur que Eldemar era el pare de Guillem de Lavansa i un dels primers membres d'aquesta nissaga que ja des d'abans de l'any mil era al costat dels senyors del territori.¹⁰⁹ Un cas similar és el de Borrell de Tarabau, un dels personatges més importants dels primers decennis del segle XI.¹¹⁰ Borrell era fill d'un tal Ermemir i nét d'un personatge anomenat Durand. Avi i pare apareixen documentats a l'època dels comtes Borrell II i Ermengol I, i tant Borrell de Tarabau com el seu germà Guillem de Meià van ser precursors d'importantes famílies urgellenques. També és simptomàtic el cas dels antecessors d'Arnau Mir de Tost. El seu pare Miró, contemporani de Guillem de Lavansa, apareix documentat al costat d'Ermengol I, i el seu avi Gisbald en el testament del comte Borrell II.¹¹¹ Del matrimoni entre Miró i Sança, potser filla dels vescomtes de Conflent i germana del bisbe Ermengol, en nasqueren uns quants fills, entre els quals Gerberga, esposa de Miró Guillem, vescomte de Castellbò.¹¹²

16. Els Lavansa, els Tarabau i els Tost al tombant de l'any mil

Són tres exemples clars de nissagues que van començar a guanyar importància a la segona meitat del segle X i que ben aviat van esdevenir les més importants del territori. Segurament no són casos únics, tot i que només l'estudi aprofundit i sistemàtic de la documentació ens

¹⁰⁸ El 978, per exemple, fou present en la venda d'un alou per part del comte Borrell II (*Ibidem*, doc. 177) i el 990 en una venda d'una important propietat per part del mateix comte a Canalda (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 14).

¹⁰⁹ En un estudi anterior (VERGÉS, O. (2015). *Urgell a la fi del primer mil·lenni...*, p. 91) vam plantejar la possibilitat que un tal Galindo, fidel del comte Borrell II, fos el pare o l'avi de Guillem de Lavansa. Els documents en què Guillem apareix com a fill d'Eldemar ens permeten ara de rebutjar aquesta proposta de filiació.

¹¹⁰ Per esmentar-ne alguns exemples, BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 372 (any 1022); i BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 602 (any 1047).

¹¹¹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 232. Aquesta hipòtesi va ser formulada en primera instància per FITÉ, F., GONZÁLEZ, E. (2010). *Arnau Mir de Tost. Un senyor de frontera al segle XI*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, p. 54-55.

¹¹² BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», p. 19. En aquest sentit és esclaridor un document de l'any 1040 en què Gerberga dóna al seu marit Miró, vescomte, un alou que tenia per donació del seu germà Arnau Mir i de la seva esposa Arsenda (BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 521).

permetrà d'endinsar-nos-hi més en el futur.¹¹³ L'evidència és que moltes d'aquestes famílies tenen l'origen en personatges que formaven part del seguici comtal i segurament va ser gràcies a aquesta relació amb els comtes urgellencs que la seva puixança fou més pronunciada. Ja fos a través de donacions de predis, com ara alous, o del repartiment de botí i propietats després de la incorporació de nous territoris, aquests personatges van beneficiar-se d'una relació privilegiada amb el poder; i els seus descendents, majoritàriament, van ser fidels a la família comtal al llarg de l'onzena centúria. Podem considerar, doncs, que la classe dirigent urgellenca va començar a prendre forma llavors.

Si aquestes famílies van començar a adquirir importància en aquest moment i no abans va ser per unes quantes raons. En primer lloc hi havia una qüestió d'organització política. Ja hem vist que en temps de Guifré I i de Sunifred II el territori urgellenc no era tan ampli com a la segona meitat del segle X. Amb menys territori, calien menys mans per governar, mentre que la incorporació de nous espais va implicar que el poder comtal delegués autoritat als vescomtes i més personatges fidels.¹¹⁴ D'una altra banda, el daltabaix polític causat per les conquestes musulmana i carolíngia, amb les seves conseqüències, va fer que els poderosos perdessin una quota important de poder, una situació que a poc a poc van anar superant. Així, els antics magnats hispanogots van veure com el seu patrimoni es perdia o canviava de mans, fins que amb l'establiment definitiu del poder polític carolingi noves nissagues van començar a guanyar protagonisme gradualment; començant per les dinasties comtals (a partir de mitjan segle IX), les famílies vescomtals (final del IX i principi del X) i la nova noblesa (a partir de mitjan segle X). El procés de patrimonialització protagonitzat pels comtes va ser emulat pels vescomtes durant la desena centúria i, posteriorment, per la naixent noblesa feudal. El pas del règim beneficiari a l'alodial va ser clau en aquest procés. La possessió d'alous va permetre a moltes famílies de despuntar respecte a les altres, ja fos perquè les seves propietats rendien més o perquè van ser capaces d'acumular més possessions. El que és evident és que a la darrerria del segle X hi havia individus amb una gran capacitat econòmica que despuntaven socialment. Finalment, l'edificació de nous castells entre els segles X i XI va servir perquè algunes famílies acaparessin una quota de poder important i poguessin mantenir un grup d'homes armats.

¹¹³ La tasca del Grup de Recerca OCORDE (Ocupación y reorganización del territorio), del qual tenim el plaer de formar part, treballa en aquesta línia en el marc del projecte «Génesis de la nobleza medieval: fortificaciones y poderes territoriales en el nordeste peninsular durante los siglos VIII-XI».

¹¹⁴ Així, per exemple, sabem d'un personatge anomenat Galindo, que el comte Borrell considera un fidel seu, que hem de pensar que desenvolupava alguna mena de tasca de govern al territori com a representant del poder comtal (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 147).

És indubtable que pels volts de l'any mil hi havia personatges que acaparaven una quantitat important de rendes i gràcies a això podien mantenir relació directa amb uns comtes que no van dubtar a recolzar-s'hi per governar. Això atorgava un important prestigi social a aquests individus, que a la vegada podien rebre donacions dels seus senyors a canvi de la seva fidelitat. Els fills d'aquests personatges van rebre-ho tot en herència i els qui van continuar vinculats al poder van mantenir la trajectòria ascendent, amb noves donacions de predis, adquirint noves propietats, rebent una part del botí conquerit, etc. Ben aviat, sobretot a partir del canvi de conjuntura després del 985, la majoria d'aquests van especialitzar-se en la guerra de frontera, activitat que van convertir en el seu *modus vivendi*. En pocs anys, doncs, va aparèixer una elit social, una nova noblesa territorial i guerrera, els membres de la qual normalment apareixen documentats com a *optimates* o *boni homines* i que ben entrat el segle XI van esdevenir comdors.¹¹⁵ En el cas urgellenc, la seva trajectòria va començar en temps de Borrell II i d'Ermengol I i va continuar amb els seus successors.

¹¹⁵ Sobre els comdors, vegeu BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 228-230.

3.3. Urgell i Roma

3.3.1. L'obertura a Roma

A mitjan segle X va començar allò que, tradicionalment seguint R. d'Abadal, s'ha anomenat l'obertura a Roma. Aquesta manera de descriure el procés pot resultar enganyosa perquè parlar d'obertura implicaria un tancament previ, un període en què els comtats sud-pirinencs haurien restat aïllats respecte de tot el que passava al seu voltant. Ja hem vist que la primera meitat de la centúria no va ésser així. Tot i el trencament polític d'Urgell respecte a la cort carolíngia, els contactes amb el migdia gal van mantenir-se i també van inaugurar-se nous vincles polítics amb el califat de Còrdova. Quan cap al 950 uns quants sectors dirigits de la societat comtal van emprendre el camí de la Seu Apostòlica, tenien una nova destinació, però circulaven per viarans prou coneguts. L'establiment de relacions amb Roma va ésser fonamental per a la història urgellenca de la segona meitat del segle X i d'una bona part de l'XI. De fet, no entendríem personatges com el comte Ermengol III d'Urgell, un dels capitosts de la presa de Barbastre de l'any 1064, sense els vincles mentals que van començar a teixir-se entre el comtat pirinenc i Roma durant els anys de Borrell II.

Hem de tenir present que la Roma que es va trobar Guisad II en el seu viatge de l'any 951 no era la del temps d'Ermengol III. La Seu Pontifícia vivia època de canvis i de consolidació política a tot arreu de l'Occident europeu, en gran mesura arran de la visita de molts poders locals que buscaven en el papat una nova font de legitimitat, un nou poder que substituís el que havien tingut els monarques carolíngis temps enrere. Es gestava el naixement de Roma com a centre de la cristiandat, un procés mal anomenat reforma gregoriana i que en realitat va començar molt abans del pontificat de Gregori VII a la segona meitat del segle XI. El naixement de la nova Roma i els vincles que va establir-hi Urgell expliquen tantes coses de la història d'aquest comtat que mereix que hi destinem la nostra atenció.

3.3.2. Roma i el declivi carolingi

Quan es parla de Roma i del papat medieval, massa sovint hom evoca la imatge dels temps de la teocràcia pontifícia, aquella època en què la Seu Apostòlica era el centre de la cristiandat i els papes, els sobirans d'una monarquia universal totpoderosa. Però el cert és que els bisbes de Roma van viure molts daltabaixos des que Constantí va convertir-se a la religió de Crist i Teodosi va instaurar-la com a oficial a l'imperi romà. De fet, en certs moments dels primers segles medievals la supervivència de la institució mateix, si més no la seva autonomia i la lliure possessió dels seus béns, va arribar a perillar. Com hem vist al seu moment, Carlemany considerava que corresponia a l'emperador de controlar totes les qüestions polítiques i religioses que afectaven l'Europa occidental.¹¹⁶ A l'imperi carolingi del principi del segle IX, doncs, l'emperador tenia a les seves mans l'espasa del govern temporal i la del poder espiritual, fent servir els termes propis de la doctrina gelasiana.¹¹⁷ Qui *a priori* havia de dirigir la cristiandat, el bisbe de Roma, durant aquells anys va quedar relegat a un paper secundari sota un ferm control imperial. En gran mesura, la situació es devia al fet que el papa Lleó III, com alguns antecessors seus, havia necessitat el suport dels pipínids i dels carolingis per assegurar la seva supervivència.¹¹⁸ La contrapartida no explícita a canvi del suport dels carolingis va ésser la submissió papal als designis imperials, i això explica coses com la reforma del cristianisme conduïda per Carlemany i els seus erudits del renaixement carolingi o la seva intervenció directa en relació amb heretgies religioses com ara l'adopcionisme que professava Fèlix d'Urgell.¹¹⁹

Sorprenentment, i això és quelcom que no hauria fet mai el seu pare, l'emperador Lluís el Pietós va canviar radicalment de política respecte al papat. Arran d'una situació de rebel·lió oberta contra el pontífex a Roma (un fet quotidià en aquella ciutat), Esteve IV, successor de Lleó III, va posar rumb al nord dels Alps per demanar suport als carolingis. Lluís rebé el papa

¹¹⁶ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 293.

¹¹⁷ El papa Gelasi, com alguns més després seu, parlava de funcions diferents del papat i l'emperador. Al seu entendre, tot i formar part d'una mateixa realitat, cada un tenia unes funcions específiques. El papat controlava el poder espiritual, mentre que les qüestions seculares eren cosa dels emperadors (ULLMAN, W. (1983). *Historia del pensamiento político en la Edad Media*. Ariel, Barcelona, p. 43). Gelasi parlava de les dues espases, la temporal i l'espiritual, poders que al principi del segle IX eren totalment en mans de l'emperador Carlemany, cosa que segons aquest papa no era acceptable perquè només Crist havia estat rei i sacerdot. Aquesta qüestió va generar molta controvèrsia al llarg de l'edat mitjana.

¹¹⁸ HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 37-42. Lleó III havia demanat ajut a Carlemany l'any 799 i aquest li respongué favorablement. El suport, amb tot, va haver de ser pagat amb la coronació imperial (Nadal de l'any 800) i amb la submissió de Lleó als designis imperials (BOUGARD, F. (1994). «Léon III», dins LEVILLAIN, PH. (dir.) *Dictionnaire historique de la papauté*. Poitiers, Fayard, p. 1020-1022).

¹¹⁹ BARAUT, C. (2000). «La intervenció carolíngia antifeliciana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)», dins PERARNAU, J. (coord.) *Jornades internacionals d'estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell...*, p. 155-194.

com es mereixia i aquest el va coronar emperador.¹²⁰ Tot i que Esteve traspassà al cap de poc temps, el mateix 817, l'emperador Lluís va concedir a la Seu Apostòlica, a Pasqual I en aquell moment, un diploma que havia de canviar-ho tot.¹²¹ La concessió del Pietós anava en dos sentits. D'una banda, defensava que l'emperador havia de quedar al marge de les eleccions papals i comprometre's a evitar també que qualsevol dels seus fidels hi intercedís.¹²² A Pasqual I, allò li anava perfecte perquè ell havia assolit el càrrec cegant i decapitant, i va arribar a ésser tan mal vist pel poble de Roma que els seus conciutadans no van deixar que fos enterrat a Sant Pere.¹²³ I, d'una altra banda, i això tenia una gran transcendència, l'emperador es comprometia a no interferir en els afers del papat, a no intervenir en cap qüestió si no hi era expressament requerit i a fer respectar la plenitud de l'autoritat pontifícia.¹²⁴

És evident que amb aquest canvi de rumb polític el papat no va aconseguir una autonomia total respecte al poder imperial. Encara que *a priori* sobirà a partir d'aquest moment, el papat no tenia cap suport i això feia difícil que un pontífex pogués oposar-se a un requeriment dels carolingis. A més, tot i que l'emperador va comprometre's a no intervenir en les eleccions, els conflictes i la inestabilitat van mantenir-se durant els segles IX i X, i les lluites entre papes oficials i antipapes van ésser constants.¹²⁵ Sí que es pot afirmar, amb tot, que al llarg del segle IX el papat va sembrar la llavor del canvi. A poc a poc va anar-se produint una recuperació de la doctrina gelasiana, alguns escrits com els del Pseudo-Isidor servien per advocar a favor d'una més gran independència eclesiàstica i alguns papes com Nicolau I no van dubtar a intervenir en qüestions de les quals fins aquell moment havien quedat al marge.¹²⁶ Podem considerar, doncs, que a partir de la concessió de Lluís el Pietós va anar-se produint un refermament del poder papal, encara que d'una manera fràgil.¹²⁷

Per paradoxal que pugui semblar, quan els carolingis van patir el declivi que va liquidar l'imperi i el seu poder, el papat també va viure una situació crítica perquè necessitava l'aparell imperial per funcionar.¹²⁸ A diferència dels successors de Carlemany, tanmateix, el papat va sobreviure com a poder simbòlic a l'Europa occidental, i aquesta idea de referent,

¹²⁰ La importància d'aquest viatge està en el tomb que va fer la política imperial respecte al papat (MARAZZI, F. (1994). «Étienne IV (V)» dins LEVILLAIN, PH. (dir.) *Dictionnaire historique de la papauté...*, p. 635).

¹²¹ HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 194.

¹²² MARAZZI, F. (1994). «Pascal I», dins LEVILLAIN, PH. (dir.) *Dictionnaire historique de la papauté...*, p. 1253-1254.

¹²³ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 311.

¹²⁴ HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 195.

¹²⁵ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 310-314.

¹²⁶ Sobre aquest papa vegeu RICHÉ, P. (1994). «Nicolas I», dins LEVILLAIN, PH. (dir.) *Dictionnaire historique de la papauté...*, p. 1161-1163.

¹²⁷ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 313.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 315.

sumada al procés d'afermament que havia començat al llarg de la novena centúria, va ésser clau en el futur. I de la mateixa manera que als comtats sud-pirinencs eren els comtes els qui havien de defensar el territori perquè els monarques francs ja no tenien la capacitat de fer-ho, Roma també va haver de prendre les regnes de la seva pròpia defensa quan va ser necessari. Això va ser bàsic, com diu F. García Fitz, en la configuració dels futurs ideals de guerra santa,¹²⁹ però també perquè Roma autoafirmés el seu propi poder.

En la conjuntura del segle X, en què els carolingis eren una autoritat més nominal que no pas efectiva, no és estrany que els poders locals europeus busquessin un nou referent i el trobessin en Roma. Una Roma que encara no era ni l'ombra del que seria als segles XII i XIII, però que simbòlicament sí que tenia el caràcter universal que els monarques francs, successors dels antics emperadors, havien perdut.

3.3.3. La necessitat d'una nova legitimitat i el reconeixement del papat

És difícil de saber en quin moment la classe dirigent dels comtats de l'antiga Marca va veure en Roma la solució a les seves necessitats de reconeixement i una nova font de legitimitat. La generació de Guifré I, més per la conjuntura que no pas com a resposta a un projecte definit, va donar lloc a la patrimonialització i a l'hereditarietat dels dominis, i el 897 va esdevenir un moment de canvi important als territoris sud-pirinencs. La generació següent, la dels fills del Pelós com Sunifred II, va gestionar l'herència rebuda sense la imperiosa necessitat de reconeixement polític més enllà de la seva pròpia autoritat de fet. Els néts de Guifré, tanmateix, veient cada cop més llunyana la monarquia, i necessitats com estaven de preceptes –en un context intern de disputes– i de reconeixement polític del seu poder, van buscar un substitut a la cort carolíngia. Necessitaven una autoritat superior que reconegués els seus projectes i els donés validesa. Les fundacions monacals havien trobat en els preceptes carolingis d'immunitat la base per començar la seva obra. Els bisbats tenien en els monarques els garants de les seves propietats. Encara que alguns bisbes i abats encara van seguir el camí cap a la cort fins a final de la desena centúria, alguns territoris com Urgell havien trencat del tot amb la monarquia. En aquesta conjuntura, qui havia d'atorgar immunitat a una nova fundació cenobítica? Qui garantia i reconeixia els nous límits episcopals urgellencs que s'estenien cap al sud? Les necessitats de mitjan segle X no eren les mateixes que les del 897, i no sorprèn que la classe dirigent optés per buscar noves solucions en aquest moment.

¹²⁹ GARCÍA FITZ, F. (2003). *La Edad Media. Guerra e ideología. Justificaciones religiosas y jurídicas*. Sílex, Madrid, p. 140-141. Des del moment en què Roma va haver de defensar-se per si mateixa quan va caldre, va reforçar el seu poder perquè ja no depenia directament de la monarquia per sobreviure i generava un discurs de salvació per a tots aquells qui defensessin l'Església. Parlarem amb molt més detall d'aquesta qüestió quan ens centrem en els anys d'Ermengol III.

Encara que s'ha mitificat en excés el pes de Cluny i de l'esperit cluniacenc als comtats dels segles X i XI, en relació amb l'obertura a Roma aquest monestir de la Borgonya va tenir un paper important. L'abadia de Cluny va ser fundada a principi del segle X i posada sota l'autoritat directa del papa, aleshores Sergi III. La vinculació directa entre un cenobi i el papat era força innovadora i servia, a la pràctica, perquè totes les noves fundacions cluniacenes i les que directament s'hi van vincular tinguessin en el papat el referent jeràrquic. No és estrany, doncs, que quan a mitjan segle X els monjos de Cluny van dirigir-se a Roma per obtenir una butlla papal¹³⁰ obrissin un camí que molt ràpidament seria recorregut per més eclesiàstics i laics de l'entorn. El 950, el monjo Sunyer de Cuixà no va fer sinó imitar el que els benedictins de Cluny havien fet l'any anterior i va instaurar l'anomenada obertura dels comtats a Roma. Així doncs, en un moment en què la monarquia franca havia deixat de ser referent i en què les necessitats eren les que eren, l'espurna cluniacena ràpidament va encendre la flama del far papal.

Un papat que, tanmateix, restava a l'expectativa. Tot i el fràgil referment que havia començat a produir-se durant el segle IX, en cap moment des de la Seu Pontifícia no s'havia buscat de capitalitzar totes les demandes d'immunitat i de reconeixement que estava a punt de rebre d'eclesiàstics i de laics de tot arreu. És aquí on el poder simbòlic del papat, l'únic que podia ésser reconegut com a universal aleshores, va exercir un paper clau. Roma era més el que semblava que era que no pas el que era realment. La simple aparença d'universalitat, amb tot, va ésser suficient per tornar-la a convertir en el centre d'Occident, i segurament sense buscar-ho.¹³¹ I és aquí on trobem les bases reals de la reforma eclesiàstica romana,¹³² la mal anomenada reforma gregoriana. Des del moment en què la classe dirigent de l'Europa llatina va acudir a Roma cercant-hi reconeixement i legitimitat, *de facto* reconeixia i legitimava el poder universal romà. Es tractava, per tant, d'una dinàmica que es

¹³⁰ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 345. La butlla que el papa va fer per a Cluny va servir com a model estàndard per a totes les que va fer Roma anys a venir.

¹³¹ Com diu P. Heather, «el rasgo más sorprendente de la historia del desarrollo papal en era carolingia y después es quizás que aquel papado recién transformado no era en absoluto producto de ambiciones internas de la propia Iglesia romana. Fue más bien creado por la demanda de los consumidores» (HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 329). De la mateixa opinió era P. Kehr quan deia que «la iniciativa és tota de les autoritats locals; Roma guarda una actitud passiva» (KEHR, P. (1931). *El Papat i el Principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó*. Barcelona, Fundació Patxot, p. 12-13).

¹³² Per fer servir els encertats termes de L. García-Guijarro (GARCÍA-GUIJARRO, L. (2007). «Iglesia, consolidación de los poderes seculares y proceso expansivo en el oriente peninsular. De la campaña de Barbastro (1064) a la de Tarragona (1089)», dins SABATÉ, F. (ed.) *Balaguer, 1105. Cruïlla de civilitzacions*. Lleida, Pagès, p. 225-240 [p. 225]).

retroalimentava i que va servir perquè a partir del principi del segle XI el papat comencés a consolidar clarament la seva nova autoritat.¹³³

No sorprèn que durant aquests primers anys els papes acceptessin de bon grat tot allò que se'ls demanava, per contradictori que fos. D'una banda, perquè no volien negar res a ningú que hagués fet el camí fins a Roma per reconèixer l'autoritat papal. I, d'una altra, perquè llavors segurament ignoraven la transcendència i els detalls d'allò que se'ls sol·licitava. Com conclou P. Kehr, «a Roma no es negava res a aquests piadosos senyors de Catalunya».¹³⁴ Així, per exemple, amb dues concepcions totalment oposades, cerdans i barcelonins van anar a Roma per refermar el seu projecte polític i van obtenir de la Seu Pontifícia butlles que responien als interessos polítics dels diversos casals i que representaven models eclesiàstics del tot oposats. Així com els urgellencs hi anaven per consolidar els límits del seu bisbat, reforçant una autoritat que abastava tot el que formava part d'aquests límits, els cerdans recaptaven preceptes d'immunitat per als seus monestirs per tal de fugir del control episcopal de les seus de Borrell II, amb qui estaven enemistats. El comte Borrell va arribar a gestionar directament quatre seus episcopals (Barcelona, Girona, Osona i Urgell), mentre que els seus cosins de Cerdanya no en tenien cap als seus dominis. No és estrany, doncs, que aquests últims busquessin en les fundacions monàstiques i en la seva immunitat la base per consolidar el seu poder eclesiàstic i fugir de l'autoritat barcelonina, i no sorprèn tampoc que Borrell i els seus volguessin consolidar a través de butlles papals el seu poder episcopal, fins al punt d'intentar de crear un arquebisbat sud-pirinenc sota els auspicis del comte barceloní. En aquella època, Roma va convertir-se en una part més del tauler de joc en què es dirimia la política comtal i l'hegemonia de l'antiga Marca entre barcelonins i cerdans.

3.3.4. Els viatges del bisbe Guisad II

L'últim precepte carolingi que va arribar a Urgell data de l'any 881 i anava dirigit al monestir de Santa Cecília d'Elins.¹³⁵ Alguns anys abans, el 860, Carles el Calb havia concedit el que va ser l'últim precepte reial destinat a la seu episcopal d'Urgell,¹³⁶ un diploma en què el nét de Carlemany delimitava tots els territoris sotmesos a la mitra de l'aleshores bisbe Guisad I. Des d'aquell precepte de la segona meitat del segle IX, cap document emès per una autoritat

¹³³ Com deia R. d'Abadal, «aquest costum [que inclina els nostres comtes a acudir a Roma en lloc d'acudir a la cort francesa], iniciat sota auspicis religiosos, derivarà fatalment en necessitats polítiques primer per part dels visitants, més tard per part de la direcció papal» (D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 350).

¹³⁴ KEHR, P. (1931). *El Papat i el Principat de Catalunya...*, p. 26. El mateix autor considerava que «no es tracta encara enlloc d'una espontània intervenció de Roma en les qüestions religioses internes del país, sinó de la creixent bona voluntat de la Cúria romana en acordar tot ço que allí es desitja» (*Ibidem*, p. 20).

¹³⁵ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 250-252.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 286-288.

superior no reconeixia els dominis del bisbat, i això que gràcies a l'esforç de Guifré I i de Sunifred II havia crescut força cap a migdia i havia arribat, com hem vist, al sud de Solsona i a la vall de Rialb. Malgrat que *a priori* ningú no posava en dubte els dominis episcopals d'Urgell, a mitjan segle X feia gairebé cent anys que cap autoritat eclesiàstica universal no reconeixia quines eren les prerrogatives de la mitra i els territoris sobre els quals el govern del bisbe d'aquella seu era efectiu. Hi havia, per tant, una necessitat de legitimitat, de reconeixement i de garantia dels prelats urgel·litans que només Roma podia atendre.

Paral·lelament, el viatge del monjo Sunyer de Cuixà a Roma havia posat tothom en alerta, sobretot la gent vinculada al casal de Barcelona. El monestir de Cuixà estava estretament lligat al casal de Cerdanya i quan a l'hivern del 950 Sunyer va aconseguir una butlla papal d'immunitat per a aquell monestir,¹³⁷ molts van pensar a emular-lo per tal de garantir els seus dominis. De fet, Roma apareixia com a nou actor a la Marca i ningú no estava disposat a deixar passar l'oportunitat d'aconseguir butlles que reconeguessin possessions i immunitats. Des de l'òptica del casal de Barcelona, encara que Borrell controlava quatre seus episcopals es podia témer que si els cerdans capitalitzaven els vincles amb Roma podrien arribar a fer alguna maniobra contrària als seus interessos. No oblidem que a principi de l'onzena centúria el comte de Besalú Bernat *Tallaferro*, fill d'Oliba *Cabreta* i germà de Guifré II de Cerdanya, va obtenir del papa el permís per crear un bisbat al seu comtat, un projecte que anava en detriment de la seu episcopal de Girona i que només l'ofegament del comte al Roine va poder impedir.¹³⁸ Què impedia als cerdans, a mitjan segle X, d'intentar aconseguir immunitats contràries als interessos episcopals de Borrell II o, per què no, proposar al papa la creació d'un bisbat als seus dominis en un futur? Aquesta opció no pot considerar-se en cap cas forassenyada, i encara menys sabent què van intentar el comte Borrell i el bisbe Ató de Vic el 971.

Al bisbe Guisad II d'Urgell, doncs, no li faltaven motius per emprendre ben aviat el camí de Roma a fi i efecte que el papa reconegués, per mitjà d'una butlla, quins eren els territoris que controlava i quines eren les prerrogatives de què disposaven els prelats urgel·litans. Gairebé immediatament després de la tornada de Sunyer de Cuixà, una nova comitiva es posava en marxa cap a la ciutat eterna per visitar Agapet II.¹³⁹ Encara que no sabem si hi van anar junts

¹³⁷ D'ABADAL, R. (1960). *Com Catalunya s'obrí al món mil anys enrera*. Barcelona, Rafael Dalmau, p. 12.

¹³⁸ Sobre l'intent de Bernat *Tallaferro* de crear un bisbat a Besalú, vegeu KEHR, P. (1931). *El Papat i el Principat de Catalunya...*, p. 23-25. És cert que el projecte va començar el 1017 i que Bernat no morí ofegat fins al 1020 (COSTA, M. (1998). «Bernat I de Besalú», dins MESTRE, J. (dir.) *Diccionari d'història de Catalunya...*, p. 123), però tot i així en aquells tres anys el bisbat no arribà a consolidar-se i amb la mort del seu promotor també morí el projecte.

¹³⁹ Sobre aquest papa vegeu GROSSE, R. (1994). «Agapet II», dins LEVILLAIN, PH. (dir.) *Dictionnaire historique de la papauté...*, p. 59-60.

o separats, el Nadal del 951 van presentar-se davant del pontífex el comte Sunifred II de Cerdanya, el bisbe Guisad d'Urgell, Tassi de Sant Pere de Rodes i Sal·la, futur fundador de Sant Benet de Bages.¹⁴⁰ Encara que amb models polítics contraposats, no seria gens estrany que el comte Sunifred i el bisbe Guisad haguessin compartit camí:¹⁴¹ al cap i a la fi, una cosa eren les tensions internes per l'hegemonia dels comtats i una altra de ben diferent mostrar públicament aquestes desavinences.¹⁴²

Guisad s'endugué de l'arxiu episcopal els dos preceptes que havia rebut Urgell al llarg del segle IX per tal que el papa tingués coneixement directe de la història de la seva seu i pogués redactar una butlla en conseqüència. Com es pot veure al document papal,¹⁴³ els preceptes pràcticament van copiar-se en alguns aspectes, cosa que explica per què encara a mitjan segle X es parla de *pagus* i no de comtats. La butlla, a més, reconeixia la possessió episcopal del lloc anomenat «Submonte», terme que a la documentació de l'època servia per definir els territoris prepirinencs recentment incorporats a Urgell.¹⁴⁴ El papa, d'una altra banda, reconeixia la pertinença del bisbat al regne franc, segurament en relació amb els preceptes que li mostrava Guisad, a la vegada que situava la seu pirinenca sota la seva autoritat apostòlica, un vincle que no faria sinó estrènyer-se en el futur. Finalment, a part d'algunes altres qüestions com el reconeixement del cobrament del teloneu, el papa especificava que cap magnat anés en contra d'allò que disposava i confirmava per a l'Església d'Urgell, una clàusula comuna en aquella mena de diploma que un segle després dels preceptes donava als bisbes la tranquil·litat de ser amos dels seus dominis.

Guisad II va tornar a casa amb una butlla sota el braç que garantia per uns quants anys els dominis episcopals de la seu que representava. No va ser fins una cinquantena d'anys més tard que un altre bisbe d'Urgell, en aquest cas Sal·la, successor de Guisad, va tornar a Roma per motius semblants. Els comtes d'Urgell, primer Borrell II i després Ermengol I, amb tot, no

¹⁴⁰ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 345.

¹⁴¹ Amb qui segur que devia compartir camí Guisad era amb Sal·la de Sant Benet de Bages, el seu oncle.

¹⁴² No oblidem que Guisad II va fer unes quantes consagracions en terres de la família comtal de Cerdanya com Sant Miquel del Paradís (any 948), el monestir de Santa Maria de Serrateix (977) i Sant Jaume de Queralbs (BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 31, 37 i 39, respectivament).

¹⁴³ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», ap. 3. El document no porta data, però a través dels personatges esmentats podem establir-ne la datació. El pontificat del papa Agapet II va començar el 946 i va acabar el 955 (GROSSE, R. (1994). «Agapet II», dins LEVILLAIN, PH. (dir.) *Dictionnaire historique de la papauté...*, p. 59-60). Tot i que la partida de Guisad podria haver-se produït en qualsevol d'aquests anys, el bisbe va fer testament el 6 de juny del 951 (BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 8). És més que probable que el prelat testés just abans de partir i, tenint en compte que la butlla diu que va ser redactada a Roma «in mense decimbrio», creiem que només pot ser de l'any 951.

¹⁴⁴ El 949, parlant del castell de Biscarri se situava geogràficament l'indret amb el nom «pao sub montanione» (MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 7), mentre que el 968 s'utilitzava el mateix terme per parlar de la zona d'Autés, a la Ribera Salada (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 156).

van esperar tant i van tornar-hi en més d'una ocasió durant la segona meitat del segle x. Contràriament a allò que deia P. Bonnassie, que l'Església catalana va ser l'última a trencar amb la monarquia franca,¹⁴⁵ eclesiàstics com el monjo Sunyer i el bisbe Guisad se'ns presenten com a precursors d'un moviment capital per a l'avenir dels comtats. Tant Borrell II com Ermengol I, en aquest sentit, van seguir els seus passos i van estrènyer uns vincles que cada vegada van ser més i més intensos, fins al punt que Roma va adquirir una gran centralitat en la cosmografia dels urgellencs de l'any mil.

Béns llegats pel bisbe Guisad II	
<i>Alodes</i> (15 en total)	Quinze alous
<i>Equas</i> (41 en total)	Quaranta-una eugues
<i>Vaccas novem cum illorum vitulos</i>	Nou vaques amb els respectius vedells
<i>Asinos sex</i>	Sis ases
<i>Serracenos</i> (5 en total) <i>Nazar, Muza, Zulema, Abdela, Pheto</i>	Cinc esclaus sarraïns anomenats Nasar, Musa, Zulema, Abdela i Feto
<i>Lectos .II^{os}. optimos</i>	Dos llits òptims
<i>Tapides .III.</i>	Tres tapissos murals
<i>Badelengos .III. obratos</i>	Roba de llit (obra?)
<i>Fagire .I.</i>	(?) (article desconegut)
<i>Plomaces .III.</i>	Quatre llits de plomes
<i>Boves [...] .XIII. parilios</i>	Tretze parells de bous
<i>Cavallo .I. blancardo cum freno granato et sella granata</i>	Un cavall blanc amb fre grana i una sella grana
<i>Osbergo .I. et spata .I^a. ignea et scuto .I.</i>	Un ausberg, una espasa forjada i un escut
<i>Mulo .I. cum freno blanco et sella</i>	Un mul amb un fre blanc i una sella
<i>Pollinos</i> (7 en total)	Set pollins
<i>Asbergo .I.</i>	Un ausberg
<i>Cavallo .I.</i>	Un cavall
<i>Oves centum</i>	Cent ovelles
<i>Frenos duos cum alagmas et alio crucillato et sella .Ia. de filo</i>	Dos frens amb <i>regnes</i> (?) i un altre encreuat i una de sella <i>de filo</i> (?)
<i>Freno mulargdo cum alagma, corno, spelto .I^o. et asbergo .I^o.</i>	Un fre <i>mulargo</i> amb <i>regnes</i> (?), <i>corno</i> , un <i>spelto</i> i un ausberg
<i>Servo uno Sesallo et ancilla una nomine Matrisenda</i>	Dos servents, l'un anomenat Sesall i l'altra anomenada Matrisenda
<i>Molinar .I.</i>	Un molí
<i>Vinea</i> (2 en total)	Dues vinyes

17. Béns llegats pel bisbe Guisad II en el seu testament (951)¹⁴⁶

¹⁴⁵ BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol I, p. 287.

¹⁴⁶ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 8. La identificació dels béns citats en tots els documents desglossats en taules d'aquest estudi les hem fet a través de NIERMEYER, J. F. (1976). *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Leiden, Brill, 2 volums.

Sabem que Guisad va fer un altre viatge a la Seu Apostòlica a les acaballes de la vida, l'any 977.¹⁴⁷ En aquella ocasió, tanmateix, no va anar a Roma com a representant de la mitra urgel·litana, sinó com a pelegrí que reflexiona sobre la seva vida i comença a posar ordre al seu món abans d'emprendre el viatge etern. No ens hauria d'estranyar que el futur bisbe Sal·la, ardiaca d'Urgell aleshores, acompanyés el patró de la seva Església i comencés a conèixer els topants del lloc al qual era lligat el seu bisbat. Poc després del viatge es produí el decés de Guisad i la seva substitució per l'ardiaca conflentí.

3.3.5. Borrell i la voluntat de capitalització de l'Església dels comtats

Si Guisad II va ser el primer bisbe urgellenc a anar a Roma, el primer comte a fer-ho va ser Borrell II.¹⁴⁸ Els motius que van portar-lo a visitar el papa no estaven lligats exclusivament amb el territori urgellenc, sinó que afectaven totes les diòcesis sud-pirinenques. Les quatre seus que controlava Borrell li conferien un gran poder, però *de iure* tots els seus bisbats depenien del metropolità de Narbona, una vinculació que tenia l'origen en la crisi adopcionista del final del segle VIII.¹⁴⁹ La intenció del nét del Pelós era d'aprofitar les incipients relacions amb Roma a favor seu i aconseguir del papa la recuperació de l'antic arquebisbat de Tarragona en la figura del bisbe de Vic, Ató. Tot i que és possible que Tarragona hagués estat conquerida en algun moment per Sunyer I,¹⁵⁰ aleshores l'antiga ciutat imperial quedava fora de l'òrbita comtal i Borrell no estava disposat a trencar la bona sintonia política que mantenia amb la cort califal per optar per una conquesta en aquells moments innecessària. L'única solució viable era que l'arquebisbat fos (temporalment) en mans d'un dels bisbes de les diòcesis de la Marca.

Els comtats sud-pirinenecs es trobaven dividits en cinc diòcesis episcopals, quatre de les quals controlades per Borrell. És cert que en algun moment de la desena centúria els pallaresos van intentar de crear el seu propi bisbat, però *a priori* la butlla aconseguida per Guisad II a Roma el 951 confirmava el control de la mitra urgel·litana sobre aquelles regions. D'una altra banda, alguns dominis cerdans a la zona del Capcir formaven part ja de la diòcesi narbonesa, però realment eren espais força insignificants per poder considerar que el prelat narbonès tenia control efectiu als comtats més enllà de ser-ne arquebisbe. L'única diòcesi que Borrell no

¹⁴⁷ Aquest viatge era pràcticament desconegut perquè la documentació urgellenca no en parlava. En sabem coses gràcies a l'acta de consagració de l'església de Santa Maria de Ripoll del 977. En aquella dotalia el bisbe Miró Bonfill va referenciar tots els presents i de Guisad II d'Urgell va dir que «qui licet ob iter domni Petri absents corpore, praesens tamen adfuit mente» (ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, doc. 1242).

¹⁴⁸ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 352.

¹⁴⁹ BARAUT, C. (2000). «La intervenció carolíngia antifelicianiana al bisbat d'Urgell...», p. 167-169.

¹⁵⁰ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 306-308.

controlava directament era la d'Elna, en mans de Sunyer, fill del comte Gausfred d'Empúries-Rosselló.¹⁵¹ Tot i així, l'ascendència de Borrell sobre les diòcesis de la Marca no tenia parangó i davant d'això la petició al papa de recuperar l'antic arquebisbat tarragoní, amb uns límits molt més reduïts que els de segles abans, podia veure's amb bons ulls.

Abans de provar de fer del bisbe Ató el nou arquebisbe s'havien produït dos intents en la mateixa línia. El primer, força desconegut, en la figura de Delà, clergue de la catedral de Girona, poc després de la mort del prelat titular, el bisbe Gotmar II.¹⁵² L'altre, més conegut, en la figura de Cesari, abat de Santa Cecília de Montserrat, ben estudiat en primera instància per R. d'Abadal.¹⁵³ Amb tot, malgrat que Abadal atribuïa a l'ambició personal l'intent de Cesari d'esdevenir arquebisbe,¹⁵⁴ R. Martí i uns altres autors defensen que els propòsits de Delà i de Cesari, com també el d'Ató, responien més aviat a un projecte pilotat des de la casa comtal de Barcelona.¹⁵⁵ Tot i que en els casos de Delà i de Cesari la documentació no sigui prou clara, ens resultaria força estrany que aquests dos personatges haguessin començat *motu proprio* projectes de tal envergadura. Com en el cas d'Ató, molt clar en aquest sentit, creiem que els intents responen a l'ambició política que va demostrar Borrell en tot moment, digne successor del seu pare. Abadal defensava que amb aquesta maniobra el nét del Pelós, allunyat políticament de la cort franca, buscava afermar la independència dels seus dominis amb el trencament dels vincles eclesiàstics de les seus episcopals dels seus comtats respecte de la metròpoli de Narbona, vinculada al regne franc.¹⁵⁶ Tot i que una de les conseqüències de l'èxit del projecte hauria estat aquesta, creiem que les maniobres de Borrell responien més aviat a una voluntat patrimonialitzadora de l'Església en favor dels seus interessos. Tant amb la institució de l'hereditarietat en la successió de Guifré com amb aquesta maniobra i algunes més, l'autonomia dels territoris de la Marca respecte al regne franc era més la conseqüència que no pas la causa o la motivació que generaven aquests projectes.

¹⁵¹ ORDEIG, R. (2009). *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac (papa Silvestre II)*. Vic, Estudis Històrics, p. 36.

¹⁵² MARTÍ, R. (1993). «Delà, Cesari i Ató, primers arquebisbes dels comtes-prínceps de Barcelona (951-953/981)», dins *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara*. Solsona, p. 369-386 (p. 373).

¹⁵³ D'ABADAL, R. (1974). «L'abat Cesari, fundador de Santa Cecília de Montserrat i pretès arquebisbe de Tarragona. La falsa butlla de Santa Cecília», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. II, p. 25-55. Inicialment el mateix autor va publicar aquest estudi a D'ABADAL, R. (1927). «El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília», *La Paraula Cristiana* VI-34, p. 316-348.

¹⁵⁴ Segons Abadal, «enmig d'aquestes circumstàncies desfavorables [que l'autor descriu anteriorment] s'acut a l'ambició personal de Cesari remoure a favor seu el plet de la restauració arxiepiscopal» (D'ABADAL, R. (1974). «L'abat Cesari, fundador de Santa Cecília de Montserrat...», p. 37).

¹⁵⁵ MARTÍ, R. (1993). «Delà, Cesari i Ató...», p. 381.

¹⁵⁶ Segons Abadal, «la gestió del comte Borrell vora el papa anava clarament dirigida, d'una manera directa, a obtenir la independència eclesiàstica del país i, indirectament, a trencar el segon llaç que l'unia al regne franc» (D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 353).

Així doncs, amb la voluntat d'aconseguir d'una vegada per totes l'anhelat arquebisbat, Borrell i Ató enfilaren cap a Roma el 970, on van arribar al final de l'any. En aquell viatge els acompanyava, entre més, el monjo Gerbert d'Orlhac, sota la tutela i el mestratge del bisbe osonenc.¹⁵⁷ Tot i que el monjo Richer, gairebé contemporani dels fets i cronista de la vida de Gerbert –el futur papa Silvestre II–, atribuïa al jove monjo la iniciativa d'anar a Roma,¹⁵⁸ la interpretació és més aviat fruit de l'exageració, perquè el monjo era encara jove i poc madur i Borrell feia anys que tenia un projecte clar en aquesta direcció.

A Roma, comte i bisbe van ser rebuts pel papa Joan XIII, a qui van exposar el projecte. Sembla que la proposta va semblar bé a la cúria pontifícia i el mateix gener del 971 s'expedien les butlles necessàries que confirmaven Ató com a nou arquebisbe¹⁵⁹ i se li lliurava el pal·li, símbol del seu nou poder arxidiocesà. A la primera de les butlles, el papa reconeixia Ató com a nou arquebisbe i posteriorment, en una segona butlla, informava arquebisbes i bisbes de la Gàl·lia de la nova estructuració eclesiàstica del territori.¹⁶⁰ Era a través d'aquest últim diploma, doncs, que s'informava l'arquebisbe de Narbona que cinc de les seves diòcesis meridionals s'escindien per crear una nova metròpoli eclesiàstica. Les tres butlles restants eren destinades a informar de la nova situació els territoris sud-pirinencs. L'una, per als bisbes de Barcelona, Urgell i Elna.¹⁶¹ L'altra, dirigida especialment a Sunyer d'Elna i al seu pare Gausfred d'Empúries-Rosselló, com també a l'ardiaca de Girona, seu en aquell moment vacant i de la qual Ató era nomenat provisor.¹⁶² Finalment, el cinquè i últim document papal es dirigia a un comte, el nom del qual s'ha esborrat, notificant-li que l'elecció que s'havia fet del nou bisbe de Girona era anticànònica i que el nomenament pertocava a Ató.¹⁶³ Malgrat que s'ha dubtat si aquest comte era Borrell II o bé Oliba *Cabreta* de Cerdanya o el germà d'aquest, Miró Bonfill de Besalú,¹⁶⁴ és evident que la butlla anava destinada als cerdans. Seria paradoxal que mentre Borrell anava a Roma per aconseguir que Ató esdevingués arquebisbe, approfites per atorgar la mitra de Girona a algú altre sense fer-ho d'acord amb el nou metropolità. Sembla clar que els cerdans havien aprofitat que Borrell era a Roma per

¹⁵⁷ ORDEIG, R. (2009). *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac...*, p. 34-35.

¹⁵⁸ «Però com que la Providència volia que la Gàl·lia, encara en tenebres, fos aclarida d'una gran llum, [Gerbert] suggerí al duc [Borrell II] i al bisbe [Ató] d'anar a Roma en pelegrinatge» (traducció de R. d'Abadal a la crònica del monjo Richer a D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 351).

¹⁵⁹ ORDEIG, R. (2009). *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac...*, p. 35.

¹⁶⁰ ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa...*, docs. 1087 i 1086, respectivament.

¹⁶¹ *Ibidem*, doc. 1088.

¹⁶² SOBREQÜÉS, S., RIERA, S., ROVIRA, M. (2009). *Els comtats de Girona...*, doc. 406.

¹⁶³ *Ibidem*, doc. 407.

¹⁶⁴ ORDEIG, R. (2009). *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac...*, p. 36.

nomenar Miró Bonfill, germà d'Oliba *Cabreta* i comte de Besalú, bisbe de Girona (970/971),¹⁶⁵ segurament amb el suport del metropolità de Narbona. La tensió entre les cases comtals de la Marca, doncs, s'havia encès de nou.

Tot i que el projecte de Borrell va comptar amb l'aprovació papal, la màxima autoritat en afers religiosos, al final l'arquebisbat d'Ató fou efímer perquè just tornat als comtats va morir assassinat el 22 d'agost del 971.¹⁶⁶ Amb la seva mort també va morir un projecte que tan sols va durar vuit mesos. Els necrològics a penes aporten informació sobre el succés més enllà d'assenyalar-nos el dia en què traspassà el bisbe, i que el seu decés no va ser per causes naturals («fuit interfectus»)¹⁶⁷. Abadal deia que mai no podríem saber realment qui va ser darrere de la mort d'Ató,¹⁶⁸ però tot i la manca de proves hi ha uns sospitosos clars. És evident que no tothom veia amb bons ulls que Borrell capitalitzés l'Església sud-pirinenca i no és estrany que el projecte tingués contraris. L'arquebisbe de Narbona no devia alegrar-se quan va saber que una part important de la seva metròpoli s'escindia per crear una nova província eclesiàstica. De fet, quan el projecte de creació d'un arquebisbat a la Marca va tornar a estar en voga a final del segle XI, els metropolitans de Narbona s'hi oposaren posant damunt la taula documents que justificaven el control de les seves diòcesis meridionals.¹⁶⁹ Amb tot, els qui més podien témer l'èxit de Borrell eren els cerdans. En la lluita per l'hegemonia de l'herència del Pelós, que des de Barcelona-Urgell es capitalitzés un arquebisbat, quatre diòcesis i pràcticament tota la frontera no era una bona notícia. Aprofitant l'absència de Borrell II, des del casal de Cerdanya ja s'havien apoderat del bisbat de Girona, segurament en connivència amb el metropolità de Narbona. Quan Ató va tornar, en virtut de la butlla papal que duia de Roma, degué voler expulsar Miró Bonfill de la seu gironina i aquest últim o els seus parents van posar fi al projecte de soca-rel assassinant-lo.¹⁷⁰

¹⁶⁵ COSTA, M. (1998). «Miró II de Besalú i de Cerdanya», dins MESTRE, J. (dir.) *Diccionari d'història de Catalunya...*, p. 694-695.

¹⁶⁶ ORDEIG, R. (2009). *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac...*, p. 39.

¹⁶⁷ Així apareix en el necrològic de la catedral de Vic (ORDEIG, R. (2014). «Les sepultures dels bisbes de Vic (dels necrològics i obituàries als epitafis)», *Miscel·lània litúrgica catalana* 22, p. 255-307 [p. 259]).

¹⁶⁸ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 355.

¹⁶⁹ BAUTIER, R.-H. (1963). «La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan...», p. 483, 495 i 497.

¹⁷⁰ R. Ordeig considera que Ató i Miró Bonfill eren vells amics (ORDEIG, R. (2009). *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac...*, p. 24), i no seria descartable, però en aquell moment els interessos de llinatge i la lluita per l'hegemonia dels casals que cadascun representava va ser més important que qualsevol altra qüestió. En un estudi més recent, Ordeig ha plantejat que el neòfit elegit per a Girona sense el consentiment d'Ató seria un personatge desconegut i que en realitat l'elegit del nou arquebisbe per a aquella seu va ser Miró Bonfill (ORDEIG, R. (2014). *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*. Vic, Estudis Històrics, p. 103). La nostra interpretació dels fets és, doncs, força diferent.

Com va apuntar R. Martí, la millor prova d'això és la posterior invasió de represàlia que Borrell II va dirigir contra el comtat de Besalú, en mans de Miró Bonfill.¹⁷¹ Encara que no se sap amb exactitud en quin any va produir-se l'expedició, i tot i que J. M. Salrach va situar-la després de la mort de Guifré de Besalú el 957,¹⁷² creiem que té més sentit que fos la resposta de Borrell a l'assassinat de l'arquebisbe. Algun tipus d'acord entre el comte de Barcelona-Urgell i el comte-bisbe degué servir per evitar que el conflicte acabés en un bany de sang. Al final, tot i el viatge de Borrell a Roma, la diòcesi d'Urgell va continuar formant part de la metròpoli narbonesa durant més d'un segle. Malgrat el desenllaç, amb aquest viatge Borrell consolidava els llaços entre els seus dominis, inclòs el comtat d'Urgell, i la Seu Apostòlica, uns vincles que els seus fills mantindrien i estrenyerien encara més. No és estrany que Ermengol I, com tindrem ocasió de veure, viatgés dues vegades a Roma per entrevistar-se amb el papa.

3.3.6. Els vincles transpirinencs de Borrell II

I si la classe dirigent dels comtats començava a arribar fins a Roma, i alguns encara mantenien contactes amb la cort franca, és evident que els vincles entre nord i sud dels Pirineus encara van estrènyer-se més. La lògica familiar imposava de fet aquests contactes, atès que tant la mare de Borrell com la seva esposa provenien del sud de la Gàl·lia, i van construir-se intenses xarxes familiars entre els membres del casal de Barcelona i la noblesa tolosana i alvernesa. Al final de la dècada dels seixanta del segle X, un Borrell ja madur emprengué el camí de la casa de la seva mare Riquilda, i a la localitat de Rodés s'esposà amb Letgarda. En aquella mateixa estada a la regió, el comte va visitar indrets com Santa Fe de Conques i el monestir d'Orlhac. Malgrat que només tenim notícia de l'estada a l'últim monestir,¹⁷³ anys després el seu fill Ermengol I va seguir el mateix camí fins a Orhac, tot emulant el seu pare i coneixent la regió on els seus ancestres materns havien governat.

Segons la crònica del monjo Richer, Borrell, «duc de la Hispània citerior», es trobà amb l'abat de Sant Guerau d'Orlhac quan va anar a pregar en aquell monestir. No sorprèn que el comte

¹⁷¹ MARTÍ, R. (1993). «Delà, Cesari i Ató...», p. 379. Segons paraules del mateix Miró Bonfill, en una data incerta anterior al 979 Borrell II va penetrar al comtat de Besalú amb tot el seu exèrcit i va edificar un castell contra el comte-bisbe (SOBREQUÉS, S., RIERA, S., ROVIRA, M. (2009). *Els comtats de Girona...*, doc. 457).

¹⁷² SALRACH, J. M. (1973). «El Comte Guifré de Besalú i la revolta del 957...», p. 7 i 16). Salrach ho associa a aquest fet perquè al document on es fa referència a l'atac de Borrell (SOBREQUÉS, S., RIERA, S., ROVIRA, M. (2009). *Els comtats de Girona...*, doc. 457), Miró Bonfill diu que l'alou que dóna a Sant Esteve de Banyoles havia estat confiscat als assassins del seu germà Guifré l'any 957. Amb tot, creiem que l'assassinat de Guifré i l'atac de Borrell són dos fets cronològicament independents que apareixen mencionats al mateix document perquè Miró Bonfill explica l'origen de l'alou que dóna (confiscació) i el perquè (gràcies a l'ajuda rebuda de Sant Esteve en el moment de l'atac de Borrell). Però no hi ha cap raó perquè l'un fet i l'altre hagin d'anar associats.

¹⁷³ Ho sabem gràcies al monjo Richer, que ens diu que «volgué la casualitat que Borrell, duc de la Hispània Citerior, anés al convent [de Sant Guerau d'Orlhac] per pregar» (fragment traduït i publicat a D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 351).

es desplaçés fins allà per pregar davant les restes de sant Guerau, la persona que havia fundat el monestir i a qui després del seu decés el 909 se li van atribuir unes quantes guaricions de caràcter miraculós ben famoses aquells anys.¹⁷⁴ Segons que sembla, l'abat va preguntar a Borrell si a la seva terra hi havia gent instruïda en les arts, demanda a la qual el comte respongué afirmativament. Tot seguit, l'abat va demanar-li que s'endugués un dels seus monjos, Gerbert, per tal que fos instruït amb un mestre coneixedor de disciplines que al seu monestir no s'ensenyaven. Va ser d'aquesta manera com Gerbert d'Orlhac, el futur papa Silvestre II, va afegir-se a la comitiva comtal que va tornar a la península aquell mateix 968 o al principi de l'any següent.¹⁷⁵ Gerbert va ser posat sota el mestratge del bisbe Ató, del qual aprengué disciplines que començaven a conèixer-se en aquesta terra de frontera arran dels beneficiosos contactes culturals entre els comtats i Còrdova.¹⁷⁶

En el viatge a Roma de la darrereria del 970, Borrell va coincidir amb l'emperador Otó, que representava la renovació imperial a Occident. Al comte, la trobada degué marcar-lo profundament perquè el flamant emperador era tot allò que els seus teòrics monarques francs ja no representaven. La decadència carolíngia respecte a la renovació que representava la victòria contra les hordes hongareses a Lechfeld el 955 d'un Otó que establia tot just les bases per crear una dinastia imperial. Quan l'emperador va sol·licitar que el monjo Gerbert, que formava part de la comitiva comtal d'aquell viatge, es quedés amb ell, Borrell no va poder oposar-s'hi. Després de ser tutor d'Otó II, Gerbert fou abat de Bobbio, arquebisbe de Reims i, finalment, papa.

El destí faria que els camins que aquell 971 se separaven es trobessin de nou, amb cares renovades, tres dècades després gràcies als encontres d'Ermengol I d'Urgell, l'emperador Otó III i el papa Silvestre II. Els vincles transpirinencs que teixia Borrell, doncs, no van morir amb ell, sinó que van marcar a foc el destí dels seus dominis i els de la seva progènie.

¹⁷⁴ ORDEIG, R. (2009). *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac...*, p. 26.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 26.

¹⁷⁶ RICHÉ, P. (1987). *Gerbert d'Aurillac. Le pape de l'an mil*. París, Fayard, p. 23-27.

3.4. Urgell i Còrdova

3.4.1. Les ambaixades a Còrdova

El que va començar com una breu treva entre els comtes de la Marca i les autoritats andalusines el 939 va acabar derivant en el que s'ha anomenat l'obertura a Còrdova, l'establiment de relacions polítiques, econòmiques i comercials entre els dos vessants a banda i banda d'una difusa i àmplia frontera. El 941, el comte Sunyer de Barcelona va enviar al seu fidel Sendred, segurament dels futurs llinatges Castellvell i Cervelló,¹⁷⁷ a Còrdova per renovar la pau que havien establert ell i el seu germà Sunifred II d'Urgell l'any anterior. La confirmació califal d'aquell acord augurava el començament d'uns anys en què la frontera deixaria d'ésser una amenaça a les portes de casa seva. Com barcelonins i urgellencs, més autoritats de l'Europa occidental van emprendre el camí de Còrdova per negociar la pau amb el califa durant aquells anys de mitjan segle X. Segons el cronista al-Maqqari, que seguia Ibn Hayyan,

Durant el govern d'[Abd al-Rahman III] al-Nasir a al-Andalus (...) no hi havia cap nació d'entre els reis de Roma, d'al-Ifrang, dels pagans o d'altres que tinguessin notícia d'ell, que no se li presentés submissa i anhelant i en tornés satisfeta.¹⁷⁸

Poc abans del 950,¹⁷⁹ l'emperador de Constantinoble enviava una ambaixada amb obsequis per al califa amb l'objectiu d'aconseguir una treva que garantís la tranquil·litat entre tots dos.¹⁸⁰ Uns altres com el futur emperador Otó I, Hug d'Arles i el marquès Guiu de Toscana van

¹⁷⁷ MARTÍ, R. (1992). «Una xarxa de castells original», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XIX, El Penedès, L'Anoia, p. 28-32 (p. 32).

¹⁷⁸ Text d'al-Maqqari recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 309-310.

¹⁷⁹ Segons al-Maqqari, que segueix Ibn Hayyan, l'ambaixada va arribar a Còrdova l'estiu del 949, mentre que Ibn Haldun la situa l'estiu de l'any 947 o del 948 (*Ibidem*, p. 310).

¹⁸⁰ L'ambaixada de Constantí VII cercava d'establir una relació de pau entre Bizanci i Còrdova. Sembla que els uns i els altres havien tingut algunes topades a la costa francesa. Segons un text d'al-Udri, trenta vaixells de guerra i sis naus van salpar d'Almeria a final de la primavera del 943 i van posar rumb a *Ifranga* (text recollit per *Ibidem*, p. 308-309). Malgrat que els topònims no s'han identificat, tenint en compte que els comtats havien acordat la pau, sembla que l'atac s'hauria produït més amunt del cap de Creus. (És possible que el topònim *Masiniya* esmentat pel geògraf àrab sigui Marsella.) En aquest sentit, la mateixa D. Bramon parla d'un atac bizantí a la zona de *Fraixenetum*, previ (i causa de) a l'atac andalusí (*Ibidem*, p. 309n).

emular Constantí VII el 953.¹⁸¹ Tots ells perseguien objectius similars: establir vincles diplomàtics i assegurar la pau als seus dominis. Otó i Guiu tenien dominis a Itàlia que podien ésser víctimes d'atacs i Hug d'Arles convivia amb els musulmans, instal·lats a l'enclavament costaner de *Fraixenetum*.¹⁸² És pràcticament segur que les ambaixades de tots ells passaven per Barcelona, cosa que servia a Borrell per mantenir contactes també amb les autoritats transpirinenques. Borrell havia heretat del seu pare i del seu oncle una directriu molt clara, mantenir la pau amb el califat, i així ho va procurar durant una part dels anys en què va ser al capdavant dels comtats de Barcelona-Urgell. Cal tenir present que aquells acords havien de renovar-se i aquest era l'objectiu que perseguia l'ambaixada enviada el 953 per Miró, germà de Borrell i també comte de Barcelona.¹⁸³ Feia gairebé una dècada des de l'última visita a Còrdova i no va ser fins al cap de més de deu anys que una nova ambaixada seguí el camí de la cort califal.

Que Borrell tingués clar que calia mantenir la pau no volia dir que complís sempre els compromisos que havia acordat amb el califa. Per contradictori que ens pugui semblar, el capteniment del comte responia a una lògica molt clara. Contra Còrdova, militarment, no hi havia res a fer i, per tant, la pau era l'única via per sobreviure. Ara, malgrat que les ambaixades servien per negociar les treves, totes les decisions en relació amb les negociacions eren preses de manera unilateral pel califat. Els enviats dels comtats únicament podien demanar la pau i esperar la benvolença del califa, però més enllà dels obsequis i de la seva submissió no tenien res més a oferir-li, ni podien fer cap cop d'efecte polític. Borrell era conscient, doncs, que la situació era totalment conjuntural i que podia canviar en qualsevol moment, com va acabar-se demostrant a partir de l'últim quart d'aquell segle. Així doncs, en cap moment no es va aturar la fortificació comtal de la frontera per tal de consolidar posicions i de tenir les defenses a punt en cas que hi hagués un tomb polític a Còrdova. És cert

¹⁸¹ Ho sabem gràcies a una notícia d'Ibn Haldun, recollida per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 310-312. Segons aquest autor, «arribaren ambaixadors del rei dels eslaus –que llavors era Otó–, i altres del rei dels alemanys, del rei d'*al-Faranga* de més enllà de l'Occident –que llavors era Hug [d'Arles]– i del rei d'*al-Faranga* de més a l'est –que llavors era Guiu [marquès de Toscana]–. [Abd al-Rahman III] al-Nasir festejà la seva arribada». Uns quants anys més tard, el juny del 974, Otó II també va enviar una ambaixada a Còrdova, segons que ens informa Ibn Hayyan (*Ibidem*, p. 322-323).

¹⁸² Sembla que aquest enclavament podria haver estat lligat políticament al califat durant aquells anys. En tot cas, estudis recents plantegen que malgrat que és cert que els musulmans van instal·lar-se en aquella regió, l'impacte de la seva presència s'ha mitificat en excés, fins i tot pels mateixos contemporanis. Aquest és, com a mínim, el parer d'A. Settia (SETTIA, A. (2014). «"In locis qui sunt Fraxeneto vicina". Il mito dei Sarraceni fra Provenza e Italia occidentale», dins DI BRANCO, M., WOLF, K. (eds.) *"Guerra santa" e conquiste islamiche nel Mediterraneo*, Roma, Viella, p. 167-173).

¹⁸³ Ens parla de l'ambaixada en qüestió Ibn Haldun, en un text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 312-313. Segons aquest autor, «quan arribà l'ambaixador de Guiu, rei d'*al-Ifranga* que és a l'orient, com ha estat dit, vingué també amb ell l'emissari de Miró, fill de Sunyer, rei de Barcelona i de Tarragona, bo i sol·licitant la pau, a la qual al-Nasir accedí».

que era jugar amb foc, perquè els andalusins podien trencar també els acords, però el comte de Barcelona-Urgell veia més arriscat no fortificar la frontera que una possible ruptura de la treva.

Aprofitant el relleu al califat d'Abd al-Rahman III al seu fill al-Hakam II, els barcelonins van fortificar, contràriament als acords de treva,¹⁸⁴ zones del Penedès, l'Alt Camp i la Conca de Barberà.¹⁸⁵ La resposta califal no es va fer esperar i l'estiu del 965 es produí una ràtzia que va afectar el territori de Barcelona i més dominis comtals.¹⁸⁶ Creiem que també la marca d'Urgell en podria haver patit les conseqüències, perquè aquest comtat tampoc no va deixar de fortificar la seva frontera a partir d'aquella data. Encara que la primera notícia d'una fortificació no ens indica l'any exacte d'edificació, pensem que en temps de pau a la marca urgellenca van construir-se castells com els de Biscarri (949),¹⁸⁷ Altés (968)¹⁸⁸ o Navés (973)¹⁸⁹ i la torre d'Elperico (959).¹⁹⁰ En aquest mateix sentit, la documentació ens parla del castell de Cardona (980), actiu també a la frontera, i del terme d'Ardèvol (979).¹⁹¹ Malgrat que aquest últim indret no sembla encara fortificat, sí que s'especifica que depenia del castell de Cardona i la seva ocupació segurament estaria relacionada amb la defensa del territori davant d'una possible penetració des de l'alta Segarra. En tot cas, l'establiment en aquesta zona podria haver estat contrària als acords de pau.

Segons Ibn Haldun, immediatament després de l'atac califal del 965 es va enviar una ambaixada des dels comtats per renovar la pau. El cronista àrab explica que per aconseguir la benvolença d'al-Hakam li trameteren molts presents, que el califa va acceptar, tot i que va obligar-los a prometre que «destruirien les forteses que perjudicaven les fronteres».¹⁹²

¹⁸⁴ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 362-363. Segons el mateix Abadal, castellans i navarresos van fer el mateix.

¹⁸⁵ MARTÍ, R. (1992). «Una xarxa de castells original», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XIX, El Penedès, L'Anoia, p. 29.

¹⁸⁶ Ho sabem gràcies a un text d'al-Maqqari, que segueix Ibn Haldun, recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 315. Segons aquest autor, l'estiu del 965 «al-Hakam envià Ahmad b. Ya'la i Yahyà b. Muhammad [b. Hasim b. Muhammad al-Anqar] al-Tugibi contra el territori de Barcelona, i els exèrcits devastaren les seves comarques».

¹⁸⁷ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 7.

¹⁸⁸ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 156.

¹⁸⁹ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 7.

¹⁹⁰ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 134

¹⁹¹ RODRÍGUEZ BERNAL, F. (2010). «Documents carolingis del castell i terme de Cardona (979-1000)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 30, p. 11-33, docs. 1 i 2, respectivament.

¹⁹² Segons Ibn Haldun, «els dos reis de Barcelona i de Tarragona i d'altres [territoris] enviaren [missatgers]. Ambdós sol·licitaren la renovació de la pau i el reconeixement del que ambdós posseïen i trameteren un obsequi que consistia en el següent: vint eunucs esclaus, vint quintars de llana de marta, cinc quintars d'estany, deu cuirasses esclaves i cent espases franques. [El califa] acceptà l'obsequi i acordà amb ells que destruirien les forteses que perjudicaven les fronteres, que no ajudarien la gent de la seva religió a anar en contra d'ell i que

Segurament cap d'aquelles construccions no va ser destruïda, però és possible que de moment no se'n bastís cap més.

A poc a poc els llaços entre els comtats i Còrdova van anar-se fent més estrets. R. d'Abadal ja va apuntar que els primers contactes amb Abd al-Rahman III havien servit per segellar unes quantes treves, però que amb al-Hakam II els vincles van estrènyer-se fins al punt que podem considerar que va establir-se una obediència i fidelitat dels comtats respecte a Còrdova.¹⁹³ A la dècada dels setanta del segle X, fins a l'arribada al poder d'Almansor l'any 978, les ambaixades foren contínues i els cronistes que les relaten parlen de vassallatge,¹⁹⁴ d'obediència¹⁹⁵ i d'obligació de fidelitat,¹⁹⁶ termes que ens demostren un vincle de submissió dels comtats respecte al califat.¹⁹⁷ És evident que Borrell no tenia cap intenció de fer una obediència sincera al califa, però políticament li interessava la pau i no dubtava a agenollar-se davant d'al-Hakam i prometre-li fidelitat, si calia, per garantir-la.

Acabat d'arribar de Roma, d'on tornava amb l'arquebisbe Ató, Borrell envià una nova ambaixada a Còrdova, encapçalada aquesta vegada per Ènnec Bonfill de Cervelló,¹⁹⁸ fill del Sendred que l'any 941 ja havia anat a la capital andalusina per renovar la treva. Segons Ibn Hayyan, l'ambaixada era formada per una vintena de cavallers que duïen una carta a al-Hakam de part de Borrell, que l'informava que «estava en completa obediència i vassallatge».¹⁹⁹ És interessant veure que, segons el mateix cronista, el califa estava interessat en els avatars dels seus veïns de la Frontera Superior, els quals li causaven bona impressió. No sabem fins a quin punt Ibn Hayyan volia presentar el califa com un home conciliador, però més enllà d'això veiem en aquests detalls una relació relativament estreta entre els enviats del comte i la cort califal. Per contra, en aquella mateixa època la relació entre els comtes de Barcelona-Urgell i els monarques francs era nul·la. És cert que algun abat, com el de Ripoll o el de Sant Cugat, encara s'encaminava cap a la cort, però ho feien seguint els interessos

l'advertien del que es proposessin els cristians en la lluita contra els musulmans». Text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 316-317.

¹⁹³ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 366.

¹⁹⁴ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 318.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 321.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 324.

¹⁹⁷ En aquest sentit, J. E. Ruiz-Domènec no dubta a parlar de «capitulació política davant del poder musulmà» (RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren...*, p. 32).

¹⁹⁸ Segons Ibn Hayyan, quan l'alcaïd de Tortosa arribà a Còrdova, «era amb ell el comte Bonfill, fill de Sendred, home de confiança de Borrell, fill de Sunyer, i el seu avançat sobre les seves fortaleses i principals ciutats. [Portava] una carta seva per al califa al-Hakam donant-li notícies d'ell i informant-lo que estava en completa obediència i vassallatge» (text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 317-318). Que el cronista parli de Bonfill com a *comte* no ha de fer-nos dubtar de la seva identificació amb Ènnec Bonfill, fill de Sendred de Cervelló.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 318.

patrimonials dels seus monestirs, no com una ambaixada comtal enviada per retre vassallatge al teòric rei. És indubtable que ja en aquells anys la desconexió entre la casa comtal de Barcelona i la monarquia s'havia consumat i que les conseqüències de l'atac a Barcelona del 985 van reblar el clau d'una realitat que ja feia anys que era patent.

Tres anys més tard, qui anava cap a Còrdova era el vescomte Guitard de Barcelona, enviat per Borrell per confirmar el vassallatge al califa.²⁰⁰ El vescomte ja havia fet aquell camí temps enrere,²⁰¹ i fins i tot J. E. Ruiz-Domènec es pregunta si Guitard sabia parlar l'àrab.²⁰² Sigui com sigui, era una persona de la màxima confiança de Borrell i no és estrany que fos ell el designat per representar el comte de Barcelona. Aquella, tanmateix, seria l'última ambaixada dels anys de la pau amb Còrdova que havien començat gairebé quatre dècades enrere i que ara, a la mort d'al-Hakam II, s'estaven a punt d'acabar. El que Borrell ja feia temps que sabia, que aquella situació era conjuntural i que podia canviar d'un moment a un altre, va acabar confirmant-se.

3.4.2. La frontera en temps de pau

Les quatre dècades de pau entre els comtats i el califat van ser molt favorables per a la societat de la Marca en uns quants aspectes. Encara que de per si ja és evident, cal no oblidar que la consecució de la pau comportava la fi de la guerra i assegurava, així, que a l'estiu, de més enllà de la frontera, no apareguessin tropes andalusines disposades a atacar els dominis comtals. Aquesta seguretat garantia la tranquil·litat de tots aquells qui vivien a la marca i d'aquells qui s'hi instal·laven. Tots ells s'asseguraven que el seu esforç agrícola tindria la recompensa merescuda i que no acabaria sucumbint a mans d'un exèrcit hostil. Amb això no volem donar la imatge d'una frontera apocalíptica, però és cert que els atacs que tenim documentats des del 897 fins al 939 no es van repetir, exceptuant-ne un cas concret, entre els anys 940 i 978. La bonança política afavoria la producció, el creixement demogràfic, la consolidació d'establiments a la marca i la creació de noves explotacions agràries en un terreny apte per al cultiu. La pau, doncs, garantia la puixança econòmica.

Servia, alhora, per establir vincles comercials entre ambdues societats. No és que aquests vincles no existissin abans del 940. Encara que no els tinguem suficientment documentats, seria impensable que en àrees de la Catalunya central on la línia fronterera era difusa i no hi havia un domini clar de ningú, els habitants d'un lloc i d'un altre no s'intercanviessin

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 324.

²⁰¹ Ens n'informa Ibn Hayyan, que diu que Guitard «ja havia encapçalat [anteriorment] una delegació a la capital amb una carta per al califa». Fragment recopilat per *Ibidem*, p. 318.

²⁰² RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren...*, p. 32.

productes. També devia d'existir un comerç de més llarga distància que per desgràcia no coneixem. Ara, a partir del moment en què es van acordar les treves es va garantir que el comerç entre andalusins i cristians no seria objecte de represàlia. Com recull Ibn Hayyan parlant dels acords de pau del 940,

[Hug d'Arles] envià a la capital [Barcelona] una delegació de part seva bo i demanant un salconduit per tal que qualsevol dels comerciants del seu país pogués anar a al-Andalus. Així els fou concedit, tot trametent el pacte a Nasr b. Ahmad, alcaid de Fraxinetum, i als governadors de les Balears i d'altres ports costaners d'al-Andalus. Se'ls garantien –tant als procedents de terres d'Hug com als d'altres comunitats incloses en la pau– les vides i les riqueses, així com també tot el que contenien llurs vaixells, de manera que disposessin el seu comerç com volguessin. Des d'aquell moment llurs vaixells arribaren a al-Andalus amb molt de profit.²⁰³

Entre aquestes comunitats incloses en la pau hi havia evidentment els habitants dels comtats sud-pirinencs, que des d'aquell moment van poder comerciar amb al-Àndalus sense témer res. Encara que les cròniques que parlen dels acords futurs no són tan precises com aquesta reportant-nos notícies sobre els pactes de caràcter comercial, hem d'imaginar que van mantenir-se i consolidar-se encara més. I fins i tot després de l'ascens d'Almansor i de la ruptura de la pau, tot i que potser van estroncar-se en algun moment, les relacions comercials entre els comtats i els territoris musulmans de la península van perdurar. Sens dubte, formava part d'aquesta profitosa obertura a Còrdova que va permetre l'arribada d'or musulmà a terres comtals, però també d'objectes de luxe, espècies –el pebre, principalment– i llibres que comencem a documentar cap a l'any mil.

La millor manera de detectar la presència d'or musulmà als comtats és l'aparició de mancusos, tant si el terme fa referència a la moneda en si com si simplement s'utilitza com a moneda de compte. El terme *mancús* és el que es feia servir a l'Europa occidental per designar els dinars musulmans,²⁰⁴ i a Urgell comencen a aparèixer mencionats cap a l'any mil;²⁰⁵ una bona prova, doncs, dels contactes transfronterers. És en temps del comte Ermengol I que les notícies referents a or i a objectes de luxe són més nombroses en la documentació urgellenca, símptoma inequívoc que l'obertura a Còrdova havia cristal·litzat completament, malgrat que aquells anys estiguessin més caracteritzats per la guerra que no per la pau. Malauradament,

²⁰³ Text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 293.

²⁰⁴ BOLÒS, J. (2000). *Diccionari de la Catalunya medieval...*, entrada *mancús*, p. 163.

²⁰⁵ És cert que documentem una compravenda calculada en mancusos a Urgell a la dècada del 930 (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 3), però és segurament massa avançada al seu temps per considerar-la autèntica. No és fins a la segona meitat del segle X que els mancusos tenen presència clara als comtats.

la documentació calla en relació amb moltes preguntes que ens podríem fer sobre les relacions comercials i econòmiques entre Urgell i Còrdova durant els anys de Borrell II. I, tot i així, creiem que aquells anys dels quals tenim poques dades van ser fonamentals per a tot allò va venir després.

Ara, malgrat la pau els urgellencs no van renunciar a fortificar la frontera. D'una banda, ja ho hem comentat, perquè Borrell era conscient que la situació era conjuntural i que d'un moment a un altre podia canviar. I, d'una altra banda, perquè l'única zona on podien aconseguir nous dominis els poderosos era cap a migdia, i tot i el context de treva les ànsies d'obtenir més possessions no van acabar-se amb les ambaixades a Còrdova. En aquest sentit, l'argument que planteja J. E. Ruiz-Domènec parlant del comtat de Barcelona, que una cosa era la realitat del palau comtal i una altra que no tenia cap raó per concordar-hi era la de la frontera,²⁰⁶ també es pot extrapolar a Urgell. Els homes de frontera i la incipient noblesa tenien l'ull posat en noves terres per conquerir, però Borrell només volia preparar les defenses per si la treva s'estroncava, i intentar fins on fos possible de mantenir una pau obligada si l'objectiu era la supervivència.

Va ser en aquells anys, també, que va néixer la frontera com a concepte i com a realitat. Els principals establiments andalusins a la plana eren Lleida i Balaguer, i en menys mesura Guissona. L'extrem d'aquests dominis era defensat per les fortificacions de Vallferosa, Lloberola, Ponts, Montmagastre i Meià, a les portes del comtat d'Urgell de mitjan segle x. Durant els anys de govern de Guifré I i de Sunifred II, la incorporació de nous dominis va fer-se en favor d'una *terra de ningú*, però a partir del 950 el que hi havia davant eren les fortificacions musulmanes. Per tant, en aquells anys va néixer la frontera pròpiament com a *limes*, com a fi d'una sobirania i principi d'una altra. Evidentment, no era una ratlla precisa, però havia deixat de ser aquell espai ampli i difús de la segona meitat del ix i de la primera del x. Des de l'alta vall de Rialb o des de l'àrea més meridional del Solsonès, els urgellencs ja podien veure l'*Altre* i les estructures de poder d'aquest *Altre*. A favor de la presa de consciència d'aquesta nova realitat fronterera, hi va intervenir l'auge constructiu de fortificacions que va experimentar Urgell pels volts de l'any mil. Construir castells per defensar-se, sobretot quan la conjuntura va canviar de la pau a la guerra, palesava molt bé on era el límit d'una realitat i on en començava una altra. Això no implica que a partir d'aquell moment la frontera esdevingués un límit infranquejable, però sí que va esdevenir una realitat i un concepte, una novetat d'aleshores.

²⁰⁶ RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren...*, p. 32.

3.4.3. De la pau a la guerra. L'arribada d'Almanson al poder a Còrdova

La bona sintonia entre Còrdova i els comtats, que Borrell va estar a punt de fer fracassar en més d'una ocasió, va canviar poc després del decés del califa al-Hakam II. De fet, el canvi no va produir-se només en relació amb els territoris de la Marca, sinó respecte a tots els poders cristians de la península Ibèrica. El responsable va ser el flamant *hagib* cordovès Ibn Abi 'Amir, més conegut amb el nom d'Almanson. Des de la derrota califal a la batalla de Simancas, Abd al-Rahman III havia estat obert a negociar treves amb els cristians i el seu fill al-Hakam II, un home culte i refinat, havia estat educat en aquest context de pau. Això no significa que els califes dubtessin de fer servir la força per sotmetre els enemics quan va ser necessari. Van fer-ho el 965 quan Borrell i els seus van passar-se de la ratlla fortificant les fronteres, i van fer-ho amb els revoltats al Magrib que van gosar aixecar-se contra Còrdova pocs anys més tard.²⁰⁷ Amb tot, des del 940 la seva opció preferent era la pau i no la guerra.

Quan l'1 d'octubre del 976 al-Hakam II va morir víctima de l'hemiplegia que patia, la política cordovesa va canviar de dalt a baix. L'elegit per succeir-lo fou Hisam II, encara un infant en aquell moment. El poder real va quedar en mans del *hagib* d'aleshores, Ga'far b. 'Utman al-Mushafi, un cap dels ministres de la cort que a poc a poc va anar perdent terreny fins que Almanson va aconseguir d'ésser nomenat *hagib* el 978 i va acaparar a les seves mans totes les esferes del poder califal. Descendent d'un dels conqueridors de la península, Almanson va començar la carrera com a funcionari de l'administració cordovesa. El seu primer càrrec fou la judicatura de la província de Rayyu i a poc a poc anà rebent més tasques a l'administració que li van permetre d'acumular un gran poder. Així se li van encarregar la gestió dels afers i dels béns de Subh, esposa d'al-Hakam; posteriorment la gestió dels afers del primer hereu califal Abd al-Rahman, i a la mort d'aquest els del futur Hisam II; la supervisió del bon funcionament de la seca; les judicatures de Sevilla i Niebla; i la magistratura de la policia mitjana, entre més.²⁰⁸ Ara, el gran salt polític d'Almanson va produir-se l'estiu del 973 quan va ser enviat pel califa al-Hakam en una missió delicada al Magrib.²⁰⁹ En aquella regió s'havia produït una rebel·lió i el jove Almanson fou designat per sufocar-la, cosa que va aconseguir amb èxit. Segons X. Ballestín, va ser la missió que va transformar Ibn Abi 'Amir d'un home de la ploma en un home d'armes.²¹⁰

²⁰⁷ BALLESTÍN, X. (2015). *Almanson i la destrucció de Barcelona...*, p. 47-49.

²⁰⁸ Per saber en detall tots els càrrecs que va desenvolupar Almanson vegeu BALLESTÍN, X. (2004). *Almanson: l'exercici del poder a l'Occident musulmà...*, p. 22-36.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 32-33.

²¹⁰ BALLESTÍN, X. (2015). *Almanson i la destrucció de Barcelona...*, p. 45.

Els anys següents els esdeveniments van precipitar-se perquè al-Hakam II volia assegurar-se que la successió al tron califal correspondria al seu fill Hisam II. El problema era que tot just era un infant i en aquests casos qui havia d'heretar la dignitat califal era un germà del califa, no un menor. Almansor, un dels homes de confiança d'al-Hakam, va ser l'elegit per assegurar l'èxit en la successió el dia en què ell ja no hi fos. Tot i un intent d'usurpació quan el cos del califa encara era calent,²¹¹ al final Almansor i el *hagib* Ga'far b. 'Utman al-Mushafi van poder mantenir el poder per a l'infant Hisam. I poc temps després, entre el 976 i el 978, Almansor va encarregar-se de debilitar l'autoritat del *hagib* i de guanyar partidaris per a la seva causa. Ell, al cap i a la fi, controlava tot el que es relacionava amb el futur califa i al final del 978 va aconseguir d'ésser designat *hagib*, mentre que Ga'far b. 'Utman al-Mushafi era depositat pocs mesos després.²¹² Almansor assolí així el poder efectiu a Còrdova.

A partir d'aquell moment, el flamant *hagib* va adoptar tot un seguit de decisions per tal d'assegurar la seva autoritat. Tenint en compte que havia assolit la seva posició conspirant, va eliminar tots els seus possibles enemics polítics i, al mateix temps, va posar el príncep dels creients sota el seu control directe, assegurant-se així que tot el que feia referència al califa fos controlat per ell. D'una altra banda, per afermar la seva pròpia autoritat va promocionar els genets amazics com a cos permanent de l'exèrcit califal. Havien estat els seus enemics al Magrib anys abans i, sufocada la revolta, els va incorporar a l'exèrcit cordovès²¹³ a fi i efecte de tenir un cos independent que assegurés la successió califal i que li fos fidel, aliè als bàndols polítics cordovesos. Cal tenir present que en les ràtzies d'Almansor, com ara la que va tenir per objectiu Barcelona el 985, aquests genets amazics hi van tenir un paper preponderant. Finalment, entre més mesures, el *hagib* va fer-se construir un palau, Madinat al-Zahira, emulant el palau califal de Madinat al-Zahra, el nou nucli del poder califal a Còrdova.²¹⁴ D'aquesta manera, doncs, va aconseguir de dominar totes les esferes del poder cordovès.

Ara, que ell no era el califa era sabut per tothom, de la mateixa manera que també se sabia que el *hagib* tenia Hisam II sota el seu control més absolut. La seva autoritat, per tant, no era legitimada per les prerrogatives pròpies del seu càrrec, i per això va haver d'aconseguir legitimitat a través d'unes altres vies. I una d'aquestes va ser fer la guerra als enemics territorials i religiosos del califat, instal·lats al nord peninsular, per obtenir victòries i botí. Va ser d'aquesta manera com en poc temps la pau de les últimes quatre dècades entre Còrdova i els comtats va desaparèixer en favor d'un temps en què la guerra va tornar a ser a l'ordre del

²¹¹ BALLESTÍN, X. (2004). *Almansor: l'exercici del poder a l'Occident musulmà...*, p. 66-67.

²¹² *Ibidem*, p. 92.

²¹³ BALLESTÍN, X. (2015). *Almansor i la destrucció de Barcelona...*, p. 48-49.

²¹⁴ BALLESTÍN, X. (2004). *Almansor: l'exercici del poder a l'Occident musulmà...*, p. 94-95.

dia. No es tractava d'una guerra de conquesta amb l'objectiu de recuperar tots aquells territoris que des de final del segle VIII els musulmans havien començat a perdre, sinó d'una guerra repressiva contra l'infidel que buscava fonamentalment el botí i la glòria.

En aquesta nova conjuntura peninsular cal situar les cinquanta-sis incursions d'Almanson en territori cristià, com també l'atac a Barcelona del 985. Aquesta nova dinàmica política tindria unes conseqüències importantíssimes per a territoris com Urgell i els seus comtes a partir d'aleshores i al llarg de tota l'onzena centúria.

3.4.4. Barcelona 985

Al principi del seu govern, els omeies [andalusins] es llogaven el consell d'afalagar els reis de la gent de Barcelona, temorosos de l'ajut que podien rebre del senyor de Roma i, després, del de Constantinoble [en cas de guerra]. Però quan tingué lloc el govern d'al-Mansur b. Abi 'Amir, ja fou evident que la gent de Barcelona s'havia deslligat del rei d'*Ifranga*. Almanson cuità a algarejar-los, tot robant al seu país i castigant els seus districtes. S'emparà de Barcelona, l'arrasà i infligí tota mena de desgràcies als seus habitants. Aleshores, el rei era Borrell [II], fill de Sunyer, i [Almanson] el tractà de la mateixa manera que a la resta de reis cristians.²¹⁵

D'aquesta manera, l'historiador àrab Ibn Haldun explicava la nova situació peninsular des de l'arribada d'Almanson al poder. Malgrat que no és cert que la dinastia omeia sempre va mantenir relacions de pau amb els cristians (ho hem vist parlant de Guifré I i de Sunifred II), i que és exagerat de pensar que francs i bizantins haguessin pogut ajudar els comtes de la Marca en cas de necessitat, el cert és que el nou *hagib* va tenir els comtats en el punt de mira de les seves ràtzies. Algunes de les campanyes militars d'Almanson van engegar-se fins i tot abans d'assolir el càrrec de *hagib*, encara que els primers atacs contra els territoris sud-pirinencs van començar després del 978. Entre la primavera i l'estiu d'aquell any es produí la primera ràtzia que va afectar el pla de Barcelona,²¹⁶ i a partir d'aquell moment ja no van parar.

²¹⁵ Text d'Ibn Haldun recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 328-329.

²¹⁶ Segons al-Udri, entre els mesos de maig i agost del 978 Almanson va fer una «asseifa de tres penetracions [en territori enemic], entre les quals es compten la de Pamplona i la del pla de Barcelona» (fragment recollit per *Ibidem*, p. 329).

El 982 qui rebia era Òdena –i qui sap si també Girona–, atacades per una asseifa que segurament va penetrar per la Catalunya central.²¹⁷ Dos anys més tard, una nova campanya tenia per objectiu Barcelona i la seva plana.²¹⁸ El pitjor, tanmateix, encara havia d'arribar.

A final de la primavera del 985, Almansor preparava el seu exèrcit per afrontar una nova campanya estival.²¹⁹ L'objectiu tornava a ésser Barcelona, però en aquella ocasió volia que l'atac fos com més contundent millor. L'exèrcit califal va partir de Còrdova el 5 de maig i posà rumb a la costa oriental de la península, tot travessant Elvira, Baza i Múrcia.²²⁰ Seguint el camí de la costa,²²¹ va travessar l'Ebre i continuà cap a Barcelona. Les fortificacions bastides en temps de pau i que havien fet perillar la treva no van servir de res, com tampoc durant els primers atacs del *hagib* de la dècada dels vuitanta del segle X. No sabem si algun exèrcit comtal encapçalat per Borrell va intentar de frenar-ne l'avanç,²²² però al principi de juliol les tropes andalusines es trobaven davant els murs de la ciutat. Durant uns sis dies Barcelona va resistir els embats enemics.²²³ A favor dels defensors de la plaça, hi van jugar les antigues muralles romanes i la capacitat de resistència que empeny aquell qui sap que només resistint podrà sobreviure. Creiem que Borrell dirigia la defensa, ben acompanyat pel seu fidel Udalard, vescomte, i per l'ardiaca Arnulf,²²⁴ a més de guerrers que hi devien acudir des d'uns quants indrets dels dominis del comte de Barcelona-Urgell. Tot i els esforços, la ciutat va acabar sucumbint.

El 6 de juliol del 985 la cavalleria lleugera musulmana entrava a la ciutat comtal.²²⁵ En cap moment la població no va capitular²²⁶ perquè sabia prou bé que en aquell enemic no trobaria

²¹⁷ Ens en dóna notícia l'anònim autor del *Dikr bilad al-Andalus*, segons el qual, en la seva setzena asseifa, Almansor «anà cap al territori català (*bilad al-ifrang*) i conquerí la fortalesa de Mont Far (*Munt Fariq*), Girona i Òdena, d'on tornà amb botí i captius» (text recollit per *Ibidem*, p. 331-332).

²¹⁸ Segons al-Udri, «Muhammad b. Abi 'Amir sortí en campanya [...] contra la plana de Barcelona» entre el juny i el setembre del 984 (notícia recollida per *Ibidem*, p. 332-333).

²¹⁹ Sobre l'atac a Barcelona del 985 vegeu FELIU, G. (2007). *La presa de Barcelona per Almansor: història i mitificació*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

²²⁰ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 370. Informa de la ruta el cronista Ibn al-Abbar en dos textos recollits per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 335.

²²¹ G. Feliu proposa que la ruta seguida podria haver estat la de l'interior (FELIU, G. (2007). *La presa de Barcelona per Almansor...*, p. 11).

²²² Segons al-Hatib, en l'algarada Almansor «derrotà [a] Borrell, rei de Catalunya i assetjà la ciutat de Barcelona» (text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 336). Seguint aquest text al peu de la lletra podria deduir-se que hi va haver una topada prèvia a l'atac a la ciutat comtal, tot i que l'exposició feta per l'autor podria no tenir un caràcter cronològic. La derrota de Borrell podria haver-se produït en el mateix atac a la ciutat. En aquest sentit vegeu FELIU, G. (2007). *La presa de Barcelona per Almansor...*, p. 12.

²²³ BALLESTÍN, X. (2015). *Almansor i la destrucció de Barcelona...*, p. 87.

²²⁴ RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren...*, p. 44-45.

²²⁵ Un estudi sobre les referències documentals a la presa de Barcelona i les seves conseqüències es troba a ROVIRA, M. (1980). «Notes documentals sobre alguns efectes de la presa de Barcelona per al-Mansur (985)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 1, p. 31-53.

²²⁶ BALLESTÍN, X. (2015). *Almansor i la destrucció de Barcelona...*, p. 86.

misericòrdia. Els assaltants van atacar els monestirs de Sant Pere de les Puel·les, Sant Pau del Camp i Sant Cugat del Vallès.²²⁷ No sabem amb exactitud com va quedar la ciutat, però tant els cronistes àrabs com l'arqueologia demostren que Barcelona no va ésser destruïda aquell dia. És cert que la documentació cristiana posterior va parlar de l'incendi de la ciutat,²²⁸ però sembla més per intencionalitat política que no pas en honor a la veritat. És ben probable que alguns morissin defensant la ciutat, mentre que unes desenes de defensors –aquells dels quals podia obtenir-se un bon rescat– van ésser capturats, com el vescomte Udalard, i portats a Còrdova com a part del botí.²²⁹ Molts d'ells van ser utilitzats com a mà d'obra en les millores que Almansor havia projectat per a la mesquita aljama de Còrdova.²³⁰ Alguns van tornar al cap d'un temps, uns altres no van tornar a veure mai més casa seva.

És ben possible que l'objectiu d'Almansor no hagués estat únicament Barcelona. Aquell exèrcit podria haver estat preparat per atacar més punts de la geografia dels comtats, però un nou aixecament al Magrib li ho va impedir. Hasan b. Qannun, aquell qui s'havia aixecat contra al-Hakam II i al qual Almansor ja havia hagut de fer front, tornava a la càrrega.²³¹ Segurament gràcies a ell els comtats van deslliurar-se d'una catàstrofe pitjor. El 21 d'agost, Ibn Abi 'Amir ja era a Algesires preparant l'exèrcit que seria traslladat al Magrib i dos dies més tard tornava a ser a la cort cordovesa. Per sort dels habitants de la Marca, el temporal havia amainat.

3.4.5. Les conseqüències de la *destrucció de Barcelona*

Per molt dur que hagués estat aquell atac, quina necessitat tenien els barcelonins de dir que la seva ciutat havia quedat destruïda? No era millor dir que, malgrat l'assalt, la ciutat va resistir l'embat i va continuar bategant? Aquí se'ns mostra clarament la intencionalitat política de la memòria col·lectiva.²³² El sacrifici de la Barcelona del 985 servia, com diu J. E. Ruiz-Domènec, per trencar definitivament amb el passat.²³³ Els fills i néts de Guifré I havien començat un doble procés, consolidant el seu poder als diversos territoris que governaven i, a la vegada, allunyant-se de l'òrbita política franca: deixaven de ser comtes per decisió d'un monarca llunyà per ser-ho gràcies a una successió que, segons els documents, responia a una

²²⁷ *Ibidem*, p. 86.

²²⁸ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 372. Sobre la qüestió de la destrucció vegeu FELIU, G. (2007). *La presa de Barcelona per Almansor...*

²²⁹ És evident que els setanta mil captius dels quals parla l'autor anònim del *Dikr bilad al-Andalus* són una exageració (el text complet, publicat per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 338).

²³⁰ Ens en dona notícia l'autor del *Dikr bilad al-Andalus* (text recollit per *Ibidem*, p. 339).

²³¹ BALLESTÍN, X. (2015). *Almansor i la destrucció de Barcelona...*, p. 90.

²³² M. Zimmermann afirma que les conseqüències psicològiques i materials de l'atac van tardar a desaparèixer, tot i que la vida, políticament i econòmicament, va continuar el seu curs. El fet, tanmateix, havia quedat gravat en la memòria col·lectiva (ZIMMERMANN, M. (1991). «Naissance d'une principauté...», p. 115.

²³³ RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren...*, p. 47.

voluntat divina. La *destrucció* de Barcelona a mans d'Almansor va representar la consolidació definitiva d'aquest procés i va segellar de manera inexorable la política comtal començada al principi de la desena centúria. Ja no hi havia marxa enrere, els comtes sobirans per la gràcia de Déu, ara sí conscientment, iniciaven el camí renaixent de les seves pròpies cendres. Les cendres de Barcelona posaven fi al món antic, el món comtal vinculat al poder carolingi, i donaven lloc a un fènix fill d'una nova realitat, la d'uns comtes plenament sobirans del seu present i futur.

Al mateix temps que la *destrucció* simbolitzava tornar a renéixer, també justificava la presa de consciència de la ruptura amb els monarques francs. Una ruptura que ja existia, però que ara es feia patent. L'obligació d'un rei era protegir els seus vassalls, i Barcelona havia estat *destruïda*. Si el rei havia incomplert les seves obligacions de senyor, els vassalls quedaven deslligats de tots els vincles que els unien amb la monarquia. Entre el 985 i el 988, com veurem, allò que havia començat el 897 a la mort de Guifré el Pelós cristal·litzava definitivament.

La política de pau de Borrell II, la que havia heretat del seu pare i del seu oncle, va demostrar-se en última instància ineficaç. Durant quaranta anys els contactes entre els comtats i Còrdova havien estat profitosos, però Borrell i els seus sabien que aquella sintonia no tenia motius per durar, podia acabar abruptament en qualsevol moment, tal com va passar. És cert que allò no trencava amb tot el que s'havia aconseguit, però exigia un replantejament de la manera d'aconseguir-ho. La generació que va succeir la del comte Borrell, la d'Ermengol I d'Urgell, no va renunciar l'obertura a Còrdova –el comerç va continuar, l'or va fluir cada vegada més, nous llibres van fornir les biblioteques dels comtats,– però tampoc no va continuar sotmetent-se als designis andalusins. A partir d'aquell moment, la cultura de la guerra va imbuir l'esperit dels comtes de la Marca i dels seus homes. Era l'hora de les armes i els urgellencs demostrarien aviat l'habilitat en el seu maneig. Començava un nou temps als comtats en què els comtes i els seus guerrers farien de la frontera el seu món.

Les conseqüències de la *destrucció* de Barcelona, per tant, van tenir poc a veure amb l'afectació de l'assalt d'Almansor sobre la ciutat comtal. Més aviat va representar un canvi en la mentalitat dels homes d'aquell temps, els quals van veure que moltes coses d'un món antic s'acabaven; i, a la vegada, que moltes altres d'un món nou naixien. La més dura de totes les ràtzies d'aquell temps, la del 985, va ser l'última a què va haver de fer front Borrell II, que va traspassar el setembre del 993 al seu palau de Ciutat. Als nous atacs andalusins, hi farien front ja els seus plançons, Ramon Borrell i Ermengol, clarament fills d'aquell nou món.

3.5. La consumació de la ruptura entre els dominis de Borrell i la monarquia franca

Un cop constatat que la pau amb Còrdova ja no era possible, Borrell no va trigar a fer un gir en la seva política. En aquell moment el comte de Barcelona-Urgell se'ns presenta com un dirigent a l'altura de les circumstàncies. Davant la força de l'escomesa andalusina, no va esperar-se per reaccionar. A principi del 986, l'abat Ot de Sant Cugat sortia camí de la cort franca amb la intenció d'obtenir un precepte que reconegués els dominis del seu cenobi en un moment en què una part de la documentació havia desaparegut víctima de l'atac d'Almansor de l'any anterior.²³⁴ Ot, a més, actuava d'ambaixador de Borrell, que demanava ajuda als monarques pel perill en què es trobaven els seus dominis.²³⁵

Feia anys que els comtes sud-pirinencs només es recordaven dels seus reis a l'hora de datar els documents. Urgell havia estat el territori que més d'hora s'havia allunyat de la monarquia i la casa comtal de Barcelona també va seguir ben de pressa aquest camí. És cert que encara alguns abats posaven rumb a la cort de tant en tant, però més per tradició que no pas per cap altra cosa. El nou centre de poder era Roma i ja hem vist que Borrell i el bisbe Guisad II ho van tenir molt clar des del primer moment. Ara, tot i l'actuació patrimonial, la instauració de la successió hereditària o la fi dels juraments de fidelitat dels comtes respecte al monarca, la situació era més d'ignorància mútua que no de trencament. Que des del 897 Urgell i la monarquia franca no tinguessin cap contacte no implica que s'hagués produït una ruptura conscient amb una voluntat d'independència territorial. *De iure*, els carolingis continuaven essent reis de la Marca i els comtes, amb plena autonomia, eren els seus prínceps territorials. En aquesta situació, doncs, el vassall Borrell va recórrer al seu senyor, aleshores el rei Lotari, per demanar-li l'auxili que el monarca devia als seus protegits.

²³⁴ D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 375.

²³⁵ Això es pot deduir d'un document uns anys posteriors del cartulari del monestir de Sant Cugat del Vallès. En una sentència judicial dels comtes Ramon Borrell i Ermessenda de l'any 1013 es fa referència al precepte obtingut per l'abat Ot el 986, el qual havia partit a la cort franca «auctorizante domno Borrello, comite» (RÍUS, J. (1946). *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallés*. Barcelona, CSIC, doc. 452).

Cal entendre la maniobra de Borrell com el resultat de la imperiosa necessitat del moment i no pas com a fruit de la voluntat de tornar a la situació política del 870-897, de la qual el comte només havia sentit idees vagues, vells records de la memòria familiar del seu llinatge. La petició de socors no fou pas secreta i, de fet, l'abat de Sant Cugat va parlar-ne tant com va poder allà per on va passar. Només així s'entén que l'abat d'Orlhac escrivís en aquells anys a Gerbert, que aleshores era al costat de l'arquebisbe de Reims,²³⁶ preguntant-li sobre si el rei respondria a les demandes del comte de la Marca.²³⁷ L'objectiu era crear un murmuri latent a tot el regne que obligués el rei a prendre partit a favor de la seva causa. Perquè, davant el perill musulmà a les portes del regne, quin rei podia negar-se a ajudar el vassall indefens que demanava auxili?

Els esdeveniments que van succeir-se, tanmateix, eren lluny de tot el que s'hauria pogut imaginar. L'extinció dels carolingis al tron franc i el canvi de rumb de les operacions d'Almansor van fer del gir polític de Borrell una maniobra tan innecessària com desesperada. Poques setmanes més tard de la petició de socors de l'abat Ot (gener) moria el rei Lotari (març).²³⁸ No sabem si el rei era favorable a fer alguna acció a favor dels seus teòrics vassalls, però si era així segur que la seva mort ho va evitar. El seu fill i successor, Lluís, amb prou feines va estar-se un any al tron i tampoc no va mantenir cap contacte amb els comtes de la Marca. La ràpida successió de reis no afavoria la renovació dels vincles ni tampoc la presa de decisions tan complexes com l'enviament d'un exèrcit al sud dels Pirineus. La situació ja era prou difícil a la cort per haver d'aventurar-se encara en expedicions llunyanes.

Qui va succeir Lluís ja no va ser un carolingi, sinó un magnat, el duc Hug Capet. Els carolingis, i ara ja definitivament, van abandonar el tron, al qual va accedir una nova dinastia regnant.²³⁹

²³⁶ Tot i que era abat de Bobbio, el 984 Gerbert va abandonar Itàlia i va tornar a Reims, al costat de l'arquebisbe Adalberó. L'arquebisbe era una de les figures religioses més importants de França i quan va haver de dirimir-se la qüestió successòria va intervenir en favor d'Hug Capet i en detriment de Carles de Lorena. Gerbert va continuar essent la mà dreta de l'arquebisbe Adalberó, però també es convertí en la mà dreta del rei Hug, i això explica que tingués una vinculació directa amb les esferes de poder del regne franc (PLADEVALL, A. (1998). *Silvestre II...*, p. 60-62).

²³⁷ La resposta de Gerbert, malgrat no ser clara del tot, deixava entreveure la negativa reial. Deia l'antic deixeble d'Ató de Vic que «l'afer, per la seva mateixa naturalesa, igualment pot ésser resolt positivament que negativament; això no obstant, al nostre entendre, és molt més probable que no es faci» (traducció de D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 376). La versió original de la carta i la seva traducció francesa es poden consultar a RICHÉ, P., CALLU, J. P. (eds.) (1993). *Gerbert d'Aurillac. Correspondance*. París, Les Belles Lletres, p. 172-175.

²³⁸ El precepte va ser redactat entre gener i febrer de l'any 986 (D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 194-200).

²³⁹ Tot i ser un personatge aliè a la dinastia carolíngia, sembla que al sud dels Pirineus Hug fou reconegut rei, com a mínim als dominis de Borrell II. No és tan clara aquesta acceptació als comtats de Pallars i Ribagorça, però ja és una altra qüestió (FONT, J. M., MUNDÓ, A. M., RIU, M., UDINA, F., VERNET, J. (1989). *Procés d'independència de Catalunya (ss. VIII-XI). La fita del 988*. Barcelona, Generalitat de Catalunya-Comissió del Mil·lenari del naixement polític de Catalunya, p. 29).

En aquella època, Borrell II va enviar una altra petició d'auxili als nous monarques.²⁴⁰ No és que dos anys després del 985 els seus dominis estiguessin de nou en perill, però Almansor mantenia les seves ràtzies estivals a la península i el comte sabia que en qualsevol moment podria tornar a ésser víctima del *hagib* cordovès. El nou rei Hug, a diferència dels seus predecessors, sembla que estava disposat a ajudar el comte, o com a mínim així ho defensa el monjo Richer a la seva *Història*.²⁴¹ Si això és cert o no és difícil de saber. Potser Hug ho deia per assegurar-se que el seu fill Robert seria nomenat successor,²⁴² o potser volia guanyar-se un aliat davant un possible alçament carolingi contra ell com el que va acabar produint-se l'any següent, encapçalat per Carles de Lorena.²⁴³ La qüestió és que Hug va fer escriure a Gerbert una carta adreçada a Borrell II, el vell amic del monjo d'Orlhac. Les paraules del rei són prou conegudes:

En nom del rei Hug al marquès Borrell.

Perquè la misericòrdia de Déu ens conferí amb tota quietud el regne dels francs, determinàrem amb consell i auxili de tots els nostres fidels subvenir promptament a la vostra inquietud. Si, doncs, voleu conservar la fidelitat tantes vegades oferta per legats a nós o als nostres antecessors –a fi que arribant al vostre país no ens trobem burlats amb la vana esperança de la vostra ajuda–, tan bon punt sabreu que el nostre exèrcit acampa per l'Aquitània veniu a nosaltres amb poca gent per a confirmar la fidelitat promesa i guiar l'exèrcit pel camí convenient. Si preferiu fer-ho així i obeir-nos més aviat a nosaltres que als ismaelites, envieu-nos legats abans de la Pasqua que ens assegurin la vostra fidelitat i us puguin donar notícies precises de la nostra anada.²⁴⁴

Malgrat que en els darrers temps els fills i néts de Guifré no ho havien demostrat gaire, Hug sabia que la família de Borrell era legitimista de la causa carolíngia i, per tant, abans d'anar a ajudar el comte volia estar segur que li era fidel. Tot i així, des del moment en què Borrell

²⁴⁰ Ho sabem perquè Hug Capet va parlar amb l'arquebisbe de Reims d'una missiva rebuda d'un Borrell II que li sol·licitava ajuda (vegeu la nota següent).

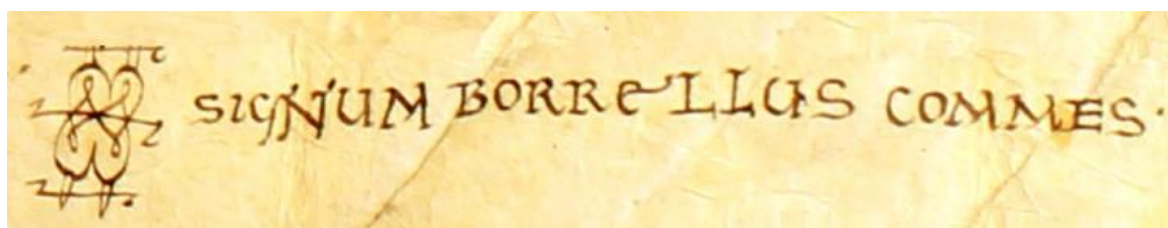
²⁴¹ Segons Richer, «Hug exhibí de seguida [a l'arquebisbe de Reims] una carta enviada per Borrell, duc de la Hispània Citerior, per la qual el duc li demanava socors contra els bàrbars. Hug afirmà que una part de la Hispània era ja ocupada pels enemics i que, si els francs no enviaven reforços al cap de deu mesos, tot el país passaria sota la dominació dels bàrbars» (traducció de D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans...*, p. 377). Semblaria, doncs, que en aquell moment el rei Hug Capet estava disposat a enviar ajuda a Borrell II, com aquest li sol·licitava.

²⁴² Amb el pretext que «si el rei era mort [en l'expedició de socors a Borrell] i el país envaït, vindria la divisió entre els grans, la revolta dels dolents contra els bons i la reducció de tota la nació a l'esclavitud», Hug va sol·licitar a l'arquebisbe «que fos creat un segon rei [en la figura del seu fill Robert] a fi que, si un moria en guerra, l'exèrcit continués tenint un cap amb el qual comptar» (traducció de *Ibidem*, p. 377).

²⁴³ *Ibidem*, p. 379.

²⁴⁴ Text recollit a *Ibidem*, p. 378, seguint la traducció que en el seu moment va fer Lluís Nicolau d'Olwer. Una traducció relativament diferent també es pot trobar a FONT, J. M., MUNDÓ, A. M., RIU, M., UDINA, F., VERNET, J. (1989). *Procés d'independència de Catalunya...*, p. 29-30. La versió original de la carta i la seva traducció francesa es poden consultar a RICHER, P., CALLU, J. P. (eds.) (1993). *Gerbert d'Aurillac. Correspondance...*, p. 270-273.

s'havia dirigit al nou rei no carolingi ja demostrava que la seva petició era a la monarquia, independentment de quina nissaga detingués el tron. A part d'això, el to de la carta no era excessivament conciliador, i cal tenir en compte que tot i la supervisió reial havia estat redactada per Gerbert. Hug criticava obertament les quatre dècades en què Borrell havia preferit negociar amb els musulmans que prestar el degut homenatge al rei, però aquella manera de pensar només podia ser la d'un home que tenia la frontera ben lluny de casa seva. Ni el to ni les demandes no devien motivar excessivament Borrell per anar a Aquitània a jurar fidelitat al rei, però si la necessitat imperava el comte hauria d'empassar-se l'orgull.

18. Signatura del comte Borrell II de Barcelona-Urgell²⁴⁵

Quan Borrell va rebre la missiva reial ja feia dos anys que les fronteres comtals no havien patit cap nou atac. Almansor semblava més concentrat en Castella i en Lleó que no pas en la Marca, i això va fer pensar al comte que potser no calia prendre cap decisió precipitada si no es preparava cap nova escomesa contra els seus dominis. Aquell 988 semblava que l'objectiu del *hagib* tornaven a ser els territoris de l'oest peninsular i segurament Borrell va dubtar si havia de traslladar-se a Aquitània. Al final, curiosament, va acabar essent un carolingi qui va decidir els esdeveniments. Carles de Lorena, germà de Lotari i per tant nét de Carles el Simple, va aixecar-se contra Hug Capet i aquest últim no pogué dirigir-se cap al sud amb el seu exèrcit.

Entre l'un que no hi va anar i l'altre que no s'hi va presentar, la ruptura política va acabar consumant-se. De nou, la ignorància dels uns respecte dels altres és el que va trencar les relacions entre els comtats i els reis. El trencament és evident en relació amb els preceptes. Si fins aquell moment encara hi havia prelats o abats que es traslladaven a la cort a la recerca d'un precepte reial, no se'n va demanar cap als nous monarques capets.²⁴⁶ Les diferències entre el 897 i el 988 eren clares. A la mort de Guifré, els seus fills l'havien succeït com una cosa natural, fruit de l'ordre imperant en aquell moment i a causa, també, del fet que el rei d'aleshores no era un carolingi legítim, sinó un robertià antecessor justament d'Hug Capet.

²⁴⁵ Signatura autògrafa del comte Borrell II en motiu de la consagració de Sant Pere de Graudescales (ACU, consagracions d'esglésies, n. 18).

²⁴⁶ FONT, J. M., MUNDÓ, A. M., RIU, M., UDINA, F., VERNET, J. (1989). *Procés d'independència de Catalunya...*, p. 32.

Des d'aquell 897, els vincles s'havien anat desfent, al mateix temps que els comtes de la Marca, actuant com a veritables prínceps territorials dels seus comtats, patrimonialitzaven dominis i funcions. Més enllà d'actuar a favor del seu llinatge, els comtes de la primera meitat del segle X no perseguien cap voluntat d'emancipació a mitjà o llarg termini. Quan va començar l'obertura a Roma, amb l'objectiu de substituir l'antiga legitimitat perduda pels carolingis, i quan tant a la ciutat eterna com a Còrdova els comtes eren rebuts com a veritables autoritats sobiranes, a poc a poc van començar-s'ho a creure. És per això que en aquell moment va néixer una tendència sacralitzadora de l'autoritat comtal, definida en la documentació de manera clara a partir de l'any mil. En el context del 985-988, Borrell sabia prou bé què feia. Sabia perfectament per què demanava ajuda, però també sabia perfectament qui era ell. Quan aquell any 988 no va enviar els legats al rei, i aquí hi ha la principal diferència respecte al 897, era plenament conscient de la transcendència del gest. Renunciava definitivament els vincles amb la monarquia i començava, ara sí intencionadament, un camí propi.

Des d'una òptica presentista s'ha volgut entendre aquest gest com la primera pedra de la fundació de la futura Catalunya, i res més lluny de la realitat. Borrell vetllava únicament pels seus dominis, aleshores els comtats de Barcelona, Girona, Osona i Urgell. En relació amb aquests indrets sí que podem considerar que cristal·litzava definitivament el començament d'un projecte polític aliè a la monarquia franca. Un projecte polític que, com hem vist, va obrir-se el 897, una data que nosaltres considerem més transcendent que no pas la del 988. Sigui com sigui, un projecte de tal envergadura no podia néixer d'un dia per l'altre. Va caldre més d'una generació per consolidar una consciència d'actuació política pròpia, com la que tenia Borrell II i demostrava, per exemple, amb l'anomenada carta de poblament de Cardona del 986, gairebé un *precepte comtal*.²⁴⁷ Una manera d'entendre el món que va estar a punt de desaparèixer víctima de la força d'Almansor i de la por que obligava a demanar protecció als francs, però que al final va acabar perdurant. El futur obligaria a redissenyar algunes directrius polítiques i a consolidar-ne unes altres, i aquella seria la tasca de personatges com Ermengol I d'Urgell i Ramon Borrell de Barcelona, que van fer de la frontera el seu camp de batalla i de Roma, el centre del seu univers.

²⁴⁷ FONT RIUS, J. M. (1969). *Cartas de población y franquicia...*, doc. 9.

3.6. Conclusió

Borrell II va començar a governar a Urgell cap a final de la dècada del 940, després de la batalla de Baltarga. Amb la incorporació dels territoris del seu oncle Sunifred II als seus dominis, Borrell esdevingué senyor d'un important bloc territorial format per Barcelona, Girona, Osona i Urgell. Moltes de les seves actuacions, sobretot les referents a Roma, a Còrdova i a la monarquia franca, van afectar la pràctica totalitat dels seus comtats i van tenir incidència en el futur de tots aquests espais.

La gran quantitat de territoris que tenia sota la seva sobirania va fer que en més d'una ocasió Borrell fos un comte absentista a Urgell. Això no li va impedir, amb tot, de governar el comtat de manera efectiva, tal com testimonien les notícies conservades en aquest sentit. En molts d'aquests documents referents al seu govern detectem un canvi important en relació amb la concepció del poder comtal. No sols perquè en moltes actes Borrell és esmentat com a senyor de la frontera, designació ben escaient, sinó perquè presenta una sacralització clara del poder comtal. A partir de Borrell II i anys a venir, els senyors d'aquest territori van ser intitulats com a comtes i marquesos per la gràcia de Déu.

En relació amb el seu govern urgellenc, val a dir que durant una bona part de la segona meitat del segle X la frontera meridional no va avançar cap al sud, sinó que més aviat va produir-se una consolidació dels dominis interiors. Tant en la gestió del territori com en aspectes de govern, el comte va rebre el suport de la família vescomtal urgellenca, la qual va ser recompensada per la seva fidelitat, i d'una naixent noblesa de llinatge, que comencem a detectar aquells anys i que va ecllosionar definitivament durant el govern d'Ermengol I. La història de famílies tan importants com ara els Lavansa, els Tost i els Tarabau va començar durant el govern del comte Borrell.

Més enllà de les fronteres urgellenques, Borrell va mantenir contactes amb Roma, amb Còrdova i amb els territoris nord-pirinencs. Els contactes amb Roma, de fet, van començar com un procés d'obertura general de les elits dels comtats, eclesiàstiques i laiques, que buscaven en la Seu Apostòlica, simbòlicament l'únic poder universal de la cristiandat

d'aleshores, una nova font de legitimitat. És en aquest context en què cal inscriure el viatge del bisbe Guisad II a Roma el 951, on obtingué una butlla per al seu bisbat, i el posterior viatge de Borrell, que tenia la intenció de recuperar l'antic arquebisbat de la província tarraconense en la figura del bisbe Ató de Vic. Malgrat que inicialment el projecte tingué èxit, la mort d'Ató, assassinat a mans d'homes patrocinats pel casal de Cerdanya, va posar fi a l'arquebisbat. Aquests primers viatges a Roma van ser fonamentals per al futur d'Urgell i veurem que els successors de Borrell al comtat van mantenir i ampliar els vincles d'una manera molt clara i sistemàtica.

Del seu pare Sunyer I i del seu oncle Sunifred II, Borrell va heretar una política molt clara en relació amb Còrdova: calia servir la pau amb el poderós califat andalusí. I, de fet, Borrell mantingué aquestes directrius polítiques a través d'unes quantes ambaixades enviades al palau califal. Malgrat que en algun moment la pau va penjar d'un fil, per culpa d'actuacions comtals de fortificació de la frontera, es mantingué vigent fins a principi de la dècada dels vuitanta del segle x. Amb l'arribada d'Almansor al poder a Còrdova va començar una rècula de campanyes contra els territoris cristians de la península que van afectar durament els territoris de Borrell. L'asseifa més destacada d'aquells anys va ser la que tingué per objectiu Barcelona l'any 985. La ciutat fou assaltada i saquejada, malgrat que no patí la destrucció que mencionen les fonts.

Simbòlicament, i per això hi havia interès de parlar de la destrucció de la ciutat, l'atac del 985 va representar el començament d'un nou temps, els protagonistes del qual van ser Ramon Borrell de Barcelona i Ermengol I d'Urgell. El principal motiu pel qual podem considerar que va començar una etapa històrica nova és la ruptura definitiva entre els comtats de l'antiga Marca i els monarques francs. Davant la situació de perill que vivien els seus territoris, Borrell va demanar ajuda a la monarquia com a vassall que teòricament n'era. Els monarques, per diversos motius, no respongueren a la crida d'un comte que a partir d'aleshores va considerar que els seus lligams amb la monarquia s'havien acabat.

Amb la mort de Borrell al palau comtal de Ciutat, a Urgell, el 993, el comtat va passar a mans del seu segon fill, Ermengol I. Amb ell començava una nova i productiva etapa de la història urgellenca.

**4. Urgell a la fi del primer
mil·lenni. Els anys d'Ermengol I
(c. 990-1010)**

La història medieval del comtat d'Urgell, sobretot la del segle XI, no pot entendre's sense la figura d'Ermengol I.¹ Durant els seus anys de govern (c. 990-1010) Ermengol va consolidar iniciatives començades pel seu pare Borrell II, a la vegada que va marcar les línies mestres de la futura política urgellenca. Seguint la petja familiar, Ermengol, secundat sovint pel bisbe Sal·la, va vincular definitivament Urgell i el papat, a més d'afavorir l'eclosió de la noblesa territorial que havia començat a néixer durant la segona meitat del segle X. Al costat dels seus homes de confiança, el jove comte va entendre que el temps de la pau amb Còrdova s'havia acabat i per això va optar per la guerra a la frontera, una decisió amb importants conseqüències polítiques, econòmiques, socials i també morals. En tan sols una vintena d'anys, doncs, el comtat d'Urgell va canviar en molts aspectes de manera profunda, i és en aquest període en què cal buscar les claus dels èxits de la futura dinastia dels Ermengol a Urgell. Per la seva banda, també a final del segle X i a principi de l'XI el bisbat d'Urgell va viure moments transcendentals amb la decisió d'aplicar universalment la dècima eclesiàstica, de consolidar el seu patrimoni terrenal i de refundar la canònica episcopal.

¹ La primera aproximació a aquest període, la vam dur a terme durant el procés d'elaboració del Treball de Final de Màster de *Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana* a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), el curs 2013-2014. El treball, dirigit per la Dra. Almudena Blasco, va publicar-se l'any següent amb el títol VERGÉS, O. (2015). *Urgell a la fi del primer mil·lenni...* En aquest bloc no ens limitarem a copiar el que va dir-se en aquell estudi, sinó que en molts aspectes refarem la investigació per adaptar-nos a les necessitats d'aquest estudi, a més d'intentar confirmar, desmentir i millorar les conclusions a què vam arribar en el seu moment.

4.1. L'horitzó del 990. *Dramatis personae*

4.1.1. L'horitzó del 990

La dècada dels vuitanta del segle X va ésser fonamental per a la història dels comtats de l'antiga Marca carolíngia. Va representar el començament d'una etapa històrica nova en uns quants aspectes que ja hem detallat i territoris com Urgell en van ser partícips. A l'horitzó del 990, quan el comte Ermengol va iniciar la seva trajectòria política als comtats, va començar un període de gran intensitat històrica marcat per canvis importats i per la consolidació de les directrius polítiques rebudes del govern anterior. En molts aspectes no hi va haver una ruptura radical amb els anys precedents, més aviat van cristal·litzar molts processos oberts en temps del comte Borrell II. Així, si els anys 950-985 s'havien engegat dinàmiques com l'obertura a Roma, a partir del 990 aquests processos van reforçar-se definitivament i van perdurar de cara a la centúria posterior. En uns altres aspectes, la realitat va obligar a fer un tomb polític, com ara en relació amb la política de frontera, en què va abandonar-se una etapa de pau a favor d'un temps de guerra.

Un dels canvis fonamentals que va produir-se a partir de la dècada dels noranta de la desena centúria va ésser la recuperació d'una dinastia privativa per a Urgell. Els avatars de mitjan segle X, com ara el decés sense successió de Sunifred II i la mort d'Ermengol d'Osona a Baltarga el 943, havien portat Borrell II a convertir-se en senyor d'uns quants comtats. Quan va testar el 993 va repartir els seus dominis entre els seus dos fills, i Urgell quedà en mans d'un jove Ermengol que esdevingué comte privatiu d'aquest territori: començava una nova dinastia que perduraria durant més de dos segles. L'aparició d'una dinastia autònoma, amb tot, no va trencar els forts llaços que unien Ermengol i el seu germà Ramon Borrell, uns vincles entre Urgell i Barcelona que van perdurar durant decennis de manera ferma i contínua.

L'establiment de nou d'una dinastia privativa per a Urgell va servir al titular de la sobirania per afermar i consolidar el poder comtal en aquest territori. No és que fins aquell moment hi hagués hagut un poder dèbil, però l'absentisme de Borrell II implicava que el seu control sobre molts aspectes de la política del comtat fos menor i que hagués de

delegar qüestions de govern en la família vescomtal i en la incipient noblesa territorial que tot just naixia. És per això que amb Ermengol I podem parlar de (re)afermament de l'autoritat, cosa que va traduir-se, per exemple, en l'establiment d'una cort comtal a Urgell, una novetat d'aquells anys. En uns altres aspectes com ara la manera d'entendre el poder, Ermengol fou digne successor del seu pare, del qual va heretar una concepció de caràcter sacralitzat que va mantenir i consolidar durant el seu govern.

Políticament, Ermengol I va rebre el suport del bisbe Sal·la, amb qui va seguir sovint una acció de govern conjunta. Ambdós tenien un mentalitat política pròpia de l'any mil, i això es reflecteix en la majoria de les seves actuacions, com ara en la consolidació del vincle amb Roma. De fet, així com per a la generació anterior Roma havia estat una nova font de legitimitat, per als sobirans de l'any mil esdevingué el centre del seu univers mental, una manera d'entendre el món que van llegar a les generacions posteriors.

L'arribada d'Almansor al poder a Còrdova i la seva nova política ofensiva contra els territoris del nord peninsular va mostrar que la pau mantinguda per Borrell amb el món andalusí ja no era vàlida. Els *fills* de l'atac a Barcelona del 985 van ser molt conscients d'aquesta nova conjuntura peninsular i van abandonar la pau en favor de la guerra a la frontera. Ermengol, en aquest sentit, tingué molt clara aquesta situació i fou un dels qui més va defensar les conquestes cap a migdia. Això no va impedir, tanmateix, que es mantinguessin els contactes transfronterers que havien començat en la generació anterior, uns contactes que de fet van tendir a incrementar-se i a ésser cada vegada més prolífics a escala econòmica i cultural.

La noblesa que havia començat a ecllosionar en temps de Borrell també va beneficiar-se de la nova conjuntura a la frontera. Els magnats del territori van optar per fer del control de la terra i del monopoli de la guerra el seu *modus vivendi*, una situació amb profundes implicacions per al seu futur com a classe i per a l'avenir del territori. Fidels al comte, van adonar-se dels beneficis que podia tenir el botí i la conquesta de noves terres, i per això van especialitzar-se en l'art del maneig de les armes, les quals, juntament amb més estris de guerra, adquirien gràcies a les rendes de les seves propietats.

Com hem defensat unes quantes ocasions, la història del bisbat d'Urgell no pot deslligar-se de la història del comtat, i menys en temps del bisbe Sal·la. Durant els seus anys al capdavant de la mitra urgel·litana contribuí plenament a sistematitzar i difondre la dècima episcopal a tot el bisbat. Els rèdits del nou impost van ésser fonamentals per al futur econòmic de la institució que representava, com també els beneficis derivats d'un patrimoni que al voltant de l'any mil va créixer substancialment. Sal·la va beneficiar-se del

favor comtal i també va saber gestionar bé els dominis de la seva seu. Cal atribuir-li un paper fonamental en aspectes tan importants com la refundació de la canònica episcopal, un projecte finalment culminat pel seu nebot, el bisbe Ermengol (1010).

Així doncs, gràcies a la crist·lització d'uns quants processos, alguns de començats en època de Borrell II i uns altres de la mà d'Ermengol I i també del bisbe Sal·la, el món urgellenc del 1010 va evolucionar força respecte a la conjuntura de vint anys o trenta enrere. El paper d'aquests dos últims personatges va ésser clau en aquella transformació històrica i el futur del comtat al llarg de l'onzena centúria no podria explicar-se ni entendre's sense narrar els seus anys al poder, els anys de la fi del primer mil·lenni.

4.1.2. *Dramatis personae*

Ermengol I d'Urgell era fill del comte Borrell II de Barcelona i de la seva primera esposa Letgarda, una dama originària del migdia de la Gàl·lia. Nasqué aproximadament el 973/974, poc després de les esposalles dels seus pares a Rodés (Alvèrnia) el 967,² i dos anys després que nasqués el seu germà i hereu dels dominis barcelonins Ramon Borrell.³ Els dominis paterns van repartir-se entre els dos fills que tingué el matrimoni i d'aquesta manera, a partir del 993, Ramon Borrell esdevingué comte de Barcelona, mentre que a Ermengol va correspondre la sobirania del comtat d'Urgell. Quant a les filles de Borrell, Ermengarda i Riquilda, ambdues foren casades respectivament amb Geribert i Udalard, de la família vescomtal barcelonina.

Ermengol va començar a participar en el govern d'Urgell com a comte associat al final de la dècada dels vuitanta del segle X, quan la seva mare ja havia traspassat i Borrell s'havia unit a una altra dama del migdia francès anomenada Aimeruda.⁴ Associar un fill al govern era una pràctica comuna d'aquell temps i tant Ramon Borrell com Ermengol van actuar sovint al costat de Borrell a tot arreu dels dominis paterns.⁵ Formava part del seu aprenentatge de cara al futur, a la vegada que els servia per començar a prendre contacte amb la resta de la classe dirigent dels comtats d'aleshores. Va ser en aquell moment quan Ermengol conegué el bisbe Sal·la, amb qui travà una bona amistat, i també magnats com ara Eldemar

² SOBREQÜÉS, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis...*, p. 31.

³ Ramon Borrell segurament va néixer cap al 971/972 (SALRACH, J. M. (1998). «Ramon Borrell», dins MESTRE, J. (dir.) *Diccionari d'història de Catalunya...*, p. 891-892.

⁴ SOBREQÜÉS, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis...*, p. 32.

⁵ Així, per exemple, l'any 986 ambdós actuaven al costat del seu pare (FONT RIUS, J. M. (1969). *Cartas de población y franquicia...*, doc. 9), com també el 992 (UDINA, F. (1951). *El Archivo Condal de Barcelona...*, doc. 232). L'any 988 documentem el comte Ramon Borrell actuant a Urgell juntament amb Borrell II (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 214).

i el seu fill Guillem de Lavansa, un dels principals companys i amics del comte al llarg de la seva vida.⁶

Sense cap mena de dubte podem considerar que Ermengol I va ésser una de les principals figures de l'any mil als comtats i a l'Occident europeu, encara que morí jove. El comte d'Urgell viatjà a Roma dues vegades, el 998 i el 1001, on va entrevistar-se amb els papes Gregori V i Silvestre II i on coincidí, en el cas del primer viatge, amb l'emperador Otó III. Així doncs, va relacionar-se amb les principals figures polítiques del seu temps pràcticament de tu a tu. Però Ermengol no va destacar-se únicament per la capacitat diplomàtica, sinó que també fou un gran guerrer capaç de capitanejar la seva noblesa, tal com demostren les seves gestes a la frontera lluitant contra els musulmans i la seva participació en l'expedició a Còrdova de l'any 1010. A escala urgellenca, tingué un paper protagonista al llarg de les dues dècades en què fou sobirà del territori i va saber-se guanyar el reconeixement de la resta de magnats, laics i eclesiàstics, dels seus dominis.

Segurament fou el gran mèrit d'Ermengol, ésser un home dotat tant per a l'espasa com per a la paraula. Gràcies a això pogué mantenir excel·lents relacions amb l'Església urgellenca alhora que aglutinava al seu costat la naixent noblesa territorial, l'energia de la qual dirigia cap a la frontera. Això demostra, doncs, que el jove comte no concebia la frontera com un problema, sinó com una opció de futur, tant per a ell com per als seus homes, cosa que li assegurava la fidelitat d'un grup que sabia que al costat del comte el seu esdevenidor seria més pròsper. Ermengol, a diferència d'uns altres homes del final del segle X i del principi de l'XI, no fou un home de pau en temps de guerra, i això explica una gran part del seu èxit i de l'èxit dels seus successors que van seguir-ne els passos.

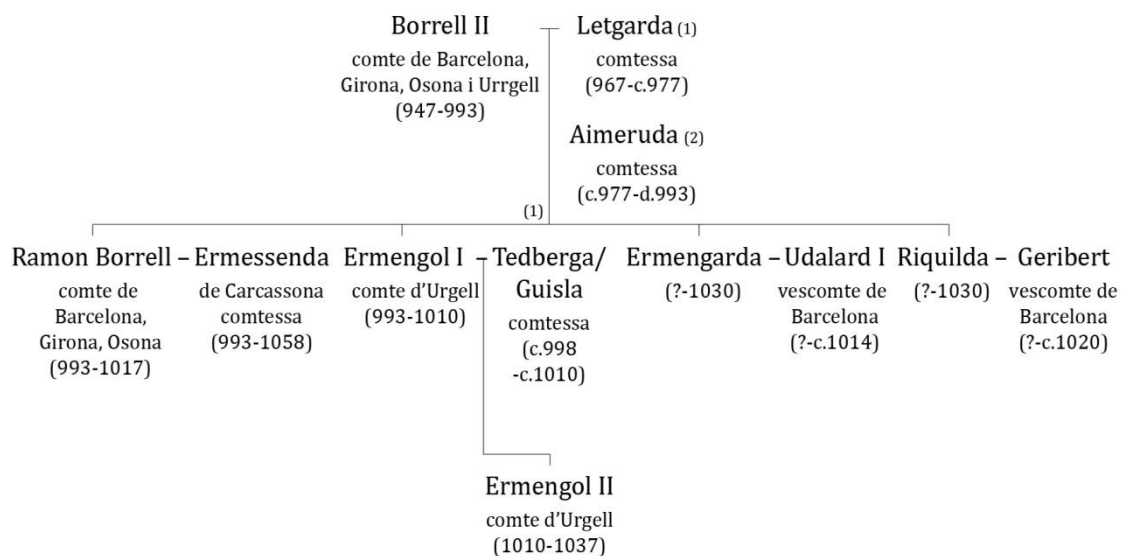
L'esposa d'Ermengol fou una dama anomenada Tedberga, de la qual no sabem l'origen, tot i que per tradició familiar no seria gens descartable que fos originària dels veïns territoris nord-pirinenca.⁷ S. de Vajay va proposar que Tedberga podria ésser una dama provençal filla de Rotbold II de Provença,⁸ hipòtesi que ara mateix no podem ni confirmar ni desmentir amb la informació de què disposem. Sí que caldria descartar la possibilitat,

⁶ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», docs. 25 (any 1003) i 29 (any 1009); i BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 300 (any 1007). Guillem va continuar tenint un protagonisme molt gran en la història urgellenca després de la mort del comte, com tindrem ocasió de veure.

⁷ De fet, més enllà de la tradició familiar de la casa de Barcelona, que tendia a unir-se amb dames nord-pirinenques, l'antropònim Tedberga sembla provenir d'aquesta zona, com defensa DE VAJAY, S. (1980). «*Comtesses d'origine occitane...*», p. 612-613.

⁸ *Ibidem*, p. 764.

apuntada en més d'una ocasió,⁹ que Ermengol s'hagués esposat una segona vegada amb una dama anomenada Guilla. Creiem que la documentació conservada permet d'afirmar que Tedberga i Guilla (o Guisla) van ser la mateixa comtessa, anomenada d'una manera o d'una altra segons el document. Així, per exemple, l'any 1000 la muller d'Ermengol apareix com a Tedberga,¹⁰ mentre que el 1003 i el 1009 és anomenada Guisla¹¹ i, entremig, el 1005 novament Tedberga.¹² Pensem que podria tractar-se d'un sobrenom o d'un segon nom, utilitzat indistintament. Amb la comtessa Constança Belasqueta d'Urgell (c. 1030-1066), de la qual parlarem més endavant, passa una cosa semblant, amb la diferència que en aquest últim cas als documents s'assenyala que Belasqueta també rebia el nom de Constança i viceversa.¹³

19. Arbre genealògic del comte Ermengol I

Després de tot el que hem dit d'aquest comte, no és estrany que Ermengol morís lluitant en batalla, emulant Roland de qui segurament ja es cantaven les gestes. El jove fill de Borrell, amb uns trenta-set anys, va trobar la mort a la batalla d'Aqabat el-Baqar el 1010,

⁹ ROVIRA VIRGILI, A. (1976). *Història de Catalunya...*, vol. III, p. 578; i COSTA, M.-M. (1991). «Les genealogies comtals catalanes», dins *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Comissió del Mil·lenari de Catalunya-Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 447-462 (p. 456).

¹⁰ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 25.

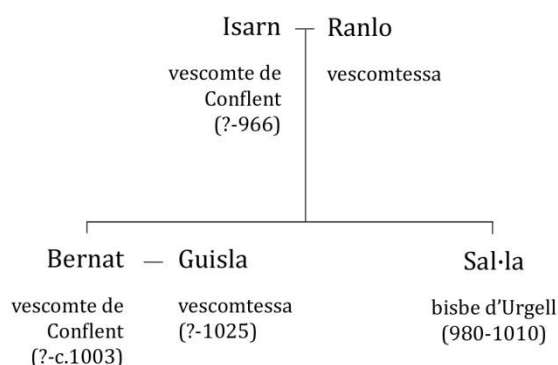
¹¹ *Ibidem*, doc. 30; i MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 29.

¹² BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 295.

¹³ Així, per exemple, l'any 1032 la comtessa és anomenada «Belaschita, quem vocant Constanca» (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 451 i 456). En unes altres ocasions, per contra, la comtessa és anomenada únicament Constança (BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», docs. 539 [any 1041] i 545 [any 1042]). És també un cas de doble nom per referir-se a una mateixa persona, tot i que potser no tan marcat com el de les esposes d'Ermengol I.

un indret prop de Còrdova on les forces comtals s'havien aplegat per donar suport, com a tropes mercenàries, a un dels dos candidats que es disputava el tron califal. Amb aquesta mort, Urgell va quedar orfe, com també el fill del comte i de l'esposa Tedberga, un infant tot just acabat de néixer quan el seu pare finà. La mort d'Ermengol I aquell 1010 capgirava la situació dels seus dominis, que serien governats des de Barcelona fins que el futur Ermengol II assolís la majoria d'edat el 1024.

L'altre gran protagonista d'aquells anys va ser el bisbe Sal·la, fill dels vescomtes conflentins Isarn i Ranlo.¹⁴ La vinculació de Sal·la amb Borrell II i Ermengol I fou d'allò més intensa, fins al punt que el bisbe va actuar de marmessor en el testament d'ambdós comtes.¹⁵ Són nombroses les ocasions en què el trobem participant en l'activitat política comtal, sobretot al costat del jove Ermengol, amb qui va compartir viatge a la Seu Apostòlica i expedició militar a Còrdova. El prelat va ésser, segurament, una de les persones de més confiança d'Ermengol i una de les principals veus de la cort comtal d'aleshores.

20. Arbre genealògic del bisbe Sal·la

El seu camí cap a la mitra urgel·litana va començar durant la dècada dels setanta del segle x, en què el documentem actuant com a ardiaca d'Urgell.¹⁶ És probable que la vinculació familiar que unia l'aleshores bisbe Guisad II amb la família vescomtal conflentina –Guisad era nebot dels vescomtes– fes decidir Isarn i Ranlo d'enviar el seu fill a la Seu sota el mestratge del seu parent. Amb tot, el bisbat d'Urgell era controlat directament pels comtes

¹⁴ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», p. 7-166 (p. 18-19).

¹⁵ *Ibidem*, docs. 232 (any 993) i 300 (any 1007).

¹⁶ Documentem Sal·la actuant com a ardiaca (o arxilevita, que és el mateix) unes quantes vegades. Vegeu, per exemple, BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», docs. 146 (963) i 168 (any 975); BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 35 (any 960); BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 10 (any 967); i MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 20 (any 971).

d'aquell territori¹⁷ i l'elecció de Sal·la com a successor de Guisad cap a l'any 980 no devia produir-se sense el pagament previ d'una quantitat de diners dels vescomtes conflentins a Borrell II. Malgrat que no tenim constància del pagament, la praxis d'Ermengol I cap a l'any mil, quan vengué la successió de Sal·la al nebot d'aquest, el futur bisbe Ermengol,¹⁸ ens fa pensar que devia ésser el procediment seguit en aquella designació. Sigui com sigui, a partir del 981 ja trobem el flamant bisbe Sal·la actuant de prelat de la Seu d'Urgell.

L'actuació del conflentí va ésser clau per al futur de la mitra. Durant el govern de Sal·la veiem tot un seguit de canvis i novetats que van tenir molta transcendència, malgrat que el reconeixement històric d'aquest personatge sovint hagi quedat eclipsat pel seu nebot i successor Ermengol, que fou santificat després de morir. Amb tot, va ser en temps de Sal·la quan creiem detectar una voluntat d'universalització de la dècima eclesiàstica, la consolidació del patrimoni episcopal separat del patrimoni del bisbe titular i els primers passos en aspectes com el domini de les valls d'Andorra i la reforma de la canònica urgell·litana, importants temps a venir. Una gran part dels seus èxits, els va aconseguir gràcies a la seva personalitat, i també al favor comtal. Tot i així, Sal·la no va amagar-se darrere dels comtes. La seva fidelitat a Ermengol no li impedia pas d'actuar de manera autònoma, i això va fer quan ho va creure convenient. En aquest sentit, quan els drets episcopals als dominis dels comtes de la casa de Cerdanya van veure's amenaçats, el bisbe no va dubtar a actuar amb contundència.¹⁹ La trentena d'anys de Sal·la al capdavant del bisbat van marcar profundament la història d'aquesta institució, cosa que tingué també repercussions en la mateixa història del comtat d'Urgell que aquí ens ocupa.

La mort del bisbe va ocórrer al castell de Gelida el setembre del 1010 quan tornava de l'expedició a Còrdova.²⁰ Per tant, el seu decés pràcticament va coincidir amb el del seu amic Ermengol. En pocs mesos de diferència, els dos protagonistes de la història urgellenca van desaparèixer i van deixar un gran buit de poder, perquè el successor d'Ermengol I era tot just un infant. En aquest context, com hem comentat, Urgell va passar a ésser governat des de Barcelona, a la vegada que el substitut de Sal·la, el bisbe Ermengol, va fer i desfer a voluntat.

¹⁷ Això era força normal aleshores, tot i que alguns volien començar a canviar-ho. El bisbe Ermengol, en aquest sentit, va voler separar l'elecció episcopal del poder comtal, cosa que s'inscriu en la dinàmica de reforma eclesiàstica del segle XI. Així ho deixà clar Ermengol en el seu testament (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 478 [any 1035]).

¹⁸ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 276.

¹⁹ VERGÉS, O. (2016). «Un conflicte per la dècima episcopal urgell·litana en el si de les tensions entre les famílies comtals de Barcelona i Cerdanya (988-997)», *Afers* 83, p. 159-172.

²⁰ La publicació sacramental del testament del bisbe Sal·la, del 6 de novembre del 1010, ens informa que el prelat urgellenc traspassà al castell de Gelida el mes de setembre d'aquell mateix any (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 314).

Encara que menys que en temps de Borrell II, la família vescomtal urgellenca va continuar detenint una bona quota de poder, però des del 989 territorialitzada ja a la vall de Castellbò. Al tombant de l'any mil, el vescomte titular era Guillem, fill de Miró i Riquilda. Guillem acompanyà el comte en nombroses ocasions, encara que en ell ja veiem més un magnat que no pas un substitut del comte. Amb ell, uns altres personatges van ésser protagonistes de la història urgellenca aquells decennis, com ara el mencionat Guillem de Lavansa, amic personal del comte i també marmessor en el seu testament.²¹ Els fills d'aquells incipients nobles que van començar a treure el cap en època de Borrell II assoliren ja un protagonisme total a partir de l'any mil.

Per contra, de qui gairebé no sabem res és de la resta de la població urgellenca, eminentment pagesa, que no apareix en la documentació. Malgrat tot, a causa de l'avanç del procés de feudalització, la majoria d'aquests urgellencs de l'any mil van veure com el seu món començava a canviar. La tendència a l'augment del poder dels magnats va anar en detriment de la llibertat pagesa, cada vegada més limitada per la imposició de nous censos i un control social més ferm. Aquest procés no va produir-se d'un dia per l'altre: ja havia començat el segle X i va consolidar-se al llarg de l'onzena centúria. Amb tot, és a partir dels anys d'Ermengol I quan comencem a documentar canvis en aquest sentit, tendències patrimonialitzadores que van culminar amb la completa feudalització de la societat, tant a escala política com socioeconòmica.

²¹ *Ibidem*, doc. 300. Sobre aquest llinatge urgellenc, VERGÉS, O. (2012). «Els Lavansa. Història d'un llinatge...», p. 65-89.

4.2. Urgell en temps d'Ermengol I

Ermengol I va ser un digne successor del seu pare al comtat d'Urgell. Borrell II havia traçat les grans línies de la seva política a mitjan segle X i en molts aspectes Ermengol va ser-ne continuador. Però també va ser un governant del seu temps i per això va ser capaç d'adaptar allò que Borrell havia començat a les necessitats del moment. Després de l'assalt d'Almansor a Barcelona, per exemple, difícilment podia mantenir-se una política de concòrdia amb Còrdova, i en aquest sentit tant Ermengol I com el seu germà Ramon Borrell van ser capaços d'adaptar-se a la nova realitat del territori. En unes altres qüestions, el jove comte urgellenc va seguir el seu propi camí i va obrir noves opcions polítiques, mantingudes pels seus successors. Així doncs, i malgrat que tan sols va perllongar-se una vintena d'anys, el govern d'Ermengol I va ser clau per a l'Urgell del principi del segon mil·lenni.

4.2.1. Els anys de govern d'Ermengol (c. 990-1010)

Un dels principals canvis que va comportar el traspàs de poders de Borrell a Ermengol va ser que a Urgell va acabar-se l'absentisme dels seus sobirans. Que Borrell fos un comte absentista no implicava que no es fes càrrec del govern del territori, però la gestió d'un comtat demanava un dia a dia que l'aleshores comte de Barcelona-Urgell no podia assumir. El paper de la família vescomtal i de la naixent noblesa va ser important per cobrir aquesta mancança, però no va ser fins a l'arribada al poder d'Ermengol I que realment la situació no va canviar. En només una vintena d'anys, Ermengol va fer molt més que el seu pare en mig segle, i no sols en relació amb la gestió de propietats, sinó també quant al govern del comtat, la defensa de la frontera, l'establiment de contactes amb Roma i la potenciació d'una cort comtal urgellenca. Políticament, doncs, la gestió comtal del territori va millorar notablement després del decés de Borrell II.

Dels quatre primers anys del govern d'Ermengol, en tenim realment poques notícies. Sabem que ja havia actuat com a comte encara en vida del seu pare, i també al seu costat,²²

²² LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 14.

però entre el 993 i el 997 sembla poc actiu. Això podria deure's al fet que aleshores encara era força jove, i fins i tot ens podríem plantejar que durant aquells anys el bisbe Sal·la hagués actuat de tutor del comte, cosa que explicaria la bona relació que ambdós van mantenir al llarg de la seva vida. Tot va canviar, tanmateix, a partir del 997-998. Sabem que el 997 Ermengol I havia comès un homicidi, arran del qual va fer una donació a Santa Maria de la Seu com a penitència i en remei de la seva ànima.²³ L'any següent, com veurem, va emprendre el camí de Roma per arranjar qüestions relacionades amb la seu episcopal de Vic, però també, creiem, com a part d'un pelegrinatge de penitència. És possible que en aquell mateix viatge, o en aquelles dates, Ermengol visités els dominis de la seva mare i dels seus avantpassats al migdia gal i s'esposés amb Tedberga. Gràcies al seu testament sabem que en algun moment de la seva vida va visitar Castres, Conques i Orhac,²⁴ i a partir de l'any mil apareix ja esposat.²⁵ Creiem que tots aquests detalls, sumats a una més gran maduresa del comte, van contribuir a fer-lo un home molt més actiu. A partir d'aleshores esdevingué omnipresent i el trobem a Roma, lluitant a Albesa i a Torà i gestionant els seus dominis.

Conservem més d'una vintena de documents que fan referència a la gestió comtal d'Ermengol I. Sabem que va participar en unes quantes compravendes, normalment com a venedor, al llarg dels seus anys de govern. Una bona part en territori solsoní, el més recentment incorporat a Urgell, però també en uns altres indrets del comtat. Normalment l'objecte de venda eren alous, segurament d'origen fiscal que posseïa el comte com a detentor del poder, els quals eren venuts a particulars per quantitats gens negligibles. Així, per exemple, Ermengol vengué un alou a Timoneda per cent sous el 997²⁶ i un altre l'any 1003 a Madrona per cent mancusos jafarins.²⁷ Unes altres propietats venudes eren més simples, com ara les terres i vinyes venudes a Lladurs l'any 1000 per tres sous,²⁸ o més completes, com ara els censos i serveis (drets comtals) de la roca d'Elins que Ermengol i Tedberga van vendre a Guitard l'any 1005.²⁹

²³ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 249.

²⁴ Ho sabem per les donacions que Ermengol I va fer a aquests monestirs quan va testar (*Ibidem*, doc. 300). Tenint en compte la relativa distància que separava Urgell d'aquests cenobis, se'ns fa difícil de pensar que Ermengol els hagués fet deixes si no és perquè en algun moment de la seva vida va ser-hi.

²⁵ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 25.

²⁶ *Ibidem*, doc. 17.

²⁷ *Ibidem*, doc. 30. En aquelles dates Ermengol i la seva esposa van vendre un altre alou, però l'estat de conservació del document fa que no puguem saber per quin preu (*Ibidem*, doc. 25).

²⁸ *Ibidem*, doc. 26.

²⁹ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 27. Sobre Guitard d'Elins vegeu MIRÓ, C. (2012). *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins...*, p. 72 i ss.

Més enllà d'aquestes compravendes i algunes més,³⁰ Ermengol I també va promoure enfranquiments de propietats³¹ i va realitzar donacions a particulars. Els enfranquiments normalment servien per eliminar els censos que s'havien de pagar a canvi de la tinença d'unes possessions, però en la majoria de casos s'enfranquien els censos del propietari eminent, no dels pagesos que treballaven directament aquelles terres. Les donacions, com ja hem comentat en uns altres casos, normalment servien per fer entrar en la dinàmica comtal noves terres acabades d'incorporar o bé com a contrapartida de la fidelitat rebuda. Aquest últim cas seria el d'un personatge anomenat Dacó, que rebé del comte Ermengol I un alou prop de Tuixent l'any 1005.³² Malgrat que el tal Dacó no rep cap apel·latiu concret que ens pugui ajudar a saber-ne la posició social, si aprofundim en la documentació urgellenca podem descobrir que va ser un company molt pròxim del comte, fins al punt d'ésser elegit marmessor en el seu testament.³³ A més, és el primer membre d'una important nissaga, la dels Montferrer, que va assolir un gran poder al llarg del segle XI i un dels seus membres, Guillem Arnau, fins i tot va esdevenir bisbe d'Urgell l'any 1093. Una vegada més, la gestió de les propietats comtals, ja fos a través de compravendes, donacions o permutes,³⁴ és la clau de volta per entendre la política urgellenca del moment.

A més de les donacions a particulars, també eren importants les donacions a institucions religioses, activitat que Ermengol va practicar amb força assiduitat. Sabem que va fer donació de la parròquia de Posada, amb la resta d'esglésies sufragànies i els censos respectius (dècimes, primícies i oblacions), al monestir de Sant Llorenç de Morunys l'any 997.³⁵ També va ser generós amb Santa Cecília d'Elins perquè el 1003 va donar a aquest cenobi la muntanya de Castelló amb els seus censos i termes,³⁶ donació a la qual sis anys després va afegir els delmes.³⁷ L'altre gran monestir urgellenc, Tavèrnoles, també va

³⁰ A part de les compravendes esmentades, en coneixem unes altres de fetes per Ermengol I. Abans de l'any 1000, Ermengol havia venut a Arnau una propietat que aquest donaria després a Santa Maria de la Seu (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 269); el 1007 va vendre un alou al seu fidel Sunyer (BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 35); i abans al 1009 –tot i que erròniament datada el 1010– ell i la seva esposa van vendre una propietat al terme de Solsona (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 40).

³¹ El 997 els esposos Ató i Geruza reconeixien tenir una propietat en franquesa del comte Ermengol (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 250); el 1004 el mateix comte dona un alou lliure i franc a Elies, Quintila, Quindeberga i Company (*Ibidem*, doc. 290), i el 1009, en un document datat erròniament el 1010, Ermengol va enfranquir un alou que el vescomte Guillem posseïa al terme de Solsona (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 41).

³² BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 295.

³³ *Ibidem*, doc. 300.

³⁴ L'any 1007 el comte Ermengol i el vescomte Guillem van permutar uns aous amb uns particulars a la zona de l'Urgellet (*Ibidem*, doc. 297).

³⁵ RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys...», doc. 4.

³⁶ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 25.

³⁷ *Ibidem*, doc. 29. En el judici de Ponts del 1024 entre el bisbe Ermengol i l'abat Durand de Santa Cecília d'Elins, la donació de la dècima va invalidar-se perquè el jutge Ponç Bofill Marc va estimar que el delme, en

beneficar-se de donacions comtals el 1004, el 1009 i el 1010.³⁸ Amb tot, la donació més important que suposadament rebé Tavèrnoles va ser la de la meitat dels censos que el comte percebia a la vall d'Andorra,³⁹ una generosa cessió que sembla partir d'un document fals elaborat un parell de segles més tard. El document delimita molt bé la vall d'Andorra, cosa que no trobem en les altres actes contemporànies. D'una altra banda, els testimonis de la donació, si bé presenten noms relacionables amb magnats d'aquell temps, no permeten una identificació precisa i això genera dubtes sobre el document en qüestió – com també l'extraordinària clàusula comminatòria que presenta –, perquè una donació tan important hauria d'haver estat signada pels principals senyors del territori. Finalment, des del 988 els bisbes d'Urgell van guanyar molt de pes a Andorra, i la donació tan generosa cap a Tavèrnoles sembla contradictòria amb aquest procés. Més notícies d'Ermengol I també són clarament falses, producte de documents posteriors elaborats amb la intenció d'enganyar, malgrat que en comparació de Borrell II les notícies falses són relativament poques i de poca transcendència, relacionades amb possessions menors.⁴⁰

Però el seu dia a dia com a sobirà del comtat tenia més facetes que, tot i merèixer un comentari detallat a part, paga la pena d'esmentar aquí. En primer lloc, Ermengol I, en la nova conjuntura que s'havia obert a partir de la ruptura de la pau amb Còrdova, va ampliar els dominis del comtat cap a migdia, cosa que li va reportar algunes topades amb els exèrcits del fill d'Almansor, Abd al-Malik. Primer a la primavera del 1003 a Albesa, després aquell mateix estiu, en què fou capturat pel *hagib* califal, i novament el 1006, a Torà. I això sense comptar l'expedició a Còrdova de l'any 1010, en què trobà la mort. Quant als papes, com veurem, Ermengol va entrevistar-s'hi dues vegades, primer amb Gregori V (998) i després amb Silvestre II (1001). En una d'aquestes visites a la península Itàlica, fins i tot, va conèixer l'emperador Otó III i va entrevistar-s'hi.

virtut de la falsa acta de consagració de la Seu d'Urgell, datada el 819, era del bisbat i no dels comtes i que, per tant, aquests últims no podien donar-lo (*Ibidem*, doc. 33).

³⁸ Vegeu, en aquest sentit, BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», docs. 32 (any 1004), 38 (any 1009) i 39 (any 1010), respectivament.

³⁹ *Ibidem*, doc. 34 (any 1007).

⁴⁰ Segons un document fals, l'any 990 el comte Ermengol va donar a Guillem de Coma i a la seva esposa Arsenda un arenal situat al comtat d'Urgell (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 223). La falsedat del document queda clara en les signatures, atès que entre els testimonis hi ha «Trasoverus senescalco», «Oliba conestabor», «Altemiro dente» i «Dischafredus ministrat», unes intitlacions desconegudes al comtat d'Urgell d'aleshores. També és fals el document d'enfranquiment i de donació que va rebre l'església de Santa Maria de Solsona del comte Ermengol (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 23). Prova la falsedat el fet que es parli d'un desconegut palau comtal a Olius i que entre els testimonis figuri un desconegut a Urgell Ramon vescomte i tot un seguit de personatges que no trobem en la documentació contemporània, però que al document semblen tenir importància, com un tal «Raaskaperone presbiter». Més amunt (nota 16, apartat 3.1.2) ja hem aclarit que tampoc no era autèntica la venda que féu el comte al prevere Cixilà el 989 (RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys...», doc. 2).

Ermengol I d'Urgell va traspasar essent un dels homes més rics del seu temps.⁴¹ El testament és ple de referències a béns mobles que haurien estat el somni de molts comtes i magnats de l'antic imperi carolingi.

Llegats mobles del comte Ermengol I	
<i>Sella meliore de argento</i>	La millor sella d'argent
<i>Freno meliore de argento</i>	El millor fre d'argent
<i>Mantello meliore cum ipsos fiblario de auro</i>	El millor mantell amb fermall d'or
<i>Banchales</i> (quatre en total)	Quatre tapissos per cobrir un banc
<i>Cortina</i> (dues en total)	Dos tapissos o cortines
<i>Palleos pro capas</i>	Pal·lis com a capes
<i>Spada cum auro</i>	Espasa amb or
<i>Fodoro de auro</i>	Una beina o funda d'or
<i>Rengas cum ipsa fibula de auro</i>	Regnes amb sivella o fermall d'or
<i>Gradales .II. de argento</i>	Dos llibres de cants litúrgics de plata
<i>Anapos de argento</i> (sis en total)	Dos vasos o copes d'argent
<i>Dossales .II. tapecios</i>	Dos dossers o tapissos murals
<i>Feltros .II. optimos</i>	Dues peces òptimes de roba de llit
<i>Lectos</i> (vuit en total)	Llits (8 en total)
<i>Sporas meliores</i>	Els millors esperons
<i>Sporas qui sunt de argento</i>	Els esperons que són de plata
<i>Bambezo palleo</i>	Una túnica curta encoixinada i repuntada
<i>Pellicio .I. cum palleo</i>	Una pellissa
<i>Schacos</i>	Uns escacs
<i>Uncias de auro</i> (395 en total)	395 unces d'or (2.765 dinars)

21. Relació de béns mobles llegats pel comte Ermengol I en el seu testament (1007)⁴²

Moltes de les seves riqueses eren producte dels contactes fronterers, bèl·lics i pacífics, que els seus dominis mantenien amb al-Àndalus; uns vincles que van permetre als senyors d'aquell temps d'enriquir-se de manera espectacular. A part dels objectes de luxe, hi ha un bon nombre d'esments d'unces d'or, símptoma inequívoc que l'economia urgellenca de l'any mil era oberta als contactes amb el califat de Còrdova. Si comparem el testament d'Ermengol I amb el del seu pare⁴³ trobem grans diferències. Borrell va ser generós en els seus llegats, com el seu fill, però la seva generositat es mesura sobretot a través de les terres i dels caps de bestiar que va donar. Ermengol, per contra, va donar or a més de molts altres objectes de luxe. Això no vol dir que tingués menys terres que el seu pare, sinó que podia permetre's de fer generoses donacions sense reduir el patrimoni de la família comtal. I és evident que quan va testar, Ermengol no va donar tot el que tenia i, per tant, hem d'imaginar que era molt més ric del que la documentació deixa intuir. A més, en el

⁴¹ Així ho considera també P. Bonnassie (BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol I, p. 333).

⁴² BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 300.

⁴³ *Ibidem*, doc. 232.

moment de fer testament l'any 1007 encara no s'havia produït l'expedició a Còrdova, que si bé va implicar la mort del comte, va permetre també un gran enriquiment dels guerrers que hi van participar.

Durant els anys de govern, Ermengol va consolidar encara més l'estructura del poder comtal. Si de mans de Borrell ja havia rebut un poder fort, l'enriquiment de la institució que representava va comportar una puixança més gran de la seva autoritat. Si un tret diferenciava un sobirà de la resta dels seus súbdits era la riquesa, i com hem dit Ermengol va esdevenir un dels sobirans més rics del seu temps. L'arribada de l'or musulmà contribuïa al seu enriquiment, però també la seva política ofensiva a la frontera. El comte s'enriquia amb la guerra que tenia la capacitat de declarar i l'autoritat de dirigir, i això li va permetre també d'aplegar al seu voltant la naixent noblesa urgellenca. A canvi de la fidelitat mostrada, Ermengol podia donar terres i atorgar una part del botí. No assegurava, això, una plena fidelitat dels seus guerrers i un total reconeixement de la seva sobirania? Com bé deia M. Bloch, l'únic senyor veritable era aquell qui donava alguna cosa.⁴⁴ La riquesa i els vincles amb el papat i l'emperador, d'una altra banda, no feien sinó reforçar-ne el prestigi, que se sumava a la seva capacitat de capitost guerrer a la frontera. Finalment, la concepció teocràtica del poder comtal heretada del seu pare va ser portada un pas més enllà, no tant a escala d'intitulacions, sinó per una més gran generalització en els documents urgellencs d'aquell període.⁴⁵ Sense cap mena de dubte, el poder comtal va sortir encara més reforçat dels anys de govern d'Ermengol I, una realitat que topa amb la tradicional visió de la feudalització de la societat, que sovint considera que al principi de l'onzena centúria els comtes veien com les bases de la seva autoritat tendien a debilitar-se.⁴⁶

4.2.2. L'eclosió de la classe dirigent urgellenca

Hem situat en temps de Borrell II el naixement de la classe dirigent a Urgell, però l'eclosió definitiva no va produir-se fins a l'any mil. Al llarg de la segona meitat del segle X uns quants personatges van anar consolidant la seva posició i gràcies al favor dels sobirans van acabar esdevenint representants de l'autoritat comtal en un indret determinat.⁴⁷ Aquests personatges, la majoria força desconeguts en l'estat actual de les investigacions,

⁴⁴ BLOCH, M. (1986). *La sociedad feudal...*, p. 178.

⁴⁵ En la majoria de documents Ermengol I és esmentat com a comte i marquès per la gràcia de Déu. Vegeu, per exemple, BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 249 (any 997), 290 (any 1004), 297 (any 1007) i 300 (any 1007).

⁴⁶ Aquesta és la imatge que transmet, per exemple, P. Bonnassie (BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 22-27).

⁴⁷ Vegeu l'apartat 3.2.5. del present estudi.

van ser els primers membres de les grans famílies nobiliàries del segle XI, i va ser durant el govern d'Ermengol cap a l'any mil que van començar a destacar-se clarament utilitzant un patronímic que, d'una banda, remarcava on es trobava la base patrimonial del seu poder i, d'una altra, els atorgava un element de prestigi, socialment diferenciador de la resta de contemporanis.

La clau de l'eclosió definitiva va ser la nova realitat de frontera. En temps de Borrell aquests personatges podien beneficiar-se del favor comtal, però les possibilitats d'aconseguir un gran patrimoni i d'enriquir-se amb rapidesa eren limitades. Quan va abandonar-se la pau i va començar un nou procés de conquesta, les possibilitats que s'obrien per a tots ells eren infinites. Davant seu tenien una gran plana per conquerir i molt de botí per capturar a través de cavalcades en territori enemic. Si es mantenien al costat del comte, tal com havien fet els seus antecessors, les possibilitats d'auge eren inimaginables. És per aquest motiu que molts nobles d'aquell moment van agafar les armes. Com bé diu D. Barthélemy,⁴⁸ no és que fins aleshores la noblesa no hagués estat una classe guerrera, però creiem que fins aquell moment l'art de la guerra no era el seu *modus vivendi* principal. Va ser aquest canvi de conjuntura, el que va fer centrar l'aristocràcia sud-pirinenca gairebé únicament en *la guerra i la terra*.

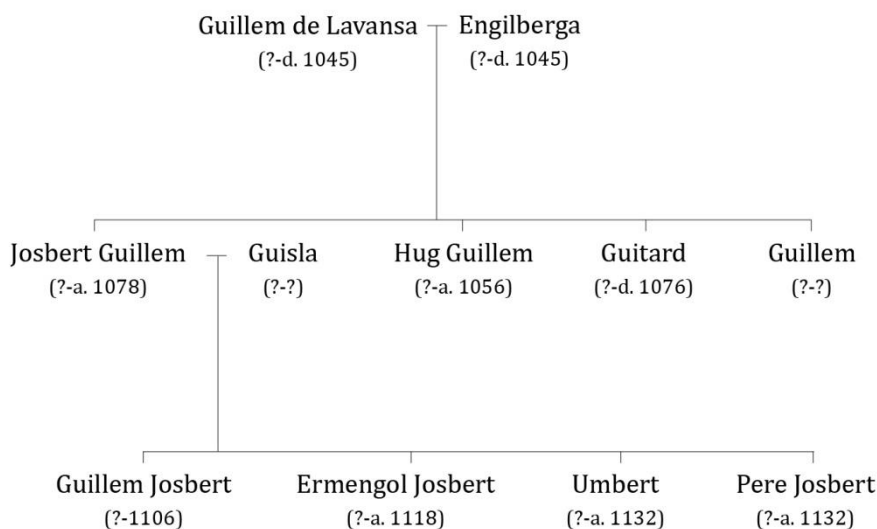
Per adonar-nos de l'eclosió definitiva de la classe dirigent, podem tornar-nos a acostar a alguns dels personatges que hem esmentat anteriorment. Guillem de Lavansa era fill d'Eldemar, un fidel del comte Borrell que tenia possessions a la vall de Lavansa. El seu fill va ser íntim amic i company d'Ermengol I, fins al punt de ser un dels almoners del comte. Guillem segurament va lluitar colze a colze amb Ermengol a Albesa, a Torà i a Còrdova; i després de la mort del seu amic i senyor encara degué acompanyar Ramon Borrell en les expedicions que va organitzar per consolidar la posició de la marca urgellenca entre el 1010 i el 1018. Gràcies a les conquestes, Guillem va esdevenir senyor d'un dels indrets més extrems dels dominis urgellencs, el castell del Llor, al sud de Guissona (abans del 1024).⁴⁹ A través dels seus nous dominis i dels guanys obtinguts a les conquestes, Guillem, ja esposat amb Ingilberga,⁵⁰ va adquirir dominis en molts indrets del comtat que s'estenien des de la Vansa fins a la plana, sobretot a la zona del Solsonès. Els seus quatre fills –

⁴⁸ BARTHÉLEMY, D. (2005). *El año mil y la Paz de Dios...*, p. 119.

⁴⁹ Sabem de la possessió d'aquest castell per part de Guillem de Lavansa a través del document del judici que va enfrontar aquest noble amb el bisbe Ermengol l'any 1024 arran d'una disputa per béns situats a la ciutat de Guissona, conquerida feia poc (SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI referents a Guissona i a la seva Plana», *Urgellia* 3, p. 195-306, doc. 2). Sobre aquest castell i les primeres notícies relacionades amb Guillem de Lavansa i els seus descendents, vegeu BACH, A. (1997). «Castell del Llor», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 473.

⁵⁰ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 93.

Josbert, Hug, Guitard i Guillem⁵¹ van mantenir-se prop de la comtessa Constança i d'Ermengol III a mitjan segle XI. Sens dubte, eren una de les grans famílies urgellenques i fins i tot van participar en alguna confrontació directa amb els comtes de Cerdanya abans del 1050.⁵²

22. Arbre genealògic del llinatge dels Lavansa (s. XI)

Per la seva banda, Arnau Mir era fill de Miró de Tost, un personatge també vinculat als comtes d'Urgell al principi del segle XI. Arnau Mir, que era una mica més jove que Guillem de Lavansa, va criar-se els anys posteriors a l'expedició cordovesa del 1010. A partir de la dècada dels vint i sobretot de la dels trenta de l'onzena centúria, Arnau va mantenir una estreta relació amb Ermengol II i la comtessa Constança,⁵³ i va ser un dels marmessors d'Ermengol II quan va testar abans de peregrinar cap a Terra Santa (1038).⁵⁴ Aleshores va esdevenir la punta de llança de l'expansió urgellenca cap al sud-oest amb la conquesta de la vall d'Àger, fins al punt que els seus successors donarien forma a un vescomtat en aquella vall. Molt vinculat amb Roma, va lluitar al costat d'Ermengol III a Barbastre l'any 1064, i encara el va sobreviure uns quants anys més.

⁵¹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 539.

⁵² MIQUEL ROSSELL, F. (ed.) (1947). *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. Barcelona, CSIC, vol. I, doc. 147.

⁵³ Vegeu, per exemple, MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 35 (any 1029); BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles...», doc. 52 (any 1033); i CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 5 (any 1036).

⁵⁴ Malgrat que el testament del comte Ermengol II no ha arribat fins als nostres dies, conservem les donacions que, a prec del difunt comte, van fer els seus almoiners: el bisbe Eribau, la comtessa Constança i Arnau Mir de Tost (SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 7).

Respecte als Tarabau, caldria definir dues línies. Sembla que Ermemir, contemporani dels comtes Borrell i Ermengol,⁵⁵ tingué dos plançons com a mínim: Borrell de Tarabau,⁵⁶ que va esdevenir hereu de la fortificació primigènia del llinatge, i Guillem de Meià,⁵⁷ senyor d'una de les antigues fortificacions andalusines que defensaven la plana de Lleida i Balaguer, com reporten les cròniques àrabs. Ambdós van ser partícips dels grans actes urgellencs de mitjan segle XI, i entre la seva prolífica descendència, que encara cal acabar d'estudiar en detall, hi trobem Guerau de Tarabau, ardiaca d'Urgell a mitjan centúria,⁵⁸ i Ermengol, potser besnét de Guillem de Meià, ardiaca de Barcelona al tombant dels segles XI i XII.⁵⁹

Aquests tres casos són paradigmàtics de l'eclosió que comentem. Cap d'aquests personatges no va sortir del no res, van ser fills i hereus d'individus que van participar en la política del territori al costat dels comtes al final del segle X i dels quals amb prou feines tenim notícies documentals. Més famílies nobiliàries van eclosionar, potser una mica més tard, però encara al principi de l'onzena centúria. Hem esmentat més amunt el cas de Dacó, que va rebre un alou del comte Ermengol l'any 1005⁶⁰ i que va ser el primer d'una important nissaga, els senyors de Montferrer, documentats al llarg de tot aquell segle.⁶¹ També podríem destacar-ne el cas dels senyors de Llobera, Bonfill Sanç i Amaltruda, els quals apareixen contínuament en la documentació del 1030 al 1060, aproximadament. Bonfill Sanç segurament era fill d'un home vinculat ja al poder al principi de l'XI, el qual va aconseguir d'esposar el seu fill amb una filla dels vescomtes de Cardona, Amaltruda, germana del bisbe Eribau.⁶² Ràpidament van convertir-se en una destacada nissaga urgellenca com la dels Caboet, senyors de les valls de Cabó i Sant Joan. Aquests últims, documentats des de final del segle X,⁶³ sembla que al començament de l'XI eren una família important, però no a l'altura dels Lavansa i els Tost. Amb tot, malgrat que la seva puixança no fou tan ràpida, van acabar esdevenint una peça fonamental de la política urgellenca quan els bisbes d'Urgell van encomanar-los la gestió dels feus episcopals andorrans.⁶⁴ A poc a poc van anar guanyant preponderància fins que el segon matrimoni d'Arnalda de

⁵⁵ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 35.

⁵⁶ Documentat, per exemple, a BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 372 (any 1022) i 390 (any 1024); i LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 61 (any 1031).

⁵⁷ Documentat, per exemple, a BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 372 (any 1022) i 390 (any 1024).

⁵⁸ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 16.

⁵⁹ ADELL, J.-A. (1994). «Santa Maria de Meià», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XVII, La Noguera, p. 462-470 (p. 462-463).

⁶⁰ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 295.

⁶¹ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», p. 19-20.

⁶² BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», p. 20-21.

⁶³ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 13 (any 992).

⁶⁴ BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, p. 21.

Caboet, ja a final del segle XII, va decidir la política pirinenca. Els Caboet van unir-se als Castellbò i posteriorment als Foix. Els descendents dels Foix-Castellbò-Caboet, reis de Navarra al segle XV, van aconseguir d'arribar al tron de França el 1589 en la figura d'Enric IV de Borbó.

L'estudi detallat de la documentació urgellenca i dels altres comtats ens permetrà els anys vinents d'acostar-nos molt més a l'origen de les famílies nobiliàries del comtat d'Urgell que van tenir un pes cabdal en la història del territori.⁶⁵ En el si de la classe dirigent també caldria destacar els vescomtes (ja) de Castellbò, que durant tot el segle XI van mantenir el seu estatus, encara que després de territorialitzar-se l'any 989 a la vall que acabaria donant-los nom van deixar enrere les seves antigues atribucions a escala comtal. Guillem de Castellbò va esposar-se dues vegades, primer amb Sança, traspasada l'abril del 1017,⁶⁶ i després amb Ermengarda, filla del comte de Pallars.⁶⁷ Guillem, que va morir a Vic el 1036 quan partia en pelegrinatge a Terra Santa,⁶⁸ va ésser succeït pel seu fill Miró Guillem, un personatge important a mitjan segle XI que va tenir alguns conflictes amb els seus senyors naturals, els comtes d'Urgell.⁶⁹

4.2.3. Els primers passos de la cort comtal urgellenca

Tot i ser prínceps territorials i tenir, per tant, totes les atribucions règies en el si dels comtats respectius, els comtes acostumaven a governar amb el suport de tot un seguit de personatges fidels que formaven la cort comtal. Aquests personatges solien ésser els principals magnats del territori, laics o eclesiàstics, aquells qui tenien un pes important en la societat comtal i que per la seva vàlua podien aconsellar el comte en la presa de decisions.⁷⁰ Malgrat que la informació de què disposem és molt escassa per estudiar aquestes corts, sobretot els anys en què encara eren institucions molt incipients, detectem que en la majoria de documents comtals d'importància acostumen a aparèixer els mateixos magnats. Amb això, i amb els testaments comtals, podem arribar a deduir quins eren els principals consellers i assessors dels comtes en cada moment. En el cas

⁶⁵ La feina del Dr. Ramon Martí i del seu equip, el «Grup de recerca consolidat Ocorde (2014SGR1454), en el marc del projecte "Génesis de la nobleza medieval: fortificaciones y poderes territoriales en el nordeste peninsular durante los siglos VIII-XI" (HAR2015-63661-P)», pot donar fruits interessants al llarg dels anys vinents.

⁶⁶ La vescomtessa Sança va fer testament l'abril del 1017 (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 347). Gràcies a la seva publicació sacramental (*Ibidem*, doc. 348) sabem que el decés de la vescomtessa va produir-se el 24 d'abril del 1017.

⁶⁷ *Ibidem*, doc. 392.

⁶⁸ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 499.

⁶⁹ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 80.

⁷⁰ FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2010). «Les corts comtals a Catalunya al caient del mil·lenni», *Revista de Dret Històric Català* 10, p. 9-93 (p. 13).

d'Ermengol I, per exemple, hi havia tres personatges que l'acompanyaven de manera recurrent: el bisbe Sal·la, el vescomte Guillem i el noble Guillem de Lavansa.⁷¹

El paper de la cort comtal era bàsicament el de col·laborar amb el comte en la presa de decisions en qüestions d'índole molt diversa. Així, per exemple, podien decidir la manera de gestionar una part de les possessions comtals o si calia bastir o no un castell en un indret determinat, però també coses com ara les cavalcades estivals a la frontera. Ermengol I no va atacar sol les fortificacions andalusines de Meià i Montmagastre al tombant de l'any mil, sinó que va fer-ho amb el suport dels seus guerrers, i és ben segur que la decisió va prendre's a la cort comtal. Ara, caldria no confondre la col·laboració en la presa de decisions amb un govern de caràcter assembleari, o veure-hi una debilitat del poder comtal. Feia temps que els comtes havien deixat d'ésser uns *primus inter pares* i havien consolidat la seva autoritat. Per tant, ells tenien l'última paraula en tot, i també la primera. Això no volia dir, tanmateix, que no volguessin saber l'opinió dels seus companys més fidels, cosa que servia per veure les coses des de punts de vista diferents i, a la vegada, per assegurar-se que un cop presa una decisió tothom l'acabava acatant d'una manera o una altra. Perquè aquesta era la gràcia d'incorporar els magnats en la presa de decisions: donar-los peu a intervenir en el poder per tal d'evitar que consideressin que el sobirà no els tenia en compte i actuava despòticament. Els comtes eren conscients també de la força de la naixent noblesa i creien que era millor comptar-hi per governar que no pas posar-se-la en contra.

La cort comtal, doncs, va servir per assessorar el comte en la presa de decisions i per assegurar-se el suport dels magnats. A la pràctica, també era una manera de reconèixer la fidelitat dels seus nobles i retornar-los-la. Un contradò al cap i a la fi.⁷² El noble guerrer que participava en les conquestes de frontera, que posava les seves armes al servei del comte i que gestionava una part del territori en nom del seu senyor rebia com a contrapartida botí, terres i també se li permetia de participar en la cort que decidia el futur del territori. No era això una altra gran contrapartida que podien oferir els comtes com Ermengol I als seus fidels?

Més enllà d'aquest paper, la cort també actuava de tribunal de justícia del territori. Normalment, el tribunal era presidit pel comte i la comtessa, els quals sempre eren

⁷¹ Vegeu, en aquest sentit, MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 27; i BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 295, 297 i 300. El testament d'Ermengol I potser és el document més revelador. Com hem dit, que un personatge no aparegués documentat no vol dir que no participés en la cort comtal, perquè l'amanuense no acostumava a esmentar tots els presents.

⁷² Com diu M. Bloch, «el único señor verdadero era el que daba algo» (BLOCH, M. (1986). *La sociedad feudal...*, p. 178). Vegeu, també, WICKHAM, CH. (2014). *El legado de Roma...*, p. 295-296.

acompanyats d'un bon estol de magnats. Simbòlicament servia per donar una imatge d'unanimitat de l'autoritat a l'hora d'aplicar justícia. És cert que en els judicis, el jutge o el grup de jutges que prenia les decisions de manera col·legiada eren els qui dictaven sentència,⁷³ però qui els donava la potestat per fer-ho i qui havia de vetllar pel compliment del veredicte era l'autoritat representada pel comte i per la seva cort.

Els documents que parlen de judicis normalment acostumen a esmentar un nombre considerable de magnats, però els documents comtals tan sols citen tres o quatre personatges que podríem identificar com a membres de la cort. Això no vol dir que la cort augmentés o disminuís segons la importància del tema tractat, sinó que la funció del document obligava a variar-ne el format. Així com en un judici en què calia donar una imatge d'unanimitat de l'autoritat l'amanuense acostumava a ésser sistemàtic a l'hora de fer una relació dels presents, en una donació de propietats comtals, amb tres testimonis que signessin n'hi havia prou. Aquests representaven una part dels nobles que aquell dia havien estat presents al palau comtal de Ciutat, eren partícips d'allò que es dirimia i donaven la seva opinió. Per tant, que un noble no signés un document no vol dir que no fos present a la cort comtal. D'una altra banda, cal tenir en compte que no tothom tenia el mateix pes en la reunió. El comte Ermengol I valorava sobretot l'opinió d'aquells qui finalment van ésser els seus almoiners. La cort podia ser formada per un nombre de magnats més gran, i fins i tot hi podien participar els abats de Tavèrnoles, Elins, Morunys i Codinet, però la seva veu no es feia sentir igual que la del bisbe Sal·la i la del vescomte Guillem.

L'únic que sol aparèixer sempre als documents és el jutge comtal. Al tribunal de justícia, el jutge (o jutges) era fonamental per aplicar la legalitat vigent recollida al *Liber Iudiciorum*. Els jutges d'aleshores dictaven sentència seguint aquell codi legal i fins i tot citaven fragments de la llei que o bé sabien de memòria o bé consultaven *in situ*. En la resta de decisions de la cort, el jutge actuava de secretari versat en lleis que certificava que aquell acord (donació, compravenda o qualsevol altra decisió) entrava dins la legalitat. Tot i que vinculat al poder comtal, la intervenció del jutge en totes aquelles decisions servia per donar una imatge de pulcritud i neutralitat. Així, per exemple, si el comte havia de fer una donació d'una terra o un enfranquiment, el jutge era qui, comprovant els títols de propietat i més documents, donava la conformitat que allò es podia fer, que era legal i que, *a priori*, no comportaria l'apel·lació al tribunal comtal d'algú que no hi estigués d'acord.

⁷³ SALRACH, J. M. (2013). *Justícia i poder a Catalunya...*, p. 21.

A la dècada dels vuitanta de la desena centúria trobem Borrell II actuant al costat d'un jutge en actes importants, com ara la donació al monestir de Sant Pere de Graudescales d'un alou situat a Lord.⁷⁴ En una de les seves primeres actuacions com a comte, abans de l'any mil, Ermengol I també va rebre el vistiplau de dos jutges quan va vendre una propietat a la mateixa vall de Lord.⁷⁵ De fet, és amb Ermengol en què la presència del jutge a la cort sembla més sistemàtica. Durant la primera dècada del segle XI, el comte va obtenir sovint el suport d'Isarn, clergue i jutge, que veiem actuar de testimoni en uns quants actes comtals.⁷⁶ Però Isarn no era l'únic jutge de la cort urgellenca. Coneixem també un tal Oliba,⁷⁷ i és possible que algun altre personatge que apareix actuant al costat del comte i que no tenim identificat pogués ser també jutge.

L'esmentada escassetat de documents que ens informin directament de la cort comtal fa que sigui difícil d'establir una cronologia del seu naixement i consolidació com a institució. En general, els comtes sovint eren acompanyats de magnats en les seves actuacions, però això no pressuposa l'existència d'una cort obligatòriament. En temps de Sunifred II i de Borrell II, els documents no sembla que ens permetin d'afirmar encara l'existència d'aquesta institució a Urgell. És possible que a Barcelona sí que existís al voltant de Borrell i que alhora també actués a Urgell, però encara no podem parlar d'una cort comtal formada per magnats pròpiament d'aquest territori. Hem d'esperar als anys d'Ermengol I per veure tot un seguit de personatges actuant més sistemàticament al costat del comte i per detectar també la presència del jutge comtal. Respecte al segle XI, el nostre coneixement d'aquesta institució no millora gaire. Continuem trobant els comtes actuant amb els seus fidels, però sense poder anar més enllà de les apreciacions que hem fet. El que queda fora de tot dubte és que la cort comtal a Urgell va començar a caminar a la darreria del segle X i que va mantenir-se com a institució durant la centúria següent, assessorant els comtes en la presa de decisions i permetent als principals magnats del territori de prendre part en el govern del comtat.

4.2.4. La consolidació de la relació amb Roma. Els viatges del 998 i del 1001

Urgell va ser un dels primers territoris de l'anomenada Catalunya Vella que va establir vincles amb Roma.⁷⁸ Un any després del viatge de Sunyer de Cuixà a la Seu Apostòlica,

⁷⁴ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 192 (any 982).

⁷⁵ RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys...», doc. 4 (any 997).

⁷⁶ Per exemple, BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 290 (any 1004) i 295 (any 1005); i BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 43 (any 1004).

⁷⁷ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 27 (any 1005); LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 40 (any 1010).

⁷⁸ Vegeu més amunt l'apartat 3.3. del present estudi.

Guisad II va emprendre el mateix camí per tal d'obtenir una butlla per al seu bisbat (951). Pocs anys després, i amb la intenció d'aconseguir del papa la creació d'un arquebisbat sud-pirinenc separat de la Narbonesa, qui va seguir els seus passos fou Borrell II de Barcelona-Urgell (970-971). Aquests dos viatges, als quals caldria sumar el que va tornar a fer el bisbe Guisad al final de la seva vida, van servir per vincular estretament el territori urgellenc amb el papat. Malgrat aquestes anades a Roma, calia mantenir els vincles amb visites regulars per tal de renovar la fidelitat i per presentar els successors en els càrrecs de govern. En aquest sentit, és possible que l'encara ardiaca Sal·la hagués acompanyat Guisad el 977 a Roma per començar a conèixer els topants del centre de la cristiandat occidental, a fi i efecte que quan el conflentí esdevingués bisbe sabés a quina autoritat superior es devia. Ermengol I, tanmateix, nasqué poc després de la tornada del seu pare de la visita al papat i com que Borrell no hi tornà més, els seus fills i successors no van ser presentats a Roma fins que ells mateixos no hi van anar.

El comte Ermengol va visitar la Ciutat Eterna dues vegades, l'una l'any 998 i l'altra el 1001, acompanyat en aquesta darrera ocasió pel seu amic el bisbe Sal·la. Ja hem apuntat més amunt que durant els primers anys al capdavant del comtat, Ermengol no sembla un comte excessivament actiu, cosa que va canviar a partir dels anys 997-998 arran, en part, de la visita a Roma. Sabem que l'any 997 el comte havia comès un homicidi, motiu pel qual feia donacions a l'Església d'Urgell per aconseguir la redempció dels pecats.⁷⁹ Creiem que poc després va decidir d'emprendre un viatge, un pelegrinatge, que va portar-lo a Roma l'any 998. És possible que en aquell viatge hagués aprofitat, tot fent una bona marrada, per visitar Conques, Castres, Orhac i Saint-Gilles-du-Gard, centres religiosos on va fer llegats quan va testar l'any 1007.⁸⁰ Fent aquella ruta visitava la terra dels seus ancestres i complia amb un viatge espiritual per redimir la seva ànima dels pecats d'haver assassinat una persona.⁸¹ Aquests centres religiosos tenien una fama molt important aquells anys. Ja Borrell havia resat a Orhac el 967, zona que visitava en ocasió de les seves núpcies amb Letgarda de Roergue i on va conèixer el monjo Gerbert. Fins i tot el rei Robert, fill d'Hug

⁷⁹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 249.

⁸⁰ *Ibidem*, doc. 300.

⁸¹ En un estudi anterior (VERGÉS, O. (2015). *Urgell a la fi del primer mil·lenni...*, p. 137) vam plantejar la possibilitat que la víctima d'Ermengol I hagués estat un tal Guitard, mort en combat a la vall d'Andorra (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 247 [any 996]). Plantejàvem que una pena espiritual d'aquestes característiques només s'aplicaria si la víctima fos un personatge amb un cert nivell social, com seria el cas. Amb tot, més enllà de la coincidència cronològica, poques coses més podem aportar a aquesta hipòtesi que, ara per ara, preferim no reafirmar.

Capet, va pelegrinar a Conques i Orlhac durant el seu regnat al principi de l'onzena centúria.⁸²

L'arribada d'Ermengol a Roma coincidia, segurament de manera intencionada, amb un sínode convocat pel papa Gregori V l'any 998. En aquell concili, del qual ha arribat fins als nostres dies un bonic testimoni,⁸³ també hi fou present l'emperador Otó III, acompanyat per la seva cúria i pel mencionat Gerbert d'Orlhac. Segons el document en qüestió, en la trobada foren presents magnats de l'Església dels comtats, a més del comte Ermengol I, el qual, en acte de reverència, es postrà als peus de l'emperador.⁸⁴ Entre més qüestions, el papa havia de dirimir sobre els conflictes que hi havia oberts a la diòcesi de Vic, començats arran de la successió del bisbe assassinat Ató.⁸⁵

L'elegit per succeir Ató va ser Frujà, però al final de la dècada dels vuitanta del segle X un intrús, anomenat Guadall, es féu consagrar bisbe a Auch de Gascunya.⁸⁶ Aquest Guadall era ni més ni menys que un antic ardiaca d'Urgell, documentat en aquesta diòcesi els darrers temps de Guisad II i els primers anys de govern de Sal·la.⁸⁷ Quan el conflentí fou elegit bisbe, Guadall degué veure com el seu ascens a la mitra quedava frenat i per això va intentar d'aconseguir ésser prelat de la seu episcopal d'on era la seva família, la de Vic. En efecte, segons M. Rovira, Guadall era fill de Trasoer i Guisla, nét del vescomte Ermemir I d'Osona i, per tant, també nebot de Guisad II.⁸⁸ El conflicte entre Frujà i Guadall va acabar tràgicament per al primer, atès que fou assassinat per l'intrús cap al 991-992.⁸⁹ Tot i la mort del prelat titular, Guadall no va convertir-se en bisbe, càrrec que fou encomanat al seu cosí Arnulf.

Arnulf era ben conegut per Ramon Borrell i Ermengol. L'any 985 havia defensat la ciutat de Barcelona de l'atac d'Almansor quan n'era ardiaca⁹⁰ i, de fet, fou capturat per les tropes

⁸² BARTHÉLEMY, D. (2005). *El año mil y la Paz de Dios...*, p. 286.

⁸³ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 356-357.

⁸⁴ FLÓREZ, E. (2000). *España Sagrada*. Madrid, Revista Augustiniana, vol. XXVIII, p. 258.

⁸⁵ KEHR, P. (1931). *El Papat i el Principat de Catalunya...*, p. 17; i D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 357.

⁸⁶ ROVIRA, M. (1981). «Noves dades sobre els primers vescomtes d'Osona-Cardona», *Ausa* 98, p. 249-260 (p. 259).

⁸⁷ El gener del 977, encara en vida de Guisad II, documentem l'ardiac Guadall actuant a Urgell (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 171). L'any 981, Guadall és esmentat com a arxilevita en la permuta que el ja bisbe Sal·la i el seu germà Bernat de Conflent van fer d'uns alous (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 188). Fou present també en la consagració de Sant Cristòfor de Vallfogona el 984 (BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 42).

⁸⁸ ROVIRA, M. (1981). «Noves dades sobre els primers vescomtes d'Osona-Cardona...», p. 251). El mateix bisbe Guisad li va fer deixes en el seu testament datat l'any 951 (BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 8). Vegeu l'arbre genealògic del bisbe Guisad II a l'apartat 3.1.2. del present estudi.

⁸⁹ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 355.

⁹⁰ RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren...*, p. 44-45.

andalusines i portat a Còrdova. De nou als comtats, Arnulf, fill del vescomte Guadall d'Osona i també nebot de Guisad II d'Urgell, esdevingué abat de Sant Feliu de Girona i fou premiat amb la diòcesi de Vic l'any 992.⁹¹ La seva relació amb els comtes de Barcelona i Urgell fou ben estreta, fins al punt que participà en l'expedició a Còrdova del 1010 al seu costat, en el decurs de la qual va perdre també la vida. El 998, Arnulf i Guadall foren cridats a Roma per posar fi d'una vegada a aquell conflicte, i aquest va ser un dels motius que també va portar Ermengol a la Seu Pontifícia. L'episcopat de Vic era sota control del seu germà, i Ermengol tenia la plena confiança de Ramon Borrell per parlar en nom seu. D'una altra banda, com que Guadall havia estat ardiaca d'Urgell, Ermengol també el coneixia i tenia una certa vinculació indirecta en el cas.⁹² Una vegada escoltades les parts, la decisió final del papa va ser la deposició de Guadall com a bisbe de Vic i el reconeixement d'Arnulf com a prelat de la diòcesi, una decisió ratificada pel mateix Ermengol i també per Otó III.

La visita d'Ermengol I a Roma aquell 998 va tenir dues motivacions. L'una de caràcter espiritual, en tant que pelegrinatge per redimir-se dels pecats comesos i per visitar la terra dels seus avantpassats. L'altra, relacionada amb la gestió dels comtats familiars per liquidar d'una vegada per totes els conflictes interns de la diòcesi de Vic. En ambdós aspectes va reeixir, i tot indica que personalment Ermengol va madurar arran d'aquell viatge. Tant l'entrevista amb Otó III com l'encontre amb el papa Gregori V van influir positivament en el comte, que a partir d'aquell moment esdevingué un personatge molt actiu en la política comtal. Difícilment sabrem de què va parlar-se en les reunions que va mantenir el comte amb la gent de les terres de la seva mare i de la seva àvia, ni l'impacte que degué causar-li la trobada amb Otó, que representava la renovació imperial de l'antic somni carolingi. El jove Ermengol havia crescut veient com la llum de Roma s'alçava cada vegada més enlaire en l'horitzó dels comtats sud-pirinencs, i el seu viatge a la Seu Apostòlica no va fer sinó enlluernar-lo amb força.

No van passar ni dos anys que el comte emprenia de nou el camí cap a la península Itàlica per tornar-se a reunir amb el papa. En aquell moment, l'any 1001, ja s'havia produït el decés de Gregori V i havia estat elegit pontífex Gerbert, aquell monjo que de jove s'havia format a la seu episcopal de Vic amb Ató i que va tenir un ascens fulgurant a l'Europa d'aleshores. El 971, Gerbert va deixar la comitiva comtal de Borrell i va incorporar-se a la

⁹¹ ROVIRA, M. (1981). «Noves dades sobre els primers vescomtes d'Osona-Cardona...», p. 251).

⁹² En un estudi anterior (VERGÉS, O. (2015). *Urgell a la fi del primer mil·lenni...*, p. 137) vam descartar que el 998 Ermengol I hagués viatjat a Roma per motius relacionats amb l'administració dels seus dominis. Malgrat que el conflicte que intentava d'arranjat el papa era relacionat amb la seu de Vic, Guadall havia estat ardiaca d'Urgell, i Ermengol el coneixia prou bé. D'una altra banda, la seu episcopal d'Osona era sota control del seu germà Ramon Borrell i és ben possible que el comte d'Urgell hagués representat el seu germà en aquella disputa.

de l'emperador Otó, que li va encomanar la tutoria del seu fill. Alguns anys més tard va ésser elegit abat de Bobbio, tasca que va compaginar amb la de ser secretari directe d'Adalberó de Reims i, posteriorment, també del flamant rei Hug Capet. Posteriorment va ésser elegit arquebisbe de Reims i finalment papa, l'any 999, càrrec que va detenir fins que va traspasar, el 1001.⁹³

En aquell segon viatge Ermengol va comptar amb la companyia del bisbe Sal·la, que es dirigia a Roma amb la intenció d'aconseguir una butlla per a l'Església d'Urgell que renovés la que va rebre el seu predecessor Guisad del papa Agapet II l'any 951.⁹⁴ El prelat conflentí volia que el papat reconegués les noves adquisicions del bisbat, com ara els alous andorrans obtinguts gràcies a una permuta amb el comte Borrell el 988,⁹⁵ a més d'afermar els vincles que la seva seu episcopal i Roma havien començat a travar feia mig segle. D'una altra banda, els primers anys del seu govern Sal·la havia estat en conflicte amb la família comtal cerdana per les possessions que el seu bisbat tenia als comtats de Cerdanya i Berga, qüestió que tractarem més endavant. Aquest conflicte havia posat en qüestió la fortalesa del bisbat en aquells territoris, on els cerdans havien usurpat els béns episcopals arran de l'intent d'aplicació universal de la dècima per part de la mitra. Malgrat que Sal·la va acabar imposant-se, no és estrany que volgués reforçar la seva posició en aquells comtats a través d'una butlla que reconegués els límits episcopals, que incloïen Cerdanya i Berga, traçats per Carlemany al tombant del segle IX.

L'encontre entre Ermengol, Sal·la i el papa Silvestre II va produir-se a Ravenna, indret on s'havia refugiat la cúria a causa de les intrigues i revoltes que es vivien constantment a Roma en contra del papat. El papa es trobava a Ravenna des del mes de març i la reunió amb els urgellencs va tenir lloc al maig, segons que es desprèn de la datació del document papal.⁹⁶ Com és lògic, Silvestre va respondre positivament a la petició del bisbe de rebre una butlla i, a més, va aconsellar el comte i el bisbe sobre com calia gestionar el monestir de Sant Climent de Codinet. De fet, aquell havia estat un dels motius que havia portat Ermengol de nou a Itàlia.

El monestir de Codinet, aixecat a la riba del Segre, probablement era força pobre i, segons que sembla, els monjos hi portaven una vida irregular. Això és el que s'entén, com a mínim, del document de donació d'aquest cenobi al monestir de Sant Andreu de Trespunts de

⁹³ Sense cap mena de dubte, una de les millors obres per acostar-se a la vida de Gerbert d'Orlhac és RICHÉ, P. (1987). *Gerbert d'Aurillac...*

⁹⁴ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», ap. 3.

⁹⁵ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 214.

⁹⁶ PLADEVALL, A. (1998). *Silvestre II...*, p. 86; i BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 271.

l'any 1004.⁹⁷ El motiu de la donació, que Ermengol I reconeixia fer per consell del papa, era la implantació de la regla benedictina a Codinet, tasca encarregada a l'abat de Trespunts. És en aquest sentit que cal entendre la qüestió de *vida irregular* dels monjos. No és que fessin una vida poc moral, més aviat seguien una regla antiga, probablement d'origen visigòtic. L'expansió benedictina a Urgell s'havia produït molt d'hora a causa de la crisi adopcionista, que tenia el focus en aquest bisbat. Les autoritats carolíngies van implantar la regla benedictina a Sant Serni de Tavèrnoles al final del segle IX. Amb tot, uns altres monestirs urgellencs dins l'òrbita comtal no van fer aquest pas els segles IX i X, i per això durant la centúria següent va haver d'abordar-se la qüestió. El 1004 Codinet adoptà la regla i l'any 1019, ja en temps del bisbe Ermengol i durant la regència d'Urgell de la comtessa Ermessenda de Carcassona, va ser el torn de Sant Llorenç de Morunys, posat a mans de l'abat Ponç de Tavèrnoles.⁹⁸

Si Guisad i Borrell van ser dos dels protagonistes de l'obertura a Roma, Ermengol i Sal·la van consolidar el vincle de manera definitiva. A partir d'aleshores el papat i Urgell van mantenir relacions molt intenses, fins i tot més del que a simple vista deixa entreveure la documentació. Com veurem a mesura que avancem en el segle XI, Roma va esdevenir per als urgellencs el centre del seu univers fins al punt que el comte Ermengol III va ésser un dels capitosts de la presa de Barbastre del 1064 promoguda pel papa Alexandre II. Però no cal esperar a la segona meitat de l'onzena centúria per veure la importància que va cobrar Roma per als habitants d'aquest territori pirinenc. Des del tombant de l'any mil són molt nombrosos els testaments conservats en què hi ha deixes concretes per a Sant Pere de Roma, una novetat d'aleshores. És el cas del vescomte Guillem, que deixava una part dels beneficis en or de la venda que els seus marmessors havien de fer del seu cavall negre i del seu ausberg a Sant Pere de Roma.⁹⁹ O el d'un tal Miró, que deixava la meitat de guanys que s'obtinguessin de la venda del seu ase també a la Seu Apostòlica.¹⁰⁰ També en feia Ermengol I el 1007, el cavaller Guitard el 1009 i un tal Seniofred abans de partir en pelegrinació el 1010,¹⁰¹ unes donacions que a partir d'aleshores es farien cada vegada més comunes.

⁹⁷ BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 43.

⁹⁸ RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys (971-1613)», *Urgellia* 4, p. 187-260, doc. 6; i BERTRAN, P. (2000). «Ermengol d'Urgell: l'obra d'un bisbe del segle XI», dins SABATÉ, F. (ed.) *La transformació de la frontera al segle XI*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, p. 89-133 (p. 104-105).

⁹⁹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 238.

¹⁰⁰ *Ibidem*, doc. 264.

¹⁰¹ *Ibidem*, doc. 300; MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 30; i BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 312, respectivament.

Curiosament, els precursors de l'obertura a Roma, els qui primer van visitar la seu apostòlica i que van optar per vincular-s'hi directament, no van fer llegats com aquests als seus respectius testaments. Només cal veure les darreres voluntats de Guisad II i de Borrell II, els quals van fer donacions a institucions religioses dels comtats, però no a Sant Pere de Roma. Entre el testament de Borrell (993) i el del seu vescomte Guillem (994) tan sols hi ha un any de diferència, però els separava un abisme generacional. Mentre que Guillem feia deixes a Roma, que sapiguem sense haver-hi estat mai, Borrell no en va fer ni una. Els fills són hereus dels pares, però no sempre repeteixen al peu de la lletra els mateixos patrons. La generació del vescomte Guillem i del comte Ermengol I tenia en el seu univers mental Roma com a centre polític i religiós del món de l'any mil –s'havien criat en aquest context–, mentre que els seus antecessors, tot i que van ser els primers magnats a acudir-hi, encara no tenien prou integrada aquesta idea.

Gràcies als viatges a Roma del 998 i del 1001, Urgell hi quedava definitivament vinculat i això tenia conseqüències importants de present, com ara la benedictització de Codinet i l'atorgament de butlles als bisbes, però també de futur. I les conseqüències de futur acabarien marcant la història d'aquest comtat al llarg del segle XI.

4.2.5. Amb la vista cap a migdia

En la sang dels comtes del nord-est peninsular hi havia la voluntat permanent d'ampliar dominis. De fet, era una herència rebuda dels francs carolingis des de la seva arribada a final del segle VIII. Malgrat que Carlemany va fracassar en l'intent d'incorporar Saragossa i de conquerir terres al sud del Llobregat, els comtes de la Marca van intentar d'augmentar les seves possessions sempre que van poder. Ho va provar Guifré I i ho van fer Sunifred II i Borrell II. Una vegada les conquestes franques van arribar a la fi, la incorporació de nous territoris a la sobirania comtal va fer-se per mitjà del domini sobre *terres de ningú*, sense confrontacions amb els poderosos enemics andalusins. A poc a poc, el que era una franja de terra més o menys àmplia que feia de frontera va anar-se reduint més i més, moment en què va aparèixer pròpiament un *limes* real que separava dues entitats polítiques diferenciades. Tot plegat va coincidir amb un moment òptim de les relacions entre Còrdova i els comtats, cosa que va ser molt positiva per als intercanvis comercials. Al tombant de l'any mil, tot i la fi de la pau i la represa de les hostilitats, els vincles transfronterers de caràcter econòmic i social van mantenir-se, i els comtes i la naixent noblesa cada vegada van estar més interessats en la frontera i en les terres del migdia.

Des de mitjan segle X s'havien començat a descobrir els beneficis econòmics que podien tenir els contactes amb al-Àndalus, cosa que explica el creixent interès per la frontera.

Però després de la reobertura de les hostilitats, la plana oferia també grans expectatives d'expansió territorial cap a unes terres probablement més fèrtils i productives que no pas les pirinenques. Calia alguna cosa més, a part de beneficis comercials, noves terres i botí, per incentivar l'interès cap a migdia de la classe dirigent dels comtats? Des de l'època de Borrell, a Urgell havia començat a haver-hi un interès per la frontera, i amb Ermengol I, quan l'obertura a Còrdova ja havia cristal·litzat, no va fer sinó confirmar-se.

L'increment de referències a or musulmà en la documentació és una bona mostra de fins a quin punt Urgell mantenia contactes, bèl·lics i pacífics, amb Còrdova. Així, per exemple, Ermengol I va demanar a Sal·la cent peces d'or si el bisbe volia adquirir la mitra per al seu nebot Ermengol de Conflent.¹⁰² El mateix comte va vendre una propietat a Madrona a canvi de cent mancusos jafarins, terme que servia per designar la moneda musulmana que arribava als comtats.¹⁰³ L'esmentat Seniofred, al testament, feia també una deixa d'or a Sant Pere de Roma.¹⁰⁴ I què dir cal dir de les unces d'or que deixava Ermengol I quan va testar?¹⁰⁵ I, com les unces, els altres objectes de luxe que posseïa, la majoria dels quals eren de factura islàmica. Com el comte, el bisbe Sal·la també posseïa or i béns, probablement d'origen andalusí, com el mul que segons que deia havia rebut del califa.

Llegats mobles del bisbe Sal·la	
<i>Mula falva</i>	Una mula de color marronós
<i>Frenum paratum</i> [donat pel comte Sunyer]	Un fre decorat, donat pel comte Sunyer
<i>Sella</i> [donada per «Algalipha»]	La sella donada pel <i>califa</i>
<i>Anapos .II. de argento</i>	Dos vasos d'argent
<i>Freno</i>	Un fre
<i>Lectum brosetato</i>	Un llit brodat
<i>Ipsa gangab</i>	(article desconegut)
<i>Pallia</i>	Un pal·li o capa
<i>Plumaz</i>	Un llit de plomes
<i>.I. lentio</i>	Un vas (?)
<i>Camiso fresato</i>	Camisó orlat
<i>Mula lora bonafilia</i>	Una mula
<i>Cavallum nigrum cum suo freno</i>	Un cavall negre amb el seu fre
<i>Freno</i> [que fou de Guillem d'Arques]	El fre que fou de Guillem d'Arques
<i>Curtinas .II.</i>	Dos tapís o cortines
<i>Pelles semosinas</i>	Unes pells (?)
<i>Asinos .II.</i>	Dos ases
<i>Somera .I. negra</i>	Una somera negra
<i>Pellizone argino</i>	Pellissa <i>argino</i> (article desconegut)
<i>Taped, feltro, chot vulpino, velleta linia,</i>	Un tapet, un feltre, pell (?) de guineu, (article

¹⁰² *Ibidem*, doc. 276 (abans de l'any 1003).

¹⁰³ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 30 (any 1003).

¹⁰⁴ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 312 (any 1010).

¹⁰⁵ *Ibidem*, doc. 300.

<i>chuxinos .II.</i>	desconegut) camisa, dos coixins.
<i>Boves .VIII.</i>	8 bous
<i>Freno blanco</i>	Un fre blanc
<i>Ipsa mulo</i> [donat per «Algalipha»]	Un mul donat pel <i>califa</i>
<i>Banchal</i>	Un tapís per cobrir un banc
<i>Uncias de auro</i> (3 en total)	3 unces d'or
<i>Manchusos</i> (15 en total)	8 mancusos

23. Relació de béns mobles llegats pel bisbe Sal·la en el seu testament (1003)¹⁰⁶

L'exemple paradigmàtic d'aquests vincles, que com veurem també foren positius per a les biblioteques dels comtats, va ésser l'arribada a l'Europa cristiana dels escacs a través del comtat d'Urgell.¹⁰⁷ Havien nascut a l'Índia com a evolució del xaturanga,¹⁰⁸ el joc de les *quatre forces*, i van expandir-se ràpidament amb les conquestes islàmiques dels segles VII i VIII. Sembla que en temps d'Abd al-Rahman II (822- 852) el joc va fer el salt a la península Ibèrica, i va ser a través dels contactes entre Còrdova i els territoris cristians a la segona meitat del segle X que aquests últims van arribar a conèixer els escacs. A l'Europa medieval el joc va esdevenir un dels principals entreteniments de la noblesa i ràpidament va adaptar-se a la realitat bèl·lica europea, com pot veure's al *Libro de los juegos* d'Alfons X el Savi.¹⁰⁹ Els comtats sud-pirinencs van ser un dels canals d'entrada dels escacs a Europa, en especial el d'Urgell. De les cinc referències d'escacs als comtats del segle XI, quatre són de personatges urgellencs,¹¹⁰ cosa que podria explicar per què els comtes d'Urgell van acabar adoptant com a blasó del llinatge un escaquer.

Més enllà dels béns de luxe i del botí, la possibilitat de conquerir noves terres explica per què a partir de l'any mil la classe dirigent urgellenca va viure amb la mirada fixada cap a migdia. Les xifres, en aquest cas, exemplifiquen prou bé l'interès comtal. Segons F. Sabaté, durant la desena centúria Urgell va eixamplar els dominis uns 1.050 quilòmetres quadrats,¹¹¹ mentre que al segle XI l'expansió va representar un guany molt superior, d'uns 2.150 quilòmetres quadrats.¹¹² Les dades demostren clarament que el que hi havia per davant era molt millor del que ja es posseïa aleshores. Cal tenir present, a més, que no es tractava de conquerir per conquerir, sinó que les terres del baix Solsonès, la Segarra i la

¹⁰⁶ *Ibidem*, doc. 288. De la següent taula resum de béns mobles llegats pel bisbe Sal·la, n'excloem les referències a blat, pa i vi.

¹⁰⁷ VERGÉS, O. (2012). «El ajedrez medieval. El juego de la guerra en la Cataluña del siglo XI», *Roda da Fortuna* 2, p. 80-91.

¹⁰⁸ FITÉ, F. (1985). «El lot de peces d'escacs de cristall de roca del Museu Diocesà de Lleida, procedents de la Col·legiata d'Àger (s. XI)», *Acta Mediaevalia* 5-6, p. 281-312 (p. 283).

¹⁰⁹ ORELLANA, R. (ed.) (2007). *Alfonso X el Sabio. Libro de los juegos: acedrex, dados e tablas. Ordenamiento de las tafurerías*. Madrid, Fundación José Antonio de Castro.

¹¹⁰ VERGÉS, O. (2012). «El ajedrez medieval...», p. 88.

¹¹¹ SABATÉ, F. (1995). «Organització administrativa i territorial...», p. 23.

¹¹² SABATÉ, F. (1997). *El territori de la Catalunya medieval...*, p. 28.

Noguera eren força més rendibles que no les d'Andorra i el Baridà. Rendibles no per la qualitat de la terra, sinó per una més gran facilitat de treballar-les i perquè l'extensió cultivable era superior. Un alou com el que adquiria Guisad II a Noves l'any 948 era un gran domini, però no tota aquella propietat era productiva perquè hi havia zones poc aptes per al cultiu. Per contra, un alou semblant prop de Guissona era pràcticament explotable en la seva totalitat, i per això la possessió era més rendible. Com més producció, més copiosos eren els censos que se'n podien obtenir encara que el percentatge que quedava per al senyor fos el mateix a Noves que a Guissona. I, a tot això, caldria sumar-hi que després d'anys de compravendes, donacions i herències, les terres del nord del comtat eren dominis força parcel·lats, mentre que a les àrees acabades de conquerir podien crear-se grans propietats de bell nou pel mateix dret de conquesta.

No es estrany, doncs, que aquells anys els comtes d'Urgell es despreguessin de propietats que tenien al nord i s'interessessin cada vegada més per la frontera. Això explica, en part, la permuta dels alous andorrans que van fer Borrell i Sal·la el 988 i la venda dels alous de Castellbò que el mateix comte va fer al vescomte Guillem l'any següent. Aquest procés va continuar al llarg dels decennis immediats, fins al punt que vescomtes i bisbes van acabar disputant-se l'hegemonia pirinenca, mentre que els comtes, des de mitjan segle XI, van instal·lar la capital del comtat a Agramunt. L'origen de tot això cal buscar-lo en el canvi de conjuntura que va viure el comtat d'Urgell en relació amb les terres de migdia al tombant de l'any mil.

4.3. El bisbat d'Urgell al tombant de mil·lenni

La vinculació històrica entre el comtat i el bisbat a Urgell és inqüestionable. Malgrat que el poder dels prelats urgellencs arribava, territorialment, a confins més allunyats que el dels comtes del palau de Ciutat –atès que incloïa territoris com Cerdanya i Berga, a més de tenir autoritat sobre la seu de Roda–,¹¹³ el cert és que al llarg dels segles X i XI l'Església d'Urgell va mantenir-se lligada, i en alguns aspectes sotmesa, als designis comtals. Eren els comtes, els qui tenien l'última paraula de l'elecció episcopal, i per això normalment l'elegit era un personatge de provada fidelitat en el moment d'ésser designat i també en el futur. A més, la principal base patrimonial del bisbat es trobava a la plana fluvial de la Seu i a la vall del Segre, indrets on els comtes d'Urgell governaven directament. La sort dels béns del bisbat, per tant, quedava lligada a la dels comtes, tant en relació amb l'avenç de la frontera com per raó de les donacions que els sobirans poguessin fer als bisbes fidels. Això no vol dir que en uns altres territoris del seu bisbat els prelats fossin personatges secundaris. Quan va ser necessari van defensar de manera infatigable i contundent el seu patrimoni, ja fos a Urgell, a Cerdanya o en uns altres indrets. Amb tot, des del temps de Carlemany la ciutat de la Seu d'Urgell era propietat comtal, i com aquell qui diu els comtes tenien les claus de la catedral.¹¹⁴ En aquest context, i més enllà de les actuacions de caràcter pastoral o relacionades amb el govern de l'Església, els bisbes poc més podien fer sinó ésser fidels als seus senyors i esperar que aquest servei fos recompensat de manera generosa.

Tenint present tot això, s'entén clarament el tarannà del bisbe Sal·la, sempre al costat d'Ermengol I i participant activament en la seva cort i, fins i tot, en l'expedició militar a terres andalusines del 1010. És a partir dels anys de govern del prelat conflentí que podem acostar-nos amb més detall a la història d'aquest bisbat. De períodes anteriors, ja n'hem esmentat notícies, però sovint la documentació era pobra per reconstruir-ne aspectes concrets. No és fins a la segona meitat del segle X que podem anar un pas més enllà i saber amb més detall la història episcopal, justament en un moment important de canvi. Durant

¹¹³ D'ABADAL, R. (1974). «Origen i procés de consolidació...», p. 79-85.

¹¹⁴ BARAUT, C. (2000). «L'origen de la senyoria episcopal de la Seu d'Urgell», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* 20-21, p. 57-61.

els anys del bisbe Sal·la va començar-se a aplicar universalment la dècima episcopal, a la vegada que el bisbat creava una base patrimonial aliena als béns dels prelats titulars, a més de reformar la canònica urgellenca, un projecte important de cara al futur. I encara cal sumar-hi la consolidació dels llaços entre l'Església d'Urgell i Roma per mitjà dels viatges d'Ermengol I i del bisbe conflentí, que va recaptar una nova butlla per a la seva Església.

4.3.1. La creació del patrimoni episcopal urgel·lità

Malgrat que l'Església era un poder espiritual, també tenia un gran poder terrenal, i no sols de caràcter simbòlic, sinó també material. La cristianització de l'imperi romà, des de la instauració de la llibertat de culte amb Constantí (313) fins a l'oficialització del cristianisme amb Teodosi (380), va permetre a l'Església d'aconseguir una gran base patrimonial que no va deixar de créixer al llarg de l'Antiguitat tardana i dels primers segles medievals. De fet, amb la liquidació de l'imperi romà, l'Església va adquirir una gran preeminència i va arribar a substituir les autoritats civils a les antigues ciutats (*civitas*) romanes. I encara que en uns quants moments el seu patrimoni va veure's afectat per confiscacions, com per exemple les que va protagonitzar Carles Martell,¹¹⁵ avi de Carlemany, en general l'Església va trampejar els canvis polítics de l'Occident europeu i va arribar a l'any mil com a únic poder universal, simbòlicament, i com a gran propietària de béns. Van ajudar-hi les donacions dels monarques carolingis i també documents com la *Donació de Constantí*, que servien per justificar les possessions de la península Itàlica i que van utilitzar-se, més endavant, per fer reclamacions en uns altres indrets del continent, com en terres hispàniques.¹¹⁶

Més enllà d'aquestes constatacions generals, als territoris del nord-est peninsular l'Església va veure com la crisi del món visigot, l'arribada dels musulmans i la posterior conquesta carolíngia afectaven els seus béns. No va ésser fins a la consolidació definitiva de l'autoritat carolíngia i l'establiment dels comtes a l'antiga Marca que, a poc a poc, va anar recuperant el terreny perdut gràcies a la delimitació dels bisbats i a donacions de predis en benefici, tant a seus episcopals com a monestirs. Al final del segle IX, amb el debilitament de la monarquia franca, aquests beneficis van passar a formar part del patrimoni propi d'aquestes institucions, afavorides per donacions comtals al llarg del segle X. Malgrat tot, els patrimonis eclesiàstics d'abans de l'any mil encara eren lluny del que

¹¹⁵ BARTHÉLEMY, D. (2005). *El año mil y la Paz de Dios...*, p. 332.

¹¹⁶ La *Donació de Constantí* va servir al papat per justificar les seves possessions terrenals a la península Itàlica (LEWIS, D. L. (2009). *El crisol de Dios...*, p. 277) i, més endavant, Gregori VII no va dubtar a afirmar que tota la península Ibèrica era propietat del papat (FLORI, J. (2003). *La guerra santa. La formación de la idea de cruzada en el Occidente cristiano*. Madrid, Editorial Trotta-Universidad de Granada, p. 200).

arribarien a ésser, i eren els comtes els qui, havent patrimonialitzat els beneficis i la terra fiscal, tenien els dominis més extensos.

Durant la desena centúria encara hi havia una clara confusió entre el patrimoni personal de cada bisbe titular i els béns episcopals. Així, per exemple, Guisad II va fer algunes adquisicions de propietats mentre dirigia la mitra urgel·litana,¹¹⁷ però això no vol dir que aquells béns passessin a formar part del patrimoni episcopal. No va ésser fins a la seva mort, i en virtut de les clàusules testamentàries, que algunes d'aquestes propietats van llegar-se al bisbat,¹¹⁸ però sempre per voluntat del testador. Passava el mateix en el cas del seu antecessor Radulf, fill del comte Guifré I, que tenia una gran quantitat de béns, però els posseïa personalment, no eren pas propietat del bisbat.¹¹⁹ Això no significa que el bisbat d'Urgell no tingués dominis propis, evidentment. Entre donacions comtals, permutes i béns propis disposava d'una bona base patrimonial, però encara minsa si la comparem amb segles posteriors.¹²⁰

La situació va començar a canviar en temps del bisbe Sal·la, quan es detecta que van establir-se les bases per crear el futur patrimoni episcopal urgel·lità. D'una banda, per canvis en la mateixa societat i en la conjuntura política del territori. I, d'una altra, pel tarannà del bisbe Sal·la i per la seva actuació al capdavant del bisbat. En el decurs de la segona meitat del segle X van tendir a augmentar les donacions pietoses *pro anima*, cosa que va beneficiar les institucions, eclesiàstiques evidentment, que podien intercedir per la salvació de l'ànima d'un difunt.¹²¹ L'increment de donacions no va deure's a pors de

¹¹⁷ Sabem, per exemple, que l'any 948 el bisbe Guisad II va comprar un alou a Noves pel preu de cent sous (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 114), i també que abans del 973 havia adquirit unes possessions a Navés, donades aquell mateix any a un tal Miró (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», ap. 7).

¹¹⁸ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 8. D'una altra banda, en virtut d'una donació posterior a la redacció del seu testament, Guisad donava un alou a Santa Cecília d'Elins després de morir (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 125).

¹¹⁹ Ja abans de ser bisbe d'Urgell, Radulf tenia extenses propietats (ROVIRA, M. (1980). «Un bisbe d'Urgell del segle X: Radulf...», p. 170). Com a bisbe, el fill de Guifré I va adquirir una propietat pel preu de cent sous a Nocoló, vora la Seu (BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 98). Sabem que després de la seva mort totes les propietats que tenia al comtat de Cerdanya van ésser lliurades pels seus almoïners a Santa Maria de la Seu (*Ibidem*, doc. 120). Aquestes propietats, i algunes més de les quals no tenim notícia a causa de la migradesa de la documentació, eren possessions personals, encara que les hagués adquirit ja com a bisbe. Donar-les després a Santa Maria de la Seu va ésser una decisió personal.

¹²⁰ Per esmentar-ne alguns exemples, sabem que el comte Sunifred II i la seva muller Adelaida van donar un alou situat a Arcavell a Santa Maria de la Seu l'any 907 (*Ibidem*, doc. 65); una actuació similar a la del prevere Ansulf el 909, quan va donar la major part de les seves propietats al bisbat (*Ibidem*, doc. 66); i la del també prevere Centoll, que va fer el mateix amb les seves l'any 932 (*Ibidem*, doc. 94). També coneixem alguna permuta de la desena centúria, com l'alou que Radolf va permutar amb el bisbat l'any 977 (*Ibidem*, doc. 177). Entre donacions, permutes i béns propis, l'Església d'Urgell era una gran propietària, però encara lluny del que arribaria a ésser anys a venir.

¹²¹ El prevere Francemir va donar un alou que posseïa a la vall de Cerc a Santa Maria de la Seu per a remei de la seva ànima després de la seva mort (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 189 [any

caràcter mil·lenarista,¹²² sinó que més aviat van ésser producte d'una nova espiritualitat. El creixent pes de l'Església va tenir efectes sobre la manera d'entendre el món de la societat, preocupada cada vegada més pel seu futur en el més enllà. Gradualment, l'Església va convertir-se més en l'àrbitre que decidia entre el Bé i el Mal, amb un creixent pes sobre la moral de la població. No és estrany, doncs, que aquesta conscienciació derivés en un augment d'aquesta mena de donacions.

També van anar en augment les donacions en precari, en què el propietari d'un bé el lliurava a l'Església a canvi que se li'n cedís un altre, normalment més adequat a les seves necessitats, en usdefruit; tot i que la cosa més habitual era rebre l'usdefruit de la mateixa propietat donada,¹²³ però assegurant-se, això sí, la intercessió pel remei de la seva ànima i la protecció del bé respecte dels interessos dels magnats que el volguessin adquirir. Aquesta mena d'acords incrementaven les propietats eminentes del bisbat i asseguraven, alhora, la percepció d'un cens anual.¹²⁴

Quan parlem de donacions fetes buscant la protecció del bisbat no podem imaginar-nos una situació de caràcter apocalíptic en què els nobles guerrers van atacar els patrimonis dels propietaris lliures, van matar-los i van robar-los les terres. Més aviat ens trobem la fi d'un procés de llarg abast començat al final del segle IX en què va consolidar-se la patrimonialització dels béns per part de comtes, vescomtes i nobles, una tendència que deixava els propietaris aliens a aquesta dinàmica en una situació de certa indefensió. A poc a poc s'havien anat consolidant unes xarxes de vincles de fidelitat que lligaven els grans amb els petits, i en aquesta dinàmica qui més qui menys va elegir el seu camí. L'afany dels grans per consolidar i adquirir nous patrimonis va fer que molts propietaris optessin per vincular-se a un d'aquests grans, ja fos un magnat, ja fos el bisbat. Cal tenir present, tanmateix, que lliurar les propietats a l'Església i retre fidelitat als bisbes no implicava, en cap cas, voler mantenir el model social de temps anteriors. L'Església no exercia el paper de salvadora i protectora dels desvalguts, més aviat era partícip del vigent procés de

981]); com també va fer el prevere Ermengol amb les seves vinyes l'any 983 (*Ibidem*, doc. 197). Però no sols els eclesiàstics feien donacions *pro anima*. Un tal Langobard donava la meitat de l'alou que tenia a Olvan (comtat de Berga) a Santa Maria de la Seu i l'altra meitat al bisbe Sal·la per a remei de la seva ànima (*Ibidem*, doc. 220 [any 990]); i el vescomte Guillem feia donacions al bisbe Sal·la en el seu testament perquè celebressin misses «pro anima mea» (*Ibidem*, doc. 238 [any 994]), per esmentar-ne un parell d'exemples.

¹²² Contra la idea de les pors de l'any mil, vegeu BARTHÉLEMY, D. (2005). *El año mil y la Paz de Dios...*, p. 170-176.

¹²³ Així, per exemple, l'any 998 el bisbe Sal·la tornava als esposos Esclua i Belleúncia l'alou que havien donat a Santa Maria de la Seu (vegeu BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 255) a canvi del pagament anual d'un cens (*Ibidem*, doc. 259).

¹²⁴ Així, per exemple, el prevere Ansifred va donar, el 995, un alou que tenia per compra del comte Ermengol a Santa Maria de la Seu. Ell i la seva posteritat se n'asseguraven l'usdefruit, però pagant un cens anual a Santa Maria de la Seu (*Ibidem*, doc. 241). Per a uns altres exemples semblants, vegeu *Ibidem*, docs. 251, 257 i 261, entre molts més.

senyorialització. En una societat canviant, una part dels propietaris de béns immobles van optar per la fidelitat al poder episcopal mentre que l'altra va preferir seguir un comte o un noble, sense que això fos contrari als canvis que vivia la societat en aquell moment. No podem pas quedar-nos amb la idea que els seguidors dels bisbes eren partidaris d'un model basat en la pau, mentre que la naixent noblesa representava els guerrers assedegats de terres i violència. La història urgellenca ens demostra que el bisbat es beneficiava de les conquestes comtals amb les donacions de predis i l'establiment de noves parròquies, de les quals obtenia la dècima. No oblidem que quan els comtes no dirigien les conquestes, eren els bisbes qui ho feien, com demostra la conquesta de Guissona culminada pel bisbe Ermengol (c. 1020). En una època de canvis, els propietaris van optar per vincular-se amb qui millor podia afavorir els seus interessos polítics, econòmics i socials, sense entrar a considerar les conseqüències que podia tenir allò per a la societat. Poder econòmic i puixança individual, doncs, van ésser els elements que expliquen la lògica de la presa de decisions dels propietaris urgellencs del tombant de mil·lenni.

A tot això, cal sumar-hi les donacions de grans predis fetes pels comtes o per importants membres de la classe dirigent. En aquest cas no es tractava tant de propietats mitjanes, sinó de grans alous lliurats plenament i sense reserva al bisbat.¹²⁵ El fenomen s'inscrivía en algunes dinàmiques ja esmentades, com la voluntat de salvació de l'ànima que també tenien els poderosos, la voluntat de beneficiar l'Església o de recompensar la fidelitat prestada. Els tres elements, els trobem en temps del bisbe Sal·la, i també en anys precedents. Els comtes Borrell II i Ermengol I van fer donacions a l'Església d'Urgell en el seu testament per assegurar el remei de les ànimes respectives, però també van fer donacions que tenien per objectiu d'afavorir el bisbat i recompensar Sal·la per la fidelitat mostrada.¹²⁶

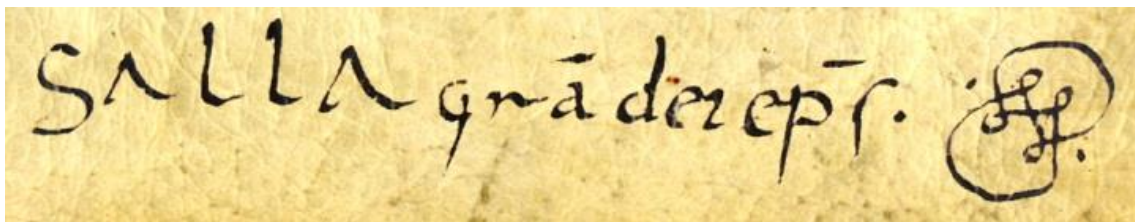
El bisbe Sal·la, amb tot, no era un home passiu que esperava que tot li vingués donat: *motu proprio* també va fer gestions a favor del patrimoni episcopal adquirint, venent, donant o permutant propietats.¹²⁷ L'exemple més clar és la permuta que va permetre al bisbat de

¹²⁵ Així, quan va fer testament Bernat de Conflent va donar el seu alou de Vima (Baridà) al bisbat que governava el seu germà (*Ibidem*, doc. 281); i l'ardiaca d'Andorra Sendred va fer donació a Santa Maria de la Seu de l'alou de Somont l'any 1003 (*Ibidem*, doc. 286), per esmentar-ne dos exemples de membres de la classe dirigent dels comtats d'aleshores.

¹²⁶ Entre més donacions, Borrell va llegar la vila de Tuixent al bisbat, una propietat extensa de la qual podien obtenir-se molts rèdits en forma de censos (*Ibidem*, doc. 232); i Ermengol I, per la seva banda, va donar al bisbat el castell de Conques a més de l'esmentada vila de Tuixent, que mantenia injustament, «propter remedium anime sue» (*Ibidem*, doc. 300).

¹²⁷ A tall d'exemple, Sal·la va vendre al prevere Bonhome el castell de Carcolze per cinc-cents sous (*Ibidem*, doc. 239); va permutar amb l'abat de Codinet unes propietats que bisbat i monestir tenien a la zona de Noves (BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet...», doc. 42); va donar unes propietats a Montanissell a canvi que el bisbat en rebés els censos estipulats (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys

posar la primera pedra del futur feu andorrà. El juliol del 988 el comte Borrell, acompanyat de la seva esposa i dels seus fills, va permutar amb el bisbe Sal·la i els canonges de la Seu uns quants alous, entre els quals, a part del de Bescaran i Alàs, hi havia els de Sant Julià de Lòria, Santa Coloma, Andorra i Ordino, a canvi de possessions situades als comtats de Cerdanya i Berga.¹²⁸ La pràctica totalitat de les valls del Valira passava a mans episcopals, cosa que reconeixen ja documents posteriors com ara la butlla atorgada pel papa Silvestre II el 1001.¹²⁹ De tot aquest territori, el bisbat passava a percebre'n censos anuals, i en el futur no va fer sinó consolidar el seu domini en aquest indret fins que finalment l'any 1133 el comte Ermengol VI vengué al bisbe d'Urgell Pere Berenguer tots els drets comtals de les valls a canvi de mil dos-cents sous.¹³⁰

24. Signatura del bisbe Sal·la d'Urgell¹³¹

Aquesta permuta ha d'inscriure's en una dinàmica més àmplia relacionada amb la frontera. De manera evident, a la segona meitat del segle X la frontera va esdevenir un pol d'atracció per les perspectives de futur que ofería. Les conquestes que s'albiraven a l'horitzó van fer que a partir d'aquells anys els comtes i els seus nobles fidels hi dipositessin una gran part de la seva atenció, a la vegada que cedien propietats als territoris septentrionals.¹³² És per això que amb molt poc temps de diferència van permutar les valls d'Andorra amb els bisbes per dominis situats més al sud (988) i van vendre a la família vescomtal la pràctica totalitat de la vall de Castellbò (989).¹³³ En el cas andorrà, caldria afegir-hi com a motivació per desprendre-se'n l'afer Bragafolls, que havia impedit l'establiment d'un domini més ferm dels comtes, com tindrem ocasió de veure. Per

981-1010...», doc. 246); i va adquirir a la vescomtessa Sança d'Urgell el terme del castell de Solsona i Lladurs pel preu de cent sous (*Ibidem*, doc. 258).

¹²⁸ *Ibidem*, doc. 214.

¹²⁹ Segons la butlla, el bisbat posseïa «In valle Andorra omnes alodes comitales» (*Ibidem*, doc. 271).

¹³⁰ BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, doc. 43.

¹³¹ Signatura autògrafa del bisbe Sal·la provinent d'una donació d'unes propietats episcopals (ACU, pergamins, n. 171).

¹³² Aquesta política, anys més tard, va demostrar-se errònia perquè les conquestes van acabar-se i els comtes, sense èxit, van intentar de recuperar el terreny perdut al nord del comtat. En aquest sentit, vegeu GASCÓN, C. (2015). *La catedral saquejada. El comte de Foix i la invasió del bisbat d'Urgell a la fi del segle XII*. La Seu d'Urgell, Salòria.

¹³³ DEVIC, C., VAISSETE, J. (1875). *Histoire Générale de Languedoc...*, tom 5, col. 309-311. Vegeu l'apartat 3.2.4 del present estudi.

a l'Urgell d'aleshores, eren uns dominis molt extensos (Andorra i Castellbò), però res a veure amb les expectatives que oferien les conquestes futures, com ben aviat es demostraria. Cal entendre que com més frontera i més guanys territorials al sud, també hi havia més territori a repartir i, per tant, els comtes, de l'any mil en endavant, van poder ésser més generosos amb el bisbat.

Unes altres possessions van adquirir-se per vies diferents, com ara el castell de Carcolze, obtingut després que el comte Borrell II no tornés un crèdit que li havia fet el mateix bisbe Sal·la.¹³⁴ El patrimoni i els censos que rebia periòdicament l'Església urgellenca li permetien de fer operacions de crèdit, de les quals tenim alguns exemples documentats. A més del cas esmentat, sabem que l'any 997 el comte Ermengol I devia dos-cents sous al bisbe Sal·la, que va pagar lliurant-li la vila de Sallent,¹³⁵ propietat reconeguda pel papa l'any 1001.¹³⁶ No era, tanmateix, una pràctica exclusivament eclesiàstica i sabem per exemple que el vescomte Guillem i el cavaller Guitard havien contret crèdits que en els seus respectius testaments demanaven que fossin liquidats.¹³⁷

Per tal d'assegurar les seves possessions, en temps carolingis els bisbes van acudir als emperadors per recollir preceptes que reconeguessin els límits episcopals.¹³⁸ L'allunyament entre Urgell i la monarquia va fer que des del 860 no hi hagués nous preceptes per al bisbat, i per aquest motiu a mitjan segle X els prelats van acudir a Roma per obtenir butlles que fessin el mateix paper.¹³⁹ En aquests documents veiem com els bisbes demanen al papa que reconegués els béns que ja tenien anteriorment i les noves possessions acabades d'adquirir.¹⁴⁰ Ara, el que va ésser clau per assegurar certes possessions, sobretot parròquies per tal de cobrar-ne els delmes deguts, va ésser l'acta de consagració de la Seu d'Urgell, datada textualment el 819, però elaborada en temps del bisbe Ermengol després de la mort de Sal·la.¹⁴¹

¹³⁴ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 239.

¹³⁵ *Ibidem*, doc. 249.

¹³⁶ *Ibidem*, doc. 271.

¹³⁷ *Ibidem*, doc. 238 (any 994); i MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 30 (any 1009), respectivament.

¹³⁸ En aquest sentit vegeu l'apartat 1.4.2. del present estudi.

¹³⁹ Sobre la necessitat d'una nova legitimitat i el reconeixement del papat vegeu més amunt l'apartat 3.3.3.

¹⁴⁰ Vegeu BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», ap. 3 (any 951); BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 271 (any 1001); i BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 324 (any 1012).

¹⁴¹ Sobre aquesta qüestió vegeu més avall l'apartat 5.2.4. del present estudi.

4.3.2. La universalització de la dècima eclesiàstica

L'Església medieval gaudia d'una quota important de poder terrenal derivada, en gran mesura, de la riquesa que posseïa. Aquesta riquesa tenia l'origen en la possessió de terres, sobretot dels beneficis que generaven en forma de censos anuals. La creació d'una base patrimonial del bisbat d'Urgell era fonamental per a la seva puixança econòmica, però més enllà d'aquests censos l'Església també disposava d'una tributació específica que *a priori* havia de capitalitzar en la seva totalitat: era la dècima o delme, i normalment es percebia juntament amb primícies i oblacions.

Com suggereix el nom, la dècima representava una desena part de la producció d'un indret determinat. En el marc de la parròquia, doncs, el bisbat tenia una fiscalitat pròpia que representava aproximadament el 15% de la producció total, si sumem primícies i oblacions al delme esmentat. L'origen d'aquesta fiscalitat religiosa, el trobem a les Sagrades Escriptures, principalment a l'Antic Testament.¹⁴² Així, per exemple, tant Abraham com el seu nét Jacob van complir amb el pagament del delme davant de Déu, com explica el llibre del Gènesi (Gn, 14: 19-20 i 28: 20-22). Si resseguim l'Antic Testament, hi trobarem nombroses mencions d'aquest impost pagat al Senyor o als seus representants terrenals, com per exemple al Deuteronomi (Dt, 14: 22 i 26: 1) i al llibre de Nehemies (Ne, 10: 32-38). D'una altra banda, segons el llibre dels Nombres, Jahvè va parlar a Aharon i li va donar les primícies i les oblacions que li corresponien a Ell (Nm, 18: 9-13). Podem veure, doncs, que a la Bíblia ja es parlava de la tríada tributària que els representants de Déu a la terra havien de percebre com a donatiu al Senyor. Així i tot, aquesta teoria fiscal no va fer-se efectiva fins als segles medievals perquè la primera Església cristiana va fundar-se principalment sobre les bases de les ensenyances de Jesús, recollides al Nou Testament, on aquesta fiscalitat només apareix mencionada d'una manera puntual i secundària.

La generalització de la dècima no va arribar fins als temps carolingis, moment a partir del qual la monarquia franca va procurar d'universalitzar-la en un procés paral·lel a l'establiment de parròquies rurals a tot l'imperi.¹⁴³ El cert és que fins aleshores les diòcesis tenien seus episcopals, però no una xarxa parroquial distribuïda al llarg del territori que permetés la completa evangelització de la població i donés resposta a les necessitats pastorals dels fidels.¹⁴⁴ Van ser Pipí i després el seu fill Carlemany els monarques que, a la

¹⁴² CONSTABLE, G. (1964). *Monastic tithes from their origins to the twelfth century*. Cambridge, Cambridge University Press, p. 9-10.

¹⁴³ GANSHOF, F. L. (1974). *El Feudalismo...*, p. 44; SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 144; i HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 291.

¹⁴⁴ Vegeu més amunt l'apartat 2.3.2. del present estudi.

segona meitat del segle VIII, van instituir la dècima eclesiàstica, la qual a partir d'aquell moment havia d'ésser cobrada pels bisbats a través de la xarxa parroquial creada *ad hoc* amb aquest objectiu.¹⁴⁵

Ara, tal com hem vist quan parlàvem de la gestió del territori urgellenc en temps de Sunifred II, els primers exemples de parroquialització als comtats sud-pirinencs –i a Urgell, en conseqüència– no daten sinó del final de la novena centúria i, sobretot, de la desena.¹⁴⁶ Així i tot, en aquell moment no podem parlar d'una generalització en la percepció del delme perquè moltes actes de consagració d'esglésies d'aleshores encara no hi fan esment.¹⁴⁷ En aquest sentit, doncs, és important de no confondre l'edificació i la consagració d'una església rural amb l'establiment d'una parròquia que percebia el delme episcopal. I fins i tot en alguns casos, sí que s'estableix una parròquia, però en la consagració no s'esmenta el cobrament del delme, com passa amb la consagració de l'aleshores parròquia de Sant Pere de Graudescales a mans del bisbe Nantigís.¹⁴⁸ Mentre que en unes altres consagracions conduïdes per aquest bisbe va estipular-se la percepció del delme, en aquest cas no es menciona, cosa que demostra que durant la primera meitat del segle X encara no hi havia una actuació sistemàtica en aquesta línia, ni dels mateixos bisbes que en principi n'havien d'ésser els garants.

Una mostra clara que van ésser els carolingis, els impulsors de la difusió de la percepció del delme, és que en el primer precepte imperial que es conserva per a Urgell, atorgat per Lluís el Piadós al bisbe Sisebut (835), es fa referència expressa a la dècima episcopal.¹⁴⁹ No és així, per contra, en el precepte de Carles el Calb per a la mateixa seu del 860.¹⁵⁰ Malgrat que això no impedia a l'Església d'Urgell de continuar-lo cobrant en virtut del precepte del 835, tot plegat demostra que hi havia una certa incongruència a l'hora d'actuar sistemàticament en aquesta qüestió, cosa que també detectem als documents urgellencs. És evident que si una cosa no es feia bé, però des del poder imperial no s'empenyia per posar-hi remei, no hi havia manera que el problema se solucionés.

En la documentació urgellenca de la desena centúria apareixen sovint referències a dècimes, primícies i oblacions, però no s'apliquen sistemàticament en el moment d'establir noves parròquies. L'antic bisbat d'Urgell és un dels territoris de l'Europa occidental que

¹⁴⁵ CONSTABLE, G. (1964). *Monastic tithes...*, p. 28-29; i BLOCH, M. (1986). *La sociedad feudal...*, p. 263.

¹⁴⁶ MARTÍ, R. (2006). «Del *fundus* a la *parrochia*...», p. 159-160.

¹⁴⁷ Pot veure's clarament en la documentació urgellenca d'aquells anys: BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 11, 12, 14, 15, 19, 20, 23 i 26.

¹⁴⁸ *Ibidem*, doc. 24.

¹⁴⁹ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 282-285.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 286-288.

més actes de consagració ha conservat, cosa que permet d'analitzar en detall l'evolució de l'aplicació d'aquesta tributació. El bisbe Nantigís (899-914) va ser un dels prelats més actius de la història del bisbat quant a establir noves parròquies, però no va ser sistemàtic a l'hora d'instaurar la dècima a les consagracions que presidia. Així, per exemple, es dona el cas que va consagrar amb un sol dia de diferència les esglésies de Sant Jaume d'Estoll i de Santa Eugènia de Sallagosa, tot i que no va fer referència a aquests tributs en el primer cas i sí que ho va fer en el segon.¹⁵¹ El successor de Nantigís, Radulf (914-942), no va ser gaire actiu en aquest sentit i podem concloure que el seu govern no va tenir com un dels principals objectius promoure l'establiment del delme.

Des del temps de Guifré I fins al de Borrell II, malgrat que la fiscalitat episcopal no era desconeguda a Urgell, no hi havia una actuació clara en aquest sentit. Dificilment podem parlar d'universalització del delme, com havia estat la intenció de Carlemany. Més aviat ens trobem amb una situació en què aplicar-lo o no depenia de la voluntat de cada bisbe, i això sense oblidar que llavors l'existència de la dècima no implicava que fos cobrada directament pel bisbat. Sovint podia ésser cedida a tercers, normalment aquells homes il·lustres que són mencionats a les actes de consagració i que d'una manera o una altra havien promogut l'erecció d'un temple del qual en el futur mantenien el patronat. De fet, no tan sols el delme era en mans de tercers: la propietat sencera d'alguna església podia trobar-se en mans de particulars, ja fossin eclesiàstics o laics.¹⁵²

A partir de Guisad II, i sobretot en temps del bisbe Sal·la, la situació va canviar i hi va haver una voluntat de fer universal la dècima al bisbat. Potser hi va ajudar la presa de contacte amb Roma a partir del 951. Agapet II, a la butlla atorgada per al bisbat a Guisad II, especificava clarament que reconeixia totes les possessions episcopals, a més de les «primicis et decimis».¹⁵³ Com hem vist a la documentació, els bisbes no s'havien oblidat d'aquella tributació, però no eren sistemàtics a l'hora d'aplicar-la. Que una autoritat superior i universal, cent vint anys després del precepte de Lluís el Pietós, fes esment a l'impost (seguint el mateix precepte) potser va animar Guisad II i el seu ardiaca Sal·la a optar per generalitzar-lo, que al cap a la fi podia ésser profundament beneficiós. De fet, quan Sal·la va visitar el papa Silvestre II l'any 1001, aquest li va lliurar una butlla en què

¹⁵¹ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 26 i 27, respectivament.

¹⁵² SALRACH, J. M. (2013). *Justícia i poder a Catalunya...*, p. 55; i SABATÉ, F. (2007). *La feudalització de la societat catalana...*, p. 199-200. Per esmentar-ne alguns exemples urgellitans, BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 219 i 231.

¹⁵³ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», doc. 3.

confirmava que el bisbat podia percebre dècimes i primícies de totes les seves possessions.¹⁵⁴

En la majoria d'establiments parroquials dirigits per Guisad II i Sal·la apareixen dècimes, primícies i oblacions referenciades a les actes de consagració,¹⁵⁵ l'instrument a través del qual s'instituí la nova fiscalitat.¹⁵⁶ Així doncs, la tendència observada és que a mesura que avança el segle va generalitzant-se tant a les parròquies de bell nou consagrades com a les ja edificades. I va ser a partir d'aquest moment quan van començar obertament els conflictes per la dècima. A les esglésies ja edificades i controlades pel bisbat, hom podia resistir-se a satisfer una nova fiscalitat no instituïda per la dotalia en el moment de la consagració. Per la seva banda, a les esglésies ja edificades, però gestionades parcialment o totalment per un particular, potser s'hi aplicava la nova fiscalitat religiosa, però els conflictes es produïen quan aquest gestor es negava a trametre la quantitat percebuda al bisbat. I, finalment, no a tot arreu hi devia haver una col·laboració del poder laic que n'assegurés el cobrament, perquè hi havia qui podia veure amb mals ulls que l'Església apliqués una tributació al seu territori de la qual no obtenia cap benefici.

Per tant, en el moment d'aplicar sistemàticament la fiscalitat episcopal a Urgell sembla que uns quants factors podien causar tensions importants, com realment va acabar passant. És en aquest context on hem de situar, per exemple, el judici que va enfrontar l'any 961 l'Església d'Urgell amb un tal Oliba, acusat d'haver usurpat la dècima episcopal de Sant Fructuós d'All (Cerdanya).¹⁵⁷ Oliba defensava que percebia aquell impost per herència dels seus pares, i segurament era veritat, però probablement havia estat un pacte tàcit des de feia anys, sense cap acord documental, i per això quan Guisad II va decidir-se a recuperar el delme d'aquell temple Oliba no va poder-ne demostrar la possessió legal. Com aquest cas, se'n devien produir molts més que no ens han arribat, però que caldria inscriure en la mateixa dinàmica. Ara, el gran conflicte per la percepció de la dècima va produir-se en temps del bisbe Sal·la quan la família comtal cerdana va usurpar totes les parròquies episcopals que l'Església d'Urgell tenia als comtats de Cerdanya i Berga, un tema que analitzarem en detall tot seguit.

El problema amb què es trobava el bisbat era que *a priori* només podia cobrar dècimes a les parròquies que posseïa, o a les que ja des de bon principi, en el moment de

¹⁵⁴ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 271.

¹⁵⁵ Per exemple, BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 33 (any 949), 34 (any 952), 36 (any 962), 39 (any 978), 40 (any 983), 41 (any 984) i 42 (any 984).

¹⁵⁶ PUIGVERT, X. (1992). «La introducció del delme a la Marca Hispànica», *Acta històrica et archaeologica mediaevalia* 13, p. 117-125 (p. 121).

¹⁵⁷ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 143.

l'establiment parroquial, s'havia definit així. L'única manera d'universalitzar la dècima era que l'Església d'Urgell pogués demostrar el seu control sobre la majoria de parròquies del bisbat, i això és el que va aconseguir el bisbe Ermengol amb la falsa acta de consagració de la Seu d'Urgell que va fer elaborar a l'*scriptorium* urgell·lità, datant-la el 819 per tal que cap altre títol de propietat pogués incórrer-hi en contra.¹⁵⁸ De fet, en la primera notícia d'utilització d'aquest document com a prova judicial, al famós plet de Sant Pere de Ponts del 1024, el bisbe Ermengol reclamava a l'abat de Santa Cecília d'Elins les dècimes de l'església de Cortiuda, no pas la propietat eminent de l'església en si.¹⁵⁹

La instauració definitiva de la dècima eclesiàstica no va culminar fins ben bé el segle XII, i no sense dificultats. Amb tot, el període clau per entendre'n la implantació a tot arreu va ser el segle XI, no sols per l'impuls personal de bisbes com ara Sal·la, sinó també per la conjuntura de reforma eclesiàstica que va viure Roma al llarg de tota aquella centúria. A Urgell van ser els bisbes conflentins els qui entre 980 i 1035 van impulsar-ne clarament la universalització: Sal·la intentant de generalitzar-la a totes les possessions que tenia el bisbat mentre ell governava i Ermengol, com veurem, elaborant la falsa acta de consagració. Sigui com sigui, la capitalització episcopal d'aquesta (nova) tributació va ésser clau perquè l'Església urgellenca pogués tirar endavant projectes de gran envergadura al llarg de l'onzena centúria. Pensem que, a part dels ingressos derivats de les propietats terrenals del bisbat, els beneficis del delme van permetre al bisbe Ermengol de construir els ponts que va fer erigir al Baridà i al congost de Tresponts i remodelar la catedral d'Urgell, que seria consagrada de nou pel bisbe Eribau l'any 1040.¹⁶⁰

4.3.3. L'enfrontament de Sal·la amb els comtes de Cerdanya

L'aplicació de la dècima als veïns territoris de Cerdanya i Berga que formaven part del bisbat d'Urgell va acabar derivant en conflicte a la dècada dels noranta del segle X. Però la qüestió del delme va ésser, només, la causa última de l'explosió d'una tensió més profunda que cal tenir en compte per entendre la conjuntura d'aquells anys. Ja hem comentat en pàgines precedents que al llarg de la desena centúria van produir-se topades entre les cases comtals de Cerdanya i Barcelona, relacionades bàsicament amb l'hegemonia política als comtats de l'antiga Marca. Aquelles tensions van esclatar per l'herència urgellenca de Sunifred II, que finalment va caure a mans barcelonines,¹⁶¹ i per la creació d'una metròpoli

¹⁵⁸ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 2.

¹⁵⁹ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 390.

¹⁶⁰ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 54.

¹⁶¹ VERGÉS, O. (2018). «La batalla de Baltarga...» (en premsa).

arquebisbat sud-pirinenca controlada per Borrell II, un projecte que va estroncar-se arran de l'assassinat del bisbe Ató a mans dels cerdans.

A diferència de la casa comtal de Barcelona, el casal de Cerdanya tenia una quota de poder espiritual molt més petita al si dels comtats. Així com Borrell II controlava directament quatre seus episcopals (Barcelona, Girona, Vic i Urgell), els seus cosins cerdans no en tenien ni una als seus dominis. L'única opció que tenien els fills de Miró el Jove per aconseguir autonomia eclesiàstica era potenciar els monestirs dels seus comtats, com ara Sant Miquel de Cuixà, Santa Maria de Ripoll, Sant Joan de les Abadesses i Sant Llorenç prop Bagà, sol·licitant per a aquests cenobis preceptes reials o butlles papals d'immunitat que n'asseguessin la independència respecte als poders episcopals. A la pràctica, com diu R. Martí, aquesta política era un veritable atac als interessos dels bisbats,¹⁶² controlats majoritàriament per Borrell.

Borrell II s'havia guanyat l'enemistat dels seus cosins cerdans, un sentiment que era mutu. Aquests li havien matat el seu germà Ermengol d'Osona a Baltarga l'any 943 i havien fet fracassar el seu intent de crear un arquebisbat escindit de Narbona. Oliba *Cabreta*, aleshores comte de Cerdanya, era un personatge als antípodes polítics del comte de Barcelona-Urgell. No demostrava l'interès que tenia el seu cosí per la frontera meridional, ans al contrari, al final de la seva vida era un home preocupat únicament pels seus monestirs i per la redempció dels seus pecats. No és estrany que el 988 Oliba optés per retirar-se a Montecassino, on acabaria els seus dies, acció que J. E. Ruiz-Domènec considera un exili personal fruit de les desavinences amb Borrell.¹⁶³ A partir de la seva partida, els seus extensos dominis de Cerdanya, Berga, Conflent, Capcir, Besalú i Vallespir, a més d'uns altres territoris on tenia una forta influència, van restar a mans de la seva esposa Ermengarda, que va regir-los fins que els seus fills Guifré II, Bernat *Tallaferro* i Oliba van assolir la majoria d'edat per començar a governar-los.

I va ser just en aquell moment, quan Oliba *Cabreta* expirava a Montecassino el 990, que va esclatar el conflicte entre el bisbat dirigit per Sal·la i la família comtal de Cerdanya. Segons les poques notícies que en tenim, sembla que al principi de la dècada dels noranta del segle X la comtessa vídua Ermengarda i els seus fills, aconsellats per uns tals Arnau i Radulf, van usurpar totes les parròquies sota jurisdicció directa del bisbat d'Urgell,¹⁶⁴ un conflicte que creiem directament relacionat amb l'intent d'aplicació universal de la dècima

¹⁶² MARTÍ, R. (2013). «Población y reorganización del territorio...», p. 78.

¹⁶³ RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). «L'abat Oliba: un home de pau en temps de guerra», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres* 50, p. 59-75 (p. 64).

¹⁶⁴ Ho sabem gràcies a l'excomunicació feta pel bisbe Sal·la (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 224).

per part del bisbe Sal·la. La conjuntura de la segona meitat del segle X era prou favorable a un nou esclat de la tensió entre les cases de Barcelona i Cerdanya. La motivació principal del conflicte era marcadament econòmica: els comtes de Cerdanya veien com el bisbat imposava una tributació al seu territori de la qual ells no obtenien cap benefici, i qui se'n beneficiava era el bisbe Sal·la, aliat de Borrell II. El fet que els cerdans no disposessin d'un bisbat propi comportava que al seu territori, a més de no tenir-hi la quota de poder eclesiàstic que per al seu estatus els pertocava, no hi poguessin controlar l'aplicació de la dècima (i beneficiar-se'n).

Al principi del pontificat de Sal·la les relacions entre el bisbat d'Urgell i els comtes de Cerdanya havien estat, com a mínim, cordials. El 983 el conflentí havia consagrat el monestir de Sant Llorenç prop Bagà a prec de l'Oliva *Cabreta* i Ermengarda, que n'eren els promotors i protectors directes.¹⁶⁵ L'any següent, també a petició dels cerdans, Sal·la va consagrar l'església de Sant Cristòfor de Vallfogona, al Berguedà.¹⁶⁶ Quan el comte va morir, tanmateix, aquesta sintonia política, que potser es devia al tarannà d'Oliva *Cabreta*, va trencar-se amb l'ofensiva dels cerdans contra els béns episcopals urgel·litans.

Arran d'aquesta situació, la resposta de Sal·la no es féu esperar. Dos documents conservats del 991 (de fet, un dels dos no presenta datació, però per la vinculació directa que presenta amb l'altre hom l'ha datat al mateix any), escrits pel bisbe, ens mostren la ràpida actuació episcopal. En primer lloc, Sal·la va reunir-se amb els bisbes Vives de Barcelona i Aimeric de Pallars, que li van donar suport, i va excomunicar els consellers de la comtessa Ermengarda, Arnau i Radulf, dos personatges que segurament havien estat els executors materials de les usurpacions, però no els instigadors intel·lectuals.¹⁶⁷ I, d'una altra banda, als comtats de Cerdanya i Berga es prohibia la celebració de tots els oficis divins fins que les parròquies usurpades no fossin retornades. A la pràctica, la població d'ambdós comtats quedava també excomunicada, amb l'única excepció de la comtessa Ermengarda i dels seus fills, els qui realment havien instigat les usurpacions. Sal·la actuava amb contundència, però es reservava la carta d'excomunicar la família comtal, fet que hauria pogut generar un conflicte molt més greu.

A continuació va redactar una encíclica que fou enviada a les seus episcopals veïnes amb la doble intenció d'assegurar el manteniment de les penes imposades i, sobretot,

¹⁶⁵ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 40

¹⁶⁶ *Ibidem*, doc. 42. L'acta parla de l'existència d'una sagrera, estrany en aquelles dates, cosa que podria indicar que o bé el document és fals en conjunt, o bé hi ha una interpolació posterior.

¹⁶⁷ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 224.

d'aconseguir suport per a la seva causa.¹⁶⁸ Pocs bisbes podien negar-se a donar-l'hi, atès que aquells anys propers al canvi de mil·lenni les disputes entre laics i eclesiàstics per qüestions patrimonials i de drets episcopals començaven a aflorar.¹⁶⁹ Si els bisbes veïns volien assegurar llur propi patrimoni respecte dels interessos dels laics i, a més, volien aplicar la dècima als seus bisbats, un impost que sens dubte reportava uns importants ingressos, havien de fer costat a Sal·la, més enllà dels interessos particulars o dels lligams familiars.

Malgrat que intuïm les causes del conflicte i com va començar, no sabem com es va arribar a resoldre, un arranament que devia produir-se al llarg d'aquella mateixa dècada. Únicament creiem poder documentar-ne els batecs finals, quan les usurpacions generals de béns episcopals s'havien acabat i tan sols quedaven alguns conflictes locals per resoldre. L'any 997 va tenir lloc un judici relacionat amb les dècimes de l'església de Lampedes, sufragània de Sant Jaume de Frontanyà, una parròquia episcopal.¹⁷⁰ Segons que sembla, les dècimes de l'església havien estat usurpades per un tal Segari i el bisbe Sal·la en reclamava la devolució. Els jutges, davant les proves aportades pel bisbe, el testimoniatge de dos sacerdots i un laic, van sentenciar a favor de Sal·la. Qui presidia el judici era ni més ni menys que el comte Oliba, fill d'Oliba *Cabreta* i futur abat de Cuixà i de Ripoll i bisbe de Vic. El fet que un membre de la família comtal presidís el judici i vetllés pel compliment de la sentència demostra que el conflicte de les usurpacions parroquials a Cerdanya i Berga s'havia acabat i que els comtes actuaven de dret a llei.

Pensem que probablement el conflicte va acabar resolent-se perquè la família comtal de Cerdanya difícilment podia mantenir la seva posició gaire temps sense suports. Sal·la era secundat pels comtes de Barcelona i d'Urgell i per la resta de bisbes. L'arquebisbe de Narbona, encara que potser més afí als interessos cerdans, poc podia fer si no volia anar en contra dels interessos episcopals que representava. A més, si el 990 la família comtal tenia una posició de força per la quantitat de dominis que governava, aquesta situació va revertir-se poc després que els fills d'Oliba *Cabreta* van començar a gestionar l'herència paterna (c. 993-994). Dos dels seus plançons eren més pròxims als postulats de Borrell i dels seus fills Ramon Borrell i Ermengol que no pas als dels seus pares. Bernat *Tallaferro* era un home encisat per la frontera i per la nova política que volien dur a terme els barcelonins i urgellencs, igual que un altre fill del matrimoni, el bisbe Berenguer d'Elna. Bernat lluità al costat de Ramon Borrell i Ermengol a Albesa (1003), a Torà (1006) i a

¹⁶⁸ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 225.

¹⁶⁹ BARLETT, R. (2003). *La formación de Europa. Conquista, colonización y cambio cultural, 950-1350*. València, Publicacions de la Universitat de València, p. 296.

¹⁷⁰ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 252.

Còrdova (1010),¹⁷¹ i Berenguer també ho va fer a Albesa, on va trobar la mort en combat.¹⁷² El comte Oliba de Berga, per la seva banda, era un home de pau fins al punt que va renunciar la vida temporal i va fer-se monjo de Santa Maria de Ripoll, d'on acabaria essent abat.¹⁷³ Difícilment un home amb la seva vocació podia oposar-se al bisbat dirigit per Sal·la en una qüestió com aquella. Finalment, Guifré II de Cerdanya, obligat també per la situació, poc més podia fer sinó acceptar que usurpar els béns episcopals urgellitans dels seus dominis no servia de res. La comtessa Ermengarda, per la seva banda, va retirar-se als seus dominis del Vallespir, on va morir a principi del segle XI.¹⁷⁴ D'aquesta manera acabaven abans de l'any mil, com a mínim d'aquest episodi, les tensions per l'aplicació de la dècima episcopal als comtats de Cerdanya i Berga, una disputa més del conflicte secular que d'una manera més o menys activa encarava les cases comtals de Barcelona i Cerdanya per l'hegemonia dels comtats sud-pirinencs.

4.3.4. El viatge a Roma del 1001

Arran de la conjuntura que vivia el bisbat d'Urgell, no és estrany que el bisbe Sal·la decidís d'acompanyar el comte Ermengol en la visita que va fer al papa Silvestre II l'any 1001. D'una banda, perquè els vincles que s'havien establert entre la seva seu episcopal i Roma havien de mantenir-se amb visites periòdiques i, d'una altra, perquè les butlles, com els preceptes, havien d'actualitzar-se al cap d'alguns anys per evitar que quedessin obsoletes. A part de tot això, Sal·la tenia motius imperiosos que li feien pensar en la necessitat d'aconseguir una nova butlla.¹⁷⁵

Els darrers cinquanta anys, el patrimoni episcopal havia augmentat considerablement fins al punt que, per exemple, una bona part d'Andorra havia esdevingut una propietat eminent de la mitra urgellitana, a més d'indrets com ara Bescaran, Montanissell i Carcolze. Calia que una autoritat superior i universal reconegués aquestes propietats. A més, tot i que el conflicte amb el casal de Cerdanya havia quedat tancat, aconseguir una nova butlla que recordés als seus veïns que els territoris de Cerdanya i Berga es trobaven sota l'autoritat del seu bàcul era ben necessari. El document papal, seguint els preceptes carolingis i l'anterior butlla d'Agapet II, situava sota l'autoritat de Sal·la els territoris pallaresos i ribagorçans, indrets que havien estat, eren i serien en el futur motiu de disputa

¹⁷¹ Vegeu l'apartat 4.4. del present estudi.

¹⁷² Sabem que el bisbe Berenguer d'Elna va morir en aquesta batalla gràcies al Cronicó II de Roda, publicat per VILLANUEVA, J. (1851). *Viage literario a las Iglesias de España...*, vol. XV, p. 333. La notícia diu: «Anno M.III. factum est paelium in Albese cum Sarracenis ubi Berengarius Episcopus Elensis perimitur.»

¹⁷³ D'ABADAL, R. (1962). *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*. Barcelona, Aedos, p. 62.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 54-55.

¹⁷⁵ La butlla és editada i publicada a BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 271.

amb la seu episcopal de Roda, teòricament sotmesa a Urgell. Encara que el Pallars ja no tornaria a ésser causa de tensió, la qüestió ribagorçana estaria en voga durant les dècades següents.¹⁷⁶ Amb reconeixements papals com aquest, i posteriorment amb la falsa acta de consagració de la Seu d'Urgell, la mitra urgel·litana intentaria sense èxit d'evitar que la Ribagorça s'escindís dels seus dominis. Finalment, el procés d'implantació universal de la dècima no deixava d'ésser també un tema candent, i el bisbe conflentí va trobar el suport papal en la seva visita a Ravenna.

Com en casos anteriors i posteriors, la butlla papal presentava una llista de les possessions episcopals d'aleshores, com a mínim quant als alous i les aspiracions jurisdiccionals de la mitra.¹⁷⁷ S'hi definien els antics límits establerts en època de Carlemany, però s'especificava la possessió de béns concrets incorporats els darrers anys. A més, Silvestre mantenia l'antiga immunitat d'aquest bisbat, a la vegada que reconeixia a la mitra la capacitat de recaptar les dècimes i primícies que a poc a poc anaven imposant-se. I, per últim, com no podia ésser d'una altra manera, el papa advertia d'excomunió tothom qui anés en contra del patrimoni i els drets episcopals, una clàusula molt comuna, però que no sempre era aplicada en casos complexos, com sí que havia fet Sal·la l'any 991. Aquesta butlla va tenir una vigència de poc més d'una dècada perquè el bisbe Ermengol, potser també present en el viatge d'Ermengol I i Sal·la del 1001, acudí a Roma l'any 1012.

4.3.5. La compra del càrrec per al futur bisbe Ermengol

L'ascendent dels comtes urgellencs sobre el bisbat d'Urgell queda fora de tot dubte. No sorprèn, doncs, que al llarg del segle IX-XI, en general, les eleccions de nous prelats fossin una prerrogativa comtal. Amb tot, són pocs els casos en què podem arribar a saber com fou elegit un nou bisbe. En temps de Guifré el Pelós, era encara el metropolità de Narbona qui elegia el futur prelat? O bé només es limitava a acceptar una proposta comtal? Ja hem vist que en aquelles dates a Urgell hi van haver problemes entre el bisbe titular i el bisbe intrús i que en aquesta qüestió hi havia contraposats els interessos comtals i els de l'arquebisbe. A parer nostre, amb el debilitament carolingi els comtes sud-pirinencs van acabar imposant el seu criteri en les eleccions episcopals ja des del final de la novena centúria fins ben entrat el segle XI, moment a partir del qual els vents reformadors vinguts de Roma van fer replantejar certes qüestions.

¹⁷⁶ D'ABADAL, R. (1974). «Origen i procés de consolidació...», p. 73.

¹⁷⁷ Sobre aquesta butlla vegeu l'estudi que va dedicar-hi P. Bertran en ocasió del mil·lenari de la redacció, publicat a l'opuscle BERTRAN, P. (2001). *Mil·lenari de la butlla del papa Silvestre II (1001-2001)*. Andorra.

És evident que Radulf va ser elegit bisbe perquè el seu germà Sunifred II era aleshores comte d'Urgell, mentre que Guisad II, germà del vescomte Guadall d'Osona, segurament va ésser elegit com a contrapartida del possible suport que la família vescomtal d'aquell territori hauria donat a un comte Ermengol que volia controlar el comtat d'Urgell. Sal·la, emparentat amb Guisad, va ser durant anys ardiaca, cosa que el predisposava a ésser el seu successor al capdavant de la mitra, una situació que es reproduiria a partir de l'any mil. Més enllà de les vinculacions familiars, és ben probable que en tots els casos esmentats els comtes haguessin rebut una contrapartida econòmica, pecuniària o en forma de terres, a canvi de la seva elecció.¹⁷⁸ Al cap i a la fi, el càrrec de prelat no deixava de ser cobejat per molta gent per la quota de poder espiritual que comportava i pels rèdits que se'n podien obtenir. Tenir un parent bisbe podia significar fer operacions profitoses amb l'Església, com les permutes que van fer Sal·la i el seu germà, el vescomte Bernat,¹⁷⁹ o bé rebre l'usdefruit de terres i la cessió del delme d'una parròquia. I això sense tenir en compte la influència que exercia un bisbe en la societat dels comtats.

Amb tot, de les més que probables compres de càrrecs, ara per ara no en tenim cap prova, a excepció de la compra del càrrec episcopal pel futur bisbe Ermengol, nebot de Sal·la. Ja hem vist que els territoris de Cerdanya, Berga i Conflent no tenien seus episcopals pròpies, només monestirs, i si els potentats d'aquests indrets volien que el seu plançó culminés amb èxit la carrera eclesiàstica es veien obligats a comprar càrrecs en seus episcopals veïnes. Va ser així com la família comtal de Cerdanya va comprar la seu arquebisbal de Narbona per a un dels seus membres, Guifré (1019-1079),¹⁸⁰ una política que també van seguir els vescomtes conflentins. Isarn i Ranlo de Conflent probablement van pagar al comte Borrell II perquè Sal·la aconseguís la mitra el 980, i el mateix Sal·la i el seu germà Bernat van actuar igual el 1003 quan van adquirir-la per a Ermengol.

A aquest últim acord, hi van arribar el comte Ermengol I, el bisbe Sal·la i els vescomtes Bernat i Guisla, pares d'Ermengol, a canvi d'una important suma. El comte es comprometia a elegir l'ardiaca Ermengol com a bisbe després del decés de Sal·la, i com a molt tard passats seixanta dies del nomenament en qüestió la família vescomtal pagaria al comte

¹⁷⁸ Aquesta sembla, segons E. Magnou-Nortier, una pràctica força estesa en el si de la província eclesiàstica narbonesa en aquests anys. Sobre aquesta qüestió i la puixança econòmica i social dels prelats del moment vegeu MAGNOU-NORTIER, E. (1974). *La Société laïque et l'église dans la province ecclésiastique de Narbonne (zone cispyrénéenne) de la fin du VIIIe à la fin du XIe siècle*. Toulouse, Association des Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail, p. 349-365.

¹⁷⁹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 188 (any 981), 242 (any 995) i 275 (any 1001). No deixa de ser significatiu que la primera actuació coneguda de Sal·la com a bisbe sigui una permuta de propietats amb el seu germà Bernat, vescomte de Conflent.

¹⁸⁰ BLASI, J. (1999). *Els oblidats comtes de Cerdanya...*, p. 207-212. En concret, l'operació va tenir un cost de cent mil sous.

cent peces d'or.¹⁸¹ El futur bisbe, a més, es comprometia a jurar fidelitat al comte, una de les condicions clau de l'acord que havia de servir per mantenir el control comtal sobre l'Església urgellenca. A la pràctica, l'acord personal no deixava de ser una mena de convenença, un acord d'home a home que els poderosos a poc a poc incorporaven més sovint en les seves pràctiques habituals i que ara posaven en escrit. La mort d'Ermengol I el 1010, seguida al cap de dos mesos per la del bisbe Sal·la, va deixar un important buit de poder a Urgell, i l'únic punt d'aquest acord que va fer-se efectiu va ser la designació d'Ermengol com a bisbe, que difícilment va pagar el seu deute a un comte acabat de néixer, Ermengol II, al qual tampoc va jurar la fidelitat acordada.

El cert és que tant la simonia com el nicolaisme eren dues pràctiques molt esteses a l'Europa occidental del moment, unes pràctiques que la reforma eclesiàstica romana del segle XI va intentar de frenar. El mateix bisbe Ermengol també va estar imbuït d'aquest esperit reformador basat en la voluntat de l'Església d'alliberar-se del control laic, i prova d'això és que en el moment de fer testament va demanar que l'elecció del seu successor i de la resta de successors futurs es dugués a terme per acord dels canonges, no per imposició comtal.¹⁸² És possible que l'elecció d'Eribau no hagués estat controlada pel comte Ermengol II, però com veurem se sap del cert que la família comtal de Cerdanya va pagar una substanciosa quantitat de diners per tal que Guillem Guifré fos elegit per al càrrec el 1040/1041.¹⁸³

Del 996 al 1010, Ermengol de Conflent va ser la mà dreta del seu oncle Sal·la, el qual va promoure'l com a ardiaca, un càrrec que ja el pressuposava com a successor i que li atorgava una gran preponderància en el si de l'Església. És pràcticament segur que Ermengol acompanyà Sal·la en el seu viatge a Roma i potser també en l'expedició a Còrdova, a més d'unes altres reunions als comtats de l'antiga Marca. El seu protagonisme definitiu en la història urgellenca, tanmateix, no va arribar fins a l'any 1010, un cop esdevingué bisbe.

4.3.6. La refundació de la canònica urgellenca

L'últim gran projecte que va engegar el bisbe Sal·la en vida va ser la refundació de la canònica de la catedral d'Urgell. Des de feia temps, en aquesta seu episcopal hi havia una canònica funcionant i són moltes les notícies de final de la desena centúria que ens parlen del bisbe actuant amb els seus canonges. Ja l'any 924 el prevere Egila, germà del bisbe

¹⁸¹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 276.

¹⁸² BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 463 (any 1033).

¹⁸³ Sobre aquesta qüestió vegeu l'apartat 6.5.5. del present estudi.

intrús Esclua, feia referència als canonges de Santa Maria de la Seu.¹⁸⁴ La majoria de notícies referents a canonges urgellitans al segle X daten de la fi de la centúria, en temps de Sal·la. El bisbe conflentí va actuar al seu costat el 981, el 988, el 991 i l'any 1000, per esmentar-ne alguns exemples.¹⁸⁵ Com recull M. Riu, l'any 988 a la canònica urgellitana hi havia dos arxisacerdots, un arxiprevere i dos arxilevites –a la pràctica, un mateix títol–,¹⁸⁶ a més de nou sacerdots (o levites). A aquests catorze individus, caldria sumar-hi encara els altres canonges que no són directament esmentats al document del qual parteix l'autor. Per tant, és possible que al final del segle X la canònica urgellitana fos constituïda per una vintena de membres.

Molt sovint s'ha personificat aquesta refundació en l'esperit del bisbe Ermengol, una visió amb què discrepem.¹⁸⁷ Si bé és cert que va ser Ermengol qui va celebrar l'acte de refundació, el projecte va ser iniciativa del seu oncle Sal·la, i va ser aquest qui va tirar-lo endavant a final de la primera dècada del segle XI. Ermengol, que com a mà dreta de Sal·la devia haver participat en el projecte, va culminar la tasca del seu predecessor tan sols un mes i mig més tard de la mort d'aquest a Gelida. No oblidem que va ser Sal·la qui l'any anterior (1009) fou present en un acte idèntic a la catedral de Barcelona presidit pel bisbe Aeci.¹⁸⁸ Aquella reunió, que també va servir per perfilar l'expedició a Còrdova de la primavera de l'any següent, va servir perquè el bisbe urgellità es decidís a tirar endavant el seu projecte.

Barcelona i Urgell no van ser les úniques seus que van optar per aquesta reforma, però sí que van ser les primeres a fer-ho, i els seus passos van ser seguits anys més tard per unes altres seus episcopals. En tots els casos, van ser refundacions que tenien per objectiu de reformar la institució canonical existent aleshores, adaptant-la a les necessitats dels nous temps. L'acte de refundació, amb el vistiplau del papa Sergi IV, va celebrar-se a la catedral d'Urgell el 18 de novembre de 1010 i va ser la primera actuació pública d'Ermengol de Conflent com a bisbe.¹⁸⁹

¹⁸⁴ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 6.

¹⁸⁵ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 188, 214, 224 i 266, respectivament.

¹⁸⁶ RIU, M. (1991). «L'Església catalana al segle X...», p. 173.

¹⁸⁷ Aquesta visió es deu en gran mesura a la mateixa manera d'expressar-se del bisbe Ermengol en la refundació en qüestió, en què diu que va meditar aquella decisió (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 315). En aquest sentit, P. Bertran, tot i que reconeix que el projecte va ser de Sal·la, n'atribueix al bisbe Ermengol el protagonisme (BERTRAN, P. (2000). «Ermengol d'Urgell...», p. 93-94). En uns altres casos, Ermengol apareix com a refundador de la canònica i no es fa esment del paper del bisbe Sal·la, com per exemple BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 40.

¹⁸⁸ BATLLE, C., BAUCELLS, J., FÀBREGA, À., HERNANDO, J., RIU, M. (2006). *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona*, segle XI. Barcelona, Fundació Noguera, doc. 121.

¹⁸⁹ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 315.

Com en el cas barceloní l'any anterior, una bona part dels principals magnats dels comtats van reunir-se en aquella trobada que segurament també va servir per recordar els acabats de traspasar Ermengol I i Sal·la. És possible fins i tot que tots ells haguessin estat convocats a la reunió per mitjà de l'encíclica mortuòria que n'anunciava el decés. Hi foren presents l'esposa d'Ermengol I Tedberga, la qual segurament va morir poc després; el fill d'ambdós, el futur Ermengol II, encara un infant; els comtes de Barcelona Ramon Borrell i Ermessenda, que van assumir la tutoria del seu nebot i la regència del comtat d'Urgell; el comte Guifré de Cerdanya i la seva esposa Guisla; i Sunyer de Pallars amb els seus fills i nebot. A més, una bona part dels bisbes de la província narbonesa hi van fer acte de presència. Al capdavant de tots ells hi havia el metropolità Ermengol de Narbona, acompanyat d'Albert de Carcassona, Manfred de Besiers, Pere de Magalona, Frotard de Nimes, Esteve d'Agde, Arbald d'Usès, Ramon de Tolosa, Pere de Girona, Borrell d'Osona, Oliba d'Elna, Deudat de Barcelona i Aimeric de Ribagorça. Una bona part dels bisbes de les diòcesis sud-pirinenques s'estrenaven també en el càrrec en aquell moment, perquè els seus respectius predecessors havien mort aquell 1010 víctimes de les ferides de guerra, de les malalties o de l'esforç causats per l'expedició a la capital califal.

En el si de la mateixa estructura episcopal urgel·litana, la refundació va comportar una sistematització dels càrrecs canònics en uns quants aspectes relacionats amb el govern del bisbat. Més enllà dels càrrecs d'ardiaca i de sagristà, que ja existien abans del 1010, durant el govern del bisbe Ermengol s'hi van sumar els de *caput scolae* i tresorer, en primera instància, i els d'escolàstic i prepòsit, després.¹⁹⁰ D'una altra banda, també aquells anys van definir-se uns quants ardiaconats territorials que dividien la diòcesi per tal de fer una gestió més controlada i efectiva dels dominis episcopals. La sistematització d'aquests càrrecs va tenir una gran transcendència en qüestions com ara l'escola catedralícia i la biblioteca episcopal. No és que anteriorment no hagués existit escola o biblioteca, però l'especialització d'un canonge o més en una àrea determinada afavoria una gestió més efectiva. Gràcies a això, com veurem, la cultura eclesiàstica a Urgell va viure un període d'auge a partir d'aquell moment.

La refundació segurament també va afavorir l'increment del nombre de canonges de la seu episcopal. Si fins als voltants de l'any mil la canònica urgellenca tenia una vintena de canonges, la xifra va duplicar-se l'any 1040. Quan va tornar-se a instituir arran de la nova consagració de la catedral d'Urgell durant el pontificat del bisbe Eribau, va fixar-se el

¹⁹⁰ BERTRAN, P. (2000). «Ermengol d'Urgell...», p. 97-98.

nombre de canonges en un total de quaranta.¹⁹¹ Entre el 1010 i el 1040, en temps del bisbe Ermengol, doncs, van augmentar els canonges fins a assolir aquesta xifra.

La regla que va regir la canònica a partir del 1010 devia ser una actualització de la regla d'Aquisgrà, que ja determinava les pautes a seguir pels canonges des del concili del 816 presidit per Lluís el Piadós i Benet d'Aniana.¹⁹² L'agost d'aquell any, el mateix Lluís va preparar els textos de la reforma, textos que van sotmetre's posteriorment a l'examen del clergat reunit en un gran concili per a l'ocasió. Finalment, després d'acceptar-los, l'emperador va promulgar-los i va donar lloc a una regla que havia de servir de norma per a tots els canonges de les esglésies catedralícies de l'imperi carolingi. Ja fos perquè s'havia relaxat l'observança d'aquella norma o perquè quan va començar-se a aplicar a les diòcesis sud-pirinenques va fer-se de manera poc sistemàtica, a partir del segle XI va renovar-se l'observança de la regla i van perfilar-se millor les àrees que corresponien a cadascun dels càrrecs canònics.

D'aquesta regla aquisgranesa, cal destacar-ne un dels preceptes, molt transcendent en relació amb la història urgellenca i, suposem, també amb la d'unes altres diòcesis. Tot i formar part del capítol diocesà, als canonges no se'ls prohibia de posseir béns materials, mobles o immobles. Això era important perquè permetia als fills de les principals famílies del territori de seguir la carrera eclesiàstica sense veure's obligats a abandonar la vida terrenal i deixar de banda el seu rol social en el món laic.¹⁹³ Hi ha dos exemples urgellencs paradigmàtics d'aquesta *doble vida* dels canonges de la Seu. Un d'ells és l'ardiaca Bernat de Tost, germà del cèlebre Arnau Mir de Tost, el qual al seu testament recull un bon nombre de béns posseïts per herència familiar i sense cap vincle amb la canònica.¹⁹⁴ Si bé és cert que el membre destacat del llinatge era el seu germà Arnau, Bernat no va haver de renunciar una part dels béns familiars que li pertocaven i el protagonisme social que tenia la seva nissaga pel sol fet d'haver entrat a formar part del Capítol urgel·lità. Un cas semblant és el de Guerau de Tarabau, fill del magnat Borrell de Tarabau i de la seva esposa Adelaida.¹⁹⁵ A Guerau el veiem actuant com un magnat més al llarg del segon terç del segle XI en uns quants documents, però això no li va impedir de ser ardiaca d'Urgell a mitjan d'aquella centúria.¹⁹⁶

¹⁹¹ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 54.

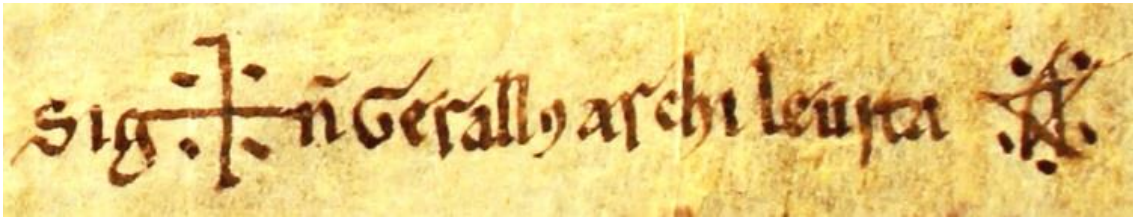
¹⁹² HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio...*, p. 191-192.

¹⁹³ BERTRAN, P. (2000). «Ermengol d'Urgell...», p. 101.

¹⁹⁴ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 417 (any 1027).

¹⁹⁵ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 16.

¹⁹⁶ És paradigmàtic un document del 1038 en què Guerau de Tarabau apareix actuant al costat del seu pare Borrell i de la seva mare Adelaida com a ardiaca en la donació d'unes propietats familiars (BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 56).

25. Signatura de Guerau de Tarabau, ardiaca¹⁹⁷

A partir del 1010, doncs, els canonges urgellitans cada vegada van guanyar més pes en el si del bisbat d'Urgell. Desenvolupaven un paper important en la societat del moment, participant en el govern episcopal al costat del prelat titular, sobretot si eren ardiaques que tenien com a tasca gestionar directament una part de la diòcesi. Al mateix temps, aquests canonges també es destacaven socialment com a membres que eren de les grans famílies nobiliàries dels territoris. Al bisbat li interessava de tenir a les seves files membres de les principals nissagues urgellenques perquè d'aquesta manera s'assegurava una certa fidelitat, o com a mínim respecte, d'aquestes famílies. Si els senyors territorials volien que un dels seus plançons tingués èxit en la carrera eclesiàstica no podien posar-se en contra del bisbat. Al mateix temps, als membres de la classe dirigent urgellenca la regla aquisgranesa els donava la possibilitat de col·locar al bisbat els fills que no eren destinats a heretar la major part del patrimoni, de tal manera que també aconseguien una quota de poder espiritual. És evident que amb Guerau d'ardiaca els Tarabau s'asseguraven una bona relació amb el bisbat, cosa que era positiu per rebre cessions de predis i per fer permutes profitoses, per exemple. La regla d'Aquisgrà, doncs, era interessant i útil tant per al bisbat com per a la noblesa territorial del moment.

¹⁹⁷ Signatura de Guerau en la donació d'unes propietats familiars (ACU, pergamins Tavèrnoles, n. 10). Malgrat que la signatura no és autògrafa, l'estrella de cinc puntes que l'acompanya sembla feta per una mà aliena a l'amanuense del document. És gairebé segur que l'estrella va ser dibuixada pel mateix Guerau.

4.4. De Barcelona 985 a Còrdova 1010. *Per la terra i la guerra*

4.4.1. De la defensa a l'atac

Moltes van ser les conseqüències de l'atac andalusí a Barcelona de l'any 985. Algunes, sobretot les d'índole política, les hem esmentades ja en pàgines precedents.¹⁹⁸ La *destrucció* de la ciutat comtal va servir per fer evident la ruptura entre els comtes de l'antiga Marca i els monarques francs, a la vegada que va demostrar que els anys de pau amb el califat s'havien acabat. Més enllà d'això, l'asseifa del 985 també tingué conseqüències en el capteniment de la generació de governants que al cap de pocs anys va decidir el futur dels comtats. Ramon Borrell i Ermengol eren dos adolescents quan Almansor i els seus amazics van penetrar a Barcelona. La imatge degué colpir-los profundament, com també el fet de veure el seu pare abatut després del fracàs del joc polític que havia mantingut durant les últimes quatre dècades. Borrell havia optat per la pau, seguint les directrius heretades del seu pare i del seu oncle, i durant anys se n'havia sortit prou bé. Mentre es mostrava servicial amb Còrdova, deixava que els seus fidels fortifiquessin la frontera,¹⁹⁹ cosa que li havia portat més d'un ensurt.²⁰⁰ Però quan Almansor assolí el poder no va haver-hi negociació possible i les hordes andalusines van abatre's sobre els comtats.

En el record dels adolescents també quedà l'heroïcitat de la defensa. Tant si ho van contemplar amb els seus propis ulls com si els ho van explicar, en la memòria de Ramon Borrell i Ermengol quedà la història dels defensors de la ciutat. Creiem que el seu pare formava part dels homes que protegien la plaça, al costat del vescomte Udalard i de

¹⁹⁸ Vegeu, més amunt, l'apartat 3.5. del present estudi.

¹⁹⁹ En relació amb el Penedès i la Conca de Barberà vegeu MARTÍ, R. (1992). «Una xarxa de castells original», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XIX, El Penedès, L'Anoia, p. 29. A la marca urgellenca, com hem comentat, algunes fortificacions també podrien datar d'aquesta època i segurament serien contràries als acords de pau assolits amb Còrdova.

²⁰⁰ Com a represàlia per haver fortificat i potser expandit la frontera aprofitant el relleu a Còrdova d'Abd al-Rahman III per al-Hakam II, el nou califa va enviar un exèrcit a la Frontera Superior. Ho sabem gràcies a un text d'al-Maqqari, que segueix Ibn Haldun, recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 315. Segons aquest autor, l'estiu del 965, «al-Hakam envià Ahmad b. Ya'la i Yahyà b. Muhammad [b. Hasim b. Muhammad al-Anqar] al-Tugibi contra el territori de Barcelona, i els exèrcits devastaren les seves comarques».

l'ardiaca Arnulf.²⁰¹ La defensa no va poder aturar l'atac, i fins i tot Udalard i Arnulf van ésser capturats i portats a Còrdova. Però més enllà de l'èxit o el fracàs, en el record quedà la gesta. Els dos fills de Borrell van créixer en un món en què la pau s'havia acabat, sabedors que la força andalusina podia destruir-ho tot i que només les armes podien servir per defensar uns territoris exposats. Conscients d'això, només podien optar per fortificar el territori i lluitar a la frontera, encara que fos en va. Abans de sucumbir a les armes enemigues, més valia plantar-los cara i que com a mínim la seva mort per la defensa dels comtats fos recordada com la gesta d'Udalard del 985.

Quan Ermengol va rebre el domini del comtat d'Urgell a la mort de Borrell, tan sols tenia uns vint anys. Coneixia la majoria de magnats d'aquell territori, homes que havien estat fidels al seu pare, però era massa aviat per llançar-los a la frontera a lluitar. La força de les asseifes havia anat a menys els darrers anys i el jove comte encara havia de consolidar la seva posició a Urgell. Ara, quan cap a l'any mil les hostilitats van reprendre, Ermengol no va quedar-se de braços plegats, com tampoc el seu germà. Cap dels dos no volia tornar a viure l'experiència del 985 i per això a partir d'aleshores van posar els seus ulls a la marca.

La generació de Ramon Borrell i d'Ermengol entenia el món que els havia tocat viure d'una manera diferent dels seus pares. Però els fills de Borrell no eren els únics que pensaven així. Els vescomtes de Barcelona també eren *fills* del 985 i tots aquells senyors de frontera que durant anys havien desitjat d'ampliar dominis cap a migdia ara veien el moment de fer-ho. La conjuntura portava a la guerra i cap pacte no obligava els sobirans sud-pirinencs a mantenir la pau amb els andalusins. Així doncs, al tombant de l'any mil s'havia produït un canvi mental molt important de cara al futur dels comtats. Les noves directrius polítiques passaven a ser la guerra i la conquesta. I la naixent noblesa del territori va donar suport als comtes, perquè per ells l'opció política dels comtes era la correcta. D'aquesta manera començava un nou temps en què la classe dirigent urgellenca – encapçalada pel comte Ermengol i secundada pel bisbe Sal·la i la naixent noblesa – optava per fer de la guerra i la conquesta de la terra els eixos de la seva vida.

4.4.2. Les ràtzies del tombant de mil·lenni i la mort d'Almanson

L'asseifa del 985 fou l'última a què el comte Borrell hagué de fer front. Durant els darrers anys del seu govern els interessos d'Almanson van centrar-se en el nord-oest peninsular, cosa que va servir als comtats per tancar les ferides de l'atac a la ciutat comtal. Tot i que és ben possible que entre el 985 i la fi de segle es produís alguna ràtzia sobre les fronteres

²⁰¹ RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren...*, p. 47.

comtals, no és fins al 999 que tenim constància documental de nous atacs. Segons que sembla, a la primavera o l'estiu d'aquell any Almansor i el seu fill Abd al-Malik van atacar territori navarrès,²⁰² i una vegada finalitzada l'empresa van fixar-se en el Pallars. Segons l'anònim autor del *Dikr bilad al-Andalus*, aquest territori va ser atacat, una part dels habitants van morir o van ser fets captius i també van arrasar-s'hi cases i fortaliseses.²⁰³ El cert és que les conseqüències de la campanya són confuses, però és ben probable que l'atac afectés també alguns altres indrets pròxims.

També és poc clara una asseifa posterior, encara en vida d'Almansor, que va afectar el territori manresà.²⁰⁴ Segurament va produir-se entre els anys 1000 i 1002, i fins i tot podria haver tingut incidència directa sobre la ciutat de Manresa.²⁰⁵ Per tant, tot i la certa tranquil·litat amb què s'havia viscut a la marca dels comtats des del 985, a partir de l'any mil la tensió va tornar-se a activar i va ser a partir d'aquell moment quan Ramon Borrell i Ermengol van decidir de passar a l'acció, guanyant territori i fortificant la frontera, i presentar batalla quan va caldre.

En aquest sentit la mort d'Almansor l'estiu d'aquell 1002 segurament va representar una treva per a tots els senyors cristians de la península, els quals van veure com desapareixia el *hagib* que durant vint-i-cinc anys havia atacat incansablement els seus territoris. També és veritat que en les últimes campanyes Almansor havia començat a trobar més resistència,²⁰⁶ producte segurament de l'enfortiment d'unes hosts cristianes avesades a fer la guerra i, potser, d'una més gran feblesa de l'estat califal. Malgrat que al nord-est peninsular encara no havia trobat una oposició clara, els homes d'aquesta regió cada vegada estaven més acostumats a rebre atacs andalusins i segurament van començar a defensar-se. Un cop el cos d'Almansor rebé sepultura a Medinaceli, el seu fill Abd al-Malik esdevingué *hagib* de Còrdova.

La substitució d'Almansor pel seu fill va fer pensar als comtes sud-pirinencs que començava una nova etapa en què les ràtzies anirien a menys en un context d'afebliment

²⁰² Ens n'informa el cronista Ibn Idari en un text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 341.

²⁰³ «La cinquantena [campanya d'Almansor] fou la del Pallars (*Balyaris*), en la qual matà, captivà i arrasà masos i fortaliseses» (text recollit per *Ibidem*, p. 342).

²⁰⁴ En tenim notícies gràcies al document d'elecció del nou abat de Sant Benet de Bages, Ramió, en substitució de l'abat Sunifred que havia mort «in anno quod Ismaelite perturbarunt castella vel loca huius regione» (VILLANUEVA, J. (1851). *Viage literario a las Iglesias de España*. València, tom 7, ap. XIII).

²⁰⁵ Són d'aquest parer autors com SOBREQUÉS, S. (1980). *Els Grans Comtes de Barcelona*. Barcelona, Vicens Vives, p. 4; BENET, A. (1984). «El marc històric», dins VIGUÉ, J. (dir). *Catalunya Romànica...*, vol. XI, El Bages, p. 19-77 (p. 51); i BOLÒS, J., HURTADO, V. (2004). *Atles del comtat de Manresa (798-993)*. Barcelona, Rafael Dalmau, p. 15.

²⁰⁶ MANZANO, E. (2010). *Épocas medievales*, dins FONTANA, J., VILLARES, R. (dir.) *Historia de España*. Crítica, Marcial Pons, Madrid, vol. 2, p. 250-251.

del poder cordovès. Durant anys, Ramon Borrell i Ermengol havien esperat aquell moment per tirar endavant la nova política de frontera. Fins aleshores els seus moviments havien estat petits, dissimulats, sobretot a l'extrem sud del comtat d'Urgell, on segurament les forces d'Ermengol I havien començat a treure el cap prop de les fortificacions musulmanes de Vallferosa i Lloberola. No sabem amb exactitud en quin moment aquests indrets van incorporar-se al domini urgellenc, però és ben probable que fos durant les darreres dècades del segle X i abans de la batalla de Torà (1006). Sigui com sigui, és evident que la mort d'Almansor el 1002 va fer-los creure que el context havia canviat, com bé explica el cronista Ibn Bassam:

L'accés al poder d'Abd al-Malik va tenir lloc quan totes les faccions dels cristians estaven desfetes, si bé darrerament s'havien compromès a unir-se contra els musulmans i tenien les seves més fermes esperances en la mort del seu implacable enemic Almansor. Durant els darrers temps d'Almansor, els francs [dels comtats sud-pirinencs] s'havien mantingut en pau, però quan s'assabentaren de la seva mort es revifà la seva cobdícia. 'Abd al-Malik es veié en la necessitat de renunciar a combatre'ls perquè havia de consolidar-se a la capital i posar en ordre el govern, encara que les notícies que en tot moment li arribaven de les fronteres no li agradessin gens.²⁰⁷

Això demostra que els fills de Borrell tenien clar què volien, perquè el cos d'Almansor encara era calent quan van decidir-se a intervenir a la frontera dels seus comtats per incrementar dominis i consolidar posicions.

4.4.3 Albesa 1003

La primera ofensiva comtal va produir-se al principi del 1003, poc després que arribés als comtats la notícia de la mort del *Victoriós*. Per desgràcia, les fonts disponibles no ens permeten d'acostar-nos tant com voldríem a aquesta empresa,²⁰⁸ sovint excessivament menystinguda per la historiografia.²⁰⁹ Amb tot, la mort del bisbe Berenguer d'Elna en la

²⁰⁷ Text d'Ibn Bassam recollit i publicat per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 343.

²⁰⁸ Amb prou feines disposem d'una notícia recollida per Ibn al-Faradi i publicada per *Ibidem*, p. 344-345. Segons aquesta, quan Sa'id b. Musà, d'Elvira, tornà d'Orient, «s'instal·là a Tudela i no deixà de viure en terra de ràpites (*ribat*) fins que morí. Establí la residència entre Tudela i Balaguer (*Balagî*) (...) i fou mort a la batalla d'Albesa (*al-Massa*), prop de la ciutat de Balaguer, el dijous en què quedaven 10 dies del mes de *rabi* II de l'any 393 [25 febrer 1003]».

²⁰⁹ D'aquest parer és, per exemple, S. Sobrequès, que considera que «la batalla degué ésser una acció local sense gran transcendència» (SOBREQUÈS, S. (1980). *Els Grans Comtes de Barcelona...*, p. 5). Si valorem la importància de la contesa en relació amb les conseqüències territorials que va tenir, és evident que no fou una batalla transcendent. Amb tot, no pot entendre's com un conflicte de caràcter *local* si hi va participar el bisbe d'Elna, el territori de la Catalunya Vella més allunyat d'Albesa en aquell moment. La poca informació de què disposem no ens ha de fer infravalorar la importància de la batalla.

campanya,²¹⁰ que segurament va participar-hi amb un bon nombre de guerrers, i la posterior resposta d'Abd al-Malik ens fan pensar que la batalla d'Albesa va ser un xoc relativament important. No oblidem que va ser la primera expedició comtal en terres musulmanes des del 940 en aquest sector, i només per això ja paga la pena de no infravalorar-la.

Pensem que durant la segona meitat del 1002 les forces urgellenques van atacar i van conquerir les fortaleses de Meià i Montmagastre, dues de les fortificacions andalusines més extremes de la Frontera Superior. Malgrat que no ho puguem saber del cert, el fet que la primera expedició d'Abd al-Malik al nord-est peninsular (1003) tingués per objectiu principal de recuperar-les ens fa pensar en una conquesta comtal immediatament anterior. L'èxit inicial dels urgellencs, ben probablement ajudats per tropes barcelonines de Ramon Borrell, devia fer plantejar a l'exèrcit comtal un projecte de més envergadura, un atac per saquejar i capturar botí, i per posar a prova les forces enemigues. Amb aquesta intenció, Ramon Borrell i Ermengol degueren buscar aliats per a la causa i probablement van trobar-los en el bisbe Berenguer d'Elna i potser també en Guifré II de Cerdanya i Bernat *Tallaferro* de Besalú, els tres fills d'Oliba *Cabreta* de Cerdanya i germans del monjo Oliba de Ripoll. En realitat, només sabem amb seguretat la presència del bisbe d'Elna, però la participació de Bernat i Guifré en campanyes posteriors encapçalades pels germans Ramon Borrell i Ermengol fa possible la seva participació ja en aquesta empresa. És cert que al final de la desena centúria hi havia hagut tibantors entre les cases comtals de Barcelona i Cerdanya,²¹¹ però les morts de Borrell II i d'Oliba *Cabreta* i la fascinació per la guerra i la frontera de Bernat *Tallaferro* i Berenguer d'Elna devien haver llimat les asprors anteriors. Dubtem, per contra, de la presència d'Isarn de Pallars, comte que segons alguns autors també podria haver-hi participat.²¹² Malgrat no saber del cert qui va ésser present a

²¹⁰ Sabem que el bisbe Berenguer d'Elna va morir a la batalla gràcies al Cronicó II de Roda, publicat per VILLANUEVA, J. (1851). *Viage literario a las Iglesias de España...*, vol. XV, p. 333. La notícia diu: «Anno M.III. factum est paelium in Albesa cum Sarracenis ubi Berengarius Episcopus Elensis perimitur.»

²¹¹ Com per exemple l'esmentat conflicte per la dècima episcopal urgel·litana, que s'ha esmentat més amunt (vegeu l'apartat 4.3.3. del present treball).

²¹² En el seu moment R. d'Abadal va proposar la participació en la campanya d'Albesa d'Isarn de Pallars (D'ABADAL, R. (1955). *Els comtats de Pallars i Ribagorça*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 162) i fins i tot plantejava la possibilitat que aquest comte, traspasat l'any 1003, hi hagués mort. D. Bramon, per la seva banda, també dóna per factible la seva participació, atesa la proximitat geogràfica del comtat pallarès i Albesa (BRAMON, D. (1995). «La batalla de Albesa (25 de febrero de 1003) y la primera aceifa de 'Abd al-Malik al-Muzaffar (verano del mismo año)», *Anaquel de Estudios Árabes* 6, p. 21-27 [p. 26]). Nosaltres preferim de posar-ho en dubte, sobretot perquè ens sembla una hipòtesi poc argumentada. Així com la presència d'Ermengol i Ramon Borrell és prou segura, sobretot perquè els que més van patir-ne les represàlies van ser els seus dominis, i la de Bernat *Tallaferro* i Guifré és factible, no tenim prou arguments per suposar-hi la d'Isarn, el qual, segons la notícia que publica el mateix Abadal, va morir lluitant prop de Montsó («Monte Sion»), localitat a més de quaranta quilòmetres d'Albesa.

la campanya, ens atrevim a pensar que potser era l'exèrcit comtal més nombrós reunit fins aleshores.

Des d'algun punt extrem de la frontera urgellenca, la host comtal va sortir cap al sud, rumb a Lleida i Balaguer. L'objectiu era aprofitar el buit de poder a al-Àndalus després de la mort d'Almanson, a més d'intentar d'aconseguir botí i, per què no, d'incorporar noves fortaleses i territoris a la marca. Tot i que desconeixem els avatars de l'expedició, sabem que el 25 de febrer del 1003 l'exèrcit comtal i forces musulmanes de la zona van topar al camp de batalla.²¹³ Més que una batalla campal degué ésser una presa de contacte que probablement va acabar en taules i la retirada d'ambdós contendents. En el xoc, amb tot, va perdre-hi la vida el bisbe Berenguer d'Elna, que ja no retornaria a la seva seu episcopal.

L'expedició a Albesa no va representar una victòria per a les hosts comtals –si fos així, alguna font cristiana ho recolliria–, però tampoc no devia ésser un fracàs estrepitos respecte d'un enemic més poderós, perquè prou s'haurien ocupat els cronistes àrabs de recordar-ho. Més aviat era una primera prova d'allò que alguns membres de la classe dirigent dels comtats volien que continués en el futur. Després de més de seixanta anys sense sortir en expedició en territori enemic des d'Urgell, de per si la campanya d'Albesa ja era un èxit des del punt de vista comtal. En aquell moment la situació no era encara del tot idònia i la força del califat no havia decaïgut com hom podia pensar, aviat ho descobriria Ermengol I, però l'intent ja era positiu i en ben pocs anys la conjuntura peninsular seria molt més favorable als interessos dels fills de Borrell II.

4.4.4. La resposta d'Abd al-Malik i la captura d'Ermengol I (estiu del 1003)

Després de la gosadia d'Albesa, la resposta d'Abd al-Malik no va fer-se esperar. És ben possible que Ermengol i Ramon Borrell haguessin subestimat en excés la capacitat de l'hereu d'Almanson, el qual va demostrar d'ésser digne successor del seu pare. Aquell mateix estiu, el *hagib* reuní un nou exèrcit amb una doble intenció. D'entrada, recuperar les fortaleses de Meià i Montmagastre, que segurament en el decurs dels anys 1000-1003 havien passat a mans urgellenques. És ben possible, de fet, que la campanya d'Albesa hagués sortit d'aquestes dues fortificacions extremes de la marca urgellenca. I, després, fer pagar als comtes de la marca l'atreviment atacant els seus dominis fronterers i demostrant que la força dels amirites era lluny de la fi.

²¹³ La millor publicació sobre aquesta contesa és, fins ara, BRAMON, D. (1995). «La batalla de Albesa...».

I així ho va fer. Quan amb el seu exèrcit hagué superat Balaguer, va dirigir les forces cap a l'extrem occidental del comtat d'Urgell. Gràcies a les notícies que ens aporta Ibn Idari,²¹⁴ l'atac que es produí aquell estiu contra les fortaleses de Meià i Montmagastre²¹⁵ és un dels més ben documentats que tenim. Segons que sembla, Abd al-Malik envià al capdavant del seu exèrcit el llibert Wadih i els seus homes, els quals van posar setge a Meià. La guarnició de la fortalesa va intentar de plantar-hi cara i segons Ibn Idari, una mica fantasiós en la narració d'aquests fets, van produir-se uns quants combats entre cristians i musulmans. L'endemà de les primeres topades va tenir lloc l'escomesa definitiva:

Els musulmans perseveraren noblement en llur decisió [de conquerir la fortalesa]; com mai no s'ha sentit dir, fins que els infidels es bateren en retirada; els musulmans penetraren darrere d'ells dins de la muralla, en capturaren molts i s'empararen de llurs dones i infants, convertint-los en botí. [Després] els musulmans es dedicaren al pillatge.²¹⁶

Després de la presa de la fortalesa, Abd al-Malik volgué instal·lar-hi una guarnició musulmana. Malgrat que el cronista ho ignora, ja havia estat una fortificació andalusina i per això el nou *hagib* volgué recuperar-la. Veiem clarament en aquest exemple com havia canviat la frontera entre cristians i musulmans en tan sols mig segle. Si durant el govern de Sunifred II la incorporació de nous territoris a la sobirania comtal s'havia dut a terme ampliant el domini sobre *terra de ningú*, a partir de l'any mil la situació era realment diferent. Ara la ratlla entre els uns i els altres deixava d'ésser tan difusa i era més física, i les conquestes comtals començaven a produir-se sobre territoris pròpiament musulmans. Per això mateix la resposta de les forces califals era també més contundent i tenia la intenció de recuperar els dominis perduts.

Malgrat que Ibn Idari diu que finalment va establir-s'hi una guarnició musulmana, tant Meià com Montmagastre van tornar a caure a mans cristianes ben aviat, segurament abans del 1010. La consolidació definitiva del domini sobre aquesta regió va produir-se durant la regència barcelonina de Ramon Borrell sobre Urgell (1010-1018).

²¹⁴ Text recollit per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 346-348.

²¹⁵ El cas és que no queda clar si la fortalesa atacada va ésser la de Meià o la de Montmagastre, ambdues acabades d'incorporar al domini urgellenc. La relativa proximitat entre les dues fortificacions explicaria la confusió dels cronistes àrabs, malgrat que tampoc no pot descartar-se que totes dues fossin víctimes de la mateixa asseifa l'estiu d'aquell any.

²¹⁶ Fragment d'un text d'Ibn Idari recollit i publicat a *Ibidem*, p. 347.

Tancada la primera qüestió, l'exèrcit califal va posar rumb a l'est amb la intenció d'atacar indrets fronterers per tal d'obtenir botí i esclaus.²¹⁷ Segons el mateix Ibn Idari, Abd al-Malik «seguí la marxa, de parada en parada, destruint i algarejant pertot arreu».²¹⁸ Avisats els comtes Ramon Borrell i Ermengol de la situació, van preparar les seves hosts amb la intenció de fer front a l'exèrcit califal en algun lloc indeterminat de la Catalunya central. Sabem per una informació d'Ibn Haldun²¹⁹ que en el decurs d'aquesta confrontació el comte Ermengol I caigué presoner de l'exèrcit d'Abd al-Malik.²²⁰ La captura del comte d'Urgell devia produir-se al començament del mes d'agost del 1003 i el captiveri va ésser breu perquè el setembre d'aquell mateix any el trobem actuant als seus dominis urgellencs al costat de la seva esposa.²²¹ El seu germà Ramon Borrell devia pagar un rescot per alliberar-lo, a la vegada que intentava d'acordar una pau amb el *hagib*.

Sabem que entre final d'agost i principi de setembre del 1003 els fills de Borrell van enviar un delegat a Còrdova amb l'objectiu d'acordar la pau.²²² Més que un pacte de no-agressió de les dues parts, com en temps de Borrell II, pensem que l'ambaixador de Ramon Borrell i Ermengol anà a Còrdova per prometre que una escomesa com la d'Albesa no es repetiria, però difícilment creiem que Abd al-Malik es comprometés a no atacar de nou els comtats. Des del punt de vista dels comtes, l'objectiu del pacte era només d'evitar un nou atac immediat contra els seus dominis, però difícilment estaven disposats, a mitjà i llarg termini, a renunciar la seva nova política de frontera. De fet, com diu el mateix cronista que ens informa de l'enviament d'un legat comtal a Còrdova, la situació interna d'Àndalus va complicar-se ben aviat arran de l'esclat de la guerra civil.²²³ Sense cap mena de dubte, les dificultats internes al califat tornarien a donar peu a la política fronterera dels fills de Borrell.

Quan a la darreria d'aquell 1003 Ermengol i Ramon Borrell van fer balanç de l'any, van poder arribar a una doble conclusió. Malgrat que amb la mort d'Almansor podia semblar que l'hegemonia califal començava a acabar-se, el poder andalusí era encara prou fort per presentar batalla. És cert que segurament Abd al-Malik no tenia la capacitat política i

²¹⁷ Ibn Idari (segons text recollit per *Ibidem*, p. 348-349) diu que van celebrar la ruptura del dejuni (3 d'agost del 1003) en territori de Barcelona. Això podria voler dir que l'exèrcit ja es trobava al comtat de Manresa. Amb tot, cal dir que el terme *Barcelona* també podria indicar de manera àmplia el conjunt de territoris que formaven la Catalunya Vella.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 349.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 351.

²²⁰ Malgrat que no sabem exactament la data de la captura, D. Bramon –creiem que molt encertadament– l'ha situada en el context de la primera asseifa d'Abd al-Malik (BRAMON, D. (1995). «La batalla de Albesa...», p. 25).

²²¹ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 25.

²²² Ens n'informa Ibn Bassam en un text recollit i publicat per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 350).

²²³ *Ibidem*, p. 350.

militar del seu pare, però la situació encara no era la idònia perquè les hosts comtals poguessin encarar-se de tu a tu amb el califat. D'una altra banda, aquells comtes de l'any mil van començar a prendre consciència que també eren guerrers preparats per lluitar, que tenien prou capacitat militar per mobilitzar un exèrcit i que estaven a punt per fer front a un nou desafiament. Albesa i l'asseifa consegüent d'Abd al-Malik havien estat el camp de proves d'uns incipients exèrcits comtals que començaven a despertar-se.

4.4.5. La batalla de Torà (1006)

El nou desafiament va arribar tres anys després, a Torà, en una contesa a camp obert que va marcar un abans i un després en la història urgellenca. No tant perquè representés un avenç excepcional de la marca, que no és el cas, sinó perquè moralment va ser la primera victòria d'un exèrcit comtal contra les hosts califals andalusines. Torà, a l'àrea més septentrional de l'actual Segarra, se situa al bell mig de la vall del Llobregós, l'últim estrep prepirinenc abans d'entrar a la plana. Les esmentades fortificacions islàmiques de Meià, Montmagastre, Ponts, Vallferosa i Lloberola tenien per objectiu la defensa extrema d'aquesta plana i, de fet, Torà ja es troba més al sud d'aquesta línia defensiva. És ben possible que abans de l'any mil les forces urgellenques encapçalades per Ermengol I haguessin atacat aquests dominis andalusins de l'àrea més meridional del Solsonès i haguessin capturat Vallferosa i Lloberola, com cap al 1002 van fer amb Meià i Montmagastre. La manca de més informació ens fa difícil d'establir amb precisió la cronologia dels fets i tampoc no seria descartable que l'avenç dels uns i els altres hagués comportat anades i vingudes aquells anys.

Malgrat la importància que atribuïm a la batalla, les fonts a penes en parlen, com també passava amb la campanya d'Albesa del 1003. Únicament en tenim constància per un text recollit en una col·lecció de miracles atribuïts a sant Benet, conservats al monestir que té dedicat a Fleury (Saint-Benoît-sur-Loire, al sud de París).²²⁴ Segons A. Benet, que va presentar per primera vegada aquesta font en la historiografia catalana, el text parteix del relat de dos personatges vinguts del sud dels Pirineus que van retirar-se a l'esmentat monestir i van explicar al seu abat el que els seus propis ulls havien vist a Torà.²²⁵ Malgrat que segurament el relat conté elements fantasiosos, com també alguna de les cròniques

²²⁴ El text fou elaborat pel monjo Andreu de Fleury, del monestir de Saint-Benoît-sur-Loire, i fou editat i publicat a DE CERTAIN, E. (1858). *Les miracles de Saint Benoît écrits par Adrevald, Aimoin, André, Raoul, Tortaire et Hugues de Sainte Marie moines de Fleury*. París, p. 187-190.

²²⁵ BENET, A. (1997). «Les incursions d'Almansor i 'Abd al-Malik», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 301. Val a dir que al text que hem emprat nosaltres en la redacció d'aquest treball no hem trobat la part on s'explica que va ésser elaborat a partir de l'explicació de dos personatges presents a la batalla.

àrabs que hem esmentat al llarg d'aquestes pàgines, en alguns aspectes sembla força versemblant i una bona part de la historiografia actual hi atorga veracitat.²²⁶

El text és interessant en dos àmbits. D'una banda, perquè és l'única font cristiana que parla de la batalla de Torà i, d'una altra, perquè presenta uns elements de sacralització bèl·lica molt interessants (i innovadors) que permeten de resseguir l'evolució de la idea de guerra santa i de *croada* al llarg de l'onzena centúria, com va apuntar J. Flori.²²⁷ Deixant de banda aquest segon aspecte, que s'analitzarà al seu moment, el relat d'Andreu de Fleury narra una contesa entre cristians i musulmans succeïda al «regne de Barcelona», a la gran planícia del castell de Torà. En aquell indret, sempre segons aquesta narració, s'hi havien reunit els comtes Ramon Borrell de Barcelona, Ermengol d'Urgell, Bernat *Tallaferro* de Besalú i el seu germà Guifré de Cerdanya, amb mig miler d'homes d'armes. Tots ells formaven un sol cos, un conjunt, i prenien les decisions en igualtat de condicions. Un dels vigies de la host comtal, situat en un indret elevat, va veure venir un exèrcit enemic format per vint mil combatents. Davant la seva presència, els cristians van refugiar-se al castell en qüestió, atemorits. Va ser en aquell moment quan el comte Bernat *Tallaferro* llançà una arenga per apujar l'ànim dels guerrers allí reunits. Els preguntà per què tenien por dels musulmans, si eren protegits de Déu, i els va recordar les ocasions en què havien superat milers d'enemics en batalla amb la seva fe i la protecció i el guiatge de Crist. Seguidament va apel·lar a la seva noblesa i els animà a prendre les armes tot dient-los que aquells enemics caurien a mans de la Verge, de sant Miquel i de sant Pere.

Un cop hagué dit això, el califa –que ha de ser identificat amb el *hagib* Abd al-Malik– atacà la seva posició amb tres mil dels seus millors soldats. El seu estrèpit va arribar al cel, i excitava els cavalls i atemorïa els genets cristians. Tot i el temor, invocant Maria amb els seus precis i implorant el qui viu al palau més alt, es llançaren contra els enemics i, com petites estelles clavades a la jugular, van matar-ne el príncep i prengueren el seu estendard. Arran d'això, els sarraïns van intentar de fugir, però perseguits pels cristians van sucumbir deu mil dels seus guerrers. Els comtes, carregats d'or, plata i captius, i amb el cap del líder de l'exèrcit enemic, van tornar alegres a casa glorificant el Redemptor.

Davant d'una font com aquesta és important de discernir entre la part fantasiosa, producte d'un discurs elaborat amb una intenció determinada (glorificar els exèrcits cristians encapçalats per Déu que lluiten contra els enemics), i el fet concret que narra, en aquest

²²⁶ Per exemple, BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 354 n; i HERNÁNDEZ, F. X. (2003). *Història militar de Catalunya*. Barcelona, Rafael Dalmau, vol. I, p. 224-225.

²²⁷ FLORI, J. (2003). *La guerra santa. La formación...*, p. 130. El mateix autor en parla en una altra obra, FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada. Violencia y religión en el cristianismo y el islam*, Granada, Universidad de Granada-Universitat de València, p. 189-190.

cas una contesa entre forces comtals i tropes andalusines a Torà. Sabem que l'estiu del 1006 l'exèrcit d'Abd al-Malik va atacar territori ribagorçà i pallarès,²²⁸ i és ben possible que posteriorment es dirigís cap a l'est i arribés a la marca urgellenca, on va topar amb les forces comtals. Aquestes probablement s'havien reunit amb la intenció concreta de fer front a la ràtzia, o bé per començar una campanya conjunta més enllà de la marca. Sigui com sigui, davant l'arribada de l'exèrcit califal només tenien dues opcions: o refugiar-se al castell de Torà (o en alguna altra fortificació pròxima), o presentar batalla a camp obert jugant amb el factor sorpresa. Sabedors com eren del desenllaç del setge de Meià i Montmagastre pocs anys abans, refugiar-se no era una bona idea; i, evidentment, la fugida tampoc no era una opció vàlida perquè la seva funció era defensar els seus dominis en situacions com aquella.

Amb els homes que els acompanyaven, potser un centenar i poc més per cap, els comtes van decidir-se a presentar batalla contra l'avantguarda musulmana que s'aproximava, formada per un contingent més nombrós que no pas el seu. Malgrat que segurament mai no en sabrem les xifres exactes, és gairebé segur que l'exèrcit andalusí superava en nombre la host comtal. A favor dels comtes jugava el factor sorpresa, atès que amb tota probabilitat Abd al-Malik no s'esperava trobar-se reunit en aquell indret el bo i millor dels combatents dels comtats de la Marca. Aquest fet, i la força de la càrrega llançada pels comtes, conscients que o mataven o morien, degué trencar la línia d'avantguarda de l'exèrcit del *hagib*, que retrocedint de cop va causar la desbandada de la resta de tropes.

Segurament no va ser la victòria més heroica que haurien pogut somniar les forces comtals, però el cas és que un exèrcit més reduït va ser capaç de generar el caos i el desconcert entre les tropes enemigues. D'aquesta manera, amb una victòria comtal, arribaven a la fi les asseifes amirites, i si bé la superioritat musulmana respecte als cristians no va acabar-se aquell dia, sí que sembla que les forces dels uns i els altres van començar a equiparar-se. I potser un dels motius d'aquest equilibrament va ésser la nova manera de fer la guerra que van començar a aplicar els exèrcits comtals d'aleshores, utilitzant el cavall per combatre. Amb totes les precaucions que puguem tenir respecte al text cristià que ens informa d'aquesta batalla, elaborat cap al 1041, és segurament una de les primeres mencions de combatents comtals a cavall. El monjo de Fleury parla de cavalls i de genets cristians i això és, sens dubte, una novetat. No és que fins aquell moment els comtes i guerrers no haguessin utilitzat cavalls, però els empraven per desplaçar-se, no pas per lluitar. Això era una novetat de l'any mil i va ésser clau, com diu F. Cardini, en el

²²⁸ Ho sabem gràcies a un text d'Ibn Idari recollit i publicat per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 352.

naixement de la cavalleria medieval al segle XI.²²⁹ Segons aquest autor, a partir de l'any mil va començar a aparèixer un grup de *militēs* que es diferenciava de la resta per la possessió d'un cavall –que demostrava un estil de vida superior–, per l'ús d'aquest cavall a la guerra i, a més, per una especialització (i monopoli) de l'ús de les armes.²³⁰

Les fonts musulmanes tampoc no fan cap esment de la batalla de Torà, però sí que parlen dels problemes amb què va trobar-se el *hagib* cordovès quan va avançar pels límits meridionals dels comtats occidentals de la península. Segons Ibn Idari, l'únic que aporta aquesta notícia, després d'haver atacat Pamplona Abd al-Malik va dirigir-se cap a l'est tot passant per Saragossa, Osca i Barbastre.²³¹ En aquesta zona va tornar a penetrar en territori enemic, segurament atacant la Ribagorça i el Pallars. És a partir d'aquest moment quan l'historiador àrab explica que «durant aquesta campanya s'emparà de la gent un gran terror a causa d'una forta pluja, acompanyada de pedregada, que els encalçà».²³² L'exèrcit cordovès va demanar a Déu que aturés aquella calamitat i Ell, misericordiós, va fer-ho. Tot i així, l'expedició va acabar en fracàs. Com recull el mateix historiador, «el poble de Còrdova comentava amb menyspreu aquesta campanya d'Abd al-Malik perquè no els havia dut captius» i, com a resposta, el criticat *hagib* va reprimir el poble i «féu inserir en el comunicat d'operacions un fragment en el qual quedés ben clara la raó del seu fracàs».²³³ Sembla, doncs, que la tempesta va ésser el pretext que van fer servir les autoritats cordoveses per tal de tapar el fracàs de l'expedició i la victòria cristiana a la plana de Torà.

Simbòlicament, Torà representa per a la política comtal, i especialment per a la urgellenca, el tomb definitiu de la realitat de la frontera. Mai abans les forces comtals no havien estat capaces de fer front a un atac andalusí, i menys a camp obert. Només se n'havien pogut defensar, i així i tot amb dificultat. És veritat que el canvi de conjuntura a la marca va venir propiciat, en gran mesura, per la situació interna del califat de Còrdova, però això no treu mèrits a uns comtes que van decidir de lluitar abans de viure un nou 985. Roma havia esdevingut una nova font de legitimitat per als comtes, però no oferia cap mena de protecció militar, com tampoc l'oferia ja el món franc. L'única opció era l'autodefensa, que no passava per fugir, sinó per plantar cara i lluitar per la protecció dels dominis comtals. I, d'això, en van ser capaços perquè des del final del segle X la classe dirigent començava a bregar-se en batalla i perquè, a poc a poc, una part de la societat comtal ja s'especialitzava en l'art de la guerra. El mig miler d'homes que dirigien els comtes a Torà el 1006 van ser

²²⁹ CARDINI, F. (1981). *Alle radici della cavalleria medievale*. Florència, La Nuova Italia, p. 314.

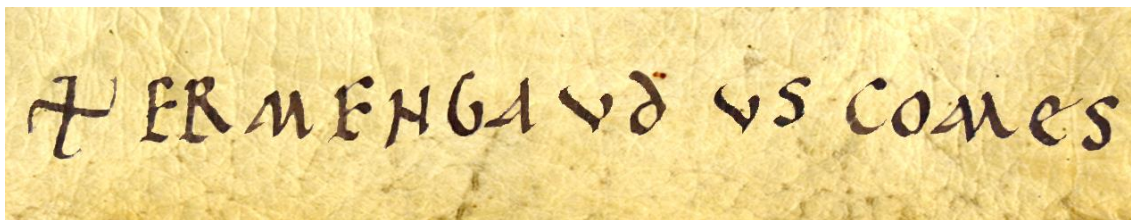
²³⁰ *Ibidem*, p. 317.

²³¹ BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 352.

²³² Fragment d'un text d'Ibn Idari recollit i publicat per *Ibidem*, p. 353.

²³³ Ambdós fragments esmentats d'Ibn Idari, recollits i publicats per *Ibidem*, p. 353-354.

uns dels primers guerrers especialitzats que hi va haver als territoris sud-pirinencs. Fidels als seus comtes respectius, havien crescut en un món de l'any mil en què Almansor i el seu fill Abd al-Malik els obligaven a lluitar o a morir. I en aquest món, en aquesta situació límit, van decidir de lluitar. Tots ells eren els protagonistes d'uns canvis cabdals als territoris del nord-est peninsular, uns canvis que van convertir en hegemònica la moral dels guerrers, pròpia dels homes de frontera, per damunt de la que predicaven homes de pau com l'abat Oliba.²³⁴

26. Signatura del comte Ermengol I d'Urgell²³⁵

4.4.6. L'evolució territorial del comtat d'Urgell (985-1010)

La documentació urgellenca del tombant de mil·lenni no ens permet escatir de manera detallada fins on va avançar la frontera meridional del comtat en aquestes dates. Només les conteses bèl·liques ens permeten saber cap a quins indrets van dirigir-se les noves conquestes comtals. El què és evident és que entre els anys 980-1020 es va produir un clar increment dels dominis comtals que va permetre als urgellencs superar la línia defensiva andalusina de Meià-Montmagastre-Ponts-Lloberola-Vallferosa i conquerir Guissona. El què resulta pràcticament impossible és saber les fases d'aquest procés. De fet, més que una expansió continuada creiem que es van produir diverses anades i vingudes fins que es va consolidar el domini de Guissona cap el 1020.

Durant els anys del comte Ermengol, doncs, es deuria fer el primer gran intent d'expansió, i gràcies a això quan el comte va morir el 1010 els límits meridionals del comtat havien arribat a la vall del Llobregós i a Ponts. Abans de la mort de Borrell II ja tenim constància de l'existència del castell de Figuerola, situat al sud de la serra de Pinós,²³⁶ mentre que durant els primers anys del segle XI documentem la possessió urgellenca de Llanera (1001),²³⁷ i Sanaüja (1003).²³⁸ Si tenim en compte que els documents no acostumen a ser

²³⁴ Devem aquesta idea al Dr. José Enrique Ruiz-Domènec, publicada entre més estudis a RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). «L'abat Oliba...», p. 63 i 66.

²³⁵ Signatura autògrafa del comte Ermengol I provinent de la donació d'un alou situat a Tuixent al seu fidel Dacó (ACU, pergamins, n. 170).

²³⁶ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 207 (any 986).

²³⁷ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 27.

producte de l'endemà mateix de la conquesta, podem establir que els urgellencs van arribar a les portes de la vall del Llobregós cap a les últimes dècades de la desena centúria. Les fortificacions islàmiques que controlaven el corredor natural que uneix Solsona i l'alta Segarra haurien passat a domini cristià després de l'arribada al poder d'Almansor (978) i abans de l'any mil. Per tant, quan es va produir la citada batalla de Torà el 1006 feia ja uns anys que la frontera meridional d'Urgell arribava a les portes de la plana.

Pel què fa a l'àrea occidental del Segre, a finals del segle X sabem que ja hi havien estat bastits els castells de Rialb (994)²³⁹ i la Rua (997),²⁴⁰ i després de l'any mil l'església de Sant Cristòfor del Donzell (1002).²⁴¹ Tot plegat ens indica que el domini urgellenc a la vall de Rialb va consolidar-se durant aquests anys fins arribar a les portes de Meià i Montmagastre, al sud del Montsec de Rúbies i del coll de Comiols. Com hem apuntat, és ben possible que cap els anys 1000-1002 es produís l'assalt comtal a ambdues fortificacions islàmiques, les quals serien reconquerides de nou pels interessos andalusins després de l'asseifa d'Abd al-Malik de l'estiu del 1002. La represa islàmica deuria ser temporal i segurament abans de la mort d'Ermengol I ja havien estat integrades de nou al domini urgellenc.

Creiem, doncs, que cap el 1010 el comtat d'Urgell arribava fins a la línia Meià-Ponts-Torà, dominis assolits gràcies a la nova política fronterera posterior al 985. Un cop controlades les fortificacions musulmanes de banda i banda del Segre, possiblement s'hauria conquerit Ponts (i Gualter), on s'hi va establir una fortalesa comtal. Entre les diverses deixes que féu el comte Ermengol en el seu testament hi consta una dominicatura a Ponts llegada al monestir de Sant Serni de Tavèrnoles.²⁴² Després del decés del comte d'Urgell, Ramon Borrell va mantenir viva la flama del seu germà a la frontera, consolidat aquests dominis i ampliant-los encara més, una política similar a la què va seguir el bisbe Ermengol, el qual, aprofitant el buit de poder existent, va guanyar Guissona pels interessos episcopals.

4.4.7. Còrdova 1010

L'última gran empresa bèl·lica del comte Ermengol I va ser l'expedició que va dirigir a Còrdova l'any 1010, junt amb el seu germà Ramon Borrell. La campanya va marcar la memòria col·lectiva dels guerrers dels comtats d'aquell temps i va representar un bateig de foc per a uns comtes que a partir d'aleshores van començar a participar com a

²³⁸ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 288.

²³⁹ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 15.

²⁴⁰ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 254.

²⁴¹ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 24.

²⁴² BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 300 (any 1007).

protagonistes per mèrits propis en la política peninsular. Més enllà del resultat en si de l'expedició, econòmicament molt favorable, el fet que aquells homes que vivien més enllà del *limes* de la Frontera Superior fossin contractats com a mercenaris per dirimir una qüestió de la política interna andalusina demostra fins a quin punt a partir de l'any mil eren considerats guerrers capaços de decidir el resultat d'una guerra. I aquesta és, al nostre entendre, la qüestió clau de la campanya: simbòlicament, als combatents dels comtats se'ls pressuposava una maduresa guerrera al principi del segle XI que anys abans no havien tingut.

El motiu d'aquesta expedició, l'hem de buscar en la crisi interna que s'havia obert al califat de Còrdova després de la mort del *hagib* amirita Abd al-Malik, fill d'Almansor. Com hem vist en el seu moment,²⁴³ el califa al-Hakam II fou succeït pel seu jove fill Hisam II, una successió en què desenvolupà un paper clau Almansor. Una vegada aquest últim esdevingué *hagib*, va relegar el califa a un paper merament secundari, mentre que ell acaparava tot el poder a Còrdova. Aquesta conjuntura es mantingué fins a la seva mort, i encara el seu fill Abd al-Malik va actuar de la mateixa manera. Malgrat tot, Abd al-Malik no era un personatge totpoderós com el seu pare i ja durant els seus anys com a *hagib* va patir l'hostilitat d'uns omeies que volien liquidar el poder amirita i recuperar per al califa totes les seves funcions.²⁴⁴ Abd al-Malik va poder trampejar la situació, no sense haver de vessar sang per fer valdre la seva autoritat, però a partir del seu decés l'octubre del 1008 la tensió latent a Còrdova va esclatar definitivament.

Qui es beneficià de la mort de la seva mort fou el seu germà Abd al-Rahman, dit Sançol,²⁴⁵ el qual fins i tot fou acusat de ser rere la mort de l'aleshores *hagib*. Immediatament, el novembre del mateix 1008, Sançol va substituir el seu germà en aquesta dignitat. A diferència del seu pare i del seu germà, que tot i ocupar *de facto* totes les esferes del poder a Còrdova van mantenir l'omeia Hisam com a califa, Sançol va anar una mica més enllà i va pretendre que aquest el nomenés successor, cosa que va aconseguir.²⁴⁶ En aquest cas, tanmateix, l'amirita havia anat massa enllà, no sols perquè no tenia la capacitat del seu pare per fer valdre aquella successió, sinó perquè l'ànim a Còrdova, sobretot dels partidaris dels omeies, era massa encès per acceptar la designació. La guerra civil a al-Àndalus era a punt d'esclatar.

²⁴³ Vegeu més amunt l'apartat 3.4.3. del present estudi.

²⁴⁴ VIGUERA, M. J. (1999). «Decadencia del poder central», dins JOVER, J. M. *Historia de España Menéndez Pidal*, Madrid, Espasa Calpe, vol. VIII, p. 31.38 (p. 32)

²⁴⁵ La seva mare, esposa d'Almansor, era filla del monarca navarrès Sanç Garcia II, i per això el nou *hagib* rebé aquest sobrenom.

²⁴⁶ VIGUERA, M. J. (1999). «Decadencia del poder central...», p. 33.

Al principi de l'any 1009, potser amb la intenció d'emular les gestes del pare, Sançol partí cap al nord per atacar els regnes cristians i va ser en aquell moment quan va produir-se un alçament a Còrdova contra ell.²⁴⁷ El califa Hisam II fou deposat i l'elegit en el seu lloc va ésser Muhammad al-Mahdi, un omeia nét del primer califa andalusí Abd al-Rahman III. El *hagib* amirita, per la seva banda, va tornar a guiar les tropes cap a la capital amb la intenció de frenar l'aixecament, però abans d'arribar a Còrdova va ser assassinat pel seu propi exèrcit. Lluny d'arranjar-se, la situació va complicar-se encara més amb l'actuació despietada del nou califa contra berbers i més grups andalusins que creia defensors de la situació anterior. Amb el suport d'aquests sectors, va ser entronitzat un altre omeia el mateix 1009, Sulaiman al-Musta'in.²⁴⁸ La *fitna*, terme que traduïm per *guerra civil*, però que va més enllà i representa una prova de Déu als pecadors,²⁴⁹ estava servida, i va ser en aquesta conjuntura quan les tropes comtals del nord-est peninsular van participar en la contesa.

El 1010 havia de ser l'any que havia de decidir la sort del califat i el futur líder dels creients, i cada bàndol va buscar suport pertot arreu amb la intenció d'aconseguir la victòria. Sulaiman i els seus berbers i eslaus van obtenir el suport del comte castellà Sanç Garcia, mentre que Muhammad, a través del seu general el llibert Wadih –que havia dirigit l'atac a Meià i Montmagastre el 1002–, el dels comtes sud-pirinencs. El suport de les forces cristianes, col·laboressin amb el bàndol que col·laboressin, no era *gratis et amore*, sinó que més aviat van ser contractats com a mercenaris.

Els acords entre Wadih i els comtes van començar-se a gestar a final del 1009. Sabem que aleshores el general sortí de Medinaceli i es dirigí a Tortosa, a la Frontera Superior, on devia posar-se en contacte amb ells.²⁵⁰ Malgrat que no tenim constància amb exactitud de l'indret i el moment de la reunió, en aquelles dates de la fi del 1009 va produir-se una important trobada de magnats dels comtats a Barcelona en ocasió del restabliment de la canònica catedralícia.²⁵¹ A més de Ramon Borrell i la seva esposa Ermessenda de Carcassona, hi foren presents el prelat barceloní Aeci, els bisbes Arnulf de Vic, Ot de Girona, Sal·la d'Urgell i Oliba d'Elna, i els comtes Ermengol I d'Urgell i Bernat *Tallaferro* de Besalú, a més d'un bon nombre de membres de la classe dirigent (des de vescomtes fins a

²⁴⁷ MANZANO, E. (2010). *Épocas medievales...*, p. 254.

²⁴⁸ De fet, el primer que van elegir aquests grups va ser Sulaiman al-Rasid, el qual va ser mort el mateix juny del 1009 (VIGUERA, M. J. (1999). «Decadència del poder central...», p. 33). Finalment, qui va ser elevat a la dignitat califal va ser el nebot d'aquest, Sulaiman al-Musa'in, el qual s'encarà a Muhammad en la guerra civil en què van participar les forces comtals catalanes (MANZANO, E. (2010). *Épocas medievales...*, p. 255).

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 254.

²⁵⁰ Ho sabem gràcies a Ibn Idari (BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 356).

²⁵¹ BATLLE, C., BAUCCELLS, J., FÀBREGA, À., HERNANDO, J., RIU, M. (2006). *Diplomatari de l'Arxiu Capitular...*, doc. 121.

guerrers, passant també per nobles) que no són esmentats a la documentació. En aquella reunió devia parlar-se de la campanya, i en la probable trobada amb Wadih van pactar-se les condicions inicials de la seva participació en l'empresa, unes condicions que van ampliar-se (o confirmar-se) quan ja havia començat. A més de les vitualles necessàries, Wadih va comprometre's a pagar a cada home dos dinars diaris, mentre que els comtes en rebrien diàriament cent cadascun.²⁵² Sens dubte, eren unes condicions econòmicament molt favorables a les hosts comtals i per això un bon estol de magnats va decidir-se a prendre-hi part.

Malgrat la importància de l'expedició, no sabem amb exactitud quins comtes i bisbes van participar-hi, ni tampoc el nombre d'homes de la host comtal. Respecte a la primera qüestió, sabem de la participació de Ramon Borrell de Barcelona i d'Ermengol d'Urgell, el comte que apareix mencionat més vegades a les cròniques àrabs que tracten la contesa. S'hi pressuposa també la presència de Bernat *Tallaferro* de Besalú, i potser la de Guifré II de Cerdanya. És força plausible que hi anessin, i més encara si tenim present que aquests quatre comtes són els qui van participar conjuntament en l'esmentada batalla de Torà. Quant als bisbes, podem confirmar-hi la presència de Sal·la d'Urgell, Arnulf de Vic, Aeci de Barcelona i Ot de Girona, tots ells morts en batalla o tornant als comtats a causa de les ferides de guerra o de la fatiga de l'expedició. Malgrat que no podem confirmar ni descartar la presència d'Oliba, bisbe d'Elna, és evident que els prelats de les quatre seus episcopals controlades pels fills de Borrell II van seguir Ramon Borrell i Ermengol el 1010.

Si sabem qui eren els caps de l'expedició, també podem fer una estimació del nombre d'homes del seu bàndol. Al nostre entendre, la xifra de nou mil soldats, donada per alguna font àrab²⁵³ i acceptada per alguns autors,²⁵⁴ és exagerada. Si acceptem que a Torà el 1006 els comtes conduïen uns cinc-cents homes aproximadament, els principals especialistes de la guerra als comtats, com a molt podem imaginar-nos que cap a Còrdova van partir, a tot estirar, uns mil o mil cinc-cents guerrers. Si bé és cert que a partir de l'any mil es multipliquen els documents en què apareixen *milites* o referències a armament, encara no són prou notícies per imaginar-nos que als comtats hi hagués gairebé deu mil homes armats, la majoria en disposició d'un cavall i professionals en el maneig de les armes. Tampoc no ens sembla plausible que només una petita part d'aquest exèrcit fos professionalitzat, perquè una tropa de pagesos guerrers mal armats hauria sucumbit al primer encontre amb la cavalleria berber. I si s'accepta la xifra de deu mil guerrers,

²⁵² Novament és Ibn Idari qui aporta aquesta informació en un fragment recollit i publicat per BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 356.

²⁵³ La xifra en qüestió, la dona Ibn Idari (*Ibidem*, p. 360).

²⁵⁴ HERNÁNDEZ, F. X. (2003). *Història militar de Catalunya...*, vol. II, p. 10.

immediatament ens hauríem de preguntar per què els sobirans dels comtats no van mobilitzar un exèrcit semblant quan la situació de defensa dels seus territoris ho requeria. Al nostre entendre, els comtes haurien pogut aportar-hi com a molt uns dos-cents o tres-cents guerrers per cap, i un centenar i poc més cadascun dels bisbes. Tenint en compte que no sabem clarament quins magnats van participar-hi, la xifra d'un miler i escaig d'homes armats ens sembla força plausible, un nombre que no deixa d'ésser impactant. L'exèrcit armat aquell 1010 era el més poderós reunit mai als comtats.

L'expedició es posà en camí la primavera del 1010 rumb a Saragossa i posteriorment davallà cap al sud-oest, en direcció a Toledo tot passant per Medinaceli.²⁵⁵ Hi ha qui considera que l'expedició va sortir del castell de Montmagastre, però segurament no va ser així.²⁵⁶ En algun punt del camí se'ls uní Wadih i el seu exèrcit, i cap a final de maig segurament ja es trobaven tots a l'antiga capital hispànica dels visigots. Aproximadament, doncs, l'exèrcit comtal va recórrer uns sis-cents quilòmetres fins a arribar al cor d'Àndalus. A Toledo també va arribar Muhammad, el pretendent al tron califal que rebia el suport dels comtes. Una vegada reunits, l'exèrcit va avançar cap a la capital califal, a uns tres-cents quilòmetres, però poc abans d'arribar-hi l'exèrcit de Sulaiman va fer acte de presència.

El 2 de juny del 1010 els dos exèrcits van trobar-se a Aqabat al-Baqar (actualment El Vacar), una localitat al nord de Còrdova;²⁵⁷ Sulaiman, protegit pel seu exèrcit de berbers, i Muhammad per les seves tropes, entre les quals hi havia la host comtal. Segons les fonts, els protagonistes de la batalla van ser els cavallers comtals, que van atacar de front la línia enemiga. Segurament la seva intenció era repetir l'èxit de Torà, intentant de trencar l'avantguarda amb un atac punyent per després causar la desbandada de l'exèrcit enemic. Davant l'atac, els berbers van obrir-se i van poder encerclar la cavalleria comtal. Tot i així, aquesta última no va rendir-se, va prosseguir l'atac i va trencar, finalment, la línia enemiga. Sulaiman, veient allò i pensant que els berbers ja no podrien vèncer, emprengué la fugida i generà el desconcert entre els seus.

²⁵⁵ Qui explica la ruta seguida per la host comtal és Ibn Idari (BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 356-357).

²⁵⁶ Són d'aquesta opinió, per exemple, SOBREQÜÉS, S. (1980). *Els Grans Comtes de Barcelona*. Barcelona, Vicens Vives, p. 7; i FITÉ, F., GONZÁLEZ, E. (2010). *Arnau Mir de Tost...*, p. 66. Aquesta teoria es basa en el testament d'Adalbert, que va partir a Montmagastre poc abans de l'expedició (RIUS, J. (1946). *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallés...*, doc. 431), fent pensar que aquesta va sortir d'aquella fortificació. Amb tot, com diu Bramon (BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 357 n), abans de sortir cap a Còrdova Adalbert va tornar a Barcelona i, per tant, la possible sortida des de Montmagastre, a falta de més proves, queda invalidada.

²⁵⁷ La millor font per saber el desenvolupament de la batalla és Ibn Idari (*Ibidem*, p. 358-359).

La victòria final d'aquella primera topada va caure del cantó de Muhammad, però l'exèrcit comtal va pagar-la ben cara. Com que de bones a primeres no havien aconseguit de trencar la línia, van quedar momentàniament envoltats i això va causar més pèrdues de les esperades, algunes d'il·lustres. A les portes de Còrdova, ben lluny de les muntanyes pirinenques d'on havia partit, moria Ermengol I d'Urgell.²⁵⁸ La victòria a la batalla no fou premi suficient per compensar la pèrdua: acabava així, emulant les gestes de Roland, la vida d'un dels homes més representatius del món comtal de l'any mil i de tota la història urgellenca. Amb ell se n'anaven també homes que Ibn Idari anomena *principals* i entre els quals potser hi havia Adalbert, fill del vescomte Guitard de Barcelona, el bisbe Aeci de la ciutat comtal i algun guerrer com l'urgellenc Guitard, senyor del castell d'Elins.²⁵⁹

Així i tot, l'expedició continuà. Muhammad entrà victoriós a Còrdova juntament amb la resta de l'exèrcit comtal, però l'estada fou breu. Sabia que la victòria no seria completa si no destruïa definitivament Sulaiman i amb aquest objectiu va començar la persecució del seu exèrcit aquell juny mateix. Els van perseguir fins a les proximitats de l'estret i prop d'aquella zona, a Guadiaro, es produí l'última batalla amb participació comtal. El 21 de juny els exèrcits van tornar a lluitar, però aquesta vegada el resultat fou ben diferent. L'exèrcit de Sulaiman va sortir-ne vencedor i, segons les fonts, les baixes comtals foren nombroses.²⁶⁰ A conseqüència de la derrota i de les grans pèrdues, els cabdills de l'exèrcit comtal van optar per tornar als seus respectius territoris i van abandonar Muhammad, que aviat seria assassinat pels seus fidels, com ara Wadih, els quals van intentar tornar a entronitzar Hisam II.

L'aventura de l'exèrcit comtal va acabar al Guadiaro. Sabent que qui els havia de pagar difícilment ho faria, els últims guerrers comtals degueren cobrar-se la factura saquejant en el seu camí de tornada, potser la mateixa ciutat de Còrdova, abans de prendre rumb al nord definitivament.²⁶¹ Com si d'una ràtzia es tractés, els soldats dels comtats van actuar com vint-i-cinc anys abans ho havia fet Almansor a Barcelona. Carregats de botí i encapçalats per Ramon Borrell, la host emprengué el camí cap al nord-est el 8 de juliol. Es

²⁵⁸ Reporten la notícia de la mort del comte Ibn Idari (vegeu BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 358-359) i Ibn Haldun (vegeu *Ibidem*, p. 359-360).

²⁵⁹ El cavaller Guitard va fer testament l'agost del 1009, abans de partir cap a Còrdova. Sabem que era cavaller per l'equipament que consta al seu testament (cavall, elm, ausberg, espasa i llança) (MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 30).

²⁶⁰ Com hem dit, la xifra de nou mil combatents comtals ens sembla una exageració, com també la de tres mil morts a conseqüència d'aquesta contesa donada per Ibn Idari (BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans...*, p. 362).

²⁶¹ Les cròniques àrabs deixen clar en tot moment que els guerrers dels comtats estaven molt interessats en les riqueses i diners que podien obtenir durant l'estada a Còrdova.

tancava un cicle de la història peninsular que deixava pas a una nova realitat. La guerra al califat va continuar sense ells i al final aquell poderós estat va acabar desmembrant-se en nombrosos regnes de taifa que tot i la seva brillantor en alguns aspectes, militarment mai no van relluir com la Còrdova califal. A partir d'aquell moment serien els cristians, els qui portarien durant un llarg període de temps la iniciativa militar a la península.

4.4.8. Del 985 al 1010

Més del que deixen entendre els documents, aquella expedició va quedar gravada a foc en la memòria col·lectiva dels habitants dels comtats, i sobretot de la classe dirigent del territori. De Barcelona 985 a Còrdova 1010 s'havia produït un canvi en la conjuntura peninsular. Així com la generació que era *filla* de l'atac d'Almansor va créixer amb aquell dolorós record i amb la idea que no es podia tornar a repetir, els hereus del 1010 van viure com a amos del seu propi destí gràcies a l'aposta política d'uns comtes guerrers al llarg dels darrers vint-i-cinc anys. És ben cert que el canvi de context va deure's a la situació interna del califat, però fent bona aquella màxima que diu que la sort és per a qui la busca, una part de la classe dirigent dels comtats va optar per fer de la guerra la seva vida, i van ser ells qui van gaudir dels rèdits del 1010.

A part de la professionalització dels guerrers comtals, pensem que la nova manera de fer la guerra també va ésser clau en el canvi. A Torà ja hem vist que les fonts cristianes parlen d'una càrrega de la cavalleria dels comtes, cosa que repeteixen les fonts àrabs quan narren els avatars de la batalla d'Aqabat al-Baqar. Va ser durant els anys 985-1010 que aquesta nova manera d'encarar-se a l'enemic va començar a desenvolupar-se, segurament de manera paral·lela a un millor equipament dels guerrers.

Referències d'armes i complements bèl·lics (anteriors al 1010)		
<i>Osbergo .I. et spata .I^a. ignea et scuto [...] asbergo .I. [...] asbergo .I.</i>	Un ausberg i una espasa forjada i un escut	Guisad II, bisbe (951)
<i>Alispergum (sic.) [...] spada</i>	Un ausberg i una espasa	Guillem, vescomte (994)
<i>Alpergo [...] spadas (3 en total)</i>	Un ausberg i tres espases	Miró (1000)
<i>Spada cum auro</i>	Una espasa amb or	Ermengol I, comte (1007)
<i>Cavallo cum suas armes, id est, alsibergo et elmo et lanca et spada</i>	Un cavall amb les seves armes, això és un ausberg, un elm, una llança i una espasa	Guitard, guerrer (1009)

27. Referències urgellenques anteriors al 1010 d'armes i complements bèl·lics

Tot plegat era producte d'un mateix procés. L'especialització d'una part de la societat a fer la guerra va permetre més experimentació i desenvolupament en aquest camp, i la

pràctica contínua va portar a la millora tècnica i de l'equipament. A la vegada, segurament volent emular aquell ràpid exèrcit d'amazics que havia penetrat a Barcelona el 985, els guerrers dels comtats van començar a emprar el cavall per lluitar, a més de com a mitjà de desplaçament. Va ser així com va néixer la cavalleria als comtats, formada per magnats, membres d'una naixent noblesa que van començar a centrar-se únicament en aquesta activitat, *per la terra i la guerra*. Aquests guerrers nobles a cavall serien els protagonistes de l'avenir als territoris sud-pirinencs.

Des del punt de vista urgellenc, aquells anys va confirmar-se l'interès per la frontera i va obrir-se de bat a bat la porta de la conquesta de la plana. Quan Ermengol I, acompanyat dels seus guerrers i de més comtes, va llançar el seu atac contra l'avantguarda musulmana a Torà, va escriure el destí d'Urgell al segle XI. Amb aquell gest, repetit a Còrdova quatre anys més tard, el comte dirigia la mirada dels seus successors cap a la frontera, cap a la conquesta del migdia. Els qui van venir rere seu esdevingueren gloriosos guerrers guiats pel solc del primer dels Ermengol. Sense la decisió presa aquell dia d'estiu del 1006 als confins meridionals dels seus dominis no entendríem la figura del comte Ermengol III, destacat guerrer de la sacralitzada presa de Barbastre, com tampoc no podríem capir la d'Ermengol V, mort lluitant contra els almoràvits, i la d'Ermengol VI, que va participar en el setge de Saragossa del 1118. Va ser d'aquesta manera, doncs, com el comte Ermengol I va marcar el rumb de la vida d'aquells qui l'havien de succeir a Urgell al llarg dels cent cinquanta anys següents. Un nou món acabava de néixer.

4.5. Conclusió

Al principi de la dècada dels noranta de la desena centúria Ermengol I va esdevenir comte d'Urgell. A partir d'aleshores aquest territori va tornar a tenir dinastia privativa, cosa que va servir al poder comtal per afermar la seva posició gràcies, en gran part, a la riquesa del seu sobirà, a la fidelitat de la naixent noblesa i al lideratge mostrat per Ermengol I. Encara que tan sols va governar durant una vintena d'anys (c. 990-1010), el jove comte va deixar una gran empremta a Urgell i el futur del comtat no pot entendre's sense conèixer-ne la trajectòria.

Internament, sobretot a partir dels anys 997-998, el comte Ermengol va gestionar les possessions comtals afavorint les institucions religioses dels seus dominis i també la naixent classe dirigent que havia començat a caminar durant el govern de Borrell II. La naixent noblesa va veure en el comte un cap natural, home d'armes a la frontera i també amb dots de bon governant. Si eren fidels al comte podien obtenir botí, possessions i participació en el govern de territori, ja fos com a representants del poder en un indret determinat, ja fos participant en la incipient cort comtal que va néixer en temps d'Ermengol. Va ser d'aquesta manera com el comte va aconseguir la fidelitat dels seus magnats i també la del bisbe Sal·la, que va secundar-lo en tot moment al llarg de la seva vida.

Del seu pare Borrell II, Ermengol va heretar-ne una directriu molta clara: mantenir i fer créixer els vincles amb el papat de Roma. I en aquest sentit el comte va actuar en conseqüència i va visitar la Seu Apostòlica dues vegades, el 998 i el 1001. Més enllà de les qüestions concretes que van tractar-s'hi, com ara l'obtenció d'una butlla per al bisbat que dirigia Sal·la, els vincles entre Roma i Urgell van quedar fortament travats a partir d'aleshores i el centre de la cristiandat occidental també va esdevenir el centre mental de l'univers dels urgellencs de l'època. Les trobades amb els papes i amb l'emperador Otó III, a més de les seves gestes i de la seva riquesa, van convertir Ermengol en un dels sobirans més destacats de l'Europa occidental del moment.

Respecte a la frontera, els nous temps imposaven també noves solucions. Els anys de la pau amb Còrdova havien arribat a la fi i calia adaptar les decisions a la nova realitat. Ermengol, amb el suport total dels seus nobles guerrers, va fixar la mirada cap al migdia amb la intenció de plantar cara a les asseifes, per tal de defensar els seus dominis i també, a través de la conquesta per les armes, d'incrementar-los. Les conteses d'Albesa i de Torà són exemples paradigmàtics d'aquesta nova conjuntura, com també l'expedició a Còrdova del 1010 que, entre més qüestions, demostra que els guerrers sud-pirinencs d'aleshores eren capaços d'intervenir en la política peninsular. L'actuació del comte a la frontera va marcar profundament el futur del comtat i de la incipient noblesa, que va tendir a militaritzar-se encara més i a fer la guerra a cavall, una novetat del tombant de mil·lenni.

El bisbat d'Urgell, per la seva banda, també va viure canvis importants en aquelles dates, en gran mesura pel tarannà polític del bisbe Sal·la. A final del segle X i a principi de l'XI la mitra va optar per l'aplicació universal de la dècima eclesiàstica –no sense que això li comportés conflictes importants–, a més de començar a crear un important patrimoni terrenal a la zona més septentrional d'Urgell que incloïa espais com ara les valls d'Andorra. Això va ser important per al futur del bisbat, com també la refundació de la canònica urgellenca –un projecte del bisbe Sal·la– i l'acord entre comte i bisbe segons el qual s'establia que a la mort del segon el seu nebot Ermengol esdevindria bisbe d'Urgell, una realitat a partir del 1010.

Comte i bisbe van morir el 1010 a conseqüència de l'expedició a Còrdova d'aquell mateix any. Amb el seu decés, el territori urgellenc va quedar orfe dels protagonistes principals de la política de l'any mil, moment en què va començar una nova etapa històrica amb un clar protagonisme del bisbe Ermengol i de la comtessa regent Ermessenda de Carcassona. Amb tot, l'herència d'Ermengol I i de Sal·la no va morir amb ells, sinó que va quedar en estat latent fins que va tornar-se a recuperar una vintena d'anys més tard. Sense cap mena de dubte, bisbe i comte, sobretot aquest últim, van marcar les directrius polítiques del mig segle següent, cosa que explica molt bé la història d'aquest comtat al llarg de l'onzena centúria.

5. La regència d'Urgell (1010- 1030)

Les morts del comte Ermengol I i del bisbe Sal·la el 1010 van deixar un important buit de poder a Urgell. Ambdós havien seguit una política conjunta en molts aspectes i havien estat els protagonistes de la història d'aquest territori al tombant de l'any mil; un territori que ara es trobava orfe. Qui va agafar-ne el relleu després del seu decés van ser dos personatges que tenien una manera diferent d'entendre el món respecte als seus predecessors. El bisbe Ermengol va aprofitar per fer i desfer a voluntat, mentre que la comtessa Ermessenda de Carcassona imaginava uns comtats radicalment oposats de com els havien començat a construir Ermengol I i Ramon Borrell. El futur comte Ermengol II, un infant acabat de néixer el 1010, va créixer en aquesta conjuntura i no va ser fins al 1024 que no va començar a governar els dominis paterns. Durant aquest període el bisbe Ermengol va tenir temps d'elaborar la falsa acta de consagració de la Seu d'Urgell, de conquerir Guissona i d'encarar-se als magnats per la preeminència del territori. Paral·lelament, en aquestes primeres dècades de l'onzena centúria va culminar el llarg procés de feudalització que havia començat feia més d'un segle amb la patrimonialització dels dominis a mans de Guifré el Pelós i els seus contemporanis. Malgrat que entre els anys 1010 i 1030 el somni d'Ermengol I va esvair-se, ben aviat tornaria a recuperar-se gràcies al capteniment d'una comtessa.

5.1. L'horitzó del 1010. *Dramatis personae*

5.1.1. L'horitzó del 1010

El juliol del 1010 els guerrers dels comtats que havien seguit Ramon Borrell i Ermengol a Còrdova tornaven a les seves llars. Ho feien triomfants i carregats amb un botí espectacular. Malgrat que havien estat cridats a Còrdova per assegurar el tron califal per a Muhammad, i encara que aquest no els havia pagat tot el que els havia promès, a la host comtal tant li feia. La recompensa, se l'havien cobrada ells mateix durant el transcurs de l'expedició, i l'avenir polític del califat tampoc no els importava gaire si no afectava les seves fronteres. De fet, la inestabilitat a Còrdova era per a ells una bona notícia i els efectes posteriors d'aquesta conjuntura van ser més que positius per a uns comtats que veien com el totpoderós califat es desmembrava en uns quants regnes de taifa, brillants culturalment, però dèbils militarment. En la memòria col·lectiva, aquell any quedaria gravat a foc com el 985, però aquesta vegada amb regust de victòria.

Una victòria, tanmateix, que havia tingut les seves víctimes. Aquell 1010, el món urgellenc es tenyia de dol. L'èxit aconseguit en la contesa d'Aqabat al-Baqar havia costat la vida al jove Ermengol I d'Urgell, un comte que va guanyar-se la immortalitat que conferia la victòria. Junt amb els expedicionaris també devia tornar-ne el fèretre per tal d'ésser enterrat a la terra que l'havia vist créixer. Però el dol, a Urgell, no sols es devia a la pèrdua del seu senyor. També el bisbe Sal·la, tornant als comtats, va morir. Potser malalt, potser per la seva edat més avançada o per alguna ferida de guerra, el conflentí va trobar la mort a Gelida el setembre d'aquell any, tot just després d'haver creuat la marca. Comte i bisbe havien estat els protagonistes de la història urgellenca dels anys 980/990-1010 i el seu decés deixava un gran buit de poder al territori. No és que la supervivència del comtat o del bisbat estiguessin en risc, ni tampoc la seva integritat territorial, però qui va substituir Ermengol i Sal·la va fer-ho amb una manera d'entendre el món força diferent de la que aquests personatges havien predicat i practicat en vida.

En virtut del pacte establert al principi d'aquell segle entre el comte i Sal·la, qui va passar a dirigir la mitra urgellitana va ser el fins aleshores ardiaca Ermengol, nebot del seu predecessor. El nou bisbe era una d'aquelles persones que se sabia moure molt bé i que va ser capaç d'esperar la seva oportunitat. Quan Sal·la va morir poc després del comte, el qual havia deixat un infant acabat de néixer, el nou bisbe va veure l'oportunitat de reforçar el seu poder, tant en el si de l'Església urgellenca com del comtat. El conflentí va aprofitar la situació per intentar de separar l'Església del domini de la família comtal urgellenca, deixant de banda en certa manera la vinculació que havia tingut Sal·la amb Borrell II i Ermengol I durant tot el seu pontificat. Però el flamant bisbe va anar més enllà: per tal d'afermar els dominis de la mitra i per poder aplicar la dècima sense oposició, laica o eclesiàstica, va fer elaborar un document fals amb el propòsit d'enganyar, l'acta de consagració de la Seu d'Urgell, datat textualment l'any 819, però *fabricat* a l'escriptori urgellità entre els anys 1016 i 1024. D'una altra banda, i aprofitant el buit de poder, Ermengol va posar-se al capdavant de la host comtal per tal d'ampliar els dominis urgellencs cap a migdia, cosa que va servir per incorporar-hi Guissona abans del 1020. Tot i que els nous territoris van passar a formar part del comtat d'Urgell, qui va beneficiar-se més de la presa de la ciutat va ser la mitra. El bisbe, a més, va trencar el pacte tàcit que els comtes tenien amb els seus guerrers, un acord de repartiment de terres i botí després de la conquesta, cosa que va derivar en una confrontació entre el prelat i Guillem de Lavansa l'any 1024.

Com pot veure's, el paper del nou bisbe va anar molt més enllà d'aspectes purament espirituals i això en part va deure's a l'actuació dels regents del comtat, que van donar-li carta blanca. Si bé és cert que Ramon Borrell va mantenir viva a la frontera la flama del seu germà Ermengol fins a la seva mort (1017), també cal dir que no va ocupar-se dels afers interns del comtat, com tampoc va fer-ho després la seva esposa. La comtessa Ermessenda, al tombant de la dècada dels vint, va esdevenir regent dels comtats de Barcelona, Girona, Osona i Urgell, i en relació amb aquest últim va donar suport a les maniobres del bisbe conflentí. Ermessenda tampoc no era defensora de la política dels fills de Borrell II i quan el seu marit va traspasar va aprofitar per posar fi a les conquestes a la marca i per oposar-se a la noblesa guerrera que havia nascut seguint els passos del seu sogre, del seu espòs i del seu cunyat.

L'actuació de la comtessa regent, dona d'una profunda pietat i religiositat, es devia en part als consells d'un abat que ràpidament esdevindria bisbe, Oliba. L'abat-bisbe va ser un dels principals consellers de la comtessa i un dels homes que més va influir en el nou rumb que van adoptar els comtats en aquelles dates. Com va apuntar J. E. Ruiz-Domènec, Oliba era

un home de pau en temps de guerra i tant ell com la comtessa Ermessenda defensaven un món que ja feia anys i dècades que havia mort.

D'una altra banda, en l'actuació dels magnats i dels seus subalterns durant aquells anys trobem part de les claus explicatives d'això que tradicionalment rep el nom de *procés de feudalització*. A la pràctica, aquests magnats van emular el que els comtes havien fet dos segles abans i els vescomtes al llarg de la centúria anterior. Van patrimonialitzar les funcions de govern que poguessin tenir en nom de l'autoritat superior, en aquest cas els comtes, i van convertir els seus dominis, normalment alodials, en propietats plenes on van construir castells i que van repartir entre els seus fidels a través d'una nova forma de propietat que començà a generalitzar-se en aquest tombant de mil·lenni: el feu. En cap cas no va ser un procés fet en contra del poder comtal, més aviat va ser el producte d'un llarg procés de patrimonialització de les elits socials, engegat entre el 870-897 i que no va culminar fins a mitjan segle XI. Un llarg procés que va començar amb els comtes i que van seguir els seus magnats a poc a poc, donant lloc al món feudal com tindrem ocasió de veure. Una vegada van *privatitzar* dominis i funcions, no és estrany que aquests senyors obliguessin les persones que vivien a les seves terres i hi treballaven a pagar uns censos nous i a quedar fermament lligades al sòl. En la nova concepció feudal que anava estenent-se a marxes forçades, tot el que quedava patrimonialitzat passava a formar part del patrimoni, i aquest patrimoni era gestionat a voluntat del senyor. Tot aquest procés visqué moments importants en temps d'Ermengol I, quan documentem per primera vegada un feu a Urgell, i va culminar a principi del segle XI, però potser d'una manera diferent de com fins ara s'ha narrat.

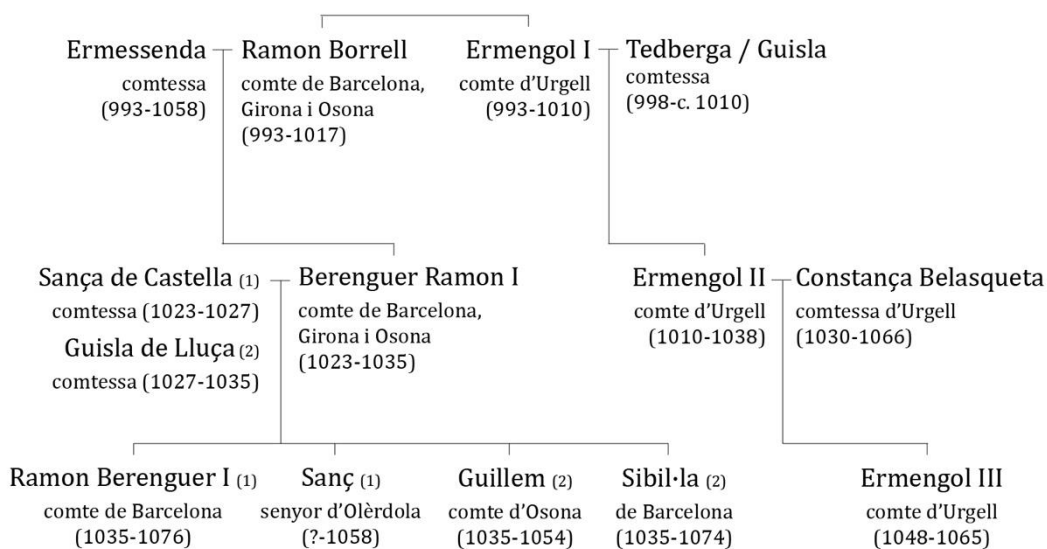
La regència d'Urgell va arribar a la fi l'any 1024 quan Ermengol II, criat i educat al palau comtal de Barcelona, va assolir l'edat de catorze o quinze anys. Tot i així, poca cosa va canviar en aquell moment. Ermengol II va demostrar que havia crescut sense saber qui era el seu pare, víctima d'una *damnatio memoriae* del bisbe Ermengol, de la comtessa Ermessenda i de l'abat Oliba. Encara que entre els anys 1024 i 1030 va ser poc actiu políticament, gràcies al seu matrimoni amb Constança Belasqueta, a partir del 1030 la memòria d'Ermengol I va ser recuperada i les seves gestes ben aviat serien emulades.

5.1.2. *Dramatis personae*

Ermengol II va néixer cap al 1010. Sabem que l'octubre d'aquell any, quan va refundar-se la canònica de la Seu d'Urgell, era «adhuc tenellus»,¹ cosa que ens fa pensar que tot just era

¹ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 315.

un nadó acabat de néixer. Tenint en compte que la majoria d'edat no s'assolia fins als quinze anys o setze² i que Ermengol II no va començar a governar fins al 1024,³ és força probable que hagués nascut el mateix any de l'expedició a Còrdova, o l'anterior. Si fos així, seria ben possible que Ermengol I amb prou feines hagués arribat a conèixer el seu successor, perquè l'expedició va partir la primavera d'aquell any. Quant a la seva mare Tedberga, encara era viva el 1010 quan dugué en braços el seu fill orfe de pare a Santa Maria de la Seu d'Urgell.⁴ Amb tot, no en tenim cap notícia posterior i ens fa pensar que degué morir al cap de poc temps. L'infant Ermengol va ser acollit pels seus oncles Ramon Borrell i Ermessenda de Barcelona i va ser criat al costat del seu cosí Berenguer Ramon, un xic més gran que ell.

28. Arbre genealògic del comte Ermengol II d'Urgell

Del 1010 al 1024 Ermengol visqué a Barcelona, lluny de la seva terra natal. Però el problema no era que es criés lluny de casa, sinó que no va tenir ocasió de conèixer el passat del seu comtat ni els fidels companys del seu pare. A diferència d'Ermengol I, de qui el seu pare Borrell va fer-se acompanyar sovint per conèixer els topants urgellencs i els nobles del territori, el futur Ermengol II era pràcticament un desconegut a casa seva.

² A Urgell els comtes assolien la majoria d'edat aproximadament als quinze anys o setze. Ermengol II començà a governar amb uns quinze anys el 1024 i el seu fill Ermengol III va fer-ho «anno autem a nativitate eiusdem predicti comitis quinto decimo et mensibus decem» (BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615).

³ El primer acte d'Ermengol II com a comte data de l'1 de novembre de 1024 (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 390).

⁴ Com ens informa el document de refundació de la canònica de Santa Maria de la Seu, en la celebració hi assistí «uxor domni Ermengaudi condam comitis et filius eius Ermengaudus adhuc tenellus» (*Ibidem*, doc. 315).

Mentre Ramon Borrell visqué, el comte de Barcelona va participar en la política urgellenca, però en aquells anys el seu nebot era encara molt petit per acompanyar-lo. Els anys més importants de la seva formació personal, els de l'adolescència, van ser dirigits per la seva tieta Ermessenda, un detall que explica moltes coses del tarannà del noi.

La primera posada en escena d'Ermengol II no va arribar fins al novembre del 1024, en dos judicis que va presidir, els dies 1 i 2 d'aquell mes. Hi era acompanyat per Berenguer Ramon i la mateixa Ermessenda, els quals simbolitzaven el traspàs de poders en aquell acte.⁵ També hi foren presents els magnats del comtat, per demostrar la fidelitat que tots ells mantenien a qui era fill i nét dels comtes que els ho havien donat tot. Entre els presents a l'església de Sant Pere de Ponts hi havia homes com Guillem de Lavansa, Borrell de Tarabau i el seu germà Guillem de Meià o Isarn de Caboet, a més de Miró de Ponts, que encara ara no sabem el llinatge del qual formava part.

Alguns autors, erròniament, han plantejat la possibilitat que pels volts d'aquell any Ermengol II s'hagués esposat amb una dama anomenada Arsenda, considerada originària de Besiers.⁶ Malgrat que no hem pogut identificar qui va ser el primer autor a proposar-ho,⁷ creiem que l'error s'hauria originat arran de la mala interpretació d'un document posterior. Sabem que l'any 1126 el comte Ermengol VI era esposat amb una dama anomenada Arsenda⁸ i probablement una mala lectura de l'any, confonent-lo amb el 1026, hauria causat l'error. De fet, ni en la documentació urgellenca ni en la barcelonina de la dècada dels vint del segle XI no hem trobat cap esment de la suposada comtessa Arsenda, i per això descartem taxativament aquest matrimoni. Amb qui sí que sabem que s'esposà Ermengol II va ser amb Constança Belasqueta,⁹ sens dubte la gran comtessa urgellenca de la centúria. El seu paper va ésser fonamental en la història d'aquest territori, però això es narrarà en el moment precís.

⁵ *Ibidem*, doc. 390 (1 de novembre de 1024); i SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 2 (2 de novembre de 1024).

⁶ Vegeu, per exemple, COSTA, M.-M. (1991). «Les genealogies comtals catalanes...», p. 456; FLUVIÀ, A. (1992). «Primera dinastia comtal d'Urgell (línia del casal de Barcelona)», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 31.

⁷ No parlen d'aquesta comtessa ni MARCA, P. (1688). *Marca Hispanica...*; ni tampoc MONFAR, D. (1853). *Historia de los condes de Urgel*. Barcelona, 2 volums; o VILLANUEVA, J. (1803-1852). *Viage literario a las iglesias de España...*

⁸ Vegeu BARAUT, C. (1989). «Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia IX*, p. 7-312, doc. 1383. Aquest document data del 18 d'agost del 1126 i la seva mala interpretació podria haver induït a l'error comentat.

⁹ Així consta, per exemple, en un document datat l'any 1032 (vegeu BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 451).

L'altre gran protagonista d'aquells anys va ser el ja bisbe Ermengol de Conflent. Des d'abans del 996 el fill dels vescomtes conflentins Bernat i Guisla formava part de l'Església d'Urgell, de la qual al tombant de mil·lenni esdevingué ardiaca.¹⁰ En virtut d'un pacte econòmic entre el comte Ermengol I i el bisbe Sal·la,¹¹ el nebot d'aquest últim va ser elegit successor del seu oncle al capdavant de la mitra, l'any 1010: el setembre finia Sal·la a Gelida i el 6 de novembre, en la publicació sacramental del testament del prelat, Ermengol ja apareix mencionat com a bisbe.¹² Amb tot, el primer acte públic que marcava el començament del seu pontificat va fer-se un parell de setmanes més tard, el 18 de novembre, quan va presidir la refundació de la canònica urgellenca engegada pel seu oncle.¹³ La seva activitat com a bisbe va durar un quart de segle i va ser d'allò més intensa. Sembla que va visitar Roma poc després de ser nomenat bisbe,¹⁴ va dirigir la host comtal en la presa de Guissona¹⁵ i va destacar-se com a home reformador, tant per la seva voluntat de construir ponts als congostos del Baridà i de Tresponts que permetessin una millor comunicació de la ciutat d'Urgell amb els territoris veïns, com per la seva voluntat d'alliberar l'Església urgel·litana del ferm domini comtal.¹⁶ Per totes aquestes actuacions, i pels miracles que se li van atribuir després de morir, poc després del seu decés el bisbe Ermengol ja era considerat un home sant,¹⁷ una beatificació que encara avui perdura.

Tot això, sumat a la *Vita* hagiogràfica¹⁸ que va dedicar-li segurament l'escolàstic Borrell,¹⁹ probablement ha afavorit una excessiva mitificació del personatge, indubtablement fonamental per a la història urgellenca, però que caldria valorar en la seva justa mesura. Així, si bé és cert que Ermengol refundà la canònica, una gran part de la iniciativa fou del seu oncle i predecessor. Encara que va conquerir Guissona, va fer-ho amb la host comtal urgellenca i sense repartir després els dominis obtinguts, gestes que també van aconseguir Ermengol I i Ermengol III sense tanta exaltació. Respecte als ponts, ell en fou promotor,

¹⁰ Vegeu, per exemple, BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 246 (any 996), 281 (any 1003) i 287 (any 1003).

¹¹ *Ibidem*, doc. 276.

¹² *Ibidem*, doc. 314.

¹³ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 315.

¹⁴ Així ens ho fa entendre la butlla papal atorgada per Benet VIII a final del 1012 a petició del bisbe Ermengol (*Ibidem*, doc. 324).

¹⁵ Segons el judici que enfrontà el prelat amb Guillem de Lavansa l'any 1024, la ciutat havia estat presa pel mateix bisbe Ermengol (SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 2).

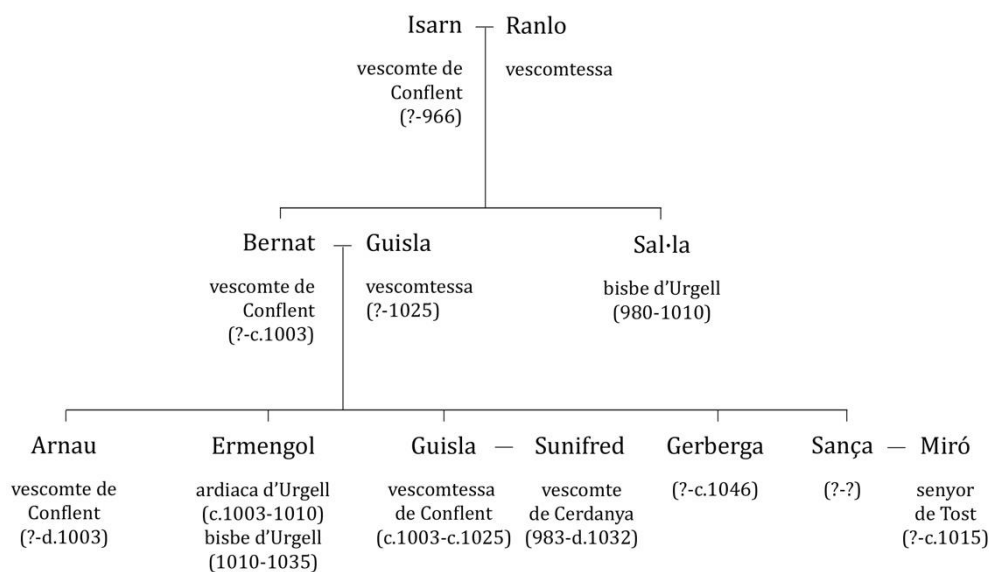
¹⁶ Així va expressar-ho clarament el mateix bisbe Ermengol al testament (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 463 [any 1033]).

¹⁷ Sobre el culte al bisbe sant Ermengol, vegeu BERTRAN, P. (2000). «Ermengol d'Urgell...», p. 129-132.

¹⁸ Sobre aquesta qüestió, vegeu BARAUT, C. (2001). «Les fonts documentals i hagiogràfiques medievals de la vida i miracles de sant Ermengol, bisbe d'Urgell (1010-1035)», *Urgellia* 14, p. 137-166; i, de manera secundària, DELCOR, M. (1989). «Ermengol, évêque d'Urgell et son oeuvre (1010-1035)», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* 20, p. 161-181 (p. 174-180).

¹⁹ BARAUT, C. (2001). «Les fonts documentals i hagiogràfiques...», p. 141.

però la seva construcció, com a mínim el de Bar, segurament encara no havia culminat el 1081,²⁰ mentre que l'obertura del congost de Trespunts podria haver començat ja pels volts de l'any mil. I si bé va defensar el patrimoni episcopal, en alguns casos va fer-ho elaborant documents falsos com l'acta de consagració de la Seu d'Urgell, que bàsicament tenia l'objectiu d'emprar-se per aconseguir més censos a través del cobrament universal del delme. Aquestes qüestions i més demanen una profunda revisió del personatge per tal de valorar-lo mesuradament, posar al seu lloc algunes de les seves actuacions i valorar-ne unes altres que fins ara no s'han interpretat degudament.

29. Arbre genealògic del bisbe Ermengol d'Urgell

El bisbe Ermengol va morir el 1035 en terres baridanes, prop de Bar, on havia promogut la construcció de l'esmentat pont sobre el riu Segre. Per alguna raó desconeguda el bisbe va precipitar-se daltabaix i morí a causa de la caiguda. L'elegit com a successor va ser Eribau, fill de la família vescomtal de Cardona. Per la seva banda, els comtes de Barcelona Ramon Borrell i Ermessenda també van exercir un paper clau en la història urgellenca d'aquells anys. Ramon era fill de Borrell II i de Letgarda i, per tant, germà d'Ermengol I d'Urgell. Ambdós germans van mantenir unes directrius polítiques molt semblants als seus comtats al tombant del segle XI, sobretot en relació amb la frontera meridional. Malgrat que és possible que la comtessa Tedberga hagués viscut uns quants anys més que el seu marit

²⁰ Segons un document d'aquest any, els habitants de Bar i Toloriu es comprometien a construir un pont a Bar, sobre el riu Segre (BARAUT, C. (1985). «Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 7, p. 7-220, doc. 952). O bé per culpa d'alguna crescuda del riu el pont del bisbe Ermengol havia quedat destruït, com va passar amb els aiguats del 1982, o bé la mort del bisbe l'any 1035 va aturar un projecte que no va reprendre fins al final del segle XI.

Ermengol, va ser Ramon Borrell i no ella qui va ocupar-se de la regència del comtat del seu germà perquè considerava aquells territoris un domini familiar i, per tant, mentre Ermengol II fos menor havien d'ésser governats per l'únic descendent masculí de Borrell II. I així va fer-ho fins a la seva mort, ocorreguda el 1017.²¹ Tenint en compte que el seu fill i successor Berenguer Ramon encara no tenia l'edat de governar, qui va esdevenir regent dels seus comtats va ésser la seva esposa Ermessenda.

Nascuda cap al 975, la comtessa Ermessenda era filla de Roger I de Carcassona i de la seva muller Adelaida.²² S'havia criat, per tant, en un món nord-pirinenc estretament vinculat amb els comtats de la Marca, tant per contactes familiars com per relacions comercials, culturals i eclesiàstiques. Tot i aquests vincles, Carcassona era un territori que presentava diferències amb el nord-est peninsular, sobretot en relació amb el context polític. Els dominis del seu sogre Borrell eren oberts a la frontera, cosa que els atorgava una dinàmica pròpia, mentre que el món en què va criar-se Ermessenda no era aquest. Quan va arribar a Barcelona el 993-994,²³ la ciutat feia vuit anys que es guaria de les ferides de l'atac d'Almanson, unes ferides que començaven a cicatritzar, però com tota cicatriu eren una marca permanent que la comtessa carcassonesa no duia gravada a la pell. I això explica moltes coses del seu capteniment, sovint oposada als desitjos d'uns guerrers de frontera que havien nascut en aquell món i lluitat colze a colze amb el seu marit i el seu cunyat. Dona d'una gran pietat i religiositat, va afavorir l'Església i va seguir els consells de l'abat Oliba i de Ponç Bofill Marc, a més de donar carta blanca al bisbe Ermengol d'Urgell. La seva regència barcelonina va acabar el 1023 quan Berenguer Ramon passà a governar, en condomini amb ella, els territoris paterns; mentre que la urgellenca va durar un any més, fins al 1024.

L'abat-bisbe Oliba no va actuar directament en territori urgellenc, però la seva influència sobre Ermessenda i el fet de ser un dels homes més destacats de la política dels comtats de la primera meitat de l'onzena centúria obliguen a tenir-lo en compte a l'hora de narrar aquesta història. Fill d'Oliba *Cabreta* de Cerdanya i de la seva esposa Ermengarda, Oliba va passar l'adolescència i la joventut veient com el seu pare acabava els seus dies en un monestir (988-990), com la seva família s'enemistava amb el bisbe Sal·la (c. 991) i com els seus germans lluitaven i morien, com Berenguer d'Elna, a la frontera. Malgrat que a final

²¹ SOBREQÜÉS, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis...*, p. 34.

²² *Ibidem*, p. 35.

²³ Documentem Ermessenda actuant al costat del seu marit el gener del 994 (FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Barcelona, Fundació Noguera, doc. 4), cosa que obliga a pensar que la seva arribada a la ciutat comtal degué produir-se, com a mínim, l'any anterior.

de la dècada dels noranta del segle X va començar a governar el comtat de Berga,²⁴ ràpidament va renunciar el món secular i va fer-se monjo de Ripoll.²⁵ Poc temps després, el 1008, esdevingué abat d'aquest cenobi i també del de Sant Miquel de Cuixà,²⁶ moment a partir del qual va guanyar un gran protagonisme als comtats. Amb tot, conscient que si volia impulsar el seu model de societat basat en la submissió dels laics a l'Església no podia fer-ho des del retir cenobític,²⁷ quan va sorgir l'oportunitat –gràcies al favor d'Ermessenda– va ser nomenat bisbe de Vic (1018).²⁸ Definit com a home de pau en temps de guerra, Oliba pregonava un món on els guerrers i la seva moral fossin sotmesos als designis episcopals, líders naturals de la societat, cosa que era del tot impossible atès que feia gairebé mig segle que la frontera havia esdevingut el centre de l'interès de comtes i nobles guerrers. Tant l'abat-bisbe com Ermessenda imaginaven un món que poc tenia a veure amb la realitat del seu temps.

Alguns han considerat que Oliba i el bisbe Ermengol no van tenir gaires bones relacions,²⁹ i segurament és cert. Malgrat que ambdós compartien la voluntat d'alliberar l'Església del control laic –només cal veure les actuacions de l'un i l'altre en aquest sentit–, el bisbe Ermengol no va renunciar el poder terrenal de la seva Església ni tampoc a fer la guerra a la frontera. Segurament era en aquest últim aspecte en què tots dos discrepaven més.

Durant la dècada dels deu i dels vint del segle XI, els magnats van restar a l'expectativa dels esdeveniments. Malgrat que el procés de feudalització culminava i ells patrimonialitzaven propietats i funcions, van mantenir-se primer fidels a Ramon Borrell –que va consolidar i ampliar els dominis urgellencs fins al 1017– i després a Ermengol II, senyor natural del territori. Malgrat això, no tots van estar d'acord amb aquella situació i alguns, com Guillem de Lavansa, van acabar encarant-se judicialment al bisbe Ermengol. Guillem i uns altres com ell s'adonaven que el món d'Ermengol I desapareixia, i no ho veien amb bons ulls. El tomb definitiu de la situació, amb tot, no arribaria fins a la dècada dels trenta del segle XI, amb Constança Belasqueta.

²⁴ El documentem actuant el 997 en aquest comtat. Vegeu BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 252.

²⁵ D'ABADAL, R. (1962). *L'abat Oliba, bisbe de Vic...*, p. 63.

²⁶ De fet, tot indica que Oliba fou elegit en primer terme abat de Cuixà i que poc després es produí la seva elecció per a Ripoll. Sobre aquesta qüestió vegeu ORDEIG, R. (2014). *El monestir de Ripoll...*, p. 154.

²⁷ RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). «L'abat Oliba...», p. 68.

²⁸ D'ABADAL, R. (1962). *L'abat Oliba, bisbe de Vic...*, p. 125.

²⁹ Així ho creu DELCOR, M. (1989). «Ermengol, évêque d'Urgell...», p. 161-162. En discrepa, en aquest punt, BERTRAN, P. (2000). «Ermengol d'Urgell...», p. 122.

5.2. El bisbe Ermengol durant els anys de la regència (1010-1024)

Els dos grans dirigents polítics dels darrers vint anys, Ermengol I i Sal·la, havien traspassat amb pocs mesos de diferència i malgrat que la successió d'ambdós era ben encarrilada en dos personatges homònims, Ermengol II i el bisbe Ermengol, després del 1010 va començar una etapa històrica nova i ben diferent en molts sentits. El bisbe Ermengol va aprofitar que l'hereu del comtat era un infant acabat de néixer per tal de prendre el control de la vida política del territori. Ramon Borrell i Ermessenda, tutors del seu nebot, van deixar-li força llibertat d'acció i gràcies a això el nou bisbe va fer elaborar l'acta de consagració de la Seu d'Urgell i va conquerir Guissona. Ramon Borrell va consolidar els dominis fronterers que el seu germà havia començat a conquerir des del tombant de mil·lenni, però després de la seva mort el 1017 les conquestes comtals van aturar-se. Ermessenda era contrària al creixent protagonisme polític de la noblesa als comtats i per això, després de la mort del seu marit, les conquestes promogudes pels comtes amb el suport de la noblesa no van continuar a Urgell fins a la seva represa a partir del 1030, quan el jove Ermengol II va deslliurar-se del control a què el sotmetien la seva tieta i el bisbe Ermengol.

5.2.1. Ermengol, bisbe d'Urgell

A principi de novembre del 1010 va fer-se la publicació sacramental del testament del bisbe Sal·la.³⁰ Entre els testimonis figurava el seu nebot i antic ardiaca del bisbat, Ermengol, el qual actuava per primera vegada oficialment com a bisbe. Pocs dies després, el 18 de novembre, ell mateix presidia la refundació de la canònica urgellenca davant l'elit política i religiosa dels comtats.³¹ Malgrat que la comtessa Tedberga hi duia en braços Ermengol II, Ramon Borrell de Barcelona i la seva esposa Ermessenda s'havien erigit ja com a regents dels dominis del malaguanyat Ermengol I. Des del punt de vista de Ramon Borrell, el comtat d'Urgell havia estat un domini del seu pare, i en absència del seu germà i

³⁰ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 314.

³¹ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 315.

tenint en compte que el seu nebot Ermengol encara no podia governar, ell era l'únic que podia fer-se càrrec de la regència. A més dels comtes de Cerdanya i de Pallars, a l'acte de refundació també assistiren l'arquebisbe Ermengol de Narbona i la pràctica totalitat de bisbes de la metròpoli, tant del nord com del sud de la serralada pirinenca.

El bisbe Ermengol va ser el protagonista de la cerimònia. Amb poc temps, tot se li havia posat de cara. Sabia que la mort del seu oncle Sal·la, un home ja d'edat avançada, es produiria un dia o un altre i que tard o d'hora es convertiria en bisbe. Amb tot, s'havia compromès a jurar fidelitat a Ermengol I, una fidelitat que a més de lligar-lo de mans implicava la submissió del poder espiritual al temporal, cosa que no podia concebre. Però amb la mort d'Ermengol I el panorama va canviar radicalment. El seu successor era tot just un nadó i li quedaven encara molts anys per governar, mentre que el germà del difunt comte, Ramon Borrell, no deixaria de ser un regent llunyà a qui esperava poder tenir controlat amb la col·laboració de la devota Ermessenda, que creia fermament que els bisbes havien de ser els pastors de la societat. En aquest context, el bisbe Ermengol va optar per una doble política basada en l'alliberament de l'Església urgellenca del control comtal i en l'afermament de la mateixa institució a través del cobrament del delme, de l'adquisició de fortaleses i més possessions per a la mitra i de la conquesta de nous dominis. A la pràctica, la doble política implicava que el bisbe es convertís en el nou home fort del territori, i així va ser entre els anys 1010 i 1030.

El primer pas per posar fi a la submissió de l'Església d'Urgell al poder comtal era consolidar el propi poder de la institució i demostrar que era totalment independent dels comtes des de temps immemorials. Però això no era gens fàcil tenint en compte que el mateix bisbe conflentí s'havia compromès a pagar una suma important al comte Ermengol I a canvi de ser nomenat bisbe.³² I no sols això. Els comtes eren amos i senyors de la mateixa Seu d'Urgell i del temple de Santa Maria. Com podia ésser independent el bisbat si els comtes tenien les claus de la catedral? Jugant magistralment les seves cartes, el bisbe Ermengol va aconseguir controlar la ciutat d'Urgell i la catedral els primers anys del seu govern, i al cap de poc temps va fer elaborar a l'*scriptorium* urgell·lità un document fals que servís per confirmar els dominis de la institució que representava. El document en qüestió era datat l'any 819 i demostrava que el bisbat, originàriament, havia estat una institució independent respecte als comtes del territori, a la vegada que assegurava la base patrimonial de la mitra a través de la llista de parròquies de les quals el bisbe s'afanyaria a reclamar la dècima seguint els passos del seu oncle Sal·la. L'acta serviria en el present i en el futur per assegurar la independència i la base patrimonial del bisbat, i si més endavant

³² BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 276.

el comte Ermengol II o qualsevol dels seus successors volia recuperar el control sobre la mitra o sobre la ciutat d'Urgell toparia amb la força d'un document de dos-cents anys d'antiguitat que li ho impediria.

5.2.2. El domini episcopal sobre la Seu d'Urgell (1010-1012)

Des dels temps carolingis la ciutat d'Urgell havia estat una propietat comtal. Malgrat que el bisbat hi tenia la catedral de la diòcesi i que una bona part dels béns episcopals es trobaven en aquesta ciutat, els comtes n'eren els senyors i la controlaven des del palau de Ciutat. Tant els preceptes carolingis com les butlles papals dels arxius episcopals reconeixien les propietats de l'Església d'Urgell, unes propietats en què no figurava ni la ciutat d'Urgell ni el temple catedralici dedicat a Santa Maria. Els comtes, per tant, no solament controlaven el nomenament episcopal, sinó que també eren propietaris de la seu del bisbat. A partir dels anys 1010-1012, tanmateix, això va canviar. L'artífex del canvi fou el bisbe Ermengol, que va aconseguir-ne la titularitat a través d'una donació feta per l'aleshores regent, el comte Ramon Borrell, com va exposar C. Baraut.³³

Malgrat que no sabem amb exactitud l'any de la donació, és evident que va produir-se després dels decessos d'Ermengol I i de Sal·la del 1010. Gràcies a una butlla del papa Benet VIII³⁴ sabem que el comte Ramon Borrell va donar «ipsa villa cum finibus suis ad locum vocitatum sancte Oriellensis ecclesie» al bisbe Ermengol, i això només podria haver-se produït entre el començament del pontificat d'Ermengol (1010) i l'atorgament de la butlla (1012). El comte va fer la donació en remei de la seva ànima, la de la seva esposa, la del seu pare Borrell II i la del seu germà Ermengol. Sens dubte, era una de les donacions més generoses que podia fer aleshores un comte urgellenc, i si va fer-la segurament va ser per la consternació que li havia causat la mort del seu germà. Al llarg de la seva vida, Ramon Borrell va fer més donacions pietoses per a la seva ànima, però cap de tan generosa com aquella. A parer nostre, només la voluntat d'assegurar la vida eterna del seu germà i company de gestes podia justificar una donació com aquella, que anava en detriment del poder de la mateixa institució comtal que aleshores representava. Cal no oblidar, també, que el 1010 s'havia tornat a consagrar la canònica urgellenca i que en moments com aquells era força comú que la classe dirigent laica fes donacions molt generoses a les institucions religioses.

³³ BARAUT, C. (2000). «L'origen de la senyoria episcopal...», p. 57-61.

³⁴ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 324.

Sigui com sigui, la ciutat més important del comtat i la catedral de Santa Maria de la Seu deixaven d'ésser una propietat comtal per esdevenir una possessió episcopal, una senyoria que el bisbat va mantenir durant segles.

5.2.3. El viatge d'Ermengol a Roma (1012)

Un cop aconseguida la senyoria de la Seu d'Urgell, Ermengol emprengué el camí a la Seu Apostòlica per tal d'entrevistar-se amb el papa. És possible que com a mà dreta que va ser del seu oncle Sal·la, Ermengol ja hagués visitat Roma al tombant de mil·lenni, quan el seu predecessor va mantenir una reunió amb l'aleshores papa Silvestre II. Aquell 1001, Sal·la va obtenir-ne una butlla per al seu bisbat,³⁵ un document que ara el seu nebot renovava. Però era realment necessari aconseguir una nova butlla papal si l'anterior havia estat elaborada feia només una dècada? Més enllà de mantenir vius els contactes entre Urgell i Roma, que llavors eren fonamentals, i a part de fer valer la seva legitimitat política ara que ja era bisbe, la visita d'Ermengol a Roma s'ha d'entendre per la necessitat de validar aquella important donació que havia rebut del comte Ramon Borrell.

Cap a la darrerria de l'estiu del 1012, el bisbe conflentí empenia el camí a Roma i el desembre del mateix any es trobava amb el papa Benet VIII, el qual li concedia la desitjada butlla que reconeixia els preceptes carolingis anteriors, els documents papals precedents i, finalment, les noves adquisicions del bisbat dels darrers anys, en què figurava la senyoria de la ciutat d'Urgell.³⁶ La butlla, com en unes altres ocasions, reconeixia explícitament totes les possessions del bisbat, i en aquell moment allò era més fonamental que mai. L'aplicació universal de la dècima episcopal topava amb reticències i els documents papals eren un poderós argument per assegurar-ne el cobrament. La voluntat emancipadora de l'Església d'Urgell que professava Ermengol feia un altre pas endavant, atès que ara era el papa qui *de iure* la reconeixia.

Amb aquesta visita també culminava un pelegrinatge. A Urgell, aquesta mena de viatges havien començat a guanyar popularitat cap a la segona meitat de la desena centúria. Els precursors n'havien estat els comtes i bisbes del territori, moguts per la seva activitat política. Els primers viatges a Roma amb fins polítics van servir per *descobrir* el centre de la cristiandat occidental, indret que a partir d'aleshores va ser visitat regularment per pelegrins urgellencs. Així, per exemple, un tal Sunifred feia testament l'any 1010 abans d'emprendre un viatge,³⁷ cosa que també va fer Ermemir quan el 1019 va anar-se'n cap a

³⁵ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 271.

³⁶ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 324.

³⁷ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 312.

Roma.³⁸ També és el cas, per exemple, del levita Guillem, que s'hi va dirigir l'any 1040,³⁹ i el d'un tal Guillem Bernat, que emprengué el mateix camí l'any següent.⁴⁰

Uns altres, amb la mateixa vocació espiritual, van optar per destinacions diferents com Compostel·la, fins on va dirigir-se el mateix bisbe Ermengol l'any 1033,⁴¹ i més llunyans i tot com Terra Santa. Un altre Sunifred o el sacerdot Geribert van dirigir-se a Sant Jaume de Compostel·la el 1035 i el 1043, respectivament.⁴² Per la seva banda, un tal Ramon partia cap a Terra Santa el 1037,⁴³ un camí que havia seguit poc abans el vescomte Guillem, però que va traspasar a Vic.⁴⁴ El comte Ermengol II també va dirigir-s'hi cap al 1037, indret on va trobar la mort, i el bisbe Eribau l'any 1040.⁴⁵ En el viatge cap a la terra de Crist els pelegrins urgellencs tenien la intenció de visitar el Sant Sepulcre, la devoció del qual va popularitzar-se al principi del segle XI després d'haver quedat destruït per l'acció del califa d'Egipte al-Hakim l'any 1009.⁴⁶ En aquesta devoció, com tindrem ocasió de veure més endavant, hi trobem un dels elements que va fomentar el fenomen croat de la fi d'aquella centúria. No és estrany, de fet, que a Urgell hi hagués una especial devoció pel Sant Sepulcre, que a la mateixa Seu d'Urgell s'edificués una església anomenada així i que en aquelles dates el comte Ermengol III dirigís la presa de Barbastre, una campanya amb aires de guerra santa i de *croada*.

5.2.4. L'elaboració de la falsa acta de consagració de Santa Maria de la Seu d'Urgell⁴⁷

La butlla de Benet VIII garantia i reconeixia al bisbe Ermengol totes les possessions del bisbat, mentre que la senyoria sobre la Seu d'Urgell servia per consolidar l'autoritat episcopal damunt la primera pedra de la seva pròpia Església. Per Ermengol, amb tot, no era suficient per progressar cap a la independència de la mitra respecte al poder comtal ni per evitar que en el futur el domini laic sobre l'eclesiàstic tornés a fer-se efectiu. Què passava si després Ermengol II es desdeia de la donació feta pel seu oncle? No oblidem que

³⁸ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 358.

³⁹ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 11.

⁴⁰ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 534.

⁴¹ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 463.

⁴² *Ibidem*, doc. 477; i BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 568, respectivament. Gràcies a la publicació sacramental del testament de Geribert sabem que va morir el maig del 1044 (*Ibidem*, doc. 580).

⁴³ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 78.

⁴⁴ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 499.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. 529.

⁴⁶ FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. 327-328.

⁴⁷ Per elaborar aquest apartat partim fonamentalment de les conclusions a què hem arribat en un treball recent sobre la qüestió: GASCÓN, C., VERGÉS, O. (2017). «L'acta de consagració de la catedral d'Urgell...» (en premsa).

la vila de Tuixent va ser donada pel comte Borrell II al bisbat el 993,⁴⁸ però durant el govern d'Ermengol I la cessió no s'havia fet efectiva malgrat que a la butlla del 1001 Silvestre II en reconeixia la senyoria episcopal.⁴⁹ No va ésser fins al 1029 que Ermengol II va fer la cessió definitiva de Tuixent al bisbat,⁵⁰ gairebé quaranta anys després de la donació de Borrell. Amb la senyoria sobre la Seu d'Urgell, fàcilment podia passar el mateix. El poder dels comtes era molt gran i si Ermengol II o els seus successors s'haguessin oposat a la donació, el bisbat s'hauria vist lligat de mans i peus. L'única solució era tenir un argument prou poderós per evitar d'una vegada per totes que les possessions episcopals es possessin en dubte, un argument que no sols servís per validar rotundament la senyoria sobre la ciutat d'Urgell, sinó per demostrar també el control episcopal sobre les esglésies del bisbat per tal de poder-hi aplicar la dècima sense cap mena de contestació. Un argument que assegurés la puixança episcopal i també la independència de la institució respecte de qualsevol poder laic. I l'argument va ser l'acta de consagració de Santa Maria de la Seu d'Urgell.

Sens dubte, és un dels documents més controvertits i a la vegada coneguts de la història medieval de Catalunya. Tant l'antiguitat de la seva datació textual, l'any 819, com el seu interessant contingut –les més de dues-centes vuitanta parròquies que menciona–, l'han convertit en una referència dels estudis històrics, lingüístics i de moltes altres disciplines. Malgrat tot, el document en si presenta moltes contradiccions internes, i per això les darreres dècades ha deixat d'acceptar-se com a document autèntic i és considerat fals o factici, fins i tot pel mateix C. Baraut.⁵¹ Amb tot, la historiografia no ha aconseguit de determinar clarament el moment exacte en què fou elaborat ni tampoc les motivacions que hi hauria darrere de la seva elaboració. Al nostre entendre, l'acta va elaborar-se en temps del bisbe Ermengol amb la intenció de fer valdre els diferents interessos episcopals que hem anat desgranant al llarg d'aquestes pàgines, cosa que creiem haver pogut demostrar en un estudi recent elaborat conjuntament amb C. Gascón.⁵²

Més enllà de la seva excepcionalitat, de per si ja curiosa, l'acta de consagració de Santa Maria d'Urgell presenta tot un seguit de contradiccions internes que fan impossible d'acceptar-ne la datació textual. Així, tot i que l'acta és datada l'any 819, els personatges que hi apareixen consignats, el comte Sunifred I i el bisbe Sisebut, només podrien haver actuat junts entre els anys 834 i 840. A més, algunes de les parròquies que cita l'acta

⁴⁸ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 233.

⁴⁹ *Ibidem*, doc. 271.

⁵⁰ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 425.

⁵¹ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», p. 525.

⁵² GASCÓN, C., VERGÉS, O. (2017). «L'acta de consagració de la catedral d'Urgell...» (en premsa).

encara no eren edificades l'any 819,⁵³ com passa per exemple amb l'església de Sant Jaume de Frontanyà, al Berguedà. En el moment de la seva consagració l'any 905 s'explicita clarament que en aquell indret no hi havia hagut mai abans cap església, cosa que contradiu obertament l'acta urgellenca.⁵⁴ De fet, la primera menció de l'acta data del 1024, moment en què va emprar-se com a document probatori en un judici en què el bisbat dirigit per Ermengol es disputava el cobrament de la dècima de l'església de Cortiuda amb el monestir de Santa Cecília d'Elins.⁵⁵ Cap document anterior, com ara els preceptes carolingis i les butlles papals, que sovint es basaven en documentació prèvia, no esmenta la dita acta i tenint en compte que la data del 819 és *per se* inacceptable, només podem saber amb seguretat que va elaborar-se abans del 1024.

Els primers autors que van acostar-se a l'acta de consagració de la Seu d'Urgell ja van topiar amb les contradiccions que esmentàvem, unes contradiccions que van intentar de resoldre de manera més o menys satisfactòria. É. Baluze al segle XVII i J. Villanueva al XIX van inaugurar la tendència d'adaptar les datacions de la documentació urgellenca a fi que l'acta de consagració tingués sentit històric.⁵⁶ El problema amb què van trobar-se ambdós erudits va ser a l'hora de determinar els anys de govern del bisbe Sisebut a Urgell. Baluze creia que aquest bisbe havia mort el 823, mentre que Villanueva optava per l'existència de dos bisbes homònims. No va ser fins que J. F. Bladé va publicar les notes que va dedicar a la cèlebre *Histoire générale de Languedoc* en l'edició de l'any 1872⁵⁷ que va quedar definitivament solucionada la controvèrsia. Bladé va determinar l'existència d'un sol Sisebut, el qual va dirigir el bisbat d'Urgell entre el 833 i el 840, una interpretació vigent encara ara.⁵⁸ Però si el pontificat de Sisebut no va començar fins al 833, com podia ser que l'acta de consagració de la Seu d'Urgell el situés al capdavant del bisbat el 819? I com podia ser que Sunifred I actués com a comte en aquell document si el 819 encara no ho era? El mateix Bladé va proposar que la consagració s'hauria celebrat el 840, malgrat no oferir-ne cap explicació.⁵⁹

⁵³ De fet, a principi del segle IX les parròquies no existien en la forma que les trobem als segles X-XII. L'estructura eclesiàstica bàsica del territori eren les seus episcopals i les esglésies rurals eren encara l'excepció.

⁵⁴ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 20.

⁵⁵ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 390.

⁵⁶ MARCA, P. (1688). *Marca Hispanica...*, col. 346-347. La transcripció del document es troba a la mateixa obra (apèndix 1). VILLANUEVA, J. (1821). *Viage literario a las iglesias de España...*, vol IX, p. 58-61 i p. 167.

⁵⁷ DEVIC, C., VAISSETTE, J. (1872). *Histoire générale de Languedoc...*, tom 4, part 2, p. 903-904.

⁵⁸ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 35.

⁵⁹ DEVIC, C., VAISSETTE, J. (1872). *Histoire générale de Languedoc...*, tom 4, part 2, p. 904.

Al principi del segle XX, P. Pujol i Tubau i F. Valls i Taberner van encarar la qüestió tot assolint unes conclusions que serien vigents durant anys.⁶⁰ A parer seu, l'acta de consagració presentava un error en la datació per culpa de l'amanuense del document, que l'havia datat l'any VI del regnat de l'emperador Lluís el Pietós (819) en comptes del XXVI (839/840). Corregit aquest error, el problema quedava totalment solucionat.

No va ésser fins a la segona meitat del segle XX que va obrir-se una nova línia historiogràfica. Les propostes de datació presentades fins al moment demanaven una bona dosi de fe, a la vegada que planaven nous dubtes sobre el contingut del document en si, com ara la qüestió de les parròquies citades que al principi del segle IX encara no s'havien establert. És per aquest motiu que A. Benet va proposar que l'acta era un document factici, confeccionat amb l'ànim d'enganyar i, per aquest motiu, simulant historicitat.⁶¹ Fins i tot C. Baraut, aleshores arxiver de la Seu d'Urgell, va acceptar que el document no era autèntic, sinó que havia estat elaborat després del 860, però a partir de fonts genuïnes i originals.⁶² A partir d'aquell moment, doncs, l'acta de consagració va deixar d'acceptar-se com un document original i va considerar-se un document fals, i l'interès historiogràfic des d'aleshores s'ha centrat fonamentalment a saber quan va elaborar-se i amb quina intenció.

Així, per exemple, J. Alturo i A. M. Mundó, seguint criteris paleogràfics, van concloure que s'hauria elaborat cap al 870,⁶³ mentre que M. Riu creia que calia situar-ne l'elaboració entre la fi del segle X i l'any 1024.⁶⁴ J. Garsaball, per la seva banda, va considerar que l'acta s'hauria elaborat per protegir els béns eclesiàstics dels embats del poder temporal, i a partir de l'estudi dels topònims consignats creia que el document s'hauria elaborat entre el

⁶⁰ PUJOL TUBAU, P. (1917). «L'acta de consagració i dotació de la catedral d'Urgell de l'any 819 o 839», *Estudis Romànics* 2, p. 92-115. Nosaltres hem emprat el mateix article recollit a PUJOL, P. (1984). *Obra completa de Pere Pujol i Tubau*. Andorra: Editorial Andorra. Edició a cura de J. Riera i Simó, p. 87-106. VALLS TABERNER, F. (1918). «La data de l'acte de consagració de la Catedral d'Urgell (839) i els diplomes de Lluís el Piadós», *Estudis Universitaris Catalans*, p. 1-8. L'article en qüestió no va publicar-se finalment i sembla que només va aparèixer en el tiratge de proves. Actualment la Biblioteca de Catalunya en conserva una separata de la qual ens ha facilitat una còpia molt amablement.

⁶¹ BENET, A. (1983). «L'acta de consagració de l'església de la Seu d'Urgell. Un document fals». *Quaderns d'Estudis Medievals* 4, p. 137-138. L'article sembla que únicament va ésser publicat en separates d'escassa difusió, perquè el número de la revista no va arribar-se a imprimir. Encara que la majoria d'investigadors que han treballat el tema de l'acta esmenten l'article de Benet, ningú no ens n'ha pogut fer arribar una còpia i pensem que en la majoria de casos ha estat citat, però no consultat. La millor aproximació a les tesis d'aquest historiador, les trobem en un treball posterior del mateix autor publicat poc després: BENET, A. (1987). «L'acta de consagració de la Seu d'Urgell», dins VIGUÉ, J. (dir). *Catalunya Romànica...*, vol. XIII, El Solsonès, La Vall d'Aran, p. 23-24.

⁶² BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», p. 525.

⁶³ MUNDÓ, A. M., ALTURO, J. (1990). «La escritura de transició de la visigòtica a la carolina en la Catalunya del siglo IX», dins *Actas del VIII coloquio del comité internacional de paleografía latina*. Madrid, Estudios y Ensayos, Joyas Bibliográficas, p. 131-138 (p. 136).

⁶⁴ RIU, M. (1992). «La consagració del 819: problemes sobre la seva autenticitat», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 318-320.

940 i el 975.⁶⁵ A una conclusió semblant arribava A. Pladevall, que defensava que arran de l'allunyament dels territoris de la Ribagorça, el Gistau i el Pallars del control urgell·lità, la mitra hauria optat per elaborar l'acta, cap al 970-980, per defensar els seus límits diocesans.⁶⁶ També R. Ordeig proposava una argumentació similar i plantejava un marge cronològic que anava del 952 al 1024.⁶⁷ Finalment, R. Martí i M. Viladrich, en una de les propostes més recents, han defensat que l'elaboració es deuria a la presa de Guissona poc abans del 1024. A parer seu, l'antiga seu episcopal d'Urgell es trobava a Guissona, i arran de la possibilitat que hom volgués situar-la de nou en aquest indret després de la conquesta, cosa que no interessava a la mitra per l'hegemonia territorial aconseguida al pla de la Seu, el bisbat va elaborar una nova història del seu origen.⁶⁸

Com pot apreciar-se, la polèmica resta lluny de quedar tancada. Tot i que hom assumeix que es tracta d'un document fals o factici, a dia d'avui cap de les propostes de datació no s'ha mostrat irrefutable, com tampoc no són prou contundents els arguments que en justifiquen l'elaboració. Amb tot, creiem que la documentació urgellenca pot aportar encara algunes dades que ens permetin de datar de manera molt més precisa la cronologia de l'elaboració d'aquest document, una cronologia que ens portarà als anys 1010-1024, durant el govern del bisbe Ermengol.

En efecte, hi ha tot un seguit de documents que ens obliguen a defensar que l'acta s'hauria elaborat després del pontificat del bisbe Sal·la. Al final de la desena centúria, dos conflictes judicials ens fan dubtar que l'acta es trobés en els fons episcopals d'Urgell d'aquell temps. El 961, un personatge anomenat Oliba era acusat pel bisbat d'haver retingut injustament les dècimes i primícies de l'església de Sant Fructuós d'All.⁶⁹ Paral·lelament, el 997 un tal Segari era acusat del mateix en relació amb l'església de Lampedes, al Berguedà, que pertanyia a Sant Jaume de Frontanyà.⁷⁰ Ara, malgrat que a l'acta de consagració del 819 apareixen com a esglésies episcopals tant la parròquia d'All com la de Frontanyà, els representants del bisbat al judici no van fer-la servir com a prova judicial, cosa que sorprèn perquè, d'una banda, la llei derivada del *Liber Iudiciorum* donava més pes a les

⁶⁵ GARSABALL, J. (1994). «Sobre la pretesa data de dotació de la Seu d'Urgell. Apunts per una nova datació», *Analecta Sacra Tarraconensia* 67, p. 55-62 (p. 60-61).

⁶⁶ PLADEVALL, A. (1998). *La Documentació i l'art medieval: discurs d'ingrés de l'acadèmic electe lltm. Sr. Dr. Antoni Pladevall i Font: llegit al Saló Daurat de la Casa Llotja de Mar el dia 21 de gener de 1998*. Barcelona, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, p. 9-34 (p. 31).

⁶⁷ ORDEIG, R. (1994). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya. Segles IX-XII*. Vic, Estudis Històrics, vol. I, p. 1-14 (p. 3).

⁶⁸ MARTÍ, R., VILADRICH, M. (2000). «Guissona, origen del bisbat d'Urgell», dins SABATÉ, F. (ed.) *La transformació de la frontera al segle XI*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, p. 37-67.

⁶⁹ BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X...», doc. 143.

⁷⁰ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 252.

escriptures que no als testimonis i, d'una altra, perquè en una disputa semblant el 1024⁷¹ els representants de la mitra sí que van fer servir l'acta com a prova. Això ens fa pensar que al final del segle X el bisbat encara no disposava de l'acta de consagració.

A una conclusió semblant s'arriba comprovant dues donacions comtals de la darrerria del segle X que en el judici de Sant Pere de Ponts del 1024 van considerar-se falses perquè entraven en contradicció amb l'acta.⁷² L'abat d'Elins va presentar-les com a prova de la seva senyoria sobre l'església de Cortiuda, mentre que el bisbat va presentar l'acta del 819 amb la mateixa intenció. El jutge Ponç Bofill Marc –que va cobrar ni més ni menys que tres-cents sous per la seva tasca en el judici, cosa que R. Martí i M. Viladrich consideren un suborn– va rebutjar les dues donacions considerant que les signatures eren falses. Malgrat que la signatura de Guisad II sembla una imitació, la de l'aleshores ardiaca Sal·la és del tot autèntica.⁷³ Si realment Sal·la va signar aquella donació comtal del 971 va ser perquè no entrava en contradicció amb l'acta del 819, atès que aquesta encara no s'havia *fabricat*. No s'entendria que Sal·la signés coses contràries a la seva Església i, per tant, creiem que durant el seu pontificat, que va acabar el 1010, l'acta no existia.

Quant a les parròquies sistemàticament consignades al document, l'acta també presenta tot un seguit d'incongruències. Ja hem destacat el cas de la parròquia de Sant Jaume de Frontanyà, consagrada el 905, i podríem afegir-hi el de Santa Maria de Tremp, segurament de la segona meitat del segle X,⁷⁴ i el de les parròquies berguedanes d'Avià, Casserres i Puig-reig, consagrades pel bisbe Nantigís al principi de la desena centúria.⁷⁵ Com poden aparèixer en un document del 819 si moltes són cent anys posteriors? També en aquesta línia caldria valorar la pràctica total absència de les parròquies del bisbat de Roda, fet que ha portat a plantejar a autors com A. Pladevall la possibilitat que l'acta s'hagués elaborat després de la separació definitiva dels bisbats de Ribagorça i Urgell.⁷⁶ Però deixant de banda les parròquies perifèriques, hi ha tot un seguit d'esglésies pròximes al nucli episcopal que no apareixen al document. Podríem esmentar, per exemple, els casos de Sant Feliu de Castellciutat, Santa Eugènia de la Torre i Sant Pere de Castellbò, totes

⁷¹ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 390.

⁷² Les escriptures són la donació de la parròquia de Sant Martí de Cortiuda feta per Borrell II i la seva esposa Letgarda a Santa Cecília d'Elins l'any 971 (MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 20); i la donació feta per Ermengol I i la seva esposa de la muntanya de Castelló amb els seus delmes al mateix cenobi l'any 1009 (*Ibidem*, doc. 29).

⁷³ Signatures publicades i comentades extensament a GASCÓN, C., VERGÉS, O. (2017). «L'acta de consagració de la catedral d'Urgell...» (en premsa).

⁷⁴ BENET, A. (1987). «L'acta de consagració de la Seu d'Urgell», dins VIGUÉ, J. (dir). *Catalunya Romànica...*, vol. XIII, El Solsonès, La Vall d'Aran, p. 23; i PLADEVALL, A. (1998). *La Documentació i l'art medieval...*, p. 31.

⁷⁵ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 21, 22 i 23, respectivament.

⁷⁶ PLADEVALL, A. (1998). *La Documentació i l'art medieval...*, p. 31-33.

documentades els segles IX i X. És si més no curiós que l'acta esmenti esglésies no edificades el 819 i que al mateix temps no en citi unes altres de documentades molt abans i molt més pròximes al nucli episcopal urgellenc.

Entre les absències destacades també caldria afegir-hi la del monestir de Sant Serni de Tavèrnoles. L'absència podria justificar-se perquè el bisbat no tenia jurisdicció sobre aquest cenobi, i seria interessant de comprovar si passava el mateix amb unes altres parròquies que no hi apareixen. El cas de Castellciutat és paradigmàtic. El bisbe Guisad II va consagrar-la el 952,⁷⁷ però va fer-ho a prec de qui aleshores n'era senyor, el comte Borrell II. Anys més tard, el 1040, l'església de Castellciutat va ser donada al monestir de Tavèrnoles en ocasió de la consagració del nou temple,⁷⁸ i encara el 1268 el bisbe d'Urgell no hi tenia dret de visita.⁷⁹ Quelcom similar succeïa amb l'església de Santa Eugènia de la Torre, consagrada pel bisbe Nantigís cap al 912-913⁸⁰ i donada el 1039 a Tavèrnoles en compliment de les disposicions testamentàries d'Ermengol II.⁸¹ Això vol dir que durant tots aquells anys va ser una església comtal. Finalment, l'església de Sant Pere de Castellbò era segurament comtal fins que el 989 el comte Borrell II va vendre al seu fidel vescomte Guillem quasi tota la vall, que a partir d'aquell moment esdevingué vescomtal.⁸² Per tant, podem deduir que les absències d'algunes parròquies molt importants a l'acta del 819 podria justificar-se pel fet que no eren possessions episcopals.

Unes altres parròquies originàriament comtals, per contra, sí que hi apareixen, com ara Bescaran, Montanissell, Tuixent i Carcolze. Totes havien passat a jurisdicció episcopal abans del tombant de mil·lenni, ja fos per permuta (Bescaran i Montanissell),⁸³ donació (Tuixent)⁸⁴ o com a penyora d'un préstec (Carcolze).⁸⁵ Això justificaria per què aquestes esglésies apareixen a l'acta i les altres no, i permet de concloure que l'acta va redactar-se després que les esmentades esglésies esdevinguessin episcopals, al començament del segle XI, i abans de la primera menció d'aquesta, el 1024.

⁷⁷ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 34.

⁷⁸ *Ibidem*, doc. 51.

⁷⁹ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 265.

⁸⁰ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 25.

⁸¹ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 58.

⁸² DEVIC, C., VAISSETE, J. (1875). *Histoire Générale de Languedoc...*, tom 5, col. 309-311.

⁸³ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 214.

⁸⁴ *Ibidem*, doc. 232. Malgrat que Tuixent no esdevingué una possessió pròpiament episcopal fins a la donació definitiva feta per Ermengol II el 1029 (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 425), ho considerava una possessió pròpia i, de fet, el papa Benet VIII així va recollir-ho a la butlla que va concedir el 1012 al bisbe Ermengol (*Ibidem*, doc. 324).

⁸⁵ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 239.

Amb tot, hi ha una altra església que apareix a l'acta de consagració com a possessió episcopal, però que sabem que no va ser-ho fins al pontificat del bisbe Ermengol. Es tracta de l'església més important del bisbat, la catedral de Santa Maria d'Urgell, la qual no apareix com a propietat de l'església urgellenca ni als preceptes carolingis ni a les butlles anteriors al 1012. De fet, entre la butlla de Silvestre II (1001)⁸⁶ i la de Benet VIII (1012)⁸⁷ hi ha una notable novetat, el reconeixement de la possessió episcopal de la catedral urgellenca. L'acta del 819 especifica clarament que l'església de Santa Maria d'Urgell és la mare de totes les esglésies del bisbat i que, per aquest motiu, en el moment de la consagració esdevenia propietat de la mitra, de manera plena i lliure.⁸⁸ Això, tanmateix, només va ser així fins als anys 1010-1012, quan Ramon Borrell de Barcelona va donar l'església de Santa Maria i la ciutat d'Urgell al bisbat, unes possessions que fins aleshores eren comtals. Ja hem vist que eren diversos els indicis que obligaven a datar l'acta de consagració més enllà de l'any mil: alguns d'indirectes com el fet que no s'emprés en judicis en què hauria estat d'allò més útil, i uns altres de més contundents com el fet que les esglésies que hi són referenciades encara no existien. Amb tot, la referència específica a Santa Maria de la Seu d'Urgell obliga a considerar que l'acta va elaborar-se entre els anys 1010 i 1024 i que qui va fer-la elaborar a l'*scriptorium* urgel·lità va ésser l'aleshores bisbe Ermengol.

Però la cosa no s'acaba aquí. Segons l'acta, el bisbat era titular d'una bona part de les esglésies de la vall de la Vansa, entre les quals figura específicament la de Cornellana, consagrada a Santa Eulàlia. Tanmateix, sabem que aquest temple pertanyia al monestir de Sant Andreu de Trespunts i que no va ésser fins al 1016 que no va esdevenir possessió de la mitra. A final de novembre d'aquell any, l'abat Guitard de Trespunts vengué al bisbe Ermengol l'església pel preu de dos-cents sous.⁸⁹ L'acta, per tant, hauria estat elaborada *a posteriori* d'aquesta compravenda, cosa que obliga a situar la cronologia de la redacció entre els anys 1016 i 1024.

El bisbe Ermengol no va dubtar en cap moment a utilitzar l'acta per als seus interessos i el 1024, quan l'Església d'Urgell i el monestir de Santa Cecília d'Elins es disputaven la possessió de les dècimes de Cortiuda, el bisbe va presentar el document com a prova.⁹⁰ A canvi de tres-cents sous, el jutge Ponç Bofill Marc, un dels homes de confiança de la comtessa Ermessenda, va donar-li la raó i va convertir l'acta en un document autèntic

⁸⁶ *Ibidem*, doc. 271.

⁸⁷ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 324.

⁸⁸ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 2.

⁸⁹ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 343.

⁹⁰ *Ibidem*, doc. 390.

acceptat com a prova judicial. A partir d'aquell moment, ningú no podria posar en dubte la senyoria de la mitra sobre les esglésies de la diòcesi que hi apareixien consignades, a les quals podria cobrar-se la dècima sense cap problema, com tampoc ningú no podria posar en dubte que la catedral de Santa Maria i la ciutat d'Urgell eren possessions episcopals. Gràcies a les gestions del bisbe Ermengol aprofitant el buit de poder a Urgell, el bisbat consolidava definitivament la puixança que havia començat en temps del bisbe Sal·la.

5.2.5. Urgell i el bisbat de Roda

L'acta de consagració de la Seu d'Urgell va ser emprada unes quantes ocasions pel bisbat per tal de fer valdre els seus drets. Una d'aquestes ocasions va ser motivada per l'escissió territorial que patia la diòcesi d'Urgell a l'oest, als territoris de Pallars i Ribagorça. Ambdós territoris, segons els preceptes carolingis,⁹¹ formaven part d'Urgell, però ja hem vist que al tombant del segle X la casa comtal de Pallars havia intentat de crear una seu episcopal pròpia.⁹² Gràcies a les gestions del bisbe Nantigís el 911 al concili de Fontcoberta, la delicada situació s'havia redreçat per als interessos urgellitans, encara que només temporalment. Tot indica que el 939 el Pallars tenia un nou bisbe, Ató, membre de la família comtal del territori.⁹³

Després de la mort d'aquest prelat i arran del buit de poder que es vivia al comtat de Pallars, Guisad II d'Urgell sembla que va poder tornar a incorporar els territoris escindits. Malgrat que Guisad ja no podia esperar que la solució li vingués a través d'un concili diocesà, a causa de la pèrdua de poder de la metròpoli de Narbona i la creixent voluntat d'independència eclesiàstica de les diòcesis sud-pirinenques controlades per Borrell II, el bisbe havia aconseguit una butlla del papa Agapet II el 951 que reconeixia la seva autoritat sobre els espais que els monarques carolingis havien atorgat a la seva seu al segle IX.⁹⁴ Tant Guisad II com Sal·la van actuar al Pallars al llarg de la segona meitat del segle X, però van trobar-se que la seva autoritat no era reconeguda a la Ribagorça, on sembla que després de la mort d'Ató la família comtal mantingué un bisbe.⁹⁵ Així doncs, tot i que el Pallars ja no fou més objecte de discussió des del temps de Guisad II, la realitat era que al tombant de l'any mil a Ribagorça hi havia una seu episcopal dirigida per un bisbe, Aimeric,

⁹¹ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 282-285 i 286-288.

⁹² Vegeu l'apartat 1.4.3. del present estudi.

⁹³ D'ABADAL, R. (1974). «Origen i procés de consolidació...», p. 68-69.

⁹⁴ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», ap. 3.

⁹⁵ D'ABADAL, R. (1974). «Origen i procés de consolidació...», p. 75.

amb Roda com a centre diocesà i legalment reconeguda pel metropolità de Narbona.⁹⁶ A efectes pràctics, l'escissió havia cristal·litzat.

Aimeric mantingué bona relació amb els bisbes conflentins d'Urgell, potser conscient que la seva posició era fràgil i que més valia mantenir la sintonia per evitar conflictes que possessin fi a la seva diòcesi. Així, el veiem actuant al costat de Sal·la i d'Ermengol,⁹⁷ el qual potser fins i tot va acompanyar a Roma el 1012.⁹⁸ Tant si hi va anar com si no, sí que és cert que va signar la butlla que Benet VIII havia atorgat al bisbe Ermengol,⁹⁹ un document que reconeixia el domini urgellità sobre la Ribagorça. I, a més, l'Església d'Urgell disposava d'una acta de consagració datada el 819 que reconeixia la seva preeminència sobre aquest territori. Era una preeminència molt dèbil, perquè si ens fixem en les esglésies esmentades a l'acta sobre les quals el bisbat deia tenir autoritat en aquella zona només trobem monestirs. Quan va ser elaborada l'acta a l'*scriptorium* urgellità l'autoritat real d'Urgell sobre Ribagorça era més nominal que no pas efectiva. L'acta, doncs, entre més funcions que podia complir, també va servir per tal que Urgell pogués imposar la seva hegemonia sobre l'irredempt bisbat de Roda.

A la dècada del 1010, per tant, la situació era complexa. El bisbe Ermengol sabia que difícilment podria imposar un domini real sobre la Ribagorça, però també era conscient que els documents reconeixen el seu domini sobre aquell territori. El bisbe Aimeric, per la seva banda, havia buscat la sintonia amb els urgellencs pensant que les bones relacions amb Sal·la i Ermengol potser evitarien el final de la seu de Roda. Va ser per aquest motiu que va signar la butlla de Benet VIII, perquè era millor acceptar una autoritat nominal que no pas encarar-se a Urgell i perdre el que tenia. I el bisbe Ermengol va jugar amb això magistralment. Va permetre una certa autonomia del bisbat de Roda, però a canvi del jurament de fidelitat dels seus bisbes i fins i tot de l'elecció del successor.

A la mort del bisbe Aimeric el 1017, Ermengol va fer valdre la seva posició de força i va pactar l'elecció del successor amb el comte Guillem de Pallars, una elecció que es feia reconeixent que totes les esglésies d'aquell comtat eren sotmeses a Santa Maria de la Seu d'Urgell i a l'autoritat superior del bisbe Ermengol i dels seus successors.¹⁰⁰ Tres dies després de l'acord, Borrell, fill de Riquilda, era proclamat bisbe de Roda amb els

⁹⁶ *Ibidem*, p. 73-79.

⁹⁷ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», docs. 224 i 225; i BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 315.

⁹⁸ D'ABADAL, R. (1974). «Origen i procés de consolidació...», p. 84.

⁹⁹ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 324.

¹⁰⁰ *Ibidem*, doc. 350.

reconeixements mencionats,¹⁰¹ i el mateix bisbe jurava fidelitat personal a Ermengol, als seus successors i a Santa Maria d'Urgell.¹⁰² D'aquesta manera, Ermengol no sols evitava l'escissió definitiva d'aquells territoris, sinó que aconseguia de controlar-los directament amb jurament de fidelitat inclòs.

Malgrat l'encert de les actuacions del conflentí, al final només serviren un temps relativament curt. Quan la Ribagorça va pivotar definitivament cap als dominis del rei Sanç III de Navarra, Urgell poca cosa va poder fer per mantenir-hi l'autoritat vigent. El suport directe a Roda d'un rei com Sanç feia impossible que els pactes del 1017 fossin duradors. I això que aquell rei havia tingut com a preceptor Ponç,¹⁰³ abat de Tavèrnoles –cenobi que va beneficiar generosament–,¹⁰⁴ que posteriorment va fer bisbe. Malgrat que després de la mort del rei Sanç el bisbe Eribau d'Urgell va visitar el seu successor Ramir I amb l'acta de consagració del 819 en mà, i malgrat que aquest últim va reconèixer que el seu pare havia usurpat els territoris de Ribagorça i Gistau d'Urgell,¹⁰⁵ l'intent de recuperar els límits diocesans traçats pels carolingis no va reeixir i la diòcesi de Roda va seguir de manera definitiva el seu camí.

5.2.6. La puixança episcopal de l'onzena centúria

Una de les claus que expliquen la puixança episcopal és sens dubte la universalització de la dècima episcopal. El conflentí Sal·la havia estat segurament el primer prelat a intentar d'aplicar-la sistemàticament, cosa que va ocasionar-li algun conflicte. Qui aleshores era ardiaca d'Urgell, Ermengol, va ser la mà dreta del seu oncle i a partir del 1010, en aquest aspecte concret, va seguir els seus passos. Gràcies a l'acta de consagració, és segur que la dècima es cobrava com a mínim a les més de dues-centes vuitanta parròquies que apareixen relacionades al document. En moltes d'aquestes s'hauria anat aplicant des del final de la desena centúria, però amb l'acta a la mà ja no hi havia motiu ni discussió per fer-ho a totes les que es trobaven directament sota la jurisdicció episcopal, a més de renunciar interessadament a percebre-les a les que no eren esmentades a l'acta.

¹⁰¹ *Ibidem*, doc. 351.

¹⁰² *Ibidem*, doc. 485.

¹⁰³ BERTRAN, P. (2002). «La clerecia urgellenca i els regnes hispànics», dins SABATÉ, F., FERRÉ, J. (coords.) *El comtat d'Urgell a la península ibèrica*. Lleida, Pagès, p. 103-113 (p. 109).

¹⁰⁴ Sembla que l'any 1023 el rei Sanç III va aconseguir que el rei taifa de Saragossa atorgués a l'abat Ponç un salconduit per travessar les seves terres (BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 48). D'una altra banda, cap al 1023 sembla que el mateix rei va donar Lasquarri a Tavèrnoles amb les esglésies i els censos respectius, una donació que tot i ser sospitosa de falsedat sembla que va produir-se malgrat que els documents siguin còpies posteriors que potser van incorporar millores en forma d'interpolació per al cenobi (*Ibidem*, doc. 47-49).

¹⁰⁵ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 525 (any 1040).

Amb la dècima i els rèdits obtinguts de la gestió de les propietats episcopals, ja fos a través de compravendes, arrendaments i censos, l'Església urgellenca començava un període de gran puixança a principi del segle XI. Els beneficis econòmics de tot plegat, d'una altra banda, podien esmerçar-se a adquirir noves propietats com ara feus, alous i castells, a obtenir objectes de luxe –de culte o no– i a realitzar obres de gran envergadura. Entre aquestes obres podríem destacar-ne la remodelació de la catedral de Santa Maria i l'arranjament de camins, per mitjà de ponts i pontarrons, que unien la ciutat episcopal d'Urgell amb l'exterior.

Al tombant de l'any mil, a la Seu d'Urgell hi havia un conjunt d'esglésies d'època tardoantiga que desenvolupaven unes funcions litúrgiques concretes.¹⁰⁶ És pràcticament segur que com a mínim n'hi havia dues, la mateixa església de Santa Maria i la de Sant Pere, i no queda clar si n'hi havia una de tercera dedicada a Sant Joan o bé si es tractava només d'un baptisteri situat dins la mateixa catedral.¹⁰⁷ Les noves tendències del romànic, que van començar a desenvolupar-se a l'arc mediterrani justament al tombant de mil·lenni, van comportar canvis en aspectes litúrgics que van implicar també transformacions arquitectòniques. Així, a partir del segle XI cada vegada va optar-se més per desenvolupar tots els aspectes de la litúrgia al si d'un mateix temple, i per això moltes esglésies van remodelar-se o construir-se de bell nou seguint els nous cànons estètics.

El cas de la Seu d'Urgell no va ser-ne una excepció i, tal com va plantejar E. Carrero, en el decurs de tres dècades va redefinir-se per complet l'espai catedralici urgel·lità, amb tres esglésies noves –Sant Miquel, Santa Eulàlia i el Sant Sepulcre–, a més de les ja existents anteriorment de Santa Maria i de Sant Pere (actualment Sant Miquel).¹⁰⁸ Però, a més,

¹⁰⁶ L'existència d'un bisbat a Urgell des d'època tardoantiga queda demostrada a través de l'assistència de diversos prelats d'aquesta seu als concilis hispànics, com és el cas de Just (531 i 546), Simplicí (589, 592 i 599), Pompeu (614), Ranari (633) i Maurell (653 i 655) (BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 31-32). Sobre els canvis d'època tardoantiga que van possibilitar la puixança d'Urgell com a nucli vertebrador d'aquest espai pirinenc vegeu YÁÑEZ, C., BOSCH, J. M. (1998). «El Roc d'Enclar, entre la decadència de *Iulia Libica* i la puixança d'*Urgellum*. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de l'*Strata Ceretana*», dins *Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 345-355. Malauradament, les campanyes arqueològiques fetes a la Seu d'Urgell han estat puntuals i en espais molt concrets, i per això tenim poques dades sobre l'antiguitat tardana en aquest indret. Tot i això, unes quantes excavacions –algunes d'urgència– han permès de constatar que aquest nucli seria ocupat des d'època romana o tardoromana. En aquest sentit vegeu RUF, M. A., VILLARÓ, A. (1993). «L'església romànica de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 11, p. 487-510; VILLARÓ, A. (1998). «Excavacions d'urgència a la ciutat d'Urgell: una aproximació als seus orígens tardoromans», dins *Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 435-447; i VILLARÓ, A. (1998). «Intervencions arqueològiques a la ciutat d'Urgell: cap a un horitzó tardoromà», *Revista d'Arqueologia de Ponent* 8, p. 193-196.

¹⁰⁷ CARRERO, E. (2010). «La Seu d'Urgell, el último conjunto de iglesias. Liturgia, paisaje urbano y arquitectura», *Anuario de Estudios Medievales* 40/1, p. 251-291 (p. 255).

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 255-256. Sobre els canvis que visqué la ciutat d'Urgell a principi del segle XI, sense cap mena de dubte aquest és l'estudi de referència.

l'església catedral de Santa Maria va ser consagrada de nou el 1040 pel bisbe Eribau,¹⁰⁹ arran de la remodelació del temple. Sense cap mena de dubte, va ser el bisbe Ermengol l'artífex i impulsor d'aquesta transformació. I si va poder tirar endavant el projecte va ser perquè, d'una banda, el bisbat havia aconseguit la senyoria de la ciutat d'Urgell i, d'una altra, perquè amb Ermengol havia cristal·litzat allò que Sal·la havia iniciat, la universalització de la dècima (en gran mesura gràcies a l'acta falsa) i l'augment del patrimoni episcopal.

Sense entrar en els detalls de les transformacions que va viure la ciutat d'Urgell durant la primera meitat del segle XI, és evident que la nova senyoria va marcar-hi a foc el seu segell propi. La catedral segurament no va edificar-se de bell nou, més aviat devia experimentar una remodelació enfocada en la capçalera, centre de la nova litúrgia posterior a l'any mil. No va ésser fins al pontificat del bisbe Ot (1095-1122), també venerat com a sant, que la catedral va edificar-se des dels fonaments, malgrat que el saqueig de la Seu d'Urgell protagonitzat pels homes del comte de Foix al final del segle XII va deturar-ne les obres *sine die*,¹¹⁰ obres que ja mai més no van reprendre seguint els canons estètics del romànic. Amb la remodelació de Santa Maria i l'edificació de noves esglésies, entre les quals la del Sant Sepulcre (del qual parlarem detalladament més endavant), culminava la gran obra del bisbe Ermengol i la ciutat d'Urgell continuava essent un centre religiós de primer ordre en el si dels territoris del nord-est peninsular.

Paral·lelament, el bisbe Ermengol ha passat a la història com el prelat que va treballar per millorar les comunicacions de la ciutat d'Urgell amb els territoris veïns a través de la construcció de ponts i pontarrons. Se li atribueix l'obertura d'un camí que permetia de creuar el congost de Trespunts sense haver de fer una gran marrada, com també la construcció d'un pont a Bar, al límit dels comtats d'Urgell i de Cerdanya, que permetia de superar més còmodament els congostos baridans. Sobre Trespunts, ja hem esmentat unes quantes vegades que era un pas complex i que en certa mesura va actuar en l'origen del comtat d'Urgell com a *limes* natural entre dominis carolingis i andalusins. Amb tot, no era una zona infranquejable, perquè entre Organyà i Urgell hi havia comunicació a través del coll d'Ares, la ruta emprada durant segles per travessar la regió. És possible que des d'abans del pontificat d'Ermengol hi hagués hagut algun tipus de camí al congost mateix, indret on hi havia el monestir de Sant Iscle de Centelles, posteriorment anomenat Sant Andreu de Trespunts. Hauria estat, tanmateix, un pas incòmode i difícilment transitable per més d'una persona. Així doncs, tant exèrcits com mercaderies i viatjants a cavall

¹⁰⁹ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 54.

¹¹⁰ GASCÓN, C. (2015). *La catedral saquejada...*, p. 105.

seguien la ruta del coll d'Ares, l'única prou apta per arribar a Urgell seguint la via del Segre.¹¹¹

A causa de la gran marrada que representava aquesta última ruta, a partir de l'any mil devia plantejar-se la possibilitat de millorar el camí a través del congost i és aquí on hauria intervingut Ermengol. Si realment tenia la intenció de convertir Urgell en un centre de pelegrinatge calia que les rutes fossin accessibles als pelegrins. No oblidem, a més, que com a bisbe i com a senyor de la ciutat d'Urgell cobrava per les transaccions comercials a la ciutat i també durant la fira, que es feia per la festivitat de Santa Maria, el 15 d'agost.¹¹² El bisbe, doncs, era un dels més interessats a millorar les comunicacions i per aquest motiu hauria patrocinat la construcció o l'arranjament del camí de Trespunts, on probablement foren bastits tot un seguit de pontarrons enganxats a la paret del congost, algun dels quals encara visible, que van facilitar la comunicació en aquell indret. Tradicionalment, el canvi de denominació del monestir de Centelles, edificat al mateix congost, servia per datar les obres d'arranjament del camí. Com apuntava A. Villaró,¹¹³ el 1025 el monestir situat al congost rebia el nom de Centelles («Sancti Andree apostoli cenobii Sentelles»),¹¹⁴ mentre que el 1054, per referenciar l'indret, ja apareix el terme «Interpontons»¹¹⁵ (literalment, *entre ponts*), una denominació que a la segona meitat del segle XI va quedar lligada a la del monestir de «Sancti Andree de Entrepontons».¹¹⁶ Val a dir que un estudi recent sobre la història d'aquest camí, obra de Ll. Obiols,¹¹⁷ ha permès de saber que ja el 1004, abans del pontificat d'Ermengol, apareix documentat el congost com a *Interpontones*, i podria ser que la tasca del bisbe conflentí hagués estat d'arranjament i de millora del camí més que no pas d'obertura d'una nova via. Sigui com sigui, el seu paper segurament fou destacat i per això la memòria popular recorda amb tanta força la seva importància en relació amb el trànsit per aquest indret.

Els beneficis de la dècima episcopal i del patrimoni del bisbat van servir per finançar també aquesta obra. No oblidem, a més, que des de la dècada del 1030 van començar a popularitzar-se les donacions pietoses a favor de la construcció de ponts, unes donacions

¹¹¹ VILLARÓ, A. (1992). «Camí i torre de Trespunts», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 252-254 (p. 253).

¹¹² BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615 (any 1048).

¹¹³ VILLARÓ, A. (1992). «Camí i torre de Trespunts», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 252-254 (p. 253).

¹¹⁴ BARAUT, C. (1984). «El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XIII)», *Studia Monastica* 26, p. 241-274, doc. 8.

¹¹⁵ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 672.

¹¹⁶ BARAUT, C. (1984). «El monestir de Sant Andreu de Trespunts...», doc. 10.

¹¹⁷ OBIOLS, LL. (2016). «Camins i ponts, sants i diables. El pas del congost de Trespunts», *Interpontes* 4 (en premsa). Agraïm a l'amic Lluís Obiols que ens hagi facilitat la lectura d'aquest magnífic estudi abans de publicar-se.

que també servien per pagar aquesta mena d'obres. Així, per exemple, el 1043 el sacerdot Geribert feia una deixa de vi al pont de Bar en el moment de testar abans de partir a Sant Jaume de Compostel·la.¹¹⁸ Una donació semblant feia Guillem abans de pelegrinar també a Compostel·la. Segons el seu testament, de les vuit unces d'or de Barcelona i de València que li devia el seu senyor Ramon Guillem, l'una la donava al pont de Ribesaltes i l'altra per a una *tabula* per a Santa Maria de la Seu.¹¹⁹ Un altre pelegrí, Arnau, el qual pretenia dirigir-se a Sant Pere de Roma el 1059, deixava tres modis de forment per al pont del riu Valira.¹²⁰ El 1061, un tal Ramon deixava un sou al pont del Segre i un altre al del Valira,¹²¹ dos mancusos al del Segre eren donats per Guitard Bernat el 1063 i l'any següent un altre Guillem donava una euga al «ponte de Stazo».¹²²

Als congostos del Baridà passava una cosa semblant al cas de Tresponts. En aquesta via, amb tot, més que d'un sol congost curt i complex es tracta d'una zona d'uns quants quilòmetres en què el pas del riu esdevé complicat, però alhora obligat si hom vol seguir la ruta més còmoda en cada moment. A la zona de Bar, el centre de l'antic *pagus* del Baridà, hi havia un d'aquests indrets on calia superar el riu per accedir a l'altra riba i on no hi havia pont per fer-ho. Això obligava a passar-lo quan hi baixava poca aigua, a creuar-lo arriscant-se o a fer també una bona marrada –a través, per exemple, del camí Cardoner– per evitar d'entrar al curs del riu. En aquest cas, el bisbe Ermengol va promoure la construcció d'un pont, cosa que li va garantir una bona part de la seva fama posterior. Segons la *Vita sancti Ermengaudi episcopi Urgellensis*,¹²³ el relat hagiogràfic que narra la vida d'aquest bisbe, el mateix Ermengol arribà a aquell indret on el bestiar no podia passar de cap manera i on les persones havien d'arriscar-se a fer-ho sobre les roques i es posà a construir la bastida del pont amb les seves pròpies mans. Va ser allà on el dia de Tots Sants del 1035, treballant en una biga travessera, el bisbe s'estimbà a terra i morí amb el cervell esmicolat entre les pedres, segons que explicita la mateixa *Vita*. En el cas del pont de Bar, el paper del bisbe fou protagonista, i la seva mort treballant-hi li valgué ja els primers reconeixements de santedat. Tot i així, és possible que la mort sobtada del bisbe n'aturés les obres perquè l'any 1081 els habitants de Bar i Toloriu, prop d'aquell mateix indret, es comprometien a construir un pont sobre el riu Segre.¹²⁴ O bé a causa d'algun fenomen natural el pont d'Ermengol havia quedat destruït en el decurs d'aquell mig segle, com va

¹¹⁸ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 568.

¹¹⁹ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 696.

¹²⁰ *Ibidem*, doc. 712.

¹²¹ *Ibidem*, doc. 734.

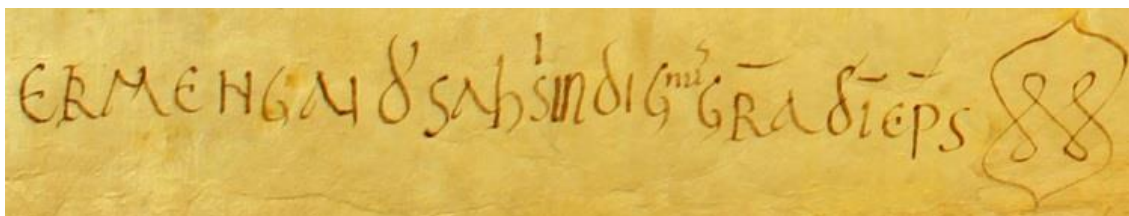
¹²² *Ibidem*, doc. 755.

¹²³ Partim de la traducció d'aquest fragment feta per BERTRAN, P. (2000). «Ermengol d'Urgell...», p. 125.

¹²⁴ BARAUT, C. (1985). «Els documents, dels anys 1076-1092...», doc. 952.

passar amb les riuades del 1982, o bé el projecte va quedar a mitges després de la seva mort.

Sigui com sigui, el bisbe Ermengol ha restat en la memòria com un constructor de ponts i en ambdós indrets, tant a Trespunts com al Pont de Bar, hi ha una capella a ell consagrada. La de Trespunts es trobava al coll d'Ares, en record de l'antic camí que ja no calia transitar gràcies a l'obertura del pas a través del congost,¹²⁵ mentre que la del Pont de Bar va edificar-se a tocar del pont que havia fet construir el bisbe.¹²⁶ Fins i tot la mateixa collada d'Ares sembla que rebia el nom de collada de Sant Ermengol al segle XVI i que a la capella que hi ha edificada els monjos de Sant Andreu hi pujaven a celebrar missa de manera regular.¹²⁷

30. Signatura del bisbe Ermengol d'Urgell¹²⁸

La puixança episcopal també pot detectar-se amb l'increment del patrimoni que va viure el bisbat al llarg del segle XI. Les bases, les havia posades el bisbe Sal·la uns quants anys abans, i Ermengol en aquest aspecte també va seguir els seus passos. Més enllà de permutes o donacions menors,¹²⁹ el bisbe Ermengol va adquirir propietats més notables. Al 1016, per exemple, l'abat de Sant Andreu de Trespunts li va vendre l'església de Cornellana, a la vall de la Vansa, per dos-cents sous que el primer volia destinar a una taula d'altar per al seu cenobi.¹³⁰ Uns pocs anys més tard, el bisbat va adquirir tota la vila de Cornellana i una torre que hi havia allà edificada per cent unces d'or.¹³¹ I també, a tall d'exemple, el 1020 el bisbe adquiria una altra gran propietat a Solsona per quaranta

¹²⁵ OBIOLS, LL. (2016). «Camins i ponts, sants i diables...» (en premsa).

¹²⁶ Se sap ben poca cosa d'aquesta edificació, que encara no gaudeix d'un estudi aprofundit més enllà de l'informe per a la declaració de l'església com a Bé Cultural d'Interès Local. En aquest sentit vegeu GASCÓN, C. (2011). *Església de Sant Ermengol del Pont de Bar-Pont de Bar (Alt Urgell). Informe per a la seva declaració com a Bé Cultural d'Interès Local (BCL 2011/1)*. Consell Comarcal de l'Alt Urgell. Informe inèdit. Agraïm a l'amic Carles Gascón que ens hagi facilitat la consulta de l'informe.

¹²⁷ OBIOLS, LL. (2016). «Camins i ponts, sants i diables...» (en premsa).

¹²⁸ Signatura autògrafa del bisbe Ermengol en la publicació sacramental del testament del bisbe Sal·la (ACU, pergamins, n. 180).

¹²⁹ A tall d'exemple, l'any 1022 l'Església d'Urgell va permutar amb el sacerdot Sunifred un hort que la mitra posseïa al Baridà per una terra que el sacerdot tenia al pla de la Seu (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 373)

¹³⁰ *Ibidem*, doc. 343.

¹³¹ *Ibidem*, doc. 383.

sous.¹³² Però més enllà d'alous i esglésies, la mitra també adquiria castells. El 1022, per exemple, Ermengol va invertir mil sous, una quantitat molt elevada aleshores, per comprar el castell de la Rua, amb un alou i l'església de Sant Andreu.¹³³ Sens dubte es tractava d'una gran propietat, però més enllà de les dimensions cal tenir també present que adquirint fortificacions l'Església urgellenca es convertia en un poder territorial a tenir molt en compte, un poder que disposava dels seus castells amb els seus castlans i els seus guerrers.

Tampoc no podem oblidar les generoses donacions *pro anima* que continuava rebent Santa Maria de la Seu. La vescomtessa Sança, esposa de Guillem de Castellbò, va deixar a l'Església urgellenca dos alous, l'un a Aravell i l'altre a Estamariu, i aquell mateix 1017 els esposos Ermemir i Mirabile donaven també un alou situat a Eres al bisbat, mentre que el sacerdot Vives donava el seu alou d'Alàs abans d'anar-se'n cap al Sant Sepulcre.¹³⁴ I més enllà d'aquestes donacions, moltes d'altres continuaven augmentant d'una manera considerable el patrimoni episcopal.

Són força els exemples elegits gairebé a l'atzar que mostren una realitat que va repetir-se al llarg de tota la centúria i que va convertir la mitra urgel·litana en una de les grans propietàries de l'edat mitjana. Encara que gràcies a l'avenç meridional de la frontera també va adquirir patrimonis a migdia, com per exemple a Guissona i uns quants indrets més on les noves parròquies eren adscrites al bisbat, l'Església urgellenca va esdevenir una gran propietària de béns en terres pirinenques. Va ser en aquesta regió on a poc a poc va anar ocupant l'antic paper que havien tingut uns comtes que cada vegada estaven més interessats en els dominis meridionals. A mitjan segle XI, de fet, van traslladar la capitalitat del seu comtat a Agramunt i, finalment, després de la conquesta de Balaguer, va ser aquesta ciutat la que va acollir el palau comtal. El *buit de poder* al nord va ésser molt ben aprofitat pel bisbat, el qual, per exemple, va acabar adquirint tots els drets comtals a la vall d'Andorra per mil dos-cents sous l'any 1133.¹³⁵ I juntament amb el bisbat, també els vescomtes de Castellbò –els quals van quedar al marge de les grans conquestes comtals de mitjan segle XI– van saber ocupar aquests espais deixats pels comtes. En tot aquest procés que va començar a partir del tombant de l'any mil és on trobem l'origen últim del gran

¹³² *Ibidem*, doc. 363.

¹³³ *Ibidem*, doc. 378.

¹³⁴ *Ibidem*, docs. 347, 349 i 370, respectivament.

¹³⁵ BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, doc. 43

conflicte que va fer topar els Foix-Castellbò i l'Església d'Urgell al llarg dels segles XII i XIII, una contesa per l'hegemonia pirinenca.¹³⁶

No és sorprenent que poc després que el bisbe Ermengol morís el 1035 al pont de Bar fos ràpidament santificat. I no tant pels miracles posteriors a la seva mort que se li pressuposen, com el fet que quan el seu cos sense vida va passar per la Seu d'Urgell dut per les aigües del Segre les campanes de la catedral van sonar soles o per concedir la pluja després de rebre pregàries en temps de sequera. La seva trajectòria en vida justifica aquesta santedat perquè des del punt de vista de l'Església va ser ell qui va alliberar el bisbat del poder comtal, qui va aconseguir la senyoria de la Seu d'Urgell, qui va garantir el domini sobre totes les parròquies episcopals del bisbat, qui va obrir els camins que unien Urgell amb el món i qui, com veurem, va conquerir Guissona i va encarar-se als poders laics que pretenien usurpar les possessions adquirides amb l'ajuda de Déu.

¹³⁶ Sobre aquest tema, GASCÓN, C. (2015). *La catedral saquejada...*

5.3. Ramon Borrell, Ermessenda i Ermengol II, dels anys de la regència al matrimoni del comte d'Urgell (1010-1030)

Si amb els decessos d'Ermengol i del bisbe Sal·la Urgell va quedar orfe, què cal dir de l'acabat de néixer Ermengol II, el qual probablement no va conèixer el pare i potser no tingué cap record de la mare, de qui tampoc no sabem res més enllà del 1010. És ben possible que fins al novembre d'aquell any el futur comte d'Urgell s'hagués estat al palau comtal de Ciutat al costat de la comtessa Tedberga, però després de la refundació de la canònica d'aquell mes probablement va seguir els seus oncles cap a Barcelona, on va passar la infància i els primers anys d'adolescència. Així doncs, Ermengol II va créixer sense saber qui era el seu pare i coneixent ben poc la seva terra. Va ser educat al costat del seu cosí Berenguer Ramon, un xic més gran que ell, i sota la ferma vigilància de la comtessa Ermessenda, que després de la mort del seu espòs Ramon Borrell el 1017 va haver d'assumir el govern dels comtats que havia dirigit Borrell II anys enrere. A Urgell, tanmateix, va deixar que el bisbe Ermengol fes la seva, sense entrar en el dia a dia de les qüestions de govern. No va ser fins al 1024 que Ermengol II va tornar definitivament als dominis del seu pare, on va governar tal com havia estat educat.

5.3.1. La consolidació dels dominis en època de Ramon Borrell i la conquesta de Guissona (1010-1020)

Gràcies a la nova política de frontera engegada pel comte Ermengol I i després d'algunes anades i vingudes, cap al 1010 els dominis urgellencs arribaven a la línia aproximada de Meià-Ponts-Torà i superaven així les antigues fortificacions musulmanes de la Frontera Superior. Així i tot, el domini sobre aquesta zona era encara dèbil i una forta represa andalusina ràpidament l'hauria pogut fer retrocedir, tal com havia passat l'any 1002. A favor dels interessos urgellencs hi havia el fet que la situació interna del califat era crítica. La guerra civil que havia començat a principi de l'onzena centúria, en què les hosts comtals havien participat l'estiu del 1010, encara durava, i de fet duraria fins a la desintegració definitiva del califat el 1031. Per tant, en aquell context de desunió interna no solament era difícil un atac andalusí contra les fronteres comtals, sinó que al-Àndalus era molt

vulnerable a qualsevol atac des dels territoris del nord de la península. Si Ramon Borrell i Ermengol I havien pogut plantar cara a l'exèrcit d'Abd al-Malik als *limes* dels seus dominis, per què el comte de Barcelona no podia ara conquerir noves terres a migdia?

Va ser així com Ramon Borrell i la noblesa guerrera urgellenca fidel al difunt Ermengol I van emprendre la consolidació dels dominis guanyats pocs anys abans a través de l'eixamplament de les fronteres. Sembla que des dels límits orientals del comtat de Barcelona també es produí una empenta expansionista durant aquells anys centrada en el Penedès i la Segarra, a la zona de Calaf.¹³⁷ També d'aquestes dates tenim notícia de l'expansió barcelonina cap a la Conca de Barberà, on el bisbe Borrell de Vic adquiria el castell de Barberà l'any 1013.¹³⁸ A Urgell, l'interès va centrar-se en la zona sud-oest del comtat, a migdia de Meià i Montmagastre, tot i que és difícil de precisar quan van incorporar-s'hi aquests dominis. Així, es conserva una donació feta pels comtes Ramon Borrell i Ermessenda a Tavèrnoles del castell de Malagastre juntament amb els delmes dels castells d'Alòs de Balaguer i de Rubió.¹³⁹ Amb tot, aquest document és datat el juliol del 1017, després de la mort del comte Ramon Borrell, ocorreguda el 27 de febrer del 1017.¹⁴⁰ De per si, doncs, la donació ja és sospitosa, i encara ho és més perquè entre el 1024 i el 1026 Ermengol II va jurar fidelitat al seu cosí Berenguer Ramon de Barcelona i li prometé que quan posseís els castells de Montmagastre –que en teoria ja era urgellenc–, Alòs, Rubió, Malagastre i Artesa i si moria sense fills, passarien a mans del barceloní.¹⁴¹ Hem de deduir, doncs, que fins als anys d'Ermengol II aquests castells no foren conquerits?

Pensem que durant la regència de Ramon Borrell la zona d'Alòs de Balaguer i Malagastre va passar a formar part del domini urgellenc, però era un domini encara feble i on segurament van produir-se algunes anades i vingudes d'andalusins i de forces comtals. La consolidació devia produir-se a la dècada del 1020 i per això dels anys immediats de la conquesta no sabem pràcticament res. El document de Tavèrnoles ha de ser entès com una falsificació interessada a justificar la possessió d'uns delmes concrets en noves terres conquerides. De fet, l'any 1022 tenim ben documentat *Marchovallo* de Montmagastre,¹⁴² senyal que la possessió d'aquell castell era segura.¹⁴³ Respecte als altres, el fet que

¹³⁷ SOBREQUÉS, S. (1980). *Els Grans Comtes de Barcelona...*, p. 12.

¹³⁸ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dir.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 107.

¹³⁹ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 43.

¹⁴⁰ ORDEIG, R. (2014). «El dia de la mort del comte Ramon Borrell (27 de febrer de 1017)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 55, p. 65-82.

¹⁴¹ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dir.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 177.

¹⁴² BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 372.

¹⁴³ Tenim un altre document que ens fa pensar que la possessió de Montmagastre era ben assegurada aleshores, tot i que la datació del document és errònia. Es tracta d'una donació feta pel comte Ermengol II, la comtessa Ermessenda i el comte Berenguer Ramon a Sant Miquel de Montmagastre i datada el setembre del

Ermengol II es comprometés a donar-los a Berenguer Ramon si moria sense descendència ha de fer-nos sospitar que realment aquelles fortificacions van ser conquerides pel seu pare Ramon Borrell durant la regència i que, en senyal d'agraïment, el jove Ermengol es comprometia a donar-les al fill del comte si traspassava sense fills. A més, en un judici el 1024 un dels nobles presents és un tal «Otone de Rubione»,¹⁴⁴ cosa que ens fa sospitar també que el castell de Rubió ja era una possessió urgellenca consolidada. Per tant, les fortificacions de la riba del Segre als peus del Montsec probablement van ser conquerides abans del 1020 per iniciativa de Ramon Borrell, tot i que no va ésser fins a la dècada següent que el nou domini esdevingué ferm i efectiu.

Quant a l'extrem sud-oriental del comtat, disposem d'algunes informacions més concretes per saber com va anar l'avenç fronterer. El judici que l'any 1024 van protagonitzar el bisbe Ermengol i Guillem de Lavansa per la possessió d'una part dels termes de la ciutat de Guissona ens permet de saber que abans d'aquella data el terme ja s'havia conquerit.¹⁴⁵ És ben possible que la que aleshores era la ciutat andalusina més pròxima a la frontera comtal hagués estat conquerida durant la iniciativa expansionista de Ramon Borrell. Això hauria permès una pressió urgellenca a est i a oest del Segre difícil de contenir per les forces andalusines. En aquest cas, amb tot, la iniciativa conqueridora no fou comtal, sinó episcopal, amb el suport necessari de la noblesa guerrera, evidentment. Segons el judici del 1024 en qüestió, que també analitzarem amb més detall, amb molt d'esforç el bisbe Ermengol va prendre la ciutat de mans dels *pagans*, detall que ens porta a pensar que potser Ramon Borrell ja havia mort i per això la iniciativa fou episcopal. Per tant, probablement abans del 1020 Guissona ja havia estat conquerida.

I no sols Guissona. Guillem de Lavansa adduïa en el judici del 1024 que havia aprisiat àrees de Guissona com a part dels termes conquerits per ell mateix al castell del Llor,¹⁴⁶ uns quants quilòmetres al sud de la ciutat. Cap al 1020, doncs, la frontera havia avançat força més enllà del Llobregós, on aproximadament havia quedat a la mort d'Ermengol I. Tot i la mort del comte, tant el seu germà com la seva noblesa van mantenir-ne viva l'empenta. I el

1010 (CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 1). L'any 1010 Ermengol era tot just un infant acabat de néixer i per tant difícilment podia fer aquesta donació. Que hi apareguin Ermessenda i Berenguer Ramon, però no Ramon Borrell, ens fa pensar que aquest últim ja havia mort i que la regència urgellenca encara no havia acabat del tot, perquè la comtessa barcelonina tutelava el seu nebot. Si en comptes de datar el document l'any XV del regnat de Robert ho fem el XXV, un error possible d'un amanuense, podríem considerar que aquesta donació va fer-se l'any 1020. Tot i això, tampoc no podem deixar de considerar que podria ser un document fals i que, per tant, cal emprar-lo amb prudència.

¹⁴⁴ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 2.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ BACH, A. (1997). «Castell del Llor», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 473-474.

bisbe Ermengol, per la seva banda, va aprofitar l'embranchida i el buit de poder per guanyar dominis per a la mitra que governava. De fet, en aquell mateix moment els cerdans també avançaven per l'estreta franja que posseïen entre els comtats d'Urgell i de Manresa, fins a arribar a les Oluges¹⁴⁷ i a Montfalcó Murallat,¹⁴⁸ indrets pròxims a Calaf que ja pertanyia a Barcelona. Amb tot, a mitjan segle XI barcelonins i urgellencs, emparentats i tradicionalment rivals dels cerdans, van acabar posant-se d'acord per tal de tallar l'avenç d'aquests últims a través de la marca de Berga. Els cerdans van quedar literalment ofegats pels uns i els altres i no és estrany que al límit d'aquella llenca de terra fos bastit anys més tard el castell de l'Ofegat.¹⁴⁹

Ramon Borrell de Barcelona finí el 27 de febrer del 1017. Tots els comtats que governava van passar a la seva esposa Ermessenda esperant que el seu fill Berenguer Ramon i el seu nebot Ermengol II assolissin la majoria d'edat que els capacités per governar. Malgrat que Ramon havia seguit les directrius del seu germà respecte a la frontera, en unes altres qüestions va tirar per opcions diferents de les que hauria elegit Ermengol I. A part de cedir al bisbat la ciutat més important del comtat, la d'Urgell, el comte de Barcelona havia deixat via lliure al bisbe Ermengol. I no sols això: li havia arribat a jurar fidelitat,¹⁵⁰ contràriament a l'acord que el conflentí havia assolit a principi del segle XI amb Ermengol, segons el qual el prelat juraria fidelitat al comte un cop proclamat com a tal.¹⁵¹ És fins i tot improbable que s'hagués fet efectiu el pagament a què s'havia compromès l'ardiaca Ermengol a canvi d'ésser elegit bisbe de manera simoníaca. Probablement en el canvi de rumb de la política urgellenca d'aquells anys 1010-1030, hi devia tenir quelcom a veure la devota Ermessenda, la nova regent d'Urgell.

5.3.2. La regència d'Ermessenda (1017-1024)

Amb la comtessa Ermessenda, les conquestes comtals van veure's frenades. No sabem si la noblesa guerrera va continuar mantenint l'esperit bèl·lic que l'havia caracteritzada aquells anys, però des del 1017 ja no era un comte qui es posava al capdavant de la host. Les úniques iniciatives expansionistes que potser van continuar actives van ser les del bisbe Ermengol, amb el beneplàcit d'Ermessenda. La comtessa carcassonesa s'havia criat en un context molt diferent del dels comtats sud-pirinencs. Malgrat que la seva terra i la del seu

¹⁴⁷ BACH, A., PUIGFERRAT, C., RAMOS, M.-LL. (1997). «Les Oluges», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 313.

¹⁴⁸ BACH, A., RAMOS, M.-LL. (1997). «Vila closa de Montfalcó Murallat», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 427-428 (p. 427).

¹⁴⁹ GONZALVO, G., RAMOS, M.-LL., ESPINAGOSA, J. (1997). «Castell de l'Ofegat», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 562.

¹⁵⁰ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 484.

¹⁵¹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 276 (abans de l'any 1003).

espòs mantenien uns vincles i uns contactes molt estrets, la frontera amb el món musulmà era un tret diferencial molt gran entre una regió i l'altra. Ramon Borrell i Ermengol havien optat per la guerra en un moment en què van trobar-se en la disjuntiva de lluitar o morir. Tots dos portaven marcades les cicatrius de les ferides deixades per Almansor el 985, unes marques que Ermessenda no tenia gravades a la pell.

Ella, de fet, havia crescut veient com el seu pare Roger I de Carcassona havia de lluitar contra el seu parent Oliba *Cabreta* de Cerdanya per defensar els seus dominis.¹⁵² Ambdós comtes s'havien encarat cap al 980, i l'any següent el pare d'Ermessenda feia una donació a Sant Hilari de Carcassona en què agraià l'ajut diví davant el gran perill que havien representat els atacs d'Oliba de Cerdanya.¹⁵³ La jove Ermessenda, doncs, s'havia criat en un món en què dos comtes cristians lluitaven entre si per l'avidesa de terra i poder. I l'abat Oliba també havia passat per aquest tràngol d'infància, veient com finalment el seu pare acabava els seus dies en un monestir, penedint-se dels pecats, i com els seus parents de Barcelona i Urgell no rebutjaven la guerra, ans la promovien. El rebuig de la comtessa i de l'abat-bisbe a la guerra és tan comprensible com l'aposta que per ella van fer Ramon Borrell i Ermengol. El 1017, amb tot, els dos últims havien mort i eren Ermessenda i el seu conseller Oliba els qui podien decidir el futur dels comtats. I malgrat que el bisbe Ermengol no renunciava a conquerir, ho feia amb l'ajut de Déu, com diuen els documents.¹⁵⁴ I, a més, optava per alliberar l'Església del poder secular fent dels bisbes els pastors de la societat. En totes dues qüestions estava d'acord amb Oliba, malgrat que segurament cap dels dos no hauria seguit els mètodes de l'altre. Sigui com sigui, Ermessenda acceptava de grat els consells d'Oliba, però no deixava d'afavorir aquell bisbe conflentí que no tremolava davant la noblesa guerrera.

És ben clar que la infància de la comtessa carcassonesa i la de l'abat de Ripoll i de Cuixà van pesar molt en la seva vida, cosa gens estranya. En el cas de Berenguer Ramon i d'Ermengol II, la seva infància també explica en bona mesura per què no han passat a la història com a grans comtes guerrers. Ambdós van perdre el pare de petits i la seva tutora (mare de l'un i tieta de l'altre) els va inculcar uns valors que no eren els que els seus pares haurien volgut. Ermessenda, amb el suport d'Oliba, va encarregar-se de fer una *damnatio memoriae* dels seus respectius pares i en l'actuació d'ambdós comtes a partir del 1023/1024 veiem molt més la mà de la comtessa que no la de Ramon Borrell i d'Ermengol. Berenguer Ramon no va entendre's mai del tot amb la seva noblesa guerrera –només cal

¹⁵² BLASI, J. (1999). *Els oblidats comtes de Cerdanya...*, p. 152.

¹⁵³ DEVIC, C., VAISSETE, J. (1875). *Histoire Générale de Languedoc...*, tom 5, col. 293-294.

¹⁵⁴ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 2.

veure els conflictes que es gestaven al Penedès amb Mir Geribert– i Ermengol II, com veurem, va actuar fins al 1030 d'una manera totalment oposada a la que hauria seguit el seu pare. La diferència entre Ermengol i el seu cosí Berenguer és que el primer va esposar-se amb una dona que va capgirar el seu univers mental i que va saber recuperar l'herència d'Ermengol I. És per això que Arnau Mir de Tost va ser un guerrer reconegut a Urgell i patrocinat pels comtes i el seu paral·lel barceloní, Mir Geribert, va ser pràcticament repudiat.

De l'actuació directa d'Ermessenda a Urgell, en sabem ben poca cosa més enllà de la decisió d'aturar les conquestes comtals. Arran de la preponderància que des del 1010 havia adquirit el bisbe Ermengol en aquell territori, la comtessa va donar-li llibertat d'acció. Sabem, això sí, que d'acord amb el bisbe va optar per la benedictització definitiva de Sant Llorenç de Morunys. Sant Llorenç era una fundació antiga, però des de la segona meitat del segle X els comtes d'Urgell n'esdevingueren els principals promotors i protectors, tal com pot apreciar-se en les donacions fetes per Borrell II i Ermengol I.¹⁵⁵ Respecte a aquest cenobi, doncs, els comtes urgellencs tenien molt a dir-hi i la seva benedictització no podia fer-se sense el seu consentiment. És per això que a la mort de l'abat Llobató,¹⁵⁶ el bisbe, el clergat urgellenc i els nobles del territori¹⁵⁷ van demanar a la comtessa Ermessenda i al seu fill Berenguer Ramon la instauració de la regla benedictina al monestir. Així, el novembre del 1019 la comtessa va convocar l'abat Ponç de Tavèrnoles i va fer-li donació de Morunys per tal que procedís a la seva benedictització.¹⁵⁸

Semblaria que el febrer de l'any següent la mateixa comtessa va fer una altra donació a Tavèrnoles, en aquest cas un alou situat a redós del terme de Ciutat, prop del palau comtal, tot i que el document és presumiblement fals.¹⁵⁹ No ho és, per contra, la que va fer a la persona del bisbe Ermengol el 1022,¹⁶⁰ consistent en un mas al comtat de Girona. En la donació, Ermessenda deia al bisbe que en el moment del seu òbit el llegués a la institució eclesiàstica que li plagués, però que ho fes per al remei de l'ànima d'ambdós, mostra clara

¹⁵⁵ RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys...», docs. 1 i 4.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 189.

¹⁵⁷ Entre els nobles que signen el document identifiquem el vescomte Guillem de Castellbò i Arnau Mir de Tost (BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles...», doc. 44).

¹⁵⁸ *Ibidem*, doc. 44. La datació d'aquest document pot variar entre el 1015 i el 1019 a causa de l'ús que fa l'amanuense de dos sistemes que ofereixen dues dates diferents. El fet que al document no s'esmenti Ramon Borrell ens fa pensar en una data posterior al 1017: prenem com a correcta la presentada per C. Baraut del 18 de novembre del 1019.

¹⁵⁹ *Ibidem*, doc. 45. L'element més sospitos que ens porta a suposar-ne la falsedat és que un dels signants és un tal «Guadallus princeps coquorum», una intitulació que ja hem rebutjat per a documents anteriors i que no respon a cap realitat política del moment.

¹⁶⁰ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 377.

de la vinculació personal que hi havia entre prelat i comtessa i, també, de la pietat d'aquesta dama del principi de l'onzena centúria.

També sabem que durant la seva regència va gestionar propietats comtals com ara castells, en aquest cas amb participació del seu nebot. El 1025 un tal Ermemir deia tenir el castell de Coscoll, situat prop de Ponts, per donació del comte Ermengol II i de la comtessa Ermessenda.¹⁶¹ Tot i que fins al 1020 no tenim cap notícia fiable d'Ermengol II actuant a Urgell, sembla que quan el jove comte era a punt d'assolir la majoria d'edat la seva tieta va començar-lo a involucrar en els afers de govern del seu futur comtat. La regència pròpiament va acabar el 1024, quan Ermengol II va presidir dos importants judicis al final d'aquell any al costat de la seva tieta i del seu cosí. Aquells actes van ser la presentació pública del comte als seus dominis i una mostra del que podia esperar-se del seu govern.

5.3.3. El final de la regència: els judicis del 1024

La tardor del 1024 aquell infant que el 1010 era encara tendre assolí la majoria d'edat per governar els dominis del pare. Tenia uns quinze anys i havia passat la major part de la seva vida a Barcelona, lluny de la seva terra. A penes coneixia els amics del seu pare, nobles com Guillem de Lavansa, i probablement la cara que més havia vist d'Urgell era la del bisbe Ermengol. La seva tieta Ermessenda li deuria haver explicat qui es trobaria quan arribessin a Ponts, però per ell només eren els noms d'uns personatges dels quals no sabia res. De petit potser els havia sentits anomenar al palau comtal barceloní quan algú narrava les gestes dels fills de Borrell II a Còrdova, però aquelles històries ja quedaven difuses perquè des de la mort del seu oncle s'havien deixat de sentir. A Ponts, la comitiva comtal va ser rebuda per tots els magnats del territori, laics i eclesiàstics, presents a l'església de Sant Pere per participar en el primer acte públic del seu nou senyor, rebut amb reverència. Alguns es preguntaven si amb ell el rumb polític dels darrers anys canviaria; uns altres, abans fins i tot de les dues primeres decisions d'Ermengol II, ja no hi tenien cap esperança.

El jove comte havia de presidir el judici per dirimir dos assumptes d'extrema importància. A ell no li corresponia de prendre la decisió, evidentment. Ermessenda ja havia fet venir de Barcelona el seu home de confiança en aquests afers, el jutge Ponç Bofill Marc. Amb tot, més enllà de les qüestions legals, a Sant Pere de Ponts acabaria decidint-se una bona part del present i futur immediats del comtat i el fet que Ermengol II avalés una sentència o una altra ompliria de felicitat uns quants i confirmaria el que uns altres ja s'esperaven, que el nou comte poc tenia a veure amb el seu pare. En el fons, la seva tieta li havia parat una

¹⁶¹ *Ibidem*, doc. 396.

trampa. Malgrat que tingués l'edat legal per governar, començar el seu govern amb una prova com aquella era un desafiament majúscul. Podia haver presidit ella el judici i esperar alguns mesos més a posar-lo al capdavant del comtat. Al cap i a la fi, aquells afers feia mesos que s'arrossegaven. Però el que volia Ermessenda era demostrar qui manava i, sobretot, que l'arribada del nou comte no implicaria ni la represa de la guerra ni la submissió de l'Església urgellenca al poder comtal. Els qui esperaven això anaven ben errats.

Als dos judicis, el del dia 1 de novembre i el de l'endemà, la mitra presidida per Ermengol era un dels bàndols en litigi: en el primer cas pledejava amb l'abat Duran de Santa Cecília d'Elins i en l'altre amb el noble Guillem de Lavansa. El rerefons dels dos casos era saber si allò que havia edificat el comte Ermengol I encara era vigent. Perquè en tots dos litigis, malgrat que no es digués explícitament, es dirimia la preponderància o no del poder comtal com a poder sobirà a Urgell. I aquell dia tothom era allà per veure-ho. El comte Ermengol presidia el judici de Ponts, acompanyat de Berenguer Ramon i d'Ermessenda, i amb la presència del vescomte Guillem de Castellbò, de Borrell de Tarabau, de Guillem de Lavansa, d'Isarn de Caboet, d'Arnau Mir de Tost i de Bonfill Sanç, a més de Miró de Ponts, Guillem de Meià i Ricard Altemir. A més, l'alta clerecia urgellenca encapçalada pel bisbe Ermengol també hi era present.

El primer judici feia referència a l'església de Sant Martí de Cortiuda i a les dècimes i primícies de Castelló i de la seva muntanya, de les quals el bisbe Ermengol de la Seu i l'abat Duran de Santa Cecília d'Elins es disputaven la titularitat.¹⁶² Cada una de les parts va presentar a Ponç Bofill Marc tot un seguit de proves documentals per tal de sostenir la seva posició. L'abat Duran va presentar-hi tres escriptures: la donació de l'església de Cortiuda del comte Borrell II,¹⁶³ i dues donacions de la muntanya de Castelló fetes per Ermengol I els anys 1003 i 1009.¹⁶⁴ Les tres proves documentals van ser considerades falses pel jutge, cosa que invalidava els drets de propietat de l'abat el-lisità. El jutge conclouïa que la donació de l'església de Sant Martí feta per Borrell II era falsa perquè la signatura del bisbe Guisad II que figurava a l'escriptura era diferent d'unes altres signatures contemporànies del mateix bisbe. Respecte a la donació de la muntanya feta per Ermengol I, el jutge la considerava invàlida només en el fragment referent als delmes i primícies de Castelló, sense explicar-ne els motius, mentre que la resta de punts de la donació eren vàlids i acceptables.

¹⁶² *Ibidem*, doc. 390.

¹⁶³ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 20.

¹⁶⁴ *Ibidem*, docs. 25 i 29, respectivament.

Realment eren falses les escriptures que presentava l'abat d'Elins? Doncs la veritat és que no. Malgrat que a la donació de l'església de Sant Martí sí que la signatura de Guisad II presenta diferències amb unes altres de contemporànies, no passa el mateix amb la signatura de més personatges importants com el comte Borrell, el vescomte Guillem i l'aleshores ardiaca Sal·la. De fet, la signatura de Sal·la és la millor prova de l'autenticitat d'aquella escriptura, perquè l'ardiaca i futur bisbe d'Urgell mai no hauria signat un document contrari als interessos de la mitra que representava. Les diferències que presenta la signatura de Guisad II podrien explicar-se perquè, per exemple, ell no fou present a l'acte en qüestió –que s'hauria fet amb el seu consentiment, això sí–, o perquè l'escriptura va signar-se després i algú va fer-ho per ell. No oblidem, amb tot, que si l'església de Sant Martí era una possessió comtal, la signatura del bisbe era només testimonial, atès que la vàlida era la del donador, en aquest cas Borrell II. I quant a la donació feta per Ermengol I, Ponç Bofill Marc no argumentava la seva decisió. En realitat, el jutge va estimar que el comte no podia donar allò que no era seu, dècimes i primícies, i considerava que no era seu per les proves que aportava el bisbe Ermengol.

Al judici, el prelat va presentar-s'hi amb els diplomes més importants conservats a l'arxiu episcopal. En primer lloc, els dos preceptes carolingis del segle IX en què es reconeixien els drets episcopals sobre el bisbat d'Urgell.¹⁶⁵ En segon lloc, les tres butlles papals –la d'Agapet II (951), la de Silvestre II (1001) i la de Benet VIII (1012)–¹⁶⁶ que confirmaven els drets episcopals sobre els territoris que la mitra governava. I, finalment, per primera vegada mostrada públicament, l'acta de consagració de Santa Maria de la Seu d'Urgell del 819.¹⁶⁷ Presentada a Ponç Bofill Marc, aquest va reproduir-ne tot un seguit de fragments, recollits també al document del judici, en què quedava clar que tant l'església de Cortiuda com les dècimes de Castelló eren una possessió episcopal. És per això que Ermengol I no podia donar el que no tenia, perquè segons l'acta del 819 aquells béns donats no eren comtals, sinó episcopals. Respecte a aquesta prova, el jutge no va molestar-se gaire a fer les comprovacions que havia realitzat amb les escriptures de l'abat Duran, i per això no va adonar-se dels problemes que presentava la datació en relació amb els personatges, per exemple. Segurament van ajudar a fer passar per alt aquestes incongruències els tres-cents sous que consta que el bisbe Ermengol li va lliurar al final del judici, una compensació molt generosa.

¹⁶⁵ D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya...*, p. 282-285 i 286-288.

¹⁶⁶ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», ap. 3; BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 271 (any 1001); i BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 324 (any 1012).

¹⁶⁷ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 2.

Així doncs, va ser a través d'un document fals elaborat a l'*scriptorium* urgell·lità després del 1016 com el bisbe Ermengol va fer valdre els seus drets sobre aquelles possessions. Les dècimes i primícies de Castellbò i de Sant Martí de Cortiuda van passar a ésser percebudes pel bisbat; era un dels objectius que es perseguia amb la *fabricació* de l'acta, que ningú no s'oposés a la percepció del delme per part de l'Església d'Urgell. És evident que no podien percebre'l de totes les esglésies de la diòcesi, perquè això els hauria portat a haver de pledejar amb comtes, vescomtes i molts propietaris més. Per això a la llista de parròquies de l'acta van incloure només les episcopals. I si és així, per què hi apareix Cortiuda i Castelló? O bé a causa d'un error, perquè fent l'acta al bisbat es pensaven que eren seves, o potser deliberadament, perquè el bisbat volia veure si aquell instrument que havien inventat funcionava i volien posar-lo a prova aquells anys de buit de poder.

Sigui com sigui, l'acta havia complert la seva funció. I més important encara, havia estat públicament validada per un tribunal comtal presidit pel flamant comte Ermengol II, de la dinastia privativa d'Urgell. Malgrat que el jove Ermengol no va tenir ni veu ni vot en aquell judici, acceptant-ne la sentència validava l'acta i, per tant, convertia un document fals en legal a la vegada que admetia el traspàs de la senyoria de la ciutat d'Urgell, de mans comtals a mans episcopals. A la comtessa Ermessenda i al bisbe Ermengol, la jugada va sortir-los perfecta. Aquell comte de catorze o quinze anys poc hi entenia, de lleis, i criat lluny d'Urgell amb prou feines sabia res de les possessions dels uns i dels altres als seus dominis. Si el jutge Ponç Bofill Marc, la seva tieta i el bisbe li deien que les escriptures de l'abat Duran eren falses tot i ésser signades pel seu pare i pel seu avi, què podia fer-hi? I què sabia ell, si la ciutat d'Urgell li corresponia per dret propi, però el seu oncle l'havia donada al bisbe? Però si encara li'n quedava algun dubte, el bisbe va acabar d'enlluernar-lo pagant-li dos mil sous. Tots els allí presents, com molts ja s'esperaven, van veure clar que Ermengol II havia crescut sense conèixer el seu pare i, intencionadament portat per certs viaranys, actuava d'una manera radicalment oposada a la del progenitor.

Acabat el judici de Ponts, tota la comitiva comtal, eclesiàstica i nobiliària, va traslladar-se uns quants quilòmetres al sud, a Guissona, on l'endemà 2 de novembre del 1024 havia de resoldre's un altre plet. Novament presidit per Ermengol II i jutjat per Ponç Bofill Marc, en aquest judici el bisbe Ermengol reclamava que Guillem de Lavansa havia usurpat il·legalment possessions que el prelat tenia a Guissona, ciutat que havia conquerit i edificava ara amb l'ajuda de Déu.¹⁶⁸ En aquest cas, el bisbe no fou present al judici,

¹⁶⁸ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 2.

segurament conscient que la sentència li seria favorable. Va enviar-hi com a mandatari¹⁶⁹ els «subditos suos» Miró de Ponts i els germans Bonfill Sanç (futur senyor de Llobera) i Guitard Sanç, segurament nobles de frontera que s'havien convertit en fidels del bisbe després de la mort d'Ermengol I. Per veu dels seus procuradors, el bisbe deia que havia ocupat Guissona prenent-la de mans dels pagans i que Guillem de Lavansa li prenia una part de la terra dels termes legals de la ciutat, tot rompent-la amb colons. Guillem responia a les acusacions dient que ell havia aprisiat aquells termes com a terme de Llor, on posseïa un castell, i que justament era el bisbe qui traspassava els seus termenals.

Al rerefons del conflicte, doncs, hi havia el repartiment de les possessions després de la conquesta. Perquè, quan el bisbe deia que havia conquerit Guissona, com ho havia fet? Doncs evidentment comptant amb l'impuls i l'ajut de la noblesa guerrera del comtat, aquella que havia nascut fonamentalment en temps d'Ermengol I. Guillem, amic íntim del difunt comte, era el representant d'aquesta noblesa i segurament ell havia participat en la conquesta. I com abans del 1010, volia la seva part de les possessions conquerides, tot i que el bisbe més que repartir volia que tota la ciutat esdevingués una possessió episcopal. Davant d'això, Guillem havia seguit la política de fets consumats rompent terra amb els seus colons. Durant el plet, tanmateix, el senyor de Lavansa va dir que tenia una escriptura signada per Ramon Borrell i Ermessenda que li reconeixia els seus drets d'aprisió sobre aquell terme. I quan va presentar-la a Ponç Bofill Marc va adonar-se de fins a quin punt havia mort el món d'Ermengol I.

El jutge va adduir que l'escriptura judicial presentada no havia rebut les condicions sacramentals prèvies necessàries; però si anava signada per Ramon Borrell i Ermessenda, com era el cas i el jutge no ho discutia pas, era un detall totalment secundari. A més, el jutge considerava que l'escriptura feia referència al terme de Llor i no al de Guissona, un terme que el bisbe no pretenia pas. I certament era així, però eren dos termes limítrofs i el conflicte no era en la totalitat de l'un o de l'altre, sinó que l'un deia que l'altre havia superat els límits del seu terme. El bisbe, per contra, no disposava de cap escriptura que reconegués que el terme de Guissona era seu, però no importava perquè els seus representants van acabar mostrant fites que, segons ells, responien als termes legals de la ciutat. Però què volia dir legals si el bisbe no tenia cap escriptura comtal que li atorgués aquella possessió ni presentava testimonis al judici que li donessin la raó? Segurament ni el bisbe ni el senyor de Lavansa no tenien cap argument prou favorable, però Guillem

¹⁶⁹ UDINA, A. (1998). «“Mandatarius vel assertor”, un aspect de l'assistance judiciaire dans la Catalogne du haut Moyen Age», dins *L'assistance dans la résolution des conflits*. Brusel·les, DeBoeck Université, p. 39-49.

presentava una escriptura que li era desestimada i en canvi Ermengol només provava la possessió del seu terme assenyalant-ne uns suposats límits.

Però això no era tot. Ponç Bofill Marc trobava un altre motiu que invalidava l'escriptura de Guillem, un motiu contra la mateixa història recent del comtat que deixava el noble totalment desarmat. Segons el jutge, el comte Ramon Borrell i Ermessenda no tenien jurisdicció sobre els termes discutits perquè no pertanyien ni al comtat de Barcelona ni al d'Osona, sinó al d'Urgell. I evidentment la pregunta lògica és: quin comtat havien regit Ramon i Ermessenda en nom del seu nebot Ermengol II? I si no tenien jurisdicció sobre Urgell, com deia Bofill Marc, com és que la catedral de Santa Maria de la Seu i la ciutat d'Urgell havien estat donades pels mateixos comtes a l'Església? I l'urgellenc monestir de Morunys que Ermessenda i Berenguer Ramon havien lliurat a Ponç de Tavèrnoles? Però tot això no quedava invalidat: el jutge tan sols invalidava les proves de Guillem, o les de l'abat Duran el dia abans, mentre que tot allò que deia la mitra dirigida per Ermengol s'acceptava sense contestació.

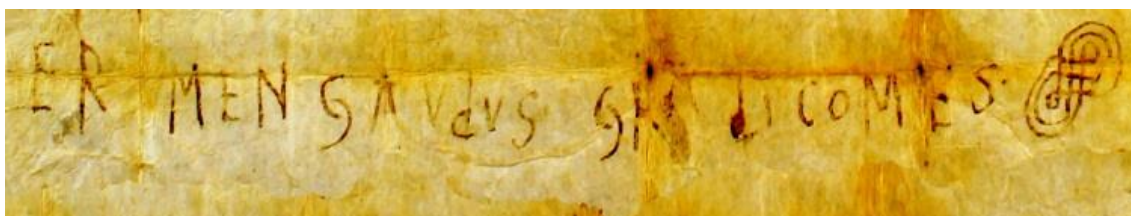
Veient-se acorralat, Guillem encara va aduir que el bisbe li havia cedit aquelles terres que aprisiava, una mentida que en aquest cas no va poder provar. I quan els representants del bisbe van mostrar el que deien que eren els seus termes, sense documents ni testimonis que ho validessin, el judici va quedar vist per a sentència. Guillem va acceptar que aquelles terres, que considerava seves en virtut d'un dret de conquesta que des del 1010 semblava haver passat a la història, eren propietat del bisbat. El judici conclouia delimitant el terme de Guissona –no era ja delimitat?–, a fi que una disputa com aquella no tornés a repetir-se.

Els nobles fidels a Ermengol I, aquells qui havien estat els seus companys d'armes i que havien participat en el govern del territori com a membres de la cort comtal, van veure ràpidament que amb la tornada del comte privatiu a Urgell no canviaria res. Després de les morts d'Ermengol I i de Sal·la massa coses havien canviat, i no seria Ermengol II qui, de moment, hi posaria remei.

5.3.4. Ermengol II, de la tutela d'Ermessenda al matrimoni amb Constança Belasqueta (1024-c. 1030)

A partir del novembre del 1024, doncs, Ermengol II esdevingué comte d'Urgell de ple dret. Els seus anys de govern, que van allargar-se fins al 1037, poden dividir-se en dues etapes molt clares. Del 1024 al 1030, aproximadament, el comte va seguir les directrius polítiques marcades per la seva tieta i pel bisbe Ermengol, unes línies mestres que ja s'havien vist clarament en els primers judicis que havia presidit. La segona etapa va començar el 1030

quan va esposar-se amb la comtessa Constança Belasqueta, moment a partir del qual el comte va tenir un paper força més protagonista, propi també de més maduresa, en uns anys en què l'herència del seu pare va tornar-se a valorar. Sobre la primera d'aquestes etapes, a penes tenim notícies del govern del comte i fins i tot alguns fets que se li atribueixen són falsos. Així, com ja hem comentat anteriorment, cal descartar que aleshores Ermengol II s'hagués esposat en primeres núpcies amb una dama anomenada Arsenda, com suggereixen alguns autors.¹⁷⁰ Segurament aquesta idea va plantejar-se arran de la mala interpretació de la data d'un document del 1126 en què apareix el comte Ermengol VI casat amb la comtessa Arsenda, escriptura que per una lectura incorrecta s'hauria considerat del 1026. Així doncs, el primer i únic matrimoni del comte d'Urgell fou amb Constança, amb qui tingué el seu fill i successor Ermengol III.

31. Signatura del comte Ermengol II d'Urgell¹⁷¹

Sabem, a més, que durant aquells anys Ermengol II va fer una convinença i va jurar fidelitat al bisbe Ermengol de la Seu.¹⁷² De nou, es tractava d'un incompliment de l'acord que havia permès a l'ardiaca conflentí d'esdevenir bisbe, perquè era ell qui havia de jurar fidelitat al comte d'Urgell i no al revés. Els papers canviats eren una bona mostra de la realitat que imperava. A partir del 1024, doncs, el bisbe urgellenc no sols havia separat la seva Església del ferm control comtal a què havia estat sotmesa dècades abans, sinó que també havia aconseguit que els representants del poder comtal li juressin fidelitat.

En aquest sentit, i vista la sintonia que mantenia amb el bisbe –encara que potser era obligada–, l'any 1029 Ermengol II va tornar a la mitra la vila de Tuixent que ja el seu avi havia donat a l'Església urgellenca, però que tant el seu pare com el seu oncle havien retingut els darrers trenta anys.¹⁷³ A més, incloïa en la donació la tercera part del teloneu del mercat de la Seu que el comte reservava per al seu ús personal. Ja hem vist que durant la desena centúria els impostos sobre el mercat urgellenc es dividien en tres parts: una per

¹⁷⁰ Per exemple COSTA, M.-M. (1991). «Les genealogies comtals catalanes...», p. 456.

¹⁷¹ Signatura autògrafa del comte Ermengol II d'Urgell en la venda del castell de la Clua (ACU, pergamins, n. 258)

¹⁷² BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 486 i 487.

¹⁷³ *Ibidem*, docs. 425 i 427.

al comte, l'altra per al vescomte i la tercera per al bisbe. Amb la territorialització de la família vescomtal és possible que els Castellbò deixessin de cobrar el teloneu. Sembla, tanmateix, que tot i la donació de la ciutat d'Urgell al bisbat entre els anys 1010-1012, l'autoritat comtal va continuar mantenint el seu terç propi, que Ermengol II ara cedia. Amb la pèrdua d'aquesta prerrogativa, la mitra afermava una mica més el control sobre la principal ciutat del comtat i obtenia noves rendes.

I respecte a la gestió del comtat durant aquells anys, poca cosa més en sabem a excepció de la venda del castell de la Clua. El 1029 mateix, aquesta fortificació de titularitat comtal va ésser venuda per Ermengol II a Bonfill Sanç, un dels procuradors del bisbe en el judici de Guissona del 1024, i a la seva muller Amaltruda de Llobera, emparentada amb la família vescomtal de Cardona.¹⁷⁴ El castell va costar a la parella l'extraordinària quantitat de quatre mil sous. Amb l'adquisició els senyors de Llobera van continuar guanyant propietats i es convertien en una de les famílies més importants de la zona central del comtat d'Urgell.

5.3.5. L'eclosió de la petita i mitjana noblesa

Si des de ben entrada la segona meitat de la desena centúria detectem el naixement de la noblesa urgellenca, sobretot d'aquelles grans famílies que al cap d'un segle van esdevenir comdors d'Urgell, des de les primeres dècades de l'XI veiem com eclosionà definitivament una petita i mitjana noblesa al comtat. El procés va ésser molt semblant al dels grans, però a més petita escala i segurament producte d'un cert mimetisme. De la mateixa manera que els grans van consolidar la seva posició gràcies a l'empenta del poder comtal, aquests ho van fer gràcies a l'empenta de les grans famílies nobiliàries. Així, per exemple, Arnau Mir de Tost era membre d'un llinatge que tenia atribucions delegades del poder comtal a la vall de Tost i que gràcies als comtes va consolidar i millorar la seva posició via conquestes al sud. Però els Tost no es presentaven sols a la host comtal: ho feien acompanyats dels seus guerrers. A la batalla de Torà eren uns pocs, segurament, i potser a Còrdova ja van presentar-ne més. Va ser d'entre aquests guerrers que els Tost van elegir comandants per a les seves forteses, els futurs castlans que també van crear les seves pròpies nissagues, feudalment vinculades amb els seus senyors. A mesura que el patrimoni dels grans va créixer, també va fer-se més complex l'entramat dels seus subalterns, els quals, com els senyors, van començar a emprar patronímics identificatius.

¹⁷⁴ *Ibidem*, doc. 423.

A la pràctica, en aquest llarg procés de feudalització detectem un fenomen que va repetir-se diverses ocasions. Primer, els comtes van patrimonialitzar terres i funcions que fins aleshores tenien com a delegació dels monarques francs. Després, amb el beneplàcit comtal, van ser els grans llinatges nobiliaris els qui van emular aquest procés un segle més tard. I, en última instància, la petita i mitjana noblesa va actuar de la mateixa manera a principi de l'onzena centúria. Els grans van haver-se de recolzar en els petits per tal d'administrar els vastos patrimonis que tenien. És per això que a mesura que els límits dels comtats van augmentar, els comtes urgellencs van haver d'incorporar al govern del territori la noblesa territorial, que van promoure. I aquesta, quan va tenir un nombre considerable de fortificacions i d'alous i feus per governar, va seguir el mateix procés. Des de l'any mil, a més, havia pres forma un nou sistema per fer-ho de manera sistemàtica, el jurament de fidelitat i la convinença. Encara que del principi de l'onzena centúria pràcticament no tenim documents d'aquestes característiques entre grans nobles i els seus subalterns, és evident que per pactar van utilitzar-se els models que emprava el poder comtal en aquelles dates. Per tant, és pràcticament segur que quan Guillem de Lavansa va voler cedir el castell del Llor a un castlà, que malauradament no tenim documentat, va pactar unes condicions amb ell tal com feien els comtes entre si, i que finalment aquest li va jurar fidelitat per a aquell castell.

Malauradament, si de la gran noblesa sabem menys coses del que voldríem, d'aquests anys encara és més reduïda la informació de què disposem sobre els naixents llinatges que es trobaven un graó per sota. Trobem sobretot noms solts en documents, units a un patronímic propi de la principal (i a vegades única) fortalesa que controlaven. Així, per exemple, de l'any 1024 tenim notícia de Miró de Ponts, Miró «Ostolensi», Miró «Fabricatensi», «Maiore Tolonensi», Guitard de Pinell, Miró de Solsona, Ricard de Clarà, Guadall «Domnucio», Miró de Benavent, Company de Sanaüja i Sanç i Otó de Rubió.¹⁷⁵ La majoria apareixen esmentats en actes importants, com ara en judicis, però també com a part del seguici comtal i de nobles.

D'alguns podem reconstruir una mica la història, com el cas dels fills de Vidal de Figuerola. Sabem que Vidal havia adquirit el castell de Figuerola, al sud-est del comtat d'Urgell, al comte Borrell II abans del 986. Aquell any va donar-lo al bisbat, reservant-se'n la tinença de per vida ell i el seu fill Bernat.¹⁷⁶ A la pràctica, aquesta família passava a vincular-se feudalment a la mitra. Anys després, tanmateix, van sorgir conflictes familiars en relació

¹⁷⁵ Els coneixem pels judicis de Ponts i de Guissona de l'1 i 2 de novembre del 1024 (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 390; i SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 2).

¹⁷⁶ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 207.

amb l'herència paterna, desavinences que els fills de Vidal van haver de solucionar a través d'una convinença.¹⁷⁷ Segons aquesta, Ramon i Guillem, «utrique fratres» (bessons, fills de la mateixa mare), van quedar-se el castell de Claret i dues parts de bosc i de l'alou patern d'aquella fortificació, mentre que el castell de Figuerola, la tercera part de l'alou de Sant Feliu i la meitat del seu castell passaven a Bernat. Cap d'aquests personatges no era un gran noble com Arnau de Tost, Guillem de Lavansa, Borrell de Tarabau i Guillem de Meià, però sí que formaven part de la mitjana noblesa. El pare, Vidal, posseïa com a mínim un parell de fortificacions amb propietats annexes com boscos i alous. Segurament disposava d'un seguici d'uns pocs guerrers i tenia un castlà en cada un dels castells. De la sort dels fills, poc més en sabem, però és evident que al principi del segle XI formaven part de la petita i mitjana noblesa urgellenca que començava a emergir i consolidar-se.

Caldria un estudi molt aprofundit per veure qui posseïa a l'onzena centúria cada un dels castells urgellencs, qui n'era propietari i quins eren els vincles familiars que unien tota aquesta noblesa. Només així podrem saber com va prendre forma i consolidar-se la classe dirigent a Urgell, quins eren els seus mecanismes matrimonials i els vincles entre ells i els seus superiors immediats, ja fossin uns altres nobles, els comtes o la mateixa Església. Serà l'única manera d'obtenir un quadre complet de les elits urgellenques de la fi del segle X i del principi de l'XI.

¹⁷⁷ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 1.

5.4. La culminació de la feudalització en terres urgellenques

La interpretació tradicional del procés de feudalització dels territoris de la Catalunya Vella parteix fonamentalment de la tesi de P. Bonnassie, elaborada els anys setanta del segle XX.¹⁷⁸ Malgrat que en alguns aspectes ha estat matisada pels seus deixebles intel·lectuals, com ara J. M. Salrach,¹⁷⁹ en gran mesura les línies mestres traçades per Bonnassie continuen imperant en la historiografia actual, tot i que autors com J. E. Ruiz-Domènec i R. Martí, com també G. Feliu, han postulat clares i justificades discrepàncies al seu model interpretatiu.¹⁸⁰ L'obra de Bonnassie va ésser fonamental per a la historiografia catalana del seu temps, però la seva magnitud potser va ésser tan gran que va comportar que els historiadors futurs seguissin al peu de la lletra el seu paradigma sense prou esperit crític. A parer nostre, tot i que vigent en alguns aspectes concrets, cal una profunda revisió de les teories sobre la feudalització dels comtats, a fi d'establir un nou discurs explicatiu que s'adeqüi al que ens diuen els documents. Perquè, de fet, els documents són la nostra font bàsica i molt sovint els treballs de caràcter historiogràfic acabaven deixant-los en segon terme. Al final, hom acaba tenint la sensació que es parteix d'un mètode inductiu en què s'utilitza la documentació com a prova d'una teoria i no pas al contrari, com hauria de ser.

El paradigma Bonnassie parteix en gran mesura d'una teoria que va aparèixer a França cap a mitjan segle XX que considerava que al principi de l'onzena centúria s'havia produït una «mutació feudal», una revolució que havia comportat el capgirament de les estructures socials als territoris de l'antic imperi carolingi, havia posat fi a la *res publica* i havia donat lloc a un món feudal en què els petits senyors eren els qui tenien el poder real (el ban). Aquesta teoria va néixer a partir de la tesi de G. Duby sobre la zona del Màconnaise,¹⁸¹ moment a partir del qual va fer-se popular fins a l'actualitat, en què autors com G. Bois¹⁸²

¹⁷⁸ BONNASSIE, P. (1979-1981). *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*...

¹⁷⁹ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització*...

¹⁸⁰ Vegeu, per esmentar-ne tres exemples puntuals, RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (1985). *L'estructura feudal. Sistema de parentiu i teoria de l'aliança en la societat catalana (c. 980-c. 1220)*. Barcelona, Edicions del Mall; MARTÍ, R. (1997). «L'alou en la documentació catalana...»; i FELIU, G. (1991). «Societat i economia», dins *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 81-116.

¹⁸¹ DUBY, G. (1953). *La Société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*. París, Armand Colin.

¹⁸² BOIS, G. (2000). *La revolución del año mil*. Barcelona, Biblioteca de Bolsillo.

encara la utilitza com a punt de partença de les seves obres. La idea de mutació feudal va força lligada a les pors de l'any mil, una invenció historiogràfica que té l'origen en treballs de fa més d'un segle, però que als mutacionistes els serveix de punt d'arrencada de la revolució feudal. Segons aquests autors, l'any mil va ésser un moment de crisi en tots els sentits (d'autoritat, alimentària, social, etc.) que va obrir les violències senyorials pròpies de la feudalització. La culminació d'aquest procés revolucionari hauria arribat durant la segona meitat del segle XI o principi del XII, depenent de la regió, quan els prínceps territorials i els reis haurien recuperat l'autoritat perduda utilitzant el mateix sistema feudal per assolir la màxima autoritat en el si de la societat (a través de juraments de fidelitat i convinences).

A casa nostra, Bonnassie va fixar el procés de feudalització entre els anys 1020 i 1060. A parer seu, des de la fi del segle X i el començament de l'XI clarament (després de l'any mil, per tant), la naixent noblesa, àvida de terres i riqueses, va atacar el poder comtal, garant de la *res publica* carolíngia, usurpant terres que no eren seves i establint dominis senyorials que només coneixien l'autoritat del noble que els posseïa. La idea és que tot i l'allunyament dels comtats respecte a la monarquia franca al llarg de la desena centúria, els comtes sud-pirinencs van mantenir viu l'estat carolingi als seus dominis i que la consolidació del poder de la noblesa va fer-se en contra d'aquest estat i dels seus sobirans. Va ésser aquesta la guspira de la mutació feudal. A través de la violència, la naixent noblesa va atacar la petita propietat pagesa lliure, defensada pels comtes, i va condemnar-la a la servitud feudal, creant nous censos arbitraris i aplicant sistemàticament els cèlebres mals usos. Els nobles s'haurien quedat amb el ban en els seus dominis, ja feudals, mentre que el comte hauria quedat relegat a un paper merament simbòlic, buit d'autoritat efectiva. En el temps d'una generació o dues, la societat comtal s'hauria convertit en una societat feudal governada pels nobles, en què la fidelitat pública hauria estat substituïda per uns vincles d'home a home (juraments de fidelitat) i en què la llei hauria perdut el valor i la justícia pública hauria deixat pas a una justícia nobiliària arbitrària. Cap al 1060, els comtes haurien començat a recuperar l'autoritat perduda, però aprofitant els mitjans del món feudal i, per tant, sumant-se al sistema nascut de la mutació, no lluitant-hi. A partir d'aquest moment, el procés de feudalització hauria culminat.

Aquesta exposició és potser excessivament reduccionista, però el nostre objectiu no és tant d'entrar en el debat historiogràfic com de narrar la història d'un territori. Com pot veure's, en algunes qüestions la nostra manera d'entendre els comtats del segle X és força diferent de la que presenta el paradigma Bonnassie. Ja hem apuntat que per nosaltres, seguint la historiografia francesa prèvia a la mutació (M. Bloch, per exemple), els canvis

dels anys 870-897 van tenir molta més transcendència de la que se'ls atribueix actualment. Tampoc no acceptem que els comtes fossin garants de la *res publica*, atès que havien estat els primers a patrimonialitzar (*privatitzar*, per tant) els seus dominis, ni tampoc que la noblesa usurpés la petita propietat alodial pagesa, perquè l'alou era fonamentalment una possessió de caràcter senyorial. Són molts, per tant, els aspectes en què diferim amb aquesta teoria, i més que dedicar-nos a rebatre punt per punt les tesis de caràcter mutacionista, creiem que el millor és exposar com entenem aquí la culminació del procés de feudalització en terres urgellenques al començament del segle XI.

Parlem de culminació perquè creiem que l'arrencada no va ésser l'any 1020 ni la imaginada crisi de l'any mil: la feudalització va començar amb la desintegració del món carolingi i amb la patrimonialització dels dominis beneficiaris de caràcter *públic* (si és que es pot fer servir el terme). Per tant, cal buscar el començament del llarg procés de feudalització als comtats en Guifré el Pelós i els seus successors. El que passa al principi del segle XI és que els magnats, la naixent noblesa, va acabar d'emular el que els comtes havien fet al final del segle IX i els vescomtes un segle després; van convertir les seves possessions i les funcions delegades dels comtes en part del seu propi patrimoni. De fet, com hem tingut ocasió de veure, la noblesa a Urgell va néixer a partir del favor comtal, rebent alous (donats o venuts) i gestionant parcel·les del poder comtal en indrets concrets del territori. Aquestes funcions delegades ràpidament van convertir-se en hereditàries i els alous eren béns cedits que passaven a formar part del patrimoni propi sense l'obligació de cap contrapartida posterior. Va ser així, per delegació i patrimonialització i no a través de la violència, com la noblesa va aconseguir el control del ban. Recordem que els alous eren possessions de caràcter senyorial i que a partir d'aquestes possessions va imposar-se un control més gran sobre la pagesia lliure (que també tenia béns propis). La necessitat d'establir llaços personals de fidelitat ferms, d'una altra banda, tal com havia fet el mateix Carlemany en el seu moment, va imposar la necessitat de recuperar una forma de propietat beneficiària, tinguda a canvi d'una contraprestació. Aquesta propietat, anomenada *feu*, comença a aparèixer en la documentació urgellenca al final del X i va gaudir d'una difusió important. Tant comtes com bisbes i magnats van utilitzar el feu per crear les seves pròpies xarxes de fidelitat de caràcter feudal.

Com veiem, doncs, la feudalització no va ésser una mutació enggada des de baix en contra dels comtes, més aviat va ésser un llarg procés començat pels comtes i culminat pels seus subalterns al principi de l'XI. A Urgell, la noblesa de l'onzena centúria va ésser del tot fidel al poder comtal, contràriament al que es diu tradicionalment, fins i tot en moments que podríem considerar de debilitat, com per exemple durant la minoria d'edat d'Ermengol III.

Arribats a aquest punt, cal que analitzem de manera més detallada la culminació del procés de feudalització en terres urgellenques.

5.4.1. Del *beneficium* a l'alou

Ja hem tingut ocasió de veure que la conjuntura política de final del segle IX va permetre als comtes i més beneficiaris de l'imperi carolingi de patrimonialitzar els dominis que tenien com a contrapartida de la seva funció de caràcter *públic*.¹⁸³ Va ser d'aquesta manera com la terra fiscal, els *beneficia*, i les funcions públiques van privatitzar-se, principalment pels comtes (prínceps territorials), convertides en patrimonis personals transferibles hereditàriament. Seguint autors ja clàssics com M. Bloch i de més recents com D. Barthélemy, considerem que si cal parlar de mutació feudal ha de situar-se en aquest final del segle IX, quan l'edifici *públic* carolingi va quedar del tot desmantellat i el rei va quedar relegat a un paper simbòlic, sobretot en indrets com ara els comtats sud-pirinenecs. Va començar, d'aquesta manera, el temps del règim aloer.¹⁸⁴

L'alou era una propietat lliure i plena, normalment de caràcter senyorial. Podia ésser tant una terra com tot un seguit de drets sobre un espai determinat, però generalment eren les elits que posseïen aquests béns.¹⁸⁵ En aquests, els senyors hi percebién censos de les persones que hi vivien i hi treballaven, uns censos com la tasca que normalment acabaven representant un 15% de la producció total. En el si d'aquests alous, com hem vist, podia haver-hi propietats menors de particulars, com ara pagesos lliures, però d'una manera o una altra per damunt sempre hi havia un domini eminent de caràcter senyorial. Tot això ens obliga a esborrar la imatge del *pagès aloer*, desconegut a la documentació, i a substituir-la per la imatge d'un món en què els senyors eren els veritables aloers.

De fet, els alous eren el domini més estès durant la desena centúria i la seva gestió era fonamental per als comtes, que l'empraven com a base fonamental de la seva riquesa i com a mitjà per aconseguir la fidelitat dels grans del comtat. Cedir (o vendre) un alou significava lliurar un important patrimoni i, de fet, tant el bisbat com l'emergent noblesa urgellenca de la desena centúria van emprar els alous com a base de la seva puixança econòmica i social. El problema fonamental de l'alou i del règim aloer era que no servia per garantir la fidelitat. És evident que després de la donació d'un alou, un noble podia estar en deute amb el seu senyor, però tenint en compte que es tractava d'una propietat lliure i plena, no hi havia res, més enllà de l'agraïment, que assegurés la fidelitat dels mitjans cap

¹⁸³ Sobre aquesta qüestió vegeu l'apartat 1.5.1. del present estudi.

¹⁸⁴ MARTÍ, R. (1995). «*Territoria en transició al Pirineu medieval...*», p. 68-69.

¹⁸⁵ En relació a l'alou i al desenvolupament del règim aloer vegeu l'apartat 2.3.3 del present estudi.

als grans i d'aquests cap als comtes. Què impedia a un senyor aloer, després d'haver rebut una possessió comtal, de no mantenir la fidelitat deguda? Val a dir que els comtes tenien uns altres mitjans per assegurar aquesta fidelitat, com per exemple la gestió de les activitats de frontera. La puixança social depenia de no quedar-se estancat i, en conseqüència, era fonamental obtenir nous dominis i riqueses. Sabent això, la gestió de les noves possessions conquerides i del botí era una eina fonamental, sobretot en temps d'Ermengol I, per assegurar la fidelitat dels seus nobles guerrers. També la participació en la cort comtal podia ésser una eina semblant. No hem de pensar tampoc que pel sol fet que l'alou no servís com a mitjà per garantir la fidelitat, els senyors aloers no la mantenien. Sabien que la seva puixança es devia al favor comtal i la naixent noblesa urgellenca va mantenir-se fidel als senyors naturals al final del segle X i durant l'XI.

5.4.2. Del règim aloer al feudal. Feus, convinences i juraments de fidelitat

A final de la desena centúria, a la França capeta va popularitzar-se un nou mitjà per garantir la fidelitat, un mitjà que recuperava l'antiga idea de propietat beneficiària, aquella que era posseïda a canvi del desenvolupament d'unes funcions determinades. Aquesta eina va ser el *feu*, un terme que al llarg dels segles IX i X havia servit per designar la propietat fiscal.¹⁸⁶ El feu venia a substituir l'antic *beneficium* carolingi, però en una realitat diferent.¹⁸⁷ La diferència era que els qui rebien el feu a canvi de la seva funció no eren els gestors públics, com al segle IX, sinó els senyors fidels a canvi del vassallatge. En un primer moment eren els grans senyors, com ara els comtes, els qui cedien els feus, però aquest model va acabar expandint-se fins al punt que la noblesa i l'Església van emprar-lo per crear les seves pròpies xarxes de fidelitat.

I caldria sumar-hi l'establiment sistemàtic de les vinculacions d'home a home, cap novetat del moment, però que a partir del tombant de l'any mil van esdevenir més comunes i, sobretot, van posar-se en escrit. A Urgell podem veure clarament aquest pas del règim aloer al feudal basat en l'aparició i la difusió del feu i l'establiment per escrit de la fidelitat. Hi detectem per primera vegada un feu l'any 988, en la permuta que van fer Borrell II i el bisbe Sal·la de possessions comtals a la vall d'Andorra.¹⁸⁸ En aquesta permuta, referint-se a les propietats andorranes, Borrell diferenciava clarament entre alocs i feus,¹⁸⁹ cosa que

¹⁸⁶ SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització...*, p. 213.

¹⁸⁷ GANSHOF, F. L. (1974). *El Feudalismo...*, p. 105.

¹⁸⁸ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 214.

¹⁸⁹ «Propterea ego Borrellus comes et uxor Aimeruds et filius meus Raymundus comes, nos simul in unum comutatores, comutamur ad domum sancte Marie supradicte Sedis vel eiusdem prefati presulis seu omni clero prenominato, supradictos alodes sive ecclesias vel decimas vel fevos sive omnia quod superius resonat.» (*Ibidem*)

demostra que ambdues formes de propietat no eren el mateix i que ja convivien. I, tal com recull R. Martí,¹⁹⁰ a la butlla donada al bisbe Sal·la de part de Silvestre II l'any 1001,¹⁹¹ aquesta dualitat –diferenciant entre feu i alou comtal– també queda reflectida. Així doncs, detectem els primers feus a Urgell a la fi del segle X, moment en què trobem també els primers juraments de fidelitat conservats.

De fet, per ser precisos només conservem un jurament de fidelitat dels anys 980-1010. Es tracta del jurament que el vescomte Guillem de Castellbò va fer al bisbe Sal·la en un moment indeterminat d'aquells trenta anys.¹⁹² La cosa més interessant de totes és que el document sembla un acord molt més evolucionat del que ens podríem pensar i s'assembla molt a pactes semblants de ben entrat el segle XI. Guillem es comprometia des d'aquell moment en endavant a no anar contra les possessions de Sal·la (feus inclosos) ni dels seus interessos («non decebre»), sempre que la seva actuació no anés en contra de la fidelitat que devia al comte Ermengol I. L'acord era jurat davant de Déu i sobre les relíquies santes. És el primer jurament que conservem d'Urgell i és clarament una vinculació d'home a home en què l'un jura fidelitat a l'altre. A més, Guillem diu que devia fidelitat per damunt de tot al comte Ermengol i és probable que s'hagués escrit una acta d'aquestes característiques en el moment en què el fill de Borrell va començar a governar a Urgell, tot i que no se'ns ha conservat. Però aquest document no és un *unicum*. L'acord entre el comte Ermengol I i el bisbe Sal·la sobre la futura elecció d'Ermengol de Conflent com a bisbe és, al nostre entendre, una convinença en tota regla.¹⁹³ Hi tenim dues parts: d'una banda el comte i d'altra el bisbe i el seu germà Bernat de Conflent. El primer es compromet («non decebre») a atorgar la mitra al nebot/fill dels segons a canvi del pagament d'una quantitat. És tracta d'un acord (*privat*, si es vol) entre dues parts i, com en les convinençes posteriors, l'un es compromet a lliurar un bé (un feu; o un bisbat, en aquest cas) i el beneficiari, Ermengol de Conflent, ha de fer jurament de fidelitat al comte sobre un altar consagrat o sobre relíquies santes, com el cas que hem vist més amunt.

En ambdós documents, tant al jurament com al conveni, veiem que la pràctica de jurar fidelitat no era una novetat en el si d'aquella societat de l'any mil, sinó més aviat quelcom molt comú. Guillem jurava al bisbe, però sabent que ell fonamentalment es devia al seu senyor, el comte Ermengol. Aquest, per la seva banda, demanava un jurament de fidelitat al futur bisbe una vegada accedís al càrrec i no ho feia com a excentricitat, sinó perquè era la pràctica comuna d'aquella societat. Ja hem vist que Carlemany, tot i haver intentat crear

¹⁹⁰ MARTÍ, R. (1997). «L'alou en la documentació catalana...», p. 54, nota 78.

¹⁹¹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 271.

¹⁹² BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 483.

¹⁹³ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 276.

un estat de caràcter *públic*, no havia renunciat els vincles d'home a home, una manera de fer heretada de la tardoantiguitat i que al llarg de la novena centúria va augmentar. És evident que als comtats sud-pirinencs aquests vincles van existir al llarg de tota la desena centúria i, per tant, no eren una novetat. Fins aleshores els llaços entre senyor i vassall (entre comte i vescomte, per exemple) s'entenien com a naturals i no havia calgut posar-los en escrit de manera sistemàtica. Amb tot, la formació d'una classe dirigent molt més complexa internament, amb una naixent noblesa forta, amb uns territoris que cada cop eren més grans i que demanaven més subalterns per gestionar-los, segurament van imposar una nova dinàmica en què va creure's oportú d'estipular els acords de manera sistemàtica i per escrit. Va ser d'aquesta manera com van començar a aparèixer els juraments de fidelitat pròpiament feudals que, a poc a poc, van evolucionar cap al típic model de convinença i jurament de fidelitat de la plena edat mitjana.

És en aquest moment quan topem amb el paradigma Bonnassie. Per aquest autor, les convinences «nasqueren i es desenvoluparen en la classe aristocràtica, la qual n'adoptà l'ús per regular els seus problemes interns sense assabentar-ne el comte».¹⁹⁴ Per contra, a qui veiem utilitzar en primera instància les convinences és el comte, en aquest cas el d'Urgell, que utilitza aquesta mena de pacte per gestionar coses com el futur de la seu episcopal que d'ell depèn. I el seu fill Ermengol II, només accedir al càrrec, fa una convinença amb el bisbe Ermengol i després li jura fidelitat (segurament abans del 1030).¹⁹⁵ Però és que el prelat ja havia fet una convinença el 1016 amb el vescomte de Berga,¹⁹⁶ i aleshores el comte Ramon Borrell de Barcelona li havia jurat fidelitat.¹⁹⁷ De fet, el mateix Bonnassie analitza les quatre primeres convinences conservades dels comtats i curiosament en totes quatre (cinc si hi sumem la que hem afegit més amunt) intervenen els comtes d'Urgell o de Barcelona.¹⁹⁸ Per tant, no és l'aristocràcia, la que utilitza les convinences per fer acords privats en contra del poder comtal, sinó els mateixos comtes que opten decididament per convinences en els aspectes més fonamentals del seu dia a dia, en una societat que ha tendit des del segle IX a la patrimonialització i als vincles d'home a home. No pot defensar-se, per tant, que «el desenvolupament de les *convenientae* [es produeixi] en un clima d'il·legalitat i fins i tot de violència»,¹⁹⁹ com creu Bonnassie, o que els acords privats trenquin l'ordre públic, com diu F. Sabaté.²⁰⁰ És des del mateix

¹⁹⁴ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 33.

¹⁹⁵ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 486-487.

¹⁹⁶ *Ibidem*, doc. 341.

¹⁹⁷ *Ibidem*, doc. 484.

¹⁹⁸ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 35.

¹⁹⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 34.

²⁰⁰ SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 57.

poder comtal, que aquests autors consideren garants de la *res publica* i de la legalitat, que s'opta per aquesta mena de pactes.

Pensem que amb el canvi de mil·lenni s'ha produït definitivament el que podem considerar el pas del règim aloder al feudal, no sols perquè el feu comença a tenir protagonisme a partir d'aquell moment, sinó perquè les noves maneres de fer política que imposa la classe dirigent, basades en convíncences i juraments de fidelitat, ja van agafant forma i protagonisme.

5.4.3. Una mutació feudal després de l'any mil?

Encara que ens pugui semblar que els canvis fonamentals del pas del règim aloder al feudal van produir-se cap a l'any mil, cosa que justificaria una suposada «mutació feudal» a principi del segle XI, l'arbre no pot tapar-nos el bosc. L'aparició del feu va ser un element més que va contribuir a la definició final de la feudalització, però aquesta havia començat molt abans. Hi ha autors que parlen de la segona meitat del segle X com un període de feudalisme sense feus,²⁰¹ i nosaltres compartim aquesta visió. Com bé sabem, el terme *feudalisme* va ésser emprat molt posteriorment per definir el model polític, social i econòmic que va imperar durant els segles de la plena edat mitjana.²⁰² El concepte atorga un clar protagonisme al feu com a element bàsic del sistema, i realment va tenir-hi un paper molt important. Però més enllà d'aquesta forma de propietat, el *feudalisme* s'explica per molts altres elements com ara els llaços d'home a home, la desaparició de la *res publica* carolíngia i la percepció de la renda en detriment de l'impost. Tots tres elements, els trobem clarament definits ja el segle X, sinó abans. Els carolingis ja se servien del vassallatge personal, la *res publica* va desaparèixer quan els prínceps territorials van patrimonialitzar funcions i possessions i, en conseqüència, a partir d'aquest moment ja no podem considerar els censos com a impost, sinó que els hem de definir com a renda.²⁰³ Tots aquests canvis no van produir-se d'un dia per l'altre, no van ser una mutació, més aviat van ser un llarg procés en què l'aparició del feu va acabar de reblar el clau. Així doncs, el terme *feudalisme*, al cap i a la fi una convenció més o menys acceptada per tothom, no ens ha de fer creure que els canvis van produir-se per l'aparició del feu. Si empréssim conceptes potser més racionals com ara el de sistema senyorial, per exemple, no tindríem debats que potser acaben essent una mica absurds i esterils, en què s'arriba a parlar de sistema *prefeudal* quan, a més del presentisme que implica, obliga a considerar el feu com l'element únic i bàsic del canvi.

²⁰¹ MARTÍ, R. (1995). «Territoria en transició al Pirineu medieval...», p. 75.

²⁰² Qui més va popularitzar el terme va ser Montesquieu (BLOCH, M. (1986). *La sociedad feudal...*, p. 21).

²⁰³ MARTÍ, R. (1995). «Territoria en transició al Pirineu medieval...», p. 71.

I encara que hom volgués seguir la tesi de la mutació feudal de principi del segle XI, caldria destacar que molt abans del 1020 van aparèixer els feus i els juraments de fidelitat per escrit i, per tant, la cronologia proposada potser no seria la idònia. Com tampoc no pot acceptar-se la idea que la feudalització va ésser un procés fet contra la *res publica* protegida pels comtes, quan hem vist que van ser aquests i els bisbes els primers que van emprar els feus i van fer els primers juraments de fidelitat. Més que una revolució feudal dels petits i mitjans contra els comtes, haurien de parlar d'un procés en què els comtes i els grans van optar per la feudalització de la societat. Amb tot, el problema ja és de base en tant que els *mutacionistes* tradicionalment consideren que un dels primers passos de la feudalització va ser l'atac contra els petits alous dels pagesos aloers, una forma de propietat que a parer nostre no era la que definia la societat d'aleshores. Si acceptem que l'alou era fonamentalment un domini de caràcter senyorial entendrem que la culminació del procés de feudalització va ser una cosa que va anar de dalt a baix i no al revés.

5.4.4. La culminació d'una llarga patrimonialització (segles IX-XI)

Segons el nostre parer, la clau explicativa de la cristallització del feudalisme va ser el procés de patrimonialització engegat pels comtes a la darreria del segle IX i culminat per la noblesa ja al segle XI. Com hem tingut ocasió de veure, en temps de Guifré el Pelós el càrrec comtal, que fins aleshores era delegació de la monarquia, va convertir-se en hereditari. Podríem dir, doncs, que va ésser *privatitzat* en el si d'un llinatge. Però això no va passar tan sols amb el càrrec, sinó que també el patrimoni associat va convertir-se en un bé particular. En això va consistir la patrimonialització de funcions i béns *públics* en un context de crisi de l'imperi (i posterior regne) carolingi. Els comtes van deixar d'ésser funcionaris reials d'un *estat* per esdevenir prínceps territorials. A la pràctica, la *res publica* quedava liquidada i els censos van deixar d'ésser impostos per esdevenir rendes.²⁰⁴ És evident que va tractar-se d'un procés gradual, que no va produir-se de la nit al dia i que en la majoria de casos no responia a una voluntat política clara, sinó que més aviat era un procés que seguia unes determinades tendències de la segona meitat de la novena centúria, afavorit per la conjuntura imperant.

Aquesta tendència va mantenir-se durant tota la desena centúria i no va afectar únicament els comtes. Tota la classe dirigent dels comtats va viure un procés similar. Al llarg de la segona meitat del X, les cases vescomtals van tendir a abandonar les seves funcions com a substitutes dels comtes a tot el districte per esdevenir senyors d'un territori concret. Els vescomtes d'Urgell van convertir-se en senyors de Castellbò; els d'Osona, en vescomtes de

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 71.

Cardona, i els de Girona, en vescomtes de Cabrera, per esmentar-ne tres exemples clars. Tots tres casos demostren que a la societat de la desena centúria primaven més els patrimonis concrets i els beneficis propis de la renda de les terres que no pas els guanys derivats d'un càrrec funcional. Els mateixos vescomtes inicialment havien estat elegits funcionaris del comtat, però ràpidament, per les tendències comentades, havien patrimonialitzat el càrrec i l'havien vinculat a un llinatge. A partir del 989, quan els vescomtes d'Urgell van obtenir quasi tota la vall de Castellbò a través de l'adquisició de quatre alous, van esdevenir pràcticament *princeps territorials* a casa seva. Per la possessió dels alous, plens i lliures, no havien de retre compte a ningú, i els seus béns patrimonials passaven de pares a fills. No era això mateix, el que havien fet els comtes un segle abans? L'única diferència és que els vescomtes servaven fidelitat al comte Ermengol I, com hem tingut ocasió de veure, però a la pràctica van emular el que havien fet Guifré el Pelós i els seus contemporanis una centúria abans.

El cas dels magnats és idèntic. Hem vist que a Urgell van néixer de la mà dels comtes, que els acostumaven a cedir un alou senyorial (donat o venut), els encomanaven funcions de representació concretes (en una vall, com la de la Vansa, la de Tost i la de Cabó) i els feien partícips de la cort comtal i de les campanyes de frontera. No sabem si la idea dels comtes era que aquestes funcions passessin de pares a fills, però des del moment en què lliuraven un alou –i veient les tendències de final de segle X– és ben possible que ja sabessin que afavorien el naixement d'una classe dirigent patrimonialitzada que no controlarien a través de la fidelitat pública associada al càrrec, sinó a través de la vinculació d'home a home com s'estilava aleshores. Als altres comtats penso que la dinàmica devia ésser molt similar, tot i que en uns altres territoris trobem la figura del vicari que permet de resseguir millor aquesta evolució, cosa que no passa a Urgell.

De nou, veiem com no va ser la noblesa, la que va optar per privatitzar dominis i funcions en contra de la *res publica* carolíngia defensada pels comtes, sinó que van ser els comtes, els primers que van trencar amb la *res publica* al tombant dels segles IX i X, i els seus subalterns no van fer sinó emular-los. Com les convinences i els juraments de fidelitat, aquests no van utilitzar-se en contra del poder comtal, van emprar-se perquè van ser els comtes, els primers que van optar per aquesta mena d'acords. La feudalització va començar el 870-897 des de dalt i va culminar quan tota la classe dirigent va seguir aquests mateixos passos a principi del segle XI, a la vegada que s'empraven noves formes de fer pactes de manera sistemàtica.

5.4.5. Revolta feudal, esclat de violències, arbitrarietat de censos i pèrdua de poder comtal?

Si acceptem l'argumentació presentada més amunt, la idea de revolta feudal contra el poder comtal ja no té fonament. Segons autors com P. Bonnassie, el motiu últim d'aquesta suposada revolta hauria estat la voluntat de la nova noblesa de controlar els beneficis de l'expansió agrícola que s'hauria produït al segle X.²⁰⁵ Hem tingut ocasió de veure, amb tot, que aquest creixement de la desena centúria és una altra mitificació de la historiografia. L'arqueologia i la geohistòria, a falta de documents escrits més precisos, han permès de descobrir els darrers anys que a partir del segle VII i VIII va començar aquesta nova fase de creixement que va allargar-se fins al final del segle XIII i el principi del XIV. A més, hem vist que tampoc no va produir-se aquella suposada migració de la *muntanya refugi* cap a la *plana deserta* i que, per tant, no hi hauria hagut el creixement econòmic exponencial que pressuposava Bonnassie.²⁰⁶ Tenint en compte que l'alou era una propietat senyorial ja a la desena centúria, els poderosos no van necessitar revoltar-se violentament per capitalitzar una renda que ja controlaven, ni tampoc el creixement no va ser tan exponencial ni sobtat per ocasionar una revolta: més aviat va ser un procés de tendència llarga.

Ara, malgrat negar la revolta, podem negar la violència documentada d'aquest període? De fet, és la violència, l'element que ha servit a molts autors per parlar de la suposada mutació feudal i realment és un tema que no podem passar per alt. P. Bonnassie parlava de clima de violència i ho exemplificava amb les confrontacions internes del comtat de Pallars, la revolta del vescomte de Cerdanya i la situació conflictiva que va viure Ramon Berenguer I al seu comtat (tres situacions de l'onzena centúria).²⁰⁷ Sense entrar en els fets concrets, cal que ens preguntem què tenen de diferents aquests casos de violència respecte a uns altres de pràcticament idèntics del segle X, quan encara no hi havia *revolta feudal*. Que no va produir-se una guerra entre barcelonins i cerdans a mitjan segle X que va acabar amb la mort en combat d'Ermengol d'Osona? Que no va patir la família comtal de Cerdanya una revolta del seu vescomte en aquell mateix moment?²⁰⁸ Que els cerdans no van assassinar l'arquebisbe Ató? Que la resposta de Borrell II no va ser entrar amb un exèrcit a Besalú?²⁰⁹ En cap moment neguem que en aquesta societat hi hagués violència –endèmica, com diu D. Barthélemy–,²¹⁰ però no podem dir que els exemples de violència del segle XI són propis de

²⁰⁵ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 39-40.

²⁰⁶ És la idea més definida en la primera part del seu estudi. Vegeu BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol I.

²⁰⁷ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, capítol XI, p. 73-104.

²⁰⁸ SALRACH, J. M. (1973). «El Comte Guifré de Besalú i la revolta del 957...», p. 8.

²⁰⁹ Sobre aquesta qüestió vegeu l'apartat 3.3.5. del present estudi.

²¹⁰ BARTHÉLEMY, D. (2005). *El año mil y la Paz de Dios...*, p. 166.

la revolució feudal i que els del segle X formen part de la lògica interna de la *res publica* carolíngia.

Quant als exemples de violència de nobles entre si o de nobles contra suposats pagesos, no deixa de ser curiós que molts casos siguin força posteriors a la famosa mutació. F. Sabaté dedica un capítol a estudiar la violència en l'ordre social del segle XI, cosa que demostra, majoritàriament, a través d'exemples documentals del segle XII, vàlids evidentment per parlar de la violència, però no per parlar de la feudalització del tombant de mil·lenni.²¹¹ Un cas semblant és l'estudi de N. Bisson, *Veus turmentades*, un treball sobre la violència senyorial de la dotzena centúria que no és vàlid per parlar de la suposada mutació.²¹² No neguem l'existència de la violència en aquella societat, simplement ens oposem a considerar-la pròpia d'un moment determinat (principi del segle XI) perquè realment va existir en molts altres moments.

No direm que l'Urgell dels segles X i XI va ser un oasi de pau enmig d'una apocalipsi, però la documentació d'aquest període no presenta gaires exemples de violència. Sabem, per exemple, que a mitjan segle XI Bernat Guillem de Castellbò havia atacat Tresgonça, esposa d'Onofred, amb qui es disputava els drets de l'aigua de rec.²¹³ El detall interessant del cas és que l'atac no va quedar impune i Bernat Guillem va ser condemnat a reparar les lesions ocasionades. Fins i tot els poderosos, quan actuaven fora de la llei, eren condemnats. És evident que, de casos com aquests, n'hi deuria haver molts més, però no ens han arribat. Sigui com sigui, la disputa violenta per uns drets d'aigua no sembla tenir cap connotació de revolta feudal. Respecte a les topades dels urgellencs amb els veïns de Cerdanya i Pallars, ja es comentaran en el seu moment, però formen part d'un conflicte de caràcter territorial més que no pas feudal. És ben possible que en aquestes guerres es cometessin atrocitats, però devien ser les mateixes que podien veure's als combats de frontera contra els musulmans.

D'una altra banda, sovint es defensa que amb l'establiment del feudalisme les càrregues sobre la pagesia van augmentar i van esdevenir molt més arbitràries.²¹⁴ I en bona mesura és veritat, però cal situar-ho tot en context. La puixança dels poderosos, que al principi del segle XI tenien el monopoli de les armes, i l'afermament de la classe dirigent segurament van anar en contra d'una pagesia que va veure's més oprimida per càrregues diverses. Ara, més enllà d'aquesta constatació general, ja hem vist que ben poca cosa sabem dels censos

²¹¹ SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 129-153 (especialment p. 129)

²¹² BISSON, TH. N. (2003). *Veus turmentades*. Barcelona, Curial.

²¹³ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 83.

²¹⁴ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, capítol X, p. 41-72.

de la desena centúria. Com adverteix G. Feliu, difícilment podem fer una comparativa entre el segle X i l'XI perquè del primer, en tenim poques dades, i del segon disposem de més documentació, que a la vegada és molt més rica i sistemàtica en aquest sentit.²¹⁵ La tasca, així, no apareix a tots els documents que fan referència a alous, però hem de pensar que els senyors no la cobraven? O més aviat és que a la documentació no apareixen els censos comuns i només es concreten els específics? I quant als censos que documentem a partir de l'onzena centúria, hem de considerar-los una novetat fruit de la «pirateria senyorial» que comenta Bonnassie? Així ho creuen autors com per exemple P. Freedman,²¹⁶ tot i que realment alguns d'aquests censos (no tots) són documentats amb anterioritat a la suposada mutació feudal i eren percebuts pel mateix poder comtal.

Per tant, malgrat que en el context del segle XI els senyors van imposar nous censos arbitraris, sobretot després del 1060,²¹⁷ alguns d'aquests censos ja existien d'abans i simplement van passar de mans comtals a mans de la noblesa del territori. Al pagès que treballava la terra, tant li feia qui els percebés, no deixaven d'ésser uns pagaments que estava obligat a fer. Si molts autors han defensat que la pagesia va patir un empitjorament de la situació durant aquells anys és perquè parteixen de l'equívoc, des del nostre punt de vista, que la major part de la pagesia del segle X era lliure i propietària de la seva terra en franc alou i que, per tant, no pagava censos, una visió que no compartim. Si acceptem que la pagesia de la desena centúria vivia i treballava en el marc de l'alou senyorial, la seva situació al principi de l'XI no va canviar en excés, perquè no va perdre la propietat de la seva terra ni va ésser sotmesa a uns censos nous. Com a màxim podria acceptar-se un enduriment de les condicions imposades pels senyors i l'aplicació d'algunes exaccions noves, però això és més un canvi gradual que no pas un salt del blanc al negre en poc més d'una generació. No és fins ben entrada la segona meitat de l'onzena centúria que realment comencen a aparèixer nous censos, resultat de la culminació del procés de feudalització.

Generalment quan es parla d'aquest procés s'associa a un context de pèrdua de poder dels comtes. Segons el mateix P. Bonnassie, «durant prop d'un quart de segle (1017-1041) a Catalunya hi hagué una mancança força general de l'autoritat pública».²¹⁸ La documentació urgellenca contradiu totalment una afirmació com aquesta. Sens dubte, al tombant de l'any mil l'autoritat d'Ermengol I era indiscutible a Urgell. Després de la seva mort el 1010, poca cosa va canviar, i això que durant aquells anys el comtat va viure temps complexos. Tot i això, va ser Ramon Borrell qui fins al 1017 va continuar al capdavant de les conquestes, i

²¹⁵ FELIU, G. (1991). «Societat i economia...», p. 101.

²¹⁶ FREEDMAN, P. (1993). *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*. Barcelona, Eumo, p. 90.

²¹⁷ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 252.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 23.

quan Ermessenda en va ésser la regent van aturar-se. És cert que el bisbe Ermengol va prendre Guissona, però degué fer-ho amb el beneplàcit comtal i, encara que no puguem tenir-ne la seguretat, sí que sabem que la meitat de la ciutat va reservar-se al comte.²¹⁹ Si realment l'autoritat comtal hagués trontollat, no s'hauria reservat res de la conquesta al comte. Durant els anys 1030-1037, Ermengol II i la seva esposa van gaudir de la fidelitat plena de la noblesa, i fins i tot el paradigma del guerrer feudal, Arnau Mir de Tost, es devia als seus senyors naturals. Quan Ermengol II va morir i la comtessa Constança va governar Urgell durant la minoria del seu fill, la situació poc va canviar. I això que ens trobem en un context de suposada crisi del poder comtal. Ni durant la minoria d'edat d'un comte, la noblesa no va girar l'esquena als senyors. La documentació demostra com els Tost i els Lavansa, les famílies més importants del comtat, actuen sempre al costat de Constança Belasqueta.²²⁰

La documentació urgellenca no ens permet de parlar d'afebliment del poder comtal durant aquest període. Tampoc considerem, d'una altra banda, que la construcció de castells nobiliaris representés una actuació contrària a l'autoritat dels comtes. Si els nobles eren senyors a casa seva, per què havien de demanar permís als comtes per edificar un castell? El que no és lògic és dir que la construcció de castells nobiliaris sense permís comtal al segle XI és una actuació contrària a l'autoritat pública, mentre que la construcció de castells comtals sense permís reial al segle X no. De la mateixa manera que els comtes van promoure i gestionar la seva pròpia xarxa de castells durant la desena centúria, com a prínceps territorials, també va fer-ho la noblesa. Amb això no neguem que l'edificació de castells enfortís molt la posició nobiliària, però la noblesa era totalment fidel als comtes i, per tant, no hi havia res a témer.

Al nostre entendre, i segons que testimonia la documentació, a Urgell no va produir-se un afebliment del poder comtal. Els comtes van mantenir l'autoritat: van governar amb la fidelitat de la seva noblesa i van dirigir les conquestes a migdia. Ni durant els períodes de minoria d'edat dels comtes no detectem una actuació de la noblesa contrària al poder comtal.

²¹⁹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491.

²²⁰ Vegeu, per exemple, *Ibidem*, docs. 539 (any 1041) i 615 (any 1048).

5.4.6. La fi de l'imperi de la llei? La transformació de la justícia

Menció a banda mereix la qüestió de la justícia, atès que sovint el seu desvirtuament s'ha considerat un dels trets més característics de la feudalització a l'onzena centúria.²²¹ Més que un desvirtuament, detectem una transformació de la justícia que s'adapta als nous temps propis d'un món senyorial. Així, si bé és cert que a mesura que avançà el segle XI el paper del jutge versat en lleis va tendir a diluir-se, també cal dir que la mateixa llei derivada del *Liber Iudiciorum* cada vegada era menys funcional a l'hora de dirimir conflictes. Si la societat es transforma i la llei no ho fa, aquesta última acaba essent inútil per jutjar. D'una altra banda, és cert que la noblesa territorial cada vegada va tenir més pes en la justícia, però en un món on les funcions s'havien patrimonialitzat, que el senyor del lloc dirimís una causa no ens ha de semblar estrany. Així, durant el segle XI potser és veritat que la justícia va desvirtuar-se, però no pas per la intenció d'uns quants de liquidar la justícia pública, sinó com a resultat de la transformació d'una societat que continuava apel·lant-hi com a mitjà útil per solucionar els seus conflictes.

L'any 1002 el bisbe Sal·la d'Urgell va reclamar el castell de Queralt a un tal Sendred, fill d'Ansulf, que segons ell se l'havia apropiat injustament.²²² El judici, fet en dues sessions, fou presidit pels comtes de Barcelona Ramon Borrell i Ermessenda i pel d'Urgell Ermengol I. Cinc van ser els jutges que van dirimir la causa i que van donar la raó al bisbe Sal·la. Una dècada més tard va jutjar-se una altra disputa a la Seu d'Urgell relacionada amb unes possessions del monestir de Tavèrnoles.²²³ Arran de la minoria d'edat d'Ermengol II, qui va presidir el judici va ser el bisbe Ermengol, però van ser els jutges Fedac i Sendred els qui van sentenciar. Novament deu anys més tard, el 1022, els Caboet i els Tarabau es disputaven la possessió del castell de l'Aguda.²²⁴ En aquest cas ni comte ni bisbe no van presidir el judici, simplement van ser els prohoms del territori els qui van fer dirimir la causa al jutge Sal·la, el qual va donar la raó als Tarabau. Es tracta de tres casos diferents del principi de l'onzena centúria amb uns quants denominadors comuns. D'una banda, la voluntat de solucionar els problemes a través de la justícia, no per mitjà de la força. En segon lloc, la classe dirigent participa en el judici, tant si el presideix el comte com si ho fa el bisbe o els mateixos prohoms. I, finalment, és el jutge qui sentencia a favor d'una de les parts. Fins a quin punt això va canviar en anys posteriors?

²²¹ Per a una visió general de l'administració de justícia als territoris pirinencs, encara que no en compartim la totalitat de les conclusions, vegeu UDINA, A. (1992). «L'administració de justícia en els comtats pirinencs (segles IX-XI)», dins *Miscel·lània. Homenatge a Josep Lladonosa*. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 129-145.

²²² BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 278.

²²³ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 41.

²²⁴ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 372.

Als judicis del 1024,²²⁵ malgrat l'ús partidista que el bisbe Ermengol i la comtessa Ermessenda van fer del plet i malgrat el suborn pagat a comte i jutge, el funcionament de la justícia era vigent. El comte presidia el tribunal, el jutge valorava les proves i apel·lava al corpus legal vigent, a la vegada que les parts buscaven resoldre els conflictes sense confrontació. Cinc anys després, poques coses havien canviat. El vescomte Guillem de Castellbò i l'abat Duran de Santa Cecília d'Elins es disputaven uns béns i en judici presidit per Ermengol II i amb sentència del jutge Arnau, Guillem va renunciar les pretensions.²²⁶ I de nou el jutge Ponç Bofill, amb el suport de més jutges, va dictar sentència en un plet del 1030 emparant-se en la llei.²²⁷ En aquest cas no veiem cap autoritat presidint el judici, però les parts no van renunciar a recórrer a la justícia per resoldre el conflicte i qui pronunciava la sentència era un jutge.

I com hem comentat, quan a mitjan segle XI Bernat Guillem, fill del vescomte de Castellbò, va actuar violentament per aconseguir l'ús d'aigua de rec, no sols va ésser condemnat a esmenar les lesions causades a Trasgonça, sinó que el jutge també va reconèixer que aquella aigua no era seva i per això Bernat va fer-ne exvacuació.²²⁸ Qui presidí el judici va ser Isarn, jutge de Caboet, en un tribunal del senyor de la vall en qüestió, Isarn Ramon. Com que el conflicte s'havia originat a les seves terres, era ell com a senyor del lloc qui organitzava el judici, però això no anava en contra de l'autoritat comtal.

Per tant, fins a la dècada dels trenta sembla que poca cosa ha canviat respecte a l'any mil. Les autoritats del lloc (comte, bisbe, senyor i fins i tot la comunitat) organitzen un judici i és el jutge qui sentència, en alguns casos apel·lant a la llei. El que passa en anys posteriors és que el paper del jutge es dilueix i és la mateixa autoritat qui comença a emetre sentència a partir de les proves presentades. Així, per exemple, en un judici sobre un alou episcopal de Cornellana, sembla que no va intervenir-hi cap jutge i que, davant l'aportació dels testimonis, qui segurament va pronunciar sentència fou Ermengol II.²²⁹ I aquell mateix 1036 va produir-se un altre judici semblant, en aquest cas presidit pel vescomte Miró Guillem.²³⁰ De nou, malgrat que no sabem ben bé com va desenvolupar-se, sembla que va ser el vescomte qui va sentenciar. I malgrat que al final d'aquella dècada, en el litigi que protagonitzaven el bisbe Eribau d'Urgell i el comte Ramon III de Pallars, va participar-hi com a mínim un jutge, la sentència fou pronunciada conjuntament per Arnau Mir de Tost, el vescomte Miró Guillem de Castellbò, el jutge Guifré i un tal Ramon Arnau, tots

²²⁵ *Ibidem*, doc. 390; i SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 2.

²²⁶ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 35.

²²⁷ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 438.

²²⁸ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 83.

²²⁹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491 bis.

²³⁰ *Ibidem*, doc. 493.

investits *judges* pel bisbe Eribau.²³¹ A mesura que avança el segle, el jutge tendeix a perdre pes en els plets urgellencs.

Amb tot, que aquesta sigui la tendència no vol dir que sigui la norma. Així, mentre que el 1041 sembla que va ser la mateixa comtessa Constança qui va dictar sentència a favor d'una tal Orúcia,²³² el mateix any Constança va presidir un judici en què el jutge Sendred de Cerdanya va sentenciar a partir de les proves i de la llei derivada del *Liber Iudiciorum*.²³³ Però poques setmanes després la mateixa comtessa era una de les parts en litigi en un plet i la sentència, finalment favorable a Tavèrnoles, sembla que no va rebre l'aval de cap jutge, sinó dels bisbes i magnats allí presents.²³⁴

És innegable que cap a mitjan segle XI els jutges han perdut protagonisme en els plets. Si bé en alguns casos continuen participant-hi, en la majoria ho fan més com a assessors dels poderosos que acaben sentenciant que no pas com a conductors del procés judicial. En la disputa entre el bisbe Guillem i un tal Reinard sobre un alou a Pontellà, segurament no hi participà cap jutge (1043),²³⁵ com tampoc en el que va fer-se a Fígols (1051),²³⁶ mentre que en els plets referents a propietats a Nocoló i Boixadera sembla tenir-hi un paper totalment secundari (1047-1048),²³⁷ tot i que encara és qui dicta sentència en el plet sobre un alou a Fontanet (1052).²³⁸ Per contra, detectem un increment d'acords que si bé no podem considerar extrajudicials, sí que servien per evitar un judici pròpiament dit. El 1054, els hereus dels castells de Coscoll i Cabanabona van delimitar els termes de les seves propietats davant d'uns quants testimonis, alguns jutges i d'acord amb les prescripcions del Llibre dels Judicis.²³⁹ Per la seva banda, Llorenç va reconèixer el 1061 que no disposava de cap títol de propietat d'un llinar a Àger i va tornar-lo a Sant Pere, una exvacuació que no sembla partir d'un judici.²⁴⁰ Són dos casos que semblen més pròxims a la convinença que no al judici pròpiament.

Finalment, trobem un cas únic a Urgell en el període estudiat en què una causa judicial va haver-se de dirimir a través d'un duel entre dos cavallers (1042-1075).²⁴¹ Sens dubte, era una pràctica que no reconeixia el *Liber Iudiciorum*, però que s'anava fent comuna

²³¹ *Ibidem*, doc. 530.

²³² *Ibidem*, doc. 535.

²³³ *Ibidem*, doc. 539.

²³⁴ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 62.

²³⁵ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 560.

²³⁶ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 79.

²³⁷ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 612.

²³⁸ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 656.

²³⁹ *Ibidem*, doc. 666.

²⁴⁰ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 48.

²⁴¹ BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 19.

aleshores. No és estrany que en una societat on les idees de guerra santa anaven guanyant importància, els plets comencessin a dirimir-se com una ordalia, un judici diví.

A partir de la documentació, doncs, creiem que a Urgell, a la primera meitat del segle XI, no va produir-se la fi de l'imperi de la llei. En tot cas va produir-se una transformació gradual de la justícia producte de la transformació que vivia la societat d'aquell temps. Així, la llei sembla cada vegada menys emprada per dictar sentència i això en bona mesura pot ser un símptoma que ja no donava resposta als problemes que presentava la societat. En conseqüència, el paper del jutge va diluir-se, en part perquè si la llei no era tan necessària, tampoc no era imprescindible la presència d'un home versat en lleis. Sense cap mena de dubte això va comportar més arbitriarietat, perquè des del moment en què no hi ha un codi legal únic de referència i és un magnat qui decideix, la decisió acostuma a ésser més subjectiva. La patrimonialització que es produïa en totes les esferes de la societat va comportar també que les autoritats feudals ocupessin el paper del comte presidint els tribunals i, finalment, dictessin sentència. No va ser un procés contrari al poder comtal, més aviat va ser fruit de la realitat social d'aquell temps. Quan el comte Guillem de Pallars va donar al seu gendre Guillem de Castellbò el lloc de Llacunes, li va concedir que els habitants de l'indret només podrien ésser jutjats en endavant per la família vescomtal d'Urgell.²⁴² El poder comtal va afavorir aquestes tendències perquè eren pròpies d'aquell moment històric.

Cal destacar, amb tot, que malgrat la transformació que viu la justícia, la societat continua confiant-hi per resoldre conflictes. De fet, a Urgell tenim constància de més judicis al segle XI que no pas al X. Hom podria considerar que va deure's a un augment de la conflictivitat de la societat, i podria tenir raó, però contràriament al que se'ns diu normalment, que el segle XI va ésser un període d'increment de la violència, veiem que la societat urgellenca va optar per la justícia per discernir la raó en una disputa. Així, mentre que a Urgell a penes documentem violència senyorial desenfrenada, veiem com la justícia, ja feudal, continuava emprant-se com a mitjà vàlid per resoldre conflictes. Al llarg de l'onzena centúria la justícia va transformar-se, va guanyar en arbitriarietat, la llei va emprar-se menys i el paper dels jutges va diluir-se. A la pràctica podem parlar d'una justícia més patrimonial. Amb tot, és una justícia útil, emprada i necessària per a la societat urgellenca del segle XI.

²⁴² BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 392.

5.4.7. Les resistències al procés de senyorialització: la destrucció del castell de Bragafolls

Que el llarg procés de feudalització va implicar un enfortiment de la classe dirigent i un empitjorament de les condicions de la pagesia sembla innegable. Això no vol dir que en poc temps la pagesia passés d'un context de bonança a una situació crítica, però el monopoli de la força de les elits segur que va comportar per a la major part de la societat una situació de més indefensió. Malgrat això, no tothom va acceptar la nova conjuntura i és segur que en certs casos algun senyor degué topar amb reticències de la població. Malauradament, el document escrit era patrimoni dels poderosos i, per tant, no sabem res o pràcticament res de la relació entre dominants i dominats. Ens consta, això sí, un episodi de la història urgellenca en què les comunitats pageses van negar-se a acceptar la senyorialització del territori i van oposar-s'hi amb èxit, fins al punt que aquell fet va convertir l'indret en un espai aliè a la realitat dels territoris veïns.

El territori en qüestió és la vall d'Andorra, on durant els darrers anys de govern del comte Borrell II es visqué un conflicte entre les comunitats locals i el poder comtal. Sabem, per un document posterior,²⁴³ que el comte Borrell va construir a Andorra un castell, anomenat Bragafolls, destinat a imposar un domini senyorial més ferm sobre les valls. De fet, segons el document el castell va ésser bastit en contra dels homes d'Andorra, una frase que ens fa pensar que tenia l'objectiu d'imposar més control sobre la població local. Ja hem vist que durant una bona part del segle X els comtes van promoure la construcció de fortificacions amb la intenció de controlar i fer efectiva la seva autoritat a tots els racons del comtat.²⁴⁴ Des de la tardoantiguitat a Andorra hi havia una fortificació, el castell del Roc d'Enclar, que tenia la funció de lloc de control de la vall. Però no era suficient per assegurar un ferm domini comtal ni tampoc garantia prou la percepció de rendes, tractant-se d'Andorra potser relacionades amb les pastures.

Tot indica que cap a la dècada del 970-980 Borrell va impulsar la construcció del castell de Bragafolls, topant amb l'oposició dels andorrans.²⁴⁵ Segurament va fer-lo bastir als actuals límits de les parròquies d'Andorra la Vella i de Sant Julià, potser prop de l'església de Sant Serni de Nagol.²⁴⁶ Gràcies a un document alguns anys posterior sabem que el «monte de

²⁴³ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 286.

²⁴⁴ En aquest sentit vegeu més amunt l'apartat 2.3.1. del present estudi.

²⁴⁵ Qui fins ara ha estudiat amb més profunditat el tema ha estat VIADER, R. (2003). *L'Andorre du IXe au XIVe siècle...*, p. 75-81.

²⁴⁶ PLANAS, M. (1992). «Esglésies i altres construccions d'Andorra anteriors al 1300», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 384-385 (p. 384).

Vergafolle» es trobava prop de Sant Julià de Lòria i de Llumeneres.²⁴⁷ Malgrat que desconexem en profunditat el conflicte que la seva edificació va suscitar entre el comte i els andorrans, sembla que aquests últims van acabar destruint-lo.²⁴⁸ No es té cap més menció de la fortificació i els esdeveniments posteriors avalen aquesta teoria.

Paral·lelament, el conflicte va tenir derivacions entre la mateixa classe dirigent. Un tal Sendred, que al principi del segle XI es presenta com a batlle d'Andorra²⁴⁹ –s'entén en representació comtal–, deia que Borrell l'havia fet empresonar a causa de la situació generada i de no voler lliurar el seu alou de Somont, reclamat per Borrell i retingut per ell, que deia posseir-lo pels seus pares. El que defensava el tal Sendred, que a més era ardiaca i havia estat alliberat per intermediació de Sal·la, no era del tot cert. En realitat, una part de l'alou de Somont la tenia per herència familiar, certament, però l'altra l'havia comprada a Ermeriga, documentada com la seva companya. Ermeriga era ni més ni menys que la neboda del bisbe Guisad II i la germana de Guadall, antic ardiaca d'Urgell que va convertir-se en bisbe intrús a la seu episcopal de Vic quan Borrell va elegir com a prelat de la mitra urgellenca Sal·la.²⁵⁰ És possible que l'alou que tenia Ermeriga, i que vengué al mencionat Sendred el 987,²⁵¹ fos alguna mena de cessió d'una possessió eclesiàstica lliurada temporalment per Guisad II o per Guadall a la seva parenta, i que ara el comte Borrell el reclamés potser considerant que el batlle d'Andorra no havia actuat com esperava en l'afer de Bragafolls. Aquest altre vessant del conflicte, que pensem que hauria d'estudiar-se amb més profunditat, no tenia relació directa amb la qüestió de la feudalització, ni les seves conseqüències van afectar el futur immediat del territori andorrà.

Val a dir que el conflicte del comte amb les comunitats andorranes i el creixent interès que la frontera meridional generava en el si de la classe dirigent del comtat va fer decidir Borrell de desfer-se de la major part de possessions que tenia a les valls del Valira. Així, l'any 988 i després de la destrucció de Bragafolls, Borrell va permutar amb el bisbe Sal·la els alous que tenia a Andorra, moment a partir del qual l'Església d'Urgell va fer el primer pas cap a la construcció del seu futur feu en aquelles valls.²⁵² Sabem, d'una altra banda, que cap al segle XII el castell d'Enclar es trobava en ruïnes. Tot indica, doncs, que el procés de

²⁴⁷ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 617.

²⁴⁸ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 286.

²⁴⁹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 286.

²⁵⁰ Sobre aquesta qüestió vegeu l'apartat 4.2.4. del present estudi.

²⁵¹ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 210.

²⁵² BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 214.

senyorialització a Andorra hauria fracassat, sobretot arran de la destrucció del castell comtal.²⁵³

De fet, durant la segona meitat del segle XI els comtes van tornar a intentar imposar uns censos sobre Andorra, anomenats *mers*, però arran de la resistència mostrada per les comunitats andorranes van ser-ne incapaços i Ermengol V, finalment, va donar-los al bisbe després dels mals que li van causar els homes d'Andorra.²⁵⁴ L'esperit de Bragafolls continuava encara viu unes quantes generacions després. El comte d'Urgell Ermengol VI vengué finalment a la mitra tots els drets que tenia sobre Andorra l'any 1133.²⁵⁵ Tot això explica per què en aquest indret va mantenir-se una vinculació directa entre els caps de casa i el senyor, com demostren les concòrdies entre els bisbes i els habitants de les valls del 1162 i del 1176,²⁵⁶ i per què encara avui a Andorra hi ha una quantitat tan gran de béns comunals.

Aquest cas, tanmateix, és una excepció. No sabem les resistències que van produir-se contra el procés de senyorialització del territori, però en gairebé totes les ocasions devien acabar malament per als dominats. El monopoli de les armes assegurava una força coercitiva molt gran als poderosos, que d'una manera o una altra van acabar imposant la seva llei.²⁵⁷

5.4.8. La Pau i la Treva, una resistència a la feudalització?

Ara, si hi ha un moviment que tradicionalment s'ha considerat l'encarnació de la resistència al procés de feudalització, és el de la Pau i la Treva de Déu. P. Bonnassie considerava que l'Església va restar aliena a la feudalització fins als anys 1050-1060, i que l'abat Oliba i la comtessa Ermessenda havien encapçalat la defensa de l'ordre polític tradicional contra l'avenç dels usos feudals.²⁵⁸ Amb tot, ja hem vist que l'Església urgellenca va sumar-se ràpidament a la feudalització i que el bisbe Ermengol va rebre jurament de fidelitat feudal de Ramon Borrell, Ermengol II i del bisbe Borrell de Roda, entre més. Fins i tot va dirigir una conquesta *feudal* com la de Guissona. Si bé és veritat que en certs indrets algun eclesiàstic, pel seu tarannà, podria haver-se mostrat contrari als usos feudals, no podem concloure que l'Església va ser una institució contrària a la

²⁵³ Una bona síntesi de la història d'Andorra arrel de la destrucció de Bragafolls i de la cessió de drets comtals a VIADER, R. (1996). «Andorra i la mutació feudal», *L'Avenç* 202, p. 52-55.

²⁵⁴ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 106. La donació va produir-se el 1083 (BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, doc. 31).

²⁵⁵ *Ibidem*, doc. 43.

²⁵⁶ *Ibidem*, docs. 61 i 76.

²⁵⁷ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 107.

²⁵⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 153.

feudalització. En aquest sentit, el moviment de Pau i Treva, un dels precursors del qual va ser l'esmentat Oliba, no podem considerar-lo pròpiament un moviment contrari a les conseqüències d'un procés intens de patrimonialització, sinó que més aviat hem de veure'l com la vehiculació d'una feudalització pròpia d'alguns eclesiàstics.

En general compartim una bona part de les conclusions que defensa D. Barthélemy en un estudi sobre la qüestió dels darrers anys. A parer seu, no va haver-hi una sola Pau de Déu, sinó moltes paus diferents en el si de lògiques polítiques diferents i, històricament, aquest moviment s'ha sobredimensionat en excés.²⁵⁹ I no sols s'ha sobredimensionat. Sovint s'ha presentat com un moviment nascut de les masses pageses afectades per una suposada violència apocalíptica i en un context de desorganització o d'absència d'un poder polític fort. Curiosament, al concili de Charroux del 989, a Aquitània hi havia un poder ducal fort i no una situació de desgovern causada pels feudals.²⁶⁰ La pau no va néixer pas com un moviment de protecció de la pagesia indefensa, va néixer amb l'objectiu de protegir béns episcopals i monacals en un temps en què la classe dirigent de l'Europa occidental, tant laica com eclesiàstica, vivia àvida de béns terrenals. I en aquest context hi havia tensions en el si de famílies feudals o entre nobles i eclesiàstics, i aquests últims van emprar la Pau de Déu com a eina de defensa del seu patrimoni.

De fet, el moviment de Pau i Treva parteix de dos conceptes d'entrada separats: la Pau de Déu, un moviment basat fonamentalment en la protecció de béns eclesiàstics, des de les pròpies possessions fins al bestiar passant per la salvaguarda de clergues i pagesos dependents; i la Treva de Déu, la prohibició de les accions armades durant uns dies concrets de la setmana.²⁶¹ Els moviments de la Pau van començar al territori aquità²⁶² i en les primeres fases de desenvolupament van tenir poca influència als comtats de la Marca. Fou segurament l'abat Oliba un dels personatges que més vinculació va tenir al principi amb aquesta institució, fins al punt de ser-ne difusor als territoris sobre els quals tenia incidència. Amb tot, no va ésser fins que va desenvolupar-se més el moviment –quan la unió entre la Pau i la Treva va ser ja una realitat, a mitjan segle XI– que va tenir més difusió als comtats, tot i que no de la mateixa manera a tot arreu.²⁶³ Sense entrar en detalls que no ens ocupen aquí pròpiament, és cert que l'èxit del moviment va començar a ser perceptible

²⁵⁹ BARTHÉLEMY, D. (2005). *El año mil y la Paz de Dios...*, p. 315 i 319, respectivament.

²⁶⁰ *Ibidem*, p. 324.

²⁶¹ GONZALVO, G. (1986). *La Pau i la Treva a Catalunya. Origen de les Corts Catalanes*. Barcelona, La Magrana, p. 12-13.

²⁶² MARTÍ, R. (2007). «L'ensagrament: utilitats d'un concepte», dins *Les sagreres a la Catalunya medieval*. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, Documenta Universitaria, p. 85-204, p. 142.

²⁶³ *Ibidem*, p. 150-151.

i a fer-se extensiu a partir del moment en què els comtes van fer-se seva la institució i van convertir la Pau i la Treva de Déu en la Pau i la Treva del príncep, en aquest cas del comte de Barcelona.²⁶⁴

Les aportacions renovadores de l'esmentat D. Barthélemy han de servir en un futur més o menys immediat per replantejar els antics tòpics sobre aquest moviment i per conèixer a fons la incidència que va tenir als comtats sud-pirinencs, on actualment encara no és clar el nivell de difusió de què va gaudir al principi del segle XI. Tampoc no és clara la realització o no d'algunes assemblees de Pau, com la de Vic del 1033, l'acceptació que va tenir entre els magnats dels comtats i la vinculació del moviment amb la difusió de l'ensagrament.²⁶⁵ El que resulta evident és que la Pau i la Treva no pot definir-se com s'ha fet fins ara si, com defensem, el clima de violència no va ésser el que massa sovint ha transmès la historiografia ni, d'una altra banda, l'autoritat comtal no va patir un daltabaix que va obligar els bisbes a intervenir a favor de la pacificació d'una societat en crisi.

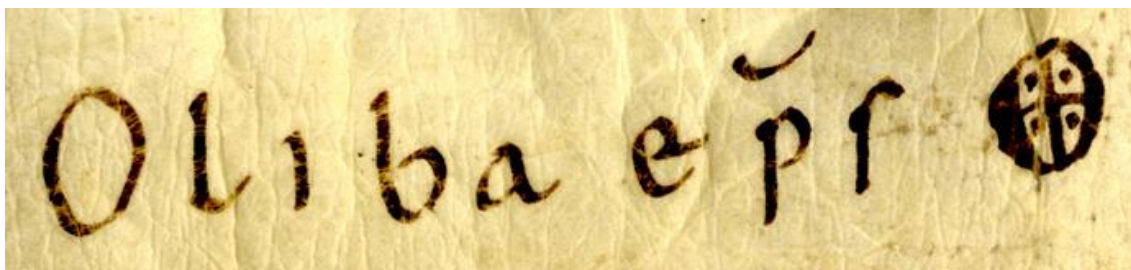
Som del parer de considerar la Pau i la Treva com un exemple de la voluntat eclesiàstica de capitalitzar la societat del moment, una societat que per a alguns havia d'ésser dirigida per un poder episcopal secundat per les autoritats laiques.²⁶⁶ Així s'explicaria la diferent incidència que va tenir segons el territori, i també que la seva aplicació efectiva no s'assolís fins que el príncep, l'autoritat real d'aleshores, no se la fes seva i la capitalitzés. No és estrany que als comtats fos l'abat-bisbe Oliba un dels precursors de la Pau i la Treva. Així com a Urgell els béns eclesiàstics eren garantits per un document tan solemne com l'acta de consagració de la catedral d'Urgell i per un bisbe Ermengol que tenia la submissió del poder comtal i una gran autonomia política (fins a la dècada dels trenta del segle XI), Oliba depenia més aviat de la conjuntura política barcelonina i necessitava assegurar unes possessions eclesiàstiques que el poder en declivi dels comtes de Cerdanya no podia garantir. I és que els usos plenament feudals de l'Església d'Urgell –juraments de fidelitat dels magnats, disposició de castells i d'homes d'armes, etc., a més de l'acta esmentada–, juntament amb el suport d'uns comtes que al cap i a la fi en cas de necessitat haurien protegit la diòcesi que consideraven pròpia, contrasten amb una posició més dèbil d'Oliba, membre d'una nissaga comtal sense control directe sobre seus episcopals pròpies i conscient que els avatars polítics dels comtats es decidien a Barcelona i a Urgell més que en cap altre lloc, indrets on només gaudia del suport de la comtessa Ermessenda.

²⁶⁴ GONZALVO, G. (1986). *La Pau i la Treva a Catalunya...*, p. 33.

²⁶⁵ Algunes d'aquestes qüestions han estat plantejades per MARTÍ, R. (2007). «L'ensagrament: utilitats d'un concepte...».

²⁶⁶ La millor eina per acostar-se a les actes pròpies de les assemblees de Pau i Treva dels comtats és a través de l'edició que en féu G. Gonzalvo, un recull de totes les actes dels segles XI-XIII (GONZALVO, G. (ed.) (1994). *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya).

Sembla, doncs, que el context geopolític i el captament dels bisbes explica els diferents estadis del moviment i també l'èxit més gran o més petit de l'aplicació de les disposicions. I és que el context urgellenc, on la Pau i Treva de Déu sembla no tenir gaire incidència fins ben entrada la segona meitat del segle XI, contrasta segurament amb els territoris sota influència d'Oliba i els més ben vinculats amb la seu arquebisbal narbonesa dirigida per Guifré de Cerdanya. De fet, l'esmentat arquebisbe és l'exemple paradigmàtic de les contradiccions pròpies entre aquest moviment i la tradició historiogràfica, atès que Guifré va ser promotor del moviment, però difícilment –parlarem d'ell més endavant– pot ser considerat un home de pau com Oliba. Més aviat era un home plenament feudal i simoníac que intervenia armat en assemblees conciliars per imposar la seva llei i va ésser fins i tot excomunicat.²⁶⁷ Si tan diferents eren Oliba i el seu nebot Guifré, també havien de ser diferents les expectatives que dipositaven en el triomf d'aquestes iniciatives.

32. Signatura d'Oliba, abat de Ripoll i de Cuixà i bisbe de Vic²⁶⁸

Resulta evident, doncs, que les tesis que han servit fins als darrers anys per explicar el perquè del naixement del moviment de la Pau i la Treva de Déu i la seva difusió als comtats no donen, ara per ara, les respostes necessàries. Encara que és cert que alguns prelatos urgellencs van participar o van enviar legats en unes quantes reunions conciliars en què van promulgar-se constitucions pròpies d'aquest moviment –sembla que a les del 1032 i del 1054–,²⁶⁹ la posterior difusió a Urgell fou ben minsa. R. Martí apunta, en aquest sentit, que l'actuació del bisbe Sal·la arran de les usurpacions de les parròquies episcopals als territoris de Cerdanya i Berga o els juraments sacramentats que rebé el bisbe Ermengol a principi del segle XI podrien ser conseqüència directa de la difusió de les idees de les assemblees conciliars de Charroux i Narbona de final de la desena centúria.²⁷⁰ I certament podrien haver-hi influït, tot i que en ambdós casos creiem que els fermes vincles entre Urgell i Roma potser haurien tingut més pes en l'afermament del poder episcopal

²⁶⁷ GONZALVO, G. (1986). *La Pau i la Treva a Catalunya...*, p. 30.

²⁶⁸ Signatura autògrafa de l'abat-bisbe Oliba en un procés judicial (Arxiu Comarcal de la Cerdanya, Col·lecció de Pergamins de l'ACCE, cu 174).

²⁶⁹ *Ibidem*, p. 27-28.

²⁷⁰ MARTÍ, R. (2007). «L'ensagrament: utilitats d'un concepte...», p. 142-145.

urgellenc en aquestes dates. Sigui com sigui, és evident que la incidència sobre Urgell va ser molt més petita que a la diòcesi de Vic, per exemple, com a mínim durant els anys que engloba aquest estudi.

Com hem dit, la Pau i la Treva va començar a tenir viabilitat quan va esdevenir la Pau del príncep i això ho detectem ja incipientment vers el 1064-1066, quan va ser per manament dels comtes Ramon Berenguer I i Almodis que van confirmar-se les constitucions anteriors als seus dominis.²⁷¹ L'arribada del legat pontifici Hug Candi el 1068, el qual va presidir al costat de l'esmentat arquebisbe Guifré de Narbona el concili fet a Girona, va reblar el clau perquè l'assemblea, tot i la importància de les autoritats eclesiàstiques, va tornar-se a convocar per iniciativa comtal barcelonina.²⁷² Capitalitzant el moviment, Ramon Berenguer va reforçar, i molt, la seva posició, una preeminència que com veurem també es feia efectiva en uns altres territoris com els Pallars, Urgell i Cerdanya. Va ser a partir d'aleshores, amb la iniciativa d'un poder real i no per iniciatives episcopals amb poca autoritat per fer efectives a tot arreu les resolucions, que les constitucions començarien a tenir una aplicació ferma, supeditada, això sí, als interessos dels protectors del moviment. Tota aquesta dinàmica, tanmateix, queda ja fora del nostre àmbit d'estudi.

5.4.9. Els urgellencs de l'onzena centúria

Ja hem vist en pàgines anteriors que és ben poc, el que sabem de la pagesia durant els segles X i XI. En general la documentació no fa referència a la pagesia, sinó a la classe dirigent i als grups més benestants, i per això és difícil de valorar quina era la situació de la població. En general creiem que a partir del segle XI la pagesia va començar a viure en unes condicions més complexes que no les dels dos segles anteriors. L'afermament de la senyorialització de segur que va comportar a mitjà i llarg termini un enduriment dels censos i rendes, i de retruc va representar una minva de la llibertat pagesa.

Així, si durant la desena centúria la pagesia era lliure i podia anar-se'n quan volgués de la seva terra, en aquelles dates comencem a detectar els primers casos de persones lligades a la terra. És el cas, per exemple, de l'home adscrit a la terra a Montroig l'any 1056 que va ésser venut com a part d'un alou.²⁷³ O el de la «mea porcione de ipsos homines qui sunt in Uliana», segons que deia Miró quan feia testament abans d'anar al Sant Sepulcre el 1061.²⁷⁴ També és el cas de Bernat Ènnec, de Vilaplana, que fou donat juntament amb un

²⁷¹ Vegeu en aquest sentit les constitucions d'aquests anys a GONZALVO, G. (ed.) (1994). *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya...*, docs. 4 i 5.

²⁷² *Ibidem*, doc. 7.

²⁷³ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 689.

²⁷⁴ *Ibidem*, doc. 736.

alou l'any 1062.²⁷⁵ I el dels homes que eren encomanats a uns alous permutats per Tedball i Estefania amb el bisbat l'any 1064.²⁷⁶ I encara, entre 1042 i 1069, Fruga Bonfill va donar a la canònica urgellenca un home que tenia a Coscoll.²⁷⁷ Són tot just els primers exemples d'una realitat que Bonnassie considera clarament estesa al final del segle XI i al començament del XII, i especialment ben documentada a Urgell.²⁷⁸ De fet, podem considerar la generalització d'aquesta situació com un dels elements de culminació del llarg procés de feudalització engegat a la darreria del segle IX.

De la mateixa manera hauríem de considerar l'aparició de nous censos al final del segle XI i principi del XII. Al nostre entendre, la pagesia de la desena centúria en pagava i la seva situació al començament del segle XI no va canviar en excés. Quan la feudalització va culminar i en un context molt diferent del de l'any mil, sembla que aparegueren nous censos com ara les toltes i forces.²⁷⁹ Aquests censos s'afegien a la tasca o a la dècima que la pagesia ja pagava feia dècades, i a la pràctica eren producte de l'arbitrarietat senyorial. Amb tot, com hem dit, no podem considerar-los fruit d'una mutació feudal, sinó d'un procés llarg en què la classe dirigent, després d'haver privatitzat propietats i funcions, va acabar considerant la pròpia pagesia part del seu patrimoni i a la qual podia sotmetre a les càrregues que considerés oportunes.²⁸⁰ Naixia d'aquesta manera la servitud medieval.²⁸¹

Podem concloure, doncs, que la situació de la pagesia va ser força semblant al llarg del segle X i fins a mitjan segle XI. Fins al 1050 no comencem a detectar persones lligades a la terra ni tampoc censos arbitraris. I de fet, no és fins al final de l'onzena centúria que ambdues coses semblen generalitzar-se. És també el moment en què comencem a documentar més testimonis de violència. Malgrat que era endèmica a la societat d'aleshores, la majoria de notícies es documenten a partir del segle XII,²⁸² cosa que impedeix considerar que després de l'any mil la violència va fer-se més comuna com a resultat de la mutació feudal. Més aviat va ser la culminació del procés en si, el que va comportar servitud, censos arbitraris i violència senyorial, però aquesta és una altra història que queda més enllà del nostre àmbit d'estudi.

²⁷⁵ *Ibidem*, doc. 739.

²⁷⁶ *Ibidem*, doc. 763.

²⁷⁷ *Ibidem*, doc. 889.

²⁷⁸ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 253-256.

²⁷⁹ SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 106.

²⁸⁰ De fet, Bonnassie situa la difusió de les càrregues banals entre 1060 i 1100. Després, per tant, de l'anomenada *mutació feudal* (BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 252).

²⁸¹ *Ibidem*, vol. II, p. 262.

²⁸² Vegeu, per exemple, el capítol que F. Sabaté dedica a la qüestió a SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana...*, p. 129-153.

5.4.10. La cristal·lització de les estructures feudals

Cap a la segona meitat del segle XI el llarg procés de feudalització començat a la darrereria de la novena centúria culminava. Una culminació que no va deure's al fet que el poder comtal aconseguís refermar la seva autoritat aprofitant les estructures creades pels feudals, sinó perquè la patrimonialització senyorial (de comtes, bisbes i nobles) s'havia fet efectiva a tots els racons de la societat. Les funcions polítiques, la terra i fins i tot les persones s'havien patrimonialitzat. Quan la servitud es generalitza és quan podem considerar que aquest procés, que va anar de dalt a baix i no al revés, va abastar totes les esferes de la societat.

És cert que a la segona meitat de l'XI els comtes semblen afermar el seu poder a través d'un nombre més gran de convinences i juraments, producte sobretot del seu interès de posar en escrit allò que fins aquell moment s'havia mostrat sobretot amb fets i amb paraules. A l'Urgell de l'onzena centúria el poder comtal no va experimentar cap crisi, i menys en moments que generalment es consideren d'inestabilitat. Per tant, que els fills i els néts d'Ermengol III posessin en escrit més juraments feudals que no pas ell, el seu pare o el seu avi no vol dir que aquests últims haguessin estat relegats a un paper secundari en el si de la societat urgellenca. Ans al contrari. Ermengol I, Constança i Ermengol III poc van necessitar els documents escrits per fer valdre en tot moment la fidelitat d'uns nobles que sempre apareixen al seu costat. Irònicament ens podríem preguntar fins a quin punt el fet de necessitar els compromisos per escrit no mostra un cert debilitament de l'autoritat d'Ermengol IV i Ermengol V, a diferència dels seus antecessors.

El que comença a mostrar la segona meitat del segle XI és que les estructures feudals, en evolució i transformació des del segle IX, han cristal·litzat definitivament. La feudalització ha culminat i després d'aquesta culminació és quan pren forma el nou codi normatiu que ha de gestionar la societat, els *Usatges*. Els comtes continuaran essent prínceps territorials i s'envoltaran de la noblesa, que ha nascut de la seva mà el darrer segle i mig. Ara, amb tot, ja no són aquells desdibuixats *boni homini* o *preclarissimi viri* que esmenten els documents. Ara ja són comdors o castlans, per exemple. El món que durant els segles X i XI prenia forma, ara ja s'ha fet realitat. S'ha organitzat definitivament amb uns codis, unes institucions i un sistema econòmic que li són propis.

Però la cristal·lització de la feudalització no representa un estancament d'aquesta societat ni un fre a noves transformacions polítiques, econòmiques i socials. La puixança de les monarquies durant els segles XII i XIII, per exemple, n'és una bona mostra. O l'evolució econòmica que va permetre l'aparició d'instruments com la lletra de canvi, que serviran

per engegar noves transformacions a gran escala. Però aquests canvis són propis de l'època en què la primera i segona generacions plenament feudals hagin arribat ja a la maduresa. A la dècada del 1060, l'horitzó cronològic d'aquest estudi, es clou definitivament el secular procés de feudalització pròpiament i s'obre una nova etapa històrica.

5.5. Conclusió

El buit de poder que l'any 1010 van deixar a Urgell Ermengol I i Sal·la va ser aprofitat pel bisbe Ermengol. Amb el beneplàcit de Ramon Borrell i d'Ermessenda, regents del comtat i a la vegada tutors del jove Ermengol II, el bisbe va intentar d'assolir la independència de la mitra que governava respecte al poder comtal. Gràcies a les generoses concessions dels comtes barcelonins, el bisbat va aconseguir la senyoria de la ciutat d'Urgell i la catedral de Santa Maria, mentre a l'*scriptorium* urgel·lità s'elaborava un document, l'acta de consagració de Santa Maria d'Urgell (819), que havia de servir de garantia de les donacions rebudes i de tots els béns que detenia la mitra. Així, la falsa acta va esdevenir un instrument molt útil per a coses tan diverses com ara el cobrament de la dècima episcopal i la independència de l'Església urgellenca a partir de les seves possessions. D'aquesta manera, la puixança episcopal que havia començat en temps del bisbe Sal·la va consolidar-se encara més i va donar al bisbat la possibilitat de reformar el temple de Santa Maria, de patrocinar la construcció de ponts als congostos de Tresponts i del Baridà i d'adquirir castells, alous i més possessions.

Per la seva banda, Ermengol II va criar-se al palau comtal de Barcelona, allunyat de la terra del seu pare i sota les directrius de la comtessa Ermessenda. Entre els anys 1010 i 1017, Ramon Borrell va mantenir viva la flama del seu germà a la frontera urgellenca, consolidant les possessions guanyades per Ermengol I i aconseguint-ne de noves cap a Malagastre i Alòs de Balaguer. Paral·lelament, el bisbe Ermengol va avançar també cap a migdia i va incorporar Guissona abans del 1020. Amb tot, després de la mort de Ramon Borrell la regent Ermessenda va frenar les conquestes comtals, poc interessada a fer de la guerra el motor de la societat i contrària al creixent pes de la noblesa de frontera. No és estrany que el jove Ermengol II, criat en aquest ambient, no afavorís les conquestes els seus primers anys al capdavant del comtat.

Uns anys en què va culminar el procés de feudalització que havia començat feia més d'un segle a Urgell. Els comtes del tombant dels segles IX i X havien engegat una transformació, basada en la patrimonialització de totes les esferes de la societat, que seria emulada per

vescomtes i una naixent noblesa territorial. Aquest procés, amb tot, no va fer-se en contra del poder comtal; al llarg de tots aquells anys l'autoritat d'Ermengol I, Constança i Ermengol III va restar intacta. En aquest nou món van sistematitzar-se els vincles d'home a home, va transformar-se la justícia, va produir-se el naixement d'una nova classe dirigent i va prendre forma la servitud de la plena edat mitjana.

Tot i que la regència barcelonina d'Urgell va acabar el 1024, Ermengol II va demostrar ràpidament que havia crescut sense saber qui era el seu pare. Les conquestes comtals no van reprendre, la noblesa territorial no va reviure aquell context de puixança anterior al 1010 i el bisbe Ermengol va mantenir el seu protagonisme en un temps d'auge episcopal. Però cap al 1030 va produir-se un nou tomb en la història urgellenca. L'arribada de la comtessa Constança a Urgell canviaria de dalt a baix el panorama del temps de la regència i donaria pas a una nova etapa en què l'herència i les gestes d'Ermengol I tornarien a valorar-se i emular-se.

**6. Constança Belasqueta, una
comtessa per a Urgell (1030-
1048)**

De la mà d'Ermengol II i, sobretot, de la seva esposa Constança Belasqueta, a partir del 1030 va produir-se una *represa* del poder comtal a Urgell. No és que entre el 1010 i el 1030 l'autoritat comtal hagués estat qüestionada, simplement els comtes havien perdut el protagonisme d'anys anteriors a causa de la regència i de la puixança del bisbe Ermengol. A partir de l'arribada de Constança a Urgell tot va canviar, i els vents encara van bufar més a favor després del decés del bisbe conflentí el 1035. A partir d'aquells anys van tornar les conquestes, els vincles entre família comtal i noblesa van estrènyer-se i després de la mort del bisbe Ermengol també comtes i bisbes van recuperar la sintonia. Tot i la mort d'Ermengol II en pelegrinatge l'any 1038, Constança va governar Urgell amb autoritat fins que el seu fill Ermengol III assolí l'edat suficient per dirigir personalment els avatars polítics del territori. Són sens dubte els anys d'una comtessa d'idees clares, de cap fred i cor calent, uns anys en què l'*oblidada* herència d'Ermengol I va tornar-se a posar en valor.

6.1. L'horitzó del 1030. *Dramatis personae*

6.1.1. L'horitzó del 1030

A partir del començament de la dècada del 1030 va tenir lloc un tomb radical en la política urgellenca. Començaven d'aquesta manera dues dècades del tot oposades a les dues anteriors. Si entre el 1010 i el 1030 el poder comtal urgellenc havia quedat relegat a un paper secundari, a causa de la regència barcelonina i de la puixança episcopal amb la figura del bisbe Ermengol, des de l'arribada a Urgell de la comtessa Constança tot va canviar. Degué ajudar-hi, és clar, que el comte Ermengol II assolís més maduresa –havia començat a governar amb uns quinze anys i ara ja en tenia una vintena–, que la comtessa Ermessenda desaparegués del primer pla de la política dels comtats d'aquells anys, sobretot d'Urgell, i que la classe dirigent del territori comencés a tenir la mesura presa a un bisbe Ermengol a qui tan sols quedaven cinc anys al capdavant de la mitra, tot i que aleshores ningú no ho sabia.

Amb tot, la gran protagonista històrica de l'etapa és sens dubte la comtessa Constança Belasqueta, del tot desconeguda en el si de la historiografia catalana.¹ Arribada a Urgell cap al final del 1030,² Constança i Ermengol II tan sols van governar junts uns cinc o sis anys; prou, amb tot, per capgirar la dinàmica política del territori. Si entre el 1024 i el 1030 les actuacions d'Ermengol havien estat minses i dependents del poder episcopal,

¹ La historiografia amb prou feines parla de la comtessa Constança i quan en diu alguna cosa és per presentar-la únicament com a esposa d'Ermengol II o mare d'Ermengol III (ROVIRA VIRGILI, A. (1976). *Història de Catalunya...*, vol. III, p. 579; BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera...*, vol I, p. 370; BERTRAN, P. (1992). «Els comtes», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 27-30). A dia d'avui encara no hem trobat cap menció a la seva regència de més d'una dècada a Urgell. Únicament sembla que li atorgà importància D. Monfar a la seva obra *Historia de los condes de Urgel*, escrita el segle XVII i publicada el 1853 per Pròsper de Bofarull. Segons Monfar, Constança fou «una de las más varoniles mujeres de estos tiempos» (MONFAR, D. (1853). *Historia de los condes de Urgel...*, p. 322). Malgrat que la frase no faci justícia a la comtessa Belasqueta, demostra com a mínim que Monfar va detectar-ne la importància i per això va anomenar-la *varonil*, adjectiu que denotava qualitats positives des del punt de vista d'un autor del segle XVII.

² O potser al principi de l'any 1031. La documentem per primera vegada el setembre del 1031 (LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 62).

després del seu matrimoni amb Constança, al costat de qui actuà en moltes ocasions,³ el jove comte va esdevenir protagonista de la gestió del comtat. Aquell comte que una part de la noblesa urgellenca esperava el 1024, finalment *va arribar* a partir dels anys trenta del segle XI. Les noves conquestes que van produir-se van ésser instigades pel matrimoni comtal, estretament vinculat a un dels cabdills de la noblesa, Arnau Mir de Tost.

I quan Ermengol II va partir a Terra Santa en pelegrinatge cap al 1036 o el 1037, res no va canviar. Constança va mantenir-se al capdavant del comtat com havia fet al costat del seu marit i la noblesa urgellenca, tradicionalment fidel al poder comtal, va secundar-la degudament. Va ser d'aquest manera com va començar una nova etapa de regència a Urgell mentre s'esperava que l'infant Ermengol III assolís la majoria d'edat. Amb ella de regent, tanmateix, les conquestes no van frenar-se i quan van fer-ho va ser a canvi de substancials paries que pagaven els musulmans a fi de no ser atacats. Va ser així com, a més de les conquestes que dirigia Arnau Mir a l'extrem occidental del comtat –amb el beneplàcit comtal, és clar–, Urgell va incorporar territoris a migdia de Guissona, rumb a la vall del Sió, on cap a mitjan d'aquella centúria va conquerir la localitat d'Agramunt.

En l'horitzó del 1030, doncs, hem de veure una clara *represa* del poder comtal a Urgell. No és que l'autoritat comtal hagués estat posada en dubte durant els anys immediatament anteriors (al cap i a la fi, s'havia mantingut una regència des de Barcelona sense problemes i Ermengol II havia estat rebut per tota la classe dirigent el 1024), més aviat s'havia produït una pèrdua de protagonisme i d'iniciativa dels comtes urgellencs. Ermessenda havia deixat fer al bisbe Ermengol i la noblesa havia seguit el seu camí esperant que Ermengol II assolís la majoria d'edat, malgrat que quan va fer-ho les expectatives d'alguns no van complir-se. Sigui com sigui, a partir del matrimoni entre Ermengol II i Constança els comtes van recuperar el protagonisme de la història urgellenca en totes les seves facetes.

Sorprèn, per tant, que la figura de la comtessa Constança Belasqueta sigui tan desconeguda, mentre que unes altres contemporànies seves com Ermessenda potser han brillat en excés. Així, mentre que la carcassonesa va fer de regent a Urgell durant uns set anys, Constança va governar sola gairebé el doble de temps i la seva incidència política en la història del comtat va ésser molt més transcendental: va recuperar una certa autoritat sobre el bisbat, va promoure conquestes i va educar un comte que seria un dels grans protagonistes d'una de les gestes més reconegudes en la cristiandat d'aquells anys, la

³ Per exemple, BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 456 (any 1032); i BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 52 (any 1033).

presa de Barbastre del 1064. Sense cap mena de dubte, són els anys de la comtessa Constança.

Amb tota probabilitat aquest procés va ésser afavorit pel decés del bisbe Ermengol l'any 1035. Estimbat contra uns rocs des de les obres de construcció del pont sobre el Segre en terres baridanes, el bisbe havia actuat pràcticament com el substitut del comte durant la regència barcelonina. El seu successor Eribau, segurament elegit pels canonges, però ben vist per Constança, va mantenir unes relacions més estretes amb la família comtal, com també fou així en el cas del bisbe Guillem Guifré, a qui Constança vengué la mitra urgellenca per una quantitat desorbitada segons les fonts. En aquest sentit, doncs, també s'obria una nova conjuntura política des de l'arribada de la comtessa Belasqueta a Urgell.

La fidel classe dirigent, per la seva banda, va recuperar el protagonisme que havia tingut en temps d'Ermengol I. Amb unes bases patrimonials molt ben definides gràcies a la culminació del procés de feudalització, la noblesa va mantenir-se al costat d'uns comtes que els donaven la possibilitat de guerrejar per aconseguir nous dominis al sud, a més de fabulosos botins. Si bé Arnau Mir n'és l'exemple paradigmàtic, cal no oblidar el protagonisme de Guillem de Lavansa, que en anys anteriors havia estat relegat a un segon pla. Les grans famílies nobiliàries d'Urgell van assolir aleshores un dels moments més gloriosos de la seva història.

Més enllà d'uns anys de represa, també foren uns anys de gestació de profunds fets que marcarien el govern d'Ermengol III. Just culminada la regència de Constança, les armes urgellenques van brandar-se contra Cerdanya i també contra Pallars, i l'aliança amb Aragó, teixida per la mateixa comtessa, va fer-se efectiva a mitjan d'aquella centúria. Així, malgrat que els anys de Constança (1030-1048) i els d'Ermengol III (1048-1066) formin part de dues etapes històriques diferents, els seus governs van mantenir una mateixa línia traçada per la comtessa mare, des que va arribar a Urgell fins a l'últim adéu de Belasqueta al seu difunt fill a Àger, l'any 1066.

6.1.2. *Dramatis personae*

Ermengol II arribava al matrimoni amb una edat que s'acostava a la vintena. Com hem vist, havia quedat orfe de pare i probablement també de mare de ben jove, i per això fou criat pels oncles al palau comtal de Barcelona. De nou a Urgell des del 1024, la seva actuació durant els primers anys fou dubitativa, segurament controlada per Ermessenda i el bisbe Ermengol. A partir de les seves núpcies amb Constança (c. 1030) tot va canviar i Ermengol II va trobar aquell suport que tant havia necessitat en anys anteriors. Amb tot, tan sols

compartí amb la comtessa uns cinc o sis anys de govern, perquè al final del 1036⁴ partí cap a Terra Santa en pelegrinatge. Allà trobà la mort, notícia que devia arribar a Urgell durant els primers mesos del 1038. Malgrat que el seu testament no s'ha conservat, els seus almoiners –Constança, Arnau Mir i el bisbe Eribau– feren efectives les seves disposicions testamentàries en diversos actes a partir de l'agost d'aquell any.⁵

Quan va partir Ermengol II deixà un fill –Ermengol III, nascut el juny/juliol de l'any 1032–⁶ a càrrec de la seva esposa. Per segona vegada aquella centúria la història es repetia. El comte se n'anava i moria lluny de casa, deixant fills infants que segurament no van conservar cap record dels seus respectius pares. És cert que tant Ermengol I com Ermengol II esperaven tornar de l'expedició a Còrdova i del pelegrinatge a Terra Santa, respectivament, però cap dels dos no ho féu i això va marcar profundament els seus successors, que van créixer sense recordar-ne res. La diferència entre ambdós casos és que mentre Ermengol II va créixer en un món que no volia recordar el seu pare, Ermengol III va tenir la sort que la seva mare li va narrar les gestes del seu avi, històries pròpies d'un món en què la memòria familiar es transmetia oralment. I ho sabem perquè la manera de fer d'Ermengol III en vida, com tindrem ocasió de veure, és la manera de fer d'un guerrer feudal de frontera, la viva imatge del seu avi. I en això, sens dubte, hi tingué molt a veure l'educació rebuda que, com sabem, va ser dirigida per la mare.

Però qui era Constança Belasqueta, l'oblidada comtessa d'Urgell, i d'on venia? És una de les preguntes que amb més esforç hem intentat de contestar els darrers anys i per a la qual encara no tenim una resposta prou ferma. Alguns autors han proposat que Constança podria haver estat una filla del comte Bernat *Tallaferro* de Besalú,⁷ el qual al seu testament deixà uns béns a una filla anomenada així.⁸ Amb tot, la hipòtesi ens sembla poc plausible perquè en aquell moment Urgell i Besalú no mantenien gaire relació i creiem que el senyor del segon comtat més important dels territoris sud-pirinencs d'aleshores segurament hauria pogut aconseguir un matrimoni de més reconeixement. No oblidem que el seu vescomte Guillem de Castellbò s'havia casat amb la filla del comte de Pallars, Ermengarda.

⁴ L'última notícia que conservem del comte en vida és del 15 d'agost del 1036 (CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 5).

⁵ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 7 (any 1039); i BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 58 (any 1039).

⁶ Segons un document datat el 4 d'abril del 1048 (BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615), Ermengol III havia nascut feia quinze anys i deu mesos, és a dir, cap al juny/juliol del 1032.

⁷ Ho plantegen, per exemple, autors com ROVIRA VIRGILI, A. (1976). *Història de Catalunya...*, vol. III, p. 576; i FLUVIÀ, A. (1992). «Primera dinastia comtal d'Urgell (línia del casal de Barcelona)», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 31.

⁸ La filla en qüestió s'anomena Constança i apareix esmentada únicament en l'adveració del testament del comte Bernat *Tallaferro* de Besalú (FELIU, G., SALRACH, J. M. (dir.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 150 [any 1020]).

Realment Ermengol II havia d'acceptar un matrimoni a l'altura del seu vescomte? I més si tenim en compte que la tendència de les cases de Barcelona i Urgell els darrers decennis havia estat vincular-se amb nissagues de fora de l'antiga Marca. Aquesta teoria, a més, no explica el sobrenom *Belasqueta* amb què es coneixia la comtessa, un sobrenom que podria dir molt del seu origen, ni tampoc explica què se'n va fer, de Constança de Besalú, entre el 1020 –data de la seva única menció documental– i el 1030.

I si no era de Besalú, d'on era? Com hem dit, el sobrenom *Belasqueta* pot ser molt indicatiu. *A priori* podria semblar que Constança era filla d'un tal Velasco o Balasque, un antropònim relativament comú en terres castellanques, navarroaragoneses i també als territoris nord-pirinencs d'aquesta zona com ara la Gascunya. De fet, tenim constància d'unes quantes dames anomenades així als dominis dels monarques pamplonesos al llarg de la desena centúria. És el cas, per exemple, d'una dama anomenada «Velasquida», esposa de Sanç Fortuny (1056), en terres navarreses,⁹ i a la mateixa àrea una altra «Belasquida», filla d'Endregot, una dona emparentada amb el rei Sanç Ramires d'Aragó i amb Sanç Garcés de Navarra (1075).¹⁰ Aquests exemples demostren que el nom *Velasqueta* –i variants– no sols vol dir *filla de Velasco*, atès que en alguns casos el duïen dames filles de pares que no se'n deien. Per tant, i malgrat que no podem descartar que el sobrenom pugui relacionar-se amb la possibilitat que Constança fos filla d'un tal Velasco, creiem que és més possible que no. De fet, hem parlat de sobrenom quan en realitat podria ser més aviat un doble nom. La tendència és que en la documentació urgellenca aparegui més sovint anomenada com a Constança que com a *Belasqueta*, però això podria deure's al fet que per als escriptors urgellencs el primer antropònim era més comú que no el segon.

Malgrat que encara ara no hàgim pogut descobrir amb exactitud l'origen d'aquesta important dama, sí que podem plantejar una proposta pròpia. D'una banda, acceptant que la tendència familiar de les cases comtals d'Urgell i de Barcelona era buscar esposa fora dels comtats de la Marca, especialment més enllà dels Pirineus. I, d'una altra banda, acceptant també que segurament la comtessa era d'un rang social igual o superior al de l'espòs, en aquest cas el comte. Sabem, a més, que el nom *Belasqueta* va relacionar-se sovint amb els monarques pamplonesos de l'any mil i també, com analitzarem més endavant, que Constança fou una de les precursoras dels acords entre Urgell i Aragó que van establir-se a mitjan segle XI. La filla del rei Sanç Garcés I de Navarra i de la seva esposa Toda es deia «Blasquita»,¹¹ nom que també duïa una de les filles del seu nét Sanç Garcés

⁹ DE MORET, J. (1988). *Anales del Reino de Navarra*. Pamplona, Reino de Navarra, vol. III, 460.

¹⁰ *Ibidem*, vol. III, 644.

¹¹ DE MORET, J. (1987). *Anales del Reino de Navarra...*, vol. II, 315.

II.¹² I ja hem esmentat la filla d'Endregot emparentada amb els fills de Sanç III, anomenada també com la comtessa d'Urgell.

El rei d'Aragó en aquell moment era Ramir I, fill de Sanç III de Navarra. Tant Ramir I com Ermengol III, en dates pròximes, van esposar-se amb dames de la Bigorra. El primer amb Ermessenda, també anomenada Gisberga, i el segon, en segones núpcies, amb Clemència. No deixa d'ésser curiós que el rei d'Aragó i el comte d'Urgell s'esposessin en pocs anys de diferència amb dues parentes pròximes (tieta i neboda) i també és curiós que en terceres núpcies Ermengol III s'hagués esposat amb la filla de Ramir i que el fill de Ramir es casés amb la filla d'Ermengol III. Uns encreuaments matrimonials amb molt pocs anys de diferència que semblen teixits per algú pròxim als sobirans urgellencs i aragonesos. Si tenim en compte les premisses anteriors, no ens seria gens estrany que Constança Belasqueta fos originària de terres pamploneses i que estigués molt estretament lligada a la família reial. I si era filla de Sanç III de Navarra i, per tant, germana de Ramir I? Això explicaria molt bé per què el comte Ermengol III, tan jove quan va començar a governar, va apostar tant per l'aliança amb Aragó, que va mantenir-se fins a la seva mort a Barbastre el 1065.

33. Arbre genealògic hipotètic de la comtessa Constança Belasqueta

És cert que no en tenim cap prova ni sabem realment si va haver-hi alguna dama anomenada Constança Belasqueta que hagués estat vinculada a la monarquia navarresa. Malauradament, la documentació parla menys del que voldríem de les filles de comtes i

¹² Això és el que es dedueix, com a mínim, dels annals navarresos. Sembla que Rodrigo Ximénez de Rada, autor de *De rebus Hispanie*, pensava que la filla de Sanç Garcés I s'havia esposat amb el comte Munio de Biscaia. J. de Moret, tanmateix, creia que l'arquebisbe toledà va confondre la Belasquida filla de Sanç Garcés I amb la del seu nét Sanç Garcés II Abarca, cosa que voldria dir que aquest rei tenia també una filla anomenada així al tombant de l'any mil (DE MORET, J. (1987). *Anales del Reino de Navarra...*, vol. II, 321).

reis, i menys encara si es tracta de joves infants casades lluny de casa. Amb tot, hi ha uns quants indicis que obliguen a mirar cap a terres navarreses i cap a nissagues importants. Però bé, si la nostra hipòtesi fos certa, realment entre Urgell i aquests territoris hi havia relacions tan estretes per pactar un matrimoni de la nit al dia? Doncs, curiosament, entre Urgell i el rei Sanç de Navarra hi ha un vincle establert durant els anys immediatament anteriors al matrimoni entre Ermengol II i Constança. L'abat Ponç de Tavèrnoles va estar directament lligat a aquest monarca i, de fet, va deixar aleshores Urgell per servir el rei com a bisbe de diòcesis d'aquella terra.¹³ Ponç era un home pròxim a Ermengol II, perquè era abat d'un monestir situat a menys de cinc quilòmetres del palau comtal i, a més, membre de la cort comtal urgellenca, com també era pròxim al monarca, que el reconeixia com el seu mentor.¹⁴ Malgrat que no en tenim proves, són nombrosos els indicis que apunten cap a una direcció determinada i els fets semblen voler confirmar-ho. Ara per ara ens veiem pràcticament obligats a considerar que Constança Belasqueta era una dama molt pròxima a la reialesa navarroaragonesa, cosa que marcà profundament la història d'Urgell i la vida d'Ermengol III.

Fins al final de la dècada dels vint de l'onzena centúria el bisbe Ermengol exercí un paper protagonista en totes les esferes de la història urgellenca. Si bé això no va canviar d'un dia per l'altre, veiem que a partir d'aquells anys va començar a tenir menys pes en la política del comtat i va limitar les seves actuacions als afers episcopals. El viatge en pelegrinatge a Compostel·la¹⁵ també li ocupà alguns mesos dels darrers anys de vida, cosa que va contribuir que sortís del primer pla. L'any 1035 li sobrevingué la mort al pont que feia construir al Baridà, als confins entre els comtats d'Urgell i de Cerdanya. Tot i que la seva herència fou immensa (construcció de ponts, reedificació d'una nova catedral, separació del poder episcopal de la submissió comtal, etc.), el bisbe va morir conscient que allò que havia construït amb tant d'esforç entre el 1010 i el 1030 penjava d'un fil. És possible que els seus canonges, tal com preveia al seu testament, elegissin el seu successor Eribau, però després d'aquest l'elecció episcopal fou controlada de nou per la família comtal urgellenca.

Eribau era fill dels vescomtes de Cardona (l'antiga família vescomtal osonenca) Ramon i Engúncia.¹⁶ Tot i que va començar la carrera eclesiàstica al bisbat de Girona, d'on esdevingué ardiaca cap al 1015, no renuncià la seva vida temporal i l'any 1029, junt amb el seu germà Folc, esdevingué també vescomte de Cardona. Va ser poc després de la mort del

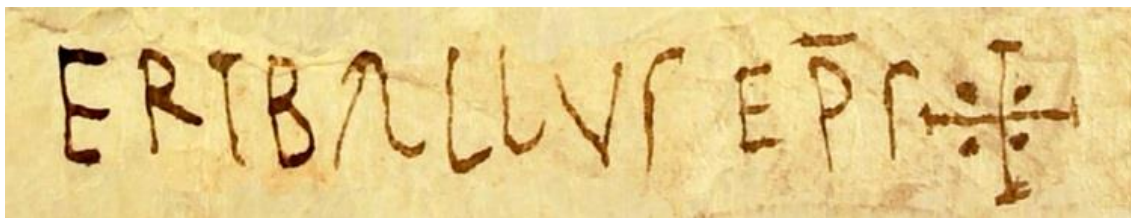
¹³ Sobre Ponç de Tavèrnoles i la seva relació amb Sanç III vegeu la nota 186 de l'apartat 6.6.6. d'aquest estudi.

¹⁴ BERTRAN, P. (2002). «La clerecia urgellenca i els regnes hispànics...», p. 109.

¹⁵ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 463. El bisbe sembla que partí el desembre del 1033 i no en tornem a tenir notícia fins a mitjan 1035, l'any de la seva mort. Segurament el prelat conflentí s'estigué fora tot l'any 1034.

¹⁶ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 41.

bisbe conflentí que fou elegit prelat urgell·lità, tasca que ja desenvolupava el març del 1036.¹⁷ A diferència del seu predecessor, mantingué relacions excel·lents amb la noblesa territorial urgellenca, com per exemple amb Arnau Mir de Tost i amb els senyors de Llobera, un llinatge començat pel matrimoni de la seva germana Amaltruda amb Bonfill Sanç.¹⁸ Amb tot, el seu pontificat fou força breu, de tan sols quatre anys. Quan pelegrinava cap a Terra Santa després d'haver consagrat la nova catedral urgell·litana Eribau trobà la mort, probablement al monestir de Pomposa, al nord d'Itàlia.¹⁹

34. Signatura del bisbe Eribau d'Urgell²⁰

Si fins a l'any 1030 Guillem de Lavansa va ésser un dels nobles més importants del territori, a partir d'aquell moment va cedir una bona quota de protagonisme a Arnau Mir de Tost. Arnau era membre d'una d'aquelles famílies nobiliàries que havia crescut de la mà dels comtes Borrell II i Ermengol I tot combinant la guerra de frontera i la gestió política en nom del comte. Quan en temps d'Ermengol II i de Constança reprengueren les conquestes, Arnau fou qui més se n'aprofità, amb el beneplàcit comtal per a les seves expedicions a migdia.²¹ I quan traspassà Ermengol II, Arnau continuà fidel a Constança i en els seus anys de govern mantingué les seves activitats a la frontera, tot conquerint el seu nou feu familiar, la vall d'Àger. Va ser gràcies a les seves conquestes que Urgell va tancar definitivament les vies d'expansió pallareses al sud i va establir contacte directe amb l'Aragó de Ramir I.

Entre Urgell i Barcelona els vincles familiars i polítics van mantenir-se al llarg d'aquells anys. No oblidem que Ermengol II i Berenguer Ramon I tenien una edat semblant i havien rebut la mateixa educació d'Ermessenda. Amb tot, així com l'urgellenc va poder desfer-se del jou de la tieta, el barceloní va continuar molt controlat per Ermessenda i l'abat Oliba. Al

¹⁷ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491.

¹⁸ Sabem que Amaltruda era germana d'Eribau perquè així ho explicita al seu testament (*Ibidem*, doc. 527).

¹⁹ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 42.

²⁰ Signatura autògrafa del bisbe Eribau en la donació d'uns aïlls llegats per Ermengol II (ACU, pergamins, n. 323).

²¹ La documentació mostra que Arnau era fidel a la família comtal urgellenca i difícilment ens podem imaginar que actués sense el seu consentiment. La fidelitat queda corroborada per la participació d'Arnau en molts actes dels comtes d'Urgell, com per exemple BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 51, 52; i CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 5.

principi de la dècada del 1030 sembla que els camins entre cosins van separar-se relativament i que els pactes pròxims al 1024 van quedar una mica oblidats.²² Quan Berenguer Ramon finí el 1035, la seva mare tornà al capdavant de la política barcelonina. Les dues dones que a partir d'aquell moment van regir els comtats, Constança a Urgell i Ermessenda a Barcelona, Girona i Osona, predicaven models de vida diferents, i l'allunyament –relativament i en comparació amb anys anteriors, evidentment– sembla un fet.²³ No va ésser fins a l'arribada al poder d'Ermengol III i de Ramon Berenguer I, ja cap a mitjan segle XI, que les aliances no van tornar-se a refermar i la política conjunta esdevingué de nou una realitat.

Finalment, en aquests anys en què la noblesa urgellenca recuperà el protagonisme perdut veurem reaparèixer a la documentació i en la narració de la història del territori els descendents d'aquells personatges que havien fet de la guerra a la frontera i de la fidelitat al poder comtal un estil de vida. Tots ells van tenir també el seu paper fonamental en l'esdevenidor polític del territori.

²² Abans del 1026 Ermengol II i Berenguer Ramon I havien signat una convinença en què el primer va encomanar-se al segon (FELIU, G., SALRACH, J. M. (dir.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 177). Aquesta mena de pactes entre els sobirans urgellencs i barcelonins no es repetiran fins a l'arribada al poder d'Ermengol III i Ramon Berenguer I.

²³ Evidentment no parlem d'un allunyament total, perquè entre ambdós territoris hi havia sintonia i estrets vincles des de feia més d'un segle. Amb tot, si n'analitzem els detalls veurem que els lligams que fins aquell moment havien unit ambdós comtats ara semblaven menys fermes que en anys anteriors i posteriors.

6.2. Ermengol II i Constança Belasqueta, comtes d'Urgell (1030-1036)

6.2.1. Els anys de govern conjunt

Celebrades les núpcies comtals cap al 1030-1031, Ermengol II i Constança Belasqueta van començar els anys de govern conjunt. Sabem que ja al principi de la tardor, els comtes venien un alou del seu patrimoni propi en terres solsonines.²⁴ Malgrat que el cas de Constança, actuant al costat del seu marit, no és ni molt menys únic, cal dir que segurament va ésser la comtessa d'Urgell més activa al costat del seu espòs. Com era costum, i així ho recollia la llei vigent aleshores,²⁵ quan es feia efectiu un matrimoni l'esposa havia de rebre com a dot una desena part dels béns del marit. Tot i la vigència d'aquesta pràctica, de tot el període estudiat només hem localitzat dos documents on el marit faci una donació d'aquestes característiques a l'esposa, especificant-ne els béns que li pertoquen. La primavera del 1031, Guitard donava a Guinedella la desena part dels seus béns i terres que tenia a Berén, cosa que també feia Radulf amb Blancuça amb les seves possessions a la vall de Cabó l'any 1037.²⁶ Que no s'hagin conservat més actes d'aquestes característiques, tanmateix, no vol dir que la pràctica no s'apliqués. La documentació referent a la comtessa Constança en aquest sentit és força explícita, atès que sovint quan actua al costat del seu espòs en la gestió dels béns comtals especifica que ho fa en virtut de la desena part dels béns que legalment li pertoquen.²⁷ La flamant comtessa, doncs, se'ns presenta com una dona activa al costat d'Ermengol, però no actuant amb el seu permís, sinó en virtut d'allò que per llei i per costum li pertocava.

La majoria d'actuacions conjuntes d'Ermengol i de Constança d'aquells anys es refereixen a la gestió de les propietats comtals. Així, el gener del 1032 venien propietats que tenien a

²⁴ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 62.

²⁵ Vegeu en aquest sentit el Llibre dels Judicis, III, 1, 5 referent a «la quantitat de béns que cal consignar com a dot». Partim de la traducció catalana moderna del *Liber iudiciorum* de BELLÉS, J. (ed.) (2008). *Llibre dels judicis...*

²⁶ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», docs. 43 i 59, respectivament.

²⁷ A tall d'exemple, BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 451; BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491; i SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 7.

la vall de la Vansa;²⁸ unes terres al límit meridional del comtat;²⁹ i donaven les viles de Llacuna, jussana i sobirana, amb l'església de Santa Susanna, a Tavèrnoles l'any 1033.³⁰ De fet, en aquelles dates el comte ja havia fet una altra donació al cenobi en qüestió a títol particular,³¹ una bona prova de les bones relacions que mantenia amb aquest monestir que havia estat dirigit per l'abat Ponç.³² El matrimoni comtal actuà novament, en aquesta ocasió al costat de la família vescomtal de Castellbò, en la donació d'unes terres a un tal Oliba (1035).³³ Finalment, les darreres actuacions conjuntes daten del 1036, quan van donar la meitat de la ciutat de Guissona a la canònica de Santa Maria de la Seu,³⁴ i també la meitat del castell de Santa Linya al bisbat.³⁵ Aquesta donació, i el judici que havia presidit la primavera d'aquell any mateix,³⁶ va ser la darrera actuació d'Ermengol II com a comte d'Urgell abans de partir cap a Terra Santa,³⁷ on finalment va traspassar, i per això fou recordat com *el pelegrí*.³⁸

Encara que a primer cop d'ull no ho sembli, moltes de les maniobres comtals d'aquells anys van ésser molt transcendents per tot d'aspectes que ens obliguen a considerar que a partir del 1030, aproximadament, va haver-hi un canvi en la política urgellenca. Aquestes actuacions deixen entreveure la recuperació dels llaços entre el poder comtal i la noblesa, la represa de les conquestes –gairebé una conseqüència de la recuperació d'aquests llaços– i un canvi de la relació amb al bisbat, sobretot quant a les dues donacions esmentades.

6.2.2. La recuperació dels vincles amb la noblesa

Quan l'any 1024 Ermengol II va ésser presentat en societat als judicis de Ponts i de Guissona, la noblesa del territori amb prou feines coneixia el jove comte, que actuà força dirigit pel bisbe Ermengol i la comtessa Ermessenda al llarg dels seus primers anys de govern. La noblesa urgellenca, tradicionalment fidel al poder comtal, no va girar l'esquena

²⁸ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 451.

²⁹ *Ibidem*, doc. 456.

³⁰ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 52.

³¹ *Ibidem*, doc. 51.

³² Més amunt hem plantejat, com a hipòtesi, que l'abat Ponç de Tavèrnoles podria haver estat l'intercessor entre Ermengol II i la família reial navarresa amb vista al matrimoni del comte i Constança. Com a mínim aquestes donacions plantegen la bona sintonia entre la família comtal i el monestir de l'abat Ponç.

³³ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 474.

³⁴ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491.

³⁵ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 5.

³⁶ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491 bis.

³⁷ La compravenda entre Ermengol II i Arnau Mir de Tost del castell d'Artesa datada el 1039 hauria de datarse, doncs, uns quants anys abans (CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 10).

³⁸ La versió primitiva de les *Gesta* ja parla d'Ermengol com *el pelegrí* (CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 142).

al comte, tot i que molts van enyorar aleshores el malaguanyat Ermengol I. Ja l'any 1029 veiem el comte reunit amb la classe dirigent arran del judici entre el vescomte Guillem i l'abat Duran de Santa Cecília d'Elins.³⁹ Tota la seva noblesa l'havia acompanyat alguns dies abans quan va restituir al bisbat la vila de Tuixent.⁴⁰ Hi havia el vescomte Guillem, Arnau Mir de Tost, Ricard Altemir, Isarn de Caboet, Ramon, fill de Borrell de Tarabau, i Guillem de Lavansa, entre més. Aquella cort comtal, que feia gairebé dues dècades que no es reunia al costat del comte, sembla que tornava a tenir el seu rol, si bé és cert que ja el 1024 molts nobles urgellencs havien fet costat al comte en el jurament que havia prestat al seu cosí Berenguer Ramon.⁴¹

Tot i així, l'any 1030, just abans d'esposar-se amb Constança, Ermengol II vengué unes propietats al vescomte Guillem i entre els signataris hi havia el bisbe Ermengol.⁴² Sembla com si aleshores el bisbe encara pretengués supervisar les actuacions del comte, cosa que ja no va tornar-se a repetir. Des del matrimoni amb Constança, el bisbe Ermengol desapareix de la política comtal i la noblesa del territori hi farà acte de presència de manera recurrent. Qui més va acompanyar Ermengol II va ser Arnau Mir de Tost, que sembla ocupar el protagonisme que havia tingut Guillem de Lavansa durant els anys de govern d'Ermengol I.⁴³ Els Caboet també hi són presents de manera més o menys recurrent,⁴⁴ com els Castellbò,⁴⁵ els Tarabau⁴⁶ i els esmentats Lavansa,⁴⁷ a més de membres de la mitjana noblesa. No és estrany que durant els anys de la regència de Constança fossin aquests llinatges, els més pròxims al poder comtal.

La represa dels vincles entre comte i noblesa era fonamental perquè la conjuntura, malgrat els canvis, tornés a una situació semblant a la del 1010. Afrontar un procés de conquesta sense aquest pacte tàcit implicava que cadascú fes la guerra pel seu compte, amb els desordres que podia comportar. D'aquesta manera, la família comtal tornava a tenir el poder de convocar la guerra o d'optar per la pau, una prerrogativa que li

³⁹ MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 35.

⁴⁰ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 425.

⁴¹ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dir.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 177.

⁴² *Ibidem*, doc. 429.

⁴³ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», docs. 51 i 52; BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491; i CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 5.

⁴⁴ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 62; BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 52; BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 474; BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491.

⁴⁵ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 474; i BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491 bis.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. 491.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. 491.

assegurava la puixança econòmica i l'autoritat sobre la resta de senyors territorials. Com veurem, a partir de mitjan segle XI van obrir-se uns quants conflictes territorials amb Cerdanya i Pallars i només la força de la unió del comte i els seus pars podia garantir la defensa del territori. I si Ermengol III va ésser capaç de conduir una host a Barbastre l'any 1064 va ser també perquè els seus homes van assistir amb els seus guerrers a la crida comtal.

La restitució dels vincles entre noblesa i poder comtal, doncs, assegurava de nou la puixança del territori urgellenc i de la seva classe dirigent a mitjan segle XI.

6.2.3. La represa de les conquestes comtals

Encara que en parlarem amb més detall, creiem important de destacar també que a partir de la dècada del 1030 les conquestes comtals van reactivar-se. Des de la mort d'Ermengol I el 1010 s'havien vist frenades tot i alguns avenços dirigits pel regent Ramon Borrell i pel bisbe Ermengol. En temps d'Ermessenda i durant els primers anys de govern d'Ermengol II les conquestes van veure's frenades o relegades a un segon pla. Quan el comte va madurar de manera suficient per desfer-se de la tutela de la seva tieta i del bisbe i va unir-se a una dama que probablement era originària també d'un món de frontera, el procés expansiu del comtat va reactivar-se. I l'afermament dels llaços amb la noblesa no va fer sinó animar clarament la set de terres i botí.

Sabem, en aquest sentit, que el 1032 Ermengol i Constança venien una terra considerada erma, però que segurament no era deserta, a l'extrem sud del comtat, a tocar de terres musulmanes com explica el document.⁴⁸ A canvi de la venda d'aquella propietat els compradors, homes de frontera vinculats a un noble mitjà com era Miró de Ponts, havien de construir una torre i mantenir un cavaller al servei del vicari de Ponts. La terra en qüestió limitava ja amb el riu Sió, l'àrea on es dirigien els ulls dels futurs avenços urgellencs rumb a Agramunt. Era un territori que ja tenia algunes guàrdies, senyal que els uns i els altres controlaven què feien els veïns de l'altra banda de la frontera, però segurament no hi havia cap fortificació defensiva com una torre i encara menys un castell. L'objectiu comtal de fortificar aquest lloc era guanyar terreny a migdia i establir una base per a futures iniciatives en el mateix sentit.

I més enllà de la fortificació, aquests compradors –Segnimir, Jocfred, Banci, Oliba Bernat, Marcuç, Bernat Ferriol i Riquer–, anomenats pels comtes «fidels nostres», no eren simples pagesos que anaven a rompre terres. Eren més aviat homes d'armes, potser a cavall, que

⁴⁸ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 456.

s'encarregarien de defensar aquell indret avançat de possibles atacs enemics. Com que els comtes els concedien la meitat de les dècimes i primícies del lloc, hem de suposar que en aquell lloc habitava algú que a partir d'aquell moment va passar a treballar per a aquells homes, ja fos construint l'esmentada torre, ja fos treballant-hi la terra. I quan no calia defensar l'indret, el pillatge en terres enemigues era l'altra activitat d'aquests homes que vivien assedegats de botí i de noves possessions.

Encara que no hi hagi gaires documents semblants d'aquesta dècada, l'esmentat és una bona mostra de l'interès que tenien els comtes per la frontera. Les iniciatives que ben aviat engegaria Arnau Mir de Tost cap a la vall d'Àger, amb el consentiment comtal, responen a una mateixa realitat. I, malauradament, moltes altres iniciatives d'aquestes característiques, si bé van existir, no han quedat documentades i només podem saber de la conquesta d'un nou espai quan ja ha passat a formar part de l'edifici comtal.

6.2.4. La família comtal i el bisbe Ermengol

I a partir del 1030 Ermengol II i el prelat conflentí sembla que van allunyar-se. De fet, des de l'arribada de Constança Belasqueta a Urgell el bisbe desapareix completament de la documentació comtal. És cert que continua gestionant les propietats episcopals, però sembla que entre ell i el comte hagin desaparegut els lligams. Va ajudar-hi que el prelat fos lluny d'Urgell pràcticament tot el 1034, però sembla estrany aquest canvi tan sobtat d'un dia per l'altre. Al nostre entendre, si la presència de la noblesa al costat del comte ens indica afermament dels llaços entre Ermengol II i la classe dirigent, la desaparició del bisbe de la documentació comtal ens obliga a parlar de ruptura.

Síntoma clar d'aquest tall de relació entre poder comtal i poder episcopal és que durant els anys en què Ermengol II, Constança i el bisbe Ermengol van conuiu a Urgell, no va haver-hi cap donació comtal a l'Església urgell-litana, fins aquell moment una tradició secular. Curiosament, les donacions al bisbat van començar a partir del 1036, quan no feia ni un any que el bisbe havia mort. I les donacions no eren pas d'índole menor. La primera, del març del 1036, era la meitat de la ciutat de Guissona, aprisiada, segons el document, pel venerable bisbe Ermengol.⁴⁹ I en aquella donació hi havia ni més ni menys que Guillem de Lavansa, enemic declarat del bisbe. La donació pot interpretar-se de dues maneres: o bé el matrimoni considerava que havia de lloar la figura del difunt bisbe oferint a l'Església d'Urgell la conquesta que el conflentí havia dirigit, o bé Ermengol II i Constança van esperar-se oportunament a fer la donació després de la mort del prelat. Nosaltres pensem

⁴⁹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491.

que si van fer-la en aquell moment i no abans va ésser per evitar que el bisbe abandonés la vida terrenal posseint tots els fruits del seu esforç. La família comtal va tenir cinc anys per fer aquella cessió i per haver demanat al bisbe que pregués per les seves ànimes, i si realment no van fer-ho abans fou per aquest motiu. I encara aquell any, abans que el comte partís cap a Terra Santa, Ermengol II i Constança van donar la meitat del castell de Santa Linya al bisbat,⁵⁰ una altra possessió que el bisbe hauria volgut gestionar en vida.

I, curiosament, el flamant bisbe Eribau (1036-1040) va ésser elegit almoiner del comte⁵¹ i apareix en més d'una ocasió i de dues actuant al costat Constança,⁵² encara que ella i el prelat cardoní van ser contemporanis a Urgell el mateix nombre d'anys que ho havien estat la comtessa i Ermengol. És plausible de pensar que el nou bisbe era més de la corda de la comtessa regent que no pas el seu predecessor.

6.2.5. El refredament de la relació amb Barcelona (1024-1048)

Però el bisbe no és l'únic amb qui el matrimoni comtal va refredar la relació. Els dirigents barcelonins i urgellencs de les dècades dels trenta i dels quaranta del segle XI no semblen vinculats de la manera acostumada fins aquell moment. Des que Sunyer de Barcelona i Sunifred d'Urgell havien treballat conjuntament per aconseguir la pau amb el califat, la relació entre ambdós territoris havia estat d'allò més estreta. Entre el 943 i el 993, tots dos comtats van compartir comte –Borrell II–, del 993 al 1010 els germans Ermengol I i Ramon Borrell havien seguit una política conjunta, i del 1010 al 1024 Urgell s'havia regit des de Barcelona i el futur comte s'havia educat al palau comtal d'aquella ciutat. Quan Ermengol II esdevingué comte d'Urgell va signar una convinença amb el seu cosí Berenguer Ramon, segurament animats per Ermessenda.⁵³ Els vincles eren tan estrets que fins i tot l'urgellenc es comprometia, si moria sense descendència, a llegar al seu cosí uns quants castells de la marca d'Urgell.

Encara alguns anys més tard, el 1029, quan Ermengol II va vendre a Arnau Mir de Tost el castell de *Montangone* per l'astronòmica quantitat de mil sous, un dels signants era Berenguer Ramon.⁵⁴ Com hem dit, sembla que en alguns aspectes el comte d'Urgell sigui encara tutelat des de Barcelona. Però d'aleshores ençà, tot sembla canviar. Una vegada es

⁵⁰ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 5.

⁵¹ El testament no s'ha conservat, però ho sabem gràcies a les donacions fetes en virtut d'aquell testament pels almoiners, entre els quals figura Eribau (SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 7; i BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 58).

⁵² Per exemple, *Ibidem*, doc. 58 (any 1039); i BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 51 i 54 (any 1040).

⁵³ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dir.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 177.

⁵⁴ *Ibidem*, doc. 198.

produeix el matrimoni amb Constança, Urgell s'emancipa d'aquesta tutela i els vincles entre ambdós territoris tornen un segle enrere. Amb això no volem dir, tanmateix, que hi hagi una ruptura. No dubtem pas que en cas de necessitat imperiosa els cosins s'haurien assistit l'un a l'altre. Però com que la situació no era de necessitat, cadascú va seguir el seu propi camí.

Pensem que com en el cas de la relació amb el bisbe Ermengol, la nova política del matrimoni comtal topava amb el que Ermessenda havia intentat construir fins aleshores. Durant la regència, l'esposa de Ramon Borrell havia optat per reduir el pes de la noblesa guerrera, per frenar les conquestes i per donar llibertat d'acció al bisbe Ermengol, premiant-lo amb donacions. Ermengol i Constança, a partir del 1030, van fer exactament el contrari i això només podia comportar que cadascú seguís el seu camí. I quan Berenguer Ramon va morir el 1035 i Ermessenda va esdevenir protagonista de nou, la cosa no va millorar. No va ser fins que Ramon Berenguer I va assolir la maduresa suficient per ser partícip del govern dels seus dominis que no va establir contacte amb el seu cosí Ermengol III, moment a partir del qual la sintonia entre les cases comtals de tots dos territoris va reactivar-se.

6.2.6. Ermengol II, el comte pelegrí

L'agost del 1036 Ermengol II actuà per última vegada al seu comtat. Poc després empenia un viatge cap a Terra Santa que acabaria essent, de fet, el seu últim viatge. La partida del comte, amb tot, no va produir-se en solitari. Entre més, l'acompanyava el vescomte Guillem de Castellbò, que ja devia tenir segurament més de setanta anys. L'edat avançada de Guillem, tanmateix, li va impedir de fer gaire camí i va morir a Vic el 30 de gener de l'any 1037.⁵⁵ Sabem que la destinació del seu viatge era el Sant Sepulcre de Jerusalem, el qual cada vegada era més visitat per pelegrins de tot l'Occident europeu. Així, tot i que els pelegrinatges a Roma continuaven essent molt nombrosos, a partir del segon terç del segle XI detectem que Terra Santa, i el Sant Sepulcre especialment, prenen una gran volada. Pensem que aquest fet va ésser important per això que anomenem la sacralització de la guerra en terres urgellenques i per l'erecció d'un temple a la mateixa ciutat d'Urgell dedicat al Sant Sepulcre, qüestions que tractarem en el seu moment.

Ermengol esperava tornar a casa una vegada completat el pelegrinatge. L'edat del comte, uns vint-i-sis anys en aquell moment, no fa pensar que la seva intenció fos d'anar-se'n a

⁵⁵ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 499. Malgrat que no puguem saber-ho amb exactitud, seria molt estrany que Ermengol II i Guillem de Castellbò haguessin partit cap a Terra Santa cada un pel seu compte. Pensem que van plantejar junts el viatge.

Terra Santa per acabar-hi els seus dies. El seu decés degué produir-se al final del 1037 o al principi del 1038, tot i que no sabem a on exactament. Segons la versió primitiva de les *Gesta* es produí el 1037, però es tracta, segons l'editor, d'un fragment de mal llegir en què no podria descartar-se que en comptes de M^oXXX^oVII^o hi digués M^oXXX^oVIII^o.⁵⁶ L'agost d'aquell any els almoiners que havia elegit quan va testar –Constança, el bisbe Eribau i Arnau Mir de Tost– feien una donació a Santa Maria de la Seu en virtut del testament del comte,⁵⁷ el qual malauradament no s'ha conservat. I just un any després, els mateixos protagonistes feien una donació semblant a Tavèrnoles, seguint també les directrius del difunt comte.⁵⁸

A Urgell, la situació s'assemblava a la del 1010 en alguns aspectes, mentre que en uns altres era del tot diferent. Ermengol III tenia tan sols quatre anys quan el seu pare va anar-se'n i segurament els pocs records que devia conservar-ne eren força vagues. De nou, doncs, el comte titular deixava el territori orfe i un successor molt lluny encara d'assolir la majoria d'edat per governar. En aquella ocasió, tanmateix, a Urgell restava un poder fort encarnat per la comtessa Constança Belasqueta. Ella havia governat colze a colze amb el seu marit durant cinc anys i pensem que molts dels toms polítics que va fer Ermengol II en aquelles dates van deure's més a la seva esposa que no pas a ell. La regència de més d'una dècada que aleshores començava no havia de canviar res del que es feia des del 1030. A diferència del 1010, doncs, el territori no seria governat des de fora i no hi havia cap motiu per capgirar les directrius polítiques dels últims anys. A més, el flamant bisbe era més pròxim al tarannà de la comtessa Constança que no pas el difunt prelat conflentí. El poder episcopal, aleshores, tornaria a quedar supeditat, en alguns aspectes, al comtal.

Així doncs, entre el 1036 i el 1048 res no havia de canviar respecte del que s'havia anat construït des del 1030. Constança, a més, gaudia de la plena fidelitat de la noblesa urgellenca, la qual veia amb bons ulls la manera de fer de la comtessa. Tota la classe dirigent, en especial Arnau Mir de Tost, va secundar la que els anys vinents seria la sobirana que marcaria el destí del territori.

⁵⁶ CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p. 142, nota 73.

⁵⁷ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 7.

⁵⁸ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 58.

6.3. La represa de les conquestes i el cobrament de paries (1030-1048)

Malgrat que Ramon Borrell i la noblesa urgellenca van mantenir viu l'esperit bel·licós del difunt Ermengol I al sud-oest de Ponts, direcció a Artesa, i encara que el bisbe Ermengol va conquerir Guissona, l'expansió urgellenca va avançar poc a partir del 1010. Sense un impuls clar de l'autoritat comtal, que tenia la capacitat de convocar la guerra i d'acordar la pau, el procés expansiu cap a migdia ràpidament va quedar frenat. No va ajudar-hi, tampoc, que la regent Ermessenda no posés entusiasme en aquest aspecte, ni que el jove Ermengol II fos el guerrer i el polític que havia estat el seu pare. L'arribada de Constança Belasqueta a Urgell va capgirar-ho tot, atès que la flamant comtessa i Ermengol II, ja més madur, van decidir de recuperar els vincles amb la noblesa guerrera i de reprendre les conquestes en un context procliu. El califat, afectat per lluites intestines des de la fi de la primera dècada d'aquella centúria, s'havia fragmentat en regnes taifa brillants culturalment, però més febles que l'antic califat militarment. En un parell de dècades els confins urgellencs van estendre's al sud-oest de Guissona, al sud de Ponts i a les valls de les Nogueres, pallaresa i ribagorçana, a migdia del Montsec, tot arribant a les portes d'Agramunt, ben aviat la nova capital del comtat, i també de Balaguer.

6.3.1. De la guerra civil als regnes taifa

Durant gairebé un segle, entre el 929 i el 1003, el califat de Còrdova va ésser l'estat hegemònic de l'Europa occidental. Els regnes i comtats del nord peninsular vivien amb l'esperança de no desaparèixer a les seves mans i pactaven la pau amb el califa per sobreviure. Si Ermengol I va poder avançar cap al sud i tenir la sort de sortir-ne benparat – a Albesa i a Torà– va ser perquè aquell gegant contra el qual s'encarava començava a tenir els peus de fang. Quan va esclatar la guerra civil en terres andalusines, els senyors cristians de més enllà de la frontera van intentar de treure'n profit, ja fos lluitant-hi com a mercenaris, ja fos fent avançar els seus dominis en detriment d'unes autoritats musulmanes més pendents de l'interior que no de l'exterior. La represa de les conquestes

urgellenques, i potser això tampoc no va ésser casualitat, va produir-se a partir del moment en què va certificar-se la defunció del califat després d'anys de lluita.

Encara que l'estiu del 1010 les hosts comtals van tornar a casa provinents de l'expedició a Còrdova, la *fitna*, la guerra civil a al-Àndalus, va continuar. Després de l'assassinat de Muhammad, al servei del qual havien lluitat els comtes, Hisam II va ésser entronitzat de nou califa i va posar-se al capdavant de la defensa de la ciutat de Còrdova, assetjada durant tres anys per Sulaiman i els seus exèrcits berbers.⁵⁹ Finalment, la primavera del 1013 aconseguiren d'entrar a la ciutat, saquejada fins als fonaments.⁶⁰ L'assassinat de Hisam II i el saqueig de Còrdova van marcar un abans i un després en el conflicte perquè els berbers van instal·lar-se com a nous senyors en algunes regions, mentre que en unes altres –com a Saragossa, Tortosa, Dènia i Toledo, per exemple– o bé les antigues famílies aristocràtiques van mantenir-hi el poder, o bé antics membres de l'administració califal van instal·lar-s'hi cercant refugi i van convertir-se en governadors.⁶¹

De facto, doncs, el califat s'havia desmembrat en un mosaic de sobiraniaes que anomenem *taifes*, realitats polítiques estatals a petita escala que substituïen l'antic poder califal. Malgrat que alguns van continuar lluitant per la dignitat califal cordovesa, com Ali ibn Hammud, el qual prengué Còrdova i assassinà Sulaiman (1016),⁶² el cas és que els projectes de reunificació d'al-Àndalus sota una sola autoritat eren ja una quimera. Uns altres descendents d'Abd al-Rahman III van intentar proclames semblants, però per una raó o una altra el desenllaç sempre era el mateix. Finalment, seguint E. Manzano, els qui van posar fi a la disbauxa de proclamacions van ésser els mateixos cordovesos, que van depositar l'últim califa, al-Mu'tadd, i el van expulsar de Còrdova juntament amb tota la seva família.⁶³ Aquell 1031, el califat, que ja feia més de dues dècades que no era sinó una entelèquia, va desaparèixer definitivament.

Ja abans del 1031, com hem dit, l'antiga estructura califal va ésser substituïda per una multiplicat de poders autònoms, els regnes de taifa. Cadascun s'havia constituït a la seva manera i presentava una estructura que li era pròpia i que no havia d'ésser igual que la dels seus veïns. De la mateixa manera que parlem de regnes i comtats del nord peninsular com si fossin entitats pròpies i diferents, malgrat tot un seguit de similituds internes, també hem de fer-ho així en relació amb els estats sorgits de l'antic califat. Uns estats que van ser brillants en alguns aspectes, com ara el cultural, però que en uns altres eren ben

⁵⁹ MANZANO, E. (2010). *Épocas medievales...*, p. 257.

⁶⁰ VIGUERA, M. J. (1992). *Los reinos de taifas y las invasiones magrebíes*. Madrid, Mapfre, p. 32-33.

⁶¹ MANZANO, E. (2010). *Épocas medievales...*, p. 258; VIGUERA, M. J. (1992). *Los reinos de taifas...*, p. 35

⁶² *Ibidem*, p. 36.

⁶³ MANZANO, E. (2010). *Épocas medievales...*, p. 259-260.

lluny de l'antiga Còrdova, sobretot militarment. I això era un desavantatge important tenint en compte la pressió que feia gairebé tres dècades que exercien uns territoris cristians avesats a la guerra i hàbils en el maneig de les armes. La balança, en aquest sentit, era desequilibrada a favor dels cristians, i els andalusins, més que amb l'espasa, van intentar de contenir els enemics amb or. Les paries van popularitzar-se cap a mitjan segle XI com a sistema per evitar els atacs, i durant un temps van ésser eficaces, però eren una arma de doble tall. Si realment els regnes taifa podien pagar en or a canvi de no ser atacats, quines riqueses devien guardar els seus palaus? Això no feia sinó esperonar l'interès dels cristians per la conquesta i el botí. A més, l'or no representava l'adquisició de noves terres i això feia difícil als comtes i reis de contenir els seus guerrers àvids de dominis. Si a tot això, hi sumem el caràcter religiós que la guerra començava a adquirir de part de la classe dirigent dels regnes del nord peninsular, l'avenç cap a migdia en detriment dels regnes taifa semblava inevitable.

Els comtats sud-pirinencs, principalment Urgell i Barcelona, amb una frontera més ampla, limitaven amb els regnes de taifa de Saragossa, Lleida i Tortosa. La taifa de Saragossa era segurament una de les més importants de tot al-Àndalus. Aquest territori, des de la mateixa conquesta musulmana de la península, havia gaudit d'una certa autonomia, una situació que després del 1013 encara va reforçar-se més. L'emirat o taifa saragossà va ésser regit per la dinastia tugíbida fins al 1039, moment a partir del qual passà a mans dels Banu Hud de Lleida. El tugíbida Mundir b. Yahya va ascendir en els exèrcits d'Almansor al principi del segle XI i tot i que al començament de la guerra civil va dirigir-se a Còrdova en suport de Muhammad, l'any 1010 va canviar de bàndol i va posar-se al costat de Sulaiman, el qual li va confirmar el govern saragossà.⁶⁴ Malgrat que els seus dominis limitaven amb els dels comtats de la Marca, Mundir va mantenir bones relacions amb Berenguer Ramon, sobretot arran del matrimoni d'aquest amb la castellana Sança. El seu fill i successor, Yahya al-Muzaffar, va continuar detenint el poder fins a la seva mort ocorreguda l'any 1036, moment a partir del qual van començar els conflictes. El successor d'aquest últim era força jove i fou assassinat, cosa que va implicar que el cosí Sulaiman, dels Banu Hud que governaven Lleida, es dirigís sobre Saragossa i es proclamés també emir d'aquesta taifa.⁶⁵

Va ser així com Sulaiman al-Mustain dels Banu Hud esdevingué senyor de Lleida, de Saragossa i de Calataiud fins a la seva mort l'any 1046. Amb tot, per governar aquests territoris va tenir el suport dels seus fills: Yusuf va gestionar Lleida, Lubb Osca, Mundir

⁶⁴ VIGUERA, M. J. (1992). *Los reinos de taifas...*, p. 60-61.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 62.

Tudela i Muhammad Calataiud, mentre que el seu altre plançó Ahmad restà a Saragossa com a futur hereu de tots els dominis paterns.⁶⁶ Amb tot, a la mort del pare van començar les costoses disputes entre germans. Ahmad volia sotmetre'ls tots, però tingué dificultats per fer-ho amb la Lleida de Yusuf. Ahmad ibn Sulaiman va ser un dels personatges més importants del seu temps en la història del nord-est peninsular, on fou contemporani de Ramon Berenguer I i d'Ermengol III d'Urgell, els seus enemics territorials. De fet, Ahmad fou víctima dels atacs conjunts de barcelonins i urgellencs, i d'aquests últims amb els aragonesos. Va aturar la presa de Graus (1063), però no va poder evitar la de Barbastre (1064), tot i que va reconquerir la plaça defensada per Ermengol III l'any següent.

Sense entrar a fons en la història de les taifes o emirats, aquesta contextualització és interessant i necessària per veure qui hi havia més enllà dels *limes* dels comtats i quina era la seva situació interna. Ja hem comentat que aquests regnes eren militarment més dèbils que l'antic califat i si hi sumem les lluites internes d'aquells anys, tant les esmentades com unes altres que no hem mencionat, s'explica que les forces cristianes del nord, des del principi de l'onzena centúria, comencessin a avançar amb força cap a migdia. L'hegemonia musulmana a la península, tot i que va tenir certs repunts amb l'arribada dels almoràvits i dels almohades, arribava a la fi.

6.3.2. Cap a les portes d'Agramunt

La conquesta urgellenca de Guissona havia servit per establir el primer domini ferm a la plana, un domini que s'havia consolidat amb establiments de menys importància al sud. Així, sabem que el 1024 Guillem de Lavansa era senyor del Llor⁶⁷ i alguns anys més tard (1031) el bisbe Ermengol gestionava un alou que delimitava amb Concabella i Terrafeta,⁶⁸ ambdós indrets situats a tocar del Sió, riu que passa per Agramunt. De fet, a uns cinc quilòmetres a l'oest de Concabella i a uns vuit a l'est d'Agramunt hi ha un turó anomenat de Sant Ermengol, potser un vestigi de fins on va arribar el bisbe amb les seves conquestes. Ja hem vist, d'una altra banda, que el 1032 Ermengol II i Constança venien una terra que limitava també amb el riu Sió, tot i que no sabem amb exactitud si més amunt o més avall d'Agramunt.⁶⁹

En aquelles dates, doncs, la frontera es trobava a la zona de la Segarra, a tocar del riu Sió. Al seu testament, datat l'any 1040, el bisbe Eribau parla de la «marchia Segarre»,⁷⁰ un

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 2.

⁶⁸ *Ibidem*, doc. 3.

⁶⁹ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 456.

⁷⁰ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 527.

concepte, el de marca, que també utilitza Guillem de Lavansa quan parla de les seves propietats a redós del Llor el 1045.⁷¹ Una zona, val a dir, ja extremadament fortificada en aquell moment. En una àrea d'uns deu quilòmetres quadrats, Guillem hi esmenta els castells del Llor, el Far, Castellmeià, Queràs, Tudela i Prenyanosa, a més d'uns altres indrets, segurament en un radi una mica més ampli, que també eren fortificats com ara les Oluges (comtat de Cerdanya) i «Turre Rubea» i Bellveí. Evidentment no totes aquestes fortificacions eren grans castells: segurament eren una combinació de torres i petites fortalezes formades per una torre i una petita muralla. És evident, amb tot, que es tractava d'una zona de frontera ben defensada i castralitzada.

Tota aquesta marca de Segarra al sud de Guissona va definir l'extrem sud-est del comtat d'Urgell, atès que l'avenç barceloní des del comtat de Manresa cap a l'oest, rumb a Lleida, va servir primer per ofegar Cerdanya i, després, per tancar l'avenç dels Ermengol. L'expansió urgellenca es produiria a partir d'aleshores cap a l'oest, primer seguint el curs del Segre al nord de Balaguer i després conquerint el curs meridional de les dues Nogueres.

Ja hem vist que en temps de Ramon Borrell com a regent probablement va produir-se algun intent de conquesta seguint el curs del Segre en direcció a Artesa, Alòs de Balaguer i Rubió, possessions que entre el 1024 i el 1026 ja eren de segur urgellenques.⁷² La intenció d'Ermengol II era de consolidar definitivament el control d'aquesta zona, cosa que féu al principi de la dècada dels trenta del segle XI. Tenim constància d'un document del 1037 que parla dels castells d'Artesa i de Malagastre donats pel comte Borrell a un tal Arnau Mir de Cervera, presumiblement fals.⁷³ Sí que és verídica, per contra, la venda que feren Ermengol II i Constança del castell d'Artesa a Arnau Mir de Tost i a Arsenda, malgrat que el document presenti una datació incorrecta.⁷⁴ D'una altra banda, alguns textos ens parlen de manera indirecta de la possessió d'Alòs de Balaguer abans del 1040,⁷⁵ tot i que ja hem vist que era un domini comtal des de la dècada dels vint. És difícil d'establir el moment exacte de la incorporació d'aquesta zona a Urgell i des d'on. Va ésser seguint el curs del Segre des d'Artesa? O bé quan des de Meià va saltar-se cap a Santa Linya, potser pel coll d'Orenga, va atacar-se Alòs per est i oest? El cas és que l'expansió per aquesta zona és força menys

⁷¹ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 93.

⁷² FELIU, G., SALRACH, J. M. (dir.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 177.

⁷³ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, 6. La falsedat no sols queda demostrada pel fet que el donador sigui el comte Borrell (o Ramon Borrell?), ambdós traspasats feia anys, sinó perquè el castell d'Artesa fou donat a Arnau Mir de Tost i no a un tal Arnau Mir de Cervera (*Ibidem*, doc. 10).

⁷⁴ *Ibidem*. El 1039 Ermengol II ja havia mort. Amb tot, el document no presenta elements que facin sospitar de la seva autenticitat i, ara per ara, el donem per bo com a testimoni històric.

⁷⁵ *Ibidem*, doc. 5.

clara. Sí que podem afirmar que el 1036 Santa Linya, ja a la riba occidental de la Noguera Pallaresa, formava part del comtat d'Urgell i passava a ésser una possessió d'Arnau Mir de Tost.⁷⁶

Podem considerar, per tant, que al final de la dècada del 1040 Urgell arribava pràcticament al riu Sió. De fet, el domini comtal feia una mena de mitja lluna entre la Prenyanosa i l'aiguabarreig de la Noguera Pallaresa i el Segre; una mitja lluna al voltant del Sió que només deixava en mans andalusines Agramunt i els termes limítrofs. La presa d'aquest indret no va produir-se fins a mitjan segle XI i ja per iniciativa del comte Ermengol III.

6.3.3. La conquesta de la vall d'Àger

La conquesta de la vall d'Àger és probablement més fàcil de resseguir cronològicament que no pas la dels altres indrets esmentats més amunt. És possible que la presa d'Àger fos la primera gran expedició –i potser també l'única– capitanejada per Ermengol II seguit de la seva noblesa guerrera. Gràcies a una donació feta pel mencionat comte i per Arnau Mir, amb les respectives mullers, sabem que el 1034 ja s'havia produït la presa d'una bona part de la vall. La campanya devia haver començat a la primavera i al setembre d'aquell any ja havia culminat.

Encara que sembli que la lògica imperant dels urgellencs era d'avançar cap al sud i no cap a l'oest, l'expansió cap a Àger era molt més *natural*, i útil, del que podria semblar a primer cop d'ull. A la mort d'Ermengol I el 1010, l'antiga fortificació andalusina de Meià havia passat a mans urgellenques. Seguint el Montsec de Rúbies, a l'oest de Meià, la vall s'estenia fins al coll d'Orenga, lloc de partió de les aigües entre la Noguera Pallaresa i el Segre. Assolit el coll, doncs, els urgellencs tan sols havien de davallar fins a la Noguera per trobar-se a la porta oriental de la vall d'Àger. No oblidem, d'una altra banda, que la Conca Dellà era també urgellenca i que des d'allà, saltant el Montsec, s'arribava al mateix lloc. A més, Ermengol II tampoc no podia seguir el curs del Segre cap al sud des d'Artesa i Alòs perquè la ciutat andalusina de Balaguer defensava l'indret i els urgellencs encara eren lluny de poder aspirar a prendre-la. La vall d'Àger, doncs, era l'opció lògica.

⁷⁶ *Ibidem*. El cert és que el document presenta un element que fa sospitar sobre la seva autenticitat: la inclusió dels «cimiteriis» (cementiris) en la donació comtal en un moment on encara no s'han instaurat les sagreres. És possible que la inclusió d'aquest element sigui producte d'una interpolació posterior, cosa que respondria a la pregunta que es fa l'editor del document, R. Chesé, quan es planteja si es tracta d'un document original o d'una còpia coetània. Sembla, doncs, que es tractaria d'una còpia uns quants anys posterior amb alguna interpolació.

Els urgellencs no van ésser els primers a arribar a les portes d'Àger. Els pallaresos sembla que tenien enclavaments a la carena del Montsec (Sant Llorenç de la Roca, l'Escumó i Mallabecs)⁷⁷ i probablement consideraven aquesta vall com la seva zona natural d'expansió. Així doncs, a principi de la dècada dels trenta dos comtats es disputaven la presa d'aquell indret i no hi havia cap recompensa per al segon a arribar-hi. Amb la intenció d'ocupar Àger, Ermengol II va convocar les seves hosts. Molts feia temps que esperaven la crida i la resposta no va fer-se esperar. Arnau Mir, ja amic del comte a més de company d'armes, segurament fou qui més va implicar-s'hi, fins al punt que podem considerar que fou una empresa conjunta. Quan acabà l'hivern, com havia estat tradicional en els temps de glòria de l'imperi carolingi, la host es reuní amb l'esclat de la primavera i posà rumb a les portes d'Àger. És difícil de saber si les autoritats andalusines defensaven la vall o si era una *terra de ningú*, tot i que sí que sabem que la vall era habitada majoritàriament per cristians mossàrabs que havien viscut anys i segles sota teòric domini musulmà.⁷⁸

El setembre del 1034 Ermengol II, Constança Belasqueta, Arnau Mir i Arsenda feien una donació a Sant Miquel de Cuixà d'unes quantes propietats situades a la vall d'Àger, recentment conquerida.⁷⁹ A partir d'aquell moment hi ha documents que testimonien la gestió d'aquest indret pels comtes i els nous senyors.⁸⁰ Però la vall no va ser l'únic territori que va conquerir-se. Ja hem vist que Santa Linya era una possessió urgellenca el 1036.⁸¹ És possible que els límits del castell de Santa Linya es definissin a la serra de Mont-roig, mentre que els d'Alòs es devien establir a la serra Carbonera, a l'altra riba del Segre. Així doncs, cap al 1040 Urgell arribava fins a l'estret del riu al nord de Camarasa, just a l'aiguabarreig de la Noguera Pallaresa i el Segre.

La donació a Cuixà del 1034 –no deixa d'ésser simptomàtic que Ermengol II no faci donacions al bisbat d'Urgell durant els anys de govern del bisbe Ermengol– era signada, entre més, per un tal «Roger, comte per la gràcia de Déu», identificat per F. Fité i E. González amb el comte Roger I de Foix.⁸² Malgrat que no puguem estar-ne totalment

⁷⁷ FITÉ, F., GONZÁLEZ, E. (2010). *Arnau Mir de Tost...*, p. 104.

⁷⁸ En aquest sentit vegeu BENET, A. (1983). «Una comunitat mossàrab a la vall d'Àger...»; i BENET, A. (1994). «La comunitat mossàrab d'Àger», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XVII, La Noguera, p. 29-31.

⁷⁹ Qui primer va esmentar aquest document va ser MIRET, J. (1900). *Investigación histórica...*, p. 70-71. Segons que sembla, el document originari de l'arxiu de Cuixà va acabar formant part de la Col·lecció Moreau (vol. 22, foli 82 r-v), conservada a la Biblioteca Nacional de França. Segurament la majoria d'autors, com nosaltres, no han consultat el document original i han seguit la referència que aporta J. Miret.

⁸⁰ Per exemple, CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, docs. 5 (any 1036), 8 (any 1038), 12 (any 1042) i 13 (any 1042).

⁸¹ Per exemple, *Ibidem*, doc. 5.

⁸² FITÉ, F., GONZÁLEZ, E. (2010). *Arnau Mir de Tost...*, p. 105.

segurs, és plausible que aquest comte hagués participat en aquella conquesta. De fet, Roger era parent de la segona esposa d'Ermengol III, Clemència de Bigorra. No seria descartable que en la nova política d'aliances engegada per la família comtal urgellenca, gestionada sobretot per la comtessa Constança, es teixissin vincles amb els foixencs, cosa que explicaria la seva participació en aquesta campanya.

Des del punt de vista andalusí, la presa d'Àger, ja fos una possessió directa, ja fos una *terra de ningú*, era molt negativa perquè ofería als enemics territorials moltes facilitats per avançar cap a Estopinyà i cap a l'est del districte de Barbastre, en direcció a Lleida i Balaguer. Àger, a més, era un domini perillós des del seu punt de vista perquè era fàcilment defensable orogràficament, però alhora permetia atacs fàcils cap als mencionats dominis andalusins. No seria estrany, doncs, que les forces andalusines haguessin intentat de recuperar la vall a final de la dècada dels trenta o principi de la dels quaranta del segle XI. Així ho defensen alguns autors,⁸³ tot i que no és clar si els contraatacs andalusins van servir per recuperar el domini sobre la vall o tan sols van ésser ràtzies de càstig. Sembla, això sí, que la defensa (o recuperació) d'Àger va anar a càrrec d'Arnau Mir, cosa que li va servir per afermar clarament el seu domini sobre tota la regió.

Cap a mitjan segle XI, doncs, quan Ermengol III va assolir la majoria d'edat per governar, Àger era un domini del seu fidel Arnau Mir, i el seu comtat s'estenia de les valls d'Andorra i els congostos del Baridà fins a l'aiguabarreig de la Noguera Pallaresa i el Segre i fins al riu Sió, a les portes d'Agramunt.

6.3.4. L'expansió fronterera en clau interna

Però els camins de la conquesta no sols han d'entendre's en clau externa, d'avenç cristià en detriment de l'enemic musulmà. Les vies d'expansió d'aquells anys van marcar profundament la realitat interna dels comtats i va establir unes hegemònies que van determinar l'evolució del territori durant dècades i segles. Ja hem vist que des del tombant de l'any mil la frontera va esdevenir un dels principals llocs d'interès dels comtes de l'antiga Marca com a font de riquesa i de puixança econòmica. Com més amplis eren els dominis de marca de què disposava un comtat, més grans eren les seves possibilitats d'expansió territorial, de botí, de riqueses, de creació de nous establiments amb les rendes derivades, de recompensa a la noblesa fidel i un llarg etcètera. Podríem dir sense exagerar que la frontera determinava l'èxit o el fracàs d'un comtat a curt, mitjà i llarg termini. Si realment era així, podem imaginar fins a quin punt era intensa la cursa per obtenir més

⁸³ Ja ho proposava MIRET, J. (1900). *Investigación histórica...*, p. 70-71, segons que sembla seguint J. Villanueva. Vegeu-ne l'estat de la qüestió que plantegen FITÉ, F., GONZÁLEZ, E. (2010). *Arnau Mir de Tost...*, p. 145-146.

territoris a migdia i més frontera, una cursa que els urgellencs i els barcelonins havien dominat magistralment des de la fi de la pau amb Còrdova, gràcies també a la seva situació geogràfica. Alguns, quan van adonar-se de la importància que podia arribar a tenir una sortida cap al territori andalusí, van fer tard.

Si el comtat d'Urgell va vertebrar-se al voltant de la vall del Segre, el de Pallars va fer-ho al voltant de la Noguera Pallaresa. Ja des de la segona meitat del segle X, tanmateix, els pallaresos van veure com els urgellencs saltaven la partió de les aigües pel coll de Bóixols i obtenien el domini de l'extensa Conca Dellà fins a la riba de la Noguera. Així, les possibilitats d'expansió fronterera del comtat de Pallars van reduir-se a la meitat en pocs anys. L'única opció dels pallaresos al principi del segle XI era d'assegurar-se el domini del territori que hi havia entre la riba occidental de la Noguera Pallaresa i l'oriental de la Ribagorçana. Territorialment, amb tot, tenien la dificultat que la Ribagorça havia passat a mans del rei Sanç III de Navarra i, posteriorment, del seu fill Ramir I d'Aragó.⁸⁴ Des del comtat de Pallars Jussà, l'únic que tenia ja frontera,⁸⁵ veien com creixia un poder fort també a l'oest, un poder que li dificultaria, i molt, de fer el salt cap a la Noguera Ribagorçana.

La seva gran opció d'expansió a migdia era saltar el Montsec i aconseguir la vall d'Àger, per mantenir així una porta oberta cap als districtes de Lleida i de Barbastre, perquè l'opció balaguerina semblava monopolitzada pels urgellencs. El problema per al Pallars Jussà era que els comtes d'Urgell mai no van renunciar l'oest. Conscients del seu èxit amb la Conca Dellà, no és estrany que s'expandissin també a través dels peus del Montsec i conquerissin Àger. Amb aquesta conquesta, els pallaresos van veure com s'acabaven definitivament les seves aspiracions de créixer territorialment, amb les conseqüències que va comportar. Creiem, en aquest sentit, que les guerres entre el comtat de Pallars Jussà i el Sobirà van tenir relació amb aquest fet i que la guerra que va confrontar Ramon V de Pallars Jussà i Ermengol III d'Urgell podria estar-hi també directament relacionada.

Però Urgell no sols va expandir-se cap a l'oest. Des de principi del segle XI, quan va consolidar el domini sobre la vall de Llobregós, també va eixamplar dominis cap al sud-oest de Torà, a tocar dels dominis cerdans de la marca de Berga. Així, mentre que Ivorra,

⁸⁴ En realitat, qui succeí Sanç III a la Ribagorça i el Sobrarb fou Gonçal I, fill del monarca navarrès i germà de Ramir I. Amb tot, quan aquest va traspasar el 1043, en una mort misteriosa, els drets d'aquests territoris van passar a Ramir I d'Aragó.

⁸⁵ Sunyer I de Pallars, quan va traspasar el 1011, va repartir el comtat entre els seus fills Ramon III, comte de Pallars Jussà (1011-1047), i Guillem II de Pallars (1011-1035).

Castellmeià i la Prenyanosa eren dominis urgellencs,⁸⁶ Castellfollit de Riubregós, Sant Ramon i les Oluges eren dominis cerdans. El problema que tenia Cerdanya era que a l'oest Urgell frenava la seva expansió, però al sud els barcelonins tancaven també la seva frontera amb les conquestes de Cervera i Anglesola.⁸⁷ Barcelonins i urgellencs eren emparentats i si bé és cert que cap a la dècada del 1030 les relacions semblaven haver-se refredat, eren aliats naturals, mentre que la família comtal de Cerdanya i la de Barcelona (i la d'Urgell) tradicionalment havien xocat. Només cal recordar la batalla de Baltarga o la usurpació de la dècima episcopal en terres del comtat de Berga. El desenllaç va ésser el mateix que en el cas pallarès i el comtat de Cerdanya va quedar-se sense sortida directa cap a territori andalusí. No deixa de ser simptomàtic que en aquells anys també es produís un conflicte armat entre Urgell i Cerdanya, una disputa relacionada amb la nova realitat territorial de frontera.

Així doncs, a mitjan segle XI només els comtats d'Urgell i Barcelona tenien dominis de marca, una extensa frontera que assegurava la seva hegemonia política i militar. El problema per a Urgell, anys a venir, va ser que Barcelona va continuar cap a l'oest i al final el comtat pirinenc també va acabar sense dominis fronterers, però és una altra història que s'avança uns quants anys al període estudiat. El monopoli de la frontera va assegurar a urgellencs i barcelonins el repartiment dels futurs territoris a conquerir i una substancial quantitat de paries pagades pels regnes de taifa a canvi de no ser agredits. Si bé és cert que no van ser els únics a percebre'n, els andalusins pagaven més a qui representava més perill, tant territorial com bèl·lic, i en ambdós aspectes els comtats d'Urgell i Barcelona eren els més poderosos.

6.3.5. De la guerra al cobrament de paries

Sembla que l'impuls conqueridor de la dècada dels trenta va refredar-se durant els anys quaranta de l'onzena centúria. Val a dir que no parlem d'una aturada general de les conquestes, però sí que no veurem l'energia de la dècada anterior. Aquest canvi de tendència s'explica per unes quantes raons. La primera és la necessitat d'afermar els nous dominis aconseguits. L'avenç cap a migdia només era factible si es tenia l'esquena coberta i, per tant, els nous territoris incorporats a Urgell havien de fortificar-se i repartir-se per explotar-los. A escala de fortificacions és indubtable que les forces comtals van aprofitar la

⁸⁶ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 510; i LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 93.

⁸⁷ PUIGFERRAT, C. (1997). «Castell de Cervera», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 387-388 (p. 387); RAMOS, M-LL. (1997). «Vila de Tàrraga», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 557-558 (p. 557).

xarxa defensiva andalusina, però també és cert que algunes fortaleses o bé van adaptar-se a la nova realitat o bé van edificar-se de bell nou. D'una altra banda, el botí, moble i immoble, havia de repartir-se a fi que els participants en la campanya tinguessin premi al seu esforç i que les noves terres fossin explotades. No és estrany, doncs, que després de la conquesta els comtes fessin donacions o compravendes. Només a partir d'aquest moment es podia pensar en noves campanyes expansives, perquè sinó una petita derrota en terres enemigues hauria pogut representar la pèrdua d'allò que havia costat tant d'esforç a conquerir. Així doncs, si la dècada dels trenta va ésser de conquesta, no és estrany que la dels quaranta fos de gestió i d'establiment.

A més, ja hem vist que probablement va produir-se algun contraatac musulmà després de la captura d'Àger i, per tant, la prudència demanava no llançar-se a fer atacs suïcides al sud si no podia assegurar-se el domini d'allò que s'havia guanyat. Dels quatre participants en la cursa cap a la frontera (Pallars Jussà, Urgell, Cerdanya i Barcelona), ja només en quedaven dos, que a més eren parents i aliats. Si bé Cerdanya encara conservava una petita llenca de marca, era ridícula i era evident que tard o d'hora seria ofegada pels dos comtats restants. Per tant, tampoc no hi havia una pressa excessiva per llançar-se de nou cap a migdia.

El comtat d'Urgell, a més, havia perdut Ermengol II feia poc. Tot i que és cert que l'autoritat comtal no va trontollar en cap moment, fortament secundada per la noblesa fidel, no és estrany que Constança preferís esperar-se a la majoria d'edat del seu plançó per reactivar les conquestes. Les tensions a l'interior dels comtats creixien i sabem que entre Urgell i Pallars Jussà i entre Urgell i Cerdanya van produir-se conflictes territorials cap a mitjan segle XI. Constança, doncs, va veure que el que calia era estar atents als moviments dels veïns, tant comtals com musulmans, més que no pas mantenir l'expansió al sud.

I, finalment, sabem que a partir d'aquella data els comtes d'Urgell van començar a cobrar paries dels musulmans peninsulars, unes prestacions que rebien a canvi de no atacar-los. Sens dubte, eren uns pagaments molt beneficiosos i més tenint en compte que eren percebuts a canvi de no fer res, només de mantenir l'amenaça militar. Per tant, si la lògica comtal imposava un refredament del procés expansiu, el pagament de sumes d'or a canvi de no atacar els andalusins va ser l'argument definitiu. Sabem d'aquestes paries perquè l'any 1048 Ermengol III, quan va començar el seu govern, va donar una desena part del que rebia dels musulmans de terres hispàniques a Santa Maria de la Seu d'Urgell.⁸⁸ Era l'*impost* que calia pagar per tal que el bisbat no s'oposés a aquella pràctica indigna

⁸⁸ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615.

d'acceptar diners dels infidels en comptes d'enviar-los a l'infern. És evident que durant la regència de Constança la família comtal va rebre paries i és ben possible creure que guerrers de frontera com Arnau Mir de Tost també van beneficiar-se de pagaments d'aquestes característiques.

6.3.6. Amb vista al futur

Malgrat tot, l'*statu quo* no podia durar per sempre. Quan Ermengol III va assolir la majoria d'edat per governar, la noblesa tornava a tenir fam de terres i conquestes. Agramunt era a l'abast i què millor per a un comte guerrer que començar el seu govern conquerint nous dominis. El jove Ermengol III, a diferència del seu pare, s'havia criat en aquest món guerrer, escoltant les gestes del seu avi i veient què ofería la frontera i la guerra. Els fills són com són pels mestres que tenen i el flamant comte va criar-se sota la tutela de Constança, aquella que havia capgirat l'Urgell del 1030. Les aliances amb Aragó que va teixir la seva mare i la represa del contacte amb Barcelona anunciaven una nova etapa expansiva.

Ermengol III, a més, havia crescut en un món on la guerra territorial cada vegada era més impregnada de components religiosos. En el seu primer acte com a comte d'Urgell, Ermengol demanava la intercessió divina per poder derrotar els musulmans i ésser mereixedor, així, del regne del cel després de la seva mort.⁸⁹ No és estrany, doncs, que el nét d'Ermengol I fos un comte guerrer i un conqueridor.

⁸⁹ *Ibidem*, doc. 615; i LALIENA, C. (2007). «Guerra santa y conquista feudal en el noroeste de la península a mediados del siglo XI: Barbastro, 1064», dins *Cristianos y musulmanes en la Península Ibérica: la guerra, la frontera y la convivencia. XII Congreso de Estudios Medievales 2007*. Àvila, Fundación Sánchez Albornoz, p. 387-415 (p. 403).

6.4. La regència de Constança (1038-1048)

Potser perquè res no va canviar en excés, els anys de Constança Belasqueta al capdavant del comtat d'Urgell han passat inadvertits. Constança fou la gran comtessa urgellenca del segle XI i tot i així és una completa desconeguda, tant ella com els seus anys al capdavant d'un dels grans comtats de l'antiga Marca. En realitat, sí que van canviar coses a Urgell, però no a partir del 1036-1038, quan va començar el seu govern en solitari, sinó a partir del 1030, quan va arribar a aquestes terres per esposar-se amb Ermengol II. Les conquestes d'Arnau Mir de Tost probablement no s'haurien produït sense l'empenta rebuda de la família comtal a partir de la seva arribada, i si s'haguessin produït, potser Arnau no hauria passat a la història com un conqueridor, sinó com un rebel. Així, mentre a Barcelona Mir Geribert era tractat com un rebel per la comtessa Ermessenda i la seva cort, a Urgell Arnau Mir gaudia de la fama corresponent i del favor comtal, un favor que li permetia d'ampliar els seus dominis i els del comtat per al qual lluitava.

Constança i Ermessenda van ser les dones que més poder van tenir als comtats de fa mil anys. Cadascuna veia el món a la seva manera, fruit de l'educació rebuda i dels anys viscuts. Amb tot, si s'hagués imposat la visió d'Ermessenda els comtats no haurien fet de la guerra el seu motor econòmic, social i polític, i probablement haurien estat escombrats per la història. Per contra, Constança, una dona plenament feudal que veia en la frontera la clau del futur, com l'havia vista ja Ermengol I, va optar per la conquesta del migdia a través dels seus guerrers, i així s'explica la puixança d'Urgell i dels seus comtes en aquell moment. Una puixança que permetia als senyors d'aquest territori d'esposar-se amb dones de l'alta noblesa nord-pirinenca i fins i tot amb infantes. I, més encara, la mà d'una de les filles d'aquesta família fou fins i tot lliurada a un rei. Arnau Mir de Tost i Mir Geribert van ésser personatges paral·lels que van viure una sort diferent. La comtessa Constança va veure en el primer l'eina per fer fructificar el seu projecte polític, i per això la història recorda Arnau Mir de Tost com un gran conqueridor. Mir Geribert, per contra, va topat amb una dama contrària al seu estil de vida i per això va acabar repudiat i encara avui és recordat com un rebel. I malgrat que Ramon Berenguer va optar per la guerra, la causa de Mir ja era perduda. Curiosament, entre Ermessenda i Constança l'única recordada

avui és la carcassonesa. Els avatars que expliquen la memòria col·lectiva són complexos, però més enllà d'això creiem que el paper de Constança Belasqueta a Urgell i la resta dels comtats no pot menystenir-se. Durant uns dotze anys va regir aquest territori, va comptar amb el suport de la noblesa i va educar un fill que seria un dels grans guerrers del seu temps.

6.4.1. El govern en solitari de Constança Belasqueta

Les primeres actuacions que coneixem de Constança després de la mort del seu espòs estan justament relacionades amb el compliment de les voluntats del difunt comte. Així, el 1039 ella i els altres dos marmessors –el bisbe Eribau i Arnau Mir de Tost– van donar a la canònica de Santa Maria d'Urgell els alous comtals que posseïen a Guissona, exceptuant-ne la desena part que pertanyia a la comtessa com a dot.⁹⁰ Si bé és cert que el 1036, abans de partir cap a Terra Santa, Ermengol II i Constança ja havien fet donació de la meitat que els pertocava de la vila de Guissona, ara eren lliurats al bisbat uns quants alous de la rodalia de la ciutat. Amb aquesta donació el bisbat guanyava importants dominis en aquella regió on ja posseïa per exemple Sanaüja, un altre indret important i beneficis per a la mitra. Aquell mateix any, els marmessors del comte van donar al monestir de Sant Serni de Tavèrnoles, pel qual el difunt Ermengol tenia força predilecció, la parròquia i l'església de Santa Eugènia de la Torre, a la vall de Castellbò, amb les seves sufragànies.⁹¹ Amb aquesta donació es complien les darreres voluntats d'Ermengol II i començava pròpiament el govern de Constança Belasqueta en solitari.

A part de les dues grans consagracions urgellenques que Constança va presidir el 1040, també va presidir un judici l'any 1041.⁹² Antigament era la família comtal qui presidia aquests actes, però el costum s'havia anat perdent a causa de la transformació de la justícia. Aquell dia, la comtessa es féu acompanyar del fill, el futur Ermengol III, per tal que comencés a veure en què consistia el govern del territori i tingués vincles amb la classe dirigent dels seus dominis. El plet va consistir en una simple disputa de terres entre membres d'una mateixa família, però Ermengol III va tenir l'ocasió de veure com s'impartia justícia. També per causes semblants va fer-se un altre judici previ, però en una data indeterminada entre la partida d'Ermengol II a Terra Santa i el 1041.⁹³ En aquell cas, Constança tornà a presidir el plet acompanyada de clergues i laics, tot i que no sabem si el jove Ermengol va assistir-hi. El futur comte segurament va tenir una nova ocasió

⁹⁰ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 7.

⁹¹ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 58.

⁹² BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 539.

⁹³ *Ibidem*, doc. 535.

d'aprendre alguns mesos més tard, quan la seva mare va encarar-se en un judici a l'abat de Tavèrnoles Guillem, per la propietat de l'església de Hiel.⁹⁴ Deixant de banda les bones relacions que podien tenir comtessa i abat, els drets de propietat eren quelcom bàsic en la societat d'aleshores i eren defensats amb vehemència. Sembla que Constança, tot i la donació testamental que va fer en nom del seu difunt marit, va mantenir la possessió de l'església de Hiel que pertanyia a Santa Eugènia de la Torre, ara propietat de Tavèrnoles. O va mantenir-ne la possessió o la reclamava judicialment. Sigui com sigui, davant el tribunal presidit en aquest cas pels bisbes Eribau d'Urgell i Arnulf de Ribagorça, la comtessa reconegué els drets de propietat del cenobi esmentat.

Les activitats de la comtessa, amb tot, no es limitaven al comtat. També va dedicar-se a la gestió de les seves possessions directes a Urgell, que havia rebut com a desena part dels béns del marit quan va esposar-se. L'any 1042, per exemple, Belasqueta va donar a l'Església d'Urgell la desena part dels béns que tenia a l'església de Santa Eugènia de la Móra Comdal (Solsonès). Aquestes propietats que havia tingut com a dot, va conservar-les fins a la mort i van ser una de les seves fonts de riquesa una vegada va abandonar la primera línia política del comtat.

Però més enllà de les activitats documentades, sovint relacionades amb la possessió i gestió de béns, la comtessa va haver de fer tot allò que havien fet ja el seu marit i el seu difunt sogre: governar un comtat i prendre decisions. Fou ella qui a partir del 1036-1038 va passar a dirigir la cort comtal urgellenca, qui va donar la vènia per començar una campanya i qui va decidir aturar-la amb la intenció, per exemple, de cobrar les beneficenses paries. Com en el cas dels comtes precedents, aquesta activitat no ha quedat documentada, perquè no s'aixecava acta de les decisions de la cort, però això no vol dir que la institució no es reunís. I era sobre la direcció de la cort, que Constança podia instruir millor el seu fill. Quan aquesta es reunia sota la presidència de la comtessa, el jove comte acompanyava la mare i aprenia com havien de despatxar-se els afers del seu futur comtat. D'aquesta manera Ermengol III començava a prendre contacte amb la classe dirigent del territori, aquella que en el futur hauria de governar i al costat de la qual hauria de batallar per obtenir nous dominis. Aquest últim és un dels aspectes que més va mancar a Ermengol II en la joventut, criat i educat a Barcelona, lluny dels antics companys del seu pare. S'entén així que quan Ermengol III va assolir la majoria d'edat, de seguida va comptar amb vincles fermes amb la noblesa i de seguida va poder començar noves conquestes.

⁹⁴ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 62.

En l'art de la guerra, tant a escala pràctica com estratègica, qui segurament va ocupar-se de la instrucció d'Ermengol durant la seva joventut va ésser Arnau Mir de Tost. Ell segurament era el noble més destacat de l'Urgell d'aquell temps i la seva fama començava a traspasar fronteres. A més, havia estat un dels homes de confiança d'Ermengol II, i ara ho era de Constança. Era una pràctica força comuna i, de fet, el mateix senyor d'Àger havia estat elegit tutor dels nebots del bisbe Eribau en virtut del testament d'aquest (1040).⁹⁵ Eribau llegava el vescomtat d'Osona al seu nebot Ramon, fill del seu germà Folc, però si aquest i el seu germà menor d'edat morien sense descendència legítima serien els fills de la seva germana Amaltruda de Llobera –Eribau i Guitard– els hereus. Tots aquests infants menors d'edat, segons el bisbe, havien de passar a la tutela d'Arnau Mir de Tost fins a assolir la majoria d'edat.⁹⁶ Era una tutela, amb tot, que no comportava només protecció, sinó també educació en aspectes de govern dels dominis i en l'exercici de les armes.

Béns llegats pel bisbe Eribau	
<i>Caldere [...] cum urceolis et concis ex eramento</i>	Caldera [...] amb una gerreta i un vas de bronze
<i>Superpellitium quoque meum cum pellitia</i>	Una <i>sobrepellissa</i> amb una pellissa
<i>Anulum quidem qui fuit comitis Ermengaudi</i>	L'anell que fou del comte Ermengol [II] d'Urgell
<i>Anulum autem que fuit Arnaldi Mironis</i>	L'anell que fou d'Arnau Mir [de Tost]
<i>Anulum cum petra alba qui fuit comitis Ermengaudi</i>	L'anell amb una pedra blanca (pedra preciosa) que fou del comte Ermengol [II] d'Urgell
<i>Anulum quoque habens petram rubeam</i>	L'anell que té una pedra vermella (un robí?)
<i>Anulum insuper in quo est caput hominis signatum</i>	L'anell on hi ha tallat el cap d'un home
<i>Candelabra mea</i>	El meu canelobre
<i>Conca et urceolo argenteo</i>	Un vas i una gerreta de plata
<i>Vestimentis</i>	Uns quants vestits

35. Béns mobles llegats pel bisbe Eribau al seu testament⁹⁷

Amb tot, cal no oblidar que tradicionalment l'oncle matern –*avunculus* en la documentació– era qui s'ocupava de l'educació de l'infant,⁹⁸ i no seria descartable que en el cas d'Ermengol III hagués estat així durant un temps. Malgrat no tenir-ne notícia, entre els anys 1036 i 1048 són molts els moments en què no sabem res d'Ermengol, fet comprensible si tenim en compte que una persona no començava a aparèixer en la documentació de manera recurrent fins que podia ésser objecte d'interès, i als segles

⁹⁵ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 527.

⁹⁶ Sobre Ramon Folc i la seva relació amb Arnau Mir de Tost i el món urgellenc de la segona meitat del segle XI vegeu RODRÍGUEZ BERNAL, F. (2005). «El obispo y el vizconde. Los Osona-Cardona en el condado de Urgell», dins *Medievalis Historia Pyrenaica*. Girona, Centre Associat de la UNED-Girona, p. 277-288 (p. 282-287).

⁹⁷ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 527 (any 1040). De la següent taula resum de béns mobles llegats pel bisbe Eribau, n'excloem les referències a blat, pa i vi.

⁹⁸ RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (1985). *L'estructura feudal...*, p. 85.

medievals no passava fins a la majoria d'edat. Ermengol, doncs, podria haver estat un temps educat en terres aragoneses o navarreses, d'on creiem que era originària la mare. De fet, els contactes entre Aragó i Urgell comencen a ésser intensos ja a la dècada del 1040, com tindrem ocasió d'analitzar, i no seria estrany que això es degués al fet que Constança havia enviat el seu fill a la casa de Ramir I, potser germà de la regent d'Urgell.

Sigui com sigui, els anys 1040-1048 van ser d'allò més importants per a l'educació d'Ermengol, una educació dirigida per la comtessa Constança probablement amb el suport d'alguns altres personatges esmentats. Tots ells van condicionar el tarannà del futur comte, i l'actuació d'Ermengol III a partir de mitjan segle XI va tenir molt a veure amb el paper dels seus preceptors d'infància i adolescència.

6.4.2. La sobirana d'un comtat

L'autoritat d'un comte o d'una comtessa no era tan sols una qüestió nominal. Constança podia ser la comtessa regent d'Urgell, però el seu poder i la seva autoritat no depenien del càrrec, sinó del seu caràcter i de la seva capacitat d'actuar com a comtessa sobirana. I hi ha tres fets, quatre moments clau d'aquesta regència, que mostren l'autoritat real de Constança més enllà dels documents esmentats. D'una banda, dues consagracions del 1040 que van reunir a Urgell una gran assemblea d'eclesiàstics i laics on Constança va ésser la màxima autoritat del territori. En segon lloc, la fidelitat de la noblesa urgellenca, una classe dirigent que sovint és acusada d'haver actuat en contra del poder comtal en temps complexos i que a l'Urgell de Constança ens apareix sempre al costat de la comtessa. I, finalment, la venda del càrrec de bisbe d'Urgell a la família comtal de Cerdanya per un preu astronòmic, una venda feta per la mateixa comtessa.

Dos grans personatges de la història urgellenca de l'onzena centúria, el bisbe Ermengol i l'abat Ponç de Tavèrnoles, van posar la primera pedra de la construcció de les dues grans esglésies del territori, la de Santa Maria de la Seu i la de Sant Serni de Tavèrnoles. En el cas de la catedral d'Urgell, més que una construcció de bell nou segurament el bisbe Ermengol va optar per reformar el temple existent i adaptar-lo als nous cànons artístics del romànic.⁹⁹ A Tavèrnoles, en canvi, el projecte probablement va ésser més ambiciós i va comportar la construcció d'un nou temple de grans dimensions, també seguint els nous cànons estètics.¹⁰⁰ Ni bisbe ni abat no van ésser presents en la consagració dels nous temples que havien impulsat, l'un perquè ja havia mort i l'altre perquè els seus deures

⁹⁹ CARRERO, E. (2010). «La Seu d'Urgell, el último conjunto de iglesias...», p. 256-257.

¹⁰⁰ RIU, M. (1992). «Sant Serni de Tavèrnoles», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 114-121 (p. 115).

pastorals l'havien portat lluny d'Urgell. Això no va impedir, tanmateix, que ambdós temples fossin consagrats en presència de molts magnats laics i eclesiàstics.

El gener del 1040 van arribar a Urgell prelats vinguts de molts indrets de la Narbonesa, entre els quals l'arquebisbe Guifré, per assistir a la consagració del nou temple de Sant Serni de Tavèrnoles a càrrec dels bisbes Eribau d'Urgell i Arnulf de Roda.¹⁰¹ La màxima autoritat laica era la comtessa Constança, acompanyada del seu fill i successor Ermengol III. Tots els qui van reunir-s'hi, van fer-ho sota la presidència de la comtessa, demostració clara de la seva autoritat com a sobirana del comtat. Malgrat que el document de consagració presenti elements dubtosos que fins i tot fan sospitar de la seva autenticitat, creiem que és un document amb moltes interpolacions posteriors pel fet de tractar-se d'una còpia d'una còpia. Malgrat això podem considerar-lo, si no es demostra el contrari, una font històrica vàlida de la consagració. A més dels prelats també hi havia laics, la majoria provinents del mateix comtat d'Urgell. A banda d'Arnau Mir, un altre dels personatges destacats entre els presents i que va fer una donació al nou temple consagrat fou Isarn de Caboet, senyor d'una de les famílies més puixants del moment amb propietats a la vall de la qual prenia el nom –Cabó– i a la de Sant Joan, a tocar d'Andorra. Amb el temps, els Caboet esdevindrien senyors de diversos drets a la vall d'Andorra en nom dels bisbes d'Urgell.

Uns quants mesos més tard, l'octubre del 1040, va celebrar-se l'altra gran consagració d'aquell temps, la de la reformada catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell.¹⁰² A més dels ja habituals Eribau d'Urgell i Arnulf de Roda, en la celebració no faltaren l'arquebisbe Guifré de Narbona, el seu homònim carcassonès i Bernat de Coserans. Constança Belasqueta «comitissa eiusdem Urgellensis terre» va tenir-hi un protagonisme destacat, ben acompanyada del seu fill Ermengol, «quamvis in puerili constituto etate», i de molts altres senyors del comtat. En la consagració del nou temple, Eribau va lloar la memòria del difunt bisbe Ermengol, promotor real i artífex de la reforma. A més, el document va servir per referenciar solemnement les noves possessions que l'Església d'Urgell havia adquirit els darrers anys i per establir en un total de quaranta els canonges que formarien part de la canònica urgell·litana. Sense cap mena de dubte, fou un dels moments de més esplendor de la comunitat catedralícia d'aquest bisbat.

En ambdues consagracions, que a la pràctica van ser assemblees de trobada dels grans laics i eclesiàstics del territori, la comtessa Constança apareix desenvolupant un paper protagonista. Ella, com esmenten els documents, era aleshores la comtessa d'aquella terra

¹⁰¹ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 51.

¹⁰² *Ibidem*, doc. 54.

i fins i tot el seu fill i successor Ermengol III apareix esmentat de manera secundària al costat de la seva mare. Com en el cas dels presents en aquelles celebracions, tothom tenia clar a Urgell en mans de qui residia el poder, i la noblesa territorial sempre es mantingué al costat de Constança. També el bisbe Eribau, tot i que tenia bones relacions amb Ermessenda de Carcassona, a la qual va nomenar marmessora al seu testament,¹⁰³ va mantenir-se pròxim a la comtessa regent. El prelat probablement tenia un tarannà diferent del del bisbe Ermengol i és possible que això facilités la sintonia entre Constança i ell. Així doncs, la comtessa ens apareix com un poder real i sobirà aquells anys, presidint judicis i grans consagracions, i governant la classe dirigent del territori.

6.4.3. La venda del càrrec episcopal

Veient el capteniment de la comtessa, no sorprèn que a la mort d'Eribau fos ella qui n'elegís el successor al capdavant de la mitra, tal com ja havia fet anys abans Ermengol I. Una comtessa feudal com ella tenia una clara concepció patrimonial del seu poder i dels seus dominis, i si l'Església d'Urgell es trobava al seu comtat era ella qui havia de decidir-ne el successor. Enrere quedaven aquells anys en què el bisbe Ermengol havia intentat de deslligar la mitra del poder comtal. Cap suposada acta de segles d'antiguitat no feia tremolar el puny d'aquella comtessa de conviccions fermes.

L'any 1040 el vescomte Folc de Cardona fou assassinat, moment a partir del qual aquest càrrec passà a mans del seu germà, l'aleshores bisbe d'Urgell Eribau.¹⁰⁴ No seria estrany que aquest fet hagués estat un dels motius últims que hagués empès el bisbe a fer un pelegrinatge cap a Terra Santa. Motivat per aquest decés o per alguna altra qüestió, sembla que Eribau va morir quan travessava terres italianes i el seu càrrec va quedar vacant.¹⁰⁵ Amb tot, normalment no calia esperar al decés d'un bisbe per tenir una idea de qui en seria el successor. Al llarg del segle X eren els ardiaques, els qui més ben predisposats estaven per ésser elegits bisbes, de la seu on actuaven o d'una altra –només cal veure els casos de Sal·la, Ermengol i Eribau–. Amb tot, unes altres qüestions podien fer decidir l'elecció, com ara favors pendants i simples compres simoníaqües del càrrec. L'anada de l'arquebisbe Guifré de Narbona a Urgell en ocasió de les dues consagracions del 1040 li devia servir per interessar-se per la possible successió de la mitra. Segurament va ser així com Guifré, de la família comtal de Cerdanya, va pactar amb Constança Belasqueta que si Eribau moria, el seu germà Guillem en seria el successor, previ pagament d'una quantitat estipulada. Cal no

¹⁰³ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 527 (any 1040).

¹⁰⁴ RODRÍGUEZ BERNAL, F. (2009). *Els vescomtes de Cardona al segle XII. Una història a través dels seus testaments*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, p. 16.

¹⁰⁵ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 42.

oblidar que, tradicionalment, Guillem Guifré és acusat d'haver estat l'assassí de Folc, germà d'Eribau, i els seus homes el 1040.¹⁰⁶

Quan va arribar el moment, l'any 1041, el narbonès va fer arribar a la comtessa l'astronòmica quantitat de cent mil sous –sempre segons les fonts– i aquesta nomenà bisbe d'Urgell Guillem Guifré de Cerdanya.¹⁰⁷ Sabem d'aquesta venda a través d'un fantàstic testimoni una vintena d'anys posterior (1059).¹⁰⁸ Els vescomtes de Narbona mantenien un conflicte que feia anys que durava amb l'arquebisbe Guifré, elegit quan tan sols tenia deu anys, un personatge curiós i força polèmic tal com demostra alguna de les seves actuacions.¹⁰⁹ El vescomte Berenguer, aquell any, va fer públiques les seves queixes i greuges contra l'arquebisbe, a qui anomenava «quasi diabolus» amb la intenció que fos deposat i excomunicat, objectiu en què no reeixí. Entre aquests greuges figurava un de molt concret que en aquelles dates l'Església romana intentava d'eradicar, la compra de càrrecs eclesiàstics. Segons l'acusació del vescomte, l'arquebisbe Guifré a mitjan segle XI s'havia venut taules d'altar, creus, un cofre reliquiari d'argent i llibres, entre més béns, per tal d'aconseguir cent mil sous. Aquesta seria la quantitat que hauria lliurat a la «comitissam Urgelli», de la qual no esmenta el nom, amb la intenció d'adquirir la mitra d'aquella diòcesi per al seu germà Guillem. El vescomte deia fins i tot que Guifré s'havia posat a mans de la comtessa, donant a entendre que aquella dama havia fet d'ell el que havia volgut.

Sense oblidar que aquests greuges van fer-se públics per aconseguir la deposició de Guifré de Narbona, fet que podria haver contribuït a una certa exageració del vescomte, creiem que la història narrada no deixa d'ésser certa. La compravenda de càrrecs eclesiàstics era a l'ordre del dia (no va ser-ne pas l'únic cas urgellenc d'aquell segle), i els pocs escrúpols d'alguns per aconseguir numerari, encara que per obtenir-lo calgués vendre's possessions de la diòcesi que es representava, tampoc no era una novetat. Quant a la xifra de cent mil sous, tot i que podria semblar exagerada, cal no oblidar que Guifré de Narbona havia esdevingut arquebisbe previ pagament d'una quantitat semblant.¹¹⁰ Si bé era diferent un càrrec arquebisbal que el d'una seu episcopal, Urgell era el bisbat més gran de l'antiga Marca i, a més, tenia encara horitzó per créixer gràcies a la frontera que governaven els comtes d'aquell territori. Per tant, tot i que podria rebaixar-se la xifra, segur que va

¹⁰⁶ RODRÍGUEZ BERNAL, F. (2009). *Els vescomtes de Cardona...*, p. 16-17.

¹⁰⁷ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 42.

¹⁰⁸ DEVIC, C., VAISSETE, J. (1875). *Histoire Générale de Languedoc...*, tom. 5, col. 496-502.

¹⁰⁹ Un recull detallat de les actuacions de l'arquebisbe Guifré a BLASI, J. (1999). *Els oblidats comtes de Cerdanya...*, p. 207-209.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 207.

continuar essent una quantitat astronòmica per a l'època i més si per aconseguir-la Guifré va haver de vendre's llibres i ornaments que ja de per si tenien un gran valor.

Constança, doncs, esdevingué una de les persones més riques del seu temps. Cobrava quantitats ingents d'or de les paries que rebia dels musulmans de terres hispàniques, tenia possessions importants a Urgell que li donaven beneficis i, a més, va cobrar molts diners a canvi del nomenament de Guillem Guifré com a bisbe. La comtessa, doncs, era digna successora del seu sogre Ermengol I. Com ell, governava amb autoritat la noblesa del comtat, que li era totalment fidel, i tenia a les seves mans el bisbat del territori. També, com Ermengol, tenia en la frontera la clau del seu projecte polític, cosa que va saber transmetre al seu fill. I, com Ermengol, Constança basava el seu poder en l'autoritat comtal i en una riquesa sense parangó.

6.4.4. La fi de la regència (1048)

Una dècada després d'haver començat, la regència va arribar a la fi. L'any 1048 Constança deixava pas al seu fill Ermengol, que a l'abril ja tenia gairebé setze anys.¹¹¹ La seva primera posada en escena recordava molt l'arribada del seu pare a Urgell el 1024, però era diferent en molts sentits. El nou comte coneixia molt bé la classe dirigent davant la qual es presentava, i viceversa. Cada part sabia què podia esperar de l'altra. Com a la tardor del 1024, tota la noblesa va fer acte de presència davant el flamant comte, que inaugurava el mandat segurament al palau comtal de Ciutat. Ermengol III, «*gratia Dei comes et marchio*», es presentava a la cort al costat de la seva mare Constança, la qual donava pas al seu fill en el govern. No van faltar-hi Arnau Mir de Tost, senyor d'Àger; el vescomte Miró de Castellbò, que veia com la seva casa perdia protagonisme al comtat; Ricard Altemir, un puixant noble vinculat al bisbat; Hug Guillem de Lavansa, fill del ja difunt Guillem de Lavansa; Borrell de Tarabau; Isarn de Caboet, i, entre molts més, els bisbes Guillem Guifré d'Urgell i Arnulf de Roda, a més de l'ardiaca Guerau, fill del senyor de Tarabau.

Davant de tota aquella assemblea de nobles i eclesiàstics, el jove Ermengol III va confirmar la cessió d'una desena part de totes les paries que rebia dels musulmans de terres hispanes a l'Església d'Urgell, sens dubte una donació molt generosa que havia de servir per a obres i ornaments del temple de Santa Maria. D'una altra banda, el comte i el vescomte, els quals encara posseïen impostos sobre el mercat de la Seu, van cedir les lleudes i teloneus al bisbat, una cessió que confirmava encara més la senyoria episcopal a la ciutat. Però les donacions fetes per Ermengol III no sols eren una mostra de la

¹¹¹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615.

generositat i la pietat del comte, també eren part d'un intercanvi. Ermengol feia ofrenes als servidors del Senyor esperant, a canvi, que aquest intercedís per ell per tal de vèncer els sarraïns i ésser mereixedor, així, del regne del cel.

La proclama del comte no era una mera qüestió protocol·lària. Un cop redactat i abans de signar-se, aquell document va llegir-se en veu alta i els guerrers urgellencs van saber que aviat prendrien de nou les armes i que ho ferien per la seva pròpia glòria i la de la seva nissaga, com ja feia anys que ho feien, però també per vèncer aquells enemics de Déu que poblaven la terra. Ja no eren només guerrers del comte, també eren guerrers de la causa divina. Aquells qui havien estat presents en la presa de poder dels darrers dos comtes van adonar-se de com de diferent era Ermengol III respecte del seu pare, fruit de l'educació rebuda de la mare. Alguns van veure en aquell noi l'encarnació del que recordaven o havien sentit dir d'un comte que havia mort a Còrdova feia ja quatre dècades.

Constança va continuar al costat del seu fill un temps després del començament del seu mandat. A la pràctica va ésser una mena de condomini en què Ermengol era ja el protagonista i la seva mare feia acte de presència. Així, el 1049 els comtes Ermengol i Constança van vendre a Arnau Mir de Tost i a la seva esposa Arsenda el castell de Malagastre per mil cinc-cents sous.¹¹² És la darrera menció que tenim de la comtessa en el seu període de govern d'Urgell. Malgrat que reaparegué en escena alguns anys després, i que encara era apel·lada comtessa, a partir de mitjan segle XI va ésser el seu fill Ermengol III qui *de iure* i *de facto* va governar a Urgell.

Tot i que Constança Belasqueta desaparegui de la documentació, creiem que no va abandonar el comtat que havia governat, com a mínim de manera indefinida. Els matrimonis d'Ermengol III i els seus contactes amb Aragó, per exemple, només s'expliquen per la intervenció directa de la comtessa, la qual durant uns quants anys va continuar molt vinculada a Urgell i al seu fill.

¹¹² CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 27.

6.5. De l'hegemonia del bisbe Ermengol a la venda de la mitra urgel·litana

6.5.1. De l'hegemonia episcopal al distanciament amb el comte (1030-1035)

Quan l'any 1029 va produir-se el retorn de la vila de Tuixent al bisbat d'Urgell,¹¹³ indret que havia estat donat a l'Església per Borrell II, però que de manera efectiva encara posseïen els comtes,¹¹⁴ Ermengol II estava supeditat als designis del bisbe Ermengol. Li cedia també en aquella donació la tercera part del teloneu del mercat de la Seu que el comte es reservava per al seu ús personal, una donació força generosa. Hom podria pensar que Ermengol II actuava mogut per la pietat religiosa que li havien inculcat, i segur que en part era així. Però les decisions que havia pres des que va arribar al poder van beneficiar sobretot el bisbe i els seus acòlits, i poc sabem sobre si el comte va governar el seu comtat o no.

Els camins d'ambdós personatges homònims, comte i bisbe, van separar-se a partir del 1030, quan va entrar en escena la comtessa Constança Belasqueta. Ja hem vist que va produir-se un allunyament molt clar entre la família comtal i el bisbe Ermengol, fruit segurament de les desavinences entre els uns i els altres. El bisbe va seguir la seva pròpia manera d'actuar, la que l'havia caracteritzat els seus anys de pontificat, i els comtes van introduir un tomb clar a favor de les conquestes i dels acords amb la noblesa. L'objectiu fonamental del bisbe era fer créixer tant com pogués el patrimoni eclesiàstic del bisbat, uns béns que asseguraven a la institució unes rendes molt sucoses per mantenir l'Església i també per dur a terme obres com la mencionada reforma de la catedral d'Urgell. Així, veiem Ermengol comprant un alou a la Valldan el 1029; diverses propietats als comtats de Rosselló, Vallespir, Conflent, Cerdanya, Berga, Osona i Barcelona el 1030 per l'elevada quantitat de dos mil cinc-cents sous; la setena part del castell de Fontanet per quatre-cents sous el 1031, i un mas a Angostrina (Cerdanya) el 1032.¹¹⁵ També, tant ell com a bisbe o la

¹¹³ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 425 i 427.

¹¹⁴ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 232.

¹¹⁵ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 426, 430, 445 i 455, respectivament.

seva Església rebien donacions que augmentaven el seu patrimoni, com una peça de terra i una de vinya a Cornellana (1031), un alou al terme de Vilamitjana (1032) i un altre alou prop del castell de Fontanet (1033).¹¹⁶

Les tasques terrenals tenien ocupat el bisbe, que no es limitava només a adquirir béns, sinó que també en donava,¹¹⁷ en venia¹¹⁸ i realitzava permutes.¹¹⁹ I quan algú actuava contra l'Església que ell governava, no dubtava a recórrer a la justícia, com va fer el 1033 quan va aconseguir dels comtes Ramon i Bernat de Pallars la restitució del monestir de Senterada al bisbat després que aquest cenobi hagués estat usurpat pel jutge Miró de Bellera.¹²⁰ Més enllà de les propietats que gestionava, el bisbe també va aconseguir els darrers anys del seu govern que uns quants personatges li juressin fidelitat, una manera d'assegurar-se aliats per augmentar el seu poder terrenal i per defensar les seves possessions. En aquest sentit són un bon exemple els juraments de fidelitat de Guisad de Sallent i de Bernat de Figuerola,¹²¹ aquest últim membre d'una nissaga que havia crescut gràcies al comte Borrell II, però que a poc a poc va situar-se a l'òrbita episcopal.

És interessant de comparar totes aquestes notícies amb l'activitat pastoral del bisbe. Entre els anys 1010 i 1035 Ermengol tan sols va consagrar una església, la de Sant Julià de Coaner (1024), i va participar en la consagració, presidida per Guifré de Narbona, del cenobi de Sant Pere de la Portella (1035).¹²² El seu successor Eribau, en canvi, va consagrar nou temples.¹²³ És evident que el conflentí no podia consagrar allò que no era acabat,¹²⁴ com ara els temples de Santa Maria d'Urgell i de Sant Serni de Tavèrnoles, però no deixa de ser notable que la seva activitat patrimonial (gestió de béns, activitat política i vincles amb la noblesa) fos molt més notable que no l'espiritual, de la què tenim menys notícies. En aquest sentit, l'elaboració de l'acta de consagració de Santa Maria de la Seu d'Urgell aquells anys, tot i ser datada al 819, respon a uns interessos molt més polítics i econòmics que no pas espirituals.

¹¹⁶ *Ibidem*, docs. 447, 454 i 461, respectivament.

¹¹⁷ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 3 (any 1031); i LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 65 (any 1032).

¹¹⁸ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 431 (any 1030).

¹¹⁹ *Ibidem*, doc. 433 (any 1030).

¹²⁰ *Ibidem*, doc. 479.

¹²¹ *Ibidem*, docs. 488 i 489, respectivament.

¹²² BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 45 i 46, respectivament.

¹²³ El bisbe Eribau va consagrar Sant Pere de Llobera, Sant Climent d'Urús i Sant Cristòfor de Meià el 1037, Santa Andreu d'Oliana entre el 1037 i el 1040, i Sant Serni de Tavèrnoles, Sant Martí de Tost, Sant Climent de Vallcebre, Santa Maria de la Seu d'Urgell i Sant Vicenç de Cardona el 1040 (*Ibidem*, docs. 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54 i 55).

¹²⁴ Val a dir, amb tot, que algunes esglésies consagrades pel seu successor segurament sí que ja s'havien acabat, perquè seria molta casualitat que el bisbe Ermengol traspassés i immediatament després de la seva mort culminessin les obres de nou temples.

L'aspecte més espiritual dels darrers anys de vida del bisbe Ermengol fou el pelegrinatge que va emprendre a Sant Jaume de Compostel·la al llarg del 1034. Sabem que a mitjan desembre de l'any anterior el bisbe va fer testament abans de partir,¹²⁵ i no tornem a tenir notícia de la seva presència als comtats fins a l'any de la seva mort, el 1035.¹²⁶ Va ser aquell any, mentre visitava les obres del pont que feia construir als congostos del Baridà, que va precipitar-se al buit i va morir. Tot i que entre els anys 1010 i 1030 Ermengol va ésser segurament el principal actor de la història del comtat d'Urgell, a partir de l'arribada de Constança Belasqueta el seu paper va diluir-se fins al punt de desaparèixer del tot dels documents comtals. No trobem ni Ermengol II ni Constança documentats al costat del bisbe entre 1030 i 1035, detall simptomàtic que les coses canviaven, i força, a Urgell. Hem vist que els darrers cinc anys el bisbe no va desaparèixer de l'escena, ni molt menys, però la seva activitat va basar-se únicament en la gestió del patrimoni eclesiàstic. I això no ens ha de sorprendre perquè responia a un objectiu concret del prelat.

6.5.2. El testament i la successió d'Ermengol (1035-1036)

Si la política del bisbe Ermengol al capdavant de la mitra urgel·litana va caracteritzar-se per alguna cosa va ser per la voluntat de separar i allunyar l'Església que presidia del poder comtal. Les coses van posar-se-li de cara quan esdevingué bisbe el mateix moment en què el poderós comte Ermengol I moria i el seu fill era un nadó acabat de néixer que se n'anava d'Urgell per ser educat a Barcelona. Des del seu punt de vista, la millor manera d'assegurar la separació entre poder espiritual i poder laic era que el primer no depengués del segon, ni per submissió ni per dependència econòmica.

La submissió va evitar-la incomplint l'acord de jurar fidelitat al comte d'Urgell¹²⁷ i aconseguint d'aquest –primer de Ramon Borrell com a regent i després d'Ermengol II– un compromís de fidelitat.¹²⁸ Malgrat que això anava en contra del que Sal·la i Ermengol I havien pactat, ja no importava perquè tots dos eren morts i ara era el bisbe, amb el suport d'Ermessenda, qui imposava la seva llei. I la dependència econòmica, va evitar-la optant per allò que ja havia començat el seu oncle Sal·la, la creació d'un patrimoni episcopal i la universalització de la dècima eclesiàstica. Amb tot, els mitjans emprats per Ermengol no van ésser els mateixos que els de Sal·la. Així com l'oncle havia intentat d'imposar la dècima a tot arreu, si calia lluitant cas per cas contra els qui s'hi oposessin, Ermengol va optar per

¹²⁵ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 463.

¹²⁶ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 46 (21 de setembre del 1035). Amb tot, segurament Ermengol va tornar a Urgell abans d'aquella data, cap al final del 1034 o al principi del 1035.

¹²⁷ BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 276.

¹²⁸ Ramon Borrell va jurar fidelitat al bisbe entre el 1010 i el 1017 (BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 484) i Ermengol II després del 1024 i, segurament, abans del 1030 (*Ibidem*, doc. 487).

elaborar la falsa acta de consagració que, entre més coses, assegurava al bisbat el cobrament del delme a totes les parròquies que en depenien.

I fins al 1030 la política del bisbe va ésser un èxit rotund. Però amb l'arribada de Constança Belasqueta, i també gràcies a una maduresa més gran d'Ermengol II, l'ascendent del bisbe sobre el comte va diluir-se radicalment fins al punt que segurament va témer que el seu projecte polític fracassés. L'única opció era continuar fent el que havia fet, i les adquisicions de propietats els darrers anys així ho demostren. Quan el bisbe conflentí va fer testament el 1033,¹²⁹ abans de partir a Compostel·la, va deixar escrit que els seus canonges no havien d'aclamar ni elegir un bisbe que no jurés sobre l'altar de Santa Maria defensar i protegir els béns d'aquella Església. A la pràctica, donava als seus canonges la potestat d'elegir el seu successor, cosa que anava en detriment d'un poder comtal que fins aquell moment havia tingut la darrera paraula en les eleccions episcopals. D'aquesta manera, doncs, culminava un projecte polític basat a separar l'Església d'Urgell de l'autoritat comtal del territori, un projecte reeixit fins a un cert punt.

Tot indica que el bisbe Eribau, membre de la família vescomtal de Cardona, va ésser elegit pels canonges urgel·litans sense cap intermediació directa dels comtes. En aquest sentit, doncs, Ermengol havia triomfat. Però fins a quin punt hem de creure que l'elecció canonical no va comptar, com a mínim, amb el vistiplau comtal? Només fer-se càrrec de la mitra, Ermengol II i Constança actuen amb el nou bisbe i fins i tot el comte va fer-lo marmessor del seu testament. Per tant, semblaria que era un personatge del gust dels comtes i és aquí on hem de qüestionar-nos la total independència de l'elecció. Que no fossin els comtes, els qui elegissin Eribau, no vol dir que indirectament haguessin pogut beneir o no la decisió canonical. Sigui com sigui, la buscada independència eclesiàstica, sota pena d'excomunió segons el mateix bisbe Ermengol al seu testament, va sobreviure'l pocs anys.

6.5.3. Eribau, bisbe d'Urgell (1036-1040)

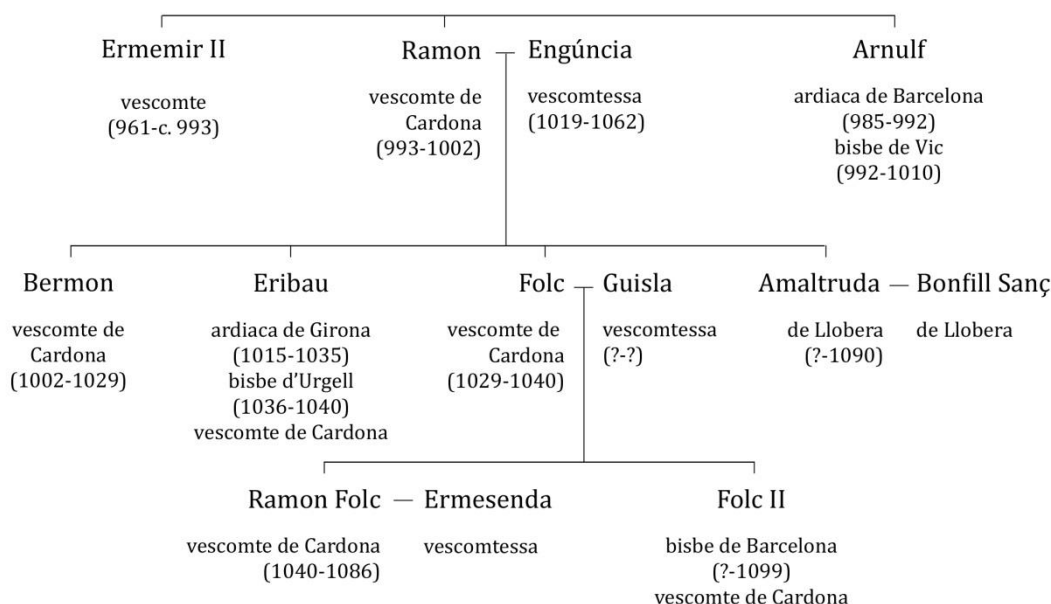
L'elecció d'Eribau com a bisbe d'Urgell va produir-se entre el principi de desembre del 1035, després de la publicació sacramental del testament del bisbe Ermengol,¹³⁰ i el març de l'any següent, quan ja apareix actuant com a prelat. No deixa d'ésser simptomàtic que just començar el seu govern a l'Església, els comtes d'Urgell, Ermengol II i Constança, facin una donació important al bisbat –la meitat de la ciutat de Guissona– i que el flamant prelat

¹²⁹ *Ibidem*, doc. 463.

¹³⁰ *Ibidem*, doc. 478.

aparegui entre els signataris,¹³¹ cosa que no es produïa des de l'arribada de Constança a Urgell. Simbòlicament, els comtes van deixar clar que la sintonia amb el nou bisbe era molt més gran que no amb l'anterior, i això va traduir-se per exemple en l'elecció d'Eribau com un dels almoiners del comte.

La seva tasca al capdavant de la mitra urgel·litana, que tan sols va durar quatre anys, fou tant pastoral com política. En aquest breu període de temps, Eribau va consagrar les esglésies de Sant Pere de Llobera –edificada per la seva germana Amaltruda, senyora del lloc–, Sant Climent d'Urús, Sant Cristòfor de Meià (1037), Sant Andreu d'Oliana (1037-1040), Sant Climent de Vallcebre (1040) i els quatre importants temples de Sant Serni de Tavèrnoles, Sant Martí de Tost, Santa Maria de la Seu d'Urgell i Sant Vicenç de Cardona.¹³² A més, el 1038 va assistir a les consagracions de les catedrals de Girona, d'on havia estat ardiaca, i de Vic.¹³³

36. Arbre genealògic del bisbe Eribau i de la família vescomtal d'Osona-Cardona

La seva tasca com a gestor de les possessions episcopals, a causa segurament dels pocs anys que va ocupar el càrrec, ens és menys coneguda, tot i que tenim notícia d'adquisicions, com ara una part del castell de Fontanet,¹³⁴ i de convinences feudals sobre

¹³¹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 491.

¹³² BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54 i 55.

¹³³ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 7-136 (p. 42).

¹³⁴ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 510 (any 1038).

la tinença de castells de la canònica,¹³⁵ i fins i tot sobre les parròquies de la vall d'Alinyà, lliurades a Ricard Altemir a canvi del servei d'aquest noble al seu germà Folc, vescomte de Cardona.¹³⁶ I a l'hora de defensar els drets episcopals de la seva seu, també va fer-ho amb la vehemència del predecessor. Durant el seu pontificat hagué de defensar les parròquies pallareses que havia usurpat el comte Ramon V de Pallars Jussà en el context de les topades entre aquest comtat i el d'Urgell a mitjan segle XI.¹³⁷ I també es dirigí a Ramir I d'Aragó per tal de reclamar-li el retorn dels territoris de la Ribagorça i el Gistau que Sanç III de Navarra havia incorporat al bisbat de Roda, teòricament sotmès a Urgell.¹³⁸ Malgrat que Ramir va reconèixer la possessió urgellenca d'aquells dominis en virtut de l'acta de consagració del 819 que esgrimia Eribau, i que *a priori* el rei acceptava de tornar-les a l'Església d'Urgell, el cas és que el retorn no es féu mai efectiu. En aquell moment les relacions entre Urgell i Aragó començaven a ésser molt intenses i a ningú no li va interessar de fer d'aquella qüestió un motiu de disputa.

Com havia estat costum entre els seus predecessors, Eribau emprengué un pelegrinatge cap a Terra Santa a final de l'any 1040.¹³⁹ Malgrat que segurament esperava tornar-ne, el bisbe va traspassar al monestir de Pomposa, a la costa de Ferrara, entre Venècia i Ravenna.¹⁴⁰ Al testament, el bisbe s'interessava molt més per deixar fixada la seva successió al càrrec vescomtal de Cardona, que havia de passar al seu nebot Ramon Folc – tutelat per Arnau Mir de Tost –, que no pas per qüestions relacionades sobre el mecanisme d'elecció del seu successor com a prelat. Tot i que va fer deixes piadoses a unes quantes institucions eclesiàstiques i fins i tot a bisbes de les seus episcopals veïnes, per Eribau l'interès fonamental era perpetuar el seu llinatge a Cardona i no pas mantenir la independència episcopal respecte al poder comtal. No és estrany, en aquesta situació i coneixent el tarannà de la comtessa Constança, que l'elecció del seu successor fos competència exclusiva de la sobirana d'Urgell.

6.5.4. La configuració d'una Església feudal

Veient l'evolució i la història del bisbat d'Urgell des de principi del segle XI se'ns fa difícil d'acceptar que «fins prop del 1050-1060, l'Església catalana havia resistit prou bé, en conjunt, la temptació feudal», com defensava P. Bonnassie.¹⁴¹ Tret que en aquest conjunt

¹³⁵ *Ibidem*, doc. 500 (any 1038).

¹³⁶ *Ibidem*, doc. 515 (any 1039).

¹³⁷ *Ibidem*, doc. 530.

¹³⁸ *Ibidem*, doc. 525 (any 1040).

¹³⁹ Va fer testament l'octubre d'aquell any (*Ibidem*, doc. 527).

¹⁴⁰ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 42.

¹⁴¹ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 153.

no s'inclouï el bisbat més extens territorialment dels espais de l'antiga Marca. Ja hem tingut ocasió de veure que els acords d'home a home (convinença i jurament de fidelitat) no solament van ésser emprats pels poderosos, van ésser promoguts per ells mateix, principalment per comtes i prelats. El bisbe Sal·la va rebre juraments de fidelitat i va establir una convinença amb Ermengol I, però sens dubte qui més va defensar la feudalització de l'Església d'Urgell fou el bisbe Ermengol, que va rebre juraments de fidelitat dels comtes Ramon Borrell i Ermengol II, del bisbe Borrell de Roda, de Guisad de Sallent i de Bernat de Figuerola.¹⁴² El bisbe segurament fou el magnat dels comtats que va rebre més juraments de fidelitat al llarg de les tres primeres dècades del segle XI.¹⁴³

Ras i curt, la mitra d'Urgell no sols no va ser aliena a la feudalització, ans va llançar-s'hi decididament. I no únicament a través dels vincles d'home a home: Ermengol va comprar o rebre moltes fortificacions –com ara els castells de la Rua, de Bordell i de Figuerola,¹⁴⁴ entre molts altres que va adquirir o que ja posseïa–, que el van convertir en un dels principals senyors d'homes d'armes del territori. Per tant, si haguéssim de buscar un exemple d'home feudal per excel·lència d'aquelles dates podríem parlar perfectament d'Arnau Mir de Tost, d'Ermengol III d'Urgell i del bisbe Ermengol. I si el prelat conflentí ja ho era, imaginem-nos els casos d'homes com el vescomte de Cardona i el fill del comte de Cerdanya. Eribau només consta que va rebre el jurament de fidelitat de Guillem, senyor del castell de Rua;¹⁴⁵ però el seu successor Guillem Guifré va rebre els de Ramir I d'Aragó, del vescomte Miró de Castellbò, de Bonfill, senyor del castell de Llanera, d'Arnau Pere, fill de Sicarda, i un bon grapat més.¹⁴⁶

Ja a mitjan segle XI l'Església d'Urgell era una institució feudalitzada de cap a peus que emprava els mecanismes del feudalisme per establir, defensar i ampliar el seu poder. En part, això es devia tant a la voluntat d'edificar un patrimoni eclesiàstic com a la realitat d'aquell temps. L'interès per crear dominis episcopals extensos requeria de subalterns per gestionar-los i controlar-los, i aquests subalterns, que a la vegada s'encarregaven de l'extracció de rendes del patrimoni eclesiàstic, es vinculaven als seus senyors els bisbes a través de juraments de fidelitat. Aquests homes eren guerrers i a més defensaven els béns de l'Església, per això habitaven fortalises defensives i disposaven d'armes. Tot plegat diferia poc del cas de nobles com els Tost i els Lavansa, l'única diferència era que els uns eren laics i els altres eclesiàstics, però tots ells feudals al capdavant.

¹⁴² BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 484, 487, 485, 488 i 489, respectivament.

¹⁴³ Com a mínim és de qui més juraments de fidelitat s'han conservat.

¹⁴⁴ *Ibidem*, docs. 438 (any 1022), 420 (any 1028) i 441 (any 1030), respectivament.

¹⁴⁵ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 531.

¹⁴⁶ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», docs. 890, 896, 892 i 893, respectivament.

6.5.5. L'elecció simoniaca de Guillem Guifré de Cerdanya (c. 1041). Independència episcopal o submissió comtal?

Com a nou bisbe d'Urgell després del decés d'Eribau, Constança Belasqueta va elegir Guillem Guifré de Cerdanya, germà de l'arquebisbe de Narbona. I va fer-ho a canvi del pagament d'una quantitat important de diners –i segurament exagerada per les fonts–, uns cent mil sous. Feia tan sols sis anys que el bisbe Ermengol havia mort i la situació havia canviat radicalment. Eren de nou els comtes, els qui elegien el bisbe, cosa que anava en contra de la independència defensada pel conflentí, i a més a canvi de diners, un aspecte contrari a les idees reformistes romanes que començaven a popularitzar-se per posar fi a *mals* com ara la simonia.

Semblaria, per tant, que el bisbat tornava a la situació de dècades anteriors, en què depenia d'un poder comtal a qui es devia. Però, realment era així? Que Constança hagués pogut imposar l'elecció d'un bisbe no implicava la fi de la independència del poder episcopal, bàsicament perquè la situació de l'Església d'Urgell havia canviat radicalment des del 980. El bisbat havia començat a donar forma a un patrimoni terrenal considerable, incrementat sobretot al llarg de l'onzena centúria. D'una altra banda, gràcies a les seves gestions el bisbe Ermengol havia aconseguit la senyoria de la ciutat de la Seu i de la catedral de Santa Maria, moment a partir del qual, metafòricament parlant, els comtes van deixar de tenir les claus del temple. La universalització de la dècima episcopal i l'acta de consagració de la Seu d'Urgell van permetre al bisbat d'obtenir ingressos importants de manera regular, als quals caldria sumar les rendes obtingudes d'un patrimoni episcopal gens negligible i més impostos com ara els teloneus dels mercats. Si, a tot això, hi afegim la donació de la desena part de les paries que els comtes rebien dels musulmans de terres hispàniques (1048),¹⁴⁷ i més dotacions com la que van fer Ermengol III i els seus homes fidels com Arnau Mir de Tost i Isarn de Caboet en aquelles dates,¹⁴⁸ podrem imaginar-nos la potència econòmica d'aquesta institució. I, a més, els bisbes eren senyors de castells a tot arreu de la diòcesi i tenien les seves pròpies xarxes de fidelitat i els seus castlans i guerrers. Tot això, que era més un somni que no un projecte quan Sal·la va començar el seu govern al capdavant de la mitra, assegurava la independència episcopal.

Riquesa, castells, terres i homes eren la clau d'un poder episcopal que difícilment podia ésser sotmès pels comtes ja a mitjan segle XI. Per tant, una cosa era imposar el criteri en l'elecció d'un prelat i una altra de molt diferent era dominar el bisbat. A més, comtes i bisbes tenien interessos territorials cada vegada més allunyats. Des del tombant de l'any

¹⁴⁷ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615.

¹⁴⁸ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 889.

mil els primers s'havien centrat de manera decidida en la frontera meridional i, ara que dominaven una part de la plana, el seu objectiu a mitjà termini era la presa de Balaguer. Malgrat que el bisbat es beneficiava de l'expansió territorial dels comtes, que també servia per ampliar la diòcesi, al nord d'Urgell hi havia un cert buit de poder que a poc a poc bisbes i vescomtes de Castellbò van anar ocupant. Així, mentre els comtes s'instal·laven cap a Agramunt, els bisbes consolidaven el seu domini sobre les valls d'Andorra, territori que finalment van comprar de manera íntegra el 1133.¹⁴⁹

Per tant, malgrat la demostració de sobirania de Constança en la venda del càrrec episcopal i encara que puguem considerar que la imposició del criteri de la comtessa era un gest de submissió del poder episcopal respecte al comtal, la veritat és que la independència de l'Església d'Urgell era cada vegada més real i efectiva, tant pel mateix poder de la mitra com pels nous vents que bufaven de Roma en aquesta direcció. Més pel vessant terrenal que no pas per l'espiritual, doncs, el projecte del bisbe Ermengol sembla que finalment, en certa manera, va reeixir.

¹⁴⁹ BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, doc. 43.

6.6. La cultura urgellenca als segles X i XI¹⁵⁰

6.6.1. Les conseqüències de la repressió de la doctrina adopcionista

La repressió de l'adopcionisme, la doctrina religiosa professada entre més pel bisbe Fèlix d'Urgell i considerada herètica pel papat i per Carlemany i els seus erudits, va tenir profundes conseqüències polítiques a la Marca.¹⁵¹ Gràcies a la seva intervenció en el pla religiós, les autoritats imperials carolíngies van procurar que els territoris que havien conquerit feia poc s'allunyessin del món hispànic al qual pertanyien, imposant el ritus romà a l'hora de celebrar els oficis religiosos i introduint una nova forma d'escriptura (la minúscula carolina), a la vegada que lliuraven el govern dels territoris sud-pirinencs a comtes francs. Gradualment, els territoris de la Marca van deixar de mirar cap a la península per mirar cap al nord, des d'on eren governats a escala política i també cultural. La submissió dels bisbats del sud dels Pirineus a Narbona trencava la secular vinculació que fins aquell moment havien tingut amb l'Església de Toledo, un altre dels focus de l'adopcionisme.¹⁵²

A la darrerria del segle VIII, Urgell era un centre cultural de primer ordre en el si del món hispànic. No sabem quins efectes va tenir la desintegració del regne visigot i la conquesta musulmana del principi d'aquella centúria, però tot indica que el bisbe Fèlix va formar-se en un entorn cultural molt elevat. Els seus contemporanis el tenien per un gran intel·lectual, cosa que pot reconèixer-se en el gran nombre d'autoritats que citava a les

¹⁵⁰ El primer acostament a la història de la cultura urgellenca dels primers segles medievals, vam fer-lo en un estudi amb què vam comptar amb la col·laboració i les indicacions del Dr. J. Martínez Gázquez (UAB), publicat sota el títol VERGÉS, O. (2013). «Urgell, focus cultural de la Catalunya medieval (segles VIII-XII)», *Roda da Fortuna* 2/2013, p. 282-307. En un treball posterior, VERGÉS, O. (2015). *Urgell a la fi del primer mil·lenni...*, p. 173-191, vam aprofundir en el context cultural urgellenc del tombant de l'any mil. L'objectiu d'aquest capítol és reprendre ambdós treballs, dels quals partim, per fer una panoràmica del context cultural dels segles IX, X i XI, que són els que aquí estudiem.

¹⁵¹ En aquest sentit vegeu l'apartat 1.4.1. del present estudi.

¹⁵² Sobre aquest tema vegeu MIRÓ, C. (2016). «L'adopcionisme, una excusa de domini polític i cultural dels carolíngis sobre la Septimània i la Marca Hispànica. El cas d'Urgell (788-798)», *Ibix (Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès)* 9, p. 67-82; un estat de la qüestió recent centrat en el territori urgellenc.

seves obres.¹⁵³ Per tant, tot i la complexa situació política d'aquells anys, en alguns indrets del món hispànic encara era viva la flama d'Isidor de Sevilla i del seu món. Com hem apuntat, la conquesta musulmana no va representar una destrucció immediata de tot el que havia estat el regne visigot, simplement va ésser un canvi de règim polític en què una bona part de la nova classe dirigent professava una religió diferent de la que tenien els habitants del territori governat. Quan els carolingis van arribar a la península no van trobar-s'hi un desert cultural, més aviat van topat amb intel·lectuals com Fèlix i el bisbe Elipand de Toledo. Per les noves autoritats, l'adopcionisme va ésser l'excusa per intervenir políticament i cultural sobre els nous dominis, cosa que va causar conseqüències profundes.

Més enllà de vetllar per la submissió a la litúrgia romanofranca, les autoritats carolíngies – com ara el franc Possidoni, a qui se li va encarregar l'abadiat de Tavèrnoles i l'aplicació de la regla benedictina en aquest cenobi – van haver de realitzar una purga per fer desaparèixer les obres del bisbe Fèlix i els seus seguidors. Amb aquest objectiu, Leidrat de Lió, Benet d'Aniana i Nebridi de Narbona van desplaçar-se a Urgell l'estiu del 799¹⁵⁴ i és segur que les biblioteques de Tavèrnoles i del bisbat van posar-se *en quarantena*. L'objectiu prioritari era fer desaparèixer la prolífica producció de Fèlix, a qui s'atribueixen unes vint-i-set obres,¹⁵⁵ la major part desaparegudes després de la intervenció franca. Però no sols les obres de Fèlix van ésser objecte de l'atenció dels erudits carolingis: és ben probable que també aprofitessin la fiscalització a què havien sotmès les biblioteques urgellenques per endur-se'n obres no relacionades amb l'heretgia del bisbe. Ja hem dit que llavors aquelles biblioteques havien d'estar força ben assortides, i no seria gens estrany que els enviats de Carlemany aprofitessin l'avinentsa per espoliar unes obres que serien ben apreciades en un món franc que vivia un temps de renaixement cultural.¹⁵⁶

Malgrat que la disputa adopcionista va ser una de les controvèrsies religioses més importants de l'Europa dels primers segles medievals,¹⁵⁷ cosa positiva per activar l'esperit dels erudits del món carolingi, el balanç per a Urgell en l'àmbit cultural va ésser negatiu. I

¹⁵³ BARAUT, C. (1992). «La cultura», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 326-329 (p. 327).

¹⁵⁴ BERTRAN, P. (2002). «La clerecia urgellenca i els regnes hispànics...», p. 105.

¹⁵⁵ BARAUT, C. (1992). «La cultura», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 326-329 (p. 327).

¹⁵⁶ Evidentment no podem provar documentalment que les biblioteques urgellenques haguessin estat espoliades ni tampoc que les obres aconseguides pels erudits francs en la seva intervenció a Urgell haguessin estat importants en el renaixement carolingi. Ara, la sospita es fa ben present quan veiem que al final del segle VIII la situació cultural d'Urgell era propícia a la formació d'intel·lectuals com el bisbe Fèlix i que el segle següent la situació havia empitjorat radicalment.

¹⁵⁷ ALTURO, J. (1991). «La cultura llatina medieval...», p. 23; WOLFF, PH. (1971). *L'Éveil intellectuel de l'Europe...*, p. 30.

no sols per a Urgell, segons J. Alturo: així com la novena centúria va ésser molt prolífica a la resta d'Europa, als territoris sud-pirinencs la creació original va ésser «un camp gairebé erm».¹⁵⁸ Al començament del segle IX, doncs, el panorama cultural no era excessivament esperançador. La invasió musulmana i la posterior carolíngia de segur que van afectar negativament, amb més incidència o menys segons l'indret, una cultura visigoda que encara brillava amb llum pròpia, tot i que cada vegada de manera més tènue. La submissió política, social, religiosa i cultural al món carolíngi, amb una clara fiscalització motivada per la difusió de l'adopcionisme, però amb la voluntat d'allunyar els territoris de la Marca dels de la resta de la península, encara va empitjorar la situació, que no tornaria a encarrilar-se fins a la desena centúria.

6.6.2. Urgell, del món visigot al romanofranc (s. IX)

A partir de la novena centúria la penetració cultural franca als territoris sud-pirinencs va esdevenir definitiva i irreversible. Començava un segle que A. M. Mundó va definir com els anys del pas «d'un esperit i formes visigòtiques a les noves romanofranques dels carolíngis».¹⁵⁹ Una transició que no va fer-se d'un dia per l'altre i que durant els primers anys va ésser molt més carolíngia que no pas romana. Tal com s'ha assenyalat sovint, l'evolució de la lletra dels documents conservats és el millor exemple per veure el curs d'aquesta transició. El segle IX va començar amb el manteniment d'una escriptura de tall visigot i va acabar amb la generalització de l'ús de la minúscula carolina a tots els territoris de la Marca, una evolució que pot observar-se en la rica documentació conservada d'aquest període referent al territori urgellenc. D'una altra banda, la introducció de la litúrgia romana en detriment de la hispànica o mossàrab, un dels primers canvis arran de la intervenció antifeliciana, va ésser un altre dels elements que van comportar la ruptura amb el món peninsular i la vinculació amb el franc. Tant l'ús de la nova lletra com l'aplicació de la nova litúrgia perseguen el mateix objectiu. La submissió a la Roma controlada per Carlemany i els seus descendents i l'adaptació a una nova administració a través de l'ús de la lletra imperial vinculaven directament els territoris del sud dels Pirineus amb l'imperi, mentre que l'arribada de comtes francs, la fidelitat als emperadors i la necessitat d'acudir regularment a la cort per rebre legitimitat política, religiosa i administrativa van fer-hi la resta.

Al llarg de la novena centúria, doncs, va culminar la conquesta cultural que havia començat amb una conquesta territorial. Tant l'adopcionisme com la revolta d'Aissó i més problemes

¹⁵⁸ ALTURO, J. (1991). «La cultura llatina medieval...», p. 23.

¹⁵⁹ MUNDÓ, A. M. (1998). «La cultura escrita dels segles IX al XII a Catalunya», dins *Obres completes. I Catalunya. 1. De la romanitat a la sobirania*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes, p. 484-586 (p. 490).

amb què va trobar-se la nova administració franca durant els primers anys de presència en aquesta zona haurien d'inscriure's en un procés ampli i difícilment documentable de rebuig dels governats hispanogots respecte als nous governants carolingis. No oblidem que durant dècades i segles, visigots i francs havien estat poders rivals, i ara els primers veien com el seu món es desintegrava, com eren envaïts pels adeptes d'una nova religió i posteriorment envaïts pels seus enemics seculars. Els francs, convençuts de la seva superioritat militar, no van limitar-se només a la conquesta del territori, sinó que van voler conquerir culturalment els antics veïns, cosa que van poder fer amb els habitants del nord-est peninsular. Així com els invasors àrabs havien envaït un territori i havien respectat la religió i la manera de fer de les comunitats que hi vivien, els francs no van ser tan generosos. Fèlix, Berà o Aissó i Guillemó van ser derrotats, i els francs van sortir-se amb la seva. I, de fet, quan el mateix imperi carolingi va desintegrar-se i els comtes de la Marca van convertir-se en prínceps territorials ja no eren hispanogots, culturalment eren francs que vivien al nord-est peninsular.

No sabem gran cosa dels còdexs que hi havia en circulació a l'Urgell del segle IX. Únicament el testament del bisbe Sisebut (833-840) –un dels primers documents d'aquestes característiques que posseïm d'aquest territori– testimonia els llibres que potser fornien els armaris de la biblioteca episcopal urgel·litana d'aquell temps. En el testament, datat l'any 839, feia llegats a esglésies de la seva diòcesi que probablement estaven mancades d'obres litúrgiques i patrístiques.¹⁶⁰ A l'església de Sant Feliu de Castellciutat, Sisebut donava un comentari de Beda el Venerable sobre l'evangeli de Lluc, un leccionari i un manual toledà; al cenobi de Sant Serni de Tavèrnoles, un comentari de sant Ambrós també referent a l'evangeli de Lluc; a Sant Climent de Codinet, el còdex de les *Sentències* de Taió de Saragossa; a Sant Iscle de Centelles (en el futur, Sant Andreu de Trespunts), un llibre sobre cinc heretgies de Quodvultdeus de Cartago; a Sant Vicenç de Gerri, un leccionari; una exposició de l'evangeli de Mateu va ésser llegada al monestir de Santa Grata; una Bíblia a Santa Maria d'Alaó; i a Santa Maria de Taverna, dos llibres de sant Agustí sobre la Trinitat.

És difícil de treure gaires conclusions de la llista perquè no podem comparar-ho amb unes altres biblioteques, ni urgellenques ni de més indrets de la Marca. Hem de deduir que eren llibres propis de Sisebut o que eren còpies elaborades a l'*scriptorium* urgel·lità? Els donava perquè els altres monestirs o esglésies no tenien a penes llibres, o per enriquir encara més algunes biblioteques importants com potser la de Tavèrnoles? És interessant de la llista el fet que ens demostra fins a quin punt era important la penetració cultural franca a l'Urgell d'aquell temps. El llibre que fou donat pel bisbe a Sant Iscle de Centelles, el *Sermo adversos*

¹⁶⁰ BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral...», ap. 1.

Quinque Haereses: Iudeos, paganos, arianos, sabelinos et maniqueos de Quodvultus de Cartago (atribuït originalment a sant Agustí), contenia els versos sibil·lins emprats com a arma contra les doctrines antitrinitàries, com va apuntar L. de Castellet.¹⁶¹ Urgell va ser, seguint la recerca d'aquesta autora, un dels primers llocs del sud dels Pirineus on van arribar els versos que van ésser la base del tradicional cant de la Sibila nadalenc.

És pràcticament segur que l'escriptori urgellità, en aquelles dates, es dedicava fonamentalment a la producció litúrgica i patrística per proveir les esglésies del bisbat de les obres necessàries per dur a terme els oficis religiosos, i també per intercanviar llibres amb biblioteques veïnes, tant de dins de la diòcesi com de fora. I, com diu Alturo, malgrat que durant aquell segle no va haver-hi pràcticament cap creació pròpia, al territori va mantenir-se un cert nivell cultural que va permetre de fer de pont entre dos períodes força més prolífics,¹⁶² la vuitena centúria del bisbe Fèlix i la desena del bisbe Sal·la.

6.6.3. La cultura urgellenca a la desena centúria

El segle X va ser un període de represa cultural als territoris sud-pirinencs. I va ser-ho, fonamentalment, gràcies a un augment de la creació literària pròpia, constatada a través d'alguns poemes conservats com els que escrivia el comte-bisbe Miró Bonfill de Girona, d'alguns epitafis i d'obres de caràcter litúrgic, que poden ser considerades literàries *latu sensu*, com ara el calendari de Ripoll i la ja esmentada Encíclica que va enviar el bisbe Sal·la amb motiu de les usurpacions que patien les propietats episcopals de la seva diòcesi a Cerdanya i Berga.¹⁶³

Tot i la represa, la producció d'aquells anys encara era lluny de la que es feia a Europa aleshores. El camp on els territoris de la Marca sí que van destacar-se respecte als veïns europeus va ésser el científic, sobretot des del final d'aquella centúria. La frontera va ésser clau per proveir els comtats d'un element diferencial, les obres científiques desconegudes a l'Europa occidental d'aquell temps que als comtats van començar a traduir-se des del segle X. Des del tombant de mil·lenni, aquestes traduccions van nodrir les biblioteques episcopals i monàstiques del nord-est peninsular i van convertir aquest espai en un dels indrets pioners en els estudis de caràcter científic.¹⁶⁴ Com ja hem tingut ocasió de veure,

¹⁶¹ DE CASTELLET, L. (2014). «*Sibylla adversus haereses*: Indicis de la presència dels versos sibil·lins a la diòcesi d'Urgell a principis del s. IX», dins *Interpontes* 3, p. 73-90.

¹⁶² ALTURO, J. (1991). «Manuscrits i documents llatins d'origen català del segle IX», dins *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 273-281 (p. 280).

¹⁶³ ALTURO, J. (2003). *Història del llibre manuscrit a Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 88-89.

¹⁶⁴ L'obra de referència en aquest sentit és la de MILLÀS, J. M. (1983). *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*. Barcelona, Edicions Científiques Catalanes.

aquest va ser el motiu que va portar el monjo Gerbert d'Orlhac a Vic. Però els contactes fronterers no sols van permetre l'arribada d'obres científiques als comtats, també clàssics grecolatins van començar a ésser coneguts en aquell moment fins al punt que, com diu J. Alturo, a mitjan segle XI a Urgell ja es llegia Virgili i Ciceró.¹⁶⁵ I quant a producció paraliterària, no podem oblidar que els comtats de la desena centúria van ser un dels territoris més prolífics de l'Occident europeu.¹⁶⁶ És la rica documentació produïda i conservada d'aquell període, la que ens permet de resseguir el passat d'aquests territoris, com ara el d'Urgell.

La producció principal de l'*scriptorium* urgel·lità, que també va viure un temps de puixança a partir d'aquell segle, van ésser les obres litúrgiques, o si més no aquestes són les que més ben documentades tenim. La difusió de llibres de caràcter litúrgic a la diòcesi d'Urgell pot resseguir-se a través de les referències libràries contingudes a les actes de consagració d'esglésies. Quan es consagrava una nova església o una parròquia, sovint es feia una relació dels llibres que tenia o que eren lliurats en la dotalia. No oblidem que va ésser al final del segle IX i sobretot al llarg del X que va començar la construcció sistemàtica d'una xarxa parroquial a les diòcesis del nord-est peninsular, unes edificacions que demanaven llibres per tal de dur a terme els oficis religiosos. L'establiment de noves esglésies va generar una demanda librària que els diversos *scriptoria* diocesans van haver de cobrir.

A la diòcesi d'Urgell del segle X comptabilitzem, a través de les referències contingudes en actes de consagració (pràcticament els únics documents que parlen de llibres aleshores), una setantena de còdexs. Els més comuns són missals, que servien de pauta per a l'ordre de la missa; els antifoners, obres que compendiaven himnes i lectures necessàries per al desenvolupament dels oficis; i els leccionaris, que també contenien lectures. Amb tot, malgrat que aquesta tríada era la més comuna, no sempre eren donats els tres llibres en conjunt. A vegades en trobem uns altres de semblants que podien substituir-los o complementar-los, com ara el saltiri, l'himner, el troper i el proser, reculls de cants o salms també propis dels oficis. De manera més excepcional trobem alguna Bíblia i algun compendi d'homilies i de passions de sants.¹⁶⁷

¹⁶⁵ ALTURO, J. (1998). «Escritores latinos de Catalunya: el canónigo Ermengol Bernat de la Seu d'Urgell (s. XI)», *Humanitas* 50, p. 395-417 (p. 417).

¹⁶⁶ ALTURO, J. (2003). *Història del llibre manuscrit...*, p. 90-91.

¹⁶⁷ ORDEIG, R. (1991). «La consagració i dotació d'esglésies a Catalunya en els segles IX-XI», dins *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, vol. II, p. 85-102 (p. 100).

Referències codicològiques a la diòcesi d'Urgell (s. x)		
Data	Document de la menció	Còdexs
16.02.900 (901)	Consagració de St. Julià de Canalda	«libros ·III·, missalem, lectionarium et antiphonarium»
08.05.900- 901	Consagració de St. Fructuós de Guils del Cantó	«ipsium meliorem antifonarium et ipso missale, qui est novo mistico et evangeliorum disposito, et sermonario et cronica et immorum et ordo toletano»
03.12.912	Consagració de St. Pere de Grau d'Escales	«dono libros, id est misale, leccionario, antifonario, psalterio, evangeliorum disposito»
11.12.922	Consagració de St. Joan de Montdarn	«missale, leccionarium, psalteria, verba antiphonarii et sermones ad exportandum sanctorum catholicorum patrum»
01.08.924	Donació del prevere David a Tavèrnoles	«misale .I.»
31.12.940	Consagració de St. Miquel de Ponts	«et dono ibidem libros lectionarios ·II·, antiphonarios ·II·, et missale ·I· obtimo, et passionario ·I·, et duo locorum mysticum, et Iob, Iudi, Tobi et Exter et Machabeorum, et humiliario ·I·, et sermonario ·I·, et psalterios ·II·, et ymnoros ·II·»
30.01.948	Consagració de St. Pere, St. Miquel i St. Andreu	«dono ad ipsas ecclesias antifonario, ·I·, misales ·III·, lectionarios ·III·, psalterios ·II·»
22.06.949	Consagració de St. Cristòfor i St. Benet de Salinoves	«Et ministerio ecclesiastico antiphonario, missale, leccionario, psalterior, ymnorum, homeliario et alium librum, qui dicitur flores evangelii, cum lecciones, omnium sanctorum sive et de dedicatione ecclesie, et de libris moralie Iob in uno codice libros ·II·»
27.06.949	Consagració de St. Pere de Sestui	«et missale, et leccionario, et psalterio, et antiphonario, et quadraginta omeliorum»
19.06- 31.12.952	Consagració de St. Feliu i St. Martí de Castellciutat	«Et sunt ibidem libri biblioteca ·I·, et alios libros ·X ^m et ·VI ^m »
06.11.960	Fundació del monestir de Sant Pere de Grau d'Escales	«et dono ad sancti Petri libros eptatico ·I·, Appocalipsin et Actus Apostolorum et Regum, Sapientia Salomonis, dispositio ·I·, passionario ·I·, chanano ·I·, missale, leccionario, antiphonario in uno volumine, psalterio ·I·, prosario ·I·, et profetarum ·I·»

06.01.971	Donació del comte Borrell II a Santa Cecília d'Elins	«suos libros»
-----------	--	---------------

37. Còdexs de la diòcesi d'Urgell documentats el segle x¹⁶⁸

L'origen de la majoria d'aquests còdexs segurament va ésser l'*scriptorium* episcopal d'Urgell, del qual no sabem absolutament res en aquesta època. La documentació anterior a l'any mil calla totalment sobre aquest escriptori i sobre el paper que podien tenir els canonges urgellencs en l'elaboració de llibres. Amb tot, si tenim en compte que Urgell era una de les principals diòcesis dels comtats d'aquell temps, el seu escriptori havia d'ésser important. I a més de l'episcopal, és pràcticament segur que també n'hi havia uns altres com ara el de Sant Serni de Tavèrnoles, segurament el segon en importància a la diòcesi i també la segona biblioteca més completa del territori, i els de Sant Climent de Codinet, Sant Iscle de Centelles, Santa Cecília d'Elins, Sant Llorenç de Morunys i, com proposa A. M. Mundó, Santa Maria d'Organyà.¹⁶⁹

6.6.4. La biblioteca episcopal l'any mil

A partir de la desena centúria els encarregats de les biblioteques de tot Europa van decidir d'elaborar inventaris que enumeraven tots els còdexs que contenien els seus armaris. Gràcies a això podem saber a quines obres tenien accés els erudits de l'any mil i, també, determinar el nombre de llibres i els títols de la biblioteca episcopal d'Urgell. L'inventari d'obres de la Seu d'Urgell es conserva al manuscrit 1005 de l'Arxiu Capitular de la Seu (ACU). L'antic arxiver P. Pujol i Tubau va transcriure'l per primera vegada al principi del segle XX¹⁷⁰ i va datar-lo, com constava al document, al 1147. Tanmateix, fa pocs anys M.-S. Gros va demostrar que l'inventari en qüestió és doble i que una primera part faria referència als còdexs de la biblioteca urgel·litana abans de l'any mil.¹⁷¹ Així doncs, avui podem saber quins llibres tenien a la seva disposició els canonges urgellencs del segle x i com va evolucionar la biblioteca episcopal al llarg dels segles XI i XII.

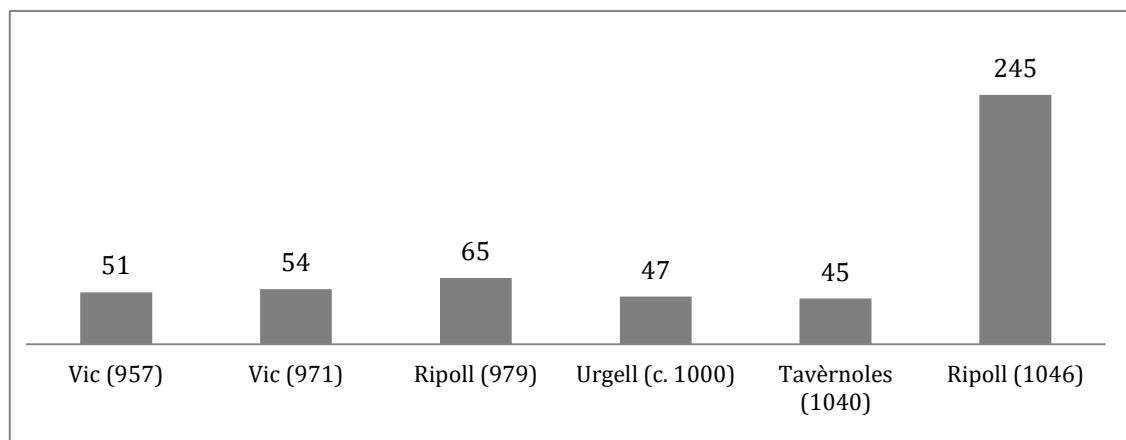
¹⁶⁸ La present taula resum va publicar-se inicialment a VERGÉS, O. (2013). «Urgell, focus cultural...», p. 291-292, tot i que aquí afegim alguna dada que no havia estat presa en consideració en el treball mencionat. Per conèixer les fonts per a l'elaboració de la taula vegeu BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 15, 16, 24, 28, 30, 31, 32, 33, 34 i 35; BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 13; i MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins...», doc. 20 (els documents no són citats segons ordre d'aparició o de cronologia).

¹⁶⁹ MUNDÓ, A. M. (1998). «La cultura escrita dels segles IX al XII...», p. 502.

¹⁷⁰ PUJOL, P. (1984). «De la cultura catalana medieval. Una biblioteca dels temps romànics», dins *Obra completa...*, p. 47-54 (p. 52).

¹⁷¹ GROS, M.-S. (2005). «La biblioteca de la catedral de la Seu d'Urgell als segles X-XII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 26, p. 101-124 (p. 103).

Abans de centrar-nos en els títols podem comparar la biblioteca urgel·litana respecte de les de seus episcopals veïnes:

38. Total de còdexs de les biblioteques dels comtats al tombant de l'any mil

Abans de l'any mil la biblioteca episcopal d'Urgell tenia 47 còdexs, una xifra semblant a la d'unes altres biblioteques pròximes com ara la de Vic (51 l'any 957 i 54 l'any 971) i Ripoll (65 l'any 979). Aquestes segurament eren les més proveïdes i no és estrany que fos allà on va anar a estudiar el monjo Gerbert. Ripoll aleshores ja començava a destacar-se i encara va fer-ho més clarament a partir de mitjan de la centúria següent, quan va arribar a posseir 245 còdexs a la mort de l'abat Oliba. La biblioteca del cenobi del Freser va ser la que més va capitalitzar l'arribada de la ciència i els clàssics grecollatins a través de la frontera. Val a dir, amb tot, que no tenim registres contemporanis d'unes altres biblioteques com les mateixes de Vic i d'Urgell, i per això és difícil de fer una comparativa absoluta.

Segons el mencionat inventari urgellenc, a la catedral hi havia al segle X dues Bibles; dos volums del *Quarantè* del papa Gregori el Gran; dos *Carolos* –exemplars de l'homiliari de Pau Diaca–; dos passioners, que contenien col·leccions de vides de sants; dos missals, l'un toledà i l'altre romà; dos còdexs dels *Diàlegs* del mateix papa Gregori; un comentari de sant Agustí als salms titulat *Decada*; un manual sobre la regla que regia les canòniques; un comentari sobre l'evangeli de sant Joan; el famós *Apocalipsi* del Beat de Liébana; un comentari de sant Jeroni al llibre bíblic de *Daniel*; un tractat sobre la Trinitat, de sant Agustí d'Hipona; tres llibres de col·leccions canòniques; un comentari del *Saltiri*; els quatre evangelis; un segon comentari a l'evangeli de sant Joan; un comentari a l'evangeli de sant Mateu; un altre al de sant Lluç; un altre al de sant Marc; un *Llibre dels Judicis*, obra bàsica en qüestions legislatives; una col·lecció de decretals romanes; tres oficiers, dos antifoners i

un troper; un compendi de comentaris també de sant Agustí al llibre bíblic del *Gènesi*; un llibre de *Sentències* de Taió de Saragossa, que també esmentava Sisebut al seu testament; una vida dels pares de l'Església; un comentari al llibre de l'Èxode; el llibre sobre el profeta Jeremies de sant Jeroni, i un *Prophetarum librum* que, segons M.-S. Gros, «devia contenir tots els llibres profètics de l'Antic Testament».

En general veiem que els llibres eren fonamentalment litúrgics o patrístics i cal esperar fins al segle XI, després de la refundació de la canònica urgellenca, per veure l'arribada de clàssics grecollatins a Urgell. Sigui com sigui, la tasca dels bisbes Nantigís, Radulf, Guisad II i Sal·la degué ésser positiva per a la biblioteca episcopal, aconseguint nous llibres i fent treballar l'*scriptorium* per fer còpies per proveir les esglésies de la diòcesi.

6.6.5. La refundació de la canònica i la difusió librària del segle XI

El projecte del bisbe Sal·la de refundar la canònica urgel·litana per tal d'aconseguir una millor observança de la regla aquisgranesa i amb la voluntat de sistematitzar els càrrecs eclesiàstics del bisbat va tenir més conseqüències positives, sobretot en aspectes culturals. L'increment en nombre de canonges i una millor sistematització dels càrrecs va permetre que a partir del 1010 uns quants membres de la canònica es dediquessin exclusivament a la biblioteca, a l'*scriptorium* i a l'escola catedralícia, i això fou positiu per fer augmentar el nombre de llibres de la biblioteca episcopal i també per aconseguir més difusió librària a la resta del territori. L'existència d'aquests personatges dedicats exclusivament a la lectura, a la còpia de manuscrits i a l'ensenyament –cosa que els convertia en veritables erudits– queda testimoniada a través de les intitlacions que rebien a la documentació.

Així, el 1016 trobem el *caput scola* Guiscafred, segurament el primer encarregat de l'escola catedralícia després de la refundació canonical del 1010.¹⁷² Malgrat que l'escola ja existia de molt abans, és a partir d'aquesta època quan sembla més ben organitzada. Al registre de la biblioteca episcopal de l'any 1147 consta que els armaris episcopals guardaven vint-i-vuit quaderns de gramàtica i exposicions que de segur eren utilitzats pels alumnes de l'escola.¹⁷³ Els primers passos fets pel *caput scola* Guiscafred van ésser culminats pel gramàtic Borrell¹⁷⁴ –també anomenat Berillus (literalment, *crystal·l resplendent*)–, fill del gramàtic Guibert de Lodi, cridat el 1015 per conduir l'escola catedralícia de Vic.¹⁷⁵

¹⁷² BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 344.

¹⁷³ GROS, M.-S. (2005). «La biblioteca de la catedral de la Seu d'Urgell...», p. 122.

¹⁷⁴ Veure, per exemple, BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 527; i BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 54.

¹⁷⁵ GROS, M.-S. (2005). «La biblioteca de la catedral de la Seu d'Urgell...», p. 103.

Tot i que no en tenim notícia, és possible que a Tavèrnoles també hi hagués una escola, en aquest cas monàstica. Sí que tenim referència, encara que posterior, de la de Sant Pere d'Àger i de la de Santa Maria d'Organyà. En dos documents del 1048 referents a Àger apareix un tal Ramon, levita i *caput scolae*,¹⁷⁶ i en un altre del 1066 referent a la canònica d'Organyà s'esmenten dos escolàstics, Company i Pere.¹⁷⁷ Malgrat que només són indicis, cal si més no plantejar la possibilitat que centres tan potents com Àger i Organyà tinguessin escola pròpia des de mitjan segle XI.

A part dels *caput scola*, en documents de l'onzena centúria trobem uns altres personatges amb intitolacions relacionades amb l'ensenyament i la cultura. En un document del 1020 apareix un tal Oriol, *scolano*, i al final de la mateixa dècada el *magister* Seniofred.¹⁷⁸ Malgrat ésser referències puntuals i descontextualitzades, són una novetat de la documentació del segle XI que permeten d'acostar-nos a un tema força desconegut. Ja més cap a la fi de la centúria trobarem intitolacions més específiques, com per exemple un *cantoris*, un *scriptor*, uns altres *scolasticus* i també algun *gramaticus*.¹⁷⁹ A banda, també hi havia individus segurament ben formats, com el *iuris ac legis lator* Ermengol i el *sacerdos et medicus* Geravus.¹⁸⁰

A més de l'escola, l'escriptori urgellit també va beneficiar-se de la reestructuració de la canònica. Des del principi del segle XI devien incorporar-se nous canonges a la tasca de còpia de llibres. La conquesta de noves terres i l'eixamplament del bisbat a migdia van fer augmentar la demanda de còdexs, sobretot de llibres litúrgics, però també bíblics, patristics i canònics, com ja apuntava A. M. Mundó.¹⁸¹ Amb tot, cal tenir presents dues qüestions: d'una banda, malgrat la demanda generada als nous espais conquerits, algunes parròquies del nucli originari del bisbat d'Urgell encara no estaven del tot proveïdes, com demostra el testament del comte Ermengol I que deixava a Santa Maria de Gósol cinc unces d'or per comprar llibres;¹⁸² i, d'una altra banda, també cal destacar que al llarg del segle XI comencem a detectar en la documentació eclesiàstica i laica amb un cert poder adquisitiu que posseïen llibres, uns llibres que havien de sortir dels mateixos escriptors urgellencs com ara l'episcopal. Era un factor (nou?) de demanda de llibres que també cal

¹⁷⁶ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, docs. 22 i 24.

¹⁷⁷ MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 105.

¹⁷⁸ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 362 i 417, respectivament.

¹⁷⁹ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 48; BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 745 (any 1063); BARAUT, C. (1985). «Els documents, dels anys 1076-1092...», doc. 940; i BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», doc. 1178.

¹⁸⁰ *Ibidem*, doc. 1108; i BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 759, respectivament.

¹⁸¹ MUNDÓ, A. M. (1998). «La cultura escrita dels segles IX al XII...», p. 516.

¹⁸² «Et ad sancta Maria de Gosal uncias .V.º de auro ad libros emendos» (BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010...», doc. 300).

tenir present perquè feia incrementar la producció librària i, de retruc, el nivell cultural del país.

Referències codicològiques a la diòcesi d'Urgell (s. XI)		
Data	Document de la menció	Còdexs
06.11.1010	Publicació sacramental del testament del bisbe Sal·la	«Suo libro episcopalem»
13.12.1013	Publicació sacramental del testament del prevere Martí	«Et ad Codemare .I. psalterior, et ad Alberto presbitero .I. misale, et ad Matifredo .I. misaleta»
09.08.1036	Testament de Riquer	«Et ad Sancti Gervasii sic dono [...] cum totos meos libros»
20.10.1037	Testament de Seniofred, sagristà de Santa Maria de la Seu d'Urgell	«Et ipso meo antiphonario remaneat ad Vivas. [...] Et ipsum alium antiphonarium quem habeo in pignoratam ad Vivas de Ellass propter .X. mancosos [...]»
02.1042	Testament del prevere Martí de Sant Pere d'Àger	«Et ipsos libros remaneant ad ipsas ecclesias de Ager [...] id sunt uno missale, et II antifonarios, et II missaletos»
30.09.1043	Testament del sacerdot Geribert	«Et ad Remon nepoto meo remaneat ipso meo officario et ipso proser»
22.10.1045	Testament de Ramon, levita	«Et ipsos libros que abeo in Bethulona, id est antifaner .I., et missal .I. et proser .I. et salterio .I. et quaterniones de flore epsalmorum, cum alio missale que est in pignora in villa Tizana per solidos .VIII. de calcina facite eum redimire, et hos prenominate libros remaneat ad Sancti Adriani»
15.04.1048	Consagració de l'església de St. Salvador d'Àger	«et ornavit eam de libros»
04.07.1048	Testament del sacerdot Miró	«Et ad Sancto Saturnino cenobio remaneat ipso meo libro Regum»
31.05.1051	Testament del sacerdot Vives	«Et ipso anthiphanario meo qui michi advenit ex avunculis meis simulque cum ipso canono socharrado [...] remaneat ad iamdicto Salla sacer nepoto meo»
26.08.1053	Testament de Sunyer Guillem, sacerdot	«Et ipsos meos libros que habeo remaneant a Sancto Petro de Sede, id est ipso antiphonario et licianero et ipso troper et psalterio et flore psalmorum et ipso hymner»
13.12.1053	Publicació sacramental del testament de Sal·la	«Et ad Sancto Mikaelo officario suo»

02.1055	Testament de Felmir	«Comparate unum liber missal plenero ad opus sancti Salvatori»
22.09.1054	Testament d'Arnau, sacerdot	«Et ipso meo proser et inner remaneat ad Guillem nepoto meo»
19.10.1057	Testament de Guillem Mir	«Et ad Arnallus Francho quaterniones .V. de oficio»
17.01.1059	Testament d'Arnau	«Et ipso troper cum inner ad Guilelmo in vita sua»
28.01.1064	Compravenda d'una finca a Àger	«Sic vendimus tibi ipsa terra ab intecrum propter precium meditate de unum psalterium placibile in rem valentem»
25.04.1065	Publicació sacramental del testament de Guillem	«Et dimisit ad Sancti Tome ipso meo psalterio»
10.08.1068	Publicació sacramental del testament del sacerdot Isarn	«Et ipso suo antifanario quod fecerat scribere rogavit ut sederet in ipsa ecclesia Sancta Maria Sedis die quotidie, simul cum ipso tropario. Et ipso missal que fecit scribere precepit remanere ad Sancti Licerii»
12.01.1069	Consagració de l'església del monestir de Santa Maria de Mur	«et libri maiores vel minores .X ^{em} »
24.02.1075	Testament del sacerdot Guillem	«et psalterio .I. et troper et quaternos de officario et himner .I. remaneat ad Guillem iam dicto ut teneat in servicio Sancta Maria»
30.12.1077	Publicació sacramental del testament d'Adelaida	«Post obitum vero iam dicti Bernardi precepit iam dictis heredibus dari tascam Sancte Marie Villemaioris ex supradicta sua voce predictae Villemaioris ipsis et successoribus eorum in luminaribus et libris hedificandis»
06.08.1078	Publicació sacramental del testament de Seniofred	«Et ad Sanctum Saturninum de Turpino relinquit officarium et antiphonarium»
28.03.1081	Publicació sacramental del sacerdot Ponç	«Suum quoque leccionarium iussit remanere ad Sanctum Sepulcrum [...] Et suum psalterium mandavit remanere ad potestatem Guilelmi de Sancto Iusto»
27.05.1083	Memòria del manament de Ramon Seniofred	«Et .III. libros Iudicos precepit vendere et cum omni alio mobile dare pro anima sua, cum omni expleto de ipso alodio tantum omni tempore usque dum mille missas fuissent dictas per eum»
05.07.1086	Testament de Guillem Gualter, ostiari de l'Església d'Urgell	«Medium autem antiphonarium Mironi Erimanni in servicio Sancte Marie dimitto. [...] Psalterium vero meum in servicio Sancte Marie Guilelmo Seniofredi dimitto» (Baraut, 1985: doc. 1029)

28.03.1092	Publicació sacramental del testament de Bernat	«totum relinquit ad opera Sancto apostolo Petro in eius opera tam in libris quam in aliis operibus»
------------	--	---

39. Còdexs de la diòcesi d'Urgell documentats al segle XI¹⁸³

Hem de considerar que l'onzena centúria va ser culturalment puixant a Urgell i que una bona part d'aquesta puixança va deure's a la reforma canonical del 1010. Un dels moments culminants d'aquesta bona conjuntura al món urgell·lità el trobem cap a l'any 1040, data aproximada de la redacció de la *Vita sancti Ermengaudi*, segurament obra del ja mencionat escolàstic, gramàtic i cap de l'escola catedralícia Borrell.¹⁸⁴ Es tracta d'una obra hagiogràfica de caràcter literari escrita amb la intenció de venerar la figura del bisbe Ermengol. Més enllà de la veracitat dels fets que narra, cal destacar-se la importància de l'elaboració d'una obra d'aquestes característiques perquè surt de la producció litúrgica i religiosa típica d'aquells anys a Urgell i a tot arreu de la cristiandat occidental. En aquest sentit, no podem deixar d'evocar el paral·lel que representa la producció de l'abat Oliba de Ripoll, contemporani d'aquesta redacció. Malgrat que la *Vita sancti Ermengaudi* sigui un exemple únic, hem de considerar que poca cosa creix en terra erma i que la capacitat d'Urgell d'elaborar una obra així ens obliga a defensar l'existència d'un bon nivell cultural en aquest territori al llarg de l'onzena centúria.

6.6.6. Sant Serni de Tavèrnoles en el context cultural urgellenc del segle XI

Si el que sabem del panorama cultural del bisbat d'Urgell és força menys del que voldríem, del monestir més important del territori, Sant Serni de Tavèrnoles, encara en sabem menys coses. La documentació calla totalment sobre el context cultural dels cenobis urgellencs, tot i que en termes generals podem considerar que van viure una història semblant a la del bisbat: una novena centúria difícil, un segle X de millora i consolidació i una onzena centúria de puixança. El bisbe Fèlix va ésser abat de Tavèrnoles abans d'esdevenir bisbe d'Urgell i segurament aquest és un dels motius pel qual aquest cenobi fou un dels principals focus pirinencs de l'adopcionisme. No és estrany, doncs, que la

¹⁸³ La present taula resum va publicar-se inicialment a VERGÉS, O. (2013). «Urgell, focus cultural...», p. 295-298, tot i que aquí afegim alguna dada que no havia estat presa en consideració en el treball mencionat. Per conèixer les fonts per a l'elaboració de la taula vegeu BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 314 i 328; BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», docs. 494, 502, 568, 588 i 618; BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 61 i 71; BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», docs. 642, 660, 662, 697, 712, 776, 816 i 873; BARAUT, C. (1985). «Els documents, dels anys 1076-1092...», docs. 919, 921, 951, 982, 1029 i 1089; BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100...», ap. 28; i CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, docs. 12, 35 i 62 (els documents no són citats segons ordre d'aparició o cronologia).

¹⁸⁴ BARAUT, C. (2001). «Les fonts documentals i hagiogràfiques...», p. 141.

intervenció antifeliciana tingués com un dels principals objectius aquest monestir, en el qual al tombant del segle IX va instaurar-se la regla benedictina. La intervenció antiadopcionista devia ésser tan negativa per a Tavèrnoles com per al bisbat urgellenc, i la biblioteca d'aquest monestir d'arrels visigodes, segurament ja important al segle VIII, devia presentar un panorama més desolador durant la centúria següent.

Tot i així, la generalitzada represa cultural que van viure els territoris sud-pirinencs al segle X també devia fer que aquest cenobi irradiés amb llum renovada. I, de fet, va fer-ho a través del seu abat Ponç (1000-1022), un erudit personatge que va establir les bases per a la construcció de l'edifici romànic de Sant Serni, que fou conseller i mentor del rei Sanç III de Navarra –que el qualificava d'«el meu senyor i el meu mestre»¹⁸⁵ i que va acabar essent bisbe d'Oviedo i també temporalment de Palència.¹⁸⁶ Sembla, fins i tot, que l'abat Ponç va rebre un salconduit del rei taifa de Saragossa per circular lliurement pel seu territori l'any 1023.¹⁸⁷ Amb un personatge de tal envergadura, Tavèrnoles va recuperar l'esplendor perduda i més si tenim en compte que el 1040 va ser consagrat un poderós i bell temple dedicat a Sant Serni que encara avui podem contemplar parcialment.

La consagració del nou edifici de Tavèrnoles va celebrar-se al principi d'aquell any i hi fou present l'elit política i religiosa del moment.¹⁸⁸ Malgrat que l'acta de consagració presenta algunes contradiccions internes que fan sospitar de la seva total autenticitat, al document consta una llista dels llibres que tenia la biblioteca del cenobi en aquell moment, formada per quaranta-cinc volums. Tant si el document és original com si va elaborar-se posteriorment, la llista de llibres és probablement autèntica i devia copiar-se d'un registre contemporani. Tenint en compte que al final del segle X la biblioteca episcopal d'Urgell tenia quaranta-set volums i la de Ripoll seixanta-cinc, la de Tavèrnoles, a la primera meitat

¹⁸⁵ BERTRAN, P. (2002). «La clerecia urgellenca i els regnes hispànics...», p. 109.

¹⁸⁶ Gràcies als *Annals del Regne de Navarra* (vegeu DE MORET, J. (1987-1991). *Anales del Reino de Navarra*. Pamplona, Gobierno de Navarra, 4 volums) podem reconstruir força la presència de Ponç en aquelles terres. Segons que sembla, Ponç era, en propietat, bisbe d'Oviedo, tot i que el rei Sanç III també li encarregà la seu de Palència (vol. 3, 222), segurament de manera temporal mentre es produïa la restauració de la seu (vol. 3, 214). Ponç desenvolupava les tasques que *a priori* havia d'exercir el bisbe Bermund, consagrat a tal efecte anteriorment, però aquest últim havia perdut la confiança del rei (vol. 3, 273). Tot i que Sanç va donar diners a Ponç per dirigir aquella restauració, l'antic abat de Tavèrnoles, una vegada complerta la tasca, va demanar al rei que l'eximís de la gestió de Palència al·legant que no podia tenir «dues esposes» (vol. 3, 268). El 1032 ja actuava com a bisbe d'Oviedo al costat del rei (vol. 3, 228), cosa que féu en més ocasions (vol. 3, 248), tot subscriuint les actes reials (vol. 3, 249). Sabem que el 1035 Sanç es trobava a Palència restaurant aquella església, a càrrec aleshores de l'esmentat Ponç com a bisbe d'aquella ciutat i també d'Oviedo (vol. 3, 258). Segons els *Annals del Regne de Navarra*, Ponç era considerat «doctor perfectíssim en la doctrina eclesialística i contemplació, i de vida i costums aprovadíssims» (vol. 3, 259). Una de les últimes mencions de Ponç data del 1061, quan participà al costat del rei en un concili pamplonès (vol. 3, 146).

¹⁸⁷ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 48.

¹⁸⁸ *Ibidem*, doc. 59.

del segle XI no era gaire lluny de les de centres culturals de primer ordre del tombant de l'any mil.

Segons l'acta de consagració en qüestió, la biblioteca de Tavèrnoles tenia dues Bibles, una en un sol volum i l'altra dividida en deu; dues passions de sants; dos missals, un leccionari i un antifoner; dos proseres; dos llibres d'himnes; un *Hexaemeron* de sant Ambrós de Milà; dos martirologis; dues regles de sant Benet d'Aniana; un llibre de les *Sentències* de sant Isidor de Sevilla i un exemplar dels *Diàlegs* del papa Gregori el Gran; una vida dels Pares de l'Església; un «sumum» (sic); unes constitucions monacals; un comentari de sant Jeroni al llibre bíblic de *Daniel*; tres còdexs anomenats «efrata[rum]» (sic); dos manuals la temàtica dels quals no sabem; un llibre de cànons conciliars; un *Llibre dels Judicis*, i, finalment, tres saltiris.¹⁸⁹ Malgrat no ser una biblioteca de primer ordre en el si dels comtats sud-pirinencs de principi del segle XI, tampoc no pot infravalorar-se i encara menys si tenim en compte que es trobava a uns tres quilòmetres de la seu episcopal de la diòcesi. El tàndem Urgell-Tavèrnoles, amb els seus respectius *scriptoria*, devia ser un potent equip en el panorama cultural de la Catalunya Vella.

Per completar aquesta visió, si la documentació ho permetés ens restaria per saber el panorama d'uns altres cenobis urgellencs com ara el de Santa Cecília d'Elins, el de Sant Llorenç de Morunys, el de Sant Climent de Codinet i el de Sant Andreu de Trespunts, a més de les canòniques de Santa Maria d'Organyà i de Sant Pere d'Àger, ambdues establertes aquell mateix segle XI. Malauradament és un terreny que ens resta vedat.

6.6.7. La biblioteca episcopal d'Urgell a mitjan segle XII

Per a la puixança cultural del segle XI va ésser fonamental que les biblioteques del nord-est peninsular disposessin cada vegada més de nous còdexs. Molts d'aquests van arribar gràcies als contactes transfronterers entre els comtats i al-Àndalus, uns contactes fonamentals per a la introducció de clàssics grecolatins a la cristiandat i també d'obres de caràcter científic desaparegudes a l'Occident europeu. Un dels principals ponts entre al-Àndalus i Europa va ésser Santa Maria de Ripoll, biblioteca que a la mort de l'abat Oliba tenia ja 245 còdexs.¹⁹⁰ No sabem, tanmateix, quina era la situació a la biblioteca episcopal d'Urgell a mitjan segle XI, atès que no és fins un centenar d'anys més tard que no va elaborar-s'hi un nou registre. Aquest últim, estudiat també per M.-S. Gros, permet de

¹⁸⁹ RIU, M. (1992). «Sant Serni de Tavèrnoles», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 114-121 (p. 118). Agraïm la col·laboració del professor José Martínez Gázquez en la identificació de còdexs d'aquest catàleg.

¹⁹⁰ MUNDÓ, A. M. (1978). «La cultura i els llibres», dins SALVAT, J. (dir.) *Història de Catalunya*. Barcelona, Salvat, vol. II, p. 262-274 (p. 266).

constatar l'arribada de clàssics grecolatins i d'obres de gramàtica llatina a Urgell, adquisicions fetes segurament des del moment en què el gramàtic Borrell va responsabilitzar-se de la biblioteca i de l'escola catedralícia.¹⁹¹

Malgrat que quedi gairebé un centenar d'anys fora del nostre àmbit d'estudi, creiem oportú d'aportar-ne aquí la relació de còdexs per tal de tenir una visió de conjunt del panorama cultural urgellenc dels segles VIII-XII. En l'inventari de la biblioteca de l'any 1147 es relacionen¹⁹² vuit missals; quatre exemplars dels evangelis; sis leccionaris; tres saltiris; cinc oficiers; sis antifoners, un dels quals contenia segurament tots els cants de la missa i de l'ofici diví; quatre trovers; dues Bíblies; dos volums del *Quarantè* del papa Gregori el Gran; dos exemplars de l'homiliari de Pau Diaca (*Carolos*); dos passioners; un *breviarium* l'estat del qual impossibilita d'identificar-ne el tema; dos *Collectaneos*, que M. Gros creu que podrien tractar-se de compendis d'oracions de l'ofici diví; dos còdexs del llibre dels *Diàlegs* del papa Gregori; dos *dispositum* que l'autor de l'estudi relaciona amb un homiliari molt difós aquells anys, conegut com a *Luculenci*; una Regla Canonical; una exposició dels salms de sant Jeroni; el *Beatus* de Liébana; un saltiri amb glosses; dos còdexs del comentari del papa Gregori al llibre de *Job*; un comentari de sant Agustí als salms; dos *breviaris* la temàtica dels quals no s'especifica; un llibre dels profetes, que M. Gros proposa que podria tractar-se d'un compendi de tots els llibres dels profetes de l'Antic Testament; l'obra de sant Agustí sobre la Trinitat i un comentari a l'evangeli de Joan del mateix autor; les homilies del papa Gregori al llibre del profeta Ezequiel i dues *Regulas Pastoralis* del mateix papa; un comentari al llibre de l'Èxode; el comentari de sant Jeroni a l'evangeli de Mateu; un llibre d'homilies; el comentari de sant Ambrós a l'evangeli de Lluc; un còdex anomenat *Unum Sub verborum*; dues decretals pontificies; una Vida dels Pares de l'Església; el comentari de sant Jeroni al profeta Jeremies; dues col·leccions canòniques; un llibre de sermons; dos ordinaris i un tercer citat més endavant, que contenen segons M. Gros els ordres dels sagraments i dels sacramentals; un *Libellum super Iheremie*, que podria ésser un fragment de l'obra de sant Jeroni sobre el llibre profètic de Jeremies més amunt esmentat; els quatre comentaris de sant Agustí al Gènesi; un Priscià Major i un Priscià Menor, ambdues obres fonamentals de gramàtica llatina; l'*Eneida* de Virgili; segurament un altre clàssic, per l'espai on es troba de l'inventari, però malauradament de títol il·legible; una obra d'Horaci; un volum que contenia l'obra d'Homer i tota l'obra poètica de Virgili; un volum que compendiava textos de Sal·lusti, Lucà i del ja esmentat Horaci; dos volums més de Sal·lusti; un manuscrit que segurament contenia les sis

¹⁹¹ GROS, M.-S. (2005). «La biblioteca de la catedral de la Seu d'Urgell...», p. 104.

¹⁹² Partim de l'estudi de M.-S. Gros sobre la biblioteca urgellenca (*Ibidem*, p. 101-124) i agraïm els comentaris del professor José Martínez Gázquez sobre aquest catàleg.

comèdies de Terenci; el *De amicitia* de Ciceró; tres *Libros Fisice*, segurament d'Aristòtil i que arribaren a la cristiandat a través d'una traducció àrab feta per Gerard de Cremona; unes poesies de Persi; un *Oratore*, que segons M. Gros podria tractar-se del poema mètric d'Arator sobre els *Fets dels Apòstols*, però que J. Martínez Gázquez creu que podria identificar-se amb una obra de Ciceró; la traducció llatina de les *Isagogen* de Porfiri; un *Liber Glossarum Alphabeti*; tres llibres de lleis, segurament el *Llibre dels Judicis* visigot; un comentari a l'evangeli de Lluç, potser de Beda el Venerable en aquest cas; una vida de sant Ponç, màrtir; i vint-i-vuit quaderns de gramàtica i exposicions.

En total, doncs, cent setanta títols, alguns dels quals ja inventariats en el citat registre de final del segle X i amb la novetat principal dels clàssics grecolatins que abans de l'any mil eren gairebé desconeguts. Amb totes aquestes dades a la mà, i en vista de l'evolució del context cultural urgellenc, pot afirmar-se que als segles X i XI Urgell esdevingué un focus cultural de primer ordre en el món cristià peninsular, no sols per la importància del seu bisbat, sinó per la seva particular situació fronterera i de nexa entre el món musulmà i el cristià.

6.7. Conclusió

Al començament de la dècada dels trenta de l'onzena centúria, Urgell visqué un tomb polític que va fer canviar el rumb de la història del territori dels darrers vint anys. La represa de les conquestes, la recuperació del protagonisme comtal en la gestió del territori i l'emancipació de la tutela episcopal i barcelonina són una bona mostra d'aquest tomb en què tingué molt a veure una maduresa més gran d'Ermengol II i, sobretot, l'arribada a Urgell de la seva esposa Constança Belasqueta. Tot allò que havia començat a construir el comte Ermengol I entre el 990 i el 1010 va tornar a ésser valorat pels senyors del territori.

En la represa de les conquestes, hi tingueren molt a veure la recuperació dels vincles entre el poder comtal i la classe dirigent, uns vincles que s'havien debilitat els últims anys. Els homes d'armes del comtat esperaven aquella crida per reprendre unes conquestes que eren molt profitoses. Va ser d'aquesta manera com l'avenç urgellenc cap a la plana va consolidar-se al sud-oest de Guissona rumb al Sió, espai que va assolir-se cap al 1040. La marca de Segarra va arribar fins a les portes d'Agramunt i els seus espais limítrofs, indret que seria pres ja per Ermengol III a mitjan segle XI. A l'oest de Ponts, els dominis urgellencs van expandir-se als peus del Montsec, conquerint les ribes meridionals de les dues Nogueres i establint el *limes* al nord de Camarasa, a l'aiguabarreig del Segre i la Noguera Pallaresa. Un avenç conqueridor cap a migdia que, tot i que durant la dècada dels quaranta va refredar-se arran del cobrament de paries, també responia a una lògica interna dels comtats. A partir de mitjan centúria, Urgell i Barcelona van esdevenir pràcticament els únics senyors de la frontera dels comtats, amb les conseqüències que això va comportar.

La importància històrica de Constança no es basa tan sols en el capgirament polític que va animar amb la seva arribada a Urgell. A la mort del seu espòs en pelegrinatge a Terra Santa (1038), la comtessa va esdevenir la regent del territori i l'encarregada de l'educació del seu fill. Constança va governar el comtat amb mà de ferro i va rebre el suport de la noblesa durant els deu anys en què va allargar-se el període de regència. Sota la seva sobirania el comtat va començar a rebre substancioses paries dels musulmans de terres hispàniques, van consagrar-se de nou els temples més importants del territori i fins i tot

l'elecció del successor del bisbe Eribau va ésser una decisió seva a canvi del pagament d'una generosa quantitat de diners de l'arquebisbe Guifré de Narbona. Sense cap mena de dubte, Constança Belasqueta fou durant prop de dues dècades la protagonista de la història urgellenca i és per aquest motiu que cal considerar-la la gran comtessa de la centúria a Urgell.

Malgrat que durant una vintena d'anys el bisbe Ermengol havia imposat la seva llei, a partir del 1030 va veure com el seu ascendent sobre el comte Ermengol II desapareixia i fins i tot va témer per si el seu projecte polític acabava desbaratat. Malgrat que quan va fer testament va deixar escrit que l'elecció del seu successor havia d'ésser una decisió únicament canonical, cosa que sabem que no es complí l'any 1041, el seu projecte de separació i d'independència de l'Església urgellenca respecte del poder comtal va acabar reeixint, més per qüestions terrenals que no pas eclesiàstiques. Des del 980 el bisbat d'Urgell, com la resta de la societat dels comtats, va feudalitzar-se i els bisbes van obtenir un immens patrimoni (riqueses, castells, terres) i homes fidels a la seva causa que, a la pràctica, asseguraven la independència d'una institució que cada vegada guanyava més poder al nord d'Urgell, mentre els comtes traslladaven el seu interès cap al sud.

Culturalment, Urgell visqué un auge al llarg dels segles X i XI. Lluny ja de l'època de repressió viscuda en temps del bisbe Fèlix, la biblioteca episcopal va recuperar una part de l'esplendor, i més encara a partir del 1010, quan amb la refundació de la canònica urgellenca van ser diversos els canonges que van passar a encarregar-se únicament de qüestions relacionades amb la cultura, ja fos a l'escola catedralícia o a l'escriptori. La documentació del segle X ens permet de veure la difusió librària en unes quantes parròquies del bisbat, mentre que la de l'XI ens dóna a conèixer que més enllà de les esglésies també hi havia personatges, laics o eclesiàstics, que posseïen llibres. Va ser a partir d'aquella centúria que la biblioteca episcopal va créixer novament i va començar a incorporar clàssics grecollatins que arribaven a través de la frontera i que generalment feia anys que eren desconeguts a l'Europa occidental.

Al cap de deu anys del començament de la regència de la comtessa i gairebé vint anys després de la seva arribada a Urgell, arribava un nou temps. L'any 1048, Ermengol III va començar el seu govern com a comte d'Urgell i malgrat que Constança es mantingué al seu costat durant els primers anys, a partir d'aquell moment fou ell el protagonista de la història urgellenca, al capdavant d'una nova època caracteritzada per les conquestes i per la sacralització de la guerra de frontera.

7. Ermengol III, temps de conquesta (1048-1066)

L'any 1048 el jove comte Ermengol III estrenava el seu govern al comtat d'Urgell. Començaven uns anys caracteritzats per la guerra a la frontera meridional i per confrontacions amb els seus veïns de Cerdanya i Pallars Jussà. Més que la gestió del territori, al comte li interessava la guerra, les terres i el botí, i durant gairebé dues dècades va dedicar a aquests interessos la seva vida. I va fer-ho, en part, gràcies als vincles que l'unien al rei Ramir I d'Aragó, teixits segurament per la seva mare, i a les aliances amb el seu cosí Ramon Berenguer I de Barcelona. La guerra de frontera, d'una altra banda, cada vegada adoptava més elements de sacralització, cosa que pogué veure's en l'expedició a Barbastro del 1064, encapçalada entre més per Ermengol III, comte que morí defensant la plaça conquerida l'any següent. En aquells anys, els comtes van optar definitivament per la plana, traslladant-hi fins i tot la capitalitat del comtat. Es tancava així una gran etapa històrica que havia començat amb la separació entre Urgell i Cerdanya a la mort de Guifré I (897). Una etapa que també es cloïa amb el decés de la primera generació plenament feudalitzada. Tot el que vingué després del 1066 ja forma part d'una altra Història.

7.1. L'horitzó del 1048. *Dramatis personae*

7.1.1. L'horitzó del 1048

La protagonista de la història urgellenca al llarg de les dues darreres dècades, Constança Belasqueta, va desaparèixer de la primera línia política a partir de mitjan segle XI. Més que una desaparició, va ésser un pas enrere. Malgrat que no aparegui en la documentació d'aquestes dates, pensem que la comtessa va continuar intervenint en el rumb del comtat, aconsellant el seu fill i teixint vincles per a ell, sobretot amb el regne d'Aragó. Així, el 1048 no va representar un abans i un després en molts sentits, sinó que bàsicament va produir-s'hi un canvi de protagonisme. Ermengol III va prendre les regnes dels seus dominis i durant prop de dues dècades va ser-ne el comte titular.

El comte tenia molt clares les directrius que volia seguir. El seu principal objectiu era la conquesta de noves terres al sud del comtat i, de fet, poc després d'assolir la majoria d'edat ja va dirigir la conquesta d'Agramunt. És cert que en la seva vocació conqueridora, devia contribuir-hi la seva mare i Arnau Mir de Tost, però això no ens ha de fer pensar que Ermengol fos un comte titella de la seva noblesa. Havia estat educat com a guerrer escoltant les gestes del seu avi i les del cavaller Roland, que aleshores es popularitzaven molt entre els guerrers de l'Occident europeu. Imbuït d'aquest esperit des de ben jove, quan va esdevenir comte l'any 1048 va deixar les coses ben clares fent una donació a l'Església d'Urgell en què explicava que la seva intenció era lluitar i derrotar els musulmans de terres hispanes per guanyar-se, així, el regne del cel.¹ Només tenia setze anys, però les seves paraules no deixaven cap ombra de dubte. Començava de nou, doncs, un temps de conquesta.

Les aliances van ésser clau en el projecte polític d'Ermengol III i van dirigir-se cap a poderosos senyors de frontera com ell. D'una banda, va reprendre els vincles amb els seus parents barcelonins, oblidats els darrers anys. Ell i Ramon Berenguer I van pactar acords centrats, sobretot, en la conquesta de nous territoris a la marca. Ambdós cosins posaven

¹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615.

de nou en valor aquells vincles que havien tingut els germans Ermengol I i Ramon Borrell, uns acords que tan profitosos havien estat al tombant de l'any mil. D'una altra, Ermengol III va acostar-se molt intensament a l'Aragó de Ramir I. En poc temps les aliances entre aquests dos territoris van assolir una intensitat inaudita, no sols a través de pactes feudals, sinó també via acords matrimonials. Segurament va ser la seva mare Constança, potser emparentada amb Ramir, qui va teixir uns llaços determinants en l'expedició a Barbastre del 1064.

Però aquestes aliances no solament han de ser enteses en clau externa, d'avenç cap a terres andalusines, sinó també en clau interna. Poc després d'assolir el poder Ermengol III va veure com esclataven uns quants conflictes en el si dels comtats de l'antiga Marca. D'una banda, amb els comtes de Cerdanya, tradicionalment rivals amb els urgellencs i barcelonins tant per qüestions d'índole territorial com per l'hegemonia política en el si dels comtats. Els llaços entre Ermengol III i Ramon Berenguer I han de ser entesos, també, arran d'aquest conflicte. Però també van produir-se conteses amb Ramon V de Pallars Jussà, el qual s'encarà als urgellencs i també al seu cosí pallarès, el comte Artau I, aliat de Ramon Berenguer I. Els acords feudals i els pactes matrimonials entre Ermengol III i Ramir I d'Aragó, sobirà aquest últim de la Ribagorça, reforçaven la posició urgellenca i deixaven *empresonats* entre aquests dos dominis els territoris de Ramon V, que va acabar aliant-se amb els musulmans.

A partir del 1048, doncs, els pactes van cobrar més importància que mai perquè la guerra prengué més protagonisme que mai. Fins aquell moment els conflictes interns en el si dels comtats no havien anat més enllà de tensions i demostracions de força puntuals, com a Baltarga el 943. Aquesta vegada sembla que la cosa va guanyar en intensitat i cruesa. La guerra de frontera, a més, ja havia tingut els seus dies de protagonisme, però potser mai no havia estat el principal objectiu d'un comte. A més, aquesta mena de guerra cada vegada tenia un esperit més sacralitzat, amb caràcter religiós que se sumava als interessos territorials dels guerrers. Barbastre 1064 segurament va ésser una de les primeres ocasions en què tots aquests elements van agafar protagonisme en una campanya peninsular, en la qual Ermengol III d'Urgell fou un dels caps.

L'interès del comte per la guerra va fer-li deixar en segon terme la gestió política del comtat. De fet, no sols la guerra. A mesura que avança el segle XI ens adonem que el poder comtal cada vegada deixa més en segon terme la gestió del patrimoni propi. Això es devia a la profunditat que assolía la feudalització del territori. Els comtes confiaven en els seus subalterns la gestió dels dominis, sense haver-se de preocupar directament de terres,

alous i feus. A més, la patrimonialització dels dominis convertia la noblesa feudal en senyora de les seves possessions a tots nivells. Així, a Àger Arnau Mir de Tost governava en nom del comte, gestionava les fortaleses també per al seu senyor, encara que fossin propietat seva, obtenia rendes dels habitants del lloc i impartia justícia. Realment, doncs, Ermengol III no havia de preocupar-se de la gestió d'aquell indret perquè era ja un fidel seu qui desenvolupava la tasca, una manera de fer que havia començat a prendre forma durant els governs de Borrell II i d'Ermengol I a final del segle X. El comte, doncs, era l'autoritat reconeguda del territori, però el comtat es trobava fragmentat en moltes jurisdiccions on cada senyor feudal, ja fos membre d'una gran família nobiliària o un castlà, governava patrimonialment aquells dominis.

Al comte Ermengol III, un dels tres capitosts de la presa de Barbastre, se li va encomanar el govern d'aquella plaça. Aquella campanya, per diverses raons, va representar un punt d'inflexió en els conflictes peninsulars i en les guerres de la cristiandat llatina, i el comte d'Urgell en fou un dels protagonistes. Amb tot, el seu èxit fou efímer, i alguns mesos després que li fos encomanat el govern i la defensa del lloc, Ermengol morí lluitant contra els musulmans (1065). La seva mort causava de nou una situació de regència a Urgell, perquè el seu fill encara no tenia edat de governar. El que començava a partir del 1066, malgrat tenir antecedents en la història urgellenca dels segles X i XI, era relativament diferent. Urgell deixava enrere l'autonomia secular per sotmetre's cada vegada més als designis barcelonins. El centre del comtat ja no era la muntanya a redós de la qual havia pres forma el territori i la dinastia governant; a partir d'aleshores passava a ésser la plana. Al nord, bisbes i vescomtes passarien a ocupar el buit dels comtes urgellencs, els quals van dedicar l'esforç al final del segle XI i al principi del XII a prendre Balaguer. Però des de la mort d'Ermengol III, el comtat d'Urgell va veure tallada l'expansió territorial a migdia. Si bé és cert que el seu fill encara conquerí algun altre domini prop de Balaguer, les possibilitats expansives d'Urgell s'havien reduït més que considerablement per l'avenç barceloní cap a l'oest, direcció Lleida. És un dels motius que explica el perquè de la marxa dels Ermengol cap a terres castellanques, una nissaga que sense frontera era com un cavaller sense espasa ni cavall. Veiem, per tant, que la nova conjuntura que s'obria a partir del 1066 era part ja d'una altra gran etapa històrica del comtat d'Urgell i dels seus governants.

7.1.2. *Dramatis personae*

Sense cap mena de dubte, el gran protagonista de la història urgellenca dels anys 1048-1066 fou Ermengol III d'Urgell. Fill d'Ermengol II i Constança Belasqueta, el comte va

néixer el juny/juliol del 1032.² Tot i que la majoria d'edat s'assolia als catorze o quinze anys, no va ésser fins a fer-ne gairebé setze que va començar el seu govern a Urgell (primavera del 1048). La seva mare havia estat peça clau en la seva educació i, de fet, fins als voltants del 1050 encara participà en el govern del territori al costat del seu fill.³ El paper de la seva mare, regent al llarg de la dècada anterior, contrasta amb el del seu pare, del qual el comte no devia conservar a penes cap record, perquè va partir en un pelegrinatge del qual no va tornar el 1036, quan Ermengol III tenia tan sols dos anys i mig. El flamant comte, a diferència del seu pare, sabem que fou criat –com a mínim durant llargues temporades– al territori que havia de governar en el futur, cosa que li serví per conèixer la classe dirigent i les vicissituds de la política.

Després de l'últim acte conjunt de Constança i el seu fill, l'any 1049, la comtessa desapareix de la documentació. Ens podríem arribar a plantejar fins i tot si va morir, atès el silenci documental, però sabem que fou present el dia que el seu fill fou enterrat a Àger el 1065.⁴ Què en fou, d'ella, durant aquells anys? Ja hem dit que segurament va continuar participant en la política del comtat, aconsellant el seu fill i probablement teixint els pactes matrimonials amb la família reial aragonesa. Amb tot, no pot descartar-se que la comtessa regent hagués fet algun tipus de pelegrinatge o que, temporalment, hagués tornat a la casa dels seus ancestres, la qual no coneixem amb certesa. Malgrat que no creguem que s'hagués tornat a esposar, tampoc no pot descartar-se taxativament la possibilitat. Al cap i a la fi, Constança Belasqueta era una dama sobrada de riquesa⁵ i de prestigi a mitjan segle XI, i acomplerta la tasca de regent durant més de deu anys podia dedicar la tardor de la seva vida al que més li plagués.

Ermengol III va esposar-se unes quantes vegades. De la primera esposa, Adelaida, amb qui devia esposar-se quan va agafar les regnes del comtat (c. 1050), és de qui menys coses sabem. Segons alguns autors,⁶ podria ser una filla de Bernat *Tallaferro* de Besalú, una suposició que també es feia extensiva a Constança Belasqueta. En el cas d'Adelaida, un dels antropònims femenins més comuns a nord i sud dels Pirineus, la coincidència de nom és

² Segons un document del 4 d'abril de 1048 (*Ibidem*, doc. 615) Ermengol III tenia aleshores quinze anys i deu mesos. Havia nascut, per tant, al principi de l'estiu del 1032.

³ Això es desprèn de la venda que mare i fill van fer el 1049 a Arnau Mir de Tost. Malgrat que el fill desenvolupi el paper protagonista de comte, encara apareix acompanyat de la seva mare. (CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 27).

⁴ L'any 1066, Constança Belasqueta va fer una donació per a la seva ànima i la del seu difunt fill, donació que a la pràctica era un testament (*Ibidem*, doc. 73).

⁵ A més de les propietats i béns que podia tenir, cal no oblidar que l'any 1041 va rebre l'astronòmica quantitat de cent mil sous a canvi d'elegir Guillem Guifré de Cerdanya com a bisbe d'Urgell.

⁶ FLUVIÀ, A. (1992). «Primera dinastia comtal d'Urgell (línia del casal de Barcelona)», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 31.

l'únic element que sosté aquesta hipòtesi. Sabem pel testament del comte Bernat (1020) que tingué una filla anomenada Adelaida, la qual era lliurada al monestir de Sant Pau de Fenollet.⁷ Seria si més no curiós que una trentena d'anys després de ser lliurada com a oblata a un monestir i sense tenir-ne més notícia, Adelaida de Besalú aparegués a Urgell casada amb un dels principals senyors de tot el nord peninsular. Seguint una extensa tradició familiar de més d'una centúria, la lògica imposava que Ermengol III es casés amb una dama d'un rang igual o superior, i que a més fos originària de fora dels comtats de l'antiga Marca. Rebutgem, per tant, la suposada filiació de la comtessa amb la casa comtal de Besalú, malgrat que encara ara no podem oferir cap hipòtesi en una altra direcció.

Del paper de la comtessa Adelaida a Urgell, en tenim ben poques notícies. Tan sols podem dir que a la tardor del 1051 va signar com a comtessa el pacte entre el seu marit Ermengol III i Ramon Berenguer I sobre la tinença de diversos castells i sobre la fidelitat que el primer prometia al segon.⁸ En un document sense datació elaborat probablement pels volts del 1050 també és mencionada la comtessa Adelaida com a esposa d'Ermengol III.⁹ Malgrat les poques notícies que en tenim, amb tota seguretat Adelaida fou la mare del futur successor al comtat d'Urgell Ermengol IV, tal com va apuntar C. Baraut.¹⁰ Malgrat que sovint s'ha considerat que Ermengol IV era fill de Clemència de Bigorra,¹¹ segona esposa del comte, en un jurament de fidelitat Ermengol IV es presenta com a «filius qui sum Adalaidis femine».¹² Si, com sembla, Ermengol IV tenia uns dotze anys quan el seu pare va morir el 1065,¹³ hem de suposar que nasqué cap al 1053 i que aleshores, malgrat que no en tinguem menció expressa, Adelaida encara era comtessa d'Urgell.

A final d'aquella dècada, tanmateix, Ermengol III ens apareix casat de nou, aquesta vegada amb Clemència de Bigorra.¹⁴ La seva segona esposa, per tant, era originària del nord dels Pirineus, seguint la tradició familiar, i provenia d'una de les famílies més poderoses del territori, els senyors de Foix i de Bigorra. Roger I de Carcassona tingué uns quants fills, entre els quals es destaquen Ermessenda de Carcassona i Bernat Roger, que esdevingué comte de Foix i, per via matrimonial, de Bigorra. Bernat Roger es casà en primeres núpcies

⁷ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 150.

⁸ *Ibidem*, doc. 399.

⁹ *Ibidem*, doc. 391.

¹⁰ BARAUT, C. (1992). «Els comtes d'Urgell anteriors al 1300», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell-Andorra, p. 28-29 (p. 28). Segurament Baraut va seguir D. Monfar, que també defensava aquesta possibilitat (MONFAR, D. (1853). *Historia de los condes de Urgel...*, vol. I, p. 329).

¹¹ FLUVIÀ, A. (1992). «Primera dinastia comtal d'Urgell (línia del casal de Barcelona)», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 31.

¹² FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 908.

¹³ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 897.

¹⁴ *Ibidem*, doc. 693.

amb una dama anomenada Beatriu, de la qual tingué Roger I de Foix (comte entre 1034 i 1064), traspassat sense descendència, i Pere I de Foix (comte entre 1064 i 1071), iniciador de la nissaga foixenca que tan de corcoll havia de portar els bisbes d'Urgell al llarg del segle XIII. A la mort de Beatriu, Bernat Roger s'esposà amb Garsenda, senyora de Bigorra, la qual aportà els dominis d'aquest comtat al matrimoni. Entre els descendents d'aquesta unió, caldria destacar-ne Bernat II, comte de Bigorra i esposat amb una dama anomenada Clemència, i Garsenda (o Ermessenda), casada amb Ramir I d'Aragó.¹⁵ Fou aquesta Clemència, la que aportà aquest antropònim a la família, nom que va rebre també la seva filla, esposada cap al 1057 amb Ermengol III d'Urgell.

Per tant, la segona esposa d'Ermengol era besnéta de Roger el Vell de Carcassona, néta de Bernat Roger de Foix i de Garsenda de Bigorra i neboda dels comtes de Foix i de la reina consort d'Aragó. Aquest matrimoni va permetre als comtes d'Urgell de començar a gestar una aliança amb tots aquests senyors nord-pirinencs i, també, amb els reis d'Aragó. De fet, sense tenir en compte que potser Constança Belasqueta era parenta de Ramir I, una hipòtesi nostra de difícil constatació, a través d'aquest matrimoni Ermengol III es casava amb la neboda política del monarca aragonès, amb qui ja des de mitjan segle XI començava a tenir una certa relació que va intensificar-se, i molt, els anys vinents.

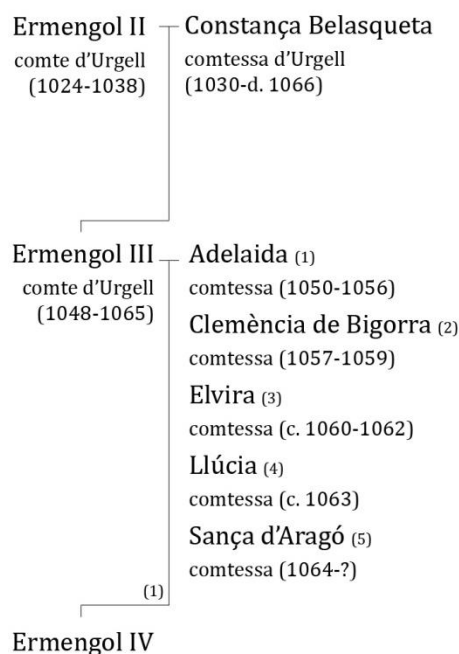
De Clemència, a partir del 1059,¹⁶ no en tenim cap més notícia, i des d'aquest moment la documentació presenta el comte d'Urgell casat en tres ocasions més abans del 1065. Podria ser que cap al 1060 Ermengol III s'hagués tornat a esposar amb una dama anomenada Elvira, però ara per ara no queda gens clar. Segons un document conservat a l'Arxiu Capitular de Solsona,¹⁷ el 1061 el comte Ermengol i la seva esposa Elvira feien una donació d'uns aous al sud de Camarasa. Més enllà del fet que és l'únic document que parla d'aquesta comtessa, cosa que tampoc no vol dir res, hi ha alguns elements que fan planar dubtes sobre la seva autenticitat. El més sorprenent és que la donació faci referència a uns aous situats «infra terminos Balagarii», entre el Sió i Camarasa. Tota aquesta zona no va ésser conquerida, teòricament, fins anys més tard del 1061, *a priori* per Ermengol IV, el qual bastí el castell de Gerb cap a la dècada dels vuitanta del segle XI. Si donem per bo el document, no sols hauríem d'acceptar que Gerb va ésser conquerit en primera instància per Ermengol III, sinó que també hauríem d'acceptar que el comte d'Urgell es casà amb la

¹⁵ LALIENA, C. (2001). «Reliquias, reyes y alianzas: Aquitania y Aragón en la primera mitad del siglo XI», dins SÉNAC, PH. (coord.). *Aquitaine-Espagne (VIII-XIII siècle)*. Poitiers, Université de Poitiers, p. 58-68 (p. 67).

¹⁶ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 41.

¹⁷ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 132.

mencionada Elvira.¹⁸ Aquest enllaç, si va arribar-se a produir, encara fou més efímer que els anteriors, perquè segons un document de mitjan 1063 Ermengol III era esposat amb una tal Llúcia. Així ho presenta, com a mínim, un document en què el matrimoni comtal va lliurar en feu unes quantes possessions, entre les quals el castell d'Almenara, a Arnau Dalmau.¹⁹ És l'únic esment que tenim d'aquesta comtessa Llúcia i, novament, acceptar-la com a esposa d'Ermengol depèn de la veracitat que atorguem a un document que, *a priori*, no hauria d'ésser fals. Sí que és obertament fals el document de Sant Llorenç de Morunys que presenta Ermengol III esposat amb una tal Adalert l'octubre del 1064 (quan el comte ja es trobava a Barbastre), perquè en aquell moment el comte s'havia esposat amb la seva darrera muller, la futura regent del comtat.²⁰

40. Arbre genealògic del comte Ermengol III d'Urgell

El darrer matrimoni d'Ermengol III es produí segurament cap al 1063-1064, tot i que no en tenim notícia fins al 1065.²¹ Creiem que va celebrar-se amb la intenció d'afermar definitivament els llaços entre Urgell i Aragó. Sança, la flamant esposa d'Ermengol, era filla

¹⁸ Sabem que un segle més tard, a Urgell hi hagué una comtessa anomenada Elvira de Lara, casada amb Ermengol VI quan la ciutat de Balaguer ja havia estat presa. Podria ser, també, que el document en qüestió fos una donació inventada, a escala cronològica, elaborada en temps d'Ermengol VI i Elvira de Lara. Amb tot, com ja hem vist, cronològicament és ben possible que Ermengol III s'hagués casat amb aquesta dama, perquè de Clemència, no en tenim cap notícia més enllà del 1059 i la seva darrera esposa no actuà a Urgell fins al 1065.

¹⁹ ALTISENT, A. (1993). *Diplomatari de Santa Maria de Poblet, 1, Anys 960-1177*. Barcelona, Abadia de Poblet, Generalitat de Catalunya, doc. 18.

²⁰ RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys...», doc. 8. Tot i que el document sigui fals, l'antropònim «Adalert» podria equivaldre a «Adalez» (d'Adelaida), nom de la primera esposa del comte.

²¹ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 69.

de Ramir I d'Aragó i de Garsenda (o Ermessenda) de Bigorra i germana, per tant, del rei Sanç Ramires, entronitzat després de la mort del seu pare a Graus el 1063. De fet, en aquest moment es produí un matrimoni doble, perquè la filla d'Ermengol III (amb Clemència de Bigorra?), Elisabet, s'esposà amb Sanç Ramires. Veiem fins a quin punt va arribar a ésser estreta l'aliança amb Aragó.

Sembla que amb les diverses esposes Ermengol III va tenir més fills, tot i que tampoc no queda prou clar. Així, en obres recents²² s'ha atribuït al comte d'Urgell la paternitat de tres fills, Berenguer, Ramon i Guillem,²³ i d'una filla, Sança, la qual s'hauria casat amb Hug II d'Empúries. Amb tot, dels tres fills no se sap pràcticament res, mentre que alguns autors defensen que Sança seria filla d'Ermengol IV i no d'Ermengol III.²⁴

Ramir I d'Aragó i Ramon Berenguer I de Barcelona van ésser els aliats preferents del comte Ermengol III. El monarca aragonès, tradicionalment considerat rei malgrat sembla que mai no s'intitulà així en vida, era fill de Sanç III de Navarra, el monarca per excel·lència de l'any mil, i de la seva amistançada Sança d'Aybar. Això no va impedir, tanmateix, que Ramir heretés possessions paternes que equivalien als límits de l'antic comtat d'Aragó del principi del segle x. El seu germà Garcia Sanxes heretà Navarra, Ferran I Castella d'un oncle seu i Gonçal la Ribagorça i el Sobrarb. La fosca mort d'aquest últim va permetre a Ramir d'incorporar també els seus dominis, els quals van passar a limitar directament amb els comtats de Pallars Sobirà i Jussà, ben pròxims a Urgell. Ramir devia conèixer prou bé l'abat Ponç de Tavèrnoles, amic del seu pare i probablement vincle entre els territoris navarroaragonesos i urgellencs a la primera meitat de l'onzena centúria. Els enllaços matrimonials de Ramir I i d'Ermengol III, tot i que propis, semblen tenir uns certs paral·lelismes, a més de vinculacions directes. El 1036, Ramir va rebre la mà d'Ermessenda de Bigorra, una important dama nord-pirinenca i mare, entre més, de Sanç Ramires, el successor, i de Sança, a més de tieta de Clemència de Bigorra, esposa d'Ermengol. Quan la neboda va morir, Ermengol va esposar-se amb Sança i Sanç Ramires amb la filla d'Ermengol. Però això va ser després del 1054, quan Ramir s'havia esposat en segones núpcies amb Agnès de Poitiers, filla de Gui-Geofri, conegut també com a Guillem VIII d'Aquitània, un dels caps de la presa de Barbastre.²⁵

Ramon Berenguer I, per la seva banda, era cosí en segon grau d'Ermengol III. Ambdós eren besnèts de Borrell II de Barcelona-Urgell. El barceloní era segurament uns quants anys

²² FLUVIÀ, A. (1992). «Primera dinastia comtal d'Urgell (línia del casal de Barcelona)», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 31.

²³ MONFAR, D. (1853). *Historia de los condes de Urgel...*, vol. I, p. 329.

²⁴ COSTA, M. (1998). «Hug II d'Empúries», dins MESTRE, J. (dir.) *Diccionari d'història de Catalunya...*, p. 550.

²⁵ LALIENA, C. (2001). «Reliquias, reyes y alianzas...», p. 68.

més gran que Ermengol, però quan el seu pare Berenguer Ramon va morir el 1035 encara no tenia l'edat de governar, i per això Ermessenda de Carcassona va tornar al primer pla de la política dels comtats, si és que en algun moment l'havia deixat. Durant els anys de govern d'Ermessenda i de regència de Constança, Urgell i Barcelona van distanciar-se, però quan el feudal Ramon Berenguer I va imposar-se a la seva àvia, els llaços van tornar a afermar-se. El comte de Barcelona també s'esposà en tres ocasions. De primer amb Elisabet de Nimes, de la qual tingué tres fills tot i que només Pere Ramon va superar la infància. La segona esposa, Blanca de Narbona i pròxima als interessos de la comtessa Ermessenda, fou repudiada al cap de poc temps d'esposar-se (1051). Va ser després d'aquest repudi que Ramon prengué Almodis, amb els problemes que això li comportà, amb qui tingué els seus successors Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II, a més de Sança. En aquell moment, Ermessenda ja havia renunciat i s'havia retirat als seus dominis, on morí el 1058.²⁶ Amb Ramon Berenguer I, els vincles que s'establiren entre Urgell i Barcelona van començar a deixar de ser acords entre iguals per ser actes de submissió dels primers cap als barcelonins.

Cerdans i pallaresos també van exercir el seu paper en aquesta història. Ramon Guifré de Cerdanya va créixer veient com la seva casa perdia protagonisme respecte d'urgellencs i barcelonins. Ja el seu pare Guifré II havia viscut aquesta situació, i també els seus avis Oliba *Cabreta* i Ermengarda. Guifré II, tanmateix, no va acceptar de grat la situació i s'esforçà d'allò més per la puixança dels seus plançons. Va ser per això que va invertir una important suma a comprar el càrrec d'arquebisbe de Narbona per al seu fill Guifré, un esforç semblant al que féu aquest últim per comprar a Constança Belasqueta la mitra urgellenca per al seu germà Guillem Guifré. Ramon, germà d'ambdós, va governar Cerdanya del 1035 al 1068, on va mantenir hostilitats amb els seus parents llunyans d'Urgell i Barcelona. El poderós i feudal per excel·lència bisbe Guillem es veié embolicat enmig d'aquestes tibantors, com Miró Guillem de Castellbò. El fill del vescomte Guillem, que tan bones relacions havia tingut amb Borrell II, amb Ermengol I i que havia partit en el seu últim viatge amb Ermengol II, va veure com la seva casa també perdia protagonisme en el si d'Urgell, un protagonisme que acaparaven uns altres com Arnau Mir de Tost, que esdevindria vescomte d'Àger. En aquesta situació cal buscar la clau explicativa de certs conflictes d'aquells anys. Uns conflictes que no sols van donar-se amb Cerdanya; també amb el comtat de Pallars Jussà governat per Ramon V. Confrontat al seu cosí Artau I, aliat de Ramon Berenguer, sembla que Ramon mantingué topades amb Ermengol III per raons diverses que tindrem ocasió de detallar.

²⁶ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 518.

Sembla com si cap al 1050 tots els grans comtes de l'antiga Marca i fins i tot reis peninsulars i senyors nord-pirinencs s'haguessin posat d'acord per sortir en escena al mateix moment. En el mateix instant i amb relació més o menys directa amb l'Urgell d'Ermengol III: per això és tan important conèixer la història urgellenca d'aquestes dates per comprendre què passava al nord-est peninsular i què va començar a canviar-hi.

7.2. Els anys de govern d'Ermengol III (1048-1065)

7.2.1. La gestió del comtat

Quan es comparen els documents conservats referents a la gestió comtal dels anys d'Ermengol III amb els dels seus predecessors podria pensar-se que el fill de Constança va deixar de banda el seu paper de governant. Però seria una visió reduccionista, sobretot perquè el context sociopolític en què va governar Ermengol III i en què van fer-ho el seu avi i el seu besavi són totalment diferents. Així com Borrell II i Ermengol I havien de decidir sobre molts aspectes (govern, gestió del patrimoni comtal, qüestions judicials, eleccions de bisbes i abats, gestió de fortificacions, etc.), el jove Ermengol III va créixer i va governar en un món on moltes d'aquestes qüestions havien canviat. Els dominis comtals, tot i ésser extensos, havien estat infeudats i subinfeudats a subalterns del comte i, per tant, no requerien la seva atenció directa, com passava amb l'extensa xarxa de fortificacions del comtat. La justícia havia estat patrimonialitzada i el comte, que al tombant de l'any mil encara presidia el tribunal comtal i elegia els jutges per dirimir plets, ara ja no havia de fer cap d'aquestes dues coses.²⁷ Les eleccions de càrrecs religiosos començaven a dependre més de les mateixes comunitats, regulars o seculares, més que no pas de les autoritats laiques, relegades a un paper secundari per la nova Roma que rebutjava la simonia.

El comte, a mitjan segle XI, no havia d'ocupar-se tant del dia a dia del comtat; un territori, d'una altra banda, cada vegada més extens on el control de tots els aspectes era inassumible. Continuava essent-ne el senyor, certament, i qui hi tenia l'última paraula en moltes qüestions, però només aquelles que passaven per les seves mans. Per Ermengol III era l'alta política, la fonamental, la que decidia aliances, que convocava la guerra o signava

²⁷ Només cal veure'n tres exemples d'aquells anys. El 1052, el jutge Guillem va pronunciar una sentència judicial referent a un plet sobre un alou del castell de Fontanet, en mans del bisbat, però que Adelaida reclamava per a les seves filles menors d'edat (BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 656). Dos anys més tard, el 1054, va fer-se una delimitació entre els castells de Coscoll i de Cabanabona seguint el *Llibre dels Judicis* i en presència d'un jutge (*Ibidem*, doc. 666). Finalment, Llorenç, el 1061, va exvacuar un llinar que posseïa a Àger a la canònica de Sant Pere del mateix lloc, reconeixent que no tenia títol de propietat (CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 48). El comte Ermengol III no va presidir el tribunal en cap d'aquests tres casos. La patrimonialització de la justícia feia que el comte ja no hi desenvolupés cap paper i que fos el senyor del lloc qui promogués el tribunal per dirimir els plets.

la pau. Per tant, que sapiguem menys detalls de la seva actuació en el si del comtat no vol dir que Ermengol abandonés les tasques de govern: simplement, s'ocupava sobretot d'aquelles qüestions fonamentals i decisives per al futur dels seus dominis.

Quan va començar a governar Ermengol va deixar clar que volia mantenir bones relacions amb el bisbat urgellenc. Tradicionalment, poder comtal i poder episcopal havien tingut bona sintonia a Urgell, una col·laboració que havia estat decisiva sobretot a final del segle x i principi de l'xi. No és estrany, doncs, que el 1048 el comte cedís una part de les paries que rebia dels musulmans de terres hispàniques i els impostos derivats del mercat de la Seu a l'Església dirigida per Guillem Guifré.²⁸ En aquell moment, la tensió amb Pallars i Cerdanya era a punt d'esclatar, si no ho havia fet ja, i calia tenir el suport d'un bisbat amb interessos principalment a Urgell, però també als altres comtats amb qui rivalitzava Ermengol.

Amb tot, el principal suport del comte era la seva noblesa, amb la qual, com havia après molt bé de la seva mare, calia mantenir bones relacions. Encara al costat de Constança, el 1049 Ermengol III va vendre el castell de Malagastre a Arnau Mir de Tost per mil cinc-cents sous.²⁹ La venda permetia a Arnau de consolidar-se com un dels grans poders al sud-oest del comtat, al nord de Balaguer, i el comte se n'assegurava la fidelitat. Malgrat la venda, el comte no deixava d'ésser el senyor d'aquella fortificació i Arnau s'hi devia. Entre el comte i el futur vescomte d'Àger les relacions van ésser molt intenses al llarg de les dues dècades en què Ermengol governà. Tots dos van signar uns quants acords i convenències, sobretot a partir de mitjan dècada del 1050. El 1058 Ermengol cedia a Arnau el castell de Casserres, a canvi que aquest l'ajudés en les guerres comtals contra els musulmans.³⁰ A més, pactaven un repartiment de les paries a rebre (3/4 parts per a Arnau, 1/4 part per al comte). L'any següent, la relació va quedar plenament estipulada quan Ermengol III prometia ajuda i assistència al seu amic i vassall Arnau, a més de lliurar-li dos castells com a penyora, i el senyor d'Àger jurava fidelitat al comte.³¹

Una altra gran família del comtat, els Lavansa, també va establir vincles amb Ermengol III. Després del 1045 no tenim cap més notícia de Guillem de Lavansa, amic d'Ermengol I.³² Els seus fills, principalment Hug Guillem i Josbert Guillem, van mantenir-se en el seguici

²⁸ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615.

²⁹ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 27.

³⁰ *Ibidem*, doc. 39.

³¹ *Ibidem*, docs. 41 i 42, respectivament.

³² LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles x i xi...», doc. 93.

comtal i van ésser presents en la presa de possessió d'Ermengol III com a comte.³³ Aquesta família, com veurem, va exercir un paper important en les confrontacions amb els cerdans, paper que potser va tenir a veure amb el seu càrrec a la host comtal. Sabem que l'any 1049 Ermengol III va enfranquir el castell de la Llena, una propietat de Josbert Guillem de Lavansa, a canvi de la conestablia.³⁴ El conestable, una mena de senescal, segurament era el cap de la host comtal, càrrec que el comte retirava a aquesta nissaga.³⁵ Tot i que és difícil de fer hipòtesis amb un sol document, no seria descartable que Guillem de Lavansa hagués rebut aquest càrrec d'Ermengol I i que l'hagués mantingut en vida (fins a 1045-1048). Amb l'ascens d'un nou comte al poder i després de la mort de Guillem, Ermengol III potser va encarregar a algú altre, possiblement a Arnau Mir, aquesta funció. Com a vassalls del comte, els Lavansa van mantenir-se fidels a Ermengol, tot i que aquells anys els veiem vincular-se també al bisbe Guillem Guifré.³⁶ Això podria explicar per què aquesta nissaga a poc a poc va tendir a abandonar els seus interessos fronterers i va centrar la seva política al cor del comtat, una de les possibles causes del declivi del llinatge a la darreria de la centúria.

I els vescomtes de Castellbò? Tradicionalment havien estat una de les grans famílies urgellenques, però aquells anys sembla que perden protagonisme. El vescomte Guillem havia mort el 1037³⁷ i fou succeït en el càrrec per Miró, fill que tingué amb la seva primera esposa Sança. Amb la segona esposa, Ermengarda de Pallars, tingué també fills, entre els quals Sunyer i Bernat.³⁸ Cap d'ells, amb tot, no va tenir el protagonisme del pare i això explica certes decisions que prengueren aleshores i, també, un tomb en la seva política, enfocada a partir d'aquells anys al cor del comtat i no a la frontera.

Malgrat que no sabem gaires coses del dia a dia del comtat en època d'Ermengol III, un territori on la feudalització havia cristal·litzat definitivament, sí que tenim constància d'importants decisions que adoptà al llarg dels anys 1048-1065 relacionades amb les conquestes, amb les aliances –polítiques i matrimonials– i amb els conflictes amb els altres comtats.

³³ Malgrat que només apareix documentat Hug Guillem, el cap del llinatge, és segur que Josbert Guillem també hi fou present (BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615). En unes altres ocasions, encara en vida del pare, els germans van fer acte de presència al costat del comte (VERGÉS, O. (2012). «Els Lavansa. Història d'un llinatge...», p. 73).

³⁴ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 102.

³⁵ Tant podria ser que els retirés el càrrec com que els el lliurés, amb un enfranquiment com a pagament per a futurs serveis, tot i que sembla més aviat que a canvi d'acceptar la retirada, els Lavansa reben una compensació (VERGÉS, O. (2012). «Els Lavansa. Història d'un llinatge...», p. 74). És per aquestes mateixes dates que al comtat de Barcelona comença a utilitzar-se el terme *senescal*.

³⁶ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 691.

³⁷ *Ibidem*, doc. 499.

³⁸ *Ibidem*, doc. 551.

7.2.2. La cristallització de les estructures feudals a Urgell

Quan parlàvem del procés de feudalització³⁹ hem vist com a mitjan onzena centúria Urgell era un territori plenament feudalitzat. Ermengol III va crear-se en un món feudal, al costat d'una classe dirigent patrimonialitzada i d'un bisbe que, a la pràctica, era un príncep territorial més. De fet, la generació que traspasa durant els anys immediatament anteriors i posteriors a la mort d'Ermengol III, entre 1060 i 1075 aproximadament, és la primera que va crear-se en un món totalment feudal. A part del comte esmentat, és el cas de Constança Belasqueta, d'Arnau Mir de Tost, d'Arsenda d'Àger, del bisbe Guillem Guifré de Cerdanya, de Josbert Guillem de Lavansa i de Ramon Berenguer I a Barcelona. En aspectes com la justícia es veu clarament el procés patrimonialitzador, però potser el detall més evident és la plena difusió dels vincles d'home a home (convinença i jurament de fidelitat), estesos ja a tota la societat. Si al principi de segle eren acords en què només participaven comtes i bisbes, a partir del 1050 s'han generalitzat amb els típics compromisos de servei d'host i cavalcada del vassall cap al senyor.

Els bisbes d'Urgell van ésser els primers que van optar per aquesta mena d'acords al començament de la centúria. Eribau i Guillem Guifré, tanmateix, van ésser els màxims exponents d'aquesta nova realitat. Eribau va fer convinences amb Arnau Mir de Tost (1038) i amb Ricard Altemir (1039);⁴⁰ i Guillem, abans del 1066, va fer-ne amb Amaltruda de Llobera (el 1046 i el 1047), amb l'ardiaca Guillem, amb Pere Udalard (1050), amb el seu germà i la seva cunyada Ramon i Adelaida, comtes de Cerdanya (entre 1051 i 1068), i un llarg etcètera.⁴¹ De molts d'ells, i d'uns altres com Ermengol III, va rebre també jurament de fidelitat.⁴²

Per tant, el poder episcopal ja s'organitzava d'una manera plenament feudal durant els anys d'Ermengol III, com també el poder comtal. Sabem, per exemple, que Arnau Mir de Tost va jurar fidelitat a Ermengol III el 1059,⁴³ i que al llarg d'aquells anys el comte va establir convinences i juraments de fidelitat amb els seus parents barcelonins. Amb tot, coneixem menys juraments i convinences dels comtes que no dels bisbes. Això s'explica, d'una banda, perquè la documentació amb què treballem prové, fonamentalment, dels arxius episcopals o monàstics i, d'una altra, perquè l'autoritat sobirana d'Ermengol III no li requeria de posar en escrit uns juraments de fidelitat que els seus vassalls ja complien. Com a comte era l'autoritat indiscutible, com també ho fou la seva mare Constança. Per

³⁹ Vegeu, més amunt, l'apartat 5.4. del present estudi.

⁴⁰ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», docs. 500 i 515, respectivament.

⁴¹ *Ibidem*, docs. 595, 605, 631 i 632; i BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 888.

⁴² Vegeu, per exemple, *Ibidem*, docs. 733, 890 i 896.

⁴³ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 42.

contra, els bisbes aconseguien fidelitats que no partien de l'estructura *natural* de la societat, eren vincles *ad hoc*, i per això s'estipulaven per escrit per tal de garantir-ne el compliment. La tendència entre els successors d'Ermengol III va ser de posar en escrit més acords, en part per la puixança barcelonina i la seva ingerència a Urgell que podia trastocar aquestes fidelitats *naturals*.

Més enllà de comtes i bisbes, la resta de la societat havia emulat els seus dirigents. Parlem evidentment de la resta de nobles, senyors, guerrers i eclesiàstics, i no pas d'una pagesia cada vegada més sotmesa com a patrimoni propi del senyor. El 1043, per exemple, el sacerdot Vives i una tal Quíxol van establir una convinença sobre l'alou que ambdós posseïen a Casanet.⁴⁴ Una altra Quíxol i els seus fills, aquell mateix any, van establir una convinença en què pactaven la gestió de l'aigua, a més de partir-se la pesca i de comprometre's a mantenir el rec en bon estat.⁴⁵ Malgrat que pugui semblar-ho, cap d'aquestes dones no eren pageses que treballaven la terra amb les seves pròpies mans, eren més aviat propietàries que tot i no ser nobles formaven part d'una classe benestant que vivia en una situació molt més acomodada que la majoria dels seus veïns.

Entre membres de la classe dirigent (guerrers, castlans, abats, etc.) també s'establien convenis semblants. Els germans Arnau Dacó i Bernat Dacó (membres de la noblesa territorial del comtat) encomanaven el 1047 el castell de Timoneda i els alous de Cirera a Ollemer Seniofred (el nou castlà).⁴⁶ Aquest últim, a més de comprometre's a defensar el castell, havia de lliurar als senyors pa, vi, carn, queviures i animals. L'abat Guillem de Tavèrnoles, per la seva banda, donava en feu l'església de Sant Esteve de Nargó amb les seves pertinences a Ramon Arnau (1049) a condició que aquest últim proveís un cop l'any, durant un dia i una nit, set cavallers, i que albergués convenientment l'abat i els monjos del monestir quan es dirigessin a la marca o en tornessin.⁴⁷

Tota la classe dirigent, doncs, havia abraçat a mitjan segle XI les convinences i els juraments de fidelitat com a marc de relacions per a qüestions tan diverses com la gestió d'un castell, els serveis d'host i cavalcada i la gestió de l'aigua i la pesca del rec d'un molí. Els béns havien estat totalment patrimonialitzats, cosa que implicava per exemple que la justícia comtal, que abans arribava a tots els racons del comtat, hagués estat transferida (o *conquerida*) pels senyors. L'autoritat del comte era inqüestionable, però moltes de les

⁴⁴ Es tracta d'un cas interessant perquè Vives i Quíxol eren parella, però no ho podien declarar obertament per la condició de sacerdot de Vives. L'alou en qüestió seria heretat per Pere, el fill d'ambdós, però només si esdevenia clergue (BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 559).

⁴⁵ *Ibidem*, doc. 569.

⁴⁶ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 99.

⁴⁷ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 67.

antigues prerrogatives comtals havien passat del príncep territorial al senyor del lloc, ja fos un comdor senyor d'una vall, el castlà d'un castell o un abat. De fet, en això consistia la cristallització de la feudalització: els senyors esdevenien gairebé prínceps territorials a casa seva. Cal no oblidar, amb tot, que el senyor d'un feu es devia al senyor eminent i que aquest normalment es devia a algú altre que probablement era vassall del comte. Encara que entre 897 i 1066 la realitat sociopolítica d'Urgell va canviar profundament, en el fons l'autoritat del comte va restar ferma i immutable. Sense el manteniment d'aquesta autoritat, de fet, no hauria pogut recolzar-se en els seus guerrers per fer front als conflictes amb Pallars Jussà i Cerdanya i no haurien servit de res els acords entre Ermengol III i Ramon Berenguer I, atès que si el comte no feia respectar la seva autoritat a Urgell cadascú hauria fet la guerra pel seu compte, i no va ser així.

7.2.3. Un comtat abocat a migdia. El canvi de capitalitat

Urgell, des d'Ermengol I, era un territori cada vegada més centrat en la conquesta i en la plana. Amb tot, el nucli originari del comtat va continuar tenint un paper neuràlgic i de nucli polític fins a mitjan segle XI. Era a Ciutat on hi havia el palau comtal, la Seu d'Urgell era el principal nucli urbà dels dominis dels Ermengol i la plana era encara un territori exposat a perills que la muntanya ja no patia, lluny com era de la frontera. Del 1010 al 1050, tanmateix, van conquerir-se nous nuclis importants com ara Sanaüja, Guissona i Agramunt, nuclis que si bé inicialment no podien competir amb la Seu d'Urgell, sí que tenien avantatges respecte a la ciutat pirinenca com ara la proximitat a la frontera i a les rutes comercials desenvolupades entre Saragossa, Lleida, Barcelona, etc. La senyoria episcopal de la ciutat d'Urgell, una realitat ja el 1012, i la tendència a cedir impostos del mercat de la ciutat al bisbat, feien que l'interès dels comtes per la Seu fos cada vegada més petita. El palau comtal de Ciutat, per la seva banda, cada vegada era més allunyat del taulell on es decidia la sort d'Urgell. Tot això explica per què, a partir del 1050, la capitalitat del comtat va passar de Ciutat a Agramunt. De fet, la capital del territori era on residia el comte, i aquest no sempre era a Ciutat. Amb tot, el palau comtal sobre la Seu havia estat la residència dels comtes des de feia dècades, una residència que segons que sembla Ermengol III va traslladar a Agramunt després de la conquesta de l'indret,⁴⁸ i Ermengol IV a Gerb,⁴⁹ davant de Balaguer, preparant la conquesta de la ciutat que acabaria essent la més important del comtat i on s'establiria la residència definitiva dels comtes.

⁴⁸ PUIGFERRAT, C., PONS, LL. (1997). «La vila d'Agramunt», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 491-492.

⁴⁹ RAMOS, M. LL., GIRALT, J. (1994). «Castell de Gerb», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XVII, La Noguera, p. 48-49.

Les actuacions d'Ermengol III demostren fins a quin punt el comtat s'abocava a migdia i fins a quin punt el seu senyor havia perdut l'interès per l'àrea més septentrional. L'any 1054 Ermengol i el bisbe Guillem van signar una convinença en què el primer prometia lliurar al prelat el castell de Solsona abans del dia de Sant Joan del 1055, donant-li com a penyora la vila de Ciutat –incloent-hi el palau comtal?– i els drets dominicals que percebia entre Trespunts, el Baridà, la vall de Lavansa, el Pallars i el Sabartés, al nord d'Andorra.⁵⁰ En cas de no complir, el bisbe tindria els béns empenyorats en feu del comte. A la pràctica, Ermengol empenyorava els drets dominicals del nucli originari del comtat d'Urgell i el terme on hi havia la residència dels seus antecessors. Només algú que considerés aquells béns una possessió secundària podia arriscar-se a perdre'n la senyoria directa.

Al final, Ermengol III devia complir l'acord perquè va conservar els drets esmentats. Amb tot, Guillem Guifré continuava interessat en Solsona i, al final, va aconseguir posseir el lloc gràcies a una permuta. El 1057, Ermengol III i Clemència van lliurar el castell de Solsona al bisbe, a canvi que aquest els donés la meitat del castell de Santa Linya.⁵¹ La meitat d'aquest castell havia estat donada per Ermengol II i Constança al bisbat,⁵² però a mitjan segle XI els comtes estaven molt més interessats en possessions de frontera que no pas la mitra. Dos mesos després de la permuta, el bisbe Guillem ja infeudava Solsona a Pere Miró, a canvi d'uns quants serveis feudals.⁵³ Novament, l'interès per la frontera i la plana expliquen la política comtal, una política que permetia a l'Església d'Urgell de consolidar la seva posició al nord, mentre que els comtes se centraven fonamentalment al sud, fins i tot traslladant-hi la capitalitat del comtat.

Va ser el segle XII quan el castell de Ciutat finalment va cedir-se a un tercer, en aquest cas a la família vescomtal de Castellbò (1135),⁵⁴ poc després que el bisbat comprés els drets comtals d'Andorra (1133).⁵⁵ D'aquesta manera, els dos grans actors de la política pirinenca a partir d'aleshores prenien posicions poc abans del començament d'un conflicte secular entre la mitra i els Foix-Castellbò que tingué importants repercussions,⁵⁶ en un

⁵⁰ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 672.

⁵¹ *Ibidem*, doc. 693.

⁵² CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 5.

⁵³ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 694.

⁵⁴ ASENSI, R.-M. (1992). «El castell de Castellciutat», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. VI, L'Alt Urgell, Andorra, p. 42.

⁵⁵ BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra...*, doc. 43.

⁵⁶ GASCÓN, C. (2015). *La catedral saquejada...*

moment en què els comtes ja havien instal·lat la residència a la ciutat de Balaguer,⁵⁷ lluny de l'antic cor del comtat.

Ja a mitjan onzena centúria, entre els urgellencs era ben clara aquesta doble realitat territorial del comtat. En una convinença l'abat Guillem de Tavèrnoles parlava de quan ell i els seus monjos anaven a la marca, o tornaven de la marca a la muntanya.⁵⁸ La marca i la frontera es trobaven en una plana ja llunyana de l'aiguabarreig del Segre i el Valira, el bressol del comtat. La plana, a més, era totalment diferent del nord, de la muntanya, tant orogràficament com climàtica. El poder comtal mantenia unit el territori sota una mateixa sobirania, però el trasllat de la residència comtal i la cessió de dominis septentrionals a bisbes i vescomtes obria una esquerda entre la marca i la muntanya que tendiria a eixamplar-se més i més anys a venir. Al final del govern d'Ermengol III, tot i que el comtat va continuar essent un de sol nominalment, els territoris de muntanya i els de marca van començar a seguir dinàmiques històriques pròpies i diferenciades cada vegada més marcadament.

7.2.4. L'episcopat feudal de Guillem Guifré (1041-1065)

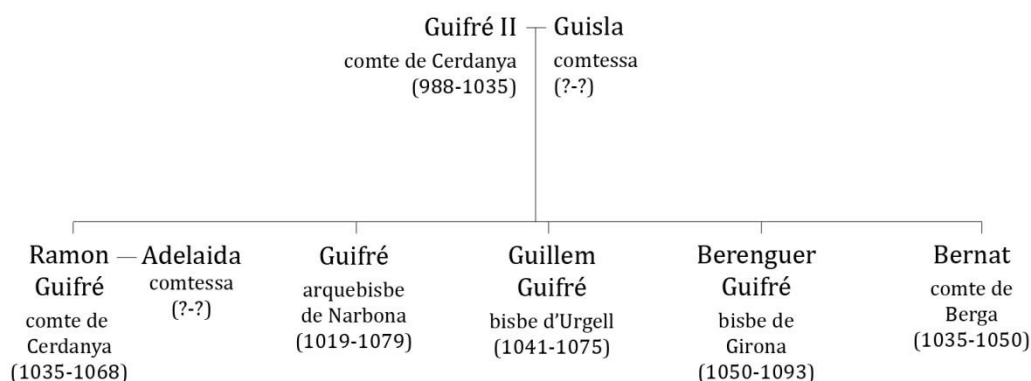
A mitjan segle XI, els anys en què comtes i bisbes d'Urgell actuaven conjuntament havien quedat enrere. Els temps d'Ermengol I i Sal·la, en què el bisbe assessorava el comte, viatjaven plegats a Roma i dirigien una expedició a Còrdova, formaven part d'una altra època. En part, aquesta nova realitat es devia a l'actuació del bisbe Ermengol i a l'interès dels comtes cap a migdia. Malgrat que Eribau i Constança Belasqueta van tenir bona sintonia, i encara que fou la comtessa qui va elegir simoníacament Guillem Guifré de Cerdanya com a bisbe d'Urgell, la família comtal urgellenca i la mitra cada vegada vivien més allunyades l'una de l'altra. Va ser amb Guillem Guifré que aquesta tendència de les primeres dècades de l'onzena centúria va confirmar-se. El prelat cerdà, un home plenament feudal, va aprofitar les estructures d'una Església urgellenca feudalitzada per esdevenir, a la pràctica, un príncep territorial més, amb els seus castells, els seus vassalls, les seves rendes feudals (dècimes i rendes derivades del patrimoni eclesiàstic), etcètera. És cert que no tenia un comtat, però per ser un home poderós tampoc no el necessitava.

Malgrat ésser membre de la família comtal de Cerdanya, amb la qual Ermengol III estava enemistat a mitjan segle XI, el comte i el bisbe van mantenir una relació de certa normalitat. Al primer no li interessava estar en desavinença amb un poderós senyor feudal

⁵⁷ GIRALT, J. (1994). «La ciutat de Balaguer», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XVII, La Noguera, p. 219-222 (p. 220-221).

⁵⁸ «[L'abat i els monjos] qui transitum abent in marcha aut de marcha in montana.» (BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», doc. 67)

del seu comtat, mentre que el segon sabia que molts dels homes que es devien a l'Església d'Urgell eren, en primera instància, vassalls –homes sòlids– d'Ermengol. Quan va començar el seu govern, Ermengol III va ésser generós amb l'Església presidida per Guillem,⁵⁹ i en el transcurs dels seus anys al capdavant del comtat va arribar a jurar fidelitat al bisbe,⁶⁰ a més de comprometre's, a través d'una convinença, a ajudar Guillem a conservar el seu patrimoni (1061).⁶¹ Convinença i jurament van arribar quan les tensions amb Cerdanya s'havien mitgat i barcelonins i urgellencs havien obert la nova política d'aproximació cap al casal cerdà.

41. Arbre genealògic del bisbe Guillem Guifré

Que a mitjan segle XI un bisbe d'Urgell rebés un jurament de fidelitat o pactés una convinença no era una novetat. Guillem Guifré, tanmateix, va ésser el bisbe que més va recórrer a aquesta mena de pactes. Els principals dirigents dels territoris que cobria la seva diòcesi li van jurar fidelitat, prometent-li suport contra qualsevol enemic, ja fos cristià o musulmà. Per als dirigents laics, era una manera de mostrar-se fidels a l'Església, a Roma i a Déu, mostra de la nova realitat que prenia forma a l'Occident europeu. Ja hem vist que Ermengol III va jurar fidelitat al bisbe i també va establir-hi una convinença. Ramir I d'Aragó, el vescomte Miró de Castellbò i els comtes de Cerdanya Ramon Guifré i Adelaida feren sengles juraments al bisbe.⁶² Ramir era senyor dels territoris de la Ribagorça i el Gistau que, nominalment, pertanyien a Urgell, tot i que feia anys que depenien de la seu episcopal de Roda. La bona relació entre aragonesos i urgellencs en aquell moment explica aquest jurament d'un Ramir que teòricament garantia els dominis de la mitra governada

⁵⁹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615.

⁶⁰ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 891.

⁶¹ *Ibidem*, doc. 733.

⁶² *Ibidem*, docs. 890, 896 i 888, respectivament. Aquest últim document, malgrat ésser una convinença, parla dels juraments concertats entre tots dos, juraments que devien incloure la fidelitat dels comtes al bisbe.

per Guillem a Aragó. El vescomte Miró, per la seva banda, era un dels principals senyors territorials del nord del comtat i la seva fidelitat garantia al bisbat una bona sintonia amb els Castellbò. Bisbe i vescomte certificaven un acord que a la pràctica era un contrapès al creixent poder d'Arnau Mir de Tost a Urgell. Creiem que el bisbe i Arnau tenien desavinences importants, i Miró de Castellbò no veia amb bons ulls la puixança del senyor d'Àger. Finalment, l'acord de Guillem i Ramon Guifré, el seu germà, assegurava els dominis episcopals a Cerdanya i Berga, fet que podia evitar conflictes com els viscuts anys enrere, a la vegada que certificaven que els dominis de la mitra no serien objecte d'atac si es repetien les confrontacions entre els comtes d'Urgell i els de Cerdanya.

Per completar el mosaic dels grans senyors territorials amb dominis a la diòcesi d'Urgell que devien fidelitat al bisbe, faltaven l'esmentat Arnau Mir de Tost i els comtes pallaresos Artau I i Ramon V. Sabem que al començament del seu pontificat, Guillem va lliurar en feu a Arnau Mir de Tost algunes parròquies i castells, tal com havien fet els seus predecessors en la mitra Ermengol i Eribau.⁶³ Amb tot, això no significa que Arnau abandonés la seva animadversió per un bisbe de la família comtal cerdana amb qui tenia causes obertes, com veurem més endavant. D'una altra banda, que sapiguem, Artau I de Pallars Sobirà no va jurar fidelitat a Guillem, però durant l'episcopat del cerdà va exvacuar el monestir de Santa Maria d'Oveix a favor de la mitra.⁶⁴ Cal no oblidar que Artau era fidel del comte Ramon Berenguer I i aliat d'Ermengol III, cosa que podria garantir un cert respecte cap als dominis episcopals a les seves terres. El cas de Ramon V de Pallars Jussà és radicalment oposat. Ja en temps d'Eribau el pare del pallarès s'havia apropiat parròquies episcopals als seus dominis, unes parròquies que segons una sentència judicial anterior al pontificat de Guillem havia de restituir.⁶⁵ No sols no degué fer-ho, sinó que durant les topades que tingué amb Ermengol i Artau, el comte de Pallars Jussà va servir-se de forces andalusines per combatre'ls,⁶⁶ pecat pel qual demanava perdó a través d'una donació a Santa Maria d'Urgell el 1069.⁶⁷ Així doncs, Ramon V, ben lluny era a mitjan segle XI de jurar fidelitat al bisbe d'Urgell.

I a part dels grans senyors, Guillem va rebre juraments d'uns altres nobles. De Bonfill, castlà del castell de Llanera, d'Arnau Pere, potser feudatari de Solsona, del castlà de Cornellana Pere, i de Borrell de Tarabau i d'Adelaida pel castell de l'Aguda.⁶⁸ D'aquests, en

⁶³ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 596.

⁶⁴ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 886.

⁶⁵ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 530.

⁶⁶ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 79.

⁶⁷ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 823.

⁶⁸ *Ibidem*, docs. 892, 893 i 894, respectivament. Malgrat que el jurament de Borrell i Adelaida no es conserva, en tenim notícia gràcies a una donació dels mateixos protagonistes en què lliuraven el castell al bisbat, el qual

tenim notícia, però segurament de més nobles i guerrers també rebé juraments i acordà convinences, malgrat que no s'hagin conservat. Aquests vincles, com dèiem, convertien Guillem en un gran senyor territorial, un senyor que durant el seu pontificat encara va augmentar més el ja considerable patrimoni episcopal.

En aquelles dates, i sense voler ésser exhaustius ni molt menys, l'Església d'Urgell va rebre més d'una vintena d'alous que Guillem Bernat tenia als comtats de Cerdanya, Conflent, Vallespir, Besalú, Ripoll i Berga; un mas a Llívia; un alou a Adrall; un altre a Cornellana, i també un al terme de Ciutat.⁶⁹ Un tal Isarn va deixar els seus alous que posseïa a Cerdanya i Conflent al bisbat, i el sacerdot Miró va establir que després dels seus descendents, la major part de les possessions que tenia passarien a Santa Maria de la Seu.⁷⁰ I com aquestes donacions, desenes. Vinyes, terres, alous, masos i un llarg etcètera eren les propietats que rebia com a deixes el bisbat aleshores. Unes deixes de les quals passava a percebre rendes i més rendes. Cap a mitjan segle XI l'Església d'Urgell posseïa un patrimoni increïble i era un dels grans poders terrenals dels comtats, cosa que explica el poder del bisbe Guillem i de la canònica urgellenca i, en part, també les fidelitats rebudes.

En un altre ordre de coses, el bisbe cerdà va ésser un dels prelats urgellitans que més esglésies va consagrar a la seva diòcesi durant el segle XI. Sabem que el 1042 ja havia consagrat Sant Esteve de Guils, als dominis del seu germà Ramon Guifré, i aquell mateix any encara va consagrar l'església del monestir pallarès de Senterada.⁷¹ Lluny d'acabar aquí, la seva tasca continuà i abans de la mort d'Ermengol III ja havia consagrat Sant Martí de Biure (1044), Sant Sadurní de Targasona (1048), Sant Joan de Castelló (1051), Sant Cugat d'Ivorra (1055), l'església del castell d'Alòs de Balaguer dedicada a Sant Feliu, a Sant Joan i a Sant Pere (1057), Sant Sadurní de Pedra, a la vall de Lord, i Sant Esteve d'Alinyà (ambdues el 1057), Sant Pere de Camarasa, un domini barceloní a l'àrea d'influència dels comtes d'Urgell (1058) i Sant Martí de Llanera (1060).⁷² Com sabem, les consagracions d'esglésies i l'establiment de noves parròquies no era únicament una tasca amb fins espirituals, però no deixa de ser curiós que Guillem fos tan prolífic en aquest aspecte.

els era tornat de mans del bisbe Guillem, a qui es comprometien a jurar fidelitat (vegeu BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 602).

⁶⁹ *Ibidem*, docs. 535, 540, 541, 542 i 543, respectivament.

⁷⁰ *Ibidem*, docs. 577 i 618, respectivament.

⁷¹ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, docs. 56 i 57, respectivament.

⁷² *Ibidem*, docs. 58, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69 i 70, respectivament. Després de la mort d'Ermengol III, Guillem va consagrar el monestir de Santa Maria de Mur i Santa Maria de Solsona (docs. 69 i 70). Respecte a la consagració de Sant Martí de Cambrils (doc. 63), hem de considerar que el document és fals, atès que hi actua un comte Sunifred d'Urgell l'any 1051, quan governava Ermengol III.

Sorprèn, per contra, que la consagració de Sant Salvador d'Àger (1048) fos conduïda per Arnulf de Roda i no pel bisbe Guillem,⁷³ tenint en compte que l'església en qüestió es trobava al bisbat d'Urgell. És cert que Arnulf de Roda era teòricament supeditat a l'autoritat superior del prelat urgel·lità, però l'elecció del primer i no del segon podria ésser una nova mostra de les desavinences entre el senyor d'Àger i el bisbe d'Urgell en un moment de tensions obertes entre el comtat d'Ermengol III i la casa comtal de Cerdanya, de la qual Guillem formava part. No oblidem, a més, que Arnau Mir havia tingut estretes relacions amb el bisbe Eribau i amb la família vescomtal de Cardona, i havia estat elegit tutor dels descendents de Folc. Si, com sembla, Guillem Guifré va ésser un dels instigadors de l'assassinat de Folc de Cardona, podria entendre's per què Arnau Mir va fer cridar Arnulf de Roda i no Guillem Guifré. Sigui com sigui, aquestes suposades desavinences degueren mitigar-se amb els anys perquè el 1066, just després de la mort d'Ermengol III a Barbastre, Guillem Guifré fou present a Àger.⁷⁴

Com a germà que era de l'arquebisbe Guifré de Narbona, Guillem va tenir estret contacte amb el seu metropolità. En aquest sentit, el prelat urgel·lità va ésser present als concilis de Vic (1043) i Narbona (1055),⁷⁵ i també al de Girona del 1068, presidit pel cardenal Hug Candi.⁷⁶ Va ser aleshores que va començar a arribar amb força als comtats l'impuls de l'anomenada reforma gregoriana, sobretot en aspectes relacionats amb la lluita contra la simonia i el nicolaisme, perquè en unes altres qüestions com la vinculació a Roma i la separació entre el poder laic i l'eclesiàstic Urgell era un territori força avançat. El bisbe Guillem difícilment podia ésser un exemple de lluita contra les males pràctiques dels eclesiàstics, atès que ell mateix havia accedit al càrrec pagant prèviament, segons les fonts, cent mil sous a la comtessa Constança, una manera de fer que el seu germà arquebisbe també havia seguit.

Quant al nicolaisme –la convivència d'un clergue i una dona–, la situació a Urgell no era excessivament millor, com en moltes altres diòcesis. Així, per exemple, l'ardiaca Isarn feia deixes al seu fill Sunifred i a la seva muller Estregoda l'any 1011; cosa que també feia l'ardiaca Ponç deixant uns quants alous a Cerdanya al seu fill Bernat en temps del bisbe Ermengol.⁷⁷ Alguns altres clergues eren més dissimulats, com ara el prevere Oliba que s'acompanyava d'una tal Ranlo, segurament la seva companya, quan venia un mas al bisbe Ermengol; i el sacerdot Giscafred i una tal Gerberga que feien una donació a Arnau Sal·la,

⁷³ *Ibidem*, doc. 61.

⁷⁴ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 73.

⁷⁵ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 43.

⁷⁶ KEHR, P. (1931). *El Papat i el Principat de Catalunya...*, p. 34-35.

⁷⁷ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 317 i 405, respectivament.

el seu afillat (1032).⁷⁸ Com aquests casos, n'hi ha més que documentem al llarg d'aquests anys i que van mantenir-se durant uns quants segles més.⁷⁹

El bisbe Guillem va acabar els seus dies una dècada després de la mort d'Ermengol III. La seva mort fou també violenta, perquè segons que sembla va ésser assassinat en terres pallareses a principi del 1075 per homes profans.⁸⁰ Un home com ell, que s'havia guanyat moltes enemistats al llarg de la vida, podia tenir molts enemics i finalment va pagar-ho car. El va succeir al capdavant de la mitra Bernat Guillem (1075-1092), fill del vescomte Guillem Miró d'Urgell i d'Ermengarda de Pallars Jussà.⁸¹

⁷⁸ *Ibidem*, doc. 455; i MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà...», doc. 47, respectivament.

⁷⁹ Així ho ha demostrat, recentment, J. Palau (vegeu PALAU, J. (2016). *El bisbat d'Urgell a l'inici del segle XIV (a través de la visita pastoral de 1312 a 1315)*. Universitat de Barcelona. Tesi doctoral inèdita. Aquest estudi ha permès de demostrar que gairebé la meitat de capellans urgellencs vivien en companyia d'una dona a principi del segle XIV, una de les diverses pràctiques reprovables que practicaven recurrentment els sacerdots d'aquesta diòcesi.

⁸⁰ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 43.

⁸¹ *Ibidem*, p. 43-44.

7.3. Els conflictes territorials d'Urgell amb Cerdanya i Pallars Jussà (c. 1050-1065)

Poc després de la mort de Guifré I, entre els diversos comtes dels territoris sud-pirinencs va haver-hi topades, a vegades polítiques, però bèl·liques també en alguna ocasió, per l'hegemonia territorial. Van ser les famílies comtals de Barcelona i Cerdanya, amb els emparentats troncs d'Urgell i Besalú, respectivament, les principals protagonistes d'aquesta disputa de més d'un segle de durada. La marxa cap a la sobirania resta lluny d'aquell avenç monolític de tots a l'una que narrava R. d'Abadal. Una marxa que sovint va viure conflictes territorials importants que ja hem anat desgranant, com ara la batalla de Baltarga, l'assassinat d'Ató i la usurpació de parròquies urgellenques en terres berguedanes, i que aleshores ja estava a punt de decidir-se definitivament. Entre la mort del Pelós i la cristallització de l'hegemonia barcelonina, van ésser moltes les topades, i Urgell s'hi trobà enmig en més d'una ocasió, tant si es produïen contra Cerdanya com si es produïen amb unes altres cases comtals com ara Pallars Jussà, amb qui també tingué més d'un conflicte.

Durant els anys de govern d'Ermengol III, Barcelona-Urgell i Cerdanya van reprendre les antigues hostilitats, i també Urgell i Pallars Jussà van viure temps difícils motivats, entre més factors, per l'hegemonia i el control de la frontera. Són difícils d'emmarcar cronològicament, però tot indica que les tensions van derivar en alguna confrontació durant els primers anys de govern del comte Ermengol III. La situació no era de guerra oberta, ni molt menys. Més aviat era una disputa territorial que va tenir alguns moments de calma tensa, uns altres de cavalcada contra les possessions enemigues i també alguna traïció. Més que els fets, complicats de saber en detall a causa de la migradesa de la documentació, és important d'intentar comprendre les causes del conflicte i les conseqüències que van derivar-se'n.

7.3.1. Urgell versus Cerdanya

Tot indica que el primer conflicte a esclatar va ésser el que van protagonitzar Urgell i Barcelona amb Cerdanya. Abans del 1050, Ermengol III ja havia jurat fidelitat al seu cosí Ramon Berenguer I.⁸² En virtut d'aquest pacte i d'un acord posterior, Ramon Berenguer cedia el castell de Cubells al comte urgellenc, a la vegada que es comprometia a donar-li anualment tres-cents cinquanta mancusos d'or de manera vitalícia, sempre que Ermengol no superés els mil mancusos anuals en paries.⁸³ L'establiment d'aquests vincles, després d'anys d'un cert allunyament entre ambdues cases comtals, s'explicava pel conflicte que es gestava entre Ermengol III i Ramon Berenguer I, d'una banda, i Ramon Guifré de Cerdanya, d'una altra.⁸⁴

Les motivacions últimes del conflicte eren diverses. La primera i fonamental era el control de la frontera, un *limes* que cap al 1050 era terreny gairebé exclusiu de barcelonins i urgellencs. Diem gairebé perquè des de mitjan segle X els cerdans havien pogut mantenir una sortida a migdia, a les Oluges. Ja hem esmentat unes quantes vegades la importància de la frontera, i per als cerdans aquesta falca entre els comtats d'Urgell i de Barcelona era l'única via de sortida i d'expansió cap a terres andalusines. Amb tot, l'aliança entre cosins tenia per objectiu de frenar d'una vegada per totes les vies d'expansió cerdanes: els barcelonins, des de Manresa cap a l'oest, i els urgellencs, des del Llor cap al Sió. Una aliança establerta clarament contra Ramon Guifré de Cerdanya que tenim ben documentada.⁸⁵ En aquesta, Ermengol III donava a Ramon Berenguer uns quants ostatsges, els principals fidels comtals: Arnau Mir de Tost, Ricard Altemir, Miró Guillem de Castellbò, Isarn de Caboet i Josbert Guillem de Lavansa. En aquest pacte, sembla que el bisbe Guillem Guifré i el comte Bernat de Berga, ambdós germans del cerdà Ramon Guifré, secundaven la causa de barcelonins i urgellencs.

Però només la frontera va ser la causa de l'esclat de la confrontació? Tot i ser el factor principal, va haver-hi més qüestions que van encendre els ànims. Sembla que els cerdans havien estat al darrere de l'assassinat del vescomte Folc de Cardona, el germà del bisbe Eribau. Els cardonins, successors dels vescomtes d'Osona, eren estrets aliats de barcelonins i urgellencs. Quan va testar, Eribau va elegir Arnau Mir de Tost com a tutor dels fills del seu germà assassinat. El principal noble d'Urgell, doncs, secundava la causa

⁸² El jurament devia produir-se entre el 1048 i el 1050, abans que Ermengol prestés fidelitat a la comtessa Elisabet (FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 385).

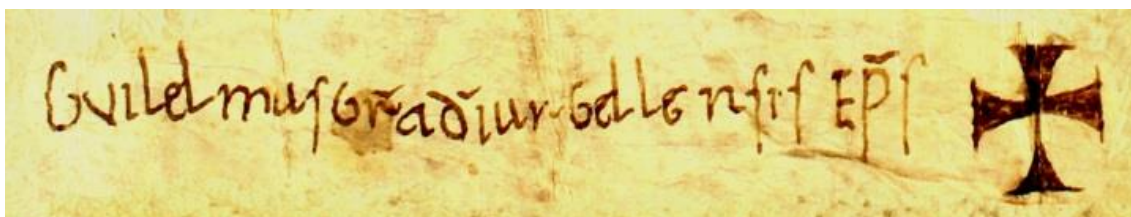
⁸³ *Ibidem*, doc. 399.

⁸⁴ Abans del decés de la comtessa Elisabet (c. 1048), primera esposa de Ramon Berenguer I, el comte barceloní i Ermengol III ja havien signat una convenença contra el comte Ramon Guifré de Cerdanya (*Ibidem*, doc. 335).

⁸⁵ *Ibidem*, doc. 391.

cardonina i s'oposava a la cerdana. No oblidem que Arnau Mir de Tost, a més, podia reclamar –si no va fer-ho– l'herència dels vescomtes conflentins. Arnau era nebot del bisbe Ermengol i cap al 1030 el tronc familiar de Conflent va extingir-se. Arnau era un ferm candidat per reclamar títol i possessions, una possibilitat a la qual els cerdans no estaven disposats ara que per fi s'havien tret del damunt una família díscola a sotmetre's a la superior autoritat dels comtes. Això podria explicar les desavinences que detectem entre el senyor d'Àger i el bisbe Guillem Guifré.

Paral·lelament, quan la cosa estava més tensa sembla que van produir-se algunes desafeccions als dos bàndols. El vescomte Bernat Seniofred de Cerdanya va jurar fidelitat a Ramon Berenguer de Barcelona en una data indeterminada, però que creiem pròxima al 1050.⁸⁶ Als cerdans, doncs, se'ls complicaven les coses a la marca, amb els comtats limítrofs i a la seva pròpia casa on els vescomtes defugien l'autoritat comtal.⁸⁷ També algun altre noble berguedà va aliar-se a la causa barcelonina, com ara Hug Dalmau de Berga.⁸⁸ El bisbe Guillem, per la seva banda, encara que potser no va aliar-se obertament amb el seu germà, també va pactar-hi una convenença i va jurar-li fidelitat.⁸⁹ A més de bisbe, Guillem era un important senyor territorial a Urgell i els seus vincles tan estrets amb els cerdans podien generar les suspicàcies d'Ermengol III.

42. Signatura del bisbe Guillem Guifré d'Urgell⁹⁰

Però el cop d'efecte va arribar quan el vescomte Miró de Castellbò, traïent el seu senyor i la memòria del seu pare, va jurar fidelitat a Ramon Guifré de Cerdanya.⁹¹ I no va fer-ho pactant una simple aliança, ans va lliurar-se al cerdà amb els dominis de la vall de Castellbò, que el seu pare havia rebut el 989 com a recompensa a la fidelitat prestada als comtes d'Urgell. La maniobra de Miró s'explica, en gran mesura, per la puixança d'Arnau Mir de Tost. Fins al principi de l'onzena centúria la família vescomtal havia estat la més

⁸⁶ *Ibidem*, doc. 741.

⁸⁷ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 82.

⁸⁸ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 740.

⁸⁹ *Ibidem*, docs. 736 i 737.

⁹⁰ Signatura autògrafa del bisbe Guillem Guifré d'Urgell a la donació del castell de la Clua (ACU, pergamins, n. 362).

⁹¹ *Ibidem*, doc. 738.

destacada del comtat i la més pròxima a la família governant. Després de l'any mil, l'auge de certs nobles com ara Guillem de Lavansa, l'home més pròxim a Ermengol I, va posar en qüestió la preeminència de la família vescomtal com la més important del territori després dels comtes. Els antics *boni homines* dels documents del tombant del segle XI havien esdevingut grans senyors, arribant a ésser apel·lats comdors en la documentació plenament feudal. El més destacat de tots ells era el senyor d'Àger, el qual havia estat l'home de confiança d'Ermengol II, de Constança Belasqueta i ara també d'Ermengol III. El vescomte Miró, doncs, ja fos per demostrar la seva importància en el si del comtat, ja fos per atraure l'atenció d'Ermengol III, va pactar amb l'enemic. Si algú creia que la seva família ja no tenia cap paper a Urgell, aviat s'adonaria de l'error.

Sovint l'actuació de Miró de Castellbò i la del vescomte cerdà Bernat Seniofred ha estat interpretada com una mostra més de la revolta feudal, de l'atac dels nobles contra el poder comtal públic. En aquest sentit, P. Bonnassie parlava dels conflictes entre Pallars Jussà i Urgell i entre Cerdanya i Urgell, amb les traïcions esmentades, com a mostra d'aquest «assalt al poder comtal».⁹² Més enllà dels arguments que ja hem esgrimit en contra d'aquesta suposada revolta a principi del segle XI, creiem que no té cap sentit vincular les actuacions dels vescomtes d'Urgell i de Cerdanya amb un atac al poder comtal i a les seves estructures. La raó és ben senzilla: si realment Miró i Bernat Seniofred haguessin volgut atacar el poder comtal, el primer que haurien fet no hauria estat sotmetre's al poder comtal d'un altre comte. Bernat Seniofred va jurar fidelitat a Ramon Berenguer I i Almodis, mentre que Miró va prestar homenatge a Ramon Guifré. Si acceptem la tesi de Bonnassie i d'alguns més, hem d'entendre que quan el palau comtal de Barcelona fou atacat a mitjan segle XI va ser perquè Ramon Berenguer representava el poder comtal públic,⁹³ però quan Bernat Seniofred de Cerdanya va jurar fidelitat al barceloní va fer-ho perquè el comte no representava el poder comtal públic que el vescomte assaltava. Per quina raó la maniobra de Bernat Seniofred del 1050 era una revolta feudal i en canvi una actuació molt semblant del vescomte Unifred de Cerdanya un segle anterior⁹⁴ no tenia res de feudal? Creiem que totes aquestes maniobres responen a una lògica concreta relacionada més aviat amb la puixança familiar, la capacitat d'obtenir nous dominis i la lluita pel poder, i no pas a una revolta feudal contra uns comtes que, de fet, havien estat els primers a abraçar, aplicar i sistematitzar les noves estructures feudals.

⁹² BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 73 i s.

⁹³ *Ibidem*, p. 85-102.

⁹⁴ BLASI, J. (1999). *Els oblidats comtes de Cerdanya...*, p. 139.

Com que els acords feudals d'aquells anys no presenten datació, és difícil de saber la seqüència cronològica del desenvolupament de les aliances, però ja hem dit que pensem que van produir-se cap al 1050 i els anys immediatament posteriors. Pensem també que quan Ermengol III i Ramon Berenguer I van pactar, la situació a Urgell era tranquil·la, però la tensió que va crear el pacte a Cerdanya va desencadenar un acostament entre germans – el bisbe Guillem i el comte Ramon– i també la maniobra política del vescomte Miró. Ermengol III, doncs, va veure com dos dels principals senyors territorials del nord del comtat li eren desafectes o hi havia el risc que ho fossin. A la pràctica, la plana de l'Urgellet i la vall de Castellbò podien passar a mans enemigues, tot i que Ermengol encara tenia el suport dels Lavansa, dels Caboet i dels Tost, tres grans famílies amb importants possessions a les valls bressol del comtat d'Urgell.

En aquest sentit, sembla que els Lavansa ja havien atacat dominis del comte Ramon Guifré de Cerdanya abans del 1050, encara en vida de Guillem. El bisbe Guillem Guifré, quan va pactar amb el seu germà, li prometia que Guillem de Lavansa i els seus fills no tornarien a fer la guerra a Ramon,⁹⁵ una promesa amb poques garanties perquè Josbert Guillem de Lavansa era, per damunt de tot, home d'Ermengol III. Veiem, per tant, que cap a mitjan segle XI ja s'havia produït alguna topada, probablement en forma de cavalcada.

Al final, les desavinences entre Urgell i Cerdanya no va anar més enllà de la tensió i d'algun xoc puntual, com aquesta que comentàvem dels senyors de Lavansa. Miró segurament va veure que la seva aliança de perdedors amb Ramon Guifré de Cerdanya no tenia cap possibilitat d'èxit i, finalment, devia tornar a l'obediència deguda a Ermengol III. Sabem que el vescomte Miró va jurar fidelitat al bisbe Guillem en una data indeterminada del pontificat d'aquest, però en el jurament el vescomte deixava clar que ell es devia, en primera instància, a Ermengol III.⁹⁶ No sabem si això va ésser abans o després, però és evident que Miró sabia molt bé què li convenia fer si no volia sortir-ne malparat. Segurament la tensió entre els uns i els altres no va acabar-se abruptament i probablement va mantenir-se encara en vida d'Ermengol III i de Ramon Guifré, el qual tenia problemes greus amb el seu vescomte.⁹⁷

Els cerdans, que des de la segona dècada del segle X sols acumulaven revessos respecte a la política dels comtats, cap a l'any 1060 eren conscients que la lluita per l'hegemonia als territoris sud-pirinencs s'havia perdut. Barcelona i Urgell dominaven la frontera i les relacions amb el món andalusí i amb Roma. Entre les dues famílies comtals dominaven

⁹⁵ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 737.

⁹⁶ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 896.

⁹⁷ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 82-85.

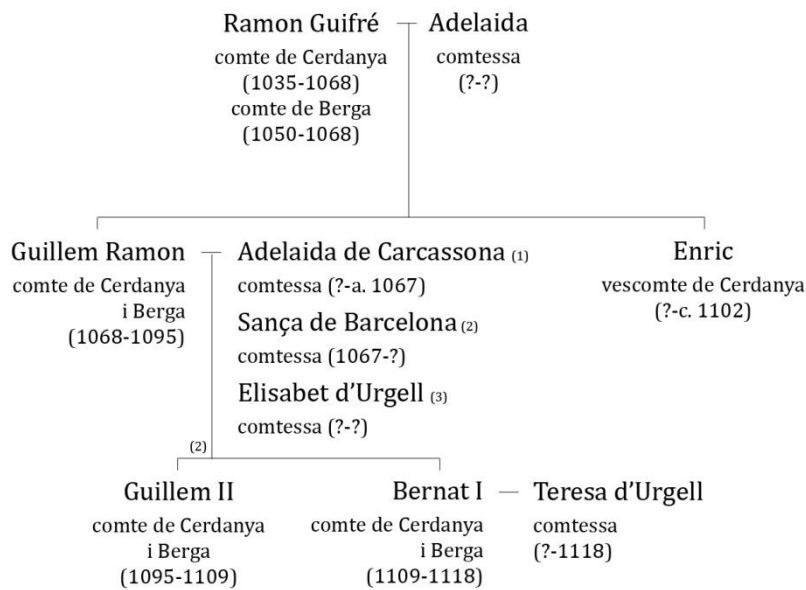
gairebé la meitat del territori dels comtats i, a més, era la meitat més pròspera aleshores, perquè tenia frontera i molts quilòmetres de costa. Ramon Berenguer I havia aconseguit que la pràctica totalitat de comtes li juressin fidelitat i ara començava l'expansió barcelonina cap al nord del Pirineu. Contra Barcelona, doncs, no hi havia res a fer i la millor opció era aliar-s'hi. Barcelonins i urgellencs, de manera intel·ligent, no van fer llenya de l'arbre caigut i van decidir d'incorporar els cerdans a la seva òrbita política, no sense que aquests paguessin un preu alt per la seva aliança.

Guillem Ramon de Cerdanya, fill i successor de Ramon Guifré, va jurar fidelitat al comte de Barcelona al final de la dècada dels seixanta del segle XI.⁹⁸ Guillem va esposar-se en primeres núpcies amb Adelaida de Carcassona, que va deixar-li els comtats de Carcassona i Rasés a la seva mort. Aquests territoris, amb els quals el seu besavi Oliba *Cabreta* havia guerregjat, eren un immens predi per a uns comtes cerdans que anaven a la baixa i que amb aquesta unió territorial podien ressorgir de les cendres. Però Guillem, guiat pels interessos barcelonins, va vendre els dos territoris a Ramon Berenguer per quatre mil mancusos. A canvi, el jove comte va rebre com a segona esposa Sança, filla de Ramon Berenguer, de qui tingué Guillem II i Bernat I, ambdós comtes de Cerdanya. Quan Sança va morir, Guillem encara va tornar-se a casar, aquesta vegada amb Elisabet d'Urgell, filla d'Ermengol III i primera esposa del rei Sanç Ramires d'Aragó. Aquestes aliances matrimonials de Barcelona i Urgell amb Cerdanya mostren fins a quin punt va canviar la geopolítica dels comtats en poc més de dues dècades.

Val a dir que Ramon Berenguer va fer una jugada mestra, no sols comprant Carcassona i Rasés a Guillem, sinó donant-li la mà de la seva filla. El primer fill d'aquest matrimoni, Guillem II, va morir a Trípoli, on havia anat a guerregjar com a croat (1109). El seu germà i successor, Bernat I, va casar-se amb Teresa d'Urgell, però no va tenir descendència. Bernat era hereu dels comtats de Cerdanya i Berga, a més de correspondre-li Besalú. En vida va renunciar aquest comtat a favor del seu cosí Ramon Berenguer III, que havia estat sota la tutoria del seu pare Guillem, i a la seva mort, en virtut dels matrimoni del mencionat Guillem amb Sança, Cerdanya i Berga van incorporar-se als dominis del casal de Barcelona.

Per tant, Ramon Guifré de Cerdanya va ésser l'últim comte del seu casal que va continuar lluitant per l'hegemonia del seu avantpassat Guifré I, en va. Arran del nou context, Barcelona i Urgell van canviar la política cap a Cerdanya i en poc menys de mig segle el tomb polític de Ramon Berenguer I va donar fruits. A la dècada del 1060, doncs, va decidir-se el futur a mitjà i llarg termini dels comtats sud-pirinencs.

⁹⁸ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 837.

43. Arbre genealògic de l'extinció de la casa comtal de Cerdanya (ss. XI-XII)

7.3.2. Urgell *versus* Pallars Jussà

Després del decés del comte Sunyer I de Pallars (c. 1010), els seus fills Ramon i Guillem van repartir-se els dominis paterns. Ramon III esdevingué comte de Pallars Jussà i el seu germà Guillem II es quedà amb el territori més muntanyenc, el comtat de Pallars Sobirà. La germana d'ambdós, Ermengarda, fou la segona esposa del vescomte Guillem de Castellbò. Amb aquesta separació, un dels dos comtats de Pallars, el més septentrional, es quedava estancat territorialment atès que no tenia possibilitats d'avançar cap al sud. Pallars Jussà, per la seva banda, tenia encara una via oberta a migdia, però va quedar tallada a partir de la dècada del 1030 quan Ermengol II d'Urgell i Arnau Mir de Tost van conquerir la vall d'Àger. Per als pallaresos, que ja havien començat a establir-se en indrets com Sant Llorenç de la Roca, al vessant sud del Montsec i amb intencions d'ocupar la vall, va representar un dur revés. Aquella maniobra dels urgellencs tenia la intenció gens oculta de tancar l'expansió pallaresa, com havien fet un segle abans conquerint la Conca Dellà, i d'aconseguir el monopoli de tota la frontera occidental dels comtats.

No és estrany que arran de la conquesta d'Àger comencés a aflorar la tensió entre Ramon IV de Pallars Jussà i la classe dirigent urgellenca. Sabem, en aquest sentit, que durant el pontificat del bisbe Eribau el comte pallarès va usurpar les esglésies edificades al seu comtat que pertanyien al bisbat d'Urgell, una maniobra que devia encendre l'ànim de tots

plegats.⁹⁹ En el plet que va dirimir el litigi entre bisbe i comte, jutjat per Arnau Mir de Tost i el vescomte Miró Guillem, entre més, Ramon havia d'esmenar Eribau tornant-li les esglésies, però el bisbe també havia d'esmenar el comte «per ipsa prima commotione et de ipsos malos quod fecit ei». És difícil, doncs, de saber qui va tirar la primera pedra i si el fet està directament relacionat o no amb la conquesta d'Àger. És evident, amb tot, que la relació entre els uns i els altres no passava el millor moment. Val a dir que l'any 1040 Ermengol III i Ramon IV de Pallars Jussà van establir una convinença sobre el castell de Llimiana en què l'urgellenc pretenia, amb la cessió d'aquesta fortificació en feu, de posar fi a totes les queixes que el pallarès tenia d'ell.¹⁰⁰ Encara que aleshores el comte Ermengol era lluny d'assolir la majoria d'edat per governar, suposem que la seva mare Constança va procurar que fos el seu fill i no ella qui pactés directament amb Ramon amb la intenció que l'acord tingués vigència més enllà de la seva regència.

Com podem veure, a la dècada dels quaranta del segle XI la relació entre Urgell i Pallars Jussà no vivia el millor moment, i la situació encara va tensar-se més a partir del 1050 quan van començar les guerres entre els dos comtats de Pallars, amb intervenció urgellenca i també andalusina. Encara que no sabem amb exactitud la cronologia dels esdeveniments, sembla que a mitjan onzena centúria Artau I i el flamant comte Ramon V – el seu pare havia mort el 1047 – mantenien un conflicte que P. Bonnassie definia com les «guerres civils» del Pallars.¹⁰¹ Gràcies als greuges que (durant i) després de la confrontació Ramon V va llançar contra Artau,¹⁰² podem arribar a saber la versió d'un dels dos comtes rivals. Segons aquest interessant document, un bonic testimoni per saber de primera mà el desenvolupament d'un conflicte entre senyors als comtats sud-pirinencs al segle XI, Artau va atacar fortaleses i homes del seu parent, a més de robar cavalls i de matar amb «suas manus proprias». La llista de greuges contra Artau és llarga i, segons que sembla, encara incompleta, tot i que és prou simptomàtica de la realitat del moment. A la pràctica, els homes d'Artau van actuar com si haguessin començat una campanya de pillatge en terres andalusines amb la intenció de capturar botí, guerrear, aconseguir algun nou domini i tornar a casa amb les mans plenes.

No en tenim la versió d'Artau, que malgrat semblar sovint el culpable únic de la situació ben probablement també tenia crítiques semblants respecte al seu parent. És evident, amb tot, que en la partició dels dominis de Sunyer que va fer-se el 1010 els pallaresos septentrionals van sortir-hi perdent, sobretot en temes fronterers, una de les qüestions

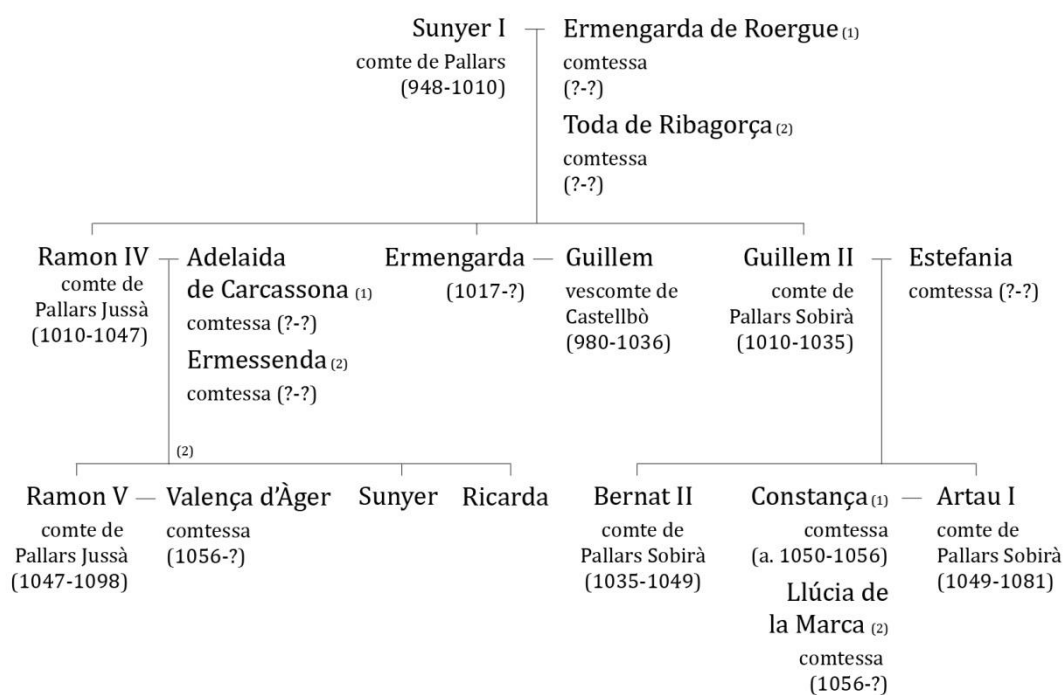
⁹⁹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 350.

¹⁰⁰ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 287.

¹⁰¹ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 74.

¹⁰² FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 918.

clau de la història dels comtats aquells anys. Malgrat no tenir frontera amb terres andalusines, Artau i els seus no van dubtar a fer allò que més els agradava, i poc els va importar si les víctimes eren el seu cosí Ramon i els seus homes o els senyors de Saragossa i Lleida. Ja hem apuntat que és difícil d'emmarcar cronològicament el conflicte, però els documents sembla que apunten que va ésser més virulent entre el 1050 i el 1070, i que a partir d'aquella data ambdós comtes van començar a buscar una resolució a la disputa. De fet, sabem que el 1064 van fer les paus,¹⁰³ un pacte que va precedir-ne uns altres de relacionats amb l'esmena dels mals causats per la guerra entre tots dos.¹⁰⁴ L'establiment d'aquesta cronologia permet de confirmar també que el comte urgellenc que es veié implicat en el conflicte fou Ermengol III (mort el 1065), malgrat que els greuges que Ramon V expressava d'ell no presentin datació.¹⁰⁵

44. Arbre genealògic simplificat de les famílies comtals de Pallars Jussà i Sobirà (s. XI)

La participació d'Ermengol III tingué a veure amb uns quants factors, el primer dels quals era la ja mencionada conquesta de la vall d'Àger que tancava les aspiracions de futur de Pallars Jussà. La tensió entre els dos comtats, en augment a causa de la usurpació d'esglésies episcopals protagonitzada pel comte Ramon, va créixer quan Urgell i Aragó van afermar els vincles polítics i familiars. Sanç III de Navarra ja havia annexionat la Ribagorça

¹⁰³ *Ibidem*, doc. 618.

¹⁰⁴ Vegeu, per exemple, *Ibidem*, doc. 700 i 922, entre més.

¹⁰⁵ *Ibidem*, doc. 925.

i el Gistau, uns dominis que Ramir I, aliat i parent d'Ermengol III, havia incorporat feia poc. Així doncs, Ramon no sols veia com els seus veïns urgellencs li tancaven la porta a migdia, sinó que es trobava que dos senyors puixants a orient i occident pactaven una aliança que podia tenir conseqüències negatives per a ell. Artau, a més, era aliat de Ramon Berenguer I, sobretot a partir del 1057/1058 en què prengué la mà de Llúcia, la germana d'Almodis de la Marca.¹⁰⁶ Des d'aquell moment, el barceloní i el pallarès esdevingueren cunyats i Ermengol III, que ja era aliat de Barcelona, era evidentment més partidari de la causa d'Artau que no de la de Ramon. Al cap i a la fi, en un moment en què Urgell reforçava la seva posició tancant Pallars Jussà, a Ermengol III li interessava que el comte Ramon estigués distret amb problemes interns al seu comtat.

Els aliats de Ramon V eren més aviat pocs, tal com els passava als comtes cerdans de l'època. És cert que Ramon va establir vincles amb Arnau Mir de Tost, però més que una aliança era una jugada mestra d'Arnau. Els pares de Ramon V, Ramon IV i Ermessenda, ja havien intentat d'acostar-se al senyor d'Àger, en una maniobra que hauríem de considerar a la desesperada per mantenir viva l'esperança de guanyar dominis al sud.¹⁰⁷ Ramon V va seguir la mateixa política, primer renunciant a demanar a Arnau la potestat de certs castells (1053)¹⁰⁸ i després esposant-se amb la filla del senyor d'Àger, Valença (1056).¹⁰⁹ Acorralat entre Urgell, Pallars Sobirà i Aragó, i veient com el seu cosí Artau atacava els seus dominis sense contemplacions, Ramon V anava desesperat per aconseguir una aliança que revertís la seva pèssima situació i Arnau Mir va prestar-s'hi. Arnau, tanmateix, era vassall d'Ermengol III i del cunyat d'Artau, Ramon Berenguer I,¹¹⁰ i l'establiment de vincles amb el comte de Pallars Jussà va ésser per pur interès, cosa que li va sortir d'allò més bé casant la seva filla amb un comte i obtenint concessions molt favorables. Per a Ermengol III, que el seu fidel Arnau posés un peu a Pallars Jussà li assegurava que en cas de conflicte el seu amic no l'atacaria i, per tant, Ramon continuava ben sol.

¹⁰⁶ La unió degué celebrar-se al final del 1057 o durant els primers dies del 1058, perquè Artau I donà la dècima esponsàlia a Llúcia el 27 de gener del 1058, quan la germana d'Almodis ja era la seva esposa (*Ibidem*, doc. 507).

¹⁰⁷ A canvi de la venda de Sant Llorenç de la Roca i Miralles (vall d'Àger) de Ramon III i Ermessenda a Arnau Mir i Arsenda, aquests últims s'havien de comprometre a tenir els comtes com a senyors (CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 16 [any 1044]).

¹⁰⁸ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 424.

¹⁰⁹ Valença ja era esposa de Ramon V l'octubre del 1056, quan aquest li va fer una donació (*Ibidem*, doc. 476).

¹¹⁰ L'any 1051 Arnau va rebre en feu el castell de Camarasa, una cessió que a la pràctica representava la vinculació directa del senyor d'Àger a Ramon Berenguer I de Barcelona (CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 30). Al pacte s'estableix que Arnau és home sòlid d'Ermengol III i que si Ramon convoca la host i Ermengol III no hi va, ell anirà amb el comte barceloní, però si el comte d'Urgell hi és present, ell s'hi presentarà com a fidel d'aquest últim.

I amb aquesta situació, Ramon V només va poder recórrer als andalusins. No sabem si la seva sol·licitud d'ajuda va produir-se abans o després del conflicte obert amb Ermengol III, però el 1069 Ramon confirmava a Santa Maria de la Seu la cessió de Sort que havia fet la seva mare Ermessenda a fi d'expiar els pecats d'haver-se aliat amb els «sarracenos» contra els cristians.¹¹¹ Segurament el pallarès no va ésser ni el primer ni l'últim a recórrer a aquesta mena d'aliança, un suport que en un moment crític segurament va ajudar-lo a mantenir la seva posició.

I és que més enllà dels atacs d'Artau, en un moment indeterminat segurament del final de la dècada dels cinquanta, Ermengol III va atacar dominis del Pallars Jussà. Com a resposta d'un atac previ? Com a mesura preventiva arran de l'aliança de Ramon amb forces andalusines? O com a part d'una maniobra conjunta amb Artau? No ho sabem, però segons els greuges que Ramon va llançar contra Ermengol III, l'urgellenc va dirigir-se contra ell i, en una cavalcada, va matar el seu vescomte, a més d'uns altres homes, va destruir collites i va cremar i depredar la seva terra.¹¹² Fins i tot Ramon deia que Ermengol havia assetjat («assallavit») Llimiana amb ell i la seva esposa a dins. Queda clar, doncs, que durant el seu govern Ermengol III va penetrar a Pallars Jussà amb intencions obertament hostils.

Com en el cas dels conflictes a Cerdanya, P. Bonnassie considerava que la crítica situació que va patir Ramon V de Pallars Jussà era un exemple més de la crisi del poder comtal als territoris sud-pirinencs al segle XI.¹¹³ Bonnassie precisava fins i tot que «al Pallars, la supervivència del poder comtal no depèn més que de l'ajut militar musulmà».¹¹⁴ Ja hem rebutjat en més d'una ocasió la tesi que defensa una fallida del poder comtal al llarg de l'onzena centúria i segurament no és necessari repetir què se n'ha dit. Si ens centrem en el cas que ens ocupa, és veritat que Ramon V va governar en temps difícils, però això va ser producte d'una suposada «revolta feudal»? En tot cas, l'exemple pallarès no demostra la feblesa de l'autoritat comtal, sinó la seva fortalesa. D'una banda, perquè Ramon V va suportar i superar els embats, i no hauria pogut fer-ho sense la legitimitat de la seva pròpia autoritat. Més enllà del conflicte violent que sabem que va produir-se, hem de considerar que les cavalcades contra Ramon tenien la intenció de liquidar el poder comtal? La pau entre ambdós Pallars, de fet, arriba per pactes entre els comtes titulars dels respectius territoris. En cap moment Artau o Ermengol no volen socavar l'autoritat comtal de Ramon, una autoritat que al cap i a la fi és la mateixa que ells tenen als seus dominis. I, d'una altra banda, malgrat la situació de crisi de Ramon, Ermengol i Artau

¹¹¹ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 823.

¹¹² FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 925.

¹¹³ BONNASSIE, P. (1981). *Catalunya mil anys enrera...*, vol. II, p. 74-79.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 79.

apareixen com a comtes forts i capaços de mobilitzar els seus homes per cavalcar en terres de Pallars Jussà. Per tant, dels tres comtats que intervenen en el conflicte –Urgell, Pallars Sobirà i Pallars Jussà–, dos presenten un poder comtal fort i un una situació crítica. Però resulta que el que defineix la situació crítica del segle XI és l'excepció –Pallars Jussà– i no la norma –Urgell i Pallars Sobirà.

I és ben cert que en el bàndol de Ramon van produir-se desafeccions i canvis d'aliances, però no és una novetat del segle XI i per això no pot considerar-se un element definidor d'una revolta contra el poder comtal dels senyors feudals. Primer perquè els més feudals de tots els senyors eren els comtes (i els bisbes en segona instància) i, després, perquè en una situació de conflicte tothom va prendre partit per l'opció que li podia garantir més èxit. Optar per la opció guanyadora no té res a veure amb la intenció de voler desmantellar l'ordre establert.

De la mateixa manera que no sabem el desencadenant últim del conflicte –el perquè de la intervenció d'Ermengol III–, tampoc no sabem què va empènyer a cercar la pau als contendents. La cosa havia anat massa enllà? O bé l'aliança de Ramon amb els andalusins va fer témer a urgellencs i pallaresos una intervenció excessivament perillosa? Sigui com sigui, cap a la fi de la dècada del 1060, després de la mort d'Ermengol III, la pau va imposar-se de nou entre Urgell i Pallars Jussà, i entre ambdós comtats pallaresos.

Malgrat la reconducció de la situació, les causes profundes que havien donat peu al conflicte no van canviar. El domini d'Urgell a la vall d'Àger, que frenava l'expansió pallaresa, va continuar després de la tensió i les topades entre els uns i els altres. El comtat de Pallars Jussà, doncs, es veia obligat a renunciar la frontera, com Cerdanya va haver de fer també durant la segona meitat del segle XI. Així doncs, cap al 1060 el *limes* dels comtats era monopoli de barcelonins i urgellencs, cosa que donava l'hegemonia de l'antiga Marca als descendents de Borrell II. Barcelona es descobria ja en aquest moment com el comtat hegemònic i Ramon Berenguer I esdevenia, *de facto*, el gran príncep territorial dels comtats, una herència que va passar a uns descendents al comtat de Barcelona que no van fer sinó reforçar-la i ampliar-la.

7.4. Els vincles urgellencs amb Barcelona, Aragó i Roma

Una bona part de les decisions que prengué Ermengol III van deure's a les seves aliances amb Barcelona, Aragó i Roma. O, dit d'una altra manera, els vincles que va establir el comte d'Urgell amb aquests tres grans actors polítics del moment van marcar, i molt, el futur del seu comtat. L'aliança amb Barcelona era clau per aconseguir el monopoli de la frontera i defensar els dominis en un moment de tensions obertes amb Cerdanya i Pallars Jussà. Els pactes amb Aragó, segellats a través d'uns quants matrimonis creuats, van definir la futura política expansiva d'Urgell i també, en part, la presència d'Ermengol III a Barbastre. Finalment, els llaços amb Roma, menys visibles des del 1010, però encara fermes i renovats per personatges com Arnau Mir de Tost, van ésser fonamentals per sacralitzar la guerra de frontera, visible en l'actuació de la classe dirigent urgellenca, i per qüestions com ara la vinculació entre Roma i Aragó durant la segona meitat de l'onzena centúria.

7.4.1. Ermengol III i Ramon Berenguer I

Des que Ermengol II va emancipar-se de la tutela del bisbe Ermengol i de la seva tieta Ermessenda (c. 1030), els vincles entre Urgell i Barcelona s'havien refredat. El refredament va fer-se ben palès després de la mort d'Ermengol II (1038) i fins al començament del govern d'Ermengol III (1048). Al llarg de la dècada en què Constança Belasqueta va controlar i gestionar la política urgellenca, sembla que no va haver-hi vincles directes amb la família comtal barcelonina. Caldria buscar-ne l'explicació en el fet que durant aquells anys la política barcelonina va tornar a ésser controlada per la comtessa Ermessenda com a regent del seu nét Ramon Berenguer I. A mitjan segle XI, Ermessenda va començar a quedar en un segon pla, i amb el govern de Ramon Berenguer I i d'Ermengol III va ésser el moment de reprendre aquells llaços polítics que des de feia un segle havien lligat ambdós comtats.

La situació del moment ho requeria. El comte de Barcelona volia esdevenir el príncep territorial hegemònic als comtats de l'antiga Marca i aquesta tasca només podria dur-la a terme amb el suport del seu cosí. Ermengol, per la seva banda, conscient de la importància de la frontera, volia controlar en exclusiva el *limes* occidental dels comtats, un monopoli

que hauria de defensar amb l'espasa davant de Ramon V de Pallars Jussà i d'uns comtes de Cerdanya obstinats encara a continuar traient el nas en territori andalusí. Així doncs, un pacte entre els dos grans comtes sud-pirinencs comportava l'afermament definitiu de l'hegemonia dels descendents de Borrell II, la fi de la ingerència a la frontera de la resta de comtats i la seguretat del futur polític i econòmic de Barcelona i d'Urgell.

El primer pacte entre Ermengol III i Ramon Berenguer I va produir-se cap al 1048. Malgrat que és un document no datat, segurament la convinença entre ambdós comtes va establir-se entre el començament del govern de l'urgellenc (c. 1048) i la mort de la comtessa Elisabet (c. 1050), primera esposa de Ramon Berenguer, atès que hi apareix esmentada en reiterades ocasions. El pacte de convinença establia una aliança entre ambdós en contra del comte Ramon Guifré de Cerdanya.¹¹⁵ Per tant, sembla que van ser les tensions amb aquest últim territori, les que van animar-los a reprendre el vincle. En virtut del pacte, el comte Ermengol III va establir que uns quants dels seus homes més pròxims –Arnau Mir de Tost, Ricard Altemir, el vescomte Miró de Castellbò, Isarn de Caboet i Josbert Guillem de Lavansa–, per un valor de deu mil sous, garantirien el pacte com a ostatges.¹¹⁶ Finalment, el fill de Constança Belasqueta jurava fidelitat a l'aleshores comtessa barcelonina Elisabet en aquell mateix moment.¹¹⁷

Però aquests acords només van ser el desglaç d'unes relacions entre comtes d'Urgell i de Barcelona que van confirmar-se els anys següents. A la darrerria del 1051, Ramon Berenguer va cedir en feu a Ermengol el castell de Cubells i li va donar, a més, cent unces d'or.¹¹⁸ Els indrets de Cubells i Camarasa es trobaven directament en la zona d'expansió natural del comtat d'Urgell seguint el curs del Segre, però segurament van conquerir-se gràcies a la intervenció i al suport dels barcelonins. Això va fer que Ramon Berenguer en conservés la potestat última, cedint-los en feu a Ermengol (Cubells)¹¹⁹ i a Arnau Mir (Camarasa).¹²⁰ En virtut de la mateixa donació, el comte Ramon demanava que Cubells fos infeudat també a Arnau i que el senyor d'Àger actués com a fidel d'ambdós comtes. Arnau era sense cap mena de dubte una peça clau en la política fronterera i no és estrany que fos present i tingut en consideració en els pactes.

Quan va lliurar Cubells a Ermengol, Ramon Berenguer es comprometia també a donar anualment al seu cosí tres-cents cinquanta mancusos anuals provinents de les paries,

¹¹⁵ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, docs. 334 i 335.

¹¹⁶ *Ibidem*, doc. 391.

¹¹⁷ *Ibidem*, doc. 385.

¹¹⁸ *Ibidem*, doc. 399.

¹¹⁹ *Ibidem*, doc. 399.

¹²⁰ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 30 (novembre del 1051).

sempre que Ermengol III no superés els mil mancusos l'any en aquesta mena de pagaments a canvi de no agredir els territoris andalusins. El compromís de Ramon amb Ermengol demostra que des de Barcelona hi havia la voluntat de guanyar-se Urgell, i que la riquesa era la millor garantia per complir els pactes i mantenir la fidelitat. Ermengol III, si no actuava en conseqüència, tenia molt a perdre-hi més enllà d'un aliat territorial. L'urgellenc, doncs, prometia fidelitat i ajuda al seu parent, una fidelitat que teòricament anava associada a la infeudació del castell de Cubells i a l'acord econòmic, però que tenia una dimensió molt més general.

Aproximadament set anys després, un nou pacte entre Ermengol III, d'una banda, i Ramon Berenguer I i Almodis, d'una altra, prenia forma (1058).¹²¹ Entre ells s'establia una convenença d'aliança en contra d'al-Múqtadir, senyor de la taifa de Saragossa amb els dominis del qual limitaven els territoris d'Urgell i Barcelona. A la pràctica, el pacte no sols era un acord bèl·lic, sinó que també servia per establir el repartiment de les futures conquestes. Així, si fins aleshores els acords entre aquests comtats havien tingut més aviat un sentit intern, en relació amb les lluites amb Cerdanya i la distribució dels beneficis de les paries, ara adoptaven un altre caràcter, atès que presentaven una connotació molt més ofensiva. No era evidentment la primera col·laboració bèl·lica entre els uns i els altres contra els andalusins després del 1040, però ara tenia un caràcter molt més perdurable. De fet, quatre anys més tard, el 1062, en uns acords propis d'un temps de conquesta, Ermengol III va comprometre's a donar a Ramon Berenguer I un terç de tot el territori i botí que pogués obtenir amb la seva ajuda,¹²² convenença que el comte de Barcelona va correspondre amb un acord idèntic.¹²³

Però d'aquells anys, el vincle més important que va establir-se entre els comtes va ser el jurament de fidelitat que Ermengol III va prestar a Ramon Berenguer I.¹²⁴ Ja cap al 1050 Ermengol havia jurat fidelitat a la comtessa Elisabet i podria ser que el jurament a Ramon s'hagués produït en aquell mateix moment. Ermengol prometia ser fidel al comte, tal com un home cristià ha de ser-ho al senyor a les mans del qual s'encomana. A diferència dels acords que hem anat veient, en aquest cas detectem una submissió del comte d'Urgell respecte a Ramon Berenguer, preludi del que vindria després de la seva mort. En uns altres juraments de fidelitat contemporanis, quan el comte jurava al bisbe, per exemple, no es detecta tant el caràcter de submissió, més aviat hi veiem un compromís d'ajuda mútua,

¹²¹ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 528.

¹²² *Ibidem*, doc. 588.

¹²³ *Ibidem*, doc. 589.

¹²⁴ En realitat conservem dos juraments sense datació, l'un en molt mal estat i l'altre més ben conservat i explícit (BAIGES, I., FELIU, G., SALRACH, J. M. (dir.) (2010). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. Barcelona, Fundació Noguera, docs. 34 i, sobretot, 40).

de no-traïció i d'acord de l'un cap a l'altre. Quan Ramon Berenguer es comprometia amb Ermengol a donar-li una part de les paries o una tercera part d'allò que conquerís, semblava més una relació d'igual a igual, de comte sobirà a comte sobirà. En aquest últim jurament, tanmateix, la realitat ja és una altra, la d'un senyor i el seu vassall. Hem de considerar, doncs, que després d'aquest acord Urgell va perdre l'autonomia i el comte, la sobirania? La resposta és que no. Però sí que és cert que l'acord inaugurava un nou període en la història urgellenca i dels comtats en general, caracteritzat per la tendència a la submissió d'Urgell cap a Barcelona al llarg de la segona meitat del segle XI.

Va ser després de la mort d'Ermengol III (1065) quan la nova situació va apreciar-se de manera més clara. El seu fill i successor, Ermengol IV, encara no tenia edat de governar i va ser la comtessa Sança, filla de Ramir I d'Aragó, qui va ocupar-se de la regència urgellenca. Una vegada sebotat Ermengol, la vídua va jurar fidelitat a Ramon Berenguer I i Almodis,¹²⁵ un jurament que va repetir el seu fillastre Ermengol IV quan va començar a governar el comtat d'Urgell.¹²⁶ El jove comte continuava essent amo i senyor dels seus dominis, però l'ombra barcelonina era cada vegada més allargada i malgrat els vincles familiars i d'amistat que unien tots dos territoris, des de Barcelona no van deixar passar l'oportunitat de reblar el clau de la seva hegemonia obtenint el monopoli de la frontera. Al cap i a la fi, l'avenç cap a l'oest del comtat de Barcelona era una expansió tolerada per Urgell o acceptada en virtut de la fidelitat deguda. I si bé és cert que durant la segona meitat del segle XI els urgellencs encara van conquerir Balaguer –on van establir la nova residència– i més indrets, les seves possibilitats d'expansió cap a Lleida eren ben limitades.

Hem de considerar, per tant, que amb els acords entre Urgell i Barcelona protagonitzats per Ermengol III, els barcelonins van sortir-hi guanyant a mitjà i llarg termini, i a Urgell començava una nova època. Segurament és en aquestes decisions dels voltants del 1060 on cal buscar l'explicació de la futura (i ja present) hegemonia barcelonina, de la nova realitat de frontera que va imposar-se i de la marxa dels Ermengol, una nissaga amant d'una frontera de la qual ja no disposava, cap a terres castellanques durant uns quants anys al tombant del segle XII.

7.4.2. Ermengol III i Ramir I d'Aragó

Com a territoris pirinencs que eren, Urgell i Aragó formaven part d'una mateixa realitat orogràfica on sovint les comunitats humanes no entenien de delimitacions de regnes o comtats. Amb tot, políticament no sembla que els contactes entre els territoris

¹²⁵ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 834.

¹²⁶ *Ibidem*, doc. 908.

navarroaragonesos i el comtat d'Urgell fossin gaire intensos al llarg de la desena centúria. Entremig dels uns i els altres hi havia els comtats de Pallars i Ribagorça, que sí que mantenien contactes més ambivalents. A partir de la segona dècada del segle XI, tot això va canviar i els contactes entre Urgell i Aragó van viure un impuls sense parangó. Els protagonistes de l'*obertura* cap als territoris occidentals del Pirineu van ésser, fonamentalment, l'abat Ponç de Tavèrnoles i la comtessa Constança Belasqueta. Ponç va mantenir relacions excel·lents amb Sanç III de Navarra i amb Ramir I i, de fet, fou un dels seus homes de confiança. És possible que fos el mateix Ponç qui concertés el matrimoni entre Ermengol II i Constança Belasqueta, molt possiblement originària d'aquella zona i segurament estretament vinculada amb la monarquia navarroaragonesa. Sigui com sigui, a partir de la dècada dels trenta de l'onzena centúria els llaços entre Aragó i Urgell van ser molt intensos.

Sabem que el rei Sanç III de Navarra, en virtut de les bones relacions que mantenia amb Ponç, va fer donació a Tavèrnoles de la vila ribagorçana de Lasquarri cap a la dècada del 1020.¹²⁷ El mateix monarca fins i tot va aconseguir un salconduit perquè Ponç pogués circular pels dominis del regne taifa de Saragossa (1023).¹²⁸ Ja a Navarra, Ponç probablement va concertar l'esmentat matrimoni comtal i va possibilitar, doncs, l'arribada de la comtessa Constança a Urgell. Arran d'aquests vincles que s'establien llavors, el bisbe Eribau va dirigir-se al monarca aragonès Ramir I, fill de l'esmentat Sanç, amb la voluntat de reincorporar a la seva diòcesi els irredempts territoris de Ribagorça i Gistau que eren sota l'òrbita de la seu de Roda (1040).¹²⁹ El rei Ramir s'hi avingué, malgrat que a la pràctica aquestes regions no van formar part mai més del bisbat d'Urgell.

En la visita al rei Ramir, a part del bisbe Eribau també hi anà un dels homes de confiança de la comtessa Constança, Arnau Mir de Tost –a més de Ramon Dacó i l'escolàstic Borrell–, qui potser va entaular conversa amb el rei en nom de la comtessa per tal de buscar possibles acords. No oblidem que cap al 1040 Urgell ja havia incorporat la vall d'Àger i, per tant, la proximitat territorial entre aquest comtat i Aragó era molt més gran que temps enrere. Aquesta proximitat feia que aragonesos i urgellencs tinguessin interessos comuns i, també, enemics territorials comuns. Urgell s'havia convertit en el gran actor polític de l'àrea més occidental dels comtats de l'antiga Marca. Si a tot això, hi sumem que potser la comtessa Constança estava directament vinculada a la família reial navarroaragonesa,

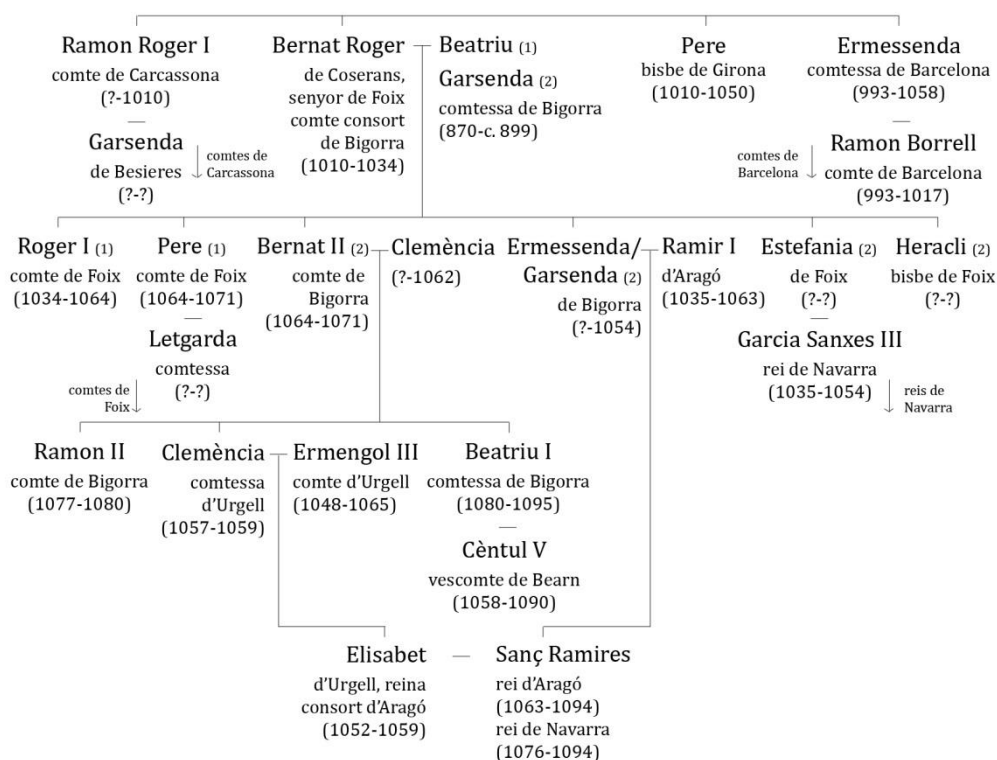
¹²⁷ BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles...», docs. 47 i 49. És cert que els dos documents presenten interpolacions posteriors producte segurament de les còpies que han experimentat, però no dubtem que realment la donació va produir-se en algun moment.

¹²⁸ *Ibidem*, doc. 48.

¹²⁹ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 525.

entendrem per què a partir de la seva regència i durant els anys de govern d'Ermengol III Aragó i Urgell van vincular-se tan intensament.

A la segona meitat de la dècada del 1050, la primera esposa del comte Ermengol III i mare del futur comte d'Urgell, Adelaida, va traspassar. La recerca d'una nova esposa per al comte, potser conduïda per la seva mare Constança, va portar Ermengol a esposar-se amb Clemència de Bigorra, dama d'una important estirp nord-pirinenca. Gràcies al matrimoni entre Bernat Roger de Foix i Garsenda de Bigorra, aquests dos grans dominis territorials van passar a formar part d'un mateix tronc familiar. Bernat Roger i Garsenda van tenir uns quants fills, Bernat II de Bigorra, Ermessenda (o Garsenda), Estefania i Heracli, bisbe de Foix, a més dels plançons que ja tenia el foixenc d'un primer matrimoni, Roger I i Pere I de Foix.

45. Arbre genealògic dels vincles entre Urgell i Aragó a mitjan s. XI

Ja hem vist que Roger I de Foix segurament va participar en la campanya dirigida per Ermengol II i Arnau Mir a Àger, però l'iniciador de la dinastia foixenca fou el seu germà Pere. El comtat de Bigorra va passar a mans del seu germanastre Bernat II, esposat amb una dama anomenada Clemència. La primera de les germanes de Bernat II, Ermessenda o Garsenda, va esposar-se amb Ramir I d'Aragó, i la segona, Estefania, va fer-ho amb Garcia

Sanxes, rei de Navarra, fill també de Sanç III.¹³⁰ Veiem, per tant, que les dues filles del senyor de Foix-Bigorra van esposar-se amb els fills dels monarques navarroaragonesos cap al 1036-1038. Una nova mostra que potser Constança Belasqueta era germana d'ambdós reis, Ramir i Garcia Sanxes, és que quan va caldre buscar una esposa per al seu fill va dirigir la mirada cap a la mateixa aliança matrimonial que havien establert els fills de Sanç. Ermengol III va esposar-se amb Clemència de Bigorra, filla de Bernat II de Bigorra i de Clemència i, per tant, neboda política dels reis d'Aragó i de Navarra. D'aquesta manera, doncs, Ermengol III va aproximar-se a Ramir I, si no és que ja hi tenia proximitat com a nebot.

Va ser en aquell moment quan probablement va produir-se el jurament de fidelitat de Ramir I al bisbe Guillem d'Urgell,¹³¹ segons el qual el monarca es comprometia a ajudar-lo contra tots els seus enemics, ja fossin cristians o musulmans; i també aleshores va arribar a circular moneda aragonesa a Urgell. L'any 1065 va produir-se una compravenda/donació d'una terra a la vall d'Àger en què Arnau de Feners donava un capmàs a Sant Pere d'Àger per a remei de la seva ànima i rebia del sagristà, a canvi, trenta sous jaquesos.¹³²

Si bé és cert que cap a mitjan dècada del 1050 Ramir I s'havia casat en segones núpcies amb una tal Agnès, segurament emparentada amb Guillem VIII d'Aquitània (també anomenat Gui-Geofri),¹³³ la política matrimonial d'Urgell i Aragó va continuar estrenyent-se encara més. Cap a la dècada dels seixanta, Ermengol prengué una nova esposa, la quarta si comptem Elvira, la tercera si mantenim aquesta possible unió en quarantena. La nova esposa fou ni més ni menys que Sança d'Aragó, filla de Ramir I. No sabem si les núpcies van produir-se encara en vida de Ramir, mort a Graus el 1063, però a partir d'aquell moment el rei d'Aragó va ésser el sogre del comte d'Urgell. I no sols això: la filla d'Ermengol i Clemència, anomenada Elisabet, va esposar-se amb el futur rei d'Aragó Sanç Ramires també aleshores.

Per tant, poc abans de la campanya de Barbastre Ermengol III va esdevenir gendre de Ramir I, a la vegada que Sanç Ramires d'Aragó va convertir-se també en el seu gendre. La relació entre els dos territoris va ser tan intensa, de fet, que si Ermengol IV d'Urgell no hagués sobreviscut al seu pare, probablement els drets d'aquest comtat haurien passat a Sanç Ramires d'Aragó. Deixant de banda aquestes possibilitats ucròniques, és evident que la important campanya de Barbastre del 1064 no podria entendre's sense aquests vincles i

¹³⁰ LALIENA, C. (2001). «Reliquias, reyes y alianzas...», p. 67.

¹³¹ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 890.

¹³² CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 67.

¹³³ LALIENA, C. (2001). «Reliquias, reyes y alianzas...», p. 68.

potser tampoc la submissió d'Aragó a Roma durant aquells anys. No oblidem que fou Sanç Ramires qui va introduir el ritus romà a Aragó arran d'un pelegrinatge a Roma que va emprendre el 1068.¹³⁴ Qui sinó la seva esposa Elisabet d'Urgell podia animar-lo a fer aquell viatge, filla d'una nissaga que feia més d'un segle que mantenia estrets contactes amb Roma? No és gens estrany, de fet, que el fill d'aquest matrimoni fos anomenat Pere, com el primer dels apòstols i fundador de l'Església de Roma.

7.4.3. Urgell i Roma (1012-1066)

Entre el 950 i el 1010 Urgell va mantenir una estreta relació amb Roma. El viatge de Guisad II, l'actuació del comte Borrell i les visites d'Ermengol I, el bisbe Sal·la i el bisbe Ermengol van ésser clau per afermar uns llaços que també van intensificar-se a través dels pelegrinatges d'urgellencs cap a la seu de la cristiandat occidental. Sembla, tanmateix, que des de la butlla obtinguda pel bisbe Ermengol l'any 1012¹³⁵ els vincles van viure un temps de refredament des del punt de vista de la classe dirigent del territori, atès que els pelegrinatges van mantenir-se i fins i tot intensificar-se.

Però realment va produir-se aquest refredament? Documentalment potser sí, tot i que la classe dirigent del territori va continuar tenint Roma com el centre del seu univers mental. Al llarg de la segona meitat del segle X i el principi de l'XI, els qui més havien procurat de mantenir vius els contactes amb Roma havien estat els bisbes d'Urgell. De fet, els tres prelats del període –Guisad, Sal·la i Ermengol– van visitar el papa durant el seu pontificat. Eribau fou el primer a no fer-ho després d'anys de tradició, però val a dir que només va ser bisbe d'Urgell durant uns quatre anys. Les visites episcopals a Roma tenien l'objectiu d'obtenir butlles que reconeguessin els dominis de la mitra, a fi i efecte que cap poder laic o eclesiàstic no pogués usurpar-los. En part, la reducció de visites s'explica per l'elaboració de la falsa acta de consagració de Santa Maria de la Seu d'Urgell (819) i per la nova realitat de l'Església d'Urgell. L'acta, junt amb els preceptes i més documents papals posteriors, assegurava els dominis de la mitra, com va poder-se demostrar el 1024. I encara que cap al 1050 el bisbat d'Urgell va arribar a tenir més patrimoni que mai abans –cosa que hauria demanat una butlla papal per garantir-ne les possessions–, la nova realitat feudal no ho feia necessari. El bisbe Guillem va obtenir jurament de fidelitat dels principals senyors del seu temps amb dominis en terres de la seva diòcesi, cosa que li garantia una protecció del patrimoni eclesiàstic. I per si això fos poc, els prelats de mitjan segle XI eren senyors de castells i de guerrers i, en cas de necessitat, podien defensar les seves possessions amb la

¹³⁴ BUESA, D. (1996). *Sancho Ramírez, rey de aragoneses y pamploneses (1064-1094)*. Ibercaja, Saragossa, p. 86 i s.

¹³⁵ BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», doc. 324.

força d'una host episcopal. La tendència general al segle XI va ser que el patrimoni eclesiàstic esdevingués intocable, en part com a resultat dels nous vents que bufaven des de Roma. I, finalment, si Guillem Guifré havia d'acudir a una autoritat superior, quina necessitat tenia d'anar a Roma si el seu germà era l'arquebisbe de la metròpoli eclesiàstica narbonesa? Val a dir, a més, que durant el seu pontificat Guillem va establir contactes amb el cardenal pontifici Hug Candi, tot i que això ja va ser després de la mort d'Ermengol III.¹³⁶

Tot plegat explica el cert refredament dels contactes eclesiàstics entre Urgell i Roma a mitjan segle XI. En l'àmbit laic, segons que sabem, ni Ermengol II ni Ermengol III no van visitar Roma com havien fet els seus predecessors. Amb tot, en temps d'Ermengol II i de Constança Belasqueta, els pelegrinatges cap a la ciutat santa van ésser continus i no podem descartar que algun d'aquests viatges hagués format part d'una missió comtal per tractar amb el papat. Podria ser el cas, per exemple, de Guillem Bernat, que va pelegrinar a Roma el 1041;¹³⁷ d'Arnau, que va fer-ho el 1059,¹³⁸ i de Berenguer, que morí a Prada de Conflent el 1062 quan tornava de la Seu Pontificia.¹³⁹ I això sense comptar els nombrosos pelegrinatges a Terra Santa, alguns dels quals, els que es feien per via terrestre fins a terres italianes i d'allà per via marítima fins al Pròxim Orient, podien passar per Roma. No podem descartar, doncs, que el pelegrinatge d'Ermengol II cap a Terra Santa el 1036-1038 hagués tingut una parada a Roma, sobretot tenint en compte la tradició familiar. Els llegats testamentaris a Sant Pere de Roma, que van començar el 980-1010 i van intensificar-se al llarg del segle XI, són una mostra clara que els urgellencs tenien Roma en el seu horitzó mental. Són molts els testaments que fan aquesta mena de llegats, encara que siguin petites donacions com ara quatre mancusos (1047),¹⁴⁰ una unça d'or (1051)¹⁴¹ o una part dels rèdits de la venda d'un pollí (1052),¹⁴² per posar-ne alguns exemples.

Com podem veure, el refredament entre Urgell i Roma és molt relatiu els anys 1010-1050, i probablement va ser més un canvi en les dinàmiques i en la manera de fer de la classe dirigent del territori que no pas un allunyament en tota regla. Sigui com sigui, a partir del 1050, també en part pels nous aires que bufaven des de Roma, els contactes a primer nivell van reactivar-se, en gran mesura a través d'Arnau Mir de Tost i d'Ermengol III. L'any 1060 Arnau va aconseguir el privilegi d'exempció per a la canònica que havia fundat a Sant

¹³⁶ BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi...», p. 43.

¹³⁷ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 534.

¹³⁸ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 712.

¹³⁹ *Ibidem*, doc. 738.

¹⁴⁰ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 603.

¹⁴¹ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 642.

¹⁴² *Ibidem*, doc. 654.

Pere d'Àger, un privilegi atorgat a través d'una butlla del papa Nicolau II.¹⁴³ D'aquesta manera la canònica quedava directament vinculada a Roma gràcies a les gestions d'un senyor d'Àger que era lloat pel papa com a vencedor dels agarens, enemics de Déu. Aquest privilegi fou ratificat tres anys després pel papa Alexandre II (1063),¹⁴⁴ que ja havia estat signatari de la butlla de Nicolau II quan encara era Anselm, bisbe de Luca. El papa Alexandre, a més, va ser un dels impulsors de la campanya de Barbastre (1064), com veurem més endavant, i és la relació entre Urgell i Roma d'aquells anys que explica, en part, la participació d'Ermengol III i Arnau Mir en l'expedició esmentada.

Arnau va acabar donant moltes de les seves possessions a Sant Pere d'Àger, cosa que li va permetre de crear, a la pràctica, una mena de territori aliè al domini dels comtes d'Urgell. Sovint s'ha interpretat com un exemple del feudalisme *anticomtal* dirigit per la noblesa en contra de l'autoritat pròpia dels seus senyors, però en realitat es tracta de la màxima expressió de la patrimonialització dels dominis. Arnau era tan amo i senyor de les seves possessions que fins i tot va poder crear un domini exempt –la canònica de Sant Pere d'Àger– i vincular-hi tots els seus dominis. Amb tot, el 1063 encara prestava fidelitat al comte Ermengol III, que el considerava el seu vassall fidel i el seu amic.¹⁴⁵ Més que d'oposició al poder comtal, la maniobra d'Arnau també podria entendre's com a contrària al poder episcopal urgellenc sobre els seus dominis. Ja hem vist que la relació entre el bisbe Guillem Guifré i ell no era especialment fluïda, i no seria estrany que fos un dels motius que va tenir Arnau per vincular-se directament amb el papat, passant per damunt de l'estructura eclesiàstica local i regional controlada aleshores per membres de la família comtal de Cerdanya.

Tornant a la qüestió que ens ocupa, si Ermengol III fou enterrat a Àger va ser fonamentalment per una única raó i és que aquell indret, aquella terra, estava directament vinculat a Roma i al papat. Un comte que havia començat la seva trajectòria amb la clara intenció de lluitar contra els sarraïns per guanyar-se el regne del cel, que havia encapçalat una expedició a Barbastre seguint els designis del papa Alexandre II i que havia mort per defensar els objectius romans i la plaça conquerida només podia ésser enterrat sota l'ègida del papat; i a Urgell només el pòrtic del temple de Sant Pere d'Àger complia aquestes condicions. És en gestos com aquest que veiem fins a quin punt la classe dirigent urgellenca, amb Ermengol III al capdavant, se sentia estretament vinculada a Roma. I el papat veia en els comtes d'Urgell uns aliats i servidors lleials per tirar endavant els seus

¹⁴³ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 44.

¹⁴⁴ *Ibidem*, doc. 55.

¹⁴⁵ *Ibidem*, doc. 43.

projectes. No oblidem, com ja va destacar J. Flori,¹⁴⁶ que els anys previs a la conquesta de Tarragona el papa Urbà II –el que va fer la crida a la croada a Clermont l’any 1095– va escriure una carta personal al comte d’Urgell, Ermengol V, animant-lo a participar en la conquesta d’aquella ciutat. La tramesa de la carta del papa al comte era l’expressió natural d’uns contactes seculars entre la Seu Pontifícia i Urgell, uns vincles que a mitjan segle XI havien trobat un encaix decisiu en molts aspectes, raó per la qual Ermengol III, juntament amb Arnau Mir de Tost, havia dirigit l’expedició de Barbastre.

¹⁴⁶ FLORI, J. (2003). *La guerra santa. La formación...*, p. 281. Vegeu, en aquest sentit, KEHR, P. (1931). *El Papat i el Principat de Catalunya...*, p. 65.

7.5. Guerra territorial i guerra religiosa. Temps de conquesta

7.5.1. L'expansió urgellenca en temps d'Ermengol III

Ermengol III ho havia deixat clar el 1048: amb la protecció del Senyor, volia aconseguir la victòria contra els agarens de terres hispàniques, i de seguida que va tenir-ne l'ocasió prengué les armes.¹⁴⁷ Descendent com era d'una gloriosa nissaga de guerrers, els seus veterans companys d'armes van veure en ell un digne successor del seu avi Ermengol I. L'educació rebuda i el consell d'Arnau Mir de Tost van animar el jove comte a començar la seva campanya poc després d'assolir la majoria d'edat. L'expedició, que devia produir-se entre el 1048 i el 1051, va tenir per objectiu el principal nucli que quedava per conquerir al curs del Sió, Agramunt. Els indrets limítrofs s'havien ocupat després de la represa de les conquestes durant els anys d'Ermengol II i Constança, però el lloc d'Agramunt sembla que no va ésser pres fins a mitjan segle XI. Ermengol, el 1051, donava a Pere Miró el castell d'Agramunt,¹⁴⁸ moment a partir del qual podem considerar que Urgell controlava una bona part de la capçalera d'aquest riu.

Va ser encara durant els seus anys de govern que fins i tot alguns indrets a migdia del Sió van incorporar-se també a Urgell, com ara Almenara,¹⁴⁹ malgrat que el domini definitiu d'aquesta zona de l'actual comarca de l'Urgell no va arribar fins a l'època d'Ermengol IV (c. 1070). Uns altres llocs com ara Puigverd d'Agramunt, a la riba septentrional del Sió, són documentats en temps d'Ermengol III,¹⁵⁰ i devien incorporar-se al mateix temps que els barcelonins prenien Tàrrrega (abans del 1056),¹⁵¹ castell lliurat en feu a l'urgellenc Ricard Altemir (1058).¹⁵² Sens dubte, l'expansió urgellenca a migdia i la barcelonina cap a l'oest, encara que tenien per objectiu de conquerir territori andalusí, eren una part de l'acord

¹⁴⁷ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 615.

¹⁴⁸ ALTISENT, A. (1993). *Diplomatari de Santa Maria de Poblet...*, doc. 7. El document presenta algun element que fa sospitar sobre la seva autenticitat. És possible que presenti interpolacions posteriors en base a un document previ. Sigui com sigui, la presència urgellenca a Agramunt sembla segura en aquest moment.

¹⁴⁹ *Ibidem*, doc. 16.

¹⁵⁰ *Ibidem*, doc. 16.

¹⁵¹ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 479.

¹⁵² *Ibidem*, doc. 511.

entre comtes que pretenia tancar les vies d'expansió cerdanes a migdia. Entre Almenara i Tàrrega hi havia poc més d'una desena de quilòmetres que ben aviat serien closos, i els cerdans van quedar literalment ofegats en l'indret homònim.¹⁵³

És ben possible que els urgellencs conquerissin aquesta zona amb el suport del comte Ramon Berenguer I. Cap al final de la dècada dels quaranta del segle XI el domini dels comtes d'Urgell arribava a l'aiguabarreig del Segre i la Noguera Pallaresa, al nord de Camarasa i la serra Carbonera. Amb tot, l'any 1056 Ramon Berenguer ja senyorejaven els castells de Camarasa i Cubells,¹⁵⁴ indrets a la zona d'expansió dels comtes d'Urgell. És possible que la mateixa empremta expansiva que va permetre als urgellencs de conquerir Agramunt i als barcelonins Tàrrega (c. 1050) servís per avançar cap a aquestes dues posicions al nord de Balaguer. Totes dues van ser subinfeudades a Urgell: Camarasa a Arnau Mir de Tost¹⁵⁵ i Cubells, a Ermengol III en primera instància.¹⁵⁶ Amb aquestes dues últimes conquestes, assegurades ja el 1058 quan el bisbe Guillem consagrava Sant Pere de Camarasa,¹⁵⁷ la frontera entre els comtats i els territoris andalusins s'establí a una desena de quilòmetres al nord i al nord-est de Balaguer.

Fins i tot Ermengol III podria haver incorporat àrees més pròximes a Balaguer si acceptem com a autèntica la donació que ell i la seva (tercera?) esposa Elvira –cosa que fa sospitar de l'autenticitat d'aquest testimoni– van fer d'uns alocs «infra terminos Balagarii», a tocar del Sió.¹⁵⁸ Però la cosa no acaba aquí. Al final del 1061, un tal Miró va fer testament abans d'emprendre un pelegrinatge al Sant Sepulcre¹⁵⁹ i com a darreres voluntats va deixar escrit que el castell de Gerb que senyorejaven com a castlà en nom del bisbe i d'Arnau Berenguer passés a mans de Ramon de Peramola. Tradicionalment es considera que Gerb va ser una conquesta d'Ermengol IV, recordat justament com *el de Gerb*, tot i que aquest sobrenom no implicaria directament que hagués conquerit el lloc. De fet, segons la versió primitiva de les *Gesta*, el comte va fer construir el castell de Gerb,¹⁶⁰ però això no vol dir que el lloc no hagués estat prèviament incorporat a Urgell i s'hagués utilitzat una edificació anterior. El lloc de Gerb es troba tan sols a uns tres quilòmetres de Balaguer i si aquest testament fos autèntic, com sembla, voldria dir que en temps d'Ermengol III l'expansió urgellenca havia arribat a les portes d'aquesta important ciutat andalusina. Podria ser que

¹⁵³ GONZALVO, G., RAMOS, M.-LL., ESPINAGOSA, J. (1997). «Castell de l'Ofegat», dins PLADEVALL, A. (dir.) *Catalunya Romànica...*, vol. XXIV, El Segrià, Les Garrigues, El Pla d'Urgell, La Segarra, L'Urgell, p. 562.

¹⁵⁴ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 479.

¹⁵⁵ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 30.

¹⁵⁶ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 399.

¹⁵⁷ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 69.

¹⁵⁸ LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles X i XI...», doc. 132.

¹⁵⁹ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051 - 1075...», doc. 736.

¹⁶⁰ CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium...*, p.142.

els urgellencs no haguessin pogut conservar-lo o que hagués estat un domini de poca importància fins a la fi del segle XI, quan va posar-se setge a la mencionada ciutat, però sembla evident que en temps d'Ermengol III la conquesta de terres a migdia va ésser d'allò més prolífica.

Cap a migdia i cap a l'oest. Amb el beneplàcit d'Ermengol III i segurament també en virtut dels pactes establerts entre urgellencs i aragonesos a mitjan segle XI, Arnau Mir de Tost va continuar l'expansió cap a l'oest en direcció a la baixa Ribagorça, on va conquerir un bon nombre de fortificacions a l'àrea de la Noguera Ribagorçana i en direcció al riu Cinca. Sabem que el 1046 Arnau ja havia posat un peu al vessant meridional del Montsec de l'Estall, on posseïa Sant Llorenç –encara a la riba oriental de la Noguera Ribagorçana– i els llocs de Fet i Bellmunt, a la riba occidental del mateix riu.¹⁶¹ Els dominis d'Arnau arribaven ja al riu Guard, des d'on podia plantejar-se la conquesta de nous territoris que va acabar incorporant més endavant. Abans, amb tot, Ermengol i Arnau van fer una campanya prop de Santa Linya, indret que havia estat conquerit a la dècada del 1030, i van avançar fins a les Avellanes, conquerit cap al 1057.¹⁶² El *limes* urgellenc s'establí ben a prop d'Os de Balaguer, tot i que ja hem vist que és possible que des de Camarasa, més a l'est, s'assolís Gerb seguint el curs del Segre.

Va ser l'any següent quan Ermengol III i Arnau van superar el riu Guard i van incorporar Casserres, fortificació lliurada pel comte al seu vassall, que es comprometia a defensar-lo quatre mesos aquell any i quatre mesos el següent.¹⁶³ A més, ambdós arribaven a un acord de cara a les futures conquestes i guerres contra els musulmans, i establien el repartiment de les paries obtingudes. Un acord de repartiment a què també arribà Ermengol amb Ramon Berenguer I, el qual estava interessat en aquesta zona. El mateix 1058, tots dos comtes van pactar el repartiment dels castells de Pilzà i Purroi, entre el riu Guard i la serra de Sant Quillís,¹⁶⁴ llocs situats al nord d'Estopanyà, una possessió barcelonina conquerida abans del 1063 junt amb Canelles, al nord de Tragó de Noguera.¹⁶⁵

No sabem si l'objectiu d'Ermengol III i d'Arnau era arribar al riu Cinca, com defensen F. Fité i E. González,¹⁶⁶ però és veritat que les campanyes d'ambdós i del comte de Barcelona van ésser molt fructíferes en aquesta àrea de la Ribagorça. De fet, les campanyes van tenir èxit fins a Calassanç, una plaça que tanmateix no va poder ésser expugnada encara aquells

¹⁶¹ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 20.

¹⁶² FITÉ, F., GONZÁLEZ, E. (2010). *Arnau Mir de Tost...*, p. 190.

¹⁶³ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 39.

¹⁶⁴ FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona...*, doc. 528.

¹⁶⁵ MIQUEL ROSSELL, F. (ed.) (1947). *Liber Feudorum Maior...*, doc. 39.

¹⁶⁶ FITÉ, F., GONZÁLEZ, E. (2010). *Arnau Mir de Tost...*, p. 156.

anys. És en aquesta zona on veiem la proximitat territorial que van arribar a tenir els urgellencs amb els seus parents aragonesos. Tan sols una quinzena de quilòmetres separaven Purroi i Pilzà de Lasquarri, i els que separaven Graus i aquests dos castells no arribaven a la vintena. Algunes de les conquestes aragoneses d'aquelles dates, les més pròximes als dominis urgellencs, van ser fins i tot infeudades a Arnau Mir de Tost –com es dedueix del seu testament.¹⁶⁷ És possible que la campanya començada el 1063 per Ramir I amb la intenció de conquerir Graus formés part d'un projecte comú amb Ermengol III per fer pinça sobre dominis andalusins al voltant del riu Éssera, un projecte que si hagués reeixit hauria permès una futura campanya conjunta sobre Barbastre. Sigui com sigui, Ramir I va morir a Graus i aquest indret no fou conquerit fins una vintena d'anys més tard pel seu fill i successor Sanç Ramires.

En part, doncs, és l'aliança entre Urgell i Aragó allò que explica per què Ermengol III va afavorir les campanyes cap a l'oest dels seus dominis en comptes de fer-ho seguint el curs del Segre, per exemple. Però no va ser-ne l'únic motiu. Si no va seguir més a migdia del Sió va ser perquè el comtat de Barcelona pressionava cap a l'oest des de Tàrraga i, per tant, les possibilitats d'expansió es limitaven cap a la zona de Mollerussa, massa a prop de Lleida, el gran bastió andalusí. Seguir el curs del Segre tampoc no era viable a causa del tap que representava Balaguer, ciutat que no va assetjar-se per primera vegada fins a la darrereria del segle XI. Finalment, Ramon Berenguer I era cada vegada més omnipresent i hom té la sensació que a mesura que avançava el govern d'Ermengol III el barceloní més s'immiscia en la zona d'expansió teòricament urgellenca. Els pactes entre Barcelona i Urgell, en alguns sentits, no beneficiaven del tot Ermengol III, que veia com l'ajuda rebuda tenia un cost molt elevat. Això, que començava a fer-se evident en aquest moment, va esdevenir una realitat sobretot a partir dels anys de la comtessa Sança i d'Ermengol IV.

Per tant, la gran porta que tenia oberta Urgell era la de la baixa Ribagorça, a través de la qual podia expandir-se en el mateix rumb que prenién les campanyes aragoneses de Ramir I, amb qui els acords mutus eren de igual a igual i no tant de submissió com amb Ramon Berenguer I. Qui sap si el projecte conjunt d'Ermengol i Ramir era la futura presa de Barbastre establint aquesta ciutat com a punta de llança de futures expansions i repartint-se els territoris de la riba oriental del Cinca. És possible, doncs, que Barbastre fos a l'horitzó, un horitzó que esdevingué realitat el 1064 quan va produir-se una campanya contra aquesta ciutat, segurament fruit d'una iniciativa papal i amb unes connotacions de sacralització de la guerra que des de mitjan segle XI havien pres forma a les fronteres hispàniques.

¹⁶⁷ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 99 (any 1072).

7.5.2. Guerra territorial o guerra religiosa?

Quan Ermengol III empenia una campanya i empunyava l'espasa guiant els seus guerrers, ho feia només amb la voluntat de conquerir noves terres o realment es veia com un paladí de la cristiandat que lluitava contra els enemics de Déu? Dit d'una altra manera, les seves guerres eren únicament territorials o presentaven un component de sacralització, de guerra santa? A diferència dels seus avantpassats de la desena centúria, majoritàriament interessats a conquerir nous territoris per incorporar als seus dominis, la generació d'Ermengol III es movia per una barreja d'ideals de conquesta territorial i també per la voluntat de lluitar contra els enemics de la fe cristiana. A mitjan segle XI, a les fronteres hispàniques, la guerra havia adoptat importants connotacions de sacralització, una nova manera de plantejar-la que anticipava allò que es materialitzaria al final de la centúria i que coneixem amb el nom de *croada*.

Això no vol dir, tanmateix, que la guerra hagués perdut el caràcter territorial, ni molt menys. Ermengol III volia ampliar els dominis i conqueria Agramunt amb la intenció d'incorporar la conca del Sió al comtat d'Urgell, però la motivació havia deixat d'ésser únicament territorial; també el movia la consciència de lluitar per Déu contra els enemics de la fe. Per tant, a mitjan segle XI no s'havia produït una evolució de la guerra territorial a la guerra religiosa, més aviat s'havien incorporat elements de sacralització o santificació a la guerra territorial, uns elements que en una determinada campanya podien tenir més incidència o menys. A la de Barbastre del 1064, amb intervenció de contendents vinguts de nord i sud del Pirineu, aquests elements segurament van tenir més importància que no en uns altres moments, com ara en la conquesta d'Agramunt i la d'Almenara. I a Barbastre en cap moment no van desaparèixer les motivacions materials (botí, noves possessions, etc.), però no van ésser les úniques que van moure els participants en la campanya.

L'evolució fins a arribar a la presència d'elements de santificació als conflictes de frontera peninsulars va ésser llarga i diferent en cadascun dels territoris. Creiem que per uns quants factors que anirem veient, a Urgell el desenvolupament fou força puntual, però no tots els comtats o regnes peninsulars van participar de la mateixa manera en aquesta evolució. Tenint en compte que la vinculació amb Roma i amb els nous ideals romans va tenir-hi un paper clau, podem intuir per què en alguns indrets la santificació de la guerra fou més ràpida que no en uns altres. Una evolució que no és sinó la història del desenvolupament dels ideals que van fer possible que la crida d'Urbà II a Clermont el 1095 tingués èxit. Pensem, i així esperem poder-ho demostrar, que Urgell és un dels llocs on

més clarament pot veure's aquesta transició, amb personatges com Ermengol III i Arnau Mir com a grans protagonistes.¹⁶⁸

7.5.3. La militarització de la classe dirigent urgellenca i la nova moral guerrera

Ja hem anat veient que a partir de l'any mil els comtats governats pels fills de Borrell II, Ermengol I i Ramon Borrell, havien canviat la política territorial vers al-Àndalus. El canvi era conseqüència de la presa de consciència de l'atac sobre Barcelona del 985, un atac que obligava la classe dirigent del territori a decidir-se entre lluitar o morir, i en aquesta disjuntiva van elegir lluitar. La topada d'Albesa (1003), l'atac andalusí contra les fortificacions de Meià i Montmagastre aquell mateix estiu, la batalla de Torà (1006) i l'expedició comtal a Còrdova (1010) van ser producte d'aquesta nova realitat a la frontera. Un canvi de conjuntura que es tradueix en un increment dels esments d'armes en la documentació, en una nova manera de fer la guerra lluitant a cavall i, al cap i a la fi, en un augment del nombre d'homes que van fer de la guerra la principal ocupació.

Des de final del segle x i sobretot a principi de l'XI el nombre de castells i fortificacions a Urgell va augmentar, tant els que eren edificats *ex novo* com els que eren conquerits en terres andalusines. S'hi establia un petit contingent de guerrers per defensar-los i un castlà que els controlava en nom del seu senyor. A poc a poc, aquell petit grup d'homes que feia la guerra al costat del comte a Albesa o a Torà al començament de l'onzena centúria va ampliar-se de manera imponent. Ja no eren només els comtes i els seus homes pròxims, els qui empunyaven les armes: ara també ho feien els seus vassalls i homes d'armes dependents que vivien, en part, dels generosos botins conquerits o de les paries que pagaven als seus senyors. Més enllà de les xifres, és evident que el nombre de participants en l'expedició d'Albesa (1003) va ser molt més petit que els qui van anar a prendre Guissona (c. 1020); i els qui van prendre Guissona van ser menys que els qui van anar a Àger amb Ermengol II i Arnau Mir (1034) o els qui van participar en la campanya de Barbastre (1064).

Considerem que a partir de l'any mil, doncs, va produir-se una militarització en el si del comtat d'Urgell (i en més territoris), visible fonamentalment en dos aspectes: l'increment del nombre de guerrers i la mateixa militarització de la classe dirigent, la qual feia de la

¹⁶⁸ La primera aproximació formal a aquest tema, la vam realitzar el 2015 en una ponència al IX Col·loqui Internacional d'Estudis Transpirinencs dedicat al *Contraban d'idees. La circulació del pensament a través del Pirineu*, a Canillo (Andorra). La ponència va derivar en la publicació d'un article: VERGÉS, O. (2016). «De la guerra territorial a la guerra religiosa. Els contactes transpirinencs entre Urgell i Roma i l'arribada de la idea de *croada* al món urgellenc del segle XI», *Ibix (Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès)* 9, p. 99-111.

guerra el seu estil de vida. Tot això va derivar en el que podríem considerar la creació d'una moral guerrera, feudal, que era pròpia d'aquesta classe dirigent i dels seus vassalls. Una nova moral de la qual la documentació parla menys del que voldríem, però que podem veure reflectida en cançons de gesta com la *Chanson de Roland*. Malgrat que la *Chanson* narra uns fets que teòricament van desenvolupar-se en època de Carlemany, segurament va posar-se en escrit per primera vegada a la darrereria de l'onzena centúria i s'hi reflectia la realitat política, social i bèl·lica d'aquell moment.¹⁶⁹ Sabem que abans de la batalla de Hastings del 1066 els joglars cantaven les gestes de Roland,¹⁷⁰ les quals aleshores també havien arribat a Urgell. Són uns quants els personatges urgellencs anomenats així ja al segle XI, prova clara, seguint la tesi de M. Coll,¹⁷¹ que la *Chanson* es cantava als comtats sud-pirinencs. Els primers *Roland* que coneixem a Urgell daten de la dècada del 1040,¹⁷² cosa que obliga a avançar-ne el naixement entre els anys 1010-1020; és a dir, que serien els fills de les primeres generacions d'urgellencs que van fer la guerra al costat d'Ermengol I.

Si la *Chanson* era el paradigma de la nova moral guerrera, la síntesi del nou món que naixia a partir de l'any mil, és important de destacar que presentava un apassionat clima de guerra santa.¹⁷³ No era el bisbe Turpí qui prometia el paradís als qui morissin lluitant contra els musulmans a Roncesvalls?

Des d'un costat l'arquebisbe Turpí
broca el cavall i puja a dalt d'un cim.
Convoca els francs i aquest sermó els ha dit:
"Carles, senyors, ens ha deixat aquí;
pel nostre rei sens dubte hem de morir.
La cristiandat us toca sostenir! Tindreu batalla, ja ho heu tots presumit
car amb els ulls veieu els sarraïns. Confesseu-vos i, absolts i penedits,
podreu a Déu retre el vostre esperit: sereu sants màrtirs si en el combat moriu
i us asseureu al més alt paradís."¹⁷⁴

¹⁶⁹ BEZZOLA, R. R. (1985). «De Roland a Raoul de Cambrai», dins CIRLOT, V. (comp.) (1985). *Epopèya e Historia*. Barcelona, Argot, p. 15-39 (p. 16-17).

¹⁷⁰ CIRLOT, V. (comp.) (1985). *Epopèya e Historia*. Barcelona, Argot, p. 9. Sobre el personatge de Roland i la tradició posterior al voltant de la seva figura, vegeu LE GOFF, J. (2010). *Héroes, maravillas y leyendas de la Edad Media*. Madrid, Paidós, p. 187-195.

¹⁷¹ Sobre la difusió de les cançons de gesta a Catalunya, vegeu COLL, M. (1956), «La introducció de les llegendes èpiques franceses a Catalunya», dins *Coloquios de Roncesvalles, agosto 1955*, Saragossa, Publicaciones de la Facultad de Filosofía y Letras, p. 133-150 (p. 134-135).

¹⁷² Per esmentar-ne alguns exemples, CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, docs. 10 (any 1039), 13 (any 1042) i 16 (any 1044); BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 539 (any 1041); i BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 771 (any 1065).

¹⁷³ JONIN, P. (1985). «Ambiente de cruzada en los cantares de gesta», dins CIRLOT, V. (comp.) (1985). *Epopèya e Historia*, Barcelona, Argot, p. 65-82 (p. 70).

¹⁷⁴ Versos 1124-1135 (JUBANY, J. (ed.) (1984) *La Cançó de Roland*, Barcelona, Quaderns Crema).

Amb aquest ideal creixien els joves guerrers urgellencs, i amb aquesta epopeia s'entretenien també els veterans homes d'armes durant les fosques vesprades d'hivern. Però més enllà de les promeses del paradís, el que més devia encendre la sang dels guerrers d'Ermengol III devia ésser saber que el principal enemic musulmà de Roland, aquell qui prometia de matar-lo, era ni més ni menys que l'emir de Balaguer, un personatge que si bé era producte de la ficció literària, no deixava d'ésser un suposat guerrer d'una ciutat a menys d'una desena de quilòmetres de les fortificacions de frontera urgellenques:¹⁷⁵

També va amb ells l'emir de Balaguer;
té el cos gentil i el rostre clar i soberg.
Quan ha muntat a dalt del seu destrer,
es fa el tibet revestit amb l'arnès.
Pel seu valor era molt eminent;
si fos creient, tindria molt de preu.
Davant Marsili exclama amb forta veu:
"A Roncesvalls, la pell m'hi jugaré;
si trob Roland, ben mort el deixaré;
també Oliver, i els dotze pars també."¹⁷⁶

Una classe dirigent guerrera, imbuïda d'una nova moral feudal i abocada a les conquestes a migdia, la qual feia de la lluita territorial amb les forces andalusines la seva forma de vida. Si a tot això, hi sumem l'arribada de les noves idees romanes i la presa de consciència dels musulmans andalusins com un enemic territorial, però també religiós, entendrem per què a mitjan segle XI la guerra de frontera a Urgell va adquirir connotacions sacralitzades.

7.5.4. La nova Roma i la incidència de les idees romanes de guerra santa

Malgrat que al tombant de l'any mil el papat encara era lluny de ser el dels segles XII i XIII, el de la teocràcia pontifícia, ja s'havia convertit en l'únic poder de caràcter universal de l'Europa occidental. La fi de l'imperi carolingi havia comportat també una petita crisi per al papat, que necessitava les estructures imperials per fer valdre la seva autoritat. Els carolingis no van reprendre l'hegemonia perduda, però els papes van saber jugar les seves cartes i al final de la desena centúria van esdevenir, a ulls de molts prínceps territorials de l'Occident europeu, el poder universal al qual calia acudir a la recerca de legitimitat, butlles que substituïen els antics preceptes i fins i tot consell. Gairebé sense voler-ho,

¹⁷⁵ AEBISCHER, P. (1960). «Les graphies toponymiques "Sebre" et "Balaguet" de la "Chanson de Roland", ms. Digby», *Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona* 28, p. 185-209.

¹⁷⁶ Versos 894-903 (JUBANY, J. (ed.) (1984) *La Cançó de Roland...*).

doncs, i en bona part gràcies a la necessitat de privilegis,¹⁷⁷ l'autoritat del papat va començar a créixer.¹⁷⁸

És en aquest context on hauríem de buscar les bases de la reforma eclesiàstica romana, la mal anomenada reforma gregoriana,¹⁷⁹ perquè va transcendir de llarg el pontificat de Gregori VII i va anar molt més enllà de la lluita contra la simonia, el nicolaisme i de la querella per les investitures amb l'imperi. A la pràctica, aquesta reforma gairebé secular va convertir Roma en el centre de la cristiandat occidental i el papat en la gran autoritat universal de caràcter espiritual, i també polític, ara ja de manera conscient. Els papes reformadors van treballar fonamentalment per alliberar l'Església que governaven, ja fos a l'interior de les fronteres de la cristiandat respecte del poder laic, ja fos cap a l'exterior respecte d'un islam que controlava una bona part de territoris que el papat considerava propis, com ara la península Ibèrica.¹⁸⁰ A partir de mitjan segle XI, la *nova* Roma havia deixat de ser un subjecte passiu que esperava la visita dels prínceps territorials i havia esdevingut un agent actiu de la realitat europea. Aquesta va ser, de fet, una de les claus de la transformació papal, la voluntat d'intervenir i d'incidir que va traduir-se, per exemple, en el seu patrocini de campanyes com la de Barbastre (1064) i la de Guillem el Conqueridor a Anglaterra (1066).¹⁸¹

Per convertir-se en un agent actiu, el papat va disposar d'una xarxa de vincles que havia anat teixint des de mitjan segle X, tant amb prínceps territorials com amb bisbes, passant per abats i més nobles, els quals d'una manera o una altra havien establert una relació amb Roma. Els laics vinculats a Roma normalment apareixen documentats com a *fideles sancti Petri*,¹⁸² mostra de la intensa relació que mantenien amb el papat. Entre ells hauríem de destacar-ne els normands del sud d'Itàlia, per exemple, i el ja esmentat Guillem el Conqueridor. En terres hispàniques, on cap a mitjan segle XI la guerra de conquesta ja adoptava aires de guerra santa,¹⁸³ el món urgellenc mantenia vincles profunds i regulars amb el papat: profunds perquè s'havien establert i consolidat des de feia gairebé un segle; i regulars perquè al llarg de l'onzena centúria s'havien mantingut vigents. En aquelles dates, tanmateix, ja no eren només comtes i bisbes els qui mantenien contacte amb la seu

¹⁷⁷ HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma...*, p. 322.

¹⁷⁸ GARCÍA-GUIJARRO, L. (2007). «Iglesia, consolidación de los poderes seculares...», p. 225.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 225.

¹⁸⁰ El papa Gregori VII considerava la península Ibèrica territori de sant Pere (FLORI, J. (2003). *La guerra santa. La formación...*, p. 200).

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 161.

¹⁸² FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. 206.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 223. Segons F. García Fitz, malgrat que *croada* i *reconquesta* no són el mateix fenomen, des de mitjan segle XI la reconquesta peninsular apareixerà formulada amb una terminologia de caràcter croat (GARCÍA FITZ, F. (2003). *La Edad Media. Guerra e ideología...*, p. 165).

pontifícia, atès que la noblesa guerrera del territori també hi participava. El cas més evident és el d'Arnau Mir de Tost, que com hem vist havia posat tots els seus béns sota l'autoritat romana. Els papes Nicolau II i Alexandre II s'hi referien com a «carissimum filium nostrum»,¹⁸⁴ una denominació assimilable a la de fidel de sant Pere.

Veiem, per tant, que a mitjan segle XI Roma havia viscut una evolució que portava el papat a intervenir en els diversos territoris de la cristiandat, però sobretot en aquells amb què mantenia relació directa i on disposava de persones que podia considerar fidels a la seva causa. No és estrany que Urgell fos un d'aquests territoris, i que Ermengol III i Arnau Mir hi fossin pràcticament el braç secular del papat. Un territori on ja hem vist que la classe dirigent s'havia militaritzat, havia fet de la guerra una de les seves principals activitats vitals i participava en una nova moral guerrera feudal. Tots aquests elements ajuden a entendre per què a Urgell van penetrar tan bé les noves idees romanes de santificar la guerra, en bona mesura perquè a les seves pròpies terres de frontera ja es desenvolupava un ideal bèl·lic que no tenia només connotacions territorials, sinó també un caràcter sacralitzat.¹⁸⁵

Tot i que el primer cristianisme havia estat una religió basada en la pau, quan la religió de Crist va esdevenir oficial a l'imperi romà les coses van canviar perquè el nou imperi cristià era una entitat que calia defensar.¹⁸⁶ No oblidem que el primer cristianisme s'havia basat fonamentalment en les ensenyances de Jesús recollides al Nou Testament, on es transmetia un missatge de pau més que no pas en l'Antic Testament.¹⁸⁷ A poc a poc, tanmateix, la tendència va ser considerar que era legítim en alguns casos l'ús de la violència i autors com sant Agustí van teoritzar i formular les condicions en què una guerra era justa.¹⁸⁸ D'aquestes primeres formulacions de la guerra justa, en va néixer, de manera gradual i fins i tot ambigua, la guerra santa.¹⁸⁹

Els darrers anys de l'imperi romà, algunes guerres dutes a terme amb el beneplàcit de l'Església ja havien estat equiparades amb les de l'Antic Testament.¹⁹⁰ I durant els segles VIII-X, els arguments a favor de sacralitzar la guerra no van fer sinó augmentar, en bona mesura gràcies a la unió entre Roma i l'imperi carolingi.¹⁹¹ En temps de Carlemany, en

¹⁸⁴ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, docs. 44 i 55.

¹⁸⁵ Per una síntesi sobre la sacralització de la guerra dels orígens del cristianisme al segle XI vegeu DE AYALA, C. (2004). *Las Cruzadas*. Madrid, Sílex, p. 17-52.

¹⁸⁶ FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. 30-31.

¹⁸⁷ DE AYALA, C. (2004). *Las Cruzadas...*, p. 17-18.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 47; GARCÍA FITZ, F. (2003). *La Edad Media. Guerra e ideología...*, p. 37.

¹⁸⁹ FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. p. 48.

¹⁹⁰ GARCÍA FITZ, F. (2003). *La Edad Media. Guerra e ideología...*, p. 123.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 132 i 137.

aquest sentit, alguns conflictes contra els pagans ja s'havien sacralitzat, en part per la mateixa demonització de l'enemic.¹⁹² Ja al segle IX, quan els carolingis no van poder defensar-la de manera eficaç, va ser la mateixa Església, la que prengué les armes,¹⁹³ pas previ a la concessió de beneficis espirituals a tot aquell qui lluités per la defensa de l'Església de Crist.¹⁹⁴ Va ser el cas, per exemple, de Lleó IV, que per defensar Roma d'un atac musulmà també va fer promeses de tipus espiritual als qui combatessin per a ell.¹⁹⁵ És cert que als combatents, encara no se'ls prometia el paradís a canvi del martiri, però s'anava en aquesta direcció.

El pas següent en tota aquesta evolució multiseular, ja en el context de la reforma eclesiàstica romana, va ésser l'assimilació entre papat i cristiandat que va convertir els enemics del papa en enemics de Déu.¹⁹⁶ Dit d'una altra manera, a partir de mitjan segle XI els qui lluitessin pel papa, fonamentalment aquells fidels de sant Pere vinculats a Roma, lluitarien per Déu. Tenint en compte que la Seu Pontifícia no era un simple subjecte passiu a defensar, sinó que tenia els seus ambiciosos projectes de convertir-se en monarquia universal i els seus plans per a territoris que considerava de la seva propietat –com ara la península Ibèrica–, no és estrany que si un papa animava a la lluita, els seus fidels hi responguessin degudament. No oblidem que dels laics vinculats a Roma, Gregori VII n'esperava la col·laboració militar.¹⁹⁷

A canvi aquests rebien recompenses espirituals. En el context de mitjan segle XI sabem que els guerrers que van lluitar i morir pel papat a Cividale el 1053 van ésser considerats màrtirs i van gaudir feliçment del regne del cel al costat dels sants.¹⁹⁸ Malgrat que la participació en el combat no representava l'absolució dels pecats, com passaria en temps de les croades, sí que servia per commutar la penitència i, per tant, comportava l'entrada directa al paradís¹⁹⁹ sempre que els pecats s'haguessin confessat prèviament a la batalla, com era habitual. A la pràctica, la tendència de la segona meitat de l'onzena centúria, sobretot a partir d'Alexandre II, seria considerar aquests guerrers soldats de sant Pere –soldats de Déu anys a venir–, una consideració que ja trobem en temps de la confrontació del mencionat papa contra la Patària milanesa.²⁰⁰ Aquesta era, doncs, la voluntat de molts

¹⁹² FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. 152 i 157.

¹⁹³ GARCÍA FITZ, F. (2003). *La Edad Media. Guerra e ideología...*, p. 140-142.

¹⁹⁴ FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. 164.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 164.

¹⁹⁶ GARCÍA FITZ, F. (2003). *La Edad Media. Guerra e ideología...*, p. 155.

¹⁹⁷ FLORI, J. (2003). *La guerra santa. La formación...*, p. 208.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 174.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 176.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 178.

dels guerrers que lluitaven pel papa aquells anys, guanyar-se el dret d'entrar al regne del cel i morir si calia com un soldat al servei de Déu i de la cristiandat.

És cert que la crida d'Urbà II a Clermont el 1095 que va donar lloc a la primera croada, el pelegrinatge armat que havia d'alliberar Jerusalem, era un projecte innovador tant a escala conceptual com de les indulgències per als combatents. Les *croades* com a tals, tot i que no van ésser conegudes així pels contemporanis,²⁰¹ no van començar doncs fins al final del segle XI. Amb tot, seguint autors com J. Flori i F. García Fitz, som del parer que el pelegrinatge armat a Jerusalem no va ésser el resultat de la inspiració d'un papa d'un dia per l'altre, sinó que més aviat va ésser el resultat d'aquesta llarga evolució que hem comentat sumàriament i que va tenir en experiències com la de Barbastre un dels passos fonamentals.²⁰²

7.5.5. Els pelegrins urgellencs i l'erecció del temple del Sant Sepulcre a Urgell

En bona mesura eren els pelegrins, els qui ajudaven a transmetre aquestes idees o els qui prenién més consciència del nou paper del papat o del perill de l'islam. La majoria eren membres de la classe dirigent i les seves anades a Roma, per exemple, no solament tenien una intencionalitat espiritual. Urgell havia estat un dels territoris més primerencs a l'hora d'establir contacte amb la Seu Pontifícia a través dels viatges de comtes i prelats, uns viatges que al llarg del segle XI també havien estat protagonitzats per uns altres nobles o membres del clergat urgellenc. Però no sols Roma havia estat un pol d'atracció: Compostel·la i Terra Santa també eren destinacions predilectes d'aquells viatgers. Així, mentre que a la vora del papat els pelegrins prenién consciència del creixent poder pontifici com a centre universal de la cristiandat, a Terra Santa coneixien de primera mà els llocs on el fill de Déu havia predicat, havia estat martiritzat i havia rebut sepultura durant tres dies abans de ressuscitar. Amb tot, el poder universal del papat no era efectiu a Terra Santa, on malgrat que els cristians podien visitar els llocs sants, la terra de Crist era en mans d'uns infidels que al principi d'aquella centúria havien destruït el Sant Sepulcre.²⁰³

Quan Arnau Mir de Tost i Arsenda d'Àger van posar rumb a Terra Santa a mitjan segle XI sabien que el camí no era fàcil. Tot i les dificultats del viatge, van poder arribar a la

²⁰¹ Sobre l'aparició del terme *croada*, vegeu WEBER, B. (2016). «El término “cruzada” y sus usos en la Edad Media. La asimilación lingüística como proceso de legitimación», dins DE AYALA, C., HENRIET, P., PALACIOS, S. (eds.) *Orígenes y desarrollo de la guerra santa en la Península Ibérica*. Madrid, Casa de Velázquez, p. 221-234.

²⁰² Hi ha un interessant repàs sumari de la qüestió a FLORI, J. (2007). «Éthique chevaleresque et idéologie de croisade», dins SABATÉ, F. (ed.) *Balaguer, 1105...*, p. 25-52.

²⁰³ Sobre aquest tema vegeu el text d'Ademar de Chabannes i els comentaris que hi fa J. Flori a FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. 327-328.

destinació i visitar aquells indrets tan llunyans de casa seva, però alhora tan pròxims. S'havien criat escoltant la paraula del Senyor i els evangelis que narraven la vida i el martiri de Jesús i ara, per primera vegada, podien contemplar amb els seus propis ulls aquells indrets on el fill de Déu havia mort per salvar la humanitat. Com els altres cristians que pelegrinaven fins a aquelles terres, van visitar el Sant Sepulcre, on Jesús havia ressuscitat, i gràcies a la visita van poder adquirir, per una petita fortuna, cera provinent del «ciri encès en la llum que el Senyor envià per la seva resurrecció en la llàntia del susdit sepulcre».²⁰⁴ Sens dubte, una petita joia que s'enduien cap a casa juntament amb uns petits fragments d'ossos que van posar amb la cera en una bosseta vermella, i una mica de terra provinent d'aquell sant lloc que van posar en una bosseta groga.²⁰⁵ De nou als comtats, Arnau i Arsenda van dipositar les relíquies a la lipsanoteca de l'església de Santa Maria de la Torreta (Berguedà).

D'aquell viatge, els senyors d'Àger van tornar-ne contrariats. Com podia ser que aquell lloc fos en mans dels *infidels*? Com podien permetre els cristians que l'indret on s'havia produït el miracle de la resurrecció fos en mans d'uns *pagans* que fins i tot havien destruït el temple allí edificat? Aquella idea va colpir molts dels pelegrins que al llarg de l'onzena centúria van anar a Terra Santa i va fer créixer en el si de l'Occident europeu la consciència que tard o d'hora aquelles terres haurien de salvaguardar-se dels *infidels*. Van ser en bona mesura els pelegrins, doncs, els qui van conèixer de primera mà els aires que bufaven de la *nova* Roma i els qui primer van prendre consciència que els llocs sants no podien quedar en mans d'uns enemics territorials, però també religiosos.

I tot i que és cert que sovint s'han mitificat en excés les conseqüències de la destrucció del Sant Sepulcre de Jerusalem pel califa al-Hakim (c. 1009),²⁰⁶ considerant aquest fet el precursor de la futura croada,²⁰⁷ no deixa de ser veritat que des del tombant de l'any mil la tomba de Crist va (re)començar a guanyar popularitat. Això explica els nombrosos pelegrinatges que els cristians d'aquell temps van dedicar-hi i, també, l'erecció de molts temples consagrats al Sant Sepulcre al mateix Occident europeu.²⁰⁸ De la mateixa manera que els monestirs vinculats a Cluny eren la representació de l'esperit d'aquesta abadia en

²⁰⁴ CALDERER, J. (1995). «Troballa, a l'església de Santa Maria de la Torreta, d'una lipsanoteca i dos pergamins», *Urgellia* 12, p. 565-570 (p. 569).

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 565.

²⁰⁶ Tot i això, F. Cardini es pregunta fins a quin punt la destrucció del Sant Sepulcre de Jerusalem no va ésser el detonant que va afavorir la construcció de moltes esglésies a Occident dedicades al Sant Sepulcre (CARDINI, F. (1999). *La peregrinación, una dimensión de la vida medieval. Il pellegrinaggio, una dimensione della vita medievale*. Roma, Vecchiarelli, p. 84).

²⁰⁷ Ademar de Chabannes i Raul Glaber justifiquen una possible intervenció armada contra el califa al-Hakim després de la destrucció del Sant Sepulcre. Vegeu FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. 328.

²⁰⁸ CARDINI, F. (1999). *La peregrinación, una dimensión de la vida medieval...*, p. 65.

uns altres territoris, i de la mateixa manera que posant Sant Pere d'Àger sota la jurisdicció del papat Arnau Mir va vincular directament aquella terra amb Roma, l'erecció d'un temple consagrat al Sant Sepulcre, a la pràctica, vinculava el territori on s'erigia amb Terra Santa i la tomba de Crist. No deixa de ser simptomàtic que fos Urgell, aquest territori tan vinculat a Roma i d'on tants pelegrins havien sortit cap a Terra Santa, un dels primers indrets dels comtats on s'erigís un temple d'aquestes característiques.

Malgrat que no se sap amb exactitud on es trobava, les propostes recents situen l'església del Sant Sepulcre de la Seu d'Urgell al costat de l'antic portal d'Andorra,²⁰⁹ ben a prop del conjunt catedralici. Una de les primeres mencions del temple data del 1044, on consta que el sacerdot Seniofred va fer-hi deixes quan va testar.²¹⁰ En aquelles dates uns quants pelegrins urgellencs ja havien fet el camí fins a Terra Santa i el degoteig va continuar al llarg de l'onzena centúria, com també el de donacions al temple urgellenc.²¹¹ A la mateixa catedral urgellenca sembla que podria haver-hi hagut un altar anterior al temple dedicat també al Sant Sepulcre, però gràcies a un document del 1057 sabem que aquesta església es trobava fora de la catedral i que havia estat edificada per Miró Viven, oncle del pelegrí Guillem.²¹² Creiem que la intensa vinculació d'Urgell amb el Sant Sepulcre va afavorir la difusió entre la classe dirigent del territori d'aquella sensació que havia tingut Arnau Mir de Tost quan va visitar-lo. A Urgell, qui més qui menys va saber, i en bona mesura gràcies al nou temple de la ciutat, que va ser al Sant Sepulcre on va produir-se el miracle de la resurrecció, que aquell temple havia estat destruït pels infidels i que encara eren aquests últims els senyors d'aquell territori. En el capteniment dels creients urgellencs creixia un esperit contrari als musulmans, un esperit que per força havia de traduir-se en la voluntat de combatre'ls no ja només com a enemics territorials, sinó també com a enemics de la fe cristiana que eren.

Ermengol III va criar-se en aquell context. Era un adolescent quan el Sant Sepulcre urgellenc va consagrar-se i ell, com molts altres del seu temps, va beure d'aquell creixent esperit de contraposició religiosa entre cristians i musulmans. Va ser per aquest motiu que, ja actuant plenament com a comte, va prometre de lluitar contra els infidels, que tenia ben a prop dels seus dominis, en nom de Déu i també d'aquell qui feia de pont entre Ell i la

²⁰⁹ O. Augé i C. Gascón defensen en un estudi recent que les restes localitzades al celler de Cal Cosp, al costat del mencionat portal d'Andorra, podrien pertànyer a l'antic temple del Sant Sepulcre edificat a mitjan d'aquella centúria (AUGÉ, O., GASCÓN, C. (2016). «Les muralles medievals de la Seu. Una aproximació des de l'arqueologia», *Interpontos* 4 [en premsa]).

²¹⁰ BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050...», doc. 574.

²¹¹ Vegeu, per exemple, *Ibidem*, doc. 581 (any 1045); i BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», docs. 642 (any 1051), 658 (any 1053) i 670 (any 1054).

²¹² *Ibidem*, doc. 696.

cristiandat, el papa. Aquella evolució multiseular cap a la sacralització i la santificació de la guerra era a punt de culminar en una consciència que donaria lloc a la croada de final del segle XI, però que ja a mitjan centúria es definia clarament. I en aquesta definició, tant els pelegrinatges com la consagració de temples al Sant Sepulcre ajudaven a considerar obertament l'islam un enemic també religiós, a més de territorial. Dificilment aquesta consciència s'hauria desenvolupat en un territori poc vinculat a Roma o desconegut que a l'altra punta de la Mediterrània la tomba de Crist havia estat destruïda i continuava en mans dels infidels. No era el cas d'Urgell.

7.5.6. L'islam, un enemic territorial, però també religiós

Per als territoris cristians peninsulars, al llarg dels segles VIII-X l'islam havia estat un enemic molt més territorial que no pas religiós. Això no vol dir que en moments determinats no hi hagués hagut una aversió de caràcter religiós contra l'islam, com podríem detectar en alguns cercles vinculats a la monarquia asturiana que consideraven els seus reis com si fossin enviats de Déu per culminar la reconquesta.²¹³ Però, en general, aquestes visions eren força limitades en aquell moment. Si centrem el nostre interès en l'Urgell carolingi o el de la primera època comtal, no detectem una animadversió religiosa cap als andalusins més enllà de comentaris en alguna acta de consagració que acusava els pagans o els sarraïns d'haver destruït tal lloc o tal altre.²¹⁴ De fet, la majoria de referències urgellenques a sarraïns són per parlar d'esclaus posseïts per cristians que habitaven al mateix comtat.²¹⁵ És a partir de mitjan segle XI quan les mencions a musulmans tindran un caràcter més bèl·lic, atès que apareixeran referits en convinences o juraments de fidelitat relacionats amb la guerra de frontera o la defensa dels dominis del senyor.²¹⁶ Amb tot, en la majoria de casos es fa referència també a cristians que puguin atacar els dominis del senyor i, per tant, tampoc no podrien relacionar-se directament amb una aversió religiosa cap als enemics territorials.

Sí que és cert, amb tot, que a partir de l'any mil hi ha un canvi quant a la relació entre cristians i musulmans. En el cas urgellenc va venir propiciat per una tendència a afinar la frontera, que com hem vist des de la segona meitat del segle X havia deixat d'ésser una *terra de ningú* més o menys àmplia per esdevenir un espai on la sobirania dels uns i els

²¹³ Sobre aquesta qüestió vegeu BRONISCH, A. (2016). «La (sacralización de la) guerra en las fuentes de los siglos X y XI y el concepto de guerra santa», dins DE AYALA, C., HENRIET, P., PALACIOS, S. (eds.) *Orígenes y desarrollo de la guerra santa...*, p. 7-30 (especialment p. 8-12).

²¹⁴ BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies...*, doc. 32.

²¹⁵ Vegeu, per exemple, BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035...», docs. 319 (any 1012) i 401 (any 1025).

²¹⁶ Vegeu, per exemple, BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 890.

altres quedava molt més ben definida. Això va comportar que a poc a poc hi hagués més consciència de l'*Altre*, dels qui habitaven en un espai relativament pròxim, però que depenien d'una senyoria aliena i que professaven una fe diferent. I, tot plegat, en un moment en què la societat comtal i la seva classe dirigent s'anaven definint com a entitat, amb els seus *limes* territorials, les seves fortificacions, etc. Evidentment no podem parlar de la creació d'una identitat urgellenca, però sí d'una definició del que un és en contraposició del que no és. I els urgellencs, entenguis aquí la seva classe dirigent, s'identificaven amb el seu senyor natural, el comte, i com a cristians sotmesos al bisbat d'Urgell i a Roma. No eren, per tant, vassalls del califa o de l'emir ni tampoc no professaven la fe dels andalusins.

La guerra territorial va ajudar-hi molt. Les ràtzies enemigues generaven por respecte d'aquests *Altres* que venien de més enllà de la frontera, i el pas de la defensa a l'atac al si dels comtats va afavorir també la creació d'un esperit de lluita contra l'enemic. Podem considerar, doncs, que al principi del segle XI ja es materialitzava una *identitat* cristiana i urgellenca contraposada a una *identitat* islàmica i andalusina en un context obertament bèl·lic. L'afermament de l'Església al segle XI, tant Roma com els bisbats mateix, va afavorir encara més el discurs de presentar els altres com l'enemic que destruïa esglésies, i per això la majoria de referències a musulmans d'aquells temps, les trobem en actes de consagració que contraposaven l'obra edificant i edificadora dels cristians a la d'uns pagans que atacaven Déu i els seus temples.

Encara que sigui difícil, alguns testimonis que ja hem esmentat ens mostren aquesta nova realitat. És el cas, per exemple, de la narració conservada de la batalla de Torà en un recull de miracles de sant Benet, on s'explica que les forces d'Ermengol I van imposar-se a les del *hagib* Abd al-Malik perquè tenien l'ajut de Déu i de Maria per lluitar.²¹⁷ Si els cristians rebien el suport diví, els seus enemics no podien tenir-lo pel seu paganisme, i s'incorporava així l'element religiós en la disputa territorial. Si bé és cert que és la narració dels fets en una obra interessada a compilar miracles, no deixa de mostrar quin era l'univers mental d'aquell temps. Un cas semblant és el de la presa de Guissona conduïda pel bisbe Ermengol. Els representants del bisbe deien en un judici l'any 1024 que Ermengol l'havia conquerida als *pagans* i que amb l'ajuda de Déu ara l'edificava.²¹⁸ De nou la contraposició entre pagans i cristians mostra com el component religiós també prenia forma en un clima fonamentalment de guerra territorial.

²¹⁷ DE CERTAIN, E. (1858). *Les miracles de Saint Benoît...*, p. 187-190. En aquest sentit vegeu l'apartat 4.4.5. del present estudi.

²¹⁸ SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI...», doc. 2.

És evident que com més guerra, més contraposició entre *identitats* confrontades. Per tant, a mesura que avançava el segle XI, més component religiós podia incidir en la contesa territorial. No degueren ajudar-hi segurament les lluites entre Urgell i Pallars Jussà, en què recordem que el comte d'aquest últim territori havia rebut suport andalusí per defensar-se; ni tampoc les noves idees de sacralització de la guerra que arribaven de Roma. Això explica per què cap al 1050 personatges com Ermengol III i Arnau Mir de Tost, com va destacar C. Laliena, prometien fer conquestes amb l'ajuda de Déu o per guanyar-se el regne del cel.²¹⁹ Afirmacions que no eren simple retòrica, sinó la mostra del pensament de la classe dirigent urgellenca d'aleshores. Podem entendre perfectament, doncs, per què en el seu primer acte com a comte d'Urgell Ermengol III va deixar clara la voluntat de conquerir dominis als musulmans per guanyar-se així l'accés al regne del cel.²²⁰ No ens ha de sorprendre, per tant, que el comte fos un dels caps de la campanya de Barbastre gestada en aquesta conjuntura.

²¹⁹ LALIENA, C. (2007). «Guerra santa y conquista feudal...», p. 396-398).

²²⁰ BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075...», doc. 615.

7.6. La presa de Barbastre i la mort d'Ermengol III (1064-1066)

7.6.1. La mort de Ramir I a Graus (1063)

Des del 1050, i segons com encara de manera limitada, Ramir I havia optat per la frontera.²²¹ El regne d'Aragó era un dels territoris que més encotillat es trobava als peus del Pirineu i segurament gràcies a l'aliança amb Urgell i als vincles que va establir amb importants cases nord-pirinenques Ramir va decidir de projectar les seves forces cap a la conquesta de noves terres a migdia. En aquesta nova dinàmica, sembla que cap a la tardor del 1062 havia pres uns quants indrets al sud de Roda d'Isàvena com Benavarri, Llaguarres, Lasquarri i Viacamp, entre més.²²² Alguns d'aquests nous dominis aragonesos probablement van infeudar-se en aquell moment a Arnau Mir de Tost,²²³ cosa que estrenyia encara més els vincles entre Urgell i Aragó.

Seguint el curs de l'Isàvena, el pròxim objectiu aragonès a migdia era Graus, la conquesta del qual va plantejar-se la primavera de l'any següent (1063). L'expedició, tanmateix, no va tenir la sort de campanyes anteriors perquè va haver d'encarar-se a un exèrcit andalusí dirigit per al-Muqtadir de Saragossa i secundat per mercenaris castellans.²²⁴ La contesa va decantar-se cap al bàndol andalusí i el rei Ramir caigué en batalla, estroncant uns objectius expansionistes aragonesos que no van poder culminar-se fins un quart de segle més tard. Graus era el pas previ a la conquesta de l'aiguabarreig de l'Éssera i el Cinca, una futura expedició que amb tota probabilitat s'hauria afrontat amb el suport d'Ermengol III d'Urgell i que hauria tingut per objectiu a mitjà termini la presa de Barbastre. Aquesta última localitat andalusina es trobava tan sols a una quinzena de quilòmetres de Graus i és evident que si la pressió aragonesa s'hagués mantingut cap al sud i la urgellenca cap a l'oest, tard o d'hora Barbastre hauria acabat essent objecte de setge.

²²¹ LALIENA, C. (2007). «Guerra santa y conquista feudal...», p. 394.

²²² *Ibidem*, p. 408.

²²³ Tot i que la infeudació degué produir-se en aquelles dates, la primera notícia que en tenim és el testament d'Arnau Mir de Tost on especifica que tenia aquests castells pel rei Sanç Ramires d'Aragó (CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 99 [any 1072]).

²²⁴ LALIENA, C. (2007). «Guerra santa y conquista feudal...», p. 408.

La reputació de Ramir anava més enllà de les seves fronteres. El seu pare Sanç III havia estat el rei peninsular per antonomàsia al començament de l'onzena centúria: havia mantingut estretes relacions amb les terres de més enllà del Pirineu i havia intercanviat anualment regals amb el duc d'Aquitània.²²⁵ Ramir, de fet, s'havia esposat amb Ermessenda (o Garsenda) de Bigorra en primeres núpcies i el seu segon matrimoni segurament s'havia establert amb una dama de la família comtal de Poitou anomenada Agnès.²²⁶ No és estrany, doncs, que la mort de Ramir el 1063 transcendís més enllà de les fronteres aragoneses i que se sentís, sobretot, als territoris d'Aquitània i d'Urgell, però també més enllà.²²⁷ No hem d'infravalorar –ni tampoc de mitificar en excés– la commoció que va causar la mort de Ramir a l'Occident europeu. Si bé és cert que segurament no va encendre en els esperits de tots els guerrers de la cristiandat la voluntat d'anar a lluitar contra els musulmans, probablement sí que va generar un sentiment de solidaritat i de voluntat d'auxili tant en les cases pròximes a Ramir com en aquells ambients on cada vegada era més ferm l'anhel de la lluita contra l'islam en nom de Déu.

7.6.2. La gènesi de l'expedició

La mort de Ramir I a Graus, doncs, va ésser una de les causes últimes que van animar l'expedició a Barbastro del 1064, una campanya en què, com diu Ph. Sénac, van convergir uns quants interessos.²²⁸ D'una banda, interessos materials o territorials, tant respecte al saqueig o l'obtenció de botí com respecte a la defensa d'uns territoris aragonesos que havien acabat de perdre el seu rei. Amb raó, hi ha qui situa la clau de l'expedició a Barbastro al voltant de Gui-Geofri, duc d'Aquitània,²²⁹ personatge vinculat al difunt monarca a través de llaços matrimonials, però també d'una aliança política que obligava el duc nord-pirinenc a ajudar els dominis del seu parent. Una motivació que també podríem trobar en uns altres participants com ara Ermengol III i Arnau Mir de Tost. Però, com veurem, aquests interessos materials o territorials, entre els quals hi hauria la voluntat de defensar el regne d'Aragó, no eren els únics que van animar els contendents a participar-hi i per això la campanya és alguna cosa més que una expedició com moltes altres d'aquells anys.

²²⁵ LALIENA, C. (2001). «Reliquias, reyes y alianzas...», p. 62.

²²⁶ *Ibidem*, p. 68.

²²⁷ GARCÍA FITZ, F., NOVOA PORTELA, F. (2014). *Cruzados en la Reconquista*. Madrid, Marcial Pons, p. 59.

²²⁸ SÉNAC, PH. (2003). «Un château en Espagne. Notes sur la prise de Barbastro (1064)» dins BARTHELEMY, D., MARTIN, J.-M. (comp.) *Liber Largitorius. Études d'histoire médiévale offertes à Pierre Toubert par ses élèves*. Genève, Droz, p. 545-562 (p. 557).

²²⁹ LALIENA, C. (2007). «Guerra santa y conquista feudal...», p. 409.

Tot i la importància de la campanya, Barbastre a mitjan segle XI no era una ciutat comparable a Balaguer ni molt menys a Lleida, Tortosa i Saragossa. Segurament en el moment en què fou presa tenia uns sis mil o vuit mil habitants,²³⁰ una xifra tanmateix que ja li atorgava un estatus més gran del que tenien uns altres indrets conquerits aleshores com ara Agramunt, Estopanyà i Benavarri. Geogràficament, la ciutat era un enclavament fonamental per controlar el curs mitjà del Cinca i, a més, des del punt de vista cristià conquerir-la permetia de tenir una punta de llança per a futures operacions a la plana de la taifa de Saragossa. Tot i que entre Saragossa i Barbastre encara hi havia un centenar de quilòmetres, eren majoritàriament de planúria, una plana que de fet s'obria a partir d'aquesta localitat i unes altres que ja havien estat conquerides com ara Guissona, a un centenar de quilòmetres més a l'est. Territorialment, doncs, la conquesta era més que justificada pel que representava d'avenç cristià a migdia i, a la vegada, de possible primera defensa per a un regne aragonès que encara es guaria de les ferides de Graus i es recomponia després de la mort de Ramir.

Fou entre l'estiu del 1063 i la primavera del 1064 que va gestar-se l'expedició en tres focus principals. D'una banda, a Aquitània. Allà, el duc Gui-Geofri –Guillem VIII d'Aquitània– va assumir la defensa del regne del seu difunt gendre i va capitalitzar una host en què prengueren part guerrers francs cridats per vincles vassallàtics, per aliances polítiques, per l'amor a la guerra i al botí i, per què no, per la possibilitat de participar en una contesa santificada contra els enemics de Déu.²³¹ La incidència del pare de Ramir, Sanç III, havia superat les muntanyes pirinenques i segurament la mort del rei aragonès a Graus va animar molts guerrers del regne franc a participar-hi. Alguns provenien de terres ben llunyanes com ara del Vermandois –si fem cas de la crònica de sant Maixent–²³² i de Normandia. Segons Ph. Sénac, entre els principals guerrers que van acompanyar el duc d'Aquitània hi hauria Aimeric IV de Thouras, que també va participar en la campanya normanda a Anglaterra dos anys després, i un tal Giffart el Poiteví.²³³ Els vincles matrimonials entre la monarquia navarroaragonesa i les famílies comtals de la Marca amb cases del sud de França van fer-hi la resta. Els aragonesos tenien vincles directes amb Bearn, Gascunya i Bigorra, mentre que a la Marca Ramon Berenguer I era casat amb Almodis, Ermengol III s'havia esposat amb una dama de Bigorra i els matrimonis dels primers descendents de Guifré I s'havien establert amb nissagues d'Alvèrnia i Roergue. El

²³⁰ SÉNAC, PH. (2003). «Un château en Espagne...», p. 548.

²³¹ LALIENA, C. (2007). «Guerra santa y conquista feudal...», p. 409.

²³² VERDON, J. (ed.) (1979). *La chronique de Saint-Maixent 751-1140*. París, Les Belles Lettres, p. 137.

²³³ SÉNAC, PH. (2003). «Un château en Espagne...», p. 550.

Pirineu, més que una barrera, era l'espina dorsal d'uns vincles polítics i familiars amb connexions a ambdós vessants de la serralada.

L'altre gran focus va ser Urgell. Ja hem parlat extensament de la vinculació d'aquest territori amb Aragó i de l'aliança que hi havia entre Ermengol III i Ramir, la qual s'havia fet extensiva al successor de l'aragonès, Sanç Ramires, casat amb Elisabet d'Urgell, i al vescomte d'Àger Arnau Mir, fidel del monarca arran d'algunes fortificacions. Ermengol i Arnau, imbuïts d'aquest esperit conqueridor i guerrer i portaestendards dels ideals de guerra sacralitzada contra l'islam, van promoure la campanya entre els seus propis guerrers i entre la classe dirigent dels altres comtats, sobretot entre nobles i bisbes de Barcelona, Osona i Girona, dominis de Ramon Berenguer I. És difícil de saber amb exactitud qui dels comtats, més enllà dels urgellencs, prengué part en la campanya, tot i que pensem que devia haver-hi una destacable participació de barcelonins i de les seues episcopals vinculades a Ramon Berenguer. El comte barceloní, de fet, va secundar la participació dels seus en l'expedició a l'assemblea presidida per ell i la seva esposa Almodis a l'església de Santa Creu de Barcelona el mateix 1064. Aquell dia va confirmar-se la Pau i la Treva de Déu per a les seues episcopals que tenia sota el seu domini, unes disposicions que no s'aplicaven als expedicionaris a Barbastro fins un mes després de la seva tornada.²³⁴ Si bé és cert que al document no s'especifica l'objectiu de l'expedició, el context obliga a afirmar que els guerrers protegits eren els qui participaven en aquella campanya.

Finalment, el tercer i últim focus fou Roma. El paper d'Alexandre II, que comentarem a continuació, segurament va ésser fonamental per a la participació de normands com ara Robert Crespín,²³⁵ sense que això impliqui considerar tota la cavalleria un exèrcit papal o romà, com defensava la historiografia de la primera meitat del segle XX.²³⁶ Alguns treballs més recents han permès de determinar que Guillem de Montreuil no fou present a Barbastro,²³⁷ que els contendents cristians no duïen la bandera papal²³⁸ i que la suposada «cavalleria de Roma» de les cròniques àrabs seria fruit d'una mala traducció d'«ar-Rum» per «de Roma», quan en realitat el terme feia referència als contendents cristians en

²³⁴ GONZALVO, G. (ed.) (1994). *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya...*, doc. 4 [XVI].

²³⁵ FERREIRO, A. (1983). «The siege of Barbastro 1064-65: a reassessment», *Journal of Medieval History* 9/2, p. 129-144 (p. 137-138).

²³⁶ BOISSONNADE, P. (1932). «Cluny, la Papauté et la première grande croisade internationale contre les sarrasins d'Espagne. Barbastro (1064-1065)», *Revue des questions historiques* XXI, p. 257-301 (p. 273).

²³⁷ FERREIRO, A. (1983). «The siege of Barbastro...», p. 136. La presència de Guillem de Montreuil era defensada, entre més, per BOISSONNADE, P. (1932). «Cluny, la Papauté et la première grande croisade...», p. 273.

²³⁸ FERREIRO, A. (1983). «The siege of Barbastro...», p. 135.

general.²³⁹ Això no impedia, tanmateix, que una bona part dels participants tinguessin vincles amb Roma i que la suposada crida papal afavorís la seva presència a Barbastre.

Només interrogant tots els guerrers podríem determinar les motivacions últimes de la seva participació en l'expedició, i segurament obtindríem tantes respostes com contendents. Els motius territorials i materials sens dubte van ésser fonamentals, però no l'única motivació. Val a dir que en aquella convergència d'interessos que va produir-se en l'expedició, la majoria no eren excloents. La fam d'alguns pel botí no excloïa que la seva participació es degués al vassallatge cap a Ermengol III o el duc d'Aquitània, per exemple. Tampoc la voluntat d'expandir dominis d'Ermengol i de protegir els territoris del seu gendre i la seva filla no eren contraris i incompatibles amb els seus ideals de guanyar-se l'entrada al regne del cel. I Arnau Mir de Tost era tant fidel a sant Pere i la seva causa com un amant de la guerra de frontera. Una cosa no excloïa l'altra, i potser va ser aquest el motiu de l'èxit de la crida, tant si el guerrer responia a la petició del comte, del duc o del papa.

7.6.3. Alexandre II i la presa de Barbastre

Però realment va haver-hi crida papal? Sense cap mena de dubte és el motiu més espinós i alhora fonamental de l'expedició a Barbastre. Espinós perquè no queda clar si realment Alexandre II va promoure la campanya i fonamental perquè és la iniciativa del pontífex, la que determina o no si l'expedició va ésser un exemple de guerra santificada a la península que anticipava, com a experiment, la croada que naixeria a Clermont el 1095. La historiografia de la primera meitat del segle XX, representada per autors com C. Erdmann i P. Boissonnade,²⁴⁰ creia cegament en la intervenció papal a la campanya de Barbastre, fins al punt que alguns autors com R. Menéndez Pidal parlaven de «la croada abans de la croada».²⁴¹ Estudis posteriors han revisat aquesta posició i han qüestionat que el papa hi hagués tingut un paper determinant,²⁴² tot i que no hi ha una opinió de consens en el si de la historiografia. Malgrat que creiem oportú de reservar el terme *croada* per parlar d'una realitat concreta, que va desenvolupar-se a partir del final del segle XI com un pelegrinatge

²³⁹ *Ibidem*, p. 131.

²⁴⁰ BOISSONNADE, P. (1932). «Cluny, la Papauté et la première grande croisade...»; junt amb un altre treball fonamental en aquest sentit, BOISSONNADE, P. (1934). «Les premières croisades françaises en Espagne. Normands, Gascons, Aquitans et Bourguignons (1018-1032)», *Bulletin Hispanique* 36/1, p. 5-28; i ERDMANN, C. (1977). *The origin of the idea of crusade*. Princeton, Princeton University Press. Sobre aquesta qüestió, en el nostre àmbit historiogràfic vegeu GARCÍA-GUIJARRO, L. (2005). «¿Cruzadas antes de la primera cruzada? La Iglesia y la Guerra Santa, siglos IX-XI», dins DE LA IGLESIA, J. I. (coord.) *García Sánchez III "el de Nájera" un rey y un reino en la Europa del siglo XI*. Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, p. 269-293 (p. 279-280).

²⁴¹ MENÉNDEZ PIDAL, R. (1969). *La España del Cid*. Madrid, Espasa-Calpe, vol. 1, p. 147.

²⁴² Per exemple FERREIRO, A. (1983). «The siege of Barbastro...», p. 134; i RILEY-SMITH, J. (2012). *¿Qué fueron las cruzadas?* Barcelona, Acantilado, p. 93.

armat a Terra Santa i que atorgava la plena indulgència dels pecats als combatents, també pensem que la crida del 1095 va ser el resultat d'una llarga evolució que va tenir en Barbastre un esglaió fonamental.²⁴³ Deixant de banda la idea d'una cavalleria cristiana i de la presència de la bandera papal, fins ara cap autor no ha pogut demostrar de manera fefaent que Alexandre II no va animar la campanya en qüestió i, per tant, tot i que les fonts puguin ésser controvertides, no tenim cap motiu per desacreditar-les.²⁴⁴

La controvèrsia de les fonts és fruit de la manca de datació dels tres documents que directament o indirecta podrien tenir a veure amb l'expedició. Amb tot, com defensa J. Flori, l'única ocasió coneguda entre 1061 i 1073 en què Alexandre II podria haver escrit sobre la presència de guerrers cristians combatent en terres hispàniques és en el context de la presa de Barbastre.²⁴⁵ I si bé és cert que el papa no esmenta expressament aquest indret,²⁴⁶ a parer nostre el context del qual sembla parlar no pot ésser sinó el d'aquesta campanya. Per tant, i malgrat que els documents de la cancelleria papal no són tan il·lustratius com voldríem, d'una manera o una altra el papa Alexandre va animar a participar en la presa de Barbastre el 1064.

El document més clar és l'epístola que Alexandre va enviar al «clero vulturnensi» (segurament al clergat de Volterra, Itàlia):²⁴⁷

Clero Vulturnensi. Eos, qui in Ispaniam proficisci destinarunt, paterna karitate hortamur, ut, que divinitus admoniti cogitarerunt ad effectum perducere, summa cum sollicitudine procurent; qui iuxta qualitatem peccaminum suorum unusquisque suo episcopo vel spirituali patri confiteatur, eisque, ne diabolus accusare de inpenitentia possit, modus penitentiae imponatur. Nos vero auctoritate sanctorum apostolorum Petri et Pauli et penitentiam eis levamus et remissionem peccatorum facimus, oratione prosequentes.²⁴⁸

El papa parla obertament de concedir indulgències als qui morissin en combat en terra hispànica, entenem que en el context de la campanya del 1064. Aquesta missiva, la completen dos documents papals més, l'un dirigit a l'arquebisbe Guifré de Narbona i l'altre a tots els bisbes hispans.

²⁴³ Seguint autors com FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. 224-227.

²⁴⁴ GARCÍA-GUIJARRO, L. (2005). «¿Cruzadas antes de la primera cruzada?...», p. 291).

²⁴⁵ FLORI, J. (2003). *La guerra santa. La formación...*, p. 277-278.

²⁴⁶ FERREIRO, A. (1983). «The siege of Barbastro...», p. 134.

²⁴⁷ FLORI, J. (2003). *La guerra santa. La formación...*, p. 276.

²⁴⁸ LOEWENFELD, S. (1885). *Epistolae Pontificum Romanorum inedite*. Veit, n. 82, p. 43. Agraieixo a la Dra. Cándida Ferrero la seva col·laboració en l'aproximació als tres textos papals que, presumiblement, fan referència a l'expedició de Barbastre del 1064.

A la carta a l'arquebisbe, Alexandre recordava que tant les lleis eclesiàstiques com les seculars prohibien de vessar sang, excepte quan es tractava de castigar els criminals pels seus pecats o els sarraïns per les seves exaccions.²⁴⁹ Per aquest motiu, el pontífex felicitava Guifré per no haver secundat els atacs contra els jueus –que degueren de produir-se en aquelles dates– i l'animava a actuar així en unes altres ocasions. L'arxidiòcesi de Guifré era travessada per la principal via de comunicació que unia terres gal·les i italianes amb la península Ibèrica i no és estrany que en un context com el de la campanya de Barbastre el papa recordés que els jueus no havien d'ésser el blanc de les ires dels cristians, sinó els sarraïns, contra els quals havien de lluitar els guerrers que en aquelles dates podien passar per les seves terres.²⁵⁰ Finalment, en una tercera carta enviada als prelats hispans, Alexandre feia un al·legat semblant a l'anterior i recordava als qui arribaven a terres hispàniques contra els sarraïns que no havien de tenir els jueus entre els seus objectius. El papa lloava el combat contra els musulmans, en aquesta nova realitat de mitjan segle XI, perquè aquests últims perseguïen els cristians i els expulsaven de les seves terres.²⁵¹

Malgrat que els documents no al·ludeixen directament a una campanya concreta, parlen clarament d'indulgències per als qui morissin en terres hispàniques –en combat contra els musulmans, s'entén– i fan referència a un context de combat entre cristians i musulmans relacionable clarament amb l'expedició de Barbastre. A partir d'aquí hom pot discutir sobre la incidència efectiva de la intervenció papal i, fins i tot, la difusió dels seus missatges, peròensem que la seva implicació en la campanya és prou clara. En aquest sentit, i encara que no en conservem cap testimoni històric, és possible que el papa es posés en contacte amb tots aquells personatges que al llarg de les darreres dècades havien establert un vincle directe amb Roma i havien esdevingut, *de facto*, fidels de sant Pere. La intervenció papal és una de les explicacions més lògiques que trobem a la participació de normands com Robert Crespin en la campanya. És cert que la presència normanda a la

²⁴⁹ «Wifredo episcopo. Omnes leges tam ecclesiastice quam seculares effusionem humani sanguinis dampnant, nisi forte commissa crimina aliquem iudicio puniant, vel forte, ut de Sarracenis hostilis exacerbatio incumbat. Consulte igitur et laudabiliter fecisti, quia Iudeos sine causa adgravari non adquevistis. Monemus etiam, ut dehinc, si opus fuerit, simili modo faciatis» (text recollit a *Ibidem*, n. 83, p. 42-43).

²⁵⁰ FLORI, J. (2003). *La guerra santa. La formación...*, p. 277.

²⁵¹ «Alexander papa, omnibus episcopis Hispaniae. Placuit nobis sermo quem nuper de vobis audivimus, quomodo tutati estis Iudaeos qui inter vos habitant, ne interimerentur ab illis qui contra Sarracenos in Hispaniam proficiscebantur. Illi quippe stulta ignorantia, vel forte caeca cupiditate commoti, in eorum necem volebant saevire, quos fortasse divina pietas ad salutem praedestnavit. Sic etiam beatus Gregorius quosdam qui ad eos delondos exardescabant prohibuit, impium esse denuntians eos delere velle, qui Dei misericordia servati sunt, ut, patria libertateque amissa, diuturna poenitentia, patrum praejudicio in effusione sanguinis Salvatoris damnati, per terrarum orbis plagas dispersi vivant. (*Can.* 11, 23, 4, 8). Dispar nimirum est Iudaeorum et Sarracenorum causa. In illos enim, qui Christianos persequuntur et ex urbibus et propriis sedibus pellunt, juste pugnatur; hi vero ubique parati sunt servire. Quemdam etiam episcopum synagogam eorum destruere volentem prohibuit» (text recollit a MIGNÉ, J.-P. (1884). *Patrologiae latinae*. París, tom CXLVI, cols. 1386-1387).

península no era una novetat, i en aquest sentit podem esmentar l'exemple de Roger de Tosny als comtats de la Marca al principi del segle XI.²⁵² Però, tot i així, la seva presència a Barbastre ens sembla producte directe de les noves relacions que el papat havia establert amb els normands després de la derrota romana a Cividale (1053).²⁵³ Aquests havien passat d'enemics a fidels del pontífex, una relació semblant a la que tenia aleshores Arnau Mir de Tost amb Alexandre II.

La intervenció papal, doncs, explica el perquè de la participació d'alguns contendents a Barbastre, imbuïts del nou esperit romà de poder universal i conscients de lluitar un combat que, a més de proporcionar indulgències, es feia en nom de Déu. Per tant, la campanya de Barbastre, sense deixar d'ésser una expedició amb clars interessos materials i territorials,²⁵⁴ va esdevenir també una contesa sacralitzada amb rivets *croats* pròpia del context peninsular de mitjan segle XI, seguint la tesi de F. García Fitz i F. Novoa Portela.²⁵⁵

7.6.4. La presa de Barbastre

Al principi del 1064, qui més qui menys estava al corrent de l'expedició que s'emprendria aquell any. La campanya segurament va posar-se en marxa quan els ports pirinencs ja eren transitables i els guerrers provinents d'Aquitània van poder saltar cap al sud de la serralada entre final d'hivern i començament de primavera.²⁵⁶ Va ser aleshores quan fou atacada i saquejada la zona d'Osca que narra Ibn Idari:

Va sortir en el seu temps [el d'Ahmad b. Sulayman al-Muqtadir] un grup de cristians, amb uns deu mil cavallers cristians, cap al país dels musulmans i van assetjar la ciutat d'Osca, en aquesta Marca Superior, i es van mantenir sobre ella uns dies. Després van aixecar-ne el campament i van marxar pel país dels musulmans a la Marca, fins que vingueren a assetjar la ciutat de Barbastre.²⁵⁷

Més enllà del nombre de guerrers, sovint una exageració d'aquesta mena de cròniques, gràcies a aquesta notícia sabem que els guerrers de Gui-Geofri van travessar el Pirineu i van dirigir-se al sud, posant setge a Osca, abans d'anar a l'est, cap al Cinca, on van trobar-se amb la resta de contendents. Devia ser prop de Barbastre on van reunir-se les hosts

²⁵² Sobre Roger de Tosny vegeu VILLEGAS, L. (2004). «Algunas notas sobre la participación de Rogelio de Tosny en la reconquista ibérica», *Estudios Humanísticos. Historia* 3, 263-274. Sobre la història d'aquesta nissaga normanda, vegeu MUSSET, L. (1977). «Aux origines d'une classe dirigeante: les Tosny, grands barons normands du xe au XIIIe siècle», *Francia* 5, p. 45-80.

²⁵³ FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada...*, p. 204.

²⁵⁴ SÉNAC, PH. (2003). «Un château en Espagne...», p. 560.

²⁵⁵ GARCÍA FITZ, F., NOVOA PORTELA, F. (2014). *Cruzados en la Reconquista...*, p. 62.

²⁵⁶ LALIENA, C. (2007). «Guerra santa y conquista feudal...», p. 410.

²⁵⁷ IBN IDARI. (1993). *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*. Estudio, traducción y notas por Felipe Maíllo. Salamanca, Universidad de Salamanca, p. 188. Text traduït del castellà.

aquitanes, les urgellenques encapçalades per Ermengol III i Arnau Mir i les normandes de Robert Crespin. No sabem què va fer aleshores aquest gran exèrcit, però probablement els atacs no van limitar-se a Osca i posteriorment a Barbastre. Segurament una bona part de la conca mitjana del Cinca va ésser objecte d'atacs i de pillatges fins que, finalment, el mes de juny l'esforç va concentrar-se en aquella petita ciutat que hi havia a mig camí de Saragossa i Lleida.

L'historiador coetani Ibn Hayyan és qui millor narra la presa de la ciutat andalusina per l'exèrcit cristià.²⁵⁸ Segons ell, després de quaranta dies de setge els queviures van començar a escassejar a la ciutat, moment a partir del qual els contendents cristians van redoblar els esforços tot conquerint-ne els ravals i assetjant l'últim reducte de la població a la part emmurallada. Amb tot, els cristians no van poder penetrar a la ciutadella i uns cinc-cents homes van morir en els atacs. La situació va capgirar-se, amb tot, quan els assetjats van quedar-se sense aigua. Segons el mateix Ibn Hayyan, una gran pedra del mur va caure i va trencar una antiga canalització subterrània que portava aigua a l'interior de la ciutat, moment a partir del qual la posició dels defensors de la plaça fou insostenible. Els habitants de Barbastre van pactar la rendició de la ciutat a canvi de conservar la vida, tot i que sembla que els cristians no van mantenir la paraula i van massacrar la població de manera indiscriminada.

El juliol del 1064 les hosts de Gui-Geofri, d'Ermengol III i de Robert Crespin, entre més, havien pres la plaça de Barbastre i havien capturat un botí immens. No podia ser d'una altra manera, atès que feia entre tres mesos i quatre que saquejaven tota la regió i capturaven futurs esclaus per ser venuts o empresonaven persones per a les quals poder-ne demanar un bon rescat. Els participants francs, com la resta, van tornar rics a casa seva i en llocs com Reims i Poitiers els seus dispendis van quedar immortalitzats als carrers.²⁵⁹ Or, plata, béns mobles, ornaments, esclaus, etc., van enriquir molts dels participants en aquella campanya. La presa de Barbastre, doncs, no fou un exemple d'actuació piadosa de les hosts cristianes.

És difícil de saber el nombre de participants en la campanya, però de segur que van ser molts menys dels «quaranta mil entre cavallers i infants» que menciona al-Bakri.²⁶⁰ Els captius i els que van morir defensant la plaça o víctimes de la matança posterior tampoc

²⁵⁸ Text reproduït per UBIETO, A. (1981). *Historia de Aragón. La formación territorial*. Saragossa, Anubar, p. 56-59.

²⁵⁹ LALIENA, C. (2007). «Guerra santa y conquista feudal...», p. 411.

²⁶⁰ Coneixem el text d'al-Bakri per versions posteriors d'Ibn Idari i al-Himyari. En aquest sentit, vegeu BOSCH VILA, J. (1948). «Al-Bakri: Dos fragmentos sobre Barbastro», *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón* 3, p. 242-261 (p. 255).

no van ser els cent mil que assenyala Ibn Idari,²⁶¹ i difícilment podem creure'ns que l'emperador de Constantinoble rebés un present de cinc mil o set mil donzelles (al-Bakri),²⁶² o que el cap dels cristians –quin d'ells?– tornés a casa seva amb milers de captius entre «joves filles musulmanes, les dones casades que es distingien per la seva bellesa [i] els mossos i nois graciosos» (Ibn Idari).²⁶³ En general, el relat que s'ha conservat dels cronistes respon a la doble intenció de mostrar que inhumana que va ser la presa cristiana de la ciutat –per això hi ha moltes referències a tortures, assassinats, captiveris i botí– i de magnificar el dolor causat exagerant-ne les xifres. Això no ens ha de fer perdre de vista, tanmateix, la duresa de la campanya i la posterior matança d'habitants de la ciutat després d'un possible pacte de rendició, a més del saqueig amb interessos purament materials.

Una vegada la ciutat havia caigut i els cristians s'hi havien fet forts, i després del corresponent repartiment del botí, els contendents van partir cap a casa seva, segurament al començament de la tardor del mateix 1064. La plaça, que segons alguns autors els cristians van tornar a fortificar un cop presa, va ésser lliurada a Ermengol III, el qual va establir-s'hi amb una guarnició formada probablement per uns cinc-cents o mil guerrers.

7.6.5. Ermengol III, senyor de la plaça

Barbastre va ser lliurat al comte Ermengol: ell havia estat un dels caps de la campanya; els seus dominis eren els més pròxims al nou territori conquerit, i, a més, era el sogre de Sanç Ramires d'Aragó i, per tant, qui millor que ell per fer valdre els interessos familiars d'aragonesos i urgellencs a l'indret. Malgrat que hom pugui considerar que Barbastre es trobava a l'àrea d'expansió aragonesa, ja hem vist que Urgell havia avançat cap a l'oest des del 1050 i la regió de la conca mitjana del Cinca era tant al camí de Ramir I com al d'Ermengol III. El problema és que tot i el control de la plaça, ni els uns ni els altres no tenien el domini de la regió. L'any anterior Ramir no havia pogut prendre Graus i Sanç Ramires, el 1064, encara no havia començat cap campanya per incorporar el territori del tram final de l'Éssera. Per la seva banda, barcelonins i urgellencs tampoc no havien pogut controlar Calassanç i, per tant, els dominis d'Ermengol III i Barbastre no quedaven units. Això, sumat a la retirada de la resta de contendents, que consideraven que ja havien complert les seves expectatives materials o les seves obligacions amb Déu –o ambdues coses alhora–, feia que el control cristià de la plaça fos d'una debilitat extrema.

²⁶¹ Text reproduït per UBIETO, A. (1981). *Historia de Aragón...*, p. 60.

²⁶² BOSCH VILA, J. (1948). «Al-Bakri: Dos fragmentos sobre Barbastro...», p. 257.

²⁶³ Text reproduït per UBIETO, A. (1981). *Historia de Aragón...*, p. 58, i traduït per nosaltres del castellà.

Ermengol, tanmateix, restava confiat sabent que tenia les espatlles cobertes tant per aragonesos com per urgellencs, que la ciutat s'havia tornat a fortificar i que, com a mínim aquell hivern, època poc propensa a expedicions, la plaça continuaria a les seves mans. Potser tenia la intenció o l'esperança que la primavera de l'any següent nous contingents arribarien a Barbastre per defensar la ciutat i per enllaçar el territori conquerit amb els seus dominis i els del seu gendre, i convertir la plaça, aleshores sí, en un bastió cristià que servís al mateix temps de punta de llança per penetrar cap a la vall de l'Ebre. Un projecte ambiciós i arriscat, certament, però en tan sols un any la situació havia passat de la derrota aragonesa a Graus i la mort de Ramir I a la reeixida presa de Barbastre.

Sabem ben poc del dia a dia de Barbastre al llarg de la desena de mesos que va ser en mans del comte Ermengol. Només se'n conserva una mena de *llegenda negra* recollida per Ibn Hayyan, que diu que els fets narrats havien estat recollits per un dels seus corresponsals a la Frontera Superior, tot i que no sabem fins a quin punt podem atorgar veracitat a la història.²⁶⁴ Segons el cronista, un comerciant jueu va presentar-se a Barbastre amb la intenció de recuperar les filles d'un noble de la ciutat que s'havia escapat de la matança, les quals eren en mans del «comte de la guarnició» (Ermengol III és l'únic que podria respondre a aquest apel·latiu). El comerciant va presentar-se a la residència del comte, que s'exhibia abillat amb els rics vestits del senyor de la casa i era servit per belles noies, i li va comunicar que estava autoritzat a pagar el rescate necessari per recuperar les filles. Tot i que en primera instància el comte no volia tornar-les, va preguntar al jueu què podia oferir-li i aquest li respongué que or pur i teixits preciosos. La resposta del comte va ser cridar una de les noies que el servien perquè mostrés al comerciant un cofre ple de tresors i sacs plens de teixits. Aleshores el comerciant s'adonà que poc podia oferir a un home que li deia: «Tinc tantes coses, que ja no n'anhelo més.» Al final, el comte digué al comerciant que esperava convertir aquella noia que volia rescatar en la seva dona, mentre instava mig en àrab a una altra de les noies que cantés i toqués el llaüt per a ell. Al final, el jueu va anar-se'n sense haver complert la missió i aclaparat per la quantitat de dones i riqueses que havia aconseguit aquella gent.

És difícil de saber fins a quin punt la història és real o no, i si el comte de qui parla és Ermengol III, cosa que seria ben factible. Pel que hem vist, tant l'obtenció d'un important botí com el captiveri a què molts van ser sotmesos fou una realitat a Barbastre, i no caldria un excés d'imaginació per veure el comte d'Urgell gaudint de les riqueses obtingudes. Fins i tot, que un senyor de frontera com ell comprengués una mica l'àrab i sabés dir-hi unes quantes paraules no seria quelcom gens sorprenent. El comportament dels cristians

²⁶⁴ Fragment publicat a UBIETO, A. (1981). *Historia de Aragón...*, p. 58.

victoriosos no devia ésser un exemple de pietat i això, en part, van aprofitar-ho els cronistes àrabs per veure el favor diví en la futura recuperació de la ciutat. Una recuperació que va arribar, tanmateix, quan Ermengol III ja no n'era el defensor.

La primavera del 1065 el comte d'Urgell va sortir de Barbastre segurament amb l'objectiu d'assegurar-se el domini de la regió i intentar que la ciutat no fos una illa en terra enemiga. Amb tot, els seus veïns estaven més previnguts que l'any anterior i les forces cristianes de la guarnició eren molt més minses que l'exèrcit que havia assetjat amb èxit la plaça. Potser víctima d'una emboscada o de les hosts andalusines que preparaven una propera expedició per recuperar la ciutat, per primera vegada a la vida Ermengol III va trobar-se enmig d'una batalla que no va poder guanyar. En honor a la nissaga que representava, el comte va morir lluitant, emulant les gestes del seu avi i les del cavaller Roland, aquelles que havia sentit de petit i que ara podia viure en pròpia pell. La seva història, la del comte de Barbastre, també seria recordada i cantada, sobretot a la seva terra, Urgell, que tornava a quedar òrfena.

7.6.6. La reconquesta musulmana de Barbastre

Segons les fonts musulmanes, Ibn Idari principalment,²⁶⁵ quan el rei taifa de Saragossa Sulaiman al-Muqtadir va saber de la presa de Barbastre va començar els preparatius per recuperar el lloc. La seva convocatòria de guerra santa contra els cristians, tanmateix, no va fer-se efectiva fins després de l'hivern del 1064-1065. Quan començava a albirar-se la primavera, els preparatius van intensificar-se i cap a mitjan abril l'exèrcit andalusí va arribar a Barbastre. Amb la mort d'Ermengol III, la defensa de la plaça havia quedat a mans de la guarnició restant, la qual difícilment podia afrontar un exèrcit nombrós ben determinat a recuperar el que era seu.

Veient la força andalusina, els cristians van refugiar-se a la ciutadella i els assaltants van fer una petita mina sota la muralla tot apuntalant-la amb fustes. Posteriorment van calar-hi foc amb el resultat esperat: el mur va caure i va quedar una escletxa oberta per atacar la ciutat. Arran d'aquesta situació, els cristians van sortir a la desesperada per una altra porta i van plantar cara per sobreviure, però l'exèrcit al qual s'encaraven era massa nombrós i van ser anorreats. Segons al-Bakri, els andalusins van recuperar Barbastre el mes de jumada al-ula (entre el 10 d'abril i el 9 de maig) de l'any 1065.

La conquesta de Barbastre, doncs, fou efímera, i l'indret només es mantingué en mans cristianes una desena de mesos. La veritat és que la guarnició cristiana ho tenia tot en

²⁶⁵ Text reproduït per UBIETO, A. (1981). *Historia de Aragón...*, p. 63.

contra per defensar la ciutat. Primer, perquè l'exèrcit que l'havia presa ja s'havia dissolt i, per tant, el nombre d'efectius cristians s'havia reduït dràsticament. Territorialment, Barbastre es trobava en un indret massa allunyat de les posicions aragoneses i urgellenques, cosa que en complicava la defensa i el reforç en cas d'atac. Sanç Ramires, a més, acabava de començar el seu govern, mentre que la mort d'Ermengol va representar que la noblesa urgellenca se'n desentengués. Una bona part dels seus membres es trobaven a Àger enterrant el seu comte quan es preparava el setge andalusí. Els pocs que van quedar defensant els murs de la ciutadella estaven sentenciats.

Finalment, va ser Pere I d'Aragó, el nét d'Ermengol III –fill de Sanç Ramires i d'Elisabet d'Urgell– qui, després de conquerir Montsó i Osca, va acabar prenent Barbastre tres dècades després que hagués estat en mans del seu avi. Si quan va entrar per la porta de la ciutat va tenir o no un record per a Ermengol, difícilment ho sabrem mai, però al cap i a la fi el nét havia estat també digne successor de l'avi.

7.6.7. La sepultura del comte d'Urgell

Les despulles d'Ermengol III, mort pels musulmans («fuit in Hispania interfectus a sarracenis») en temps de la quaresma del 1065 («tempore Quadragesime»), van ser traslladades a Barbastre, ciutat que ell tenia, i posteriorment, amb gran dolor («iterum cum magno luctu»), portades al castell d'Àger.²⁶⁶ Allà, el 12 d'abril, rebia sepultura a la galilea del temple de Sant Pere d'Àger, en presència de la seva esposa Sança d'Aragó, del seu fill Ermengol IV, d'Arnau Mir de Tost, del vescomte Miró de Castellbò, del bisbe Guillem d'Urgell i de molts altres membres de la classe dirigent, aquells qui l'havien acompanyat en les seves expedicions cap a la frontera i en la campanya de Barbastre l'any anterior. Ermengol havia traspassat sense haver fet testament i van ser Sança i el seu successor Ermengol IV els qui van fer les donacions precises per a la remissió de tots els pecats del comte.

L'elecció del lloc de sepultura no havia estat improvisada. Sant Pere d'Àger era un temple directament vinculat a Roma, i aquell comte que havia mort lluitant per Déu només podia ésser enterrat allà. El pòrtic, el lloc que representava l'entrada cap al regne del cel, era on havia de reposar fins a travessar la porta que custodiava sant Pere, «qui est princeps apostolorum et clauiger regni celorum».²⁶⁷ Tot just començar a governar, Ermengol ja havia deixat clar que volia lluitar per a aquesta fi, i a més havia participat en una campanya en què el papa havia promès indulgències per als qui hi lluitessin. Les donacions que feien

²⁶⁶ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 69.

²⁶⁷ *Ibidem*, doc. 69.

en el moment de la seva sepultura i el seu lloc d'enterrament anaven en la mateixa direcció. El comte Ermengol III era, com Roland, digne mereixedor del paradís:

Déu envià el seu àngel Querubí
i el gloriós sant Miquel del Perill;
sant Gabriel amb els dos va venir.
S'emportaren l'ànima del comte al paradís.²⁶⁸

Hi fou present, Constança Belasqueta, en la sepultura del seu fill? Malgrat que no aparegui esmentada en la donació feta per Sança i Ermengol IV, ella representava ja un paper secundari en el si de la política comtal i potser va voler quedar al marge de l'acte. Tot i així, podria ben ser que Constança no hi fos present i que, aleshores, la vida l'hagués dut lluny d'Urgell. Quan va saber la notícia, amb tot, s'hauria dirigit directament a Àger on sabem segur de la seva presència al final de març del 1066. La vella comtessa arribava a la fi de la seva tardor i, conscient d'això, va fer les últimes voluntats per al remei de l'ànima del seu marit Ermengol II, la del seu fill Ermengol III, la seva i la dels seus pares. Constança es declarava «sana mente, integro intellectu» quan pregava per l'ànima del seu fill a Sant Pere d'Àger,²⁶⁹ tot i que sabia que més d'hora que tard s'hi retrobaria.

Constança Belasqueta va testar a Àger quan l'hivern s'acabava i despuntava la primavera, però aquella primavera era la florida d'un altre món que ja no era el seu. Amb el decés d'Ermengol III i la desaparició de la comtessa Constança es tancava un temps a Urgell i començava una nova època per als seus comtes, per a la classe dirigent del territori i per als habitants d'aquelles terres. Amb ells s'acabava una generació –al cap de poc temps els seguirien Arsenda d'Àger i Arnau Mir de Tost–, i les regnes de la història, les prenen uns altres que serien els protagonistes d'aquella nova època. Però ja és una altra història.

²⁶⁸ Versos 2393-2396 (JUBANY, J. (ed.) (1984) *La Cançó de Roland...*).

²⁶⁹ CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger...*, doc. 73.

7.7. Conclusió

Recollint el guant de la seva mare, Ermengol III va governar Urgell durant gairebé dues dècades (1048-1065), una vintena d'anys que van ser d'allò més intensos. A diferència dels seus predecessors, el comte no va tenir en la gestió interna del comtat la principal ocupació. La feudalització del territori, culminada clarament a mitjan segle XI, permetia a Ermengol de poder-se centrar en el que podríem considerar l'alta política –aliances, campanyes contra terres andalusines, etc.– més que no pas en la gestió quotidiana d'alous i de feus. Eren els seus vassalls naturals –els altres membres de la classe dirigent urgellenca–, els qui en un context de clara patrimonialització institucional s'encarregaven d'impartir justícia o de repartir i gestionar els fruits de les noves conquestes. Així, tant senyors com Arnau Mir de Tost com eclesiàstics com el bisbe Guillem, homes plenament feudals, actuaven com a *prínceps territorials* als seus dominis, però sabedors que la màxima autoritat del territori a qui es devien era el comte.

Els anys de govern d'Ermengol III, diversos fets fonamentals per a Urgell van anticipar una nova època, alguns amb antecedents al tombant de l'any mil. L'interès per la frontera meridional que des d'Ermengol I havien mostrat els sobirans urgellencs va fer que a mitjan segle XI la capitalitat del territori es traslladés a migdia –primer a Agramunt i posteriorment a Balaguer–, cosa que acabaria separant el comtat en dues realitats clarament diferenciades. Al nord, els bisbes i els vescomtes de Castellbò, a més d'unes altres grans famílies, s'erigirien en els grans poders territorials; i a partir d'aquelles dates la partida política del poder comtal es desenvoluparia sobretot al sud. Aquesta divisió va comportar, d'una altra banda, el començament de la gestació del conflicte entre els bisbes d'Urgell i els Foix-Castellbò que va marcar profundament la realitat pirinenca dels segles XII i XIII.

Paral·lelament, els vincles que Ermengol III va establir amb Barcelona, els quals en primera instància –tot i la fidelitat deguda per l'urgellenc a Ramon Berenguer I– eren més de igual a igual que no de submissió, van acabar supeditant la futura política d'Urgell als designis barcelonins. Des del 1050 la família comtal barcelonina era clarament la més

puixant dels territoris de l'antiga Marca, una realitat que va desembocar en la pràctica submissió o vinculació de totes les cases comtals d'aquell temps a Barcelona. Aquest fet, sens dubte, marcava també el començament d'una nova època per a Urgell, un nou temps en què el projecte polític de la família comtal urgellenca va dependre obertament dels comtes barcelonins, tal com va poder-se veure en l'avenç fronterer dels decennis següents, en què el territori dels Ermengol va acabar, com la resta de comtats, sense dominis a la frontera.

Més enllà dels vincles amb Barcelona, que també van ésser positius per a les conquestes d'Ermengol III, cal no oblidar-ho, en aquelles dècades Urgell va mantenir i ampliar la relació amb Roma i va estrenar una nova política vers Aragó. Ja des d'abans de l'any mil el papat havia esdevingut un far per a la dinastia dels Ermengol i cap al 1050 la relació encara va intensificar-se més. Els comtes s'identificaven amb la *nova* Roma i les seves idees –entre les quals caldria destacar-se la sacralització dels conflictes contra l'islam peninsular–, una identificació que també va fer-se extensiva a destacats membres de la classe dirigent urgellenca com el senyor d'Àger Arnau Mir. I amb Aragó, la família comtal urgellenca va teixir una intensa aliança política i matrimonial que va servir per emparentar Ermengol III, Ramir I i Sanç Ramires, una aliança que creiem que va teixir Constança Belasqueta. Si bé és cert que aquesta vinculació no va tenir la continuïtat esperada, en part per la nova realitat urgellenca després de la mort d'Ermengol III, sí que explica una part de la política urgellenca d'aquells d'anys.

Va ser gràcies als vincles amb Aragó i a l'assumpció de les noves idees romanes que Urgell, un territori procliu a la conquesta i a la lluita contra els andalusins, va esdevenir un dels focus més actius en la important campanya de Barbastre del 1064. Va arribar després que Ermengol III i Arnau Mir de Tost haguessin lluitat colze a colze per incorporar a Urgell territoris de la conca del Sió, del nord de Balaguer i de la baixa Rigaborça, a tocar dels dominis dels seus parents aragonesos. I també després d'anys de lluita amb Cerdanya i amb Pallars Jussà. Per uns quants motius, però sobretot a causa del tancament de les vies d'expansió meridional de pallaresos i cerdans, a mitjan onzena centúria Ermengol III va mantenir topades amb Ramon V de Pallars Jussà i amb Ramon Guifré de Cerdanya. Les causes profundes del conflicte, sobretot amb Cerdanya, eren la lluita per l'hegemonia interna dels comtats de la Marca, que cap al 1060 havia caigut del bàndol de Barcelona-Urgell i que després de la mort d'Ermengol III acabaria capitalitzant definitivament Ramon Berenguer I de Barcelona. En aquell moment, doncs, el conflicte secular que havia marcat la història dels comtats des de la mort de Guifré I va quedar definitivament tancat a favor de Barcelona, i començava també en aquesta qüestió una nova etapa històrica.

Però si els anys d'Ermengol III van recordar-se per algun fet, va ser per l'esmentada presa de Barbastre del 1064. La mort de Ramir I a Graus l'any anterior va causar una important mobilització de guerrers, principalment des d'Urgell i des d'Aquitània, animada pel pontífex Alexandre II, que va cristal·litzar en una campanya contra aquesta ciutat encapçalada entre més pel duc Gui-Geofri, pel normand Robert Crespin i per Ermengol III. Malgrat que l'expedició tenia interessos materials –una bona part dels contendents hi participaven amb la intenció d'obtenir un bon botí– i territorials –la protecció d'un regne d'Aragó que havia perdut el seu rei, a través de l'erecció d'un bastió a l'aiguabarreig de l'Éssera i el Cinca–, la campanya també va tenir elements de guerra santa amb trets de croada. Alguns dels participants, com Ermengol III i Arnau Mir, estaven imbuïts dels nous ideals romans i s'havien criat en un món on els conflictes peninsulars amb l'islam havien esdevingut també religiosos a més de territorials. Si Ermengol III, *el de Barbastre*, des del 1048 tenia la intenció de lluitar contra els pagans per guanyar-se l'accés al regne del cel, la intervenció papal secundant la participació en la campanya que es gestava encara va animar més un comte que es veia com el braç executor d'una guerra feta en nom de Déu.

La campanya del 1064 va culminar amb èxit i el govern de la plaça fou encarregat al comte Ermengol. Amb tot, una desena de mesos després del setge el comte d'Urgell va caure a mans de tropes andalusines de la regió. El seu fèretre, tanmateix, no va ésser enterrat en aquella terra que encara seria hostil durant alguns anys més, sinó que van portar-lo de nou a Urgell. La primavera del 1065 Ermengol fou enterrat en presència de la seva mare Constança Belasqueta, de la seva esposa Sança d'Aragó, del seu fill Ermengol IV, d'Arnau Mir de Tost i de molts altres senyors del territori al pòrtic de Sant Pere d'Àger. El lloc no havia estat elegit de manera improvisada. Sant Pere d'Àger era un temple directament vinculat a Roma i aquell comte *croat* no podia haver trobat cap lloc de repòs etern millor que el llindar de Sant Pere, que donava accés al regne de Déu, pel qual Ermengol III havia lluitat i mort. Amb ell, i amb les darreres voluntats de la comtessa Constança Belasqueta, s'acabava una època a Urgell.

Conclusions

Conclusions. L'horitzó del 1066

Poc es podia imaginar Guifré I que aquells dominis que després de la seva mort van passar a mans del seu fill Sunifred esdevindrien tan extensos i els seus descendents tan poderosos. Són pràcticament dos-cents els anys que separen el nomenament de Guifré com a senyor dels territoris d'Urgell-Cerdanya de la mort d'Ermengol III, nét del seu besnét. Gairebé dos segles en què aquell Urgell que no era ni un comtat, s'havia convertit en un principat feudal. Unes transformacions seculares que havien permès als seus descendents d'incorporar, a poc a poc, dominis que eren *terra de ningú* fins arribar a l'extrem de les possessions andalusines al tombant de l'any mil. Guifré havia penetrat, algunes vegades amb més sort que en d'altres, a les planes dominades per les forces andalusines de Lleida i Balaguer, però mai hauria somiat que ell o algú de la seva sang pogués acabar imposant tributs als seus poderosos enemics territorials a canvi de no atacar-los. Amb prou feines hauria pogut desitjar que aquells dominis que considerava propis passessin als seus fills sense que els reis francs intervinguessin d'alguna manera en la successió. Però per avatars diversos va ser possible, i no tan sols en aquesta ocasió, sinó de manera definitiva.

El món de Guifré havia canviat radicalment quan el seu llunyà descendent era sepultat al pòrtic de Sant Pere d'Àger com un gran guerrer mort per la creu. Al llarg d'aquestes pàgines hem estat testimonis d'aquestes transformacions territorials, polítiques, socials, econòmiques o, fins i tot, de la manera de pensar dels governants del comtat. El 897 marcava l'inici de la història del comtat d'Urgell pròpiament dit, una història que el 1066 arriba a la seva fi. I no perquè Urgell desaparegui, sinó perquè comença també una nova i intensa època de transformacions que haurien permès a Ermengol III de dir que en pocs anys el seu Urgell havia canviat profundament. Ell ja n'havia estat observador i protagonista d'aquest nou temps que s'obria, però segurament no va ser prou conscient de la profunditat, a mitjà i llarg termini, d'allò que estava prenent forma i evolucionant. És cert que havia jurat fidelitat al seu cosí Ramon Berenguer I, però per a Ermengol això formava part dels vincles propis del seu temps i dels acords d'ajuda mútua. Poc podia pensar que d'aleshores ençà els seus successors viurien cada vegada més sota el domini

fàctic dels seus parents barcelonins. I sí, havia traslladat la seva base d'operacions a Agramunt i cada vegada li eren menys interessants els seus dominis septentrionals, però no per això esperava que en poc temps el comtat acabés pràcticament dividit en dues meitats amb dinàmiques internes pròpies.

Però no pensem que va ser Ermengol III el que va propiciar directament aquestes transformacions, com tampoc podem imaginar que els canvis del 897 van ser propis de la florida d'una sola primavera. La inclinació per la conquesta de nous dominis era producte d'una llarga tradició familiar iniciada amb el seu avi, el primer dels Ermengol, i, de fet, havia estat el pare d'aquest últim el que havia començat a cedir importants predis pirinencs –a l'Església d'Urgell i als vescomtes de Castellbò– que prefiguraven, encara tan sols incipientment, el que seria clarament perceptible un segle més tard, a la segona meitat de l'onzena centúria. Però, tot i que sigui difícil dissecionar cronològicament la història per la dificultat d'establir etapes allà on el que sembla haver-hi realment són grans continuïtats, pensem que els decessos del comte de Barbastre i de la seva mare Constança, a Urgell van representar un abans i un després en diversos aspectes. Com dèiem, no tots deguts a les seves decisions immediates, però sí perceptibles en el govern dels seus successors més o menys immediats.

Amb ells acabava una generació que havia viscut o protagonitzat els moments més cèlebres de la història urgellenca. Constança havia arribat a aquella terra quan el record del seu sogre Ermengol I encara era viu, però tan sols era un record. Havia tingut l'ocasió de conèixer el bisbe Ermengol, el conflentí que cap al tombant de l'any mil ja era ardiaca de l'Església que dirigia el seu oncle Sal·la. Constança, doncs, s'havia relacionat amb aquells que havien vist i protagonitzat les grans transformacions urgellenques de principis del segle XI, els mateixos que en el seu entorn familiar encara havien sentit històries del temps de Sunifred II, el fill de Guifré, els dominis del qual, quan havia començat a governar, tan sols arribaven a Trespunts. Que llunyans aquells temps i, alhora, que pròxims per a unes famílies en què la memòria familiar es transmetia de generació en generació. Aquests van ser els records que Constança va transmetre al seu fill Ermengol quan s'ocupava de la seva educació, unes històries similars a les que podia explicar Arnau Mir al comte. Arnau havia lluitat al costat del seu pare, i dels íntims companys del seu avi, Guillem de Lavansa i Guillem de Castellbò. Els senyors d'Àger també formaven part d'aquesta generació que al tombant de la dècada del 1070 s'anava apagant. Arnau no havia oblidat els seus orígens, i tot i haver esdevingut el prestigiós conqueridor d'Àger, també era el senyor de Tost, fill d'aquella nissaga originària del bressol del comtat d'Urgell.

Tots ells, amb major o menor intensitat, havien viscut i propiciat l'avenç imparable de la frontera meridional, havien gaudit dels beneficis de les paries o veien en Roma el centre del seu univers, però no oblidaven que els seus pares o ells mateixos encara havien passat penalitats lluitant amb els andalusins, lluny de l'opulència i els luxes de l'or i en un moment en què el camí cap a la seu pontifícia era menys fressat del que seria anys després. Eren, al cap i a la fi, la generació que personificava la baula de la cadena que els lligava a un passat menys gloriós, al temps de les incerteses dels fills i néts del Pelós que havien presenciat l'atac a Barcelona el 985. Certament eren ja feudals, però ho eren més per adaptació a unes estructures que al llarg dels seus anys havien cristal·litzat definitivament que no pas per naixença. Eren els seus fills, els seus successors, els qui no coneixerien altra realitat que la feudal, altre poder universal que el de Roma i altre destí al camp de batalla que la victòria. Sense oblidar els orígens, certament, però veient aquell passat remot cada vegades més llunyà. Perquè si Constança ja veia llunyanes aquelles històries que li contaven sobre Almansor i Barcelona, què podia pensar el seu nét de l'època en què els seus avantpassats eren senyors de la ciutat d'Urgell i el seu poder s'estenia només pocs quilòmetres més enllà del palau de Ciutat? Ell era el comte d'un Urgell que s'estenia fins on arribava la vista i les muntanyes pirinenques li eren més estranyes del què ho havien estat pels seus antecessors.

I és que l'Urgell de la segona meitat del segle XI era ja un comtat assentat definitivament en el pla. Ja no era aquell territori des del qual davallaven cap a migdia uns comtes d'estirp pirinenca per conquerir Guissona o Ponts i tornar després cap a casa com a senyors d'un nou espai i carregats de botí. Ara la seva vida era la que es desenvolupava més a Agramunt o a Gerb que no pas a l'antic bressol del comtat. És difícil saber exactament quan es va produir aquest canvi, però podem pensar que ja era una realitat des del moment que els comtes van fer d'Agramunt la seva base operativa i que el principal guerrer feudal d'Urgell, Arnau Mir de Tost, va instal·lar-se a Àger. Però no tan sols havia canviat la centralitat del comtat, també ho havia fet la manera de governar-lo. I és que fins a mitjan segle XI, es trobés el comte on es trobés, a la pràctica el territori era una unitat: encara que Ermengol II ho dirigís tot des de Ciutat, els seus dominis a la plana no eren tinguts pas per possessions menors a delegar. Però a partir del 1050-1060 això va deixar de ser així, fonamentalment perquè la meitat septentrional d'Urgell començava a quedar en mans de dos grans poders –els bisbes i els Castellbò–, i els comtes tenien cada cop menys interès, fins al punt que a mitjà i a llarg termini les valls d'Andorra o el palau comtal de Ciutat van deixar d'estar directament a les seves mans. En els anys posteriors a la mort d'Ermengol III, dos mons urgellencs prenen forma, un de centrat en el pla, de Balaguer a Ponts, i un altre centrat en la muntanya, de Solsona a les valls andorranes.

L'interès per la frontera explica bona part de la realitat de la segona meitat del segle XI, i no només amb relació al món andalusí, també en clau interna dels comtats. És aquest interès el que havia provocat, en gran mesura, les disputes entre els hereus de Sunyer I de Barcelona i els de Miró II de Cerdanya, i el que explica que Urgell tingués aquella gran extensió territorial, internament heterogènia, fins al punt de generar dos mons amb dinàmiques pròpies. Lluny de desaparèixer, aquesta passió per la conquesta, per la guerra i pel botí, amb el consegüent establiment del nucli de poder urgellenc a la plana, continuaria amb els descendents d'Ermengol III, centrats en la conquesta de la ciutat de Balaguer, una empresa que no culminaria amb èxit fins al 1105, quatre dècades després de la mort del comte de Barbastre. Balaguer acabaria esdevenint la capital del comtat, encara més allunyada d'un món pirinenc més nobiliari que comtal.

Però les conquestes no van durar sempre. L'any 1066 la pràctica totalitat de la frontera meridional era sota el domini propi d'urgellencs i barcelonins, però aquests últims, en una posició de preeminència, acabarien per monopolitzar-la tota. Així, la presa de la ciutat de Lleida (1149), un indret ubicat a la zona d'expansió dels comtes d'Urgell seguint el curs del riu Segre, va ser una empresa comandada més per Ramon Berenguer IV que per Ermengol VI. L'activitat de frontera dels Ermengol depenia des de feia temps dels interessos barcelonins més que no pas de la seva pròpia voluntat. No és estrany que, en aquesta situació, els membres d'aquesta nissaga de guerrers miressin més enllà dels comtats i veiessin en Castella una opció de futur, una terra en què l'esperit de conquesta encara era ben viu i no supeditat a interessos difícils de comprendre. Constança Belasqueta i Ermengol III havien col·locat Urgell enmig de l'alta política peninsular i sembla que Ermengol IV va mantenir contactes amb els territoris castellans. Sigui com sigui, el matrimoni d'Ermengol V amb Maria, filla de Pedro Ansúrez, senyor de Valladolid, va portar aquest comte a passar bona part de la seva vida en els seus dominis castellans. I encara que el seu hereu, anomenat *el de Castella*, va tornar a Urgell durant un quant temps, Ermengol VII va fer de les possessions castellanques el seu centre d'interès. Si bé això és mirar molt més enllà del 1066, també és cert que moltes de les coses que havien de venir ja estaven prenent forma a mesura que la flama d'Ermengol III i Constança s'apagava.

En bona mesura, el nou context polític que s'obria a la segona meitat del segle XI era fruit dels vincles establerts entre els comtes d'Urgell i els seus parents barcelonins. Uns acords que eren cada vegada més de submissió dels primers cap als segons. Ermengol I i el seu germà Ramon Borrell havien actuat com a iguals en vida i, tot i que el barceloní era el més gran, mai el comte d'Urgell va viure a remolc seu, ans al contrari, sovint era ell el que semblava tenir més empenta en algunes qüestions. Però la mort prematura d'Ermengol a

Còrdova va canviar-ho tot. El seu germà segurament s'hauria ocupat del seu nebot com si d'un fill es tractés, i possiblement mai li hauria imposat una submissió forçada que no feia honor a l'actitud que havia tingut en vida d'Ermengol. Tot i així, Ramon també va morir, i la seva esposa Ermessenda va aprofitar l'oportunitat per fer que entre els cosins Berenguer Ramon I i Ermengol II prevalgués el primer. I encara que la seva política se'n va anar en orris a partir de les disputes amb el seu plançó i amb l'arribada de Constança, la qual va reforçar de nou l'autonomia d'Urgell, afirmant-la amb pactes amb els seus parents aragonesos, la puixança barcelonina tard o d'hora havia de deixar-se sentir també sobre Urgell. Ermengol III necessitava Ramon Berenguer I per enfrontar-se als cerdans, per tenir segurs els seus dominis enfront dels pallaresos i per culminar amb èxit conquestes a migdia. Aquesta necessitat, recíproca en part des de l'òptica barcelonina, es va traduir en vincles vassallàtics. Al principi fets entre iguals, tot i que era Ermengol qui jurava fidelitat al seu cosí, però quan s'inicià un nou període de regència, Ramon Berenguer I ho va aprofitar.

Ràpidament l'autonomia urgellenca es va veure afectada per la ferma ingerència barcelonina. De fet, fou ja Ramon Berenguer I qui havia permès l'actuació de Sança d'Aragó com a regent d'Urgell. I quan va traspasar l'altre gran protagonista de la història urgellenca d'aquests anys, Arnau Mir de Tost, els interessos barcelonins encara es van reforçar. El fill d'Arnau havia mort prematurament i els dominis del senyor d'Àger es van unir, per via matrimonial, als de Ponç de Cabrera, hereu dels vescomtes de Girona. Si la regència va permetre a Ramon Berenguer de començar a imposar-se a Urgell, les coses encara li van anar millor quan el nou home fort del comtat va ser un ferm aliat seu. En pocs anys la situació d'Urgell havia canviat força.

Les estructures feudals també havien cristal·litzat i s'havien fet extensives a tota la societat urgellenca. Les transformacions que havien començat amb la successió hereditària de Guifré el 897 i amb la patrimonialització de càrrecs i beneficis inherents van mantenir-se al llarg dels següents cent-cinquanta anys, fins que tota la classe dirigent va assumir una concepció patrimonial dels seus dominis. Les possessions, els càrrecs, la justícia o, fins i tot, la mateixa pagesia eren tinguts com un bé patrimonial dels poderosos. El mateix poder comtal era qui havia afavorit aquesta situació, consolidant primer la situació dels vescomtes i després la de diverses famílies nobiliàries. A més, havien apostat decididament per les relacions de caràcter feudovassallàtic, restringides només a ells –els comtes– i als bisbes al tombant de l'any mil, però, mig segle més tard, esteses a tota la noblesa.

Tot aquest procés, que s'havia fet amb el beneplàcit comtal i no pas en contra de l'autoritat dels diversos comtes, comportava una atomització del poder. Cada senyor havia esdevingut, a la pràctica, un príncep territorial que dins dels seus dominis controlava la justícia, els castells, els guerrers o les exaccions a la pagesia, per posar alguns exemples. Els comtes controlaven, més enllà dels seus dominis propis, l'alta política del comtat, però no tenien incidència directa sobre les diverses senyories. Si els llinatges feudals mantenien la fidelitat deguda, com era el cas, el comte no es preocupava d'incidir en qüestions internes de l'actuació dels seus vassalls. Això va ser així, com a mínim, fins que la feudalització es va completar, a mitjan segle XI. Però lluny de restar immutable, el món comtal va seguir transformant-se –no ho havia deixat de fer des de 897–, i a partir d'aquestes dates s'inicià una nova etapa en què l'autoritat comtal sí que procurà incidir de nou en esferes més àmplies de la societat.

La nova etapa no significava la recuperació del terreny perdut, ja que els comtes mai havien deixat de tenir l'hegemonia als seus territoris ni s'havia qüestionat la seva autoritat. Es tractava, més aviat, d'una nova manera d'entendre el món per part dels diversos prínceps territorials. A mitjà termini, i gràcies a la recuperació del dret romà, a l'establiment del nou codi legal conegut amb el nom d'*Usatges* i a l'aplicació de la Pau i la Treva del príncep, entre d'altres qüestions, començaria a recuperar-se aquella noció de *res publica* controlada pels sobirans que s'havia perdut més enllà del que abastava la memòria. Però més que obra deguda als comtes d'Urgell, això seria tasca ja d'una autoritat barcelonina que començava a ser hegemònica arreu dels comtats catalans, una autoritat pròpiament principesca en el conjunt d'un Principat.

Les noves relacions econòmiques, el creixent pes del comerç, la puixança urbana o el desenvolupament monetari de la societat afavoririen també aquestes transformacions econòmiques d'un món feudal que massa sovint s'ha vist com a inalterable. I és que el món d'homes com Ricard Guillem de Barcelona és ben diferent del d'Ermengol III, i són pocs els anys que separen ambdós personatges.¹ De fet, el pare de Ricard havia estat un home de frontera, però la vida del seu fill va ser força diferent de la seva. I és que ja deia M. Bloch, recollint un proverbi àrab, que els homes s'assemblen més al seu temps que als seus pares.² No és aquí el lloc on debatre i entendre el com, el quan i el perquè d'aquestes transformacions. Això queda lluny del nostre àmbit d'estudi, però és evident que aquest nou món començava a néixer en aquest horitzó del 1066.

¹ Sobre aquest personatge vegeu RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2001). *Ricard Guillem o el somni de Barcelona*. Barcelona, Edicions 62.

² BLOCH, M. (1984). *Apologia de la història*. Barcelona, Empúries, p. 31.

* * *

Quan Constança surt de l'església de Sant Pere després d'haver oït missa, la llum del sol l'encega. S'atura novament a la galilea, aquesta vegada sense pressa. Vol tenir una estona per pregar per l'ànima del seu fill. Els pocs béns personals que li quedaven a Urgell els ha llegat a l'església d'Àger, per l'ànima de tots dos, la seva i la d'Ermengol. No vol que en cap moment hi deixi de cremar un ciri en benefici seu.

Arnau la contempla de lluny, sabedor que a ell i a la seva esposa Arsenda també els tocarà aviat de posar en ordre els pròpis assumptes. Un calfred li recorre l'espinada i li eriça la pell quan li ve a la memòria el dia que va prendre Àger al capdavant de la host comtal. Ja fa tres dècades del que fou el seu primer gran èxit militar. Va créixer sentint el relat de la batalla de Torà i de l'expedició a Còrdova, somiant que potser algun dia seria ell qui capitanejaria els seus homes a la victòria. I així havia estat quan la jove Constança va arribar a Urgell i va veure en aquell guerrer de Tost un possible aliat per a la seva política de frontera. Arnau sap perfectament que sense ella aquell comtat no hauria estat el que és, primer perquè Ermengol II no era com el seu pare i després perquè el germà de la seva dona Arsenda, el bisbe Ermengol, ho volia controlar tot. Però l'arribada de Constança – «beneït sigui el dia en què Ponç de Tavèrnoles va proposar al rei Sanç de Navarra que enviés una de les seves filles a Urgell»–, va canviar-ho tot. Arnau contempla el seu voltant, fitant els murs que ha pogut bastir perquè la comtessa li va fer confiança gairebé només veure'l.

Constança abandona la galilea de Sant Pere i es dirigeix cap a ell. El seu posat és encara altiu i vigorós, però els anys no han passat en va, ni per a un ni per a l'altre. Arnau fa una mitja reverència, i s'entrecreuen les mirades: la d'ell, de respecte i admiració, la d'ella, de sincer agraïment. «Espero prompte el vostre retorn, senyora...». Un breu silenci. «Vós ja heu seguit el camí d'Orient, amic Arnau, i en coneixeu prou bé la duresa».

És un adéu, potser un a reveure, o potser no. Potser un viatge que finalment no arribarà a emprendre, per reposar eternament al costat del seu fill, o potser sí, per trobar el descans en terres llunyanes. Però un adéu, al cap i a la fi, que clou la *Història d'Urgell mil anys enrere*.

Bibliografia

Bibliografia citada¹

D'ABADAL, R. (1927). «El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília», *La Paraula Cristiana* VI-34, p. 316-348.

D'ABADAL, R. (1952). *Els diplomes carolingis a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

D'ABADAL, R. (1955). *Els comtats de Pallars i Ribagorça*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

D'ABADAL, R. (1960). *Com Catalunya s'obrí al món mil anys enrera*. Barcelona, Rafael Dalmau.

D'ABADAL, R. (1962). *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*. Barcelona, Aedos.

D'ABADAL, R. (1974). «La institució comtal carolíngia en la pre-Catalunya del segle IX», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. I, p. 181-226.

D'ABADAL, R. (1974). «Del domini franc a la Catalunya independent», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. I, p. 153-180.

D'ABADAL, R. (1974). «Un gran comte de Barcelona preterit: Guifre-Borrell (897-911)», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. I, p. 323-362 (p. 340-341).

D'ABADAL, R. (1974). «L'abat Cesari, fundador de Santa Cecília de Montserrat i pretès arquebisbe de Tarragona. La falsa butlla de Santa Cecília», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. II, p. 25-55.

¹ Hem optat per no separar entre *Fonts* i *Estudis* per facilitar la consulta alfabètica de la bibliografia citada al llarg de les pàgines precedents. En el cas d'estudis concrets publicats en obres col·lectives, com ara entrades enciclopèdiques, hem citat, tan sols, l'obra de conjunt. En el cas d'articles i d'estudis publicats en obres col·lectives que per si sols representen un treball de conjunt d'un autor, com ara actes de congressos o capítols de llibre, hem citat preferentment l'estudi i, seguidament, l'obra col·lectiva en què apareix publicat. Finalment, pel què fa als anys d'edició de les publicacions aquí referenciades hem optat per citar, únicament, l'any de l'edició què hem consultat nosaltres, sense detallar si hi ha edicions anteriors o en d'altres llengües.

D'ABADAL, R. (1974). «Origen i procés de consolidació de la Seu Ribagorçana de Roda», dins *Dels visigots als catalans*. Barcelona, Edicions 62, vol. II, p. 57-139.

D'ABADAL, R. (1986). *El domini carolingi a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

D'ABADAL, R. (1989). *Els temps i el regiment del comte Guifré el Pilós*. Sabadell, AUSA.

D'ABADAL, R. (2011). *Els primers comtes catalans*. Barcelona, La Magrana.

AEBISCHER, P. (1960). «Les graphies toponymiques "Sebre" et "Balaguet" de la "Chanson de Roland", ms. Digby», *Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona* 28, p. 185-209.

AGOBARDI LUGDUNENSIS (1999). *Adversum dogma Felicis. Text llatí i traducció catalana a cura de Manuel Riu*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya-Societat Cultural Urgel·litana.

AGUELO, J. (2015). «El Solsonès entre el segle VI i el IX: aportacions al coneixement i línies de recerca», dins *III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 53-68.

ALTISENT, A. (1993). *Diplomatari de Santa Maria de Poblet, 1, Anys 960-1177*. Barcelona, Abadia de Poblet, Generalitat de Catalunya.

ALTURO, J. (1991). «La cultura llatina medieval a Catalunya. Estat de la qüestió», dins *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Comissió del Mil·lenari de Catalunya-Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 21-49.

ALTURO, J. (1991). «Manuscrits i documents llatins d'origen català del segle IX», dins *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 273-281.

ALTURO, J. (1998). «Escritores latinos de Catalunya: el canónigo Ermengol Bernat de la Seu d'Urgell (s. XI)», *Humanitas* 50, p. 395-417.

ALTURO, J. (2003). *Història del llibre manuscrit a Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.

AUGÉ, O., GASCÓN, C. (2016). «Les muralles medievals de la Seu. Una aproximació des de l'arqueologia», *Interpontes* 4 (en premsa).

AURELL, M. (1998). *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*. Barcelona, Omega.

AUZIAS, L. (1937). *L'Aquitaine carolingienne (778-987)*. Tolosa-París, Privat-Didier.

DE AYALA, C. (2004). *Las Cruzadas*. Madrid, Sílex.

DE AYALA, C., HENRIET, P., PALACIOS, S. (eds.) (2016). *Orígenes y desarrollo de la guerra santa en la Península Ibérica*. Madrid, Casa de Velázquez.

BACH, A. (1987). «Els documents del priorat de Santa Maria de Gualter de l'Arxiu Episcopal de Solsona (segles XI-XIII)», *Urgellia* 8, p. 211-270.

BAIGES, I., FELIU, G., SALRACH, J. M. (dir.) (2010). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. Barcelona, Fundació Noguera.

BALLESTÍN, X. (2004). *Almanson: l'exercici del poder a l'Occident musulmà medieval*. Barcelona, Publicacions i Edicions Universitat de Barcelona.

BALLESTÍN, X. (2015). *Almanson i la destrucció de Barcelona. De les cendres de Regomir a l'ultimàtum d'Hug Capet*. Barcelona, Base.

BARAUT, C. (1978). «Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)», *Urgellia* 1, p. 11-182.

BARAUT, C. (1979). «Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 2, p. 7-146.

BARAUT, C. (1980). «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 3, p. 7-166.

BARAUT, C. (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 4, p. 7-186.

BARAUT, C. (1982). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX-XI)», *Studia Monastica* 24, p. 147-201.

BARAUT, C. (1982). «Els documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 5, p. 7-158.

BARAUT, C. (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 6, p. 7-244.

BARAUT, C. (1984). «El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XIII)», *Studia Monastica* 26, p. 241-274.

BARAUT, C. (1985). «Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 7, p. 7-220.

BARAUT, C. (1985). «La data de l'acta de consagració de la catedral carolíngia de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 7, p. 515-530.

BARAUT, C. (1986). *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XIII)*. La Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel·litana.

BARAUT, C. (1987). «Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 8, p. 7-150.

BARAUT, C. (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra (segles IX-XIII)*. Andorra, Govern d'Andorra.

BARAUT, C. (1989). «Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 9, p. 7-312.

BARAUT, C. (1995). «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII)», *Urgellia* 12, p. 7-414.

BARAUT, C. (2000). «La intervenció carolíngia antifelicianiana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)», dins PERARNAU, J. (coord). *Jornades internacionals d'estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. Crònica i estudis*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, Societat Cultural Urgel·litana, p . 155-194.

BARAUT, C. (2000). «L'origen de la senyoria episcopal de la Seu d'Urgell», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* 20-21, p. 57-61.

BARAUT, C. (2001). «Les fonts documentals i hagiogràfiques medievals de la vida i miracles de sant Ermengol, bisbe d'Urgell (1010-1035)», *Urgellia* 14, p. 137-166.

BARAUT, C., CASTELLS, J., MARQUÈS, B., MOLINÉ, E. (2001). «Episcopologi de l'Església d'Urgell, segles VI-XXI», *Urgellia* 14, p. 7-136.

BARLETT, R. (2003). *La formación de Europa. Conquista, colonización y cambio cultural, 950-1350*. València, Publicacions de la Universitat de València.

BARTHÉLEMY, D. (2005). *El año mil y la Paz de Dios. La Iglesia y la sociedad feudal*. Granada, Universidad de Granada, Universitat de València.

BATLLE, C., BAUCCELLS, J., FÀBREGA, À., HERNANDO, J., RIU, M. (2006). *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona. Segle XI*. Barcelona, Fundació Noguera.

BAUTIER, R.-H. (1946). «Notes historiques sur la Marche d'Espagne: le Conflent et ses comtes au IXe siècle», a *Mélanges dédiés à la mémoire de Félix Grat*. París, tom I, p. 210-230.

BAUTIER, R.-H. (1963). «La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan et le faux concile de "Portus" de 887-889», *Bulletin philologique et historique (jusqu'à 1610) du comité des travaux historiques et scientifiques*, any 1961, p. 477-498.

BELLÉS, J. (ed.) (2008). *Llibre dels judicis*. Barcelona, Generalitat de Catalunya-Parlament de Catalunya.

BENET, A. (1982). «La incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942», *Quaderns d'Estudis Medievals* 9, p. 568-574.

BENET, A. (1982). «La batalla de Balltarga. Epíleg de la incursió d'hongaresos a Catalunya l'any 942», *Quaderns d'Estudis Medievals* 10, p. 639-640.

BENET, A. (1983). «Una comunitat mossàrab a la vall d'Àger. Estudi antroponímic», *Butlletí de la Societat d'Onomàstica* 13, p. 3-7.

BENET, A. (1983). «L'acta de consagració de l'església de la Seu d'Urgell. Un document fals», *Quaderns d'Estudis Medievals* 4, p. 137-138 (publicat com a separata).

BENET, A. (1991). «Castells, guàrdies i torres de defensa», dins *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 393-407.

BENITO, P. (1999). «Fams atroces a la Catalunya de l'any 1000 (950-1100)», dins OLLICH, I. (ed.) *Actes dels congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni*. Vic, Eumo, p. 189-208.

BERTRAN, P. (1986). «Notes sobre la ramaderia a la Catalunya nord-occidental (segles IX-XI)», *Ilerda* 47, p. 219-231.

BERTRAN, P. (2000). «Ermengol d'Urgell: l'obra d'un bisbe del segle XI», dins SABATÉ, F. (ed.) *La transformació de la frontera al segle XI*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, p. 89-133.

BERTRAN, P. (2001). *Mil·lenari de la butlla del papa Silvestre II (1001-2001)*. Andorra.

BERTRAN, P. (2002). «La clerecia urgellenca i els regnes hispànics», dins SABATÉ, F., FERRÉ, J. (coords.) *El comtat d'Urgell a la península ibèrica*. Lleida, Pagès, p. 103-113.

BEZZOLA, R. R. (1985). «De Roland a Raoul de Cambrai», dins CIRLOT, V. (comp.) (1985). *Epopeya e Historia*. Barcelona, Argot, p. 15-39.

BISSON, TH. N. (2003). *Veus turmentades*. Barcelona, Curial.

BLASI, J. (1999). *Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)*. Sant Vicenç de Castellet, El Farell.

BLOCH, M. (1984). *Apologia de la història*. Barcelona, Empúries.

BLOCH, M. (1986). *La sociedad feudal*. Madrid, Akal.

BOFARULL, P. (1836). *Los condes de Barcelona vindicados*. Barcelona, 2 toms.

BOIS, G. (2000). *La revolución del año mil*. Barcelona, Biblioteca de Bolsillo.

BOISSONNADE, P. (1932). «Cluny, la Papauté et la première grande croisade internationale contre les sarrasins d'Espagne. Barbastro (1064-1065)», *Revue des questions historiques* XXI, p. 257-301.

BOISSONNADE, P. (1934). «Les premières croisades françaises en Espagne. Normands, Gascons, Aquitans et Bourguignons (1018-1032)», *Bulletin Hispanique* 36/1, p. 5-28.

BOLÒS, J. (2000). *Diccionari de la Catalunya medieval (ss. VI-XV)*. Barcelona, Edicions 62.

BOLÒS, J. (2003). «Fortificacions de la marca i organització del territori a Catalunya (segles VIII-XII)», dins *Actes del congrés Els castells medievals a la Mediterrània Nord-Occidental celebrat a Arbúcies els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*. Arbúcies, Museu Etnològic del Montseny, p. 67-88.

BOLÒS, J. (2006). *Diplomatari de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*. Barcelona, Fundació Noguera.

BOLÒS, J., HURTADO, V. (2004). *Atles del comtat de Manresa (798-993)*. Barcelona, Rafael Dalmau.

BOLÒS, J., HURTADO, V. (2006). *Atles del comtat d'Urgell (v788-993)*. Barcelona, Rafael Dalmau.

BONALES, J. (2013). *Història territorial de la vall d'Andorra. Dels orígens al segle XV*. Andorra, Consell General.

BONNASSIE, P. (1979-1981). *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*. Barcelona, Edicions 62, 2 volums.

- BONNASSIE, P. (1983). *Vocabulario básico de la historia medieval*. Barcelona, Crítica.
- BONNASSIE, P. (1985). «Survie et extinction du régime esclavagiste dans l'Occident du haut moyen âge (IVE-IXe s.)», *Cahiers de civilisation médiévale* 112, p. 307-343.
- BOSCH VILA, J. (1948). «Al-Bakri: Dos fragmentos sobre Barbastro», *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón* 3, p. 242-261.
- BOUQUET, M. (ed.) (1870). *Recueil des historiens des Gaules et de la France*. París, Victor Palmé, Éditeur, tom 7.
- BRAMON, D. (1995). «La batalla de Albesa (25 de febrero de 1003) y la primera aceifa de 'Abd al-Malik al-Muzaffar (verano del mismo año)», *Anaquel de Estudios Árabes* 6, p. 21-27.
- BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. Vic, Eumo.
- BRAMON, D. (2005). «*S.r.taniyah*, "Terra dels ceretans" a les fonts àrabs», dins *Medievalis Historia Pyrenaica*. Girona, Centre Associat de la UNED-Girona, p. 133-150.
- BRONISCH, A. (2016). «La (sacralización de la) guerra en las fuentes de los siglos X y XI y el concepto de guerra santa», dins DE AYALA, C., HENRIET, P., PALACIOS, S. *Orígenes y desarrollo de la guerra santa en la Península Ibérica*. Madrid, Casa de Velázquez, p. 7-30.
- BUESA, D. (1996). *Sancho Ramírez, rey de aragoneses y pamploneses (1064-1094)*. Ibercaja, Saragossa.
- CALDERER, J. (1995). «Troballa, a l'església de Santa Maria de la Torreta, d'una lipsanoteca i dos pergamins», *Urgellia* 12, p. 565-570.
- CALMETTE, J. (1900). «Les origines de la première maison comtale de Barcelone», *Mélanges d'Archéologie et Histoire de l'École Française de Rome* 20, p. 299-306.
- CAMPUBÍ, J. (2003). «Els *castra* berguedans de finals del s. IX i inicis del X i el seu context», dins *Actes del congrés Els castells medievals a la Mediterrània Nord-Occidental celebrat a Arbúcies els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*. Arbúcies, Museu Etnològic del Montseny, p. 205-216.

CANUT, A. (2010). «Anàlisi morfològica de la vila de Castellbò», *Interpontes* 1, p. 9-32.

CARDINI, F. (1981). *Alle radici della cavalleria medievale*. Florència, La Nuova Italia.

CARDINI, F. (1999). *La peregrinación, una dimensión de la vida medieval. Il pellegrinaggio, una dimensione della vita medievale*. Roma, Vecchiarelli.

CARRERO, E. (2010). «La Seu d'Urgell, el último conjunto de iglesias. Liturgia, paisaje urbano y arquitectura», *Anuario de Estudios Medievales* 40/1, p. 251-291.

DE CASTELLET, L. (2014). «*Sibylla adversus haereses*: Indicis de la presència dels versos sibil·lins a la diòcesi d'Urgell a principis del s. IX», dins *Interpontes* 3, p. 73-90.

DE CERTAIN, E. (1858). *Les miracles de Saint Benoît écrits par Adrevald, Aimoin, André, Raoul, Tortaire et Hugues de Sainte Marie moines de Fleury*. París.

CHESÉ, R. (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*. Barcelona, Fundació Noguera, volum 1.

CINGOLANI, S. M. (2010). «La família de Guifré I el Pilós. Matrimonis i consolidació del poder als segles IX-X», *Imago Temporis* 4, p. 458-474.

CINGOLANI, S. M. (2012). *Les Gesta Comitum Barchinonensium (versió primitiva), la Brevis Historia i altres textos de Ripoll*. València, Universitat de València.

CINGOLANI, S. M., ÁLVAREZ, R. (2012). *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Gesta Comitum Barchinone et regum Aragonie*. Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum, Publicacions URV.

CIRLOT, V. (comp.) (1985). *Epopeya e Historia*. Barcelona, Argot.

COLL, M. (1956), «La introducció de les llegendes èpiques franceses a Catalunya», dins *Coloquios de Roncesvalles, agosto 1955*, Saragossa, Publicaciones de la Facultad de Filosofía y Letras, p. 133-150.

COLL, M. (1989). *La marxa cap a la independència de Catalunya (877-988)*. Barcelona, Llibres de l'Avui.

COLL, M. (1990). *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

COLL, M. (1992). *Història / 2*. Barcelona, Curial.

CONSTABLE, G. (1964). *Monastic tithes from their origins to the twelfth century*. Cambridge, Cambridge University Press.

COROMINES, J. (1995). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona, Curial.

COSTA, M.-M. (1991). «Les genealogies comtals catalanes», dins *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Comissió del Mil·lenari de Catalunya-Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 447-462.

CUBO, A. (2014). «La Cerdanya en època andalusina», *Ker* 7, p. 35-53.

DEHAISNES, C. (ed.) (1871). *Les Annales de Saint-Bertin et de Saint-Vaast*. París.

DELCOR, M. (1989). «Ermengol, évêque d'Urgell et son oeuvre (1010-1035)», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* 20, p. 161-181.

DEVIC, C., VAISSETE, J. (1730). *Histoire Générale de Languedoc*. París, tom 1.²

DEVIC, C., VAISSETE, J. (1841). *Histoire Générale de Languedoc*. Tolosa, J.-B. Paya, tom. 3.

DEVIC, C., VAISSETE, J. (1872-1904). *Histoire Générale de Languedoc*. Tolosa, Privat, 16 toms.

DHONDT, J. (1948). *Études sur la naissance des principautés territoriales en France (IXe-Xe siècle)*. De Tempel, Bruges.

DHONDT, J. (1972). *La alta edad media*. Madrid, Siglo XXI.

² Citem més d'una edició d'aquesta obra perquè en reedicions posteriors al 1730 va ser ampliada o presentada en un format diferent, fet que impossibilita la citació unificada d'una sola edició en l'aparat crític d'aquest estudi.

DUBY, G. (1953). *La Société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*. París, Armand Colin.

ERDMANN, C. (1977). *The origin of the idea of crusade*. Princeton, Princeton University Press.

FAGAN, B. (2009). *El gran calentamiento*. Barcelona, Gedisa.

FELIU, G. (1991). «Societat i economia», dins *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 81-116.

FELIU, G. (1996). «La pagesia catalana abans de la feudalització», *Anuario de Estudios Medievales* 26, p. 19-41.

FELIU, G. (2007). *La presa de Barcelona per Almansor: història i mitificació*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

FELIU, G., SALRACH, J. M. (dirs.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Barcelona, Fundació Noguera, 3 volums.

FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2006). «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou a Catalunya durant els primers segles (IX-X) del període de la dispersió normativa», *Revista de Dret Històric Català* 6, p. 63-88.

FERNÁNDEZ VILADRICH, J. (2010). «Les corts comtals a Catalunya al caient del mil·lenni», *Revista de Dret Històric Català* 10, p. 9-93.

FERREIRO, A. (1983). «The siege of Barbastro 1064-65: a reassessment», *Journal of Medieval History* 9/2, p. 129-144.

FITÉ, F. (1985). «El lot de peces d'escacs de cristall de roca del Museu Diocesà de Lleida, procedents de la Col·legiata d'Àger (s. XI)», *Acta Mediaevalia* 5-6, p. 281-312.

FITÉ, F., GONZÁLEZ, E. (2010). *Arnau Mir de Tost. Un senyor de frontera al segle XI*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida.

- FITER ROSSELL, A. (1987). *Manual Digest*. Andorra, Consell General d'Andorra.
- FLÓREZ, E. (2000). *España Sagrada*. Madrid, Revista Augustiniana, 28 volums.
- FLORI, J. (2003). *La guerra santa. La formación de la idea de cruzada en el Occidente cristiano*. Madrid, Editorial Trotta-Universidad de Granada.
- FLORI, J. (2004). *Guerra santa, Yihad, Cruzada. Violencia y religión en el cristianismo y el islam*. Granada, Universidad de Granada-Universitat de València.
- FLORI, J. (2007). «Éthique chevaleresque et idéologie de croisade», dins SABATÉ, F. (ed.) *Balaguer, 1105. Cruïlla de civilitzacions*, p. 25-52.
- DE FLUVIÀ, A. (1989). «La qüestió de l'ascendència del comte Guifre I el Pelós», *Revista de Catalunya* 29, p. 83-87.
- FOLCH, C., GIBERT, J., MARTÍ, R. (2010). «Primeres campanyes al conjunt arqueològic de Monistrol de Gaià (Bages)», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 95-100.
- FOLCH, C., GIBERT, J., CARRASCAL, S. (2010). «La necròpolis de l'alta edat mitjana de Pertegàs (Calders, el Bages)», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 113-122.
- FOLCH, C., GIBERT, J., MARTÍ, R. (2010). «Hábitat y sociedades rurales en Catalunya (siglos VI-XI): toponimia, documentación y arqueología», dins SÉNAC, PH. (dir.) *Historia y arqueología de las sociedades del valle del Ebro (ss. VII-XI) (Villa 3)*, p. 125-155.
- FOLCH, C., GIBERT, J., MARTÍ, R. (2015). «El Bages en els inicis de l'Edat Mitjana (segles V-IX): Estat de la qüestió i noves propostes de recerca arqueològica», dins *III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 34-42.
- FONT RIUS, J. M. (1969). *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Madrid-Barcelona, CSIC, vol. I.

FONT, J. M., MUNDÓ, A. M., RIU, M., UDINA, F., VERNET, J. (1989). *Procés d'independència de Catalunya (ss. VIII-XI). La fita del 988*. Barcelona, Generalitat de Catalunya-Comissió del Mil·lenari del naixement polític de Catalunya.

FOSSIER, R. (1988). *La Edad Media. 1. La formación del mundo medieval*. Barcelona, Crítica.

FREEDMAN, P. (1993). *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*. Barcelona, Eumo.

GANSHOF, F. L. (1974). *El Feudalismo*. Barcelona, Ariel.

GARCÍA FITZ, F. (2003). *La Edad Media. Guerra e ideología. Justificaciones religiosas y jurídicas*. Sílex, Madrid.

GARCÍA FITZ, F., NOVOA PORTELA, F. (2014). *Cruzados en la Reconquista*. Madrid, Marcial Pons.

GARCÍA-GUIJARRO, L. (2005). «¿Cruzadas antes de la primera cruzada? La Iglesia y la Guerra Santa, siglos IX-XI», dins DE LA IGLESIA, J. I. (coord.) *García Sánchez III "el de Nájera" un rey y un reino en la Europa del siglo XI*. Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, p. 269-293.

GARCÍA-GUIJARRO, L. (2007). «Iglesia, consolidación de los poderes seculares y proceso expansivo en el oriente peninsular. De la campaña de Barbastro (1064) a la de Tarragona (1089)», dins SABATÉ, F. (ed.) *Balaguer, 1105. Cruïlla de civilitzacions*. Lleida, Pagès, p. 225-240.

GARSABALL, J. (1994). «Sobre la pretesa data de dotació de la Seu d'Urgell. Apunts per una nova datació», *Analecta Sacra Tarraconensia* 67, p. 55-62.

GASCÓN, C. (2011). *Església de Sant Ermengol del Pont de Bar-Pont de Bar (Alt Urgell). Informe per a la seva declaració com a Bé Cultural d'Interès Local (BCL 2011/1)*. Consell Comarcal de l'Alt Urgell. Informe inèdit.

GASCÓN, C. (2014). «"Incastellamento" a l'alta conca del Segre (segles IX-XI). Apunts previs per un estudi», *Interpontes* 3, p. 9-39.

GASCÓN, C. (2015). *La catedral saquejada. El comte de Foix i la invasió del bisbat d'Urgell a la fi del segle XII*. La Seu d'Urgell, Salòria.

GASCÓN, C., VERGÉS, O. (2017). «L'acta de consagració de la catedral d'Urgell: un fals del temps del bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024», *Afers* (en premsa).

GIBERT, J. (2011). *L'alta edat mitjana a la Catalunya central (segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*. Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral inèdita.

GIBERT, J. (2015). «Del Conflent a la Conca d'Òdena. La família del veguer Sal·la dins el marc de l'expansió del comtat d'Osona-Manresa al segle X», *Miscellanea Aqualatensia* 16, p. 121-156.

GIL, J. (2004). «Aproximació a l'adopcionisme de Feliu d'Urgell», *Revista Catalana de Teologia* 24/2, p. 335-395.

GONZALVO, G. (1986). *La Pau i la Treva a Catalunya. Origen de les Corts Catalanes*. Barcelona, La Magrana.

GONZALVO, G. (ed.) (1994). *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.

GROS, M.-S. (2005). «La biblioteca de la catedral de la Seu d'Urgell als segles X-XII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 26, p. 101-124.

GUÀRDIA, C. (2015). *Sal, exèrcits i passavolants. Estudi del camí Cardoner a la cara nord de la serra del Cadí (Alt Urgell i Cerdanya)*. Memòria de recerca inèdita.

GUILLAMET, J. (1987). «Revisió del problema de la Carta Pobla», *Butlletí del comitè andorrà de ciències històriques* 2, p. 43-66.

GUILLAMET, J. (1991). *Aproximació a la història social, econòmica i política d'Andorra: Segles IX-XIII*. Andorra, Govern d'Andorra.

HALPHEN, L. (1992). *Carlomagno y el Imperio Carolingio*. Madrid, Akal.

- HEATHER, P. (2013). *La restauración de Roma*. Barcelona, Crítica.
- HERNÁNDEZ, F. X. (2003-2004). *Història militar de Catalunya*. Barcelona, Rafael Dalmau, 4 volums.
- IBN IDARI. (1993). *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*. Estudio, traducción y notas por Felipe Maíllo. Salamanca, Universidad de Salamanca.
- JONIN, P. (1985). «Ambiente de cruzada en los cantares de gesta», dins CIRLOT, V. (comp.) (1985). *Epopèya e Historia*, Barcelona, Argot, p. 65-82.
- JUBANY, J. (ed.) (1984) *La Cançó de Roland*, Barcelona, Quaderns Crema.
- JUNYENT, E. (1962). «El necrologi del monestir de Ripoll», *Analecta Montserratensia* 9, p. 217-225.
- KEHR, P. (1931). *El Papat i el Principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó*. Barcelona, Fundació Patxot.
- DE LABORDE, F. (1863). *Layettes du Trésor des Chartes*. París, tom. 5.
- LALIENA, C. (2001). «Reliquias, reyes y alianzas: Aquitania y Aragón en la primera mitad del siglo XI», dins SÉNAC, PH. (coord.). *Aquitaine-Espagne (VIIIe-XIIIe siècle)*. Poitiers, Université de Poitiers, p. 58-68.
- LALIENA, C. (2007). «Guerra santa y conquista feudal en el noroeste de la península a mediados del siglo XI: Barbastro, 1064», dins *Cristianos y musulmanes en la Península Ibérica: la guerra, la frontera y la convivencia. XII Congreso de Estudios Medievales 2007*. Àvila, Fundación Sánchez Albornoz, p. 387-415 (p. 403).
- LE JAN, R. (1995). *Famille et pouvoir dans le monde franc (VIIe-Xe siècle)*. París, Publications de la Sorbonne.
- LE GOFF, J. (2010). *Héroes, maravillas y leyendas de la Edad Media*. Madrid, Paidós.

- LEVILLAIN, PH. (dir.) *Dictionnaire historique de la papauté*. Poitiers, Fayard.
- LEWIS, D. L. (2009). *El crisol de Dios. El islam y el nacimiento de Europa (570-1215)*. Barcelona, Paidós.
- LLORENS, A. (1993). «Els documents dels segles x i xi de l'Arxiu Capitular de Solsona», *Urgellia* 11, p. 301-486.
- LLOVERA, X. et alii. (1997). *Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*. Andorra, Patrimoni Cultural d'Andorra.
- LOT, F., HALPHEN, L. (1909). *Le regne de Charles le Chauve*. París.
- LOEWENFELD, S. (1885). *Epistolae Pontificum Romanorum ineditae*. Veit.
- MACLEAN, S. (2003). *Kingship and politics in the late ninth century. Charles the Fat and the end of the Carolingian Empire*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MAGNOU-NORTIER, E. (1974). *La Société laïque et l'église dans la province ecclésiastique de Narbonne (zone cispyrénéenne) de la fin du VIIIe à la fin du XIe siècle*. Tolosa, Association des Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail.
- MAGNOU-NORTIER, E., MAGNOU, A. (1996). *Recueil des chartes de l'abbaye de la Grasse*. París, Comité des travaux historiques sur l'histoire de France, 2 toms.
- MANZANO, E. (2010). *Épocas medievales*, dins FONTANA, J., VILLARES, R. (dir.) *Historia de España*. Madrid, Crítica, Marcial Pons, vol. 2.
- MARCA, P. (1688). *Marca Hispanica sive limes hispanicus*. París.
- MARQUÉS, J. (1962). «Domna Ranlón, ilustre dama gerundense de mil años atrás», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 15, p. 317-331.
- MARQUÈS, B. (2005). «Els documents de Santa Cecília d'Elins (881-1198)», *Urgellia* 15, p. 9-174.

MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M., ORDEIG, R. (2014). «Diplomatari de Santa Maria d'Organyà (914-1090)», *Urgellia* 18, p. 7-207.

MARTÍ, R. (1993). «Delà, Cesari i Ató, primers arquebisbes dels comtes-prínceps de Barcelona (951-953 / 981)», dins *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara*. Solsona, p. 369-386.

MARTÍ, R. (1995). «Territoria en transició al Pirineu medieval (segles v-x)», dins *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r curs d'arqueologia d'Andorra*. Andorra, Govern d'Andorra, p. 37-83.

MARTÍ, R. (1997). «L'alou en la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric», dins *La vida als dos vessants del Pirineu. Actes del 4t curs d'arqueologia d'Andorra*. Andorra, Govern d'Andorra, p. 28-60.

MARTÍ, R. (1997). *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*. Barcelona, Fundació Noguera.

MARTÍ, R. (2006). «Del *fundus* a la *parrochia*. Transformaciones del poblamiento rural en Cataluña durante la transición medieval», dins SÉNAC, PH. (ed.). *De la Tarraconaise à la Marche Supérieure d'al-Andalus (IV-XI siècle). Les habitats ruraux (Villa 1)*. Tolosa, p. 145-166.

MARTÍ, R. (2007). «L'ensagrament: utilitats d'un concepte», dins *Les sagreras a la Catalunya medieval*. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, Documenta Universitaria, p. 85-204.

MARTÍ, R. (2013). «Población y reorganización del territorio: castillos, parroquias y sagreras» dins *Enciclopedia del románico en Cataluña*. Barcelona, Fundación Santa Maria la Real-Aguilar del Campo, Centro de estudios sobre el Románico, p. 67-86.

MARTÍ, R., VILADRICH, M. (2000). «Guissona, origen del bisbat d'Urgell», dins SABATÉ, F. (ed.) *La transformació de la frontera al segle XI*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, p. 37-67.

MARTÍNEZ GÁZQUEZ, J., FLORIO, R. (coord.) (2006). *Antología del Latín Cristiano y Medieval*. Argentina, Universidad Nacional del Sur-Universitat Autònoma de Barcelona.

MASCARELL, J., SITJAR, M. (1997). *Guifré, el Pelós. Documentació i identitat*. Ripoll, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès.

MENÉNDEZ PIDAL, R. (1969). *La España del Cid*. Madrid, Espasa-Calpe.

MERCADAL, O., OLESTI, O., MORERA, J., CRESPO, C., SÀNCHEZ, E. (2010). «El Castellot de Bolvir (La Cerdanya): Dels ceretans a l'Alta Edat Mitjana. La seva recerca fins el 2010», *Ker* 4, p. 39-49.

MERCADAL, O., MORERA, J., OLESTI, O., OLLER, J. (2015). «El Castellot de Bolvir (la Cerdanya): l'evolució històrica de l'assentament», *ERA (Revista cerdana de recerca)* 1, p. 49-66.

MESTRE, J. (dir.) (1998). *Diccionari d'història de Catalunya*. Barcelona, Edicions 62.

MIGNE, J.-P. (1884). *Patrologiae latina*. París.

MILLÀS, J. M. (1963). «Sobre las incursiones húngaras en la Cataluña Condal», a *Homenaje a Johannes Vincke para el 11 de mayo de 1962*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Goerres-Gesellschaft Zur Pflege Der Wissenschaft, vol. I, p. 73-80.

MILLÀS, J. M. (1983). *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*. Barcelona, Edicions Científiques Catalanes.

MILLÀS, J. M. (1987). *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

MÍNGUEZ, J. M. (1992). «Contradicciones y desintegración del Imperio Carolingio», dins LOMAS, F. J., DEVÍS, F. *De Constantino a Carlomagno: disidentes, heterodoxos, marginados*. Cadis, Univesidad de Cádiz, p. 211-233.

MIQUEL ROSSELL, F. (ed.) (1947). *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. Barcelona, CSIC, 2 volums.

- MIRET, J. (1900). *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*. Barcelona.
- MIRÓ, C. (2012). *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1076)*. Universitat de Barcelona, treball de fi de màster inèdit.
- MIRÓ, C. (2016). «L'adopcionisme, una excusa de domini polític i cultural dels carolingis sobre la Septimània i la Marca Hispànica. El cas d'Urgell (788-798)», *Ibix (Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès)* 9, p. 67-82.
- MONFAR, D. (1853). *Historia de los condes de Urgel*. Barcelona, 2 volums.
- DE MORET, J. (1987-1991). *Anales del Reino de Navarra*. Pamplona, Gobierno de Navarra, 4 volums.
- MUNDÓ, A. M. (1978). «La cultura i els llibres», dins SALVAT, J. (dir.) *Història de Catalunya*. Barcelona, Salvat, vol. II, p. 262-274.
- MUNDÓ, A. M. (1998). «La cultura escrita dels segles IX al XII a Catalunya», dins *Obres completes. I. Catalunya. 1. De la romanitat a la sobirania*. Barcelona, Curial, p. 484-586.
- MUNDÓ, A. M., ALTURO, J. (1990). «La escritura de transición de la visigótica a la carolina en la Cataluña del siglo IX», dins *Actas del VIII coloquio del comité internacional de paleografía latina*. Madrid, Estudios y Ensayos, Joyas Bibliográficas, p. 131-138.
- MUSSET, L. (1977). «Aux origines d'une classe dirigeante: les Tosny, grands barons normands du Xe au XIIIe siècle», *Francia* 5, p. 45-80.
- NARBONA, R. (2015). *En l'horitzó de la història ibèrica. Pobles, terres, sobiranes (segles V-XV)*. Barcelona-Catarroja, Afers.
- NEVEUX, F. (2009). *L'aventure des Normands (VIIIe-XIIIe siècle)*. París, Perrin.
- NIERMEYER, J. F. (1976). *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Leiden, Brill, 2 volums.
- NOLLA, J. M. (2011). «La Catalunya Vella: de la caiguda de l'imperi romà a la fi del domini carolingi. Una aproximació», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a*

Catalunya. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 27-46.

OBIOLS, LL. (2016). «Camins i ponts, sants i diables. El pas del congost de Tresponts», *Interpontes* 4 (en premsa).

ORDEIG, R. (1991). «La consagració i dotació d'esglésies a Catalunya en els segles IX-XI», dins *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, vol. II, p. 85-102.

ORDEIG, R. (1993-2001). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya. Segles IX-XII*. Vic, Estudis Històrics, 5 volums.

ORDEIG, R. (1999). *Els comtats d'Osona i Manresa*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

ORDEIG, R. (2009). *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac (papa Silvestre II)*. Vic, Estudis Històrics.

ORDEIG, R. (2014). «Les sepultures dels bisbes de Vic (dels necrològics i obituaris als epitafis)», *Miscel·lània litúrgica catalana* 22, p. 255-307.

ORDEIG, R. (2014). *El monestir de Ripoll en temps dels seus primers abats (anys 879-1008)*. Vic, Estudis Històrics.

ORDEIG, R. (2014). «El dia de la mort del comte Ramon Borrell (27 de febrer de 1017)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 55, p. 65-82.

ORELLANA, R. (ed.) (2007). *Alfonso X el Sabio. Libro de los juegos: acedrex, dados e tablas. Ordenamiento de las tafurerías*. Madrid, Fundación José Antonio de Castro.

PALAU, J. (2016). *El bisbat d'Urgell a l'inici del segle XIV (a través de la visita pastoral de 1312 a 1315)*. Universitat de Barcelona, tesi doctoral inèdita.

PÈLACHS, A. (2004). *Deu mil anys de geohistòria ambiental al Pirineu central català*. Tesi doctoral inèdita.

PERARNAU, J. (coord.) (1999). *Feliu d'Urgell. Bases per al seu estudi*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya-Societat Cultural Urgel·litana.

PERARNAU, J. (coord.) (2000). *Jornades internacionals d'estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999. Crònica i estudis*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya-Societat Cultural Urgel·litana.

PLADEVALL, A. (1998). *Silvestre II (Gerbert d'Orlhac)*. Barcelona, Columna.

PLADEVALL, A. (1998). *La Documentació i l'art medieval: discurs d'ingrés de l'acadèmic electe Iltm. Sr. Dr. Antoni Pladevall i Font: llegit al Saló Daurat de la Casa Llotja de Mar el dia 21 de gener de 1998*. Barcelona, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, p. 9-34.

PLADEVALL, A., VIGUÉ, J. (dirs.) (1984-1988). *Catalunya Romànica*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 26 volums.

POLY, J.-P., BOURNAZEL, E. (1983). *El cambio feudal (siglos X-XII)*. Barcelona, Labor.

POUPARDIN, R. (1900). «Les grandes familles comtales a l'époque carolingienne». *Revue Historique* 72, p. 72-95.

PONSICH, P. (1952). «Le Conflent et ses comtes du IXe au XIIe siècle», *Études Roussillonnaises* 1, p. 241-344.

PONSICH, P. (1975). «La grande histoire de Saint-Michel de Cuxa au Xe siècle», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* 6, p. 7-40.

PONSICH, P. (1988). «El problema de l'ascendència de Guifre el Pelós», *Revista de Catalunya* 23, p. 35-44.

PONSICH, P. (1994). «El problema de la partició del comtat de Rosselló entre els casals de Cerdanya i d'Empúries a la mort del comte Miró I el Vell (896)», *Estudis Universitaris Catalans* XXX, p. 9-24.

PONSICH, P. (2006). *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

PONSICH, P. (2000). «Wifred le Velu et ses frères», *Ibix (Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès)* 1, p. 55-86.

PUIGVERT, X. (1992). «La introducció del delme a la Marca Hispànica», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 13, p. 117-125.

PUJOL TUBAU, P. (1917). «L'acta de consagració i dotació de la catedral d'Urgell de l'any 819 o 839», *Estudis Romànics* 2, p. 92-115.

PUJOL, P. (1984). *Obra completa de Pere Pujol i Tubau*. Andorra, Editorial Andorra. Edició a cura de J. Riera i Simó.

RICHÉ, P. (1987). *Gerbert d'Aurillac. Le pape de l'an mil*. París, Fayard.

RICHÉ, P., CALLU, J. P. (eds.) (1993). *Gerbert d'Aurillac. Correspondance*. París, Les Belles Lettres.

RICO, CH. (1997). *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.-C.-IVe siècle ap. J.-C.)*. Madrid, Casa de Velázquez.

RILEY-SMITH, J. (2012). *¿Qué fueron las cruzadas?* Barcelona, Acantilado.

RIU, M. (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys (971-1613)», *Urgellia* 4, p. 187-260.

RIU, M. (1991). «L'Església catalana al segle X», dins *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*. Barcelona, Comissió del Mil·lenari de Catalunya-Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 161-190.

RIUS, J. (1946). *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallés*. Barcelona, CSIC.

RODRÍGUEZ BERNAL, F. (2005). «El obispo y el vizconde. Los Osona-Cardona en el condado de Urgell», dins *Medievalis Historia Pyrenaica*. Girona, Centre Associat de la UNED-Girona, p. 277-288.

RODRÍGUEZ BERNAL, F. (2009). *Els vescomtes de Cardona al segle XII. Una història a través dels seus testaments*. Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida.

RODRÍGUEZ BERNAL, F. (2010). «Documents carolingis del castell i terme de Cardona (979-1000)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 30, p. 11-33.

ROIG, J., COLL, J. M. (2011). «Esquelets humans en sitges, pous i abocadors als assentaments rurals i vilatges de l'antiguitat tardana de Catalunya (segles V-VIII). Evidències arqueològiques de la presència d'esclaus i serfs», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 75-82.

ROIG, J., COLL, J. M. (2011). «El registre ceràmic dels assentaments i vilatges de l'antiguitat tardana de la depressió litoral i prelitoral (s. VI-VIII): caracterització de les produccions i estudi morfològic», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 211-226.

ROS, F. (2005). «El poblament a Andorra», dins BELENGUER, E. (dir.) *Història d'Andorra. De la Prehistòria a l'Edat Contemporània*. Barcelona, Edicions 62, p. 287-304.

ROVIRA VIRGILI, A. (1976). *Història de Catalunya*. Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 26 volums.

ROVIRA, M. (1980). «Un bisbe d'Urgell del segle X: Radulf», *Urgellia* 3, p. 167-184.

ROVIRA, M. (1980). «Notes documentals sobre alguns efectes de la presa de Barcelona per al-Mansur (985)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 1, p. 31-53.

ROVIRA, M. (1981). «Noves dades sobre els primers vescomtes d'Osona-Cardona», *Ausa* 98, p. 249-260.

RUF, M. A., VELA, S. (1997). «El castell d'Enclar (segles IX-XIII)», dins LLOVERA, X. *et alii* (1997). *Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*. Andorra, Patrimoni Cultural d'Andorra, p. 110-118.

RUF, M. A. (1997). «La desaparició de les importacions i la crisi de mercats. El revifament de l'economia local», LLOVERA, X. *et alii*. *Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*. Andorra, Patrimoni Cultural d'Andorra, p. 512-513.

RUF, M. A., VILLARÓ, A. (1993). «L'església romànica de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell», *Urgellia* 11, p. 487-510.

RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (1985). *L'estructura feudal. Sistema de parentiu i teoria de l'aliança en la societat catalana (c. 980-c. 1220)*. Barcelona, Edicions del Mall.

RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2001). *Ricard Guillem o el somni de Barcelona*. Barcelona, Edicions 62.

RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*. Barcelona, Fundació Noguera.

RUIZ-DOMÈNEC, J. E. (2006). «L'abat Oliba: un home de pau en temps de guerra», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres* 50, p. 59-75.

SABATÉ, F. (1995). «Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell», dins *El comtat d'Urgell*. Lleida, Publicacions Universitat de Lleida.

SABATÉ, F. (1997). *El territori de la Catalunya medieval*. Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.

SABATÉ, F. (2007). *La feudalización de la sociedad catalana*. Granada, Universidad de Granada.

SABATÉ, F. (ed.) (2007). *Balaguer, 1105. Cruïlla de civilitzacions*. Lleida, Pagès.

SABATÉ, F. (2009). «Catalunya medieval», dins BALCELLS, A. (dir). *Història de Catalunya*. Madrid, La Esfera de Libros, p. 99-334.

SALRACH, J. M. (1973). «El Comte Guifré de Besalú i la revolta del 957. Contribució a l'estudi de la Noblesa Catalana del segle X», dins *II Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú. Actes*. Besalú, Amis de Besalú, p. 3-38.

SALRACH, J. M. (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*. Barcelona, Edicions 62, dos volums.

SALRACH, J. M. (1992). *El procés de feudalització (segles III-XII)*, dins VILAR, P. (dir.) *Història de Catalunya*. Barcelona, Edicions 62, vol. II.

SALRACH, J. M. (1998). «Tres mots polèmics: “villa”, mas i alou en època carolíngia», dins TO, LL., MONER, J., NOGUER, B. (eds.). *El mas medieval a Catalunya*. Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, p. 9-28.

SALRACH, J. M. (2000). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*. Vic, Eumo.

SALRACH, J. M. (2002). *Entre Roma i el Renaixement*. Vic, Eumo.

SALRACH, J. M. (2011). «La legitimación del poder condal en los orígenes de Cataluña», dins MARTÍNEZ SOPENA, P., RODRÍGUEZ, A. (ed.) *La construcción medieval de la memoria regia*. València, Publicacions Universitat de València, p. 21-32.

SALRACH, J. M. (2013). *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*. Vic, Eumo.

SANCHO, M. (2010). «Assentaments rurals en zones de pla i muntanya: l'atomització dels models (segles V-VIII)», dins *Actes del IV Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. Ajuntament de Tarragona-Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), p. 83-93.

SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI referents a Guissona i a la seva Plana», *Urgellia* 3, p. 195-306.

SÉNAC, PH. (2003). «Un château en Espagne. Notes sur la prise de Barbastro (1064)» dins BARTHÉLEMY, D., MARTIN, J.-M. (comp.) *Liber Largitorius. Études d'histoire médiévale offertes à Pierre Toubert par ses élèves*. Ginebra, Droz, p. 545-562.

SETTIA, A. (2014). «"In locis qui sunt Fraxeneto vicina". Il mito dei Sarraceni fra Provenza e Italia occidentale», dins DI BRANCO, M., WOLF, K. (eds.) *"Guerra santa" e conquiste islamiche nel Mediterraneo*, Roma, Viella, p. 167-173.

SETTIPANI, CH. (2004). *La noblesse du Midi Carolingien. Études sur quelques grandes familles d'Aquitaine et du Languedoc du IXe au XI siècles: Toulosain, Perigord, Limousin, Poitou, Auvergne*. Oxford, Unit for Prosopographical Research.

SOBREQUÉS, S. (1980). *Els Grans Comtes de Barcelona*. Barcelona, Vicens Vives.

SOBREQUÉS, S., RIERA, S., ROVIRA, M. (2009). *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

SOBREQUÉS, J., MORALES, M. (2011). *Comtes, reis, comtesses i reines de Catalunya*. Barcelona, Base.

TASTU, P. *Note sur l'origine des comtes héréditaires de Barcelona et d'Emporias-Roussillon*. Montpellier, p. 7-10.

TOUBERT, P. (1973). *Les structures du Latium médiéval. Le Latium meridional et la Sabine du IXe à la fin du XIIe siècle*. Roma, École Française de Rome.

TREMP, E. (ed.) (1995). *Thegan Die Taten Kaiser Ludwigs. Astronomus Das Leben Kaiser Ludwigs*. Hannover, Hahnsche Buchhandlung.

TURELL, G. (1950). *Recort*. Barcelona, Barcino.

UBIETO, A. (1981). *Historia de Aragón. La formación territorial*. Saragossa, Anubar.

UDINA, F. (1951). *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*. Barcelona, CSIC.

UDINA, A. (1998). «"Mandatarius vel assertor", un aspect de l'assistance judiciaire dans la Catalogne du haut Moyen Age», dins *L'assistance dans la résolution des conflits*. Brussel·les, DeBoeck Université, p. 39-49.

UDINA, A. (1992). «L'administració de justícia en els comtats pirinencs (segles IX-XI)», dins *Miscel·lània. Homenatge a Josep Lladonosa*. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 129-145.

ULLMAN, W. (1983). *Historia del pensamiento político en la Edad Media*. Barcelona, Ariel.

- UNS QUANTS AUTORS (1981). *La transición del esclavismo al feudalismo*. Madrid, Akal.
- UNS QUANTS AUTORS (1986-1989). *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 24 volums.
- DE VAJAY, S. (1980). «*Comtesses d'origine occitane dans la Marche d'Espagne aux 10e et 11e siècles. Essai sur le rattachement de Richilde, de Garsende et de Letgardis, comtesses de Barcelone, et de Thietberge comtesse d'Urgel au contexte généalogique occitan*», *Hidalguía* 28, p. 585-788.
- VALDEÓN, J. (2002). *Abderramán III y el califato de Córdoba*. Madrid, Bolsillo.
- VALLS TABERNER, F. (1918). «La data de l'acte de consagració de la Catedral d'Urgell (839) i els diplomes de Lluís el Piadós», *Estudis Universitaris Catalans*, p. 1-8 (publicat com a separata).
- VALLS TABERNER, F. (1992). *Estudi sobre els documents del comte Guifré I de Barcelona*. Barcelona, Arxiu de la Biblioteca Ferran Valls i Taberner.
- VERDON, J. (ed.) (1979). *La chronique de Saint-Maixent 751-1140*. París, Les Belles Lettres.
- VERGÉS, O. (2012). «Els Lavansa. Història d'un llinatge urgellenc dels segles XI-XII», *Interpontes* 2, p. 65-89.
- VERGÉS, O. (2012). «El ajedrez medieval. El juego de la guerra en la Cataluña del siglo XI», *Roda da Fortuna* 2, p. 80-91.
- VERGÉS, O. (2013). «Urgell, focus cultural de la Catalunya medieval (segles VIII-XII)», *Roda da Fortuna* 2/2013, p. 282-307.
- VERGÉS, O. (2014). «Quan els vescomtes d'Urgell eren: orígens, història i territorialització del llinatge dels Castellbò», *Interpontes* 3, p. 49-71.
- VERGÉS, O. (2015). *Urgell a la fi del primer mil·lenni. Els anys del comte Ermengol I i del bisbe Sal·la (980-1010)*. La Seu d'Urgell, Salòria.

VERGÉS, O. (2016). «Un conflicte per la dècima episcopal urgell·litana en el si de les tensions entre les famílies comtals de Barcelona i Cerdanya (988-997)», *Afers* 83, p. 159-172.

VERGÉS, O. (2016). «De la guerra territorial a la guerra religiosa. Els contactes transpirinencs entre Urgell i Roma i l'arribada de la idea de *croada* al món urgellenc del segle XI», *Ibix (Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès)* 9, p. 99-111.

VERGÉS, O. (2018). «La batalla de Baltarga en el joc de la política comtal del segle X: la mort d'Ermengol d'Osona i la successió del comtat d'Urgell», *Anuario de Estudios Medievales* 48/2 (en premsa).

VIADER, R. (1996). «Andorra i la mutació feudal», *L'Avenç* 202, p. 52-55.

VIADER, R. (2003). *L'Andorre du IXe au XIVe siècle. Montagne, féodalité et communautés*. Tolosa, Presses Universitaires Du Mirail.

VIGUÉ, J. (dir). *Catalunya Romànica...*, vegeu PLADEVALL, A., VIGUÉ, J.

VIGUERA, M. J. (1992). *Los reinos de taifas y las invasiones magrebíes*. Madrid, Mapfre.

VIGUERA, M. J. (1999). «Decadencia del poder central», dins JOVER, J. M. *Historia de España Menéndez Pidal*, Madrid, Espasa Calpe, vol. VIII, p. 31-38.

VILA, G. (2013). *Memòria de la intervenció arqueològica al despoblat medieval de Santa Creu de Llagunes*. Memòria inèdita.

VILLANUEVA, J. (1803-1852). *Viage literario a las iglesias de España*. València, 22 volums.

VILLARÓ, A. (1998). «Excavacions d'urgència a la ciutat d'Urgell: una aproximació als seus orígens tardoromans», dins *Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 435-447.

VILLARÓ, A. (1998). «Intervencions arqueològiques a la ciutat d'Urgell: cap a un horitzó tardoromà», *Revista d'Arqueologia de Ponent* 8, p. 193-196.

VILLEGAS, L. (2004). «Algunas notas sobre la participación de Rogelio de Tosny en la reconquista ibérica», *Estudios Humanísticos. Historia* 3, 263-274.

WEBER, B. (2016). «El término “cruzada” y sus usos en la Edad Media. La asimilación lingüística como proceso de legitimación», dins DE AYALA, C., HENRIET, P., PALACIOS, S. *Orígenes y desarrollo de la guerra santa en la Península Ibérica*. Madrid, Casa de Velázquez, p. 221-234.

WICKHAM, CH. (2009). *Una historia nueva de la alta edad media*. Barcelona, Crítica.

WICKHAM, CH. (2014). *El legado de Roma. Una historia de Europa de 400 a 1000*. Barcelona, Pasado y Presente.

WOLFF, PH. (1971). *L'Éveil intellectuel de l'Europe*. París, Éditions du Seuil.

YÁÑEZ, C. (1997). «Origen i proveïment dels objectes d'importació», dins LLOVERA, X. *et alii*. *Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*. Andorra, Patrimoni Cultural d'Andorra, p. 501-512.

YÁÑEZ, C., BOSCH, J. M. (1998). «El Roc d'Enclar, entre la decadència de *Iulia Libica* i la puixança d'*Urgellum*. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de l'*Strata Ceretana*», dins *Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, p. 345-355.

ZIMMERMANN, M. (1989). *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*. Barcelona, Edicions 62.

ZIMMERMANN, M. (1991). «Naissance d'une principauté: Barcelone et les autres comtés catalans aux alentours de l'an Mil», dins *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, p. 111-135.

